فەلسەفەی بوونگەرایی

(وجودیەت)

ناوی کتێب: فەلسەفەی بوونگەرایی

نووسینی : جۆن ماکواری

وەرگێڕانی: ئازاد بەرزنجی

بابەت: فەلسەفە

مۆنتاژی کۆمپیوتەر: سەیران عەبدولرەحمان فەرەج

تیراژ: ١٥٠٠ دانە

نرخ: ٦٠٠٠ دینار

ژمارەی سپاردن: ٨٠٣ ی ٢٠٠٤

چاپخانەی: دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم

چاپی یەکەم ساڵی ٢٠٠٥/بەشی بڵاوکردنەوەی نەوا

چاپی دووەم ساڵی ٢٠٠٧

کوردستان - سلێمانی

www.sardamco.com

جۆن ماکواری

فەلسەفەی بوونگەرایی

(وجودیەت)

وەرگێڕانی

ئازاد بەرزنجی

چاپی دووەم

سلێمانی ٢٠٠٧

زنجیرەی کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم
کتێبی سەردەم ژمارە (٤٠١)

سەرپەرشتیاری گشتیی زنجیرە
ئازاد بەرزنجی

پێڕست

پێشەکی	٩
بەشی یەکەم	١٧
شێوازی بوونگەرایانە لە فەلسەفاندندا	١٧
١-بوونگەرایی (وجودیەت) چییە؟	١٨
٢-هەندێ بابەتی دووپاتکراوە لە بوونگەراییدا.	٢٢
٣-جۆراوجۆری لە نێو فەیلەسووفە بوونگەراکاندا.	٢٥
٤-بوونگەرایی و فینۆمینۆلۆژیا (دیاردەگەرایی).	٣٠
٥-جیاوازیی نێوان بوونگەرایی و هەندێ جۆری فەلسەفەی پەیوەندیدار بە بوونگەراییەوە.	٣٦
بەشی دووەم	٥١
بوونگەرایی و مێژووی فەلسەفە	٥١
١-لێکدانەوەی ئەفسانە و سەرهەڵدانی خودناسی.	٥٢
٢-فەلسەفەی دێرین.	٥٧
٣-لە سەرهەڵدانی مەسیحیەتەوە تا سەدەکانی ناوەڕاست.	٦٧
٤-ڕیفۆرمی ئایینی، ڕێنیسانس، چاخی ڕۆشنگەری.	٧٥
٥-بوونگەرایی نوێ- سەدەی نۆزدەیەم و بیستەم.	٨٠
بەشی سێیەم	٩٣
چەمکی بوون	٩٣
١-بوون و ماهیەت.	٩٤
٢-هەندێ لە بوونگەراکان چۆن لە وشەی "بوون" دەگەن؟	١٠٠
٣-بونیادە سەرەکییەکانی بوون.	١٠٥

٤–توانای شیکردنەوەی بوونگەرایانە. ١١٦
بەشی چوارەم ١١٩
بوون و جیهان ١١٩
١–بوون و دەوروبەر. ١٢٠
٢–جیهانی ڕۆژانە. ١٢٧
٣–جیهانی زانست و هونەر و ئایین. ١٣٣
٤–جەستە. ١٤٠
٥–شوێن و کات (زەمەن). ١٤٦
٦–سروشت ١٥٠
بەشی پێنجەم ١٥٥
بوونی مرۆیی و ئەوانی تر ١٥٥
١–بوون لەگەڵ ئەوانی تردا بەوپێیەی خەسڵەتێکی بنەڕەتیی بوونی مرۆییە. ١٥٦
٢–پەیوەندی لە نێوان کەسەکاندا. ١٦٣
٣–جەستە و ئەوی تر، لەگەڵ ئاماژەیەکی تایبەتیدا بۆ مەیلی سێکسی. ١٧٤
٤–بوون لەگەڵ ئەوانی تردا: لە شێوە ڕەسەنەکەی و ساختەکەی ١٨٠
بەشی شەشەم ١٨٩
زانین و تێگەیشتن ١٨٩
١–بوونگەرایی و تیۆرەی زانین. ١٩٠
٢–تێگەیشتن و لێکدانەوە. ١٩٦
٣–شێوەکانی زانین. ٢٠٢
٤–کێشەی حەقیقەت. ٢٠٨
بەشی حەوتەم ٢١٣
هزر و زمان ٢١٣
١–بیرکردنەوە ٢١٤

٢–زمان ٢٢٠
٣–سنوورەکانی هزر و زمان ٢٢٧

بەشی هەشتەم ٢٣٥
هەستو سۆز ٢٣٥
١–هەستو سۆزو فەلسەفە. ٢٣٦
٢–هەندێ سەرنجی گشتی لەسەر هەستو سۆز. ٢٣٩
٣–دڵەڕاوکێ (قەلەق). ٢٥١
٤–هەندێ هەستو سۆزی گرنگی تر ٢٦٠
بەشی نۆیەم ٢٦٥
کردار *Action* ٢٦٥
١–بوونەوەری مرۆیی بەوپێیەی بکەرە. ٢٦٦
٢–ئازادی. ٢٧١
٣–بڕیارو هەڵبژاردن ٢٧٧
بەشی دەیەم ٢٨٧
کۆتابوونو گوناه ٢٨٧
١.ڕاستێتیی بوونی مرۆیی (یان واقیعیبوونی بوونی مرۆیی) ٢٨٨
٢.مەرگ ٢٩٤
٣.زەمانمەندی ٣٠١
٤.گوناهو نامۆبوون (بێئاگانەبوون) ٣٠٦
بەشی یانزدەیەم ٣١١
گەڕان بەدوای بوونێکی مرۆیی ڕەسە ٣١١
١.کێشەی مرۆڤبوونی ڕاستەقینە ٣١٢
٢.ویژدان ٣١٧
٣.وەدیهاتنی خود (یان خۆوەدیهێنان) ٣٢٤

بەشی دوانزەیەم	٣٣١
مێژوو و کۆمەڵگا	٣٣١
١.لە بوونی تاکە کەسەوە تامێژووی مرۆڤایەتی	٣٣٢
٢.بیروبۆچوونی جیاوازی فەیلەسووفە بوونگەراکان سەبارەت بە مێژوو	٣٣٧
٣.فەلسەفەی بوونگەرایی وەك رەخنەیەکی کۆمەڵایەتیو سیاسی	٣٥٣
بەشی سیانزدەیەم	٣٦١
میتافیزیکای بوونگەرایی	٣٦١
١.رەهەندە میتافیزیکەکانی بوونگەرایی	٣٦٢
٢.لەبوونی تاکە کەسەوە بۆ بوونی گشتی	٣٦٧
٣.گەڕان بەدوای دوا راستیدا	٣٧٣
٤.چارەنووسی تاکەکەس	٣٨٠
بەشی چواردەیەم	٣٨٥
کاریگەریی فەلسەفەی بوونگەرایی لەسەر بوارەکانی هونەرو زانست	**٣٨٥**
١.فەلسەفەو کەلتوور	٣٨٦
٢.بوونگەراییو دەروونناسیو دەروونپزیشکی	٣٨٨
٣.بوونگەراییو پەروەردە	٣٩٢
٤.بوونگەراییو ئەدەب	٣٩٤
٥.بوونگەراییو هونەرە بینراوەکان	٣٩٩
٦.بوونگەراییو ئاکار	٤٠٣
٧.بوونگەراییو خوداناسی	٤٠٥
بەشی پانزدەیەم	٤١١
هەڵسەنگاندێکی بوونگەرایی	٤١١
١.پیاچوونەوە بەهەندێ ڕەخنەدا.	٤١٢
٢.دواسەرنجەکان.	٤٢٤

پێشەکی

هەندێ لە خوێنەران کە چاویان بەم کتێبە دەکەوێت، ڕەنگە یەکەم پرسیار کە لایان بووروژێت ئەوە بێت کە ئاخۆ بۆچی وەرگێڕەکە ئەم کتێبەی بۆ وەرگێڕان هەڵبژاردووە؟ ئاخۆ سوودی فەلسەفەیەکی وەکو فەلسەفەی بوونگەرایی بۆ خوێنەری کوردو مرۆڤی کورد چی بێت؟

هەڵبەت بەر لە هەموو شتێك دەمەوێ ئاماژە بەوە بدەم کە نەك هەر جێی ئەفسووسە، بەڵکو کارەساتیشە کە ئەگەر بێتو چاوێك بە ژمارەی ئەو کتێبە فەلسەفیانەدا بخشێنین کە بە زمانی کوردیو لە کتێبخانەی کوردیدا هەن، بە نووسراوو وەرگێڕراوەوە، ئەوا دەبینین کە لە ژمارەی پەنجەکانی هەردوو دەستمان تێناپەڕن.

خۆ گەر فەلسەفە بە بەرهەمی هزرو ئەقڵو ئەقڵانیەت لە قەڵەم بدەین، ئەوا ئینجا پەی بە قەوارەی هەژاریی هزرو ئەقڵی کوردی دەبەینو بە خەوشو بۆشاییەکی گەورە لە کەلتووری کوردیداو، لە سەردەمێکدا کە تا ئێستاش فەلسەفە رۆڵی کاریگەری تیا دەبینێتو زۆر جار ئاراستەی ڕووداوەکانی دونیا دەگۆڕێت.

بە هەرحاڵ ئەوە ڕاستییەكەو نكوڵیی لێ ناكرێ كە كورد نە خـاوەنی فەیلەسـووفـو نە خاوەنی هزری فەلـسەفیش بـووەو گـەر لێـرەو لـەوێ هەنـدێ بۆچـوونی فەلـسەفیمان بینیبێتەوە، ئـەوە بـە مانـای ئـەوە نییـە خـاوەنی ئـەو بۆچـوونە فەیلەسـووف بووبێـت، چونكە دواجار فەلسەفە میتۆدەو چەمكو ئـامرازی خـۆی هەیـە بـۆ خوێندنـەوەی دونیـاو دیاردەكان. هـەر لێـرەوەو لـە تێگەیـشتنمانەوە لـە گرنگیـی هـزری فەلـسەفەو ئـەو ڕۆڵـە كاریگـەرەی كـە لـە مێـژووی هـزری مرۆڤایەتیـدا بینیوویـەتیو دەیبینێـت، زەرورەتـی وەرگێڕانی سەرچـاوەكانی ئـەو هـزرە بـۆ سـەر زمـانی كـوردی بـە ئـەركێكی فـرە گـرنگ ئــەزانین. خــۆ ئەگــەر بێتــو ئەمــە ببێتــە پرۆژەیــەكی فــراوانو لەســەرەتاكانی بــیری فەلسەفییەوە دەستپێبكات تا سەرەتای سەدەی بیـستو یـەك، ئـەوا زۆر باشـتر. بـەڵام دیارە پرۆژەیەكی لەمجۆرەش كارێكی هەروا سانا نییەو هەم هەلومـەرجی تایبـەتو هـەم دەزگـاو وزەو توانـای تایبـەتو هـەم سـاپیتەیەكی زەمـەنیی درێژخایەنیـشی دەوێـت تـا بێتەدی. كەواتە تا وەدیهێنانی ئەم خۆزیایە ئەوەی كە دەكرێ بـە تـەنها هەنـدێ هـەوڵی شەخسین بە چاوپۆشین لـە كەموكورتیـەكانیان. ئـەم هەوڵـە شەخـسیانەش مـەرج نییـە ملكەچـی میتـۆدو بەرنامەیـەكی دیـاریكراوبن، بـەڵكو پەیوەنـدیی هـەم بـە باكگراوەنـدی ڕۆشنبیریو هەم بە ئاقارو بیروبۆچوونی ئەو نووسەرە یان وەرگێڕەوە هەیە.

جگـە لـەم هۆیـەی سـەرەوە ڕەنگـە یـەكێك لـەو هۆیـە گرنگانـەی تـر كـە منیـان بـۆ وەرگێڕانـی ئـەم كتێبـە هـان دا ئـەوە بێـت كـە بزاڤـی "بوونگـەرایی — وجودیـەت" لـە ناوەڕاستەكانی سەدەی بیستەمداو تـا دەیـان سـاڵی دواتـریش كاریگەرییـەكی بەرچـاوی نەك هەر لەسەر بوارە جـۆراو جۆرەكـانی كـەلتوورو فەرهـەنگی خۆرئـاوایی (بەتایبـەت)و جیهان هەبوو، بەڵكو ئەو كاریگەرییە چووە ناو بوارەكـانی ژیـانی ڕۆژانـەی مرۆڤیـشەوە. هەر لێرەشەوە لەڕێی وەرگێڕە عەرەبەكانەوە بەشـێك لـەو كاریگەرییـە هاتـە نـاو دنیـای ڕۆشنبیریی ئێمەشەوەو هەندێ لە ئەدیبانو نووسەرانو ڕۆشنبیرانمان خۆیان بە نوێنەری ئەو ئاقارە دەزانی، گەرچی بەداخەوە جگە لە چەند كارێكی ئەدەبی ئـەم ئاقـارە چ وەك

جیهانیی فەلسەفیو چ وەك روانینێکی جیدییانە بۆ بوونو ژیان لە گوتارێکی یەکگرتوودا خۆی نەبینییەوەو نەیتوانی دەقی گەورەو داهێنەرانە بەرهەم بهێنێت. بەڕای من هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە تێگەیشتنێکی قووڵ نەبوو بۆ ئەو فەلسەفەیەو زۆربەی لێکدانەوەکانی شێوەیەکی رواڵەتیانەو بگرە هەندێ جار شێوەیەکی زۆر خراپیشیان بەخۆوە دەگرتو بە جۆرێك بانگەشەیان لەقەڵەم ئەدا بۆ دەرچوون لە هەموو جۆرە ئیلتیزامو بەهاو ئاکارێکو بە سەنتەرکردنی خود بە رادەیەك کە دەبووە جۆرێك لە خودشەیدایی (نەرگسیەت)و خۆپەرستییەکی نەخۆشانەو گاڵتەکردن بە هەموو بەهایەکو گەلێکی تر لەم جۆرە تۆمەتانە کە نووسەری ئەم کتێبە لەدوا بەشدا سەبارەت بە هەندێکیان ئەدوێت. ئەمە لەکاتێکدا کۆمەڵێك فەیلەسووفو بیرمەندیی جیددی نوێنەرایەتیی ئەم بزاڤەیان کردووەو خۆیان لە قەرەی مەسەلە زۆر قووڵەکانی بوونی مرۆڤو مرۆڤایەتی داوەو بە شێوەیەکی راستەوخۆو نا ڕاستەوخۆ لە رووداوەکانی سەردەمەکەیاندا بەشداربوونو هەندێکیان هەڵوێستی سیاسیی دیاریشیان هەبووە.

هەروەها هۆیەکی تری هەڵبژاردنم بۆ ئەم کتێبە ئەوەیە کە "بوونگەرایی" وەکو مانیفێستێکی نارەزایی هاتە ئاراوە بۆ لایەنگیریی فەرد (تاکەکەس) دژ بە هەموو ئەو بزاوتانەی کە دەیانویست خەڵکەکان هەموو بخەنە چوارچێوەو قاڵبێکی ئایدۆلۆجییەوەو هەموویان لەڕووی بیروباوەڕو بیرکردنەوەو رەفتارو شێوازی ژیانەوە چوونیەك بکەن تا وەکو "مێگەل"ێکیان لێ بێت، بەبێ رەچاوکردنی دونیای تایبەتمەندی هەر فەردێکو ئازادیو خولیاو خۆزگەکانی. لە کاتێکیشدا تا ئێستا فەردی کوردی بە مانای تەواوی ئەم وشەیە دروست نەبووە، من وای دەبینم کە تێگەیشتنمان لە گوتاری فەلسەفیی بوونگەراییو شیکردنەوەکانی فەیلەسووفانی بوونگەرا بۆ بوونی مرۆڤو خوێندنەوەیەکی نوی بۆ ئەو گوتارەیان، زیاتر هانی مرۆڤی کورد ئەدا کە بەرەو ناسینی "تاکێتی — فەردیەت"ی خۆی بچێتو بتوانێت ئاستە قووڵەکانی بوونی خۆی بناسێتو بیانخوێنێتەوەو پتر لە توانایدا بێت لە ئاست مەسەلەکاندا هەڵوێستی وردو جیددی

وەربگرێتو هەروا بە ئاسانی تەسلیمی هێزەکانی دەرەوەی خودی خۆی نەبێت، هەڵبەت ئەمە بەدەر لە کەوتنە ناو ئەو بە سەنتەرکردنی خودە بەو رادە زێدەڕۆو نەخۆشانەیەی کە ئاماژەم پێدا. ئەمە جگە لەوەی کە خوێندنەوەی تازەمان بۆ بوونگەرایی هانمان ئەدات خوێندنەوەی تازە بۆ پەیوەندییەکانمان بە کەلتوورو دابو نەریتو ئاکارو زۆربەی زۆری ئەو چەمکانە بکەین کە بەسەر ژیانماندا باڵادەستنو بەمەش هەوڵی کرانەوەیەکی زیاتر بەڕووی ژیانماندا بدەین.

هەڵبەت دەمەوێ لێرەدا ئاماژە بەوە بدەم کە منیش لەگەڵ نووسەری ئەم کتێبەدا هاوڕام کە ئاقاری بوونگەرایی لە کۆمەڵێك خاڵی لاوازیو لایەنی سەلبی خاڵی نییە، بەڵام پێدەچێ لایەنە ئیجابیەکانی زیاتر بن.

ئەم کتێبە کتێبێکی مێژوویی نییە لەسەر "بوونگەرایی". واتە نووسەرەکەی نەهاتووە بەشێوەیەکی مێژوویی، باسیان لێ بکات (گەرچی بەشێکی کتێبەکە بە کورتی بۆ ئەمە تەرخانە). بەڵکو نووسەر هاتووەو لەسەر هێڵە گشتیەکانو چەمکە سەرەکیەکانی وەکو ئازادیو دڕدۆنگیو هەڵبژاردنو بوونو ماهیەتو مەرگو کۆتابوونو هەر لە سەرهەڵدانی فەلسەفەکەوە تا دوا نوێنەرەکانی.... هتد قسە دەکات. گەرچی بۆ روونکردنەوەی ئەمانەش دواجار هەر دەچێتەوە لای نووسراوەکانی ئەم فەیلەسووفو بیرمەندانەی کە نوێنەری ئەم بزاڤە بوون.

دواجار من نامەوێ لێرەدا باس لەوە بکەم "بوونگەرایی" چییە، چونکە ئەمە بابەتی سەرەکیی ئەم کتێبەیەو خوێنەر لەمیانی خوێندنەوەیەوە بۆ کتێبەکە وێنەیەکی روونی ئەم ئاقارەی لا دروست دەبێت. بەڵام لێرەدا دەمەوێ بەکورتی ئاماژە بۆ کێشەیەك بکەم کە کەم تا زۆر هەموو کاری وەرگێڕانێك لەبواری فەلسەفەدا دوچاری دەبێت، کە ئەویش کێشەی زاراوەیە. یەکەم زاراوەش کە دەمەوێ لێرەدا قسەی لەسەر بکەم ئەو زاراوەیەیە کە ناوی ئاقارەکە خۆیەتی، واتە زاراوەی "بوونگەرایی".

دەشێ گەلێ لە خوێنەران بپرسن کە بۆچی من زاراوەی "بوونگەرایی"م بەرامبەر بە "Existentialism" ی ئینگلیزیو "الوجودیة" ی عەرەبی (فلسفە وجودی — یان اصالت وجود)ی فارسی دانــاوە، لەکاتێکدا هەندێ زاراوەی تری وەك "بوونایەتی"، "بوونخوازی"و "بوونگەری" لەزمانی کوردیدا هەن، بەڵام پاشگری "گەرایی" لە کوردیدا نییەو لە بنەڕەتدا فارسییە.

بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە دەڵێم:

*بوونایەتی: راستە ئەمە لە سەر داتاشین.

"کوردایەتی"، "پاشایەتی"، "مەردایەتی"یە، بەڵام "بوونایەتی" زاراوەی تری تایبەت بەو ئاقارەی لێ داناتاشرێ بۆ نموونە ئەگەر بەرامبەر (الوجودیة — Existentialism) بوونایەتی دابنێین، ئەی بەرامبەر بە(الوجودي — Existentialist) بوونایەتی چی دابنێین؟

*بوونخوازی: ئەم وشەیە پتر دەلالەت لە خۆزیاخواستن دەکات. کە تۆ دەڵێیت "ئازادیخواز" واتە کەسێك کە هەڵوەدای ئازادییەو دەخوازێ ئازاد بێتو لەو پێناوەدا خەبات دەکات. زاراوەی "وجودیەت"یش دەلالەت لەبزاوتێك دەکات کە لە "وجود — بوون"ەوە دەست پێدەکات، واتە بوون لە وجودیەتدا حاڵەتێك نییە بخوازرێ، بەڵکو حاڵەتێکە هەیە.

*بوونگەری: دیسانەوە ئەم زاراوەیەش پتر دەلالەت لە پیشەکاری دەکات. دەگوترێ "ئاسنگەری" "مسگەری" "زەڕەنگەری" هتد...

لەکاتێکدا "بوونگەرایی" ئاقارە نەك پیشە.

کەواتە من بۆیە "بوونگەرایی"م پەسەند کرد، لەبەر ئەوەی "گەرایی" هەرچەندە وەکو وتم پاشگرێکە لە زمانی کوردیدا نییە (بەڵام گەر پێویست بێت ئەوە خەوش نییە کە خۆمان لە دەمارگیریی زمانەوانی بەدوور بگرین) بەڵام دەلالەت لە ئاقار دەکاتو بەرامبەر بە پاشگری "ism" ی ئینگلیزیو "یە"ی عەرەبییەو ئەوکات دەتوانین بە

پەیڕەوکاری ئەو ئاقارەش بڵێین "بوونگەرا". هەڵبەت ئەمە هەوڵێکی شەخسییەو من لێرەدا وام بەپەسەند زانیوەو قابیلی گفتوگۆکردنیشە لەسەریو با وا دابنێین کە ئەم زاراوەیە کاتییە تا زاراوەیەکی لەبارتر دەچەسپێت.

بە هەمان شێوە سەبارەت بە زاراوەکانی تری ناو ئەم کتێبە، ئەمە لەکاتێکا زاراوەی وا لای هەندێ فەیلەسووف بوونگەرا هەیە کە نەك بۆ کوردی بەڵکو بۆ هیچ زمانێك تەرجەمە ناکرێت، هەر بۆ نموونەش زاراوەی "دازاین" لای هایدیگەر کە چەند جارێك لەم کتێبەدا دووبارە بۆتەوە.

کەواتە من لاف ئەوە لێنادەم کە ئەو زاراوە کوردییانەی لەم کتێبەدا دامناون یا داماتاشیون دوا شێوەی ئەو زاراوانە بێتو بەڵام من لە ئێستادا ئەمانەم لا پەسەند بوونو دەشێ لە داهاتوودا هەوڵی باشتریان بۆ بدرێ.

ئێستاش دەمەوێ ئاماژە بەوە بدەم کە ئەم وەرگێڕانە بە بەراورد لەنێوان هەردوو وەرگێڕانە عەرەبیو فارسیەکەدا ئەجام دراوە، وەرگێڕانە عەرەبیەکە هی (دکتۆر ئیمام عەبدولفەتاح ئیمام)ە و (د. فوئاد زەکەریا)ش پیایدا چووەتەوە، کە هەردووکیان لەبواری فەلسەفەدا پسپۆڕنو دەیان کاری نووسراوو تەرجەمەکراوی فەلسەفییان هەیەو وەرگێڕانەکانیان جێی متمانەیە. وەرگێڕانە فارسیەکەش هی (محەمەد سەعید حەنایی کاشانی)یە، کە دیسانەوە ئەمیش لە فەلسەفەدا پسپۆڕەو چەندەها کتێبی دانراوو وەرگێڕدراوی لەبواری فەلسەفەدا هەیە. ئەوەی جێی سەرسووڕمانی من بوو ئەوە بوو کە لەکاتی بەراورد کردنی ئەم دوو کتێبەدا هەستم بە هیچ جیاوازییەك نەکردو ئەمەش بەڵگەیەکی تری وردیی کارەکانی ئەو دوو وەرگێڕەیە، تەنها ئەوە نەبێت کە لە فەسڵی چواردەیەمدا بەشێك هەیە تایبەتە بە پەیوەندیی نێوان بوونگەراییو تیۆلۆجیا، لە فارسیەکەدا هەیەو لە عەرەبیەکەدا نییە، بەڵام بۆ ئەمەش وەرگێڕە عەرەبەکە پاساوی خۆی هەیەو کە وەرینەگێڕاوەو لەبەرئەوەی زیاتر پەیوەستە بە تیۆلۆجیای خۆرئاواییو مەسیحیەوە، بەپێویستی نەزانیوە تەرجەمەی بکات، هەرچەندە ئێمە پەیڕەویمان لەو

نەکردووەو ئەو بەشەشمان بۆ کوردی وەرگێڕاوە کە زۆریش نییەو بیرتییە لە چەند لاپەڕەیەك.

دواجار لەکۆتایی ئەم پێشەکییە کورتەدا ئەمەویٚ بڵێم کە خۆ قەرەدان لە وەرگێڕانی کتێبێکی فەلسەفیی لەمجۆرە کارێکی ئاسان نەبووەو دەشیٚ مرۆڤ دوچاری هەندی کەمو کورتیش بێت، کە هیوادارم خوێنەرانو پسپۆڕان لە کەمو کورتیەکانم ببوورنو لە تێبینیو سەرنجەکانی خۆیان ئاگادارم بکەنەوە، تا لە چاپەکانی داهاتوودا کتێبەکە بەشێوەیەکی پوختتر بەکەوێتە بەردەستی خوێنەران.

ئازاد بەرزنجی

کانونی دووەمی ٢٠٠٥

بەشی یەکەم

شێوازی بوونگەرایانە لە فەلسەفاندندا

١–بوونگەرایی (وجودیەت) چییە؟

٢–هەندێ بابەتی دووپاتکراوە لە بوونگەراییدا.

٣–جۆراوجۆری لە نێو فەیلەسووفە بوونگەراکاندا.

٤–بوونگەرایی و فینۆمینۆلۆجی (دیاردەگەرایی).

٥–جیاوازیی نێوان بوونگەرایی و هەندێ جۆری فەلسەفەی پەیوەندیدار بە بوونگەراییەوە.

١–بوونگەرایی چییە؟

کاتێ دەمانەوێ وەڵامی ئەم پرسیارە بدەینەوە: "بوونگەرایی چییە؟" ڕووبەڕووی جۆرێك لە ئاڵۆزی دەبینەوە، ئەم کێشەیەش لە سەرێکەوە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئەو شتەی مەبەستی بووە وەکو فەلسەفەیەکی جیددی سەیر بکرێ، زۆرجار دابەزیوەتە ئاستی "مۆد"ەوە و وای لێهاتووە نازناوی "بوونگەرا – وجودی" دراوەتە پاڵ کەسان و کارو کردەوەی وەها کە پەیوەندییەکی ئەوتۆیان بە فەلسەفەی بوونگەراییەوە نەبووە، ئەمە لە کاتێکدا ئەگەر لە بنەڕەتدا ئەو پەیوەندییە هەر هەشبووبێت.

هەروەکو ژان پۆل سارتەریش وتوویەتی: "ئێستا ئەم وشەیە بەشێوەیەکی وا ناڕێك بەسەر هەموو شتێکدا دادەبڕن کە وای لێهاتووە هیچ مانایەکی نەماوە"[١]. بەڵام لەسەرێکی تریشەوە، کێشەکە دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە جۆرێك لە ئاڵۆزی لەناو خودی بوونگەرایی خۆشیدا هەیە. لایەنگرانی ئەم فەلسەفەیە نکوولّی لەوە دەکەن کە بتوانرێ ڕاستی **Reality** بخرێتە ناو وێنا و چەمکی وردەوە، یان لە ڕێبازێکی داخراودا قەتیس

بکرێ. هەر لێرەشەوە سۆرین کیرکەگۆر کە باوکی بوونگەرایی نوێیە، ناوی مەغزاداری لە دوو کتێبی خۆی نا، کە ئەوانەش: "برگە فەلسەفیەکان" و "پاشکۆیەکی کۆتاییهێنی نازانستی"ن و لەگەڵ ڕێبازی گشتگیری فەلسەفەی هیگڵیدا کەوتە ململانێوە. لەبەرئەوەی لە ڕوانگەی بوونگەراکانەوە بەردەوام شتەکان ڕێکوپێك و سنووردار نین، ئەزموون و زانستی ئێمە هەمیشە برگەی تەواونەکراون و بەتەنها مەگەر ئەقڵێکی خودایی بتوانێت وەکو گشت "کل"ێك جیهان بناسێت، تەنانەت گەر ئەقڵێکی واش هەبێت، هێشتا هەر مەعریفەکەی لە کەلێن و کەلەبەر خاڵی نابێت.

بەڵام ئێمە نابێ لەوەدا زێدەگۆیی (مبالغە) بکەین کە بوونگەراکان بەشێوەیەکی گشتی ڕەخنەیان لە ڕێبازە میتافیزیکیەکان گرتووە، چونکە ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کە ئەوان هیچیان لایەنگری ڕێبازێکی ئایینی نەبوون، یان تەنانەت هەندێکیان جۆرێك لە میتافیزیکای تایبەت بە خۆیان نەبووە.

هەروەکو "هیرمان دیم" دەڵێت: (ئەگەر کیرکەگۆر سەد ساڵ دواتر بژییایە، واتە لەم سەردەمەی ئێمەدا کە بە شێوەیەکی کراوەتر لەوسا سەیری "ڕێباز" دەکرێ.. دەیتوانی ڕێبازێك لە دیالەکتیکی بوونگەرایانەدا دابمەزرێنێت کە لەگەڵ ڕێبازی هیگڵیدا کێبەرکێی پێبکات)[٢]. پۆڵ سپۆنهایم لێکۆڵینەوەیەکی نووسیوە کە تیایدا ئەوە ڕووندەکاتەوە کە: (پەیوەندییەکی سیستمئاسای ناوەکی لە نێوان ئەو بابەتە سەرەکیانەدا هەیە کە کیرکەگۆر بایەخی پێداون). گەرچی ئەم پەیوەندییە لە جۆرێکی تایبەتەو "ئەو جەختکردنەوانە هێمای بۆ دەکەن کە تانوپۆی زیندووی ئەم بایەخپێدانانە پێکدەهێنن.."[٣] مارتین هایدیگەریش بڕوای وابوو کە ئەو شیکردنەوە بوونگەرایانانەی لە کتێبەکەیدا "بوون و زەمەن" ئەنجامی داون، مۆرکێکی زانستییان بەخۆوە گرتووە[٤]. تۆماس لانگان حوکمێکی ڕاستی داوە کاتێ دەڵێت کە هایدیگەر هەڵگری تێڕوانینی کەسیو نائەبستراکتی فەیلەسووفە بوونگەراکانە(بەبێ ئەوەی قوربانی بەو پەیوەندیسازیو مەنهەجیەتە بدات کە لەگەڵ شیکردنەوە فەلسەفییە سیستمدارە

سوننەتییەکاندا هاوشانە)[٥]. جگە لەوەش، زۆربەی فەیلەسووفە بوونگەراکان، گەرچی سیستمە میتافیزیکییە باوەکانیان ڕەتکردۆتەوە، بەڵام هەندێ حوکمیانداوە کە مۆرکی ئۆنتۆلۆجی و میتافیزیکییان بەخۆوە گرتووە.

هەرچۆنێك بێت ئەوە ڕاستە کە تیۆرەیەکی گشتی نییە هەموو بوونگەراکان پێوەی بەند بن و بۆ نموونە بەراورد بکرێ لەگەڵ ئەو بیروباوەڕە سەرەکییانەی کە ئایدیالیستەکان یان تۆماسیەکان (ئەوانەی سەر بە تۆماس ئاکویناس (١٢٢٥–١٢٧٤) بوون) لە قوتابخانەیەکی تایبەتیدا پێکەوە کۆدەکاتەوە، هەر بۆیەشە ئێمە لە ناونیشانی ئەم بەشەدا بوونگەراییمان بە "فەلسەفە" وەسف نەکردووە، بەڵکو گوتوومانە "شێوازێك لە فەلسەفاندن". هەر بۆیە بوونگەرایی شێوازێکە یان شێوەیەکە لە فەلسەفاندن کە ئەو کەسە بەرەو کۆمەڵێك بیروڕای تەواو جیاواز دەبات سەبارەت بە جیهان و ژیانی ئادەمیزاد. ئەو سێ بوونگەرا گەورەیەی ئێستاش باسمان کردن، واتە – کیرکەگۆر و سارتەر و هایدیگەر– باشترین نموونەی ئەم جیاوازییەن.

بەڵام سەرباری ئەو جیاوازییە لە جیهانبینییاندا، ئەو لێکچوونەش لە نێوانیاندا دەبینینەوە لە شێوازی "فەلسەفاندن"یاندا کە دەشوبهێتە سەر لێکچوونی کەسانی ناو خێزانێك هەر ئەم شێوازە هاوبەشەش لە فەلسەفاندنیاندا وامان لـێ دەکات پێیان بڵێین "بوونگەراکان".

کەواتە تایبەتمەندییە گشتیەکانی ئەم شێوازەی فەلسەفاندن چین؟ یەکەمین و دیارترین تایبەتمەندی ئەوەیە کە ئەم شێوازەی فەلسەفاندن لە مرۆڤەوە دەستپێدەکات، نەك لە سروشتەوە. فەلسەفەی "خود"ە نەك فەلسەفەی "بابەت". بەڵام لەوانەشە بگوترێ کە ڕێبازی ئایدیالیزمیش هەر لە خودەوە دەستپێدەکات. لەبەرئەمە پێویستە هەڵوێستی بوونگەرایی زیاتر دیاری بکەین بەوەی کە خود لای فەیلەسووفی بوونگەرا بریتییە لە بوونەوەر بە تەواوی بوونییەوە، واتە ئەم بوونەوەرە بە تەنها خودێکی بیرکەرەوە نییە و بەس، بەڵکو کردەوەسازە و سەنتەری هەست و ویژدانیشە. کەواتە ئەو

شتەی بوونگەرایی دەیەوێ تەعبیری لێ بکات ئەم ڕەهەندە کاملەی بوونە کە ڕاستەوخۆ و بەرچاوانە لە کرداری بوون خۆیدا دەناسرێ. هەربۆیە هەندێ جار ئەم شێوازەی فەلسەفاندن وا دێتە بەرچاو کە دژ بە ئەقڵ بێت Anti-intellectualist. فەیلەسووفی بوونگەرا بە جۆش و خرۆشێکی تەواوەوە بیردەکاتەوە، وەك کەسێك کە لەناوجەرگەی ڕووداوەکانی بووندایە. میگیل دۆ ئۆنامۆنۆ دەڵێت (فەلسەفە بەرهەمی ئینسانیەتی هەر فەیلەسووفێکە. هەر فەیلەسووفێك مرۆڤێکە لە گۆشت و خوێن و ڕووی دەمیشی لە خەڵکانێکە کە هەر لە گۆشت و خوێنن. چ کاری فەلسەفاندنی و چ هەر کارێکی تریشی، هەر لە ئەقڵیەوە سەرچاوە ناگرێت، بەڵکو لە ئیرادەو هەست و سۆز و گۆشت و خوێن و تەواوی ڕۆحی و تەواوی جەستەشیەوە، ئەو مرۆڤێکە دەفەلسەفێنێت..)[٦] گەرچی هەندێ لە بوونگەراکانی دی لە "ئۆنامۆنۆ" زیاتر بایەخیان بە ئەقڵ داوە، بەڵام هێشتا ئەوە ڕاستە کە هەموویان دەیانەوێ فەلسەفەکەیان لەسەر بنەمایەکی بوونگەرایانەی فراوان دابمەزرێننو لە هەر جۆرە ئەقڵگەرایی Rationalism ێك یان ئەقڵپەرستی intellectualism ێکی بەرتەسك دوور بکەونەوە. وا پێویست دەکات دواتر بە وردەکارییەکی زیاترەوە قسە لەسەر چەمکی "بوون" Existence بکەین، بەڵام تەنانەت ئێستاش گەر بمانەوێ لە شەقڵی جیاکەرەوەی شێوازی فەلسەفاندنی بوونگەرایانە بگەین، دەبێ شتێك لەبارەی ئەم چەمکەوە بڵێین. ئەوە بوو پێشتر گوتمان کە ئەم فەلسەفەیە لە مرۆڤەوە دەستپێدەکات، مرۆڤ بەو پێیەی بوونەوەرێکە، نەك بەو پێیەی خودێکی بیرکەرەوەیە.

جەختکردنیش لەسەر بوون بەو مانایە دێ کە ئێمە ناتوانین "سروشتێك" یان "ماهیەت"ێك بۆ مرۆڤ دیاری بکەین و پاشان لە بارەیەوە ئەنجامگیری بکەین. دەشێ لە بنەڕەتدا هەر ئەم تێڕوانینە بوونگەرایانەش بێت کە خەسڵەتێکی ناجێگیرانەی پێ دەبەخشێت. بەو شێوەیەی کە سارتەر تەعبیری لەم مەسەلەیە کردووە، دەڵێت:بوونی مرۆڤ پێش ماهیەتی دەکەوێت، پاشان دەڵێت: "مەبەستمان لەوەیە کە لە پێشداو بەر لە هەر شتێك مرۆڤ هەیە و، ڕووبەڕووی خۆی دەبێتەوەو، دەچێتە ناو جیهانەوە، پاشان خۆی

دەناسێنێت. هەروەكو فەیلەسووفە بوونگەراكان دەڵێن، مرۆڤ كە پێناسە ناكرێ، هۆیەكەی ئەوەیە كە ئەو لە سەرەتادا هیچ نییە. ئەو ناتوانێت شتێك بێت، مەگەر دوایی ببێت، ئەوساش بەو شێوەیە دەبێت كە خۆی خودی خۆی دروست دەكات"(٧).

ڕەنگە ئەم سەرنجانە بەس بن بۆئەوەی وێنەیەكمان سەبارەت بە شێوازی فەلسەفاندنی بوونگەرایانە لا هەبێت. لە بەشەكانی داهاتووشدا و پاش باسكردنی وردەكارییەكانی ئەم فەلسەفەیە لە شێوە جۆراوجۆر و پەرەسەندووەكانیدا، تێگەیشتنێكی كامڵترمان سەبارەت بەم شێوازەی فەلسەفاندن لا دەبێت.

٢–هەندێ بابەتی دووپاتكراوە لە بوونگەراییدا

وێڕای ئەوەی كە ئێمە وتمان بوونگەرایی شێوازێكە لە فەلسەفاندن زیاتر لەوەی بریتی بێت لە كۆمەڵە دەستوورێك یان تیۆرەیەك، بەڵام ئەوەش ڕاستە كە ئەم ئاڕاستە تایبەتییە لە فەلسەفەدا جەختی زیاتر لەسەر هەندێ بابەت دەكات وەك لە هەندێكی دی، تەنانەت دەبینین ئەم بابەتانە لای زۆربەی بیرمەندە بوونگەراكان دووپات دەبنەوە. هەڵبەتە ئەم بابەتانە جیاوازن لەو بابەتانەی كە فەیلەسووفانی پێشین بەگوێرەی نەریتی فەلسەفی بایەخیان پێ دەدا. هەر بۆ نموونە، لە كاتێكا كێشەی لۆژیك "مەنتیق" و ئەپستمۆلۆژیا "تیۆرەی زانین" دوو كێشەی گەورەن لە قوتابخانە فیكرییە كۆنەكانی بەر لە بوونگەراییدا، دەبینین فەیلەسووفی بوونگەرا بە جۆرێك لە بەكەمزانینیەوە ئەم كێشانە پشتگوێ دەخات. بگرە دەتوانین بڵێین كە هەندێ لە بوونگەراكان بە سووكایەتی پێكردنەوە چاو لەم كێشانە دەپۆشن و بە بابەتگەلێكی "ئەكادیمی"ی پەتیی دەزانن. بەڵام تەنانەت ئەو بوونگەرایانەش كە ناتوانین ئەم گلەییەیان لـێ بكەین، زیاتر بایەخیان داوە بەو كێشانەی كە وا دێتە بەرچاو بەشێوەیەكی ڕاستەوخۆ بە بوونی ڕاستەقینەی مرۆڤەوە پەیوەست بن، نەك ئەو كێشە تیۆری یان ئەبستراكتانە. دواتریش دەبینین كە هەندێ مەسەلە هەن كە

لەلایەن بوونگەراکانەوە گرنگییان پێدراوە، بەڵام تا ئێستاش زەحمەتە ئەو بابەتانە بۆ فەلسەفە، بابەتی گونجاو بن.

ئەو بابەتانەی لای هەموو فەیلەسووفە بوونگەراکان جێی بایەخن بابەتگەلێکی وەکو ئەمانەن: ئازادی، هەڵبژاردن و بڕیاردان، هەستکردن بە بەرپرسیارێتی. ئەم بابەتانەش گەوهەری بوونی تاکەکەس پێکدەهێنن، لەبەرئەوەی ئەوەی مرۆڤ لە هەموو بوونەوەرەکانی تری سەر زەوی جیادەکاتەوە کردەوەی ئازادی و توانای پێکەوەنانی ئایندەیەتی و لە ڕێی بڕیاری ئازادانەو هەستکردن بە بەرپرسیارێتییەوەیە کە مرۆڤ خودی ڕاستەقینەی خۆی دەخوڵقێنێت. هەروەکو "جۆن ماکمواری"یش دەڵێت "خود بەو سیفەتەی بکەرە" دەستەبەری بابەتە سەرەکیەکانە لە فەلسەفەی بوونگەراییدا، لە کاتێکا کەلەپووری فەلسەفەی خۆرئاوا، بەتایبەتیش لە "دیکارت"ەوە، بایەخی بە خودی ناوەوە داوە، کە مەبەستیش لێی لێرەدا "خودی بیرکەرەوە"یە[٨].

ڕەنگە پێویست بکات ئەوە بڵێین کە لەو هۆیانەی وایکردووە توێژینەوەی بوونگەرایانەی بوونی تاکەکەس سنووردار بکات، ئەوەیە کە بەزۆری ئەم توێژینەوەیە سەبارەت بە تاکەکەسە. ڕاستە هەندێ لە فەیلەسووفە بوونگەراکان یان نیمچە بوونگەراکان (وەکو مارتن بوبەر و گابریل مارسیل) بەو دواییە لە پێشڕەوانی لێکۆڵینەوەی پەیوەندییەکانی نێوان کەسەکانن. هەروەها دەشێ زۆربەی فەیلەسووفە دیارەکانی بوونگەرایی "گەرچی بە قسەش بێت" لانی کەم بایەخ بەو ڕاستییە بدەن کە مرۆڤ وەکو کەسێك تەنها لە ناو کۆمەڵێك کەسدا بوونی هەیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەوان بایەخی سەرەکی بە تاکەکەسەکە دەدەن کە گەڕان بە دوای خودی ڕەسەنی خۆیدا، کرۆکی مانای بوونی تاکەکەسییەتی.

هەندێ بابەتی تریش هەن کەلای بوونگەراکان دووپات دەبنەوە، لەوانە: هەست بە کۆتابوون، گوناه، نامۆبوون، نائومێدی و مەرگ. ئەم بابەتانە لە فەلسەفەی سوننەتیدا

بایەخێکی ئەوتۆیان پێ نەدراوە، بەڵام لای فەیلەسووفە بوونگەراکان بە وردی قسەیان لەسەر دەکرێ.

لێرەدا ناتوانین بە سادەیی سەبارەت بە گەشبینی و بەدبینی بدوێین. هەندێ لە فەیلەسووفە بوونگەراکان دان بە بەدبینیی خۆیاندا دەنێن، لە کاتێکا هەندێکی تریان باسی گەشبینی یان لانی کەم باسی ئومێد دەکەن. لەگەڵ ئەمەشدا، پێدەچێ هەموویان دەرکیان بە توخمە تراژیکەکانی بوونی مرۆیی کردبێت.

ئازادیی مرۆڤ و هەوڵ و تەقەللای لە پێناوی گەیشتن بە بوونێکی تاکەکەسییانەی ڕەسەندا، ڕووبەڕووی بەرەنگاری و هەندێ جاریش تێکشکان دەبێتەوە. بەهەرحاڵ، هێندەی مەسەلەکە پەیوەندیی بە تاکەکەسەوە هەیە، بوون بە مەرگ کۆتایی دێت. دەشێ بڵێین کە لایەنی تراژیك لە بوونگەراییدا هەر لە خاڵی سەرەتاوە دەستپێدەکات، کاتێ بوونی مرۆیی بەرامبەر بە بوونی شتە بێ گیانەکان دادەنرێ. جاری وایە ڕووبەڕووبوونەوەی ئەم دوو شێوەیەی بوون دەگاتە ڕادەیەك کە بوونگەرایی خەریکە شێوەی جۆرێك لە دوالیزم **Dualism** *[1] بەخۆوە دەگرێت. تەنانەت لەو کاتانەشدا کە ڕووبەڕووبوونەوەکە زۆر توند نییە، هەر ناسینەوەی ململانێ و ئەزموونەکانی گوناه و نامۆبوون لەئارادایە، لەبەرئەوەی مرۆڤ لای فەیلەسووفی بوونگەرا هەرگیز بەتەنها بەشێك نییە لە گێتی **Cosmos**، بەڵکو بەردەوام لە پەیوەندییەکی گرژدایە لەگەڵ دونیایەکی پڕ لە ئیمکاندا بۆ ململانێیەکی تراژیك.

هەروەها لەوانەیە یەکێك لە حوکمەکانی وەچەکانی ئایندە ئەوەبێت کە درەوشاوەترین کاری فەلسەفەی بوونگەرایی و بەردەوامترینیان لە توێژینەوەیاندا بێت بۆ بابەتێکی دی کە تا ئێستاش لە نووسینەکانی بوونگەراکاندا دووپات دەبێتەوە، ئەویش: ژیانی عاتیفیی مرۆڤە، ئەمەش یەکێکە لەو بابەتانەی کە بەشێوەیەکی گشتی فەیلەسووفانی ڕابردوو پشتگوێیان خستووە، یان داویانەتە دەست دەروونناسی، بۆیە هەرکات جۆرە بەرتەسکەکانی ئەقڵانیەت **Rationalism** بەسەر فەلسەفەدا زاڵ بووە، هەست و سۆزە

نائارامەکان و حاڵەتە دەروونیەکان و جۆش و خرۆشەکانی زەینی مرۆیی بە بابەتی ناشایستە بۆ ئەرکی فەیلەسووف لەقەڵەم دراوە، بگرە وەکو کۆسپیش لەبەردەم گەیشتن بە مەعریفەی بابەتیی نموونەیی سەیرکراوە. بەڵام بوونگەراکان باوەڕیان وایە کە هەر ئەم بابەتانەن وامان لێ دەکەن بە تەواوی بوونمانەوە بچینە ناو جیهانەوەو کۆمەڵێك شتی وا لەبارەیەوە فێربین کە زەحمەتە بە تەنها لە ڕێی بینینی بابەتیانەوە فێریان بین. فەیلەسووفە بوونگەراکان، هەر لە کیرکەگۆرەوە تا هایدیگەر و سارتەر، کۆمەڵێك لێکۆڵینەوەی درەوشاوەیان خستۆتە بەردەستمان سەبارەت بە کۆمەڵێك حاڵەتی ویژدانیی وەکو: نیگەرانی و بێزاری و هێڵنج، ویستوویانە ئەوە پیشانبدەن کە ئەم حاڵەتانە لە مەغزای فەلسەفی خاڵی نین.

ئێمە لێرەدا ئاماژەمان بۆ هەندێ لەو بابەتانە کرد کە زۆرجار لەسەر لاپەڕەی نووسەرە بوونگەراکان دووپات دەبنەوە. دەشێ کەشفکردن و پەرەدان بەم بابەتانەش کە بە زۆری لە توخمە ویژدانی و مەیلە خرۆشێنەرەکانی ژیانی شەخسیەوە وەرگیراون، گەورەترین و گرنگترین هەنگاوی سەرکەوتووی بوونگەراکان بێت. بەڵام بێگومان لە پەنا ئەم بابەتانەدا، لەگەڵێ بابەتی تریشیان کۆڵیوەتەوە، کێشەکانی زمان و مێژوو و کۆمەڵگا و تەنانەت مەسەلەی هەبوون **Being** یش بووەتە باسی ئەم یان ئەو فەیلەسووفی بوونگەرا و ئاسۆی فراوانی تیا کردۆتەوە. بەڵام باس وتوێژینەوەکانی بە هەرچیەکی گەیاندبێت، دەبینین کە ئەم فەیلەسووفە بوونگەرایە دواجار هەر لە پەیوەندییەکی توند و تۆڵدا دەمێنێتەوە لەگەڵ ئەو مەسەلە شەخسییە سەرەکییانەی کە پێشتر لێیان دواین.

٣–*جۆراوجۆری لە نێو فەیلەسووفە بوونگەراکاندا*

گەرچی ئێمە سەرنجی خوێنەرمان بۆ ئەوە ڕاکێشا کە ناومان نا "لێکچوونی خێزانی" لە نێو بوونگەراکاندا، هەروەکو لە شێوازی فەلسەفاندن و لەو بابەتانەدا دەبینرێ کە لێیاندەکۆڵنەوە. بەڵام دەبێ ئاماژە بۆ ئەوە بکەین کە بە هەمان ڕادە جیاوازیش لە

نێوانیاندا هەیە. لە ڕاستیشدا شتێكی ئاسان نییە ژمارەیەكی زۆر لە فەیلەسووفان بدۆزینەوە كە ئامادەبن دان بەوەدا بنێن كە بوونگەران، هەروەها ئەوانەی كە ئێمەش بە بوونگەرایان سەیر دەكەین، گەرچی بەو ناولێنانە قایل نین، ناتوانین بڵێین كە بە مانای باوی وشە "قوتابخانە"یەك پێكدەهێنن. ئەوە بوو پێشتر سەرنجی ئەوەماندا كە سارتر چۆن گلەیی لەوە دەكات كە وای لـێ هاتووە "بوونگەرایی" لە هەموو مانایەك داماڵراوە. گەرچی هایدیگەر و یاسپەرز و مارسیل بە دڵنیاییەوە ناویان لە هەر لێكۆڵینەوەیەكدا دێت كە سەبارەت بە بوونگەرایی بێت، بەڵام هەموو ئەمانە نازناوی بوونگەرایی ڕەتدەكەنەوە. "ڕۆجەر. ل. شین" سەرنجی ئەوەی داوە كە "هەر بوونگەرایەك ڕێز لە خۆی بگرێت، نایەوێ پێی بڵێن بوونگەرا، لەبەرئەوەی كە وتی "من بوونگەرام" واتە "من یەكێكم لەو دەستەیە لە خەڵك كە بە بوونگەرا ناسراون" لەكاتێكا بوونگەرای ڕاستەقینە دەیەوێ بڵێت: "من بریتیم لە خودی خۆم – و پێم خۆش نییە خۆتان ماندوو بكەن و پۆلێنم بكەن.."[٩]

بەڵام ئەو نووسەرانەی كە دەربارەی بوونگەرایی دەنووسن، زۆربەی كات ئاماژە بۆ دابەشكردنی ئەم فەیلەسووفانە دەكەن بۆ بوونگەرایانی مەسیحی و بوونگەرایانی بێ باوەڕ، وەكو بەڵگەیەك بۆ جیاوازی لەم شێوازەی فەلسەفاندندا. بەڵام گەر ئەوەش ڕاست بێت كە لەناو بوونگەراكاندا هەم جۆری مەسیحیی باوەڕدار و هەم بێ باوەڕ هەیە، ئەوا ئەم دابەشكردنە زۆر یاریدەمان نادات لەو فەیلەسووفانە بگەین، لەبەرئەوەی ئەم دابەشكردنە ئاسانكردنەوەیەكی زیاد لە پێویستە، چونكە هەندێ فەیلەسووفی بوونگەرا (یان فەیلەسووفی مەیلدار بەلای بوونگەرایيدا) هەن كە ناخرێنە چوارچێوەی ئەم پۆلێنكردنەوە، بۆ نموونە یەكێكی وەكو مارتین بوبەر **M.Buber** جوولەكەیە، هایدیگەریش لافی ئەوە لێدەدات كە نە باوەڕی بە خوا هەیە و نە باوەڕیشی پێ نییە. بگرە لەوەش زیاتر، دابەشكردنی بوونگەراكان بۆ مەسیحی و بێ باوەڕ ئەو ڕاستییە گرنگە فەرامۆش دەكات كە پەیوەندیی نێوان فەیلەسووفی بوونگەرا و مەسیحیەتەكەی، یان بێ باوەڕییەكەی، عادەتەن پەیوەندییەكە مۆركی ناودژێتی "مفارقە – **pardox**" بەخۆوە دەگرێت، واتە

پەیوەندییەکە تێکەڵ لە خۆشەویستی – و ڕق، کە توخمی باوەڕ و بێباوەڕیشی تیا کۆبووەتەوە.

با بۆ تاوێك لە هەڵوێستی هەریەك لە کیرکەگۆر و نیچە رابمێنین: عادەتەن کیرکەگۆر بە فەیلەسووفێکی بوونگەرای مەسیحیی گەورە لە قەڵەم دەدرێ و هیچ گومانێکیش لە پەیوەندیی پڕ جۆش و خرۆشی ئەو بە ئیمانی مەسیحییەوە ناکرێ. بەڵام لە هەمانکاتدا و بە هەمان ڕادە دوژمنایەتیەکی بەجۆش و خرۆشیش لای ئەو دەبینینەوە لەگەڵ شێوە باوەکانی مەسیحیەتدا لە سەدەی نۆزدەیەمدا، کە بەڕای ئەو دابەزیونەتە ئاستێکی نزمەوە. ئەم دوژمنایەتیەش دەگاتە لووتکە وەختێ هێرشێکی سەرتاسەری دەکاتە سەر ئەو کڵێسایەی کە ئەو دەیناسی، ئەوەتانێ دەڵێت: "ڕەگوڕیشەی هەموو مەسیحیەتێك وا لە ناودژێتیدا Paradoxical، ئیدی مرۆڤ لەبەرئەوەی باوەڕدارە قبوڵیدەکات، یان لەبەرئەم ناودژێتییەی ڕەتیدەکاتەوە. ئەسپی ڕەسەن و پڕتاو، وەختێ عەرەبانچییەکی ناشی بەکرێ دەیگرێ و سواری دەبێت، چیدی غیرەتی لانامێنێت و شانازی بە عەرەبانەکەیەوە ناکات"[١٠] خۆ ئەگەر کیرکەگۆری بوونگەرای مەسیحی، هەڵوێستێکی ناودژێتیئاسای ناڕوونمان بۆ بخاتە ڕوو، ئەوا دەتوانین لای نیچەش پەیوەندییەکی تێکەڵ لە "خۆشەویستی – ڕق" ببینینەوە. باوەڕنەهێنانی بە مەسیحیەت و نکوڵیکردنی لێی بەهەمان ئەندازەی تەقەللاکەی کیرکەگۆر لە پێناوی ئیماندا، ڕاستگۆیانە و بەجۆش و خرۆش بوو. بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا هێشتا مەسیحیەت کاریگەرییەکی ئەفسووناویی لەسەر ئەو هەبوو. وەکو کارل یاسپەرزیش ئاماژەی پێداوە: وێڕای هێرشە دڕندانەکانی نیچە بۆ سەر مەسیحیەت، بەڵام جۆرێك لە دوودیوی Ambiralence لە تێڕوانینیدا دەبینینەوە: "دوژمنایەتیکردنی ئەو بۆ مەسیحیەت وەکو ڕاستییەك و وابەستەیی پێیەوە وەکو بەڵگەنەویستێك لێك جیاناکرێنەوە، ئەو خۆیشی بە چاوێکی پۆزەتیڤانەوە دەیڕوانییە ئەم وابەستەییە و نەك هەروەکو شتێك کە پێویستە ڕزگاری بێت لێی"[١١].

ڕەنگە بتوانین بڵێین کە لای زۆربەی فەیلەسووفە بوونگەراکان کۆمەڵێك توخمی کەلەپووری ئایینی یان کەلتووریيان لە هزری بوونگەرایاندا تێکەڵ بووە، یان بگرە ئەو توخمانە بۆ فەلسەفاندن هانیداون. ئەوەتا سەرباری ئەو ڕەخنە توندوتیژ و زۆرانەی کە کیرکەگۆر ئاراستەی "لۆتەر"ی کردوون، بەڵام ناتوانین بوونگەراییەکەی لە ڕێبازی پرۆتستانتی جیابکەینەوە. هەروەها فەلسەفەکەی مارتین بوبەریش تێکەڵ بە کەلەپووری هاسیدی Hassidic [*٢]ی یەهودی بووە، هەروەها ڕەگوڕیشەی بوونگەراییەکەی دۆستۆیڤسکی و بێردیاییڤ بە قووڵی ڕۆچووەتە ناو ڕۆحی ئەرتۆدۆکسی ڕووسیەوە. پەیوەستبوونی "ئۆنامۆنۆ"ش بە "دۆن کیخۆتێ" و "دۆن کیخۆتی"یەوە بەشێوەیەکی گشتی، هێندەی پەیوەستبوونێکی بوونگەرایانەیە، ئەوەندەش پەیوەستبوونێکی ئیسپانیانەیە. هەربۆیە ئەو جۆراوجۆرێتییە دەوڵەمەندەی لای ئەم کەسانە دەیبینینەوە ڕەنگدانەوەی جۆراوجۆرێتیی ئەو زەمینانەیە کە لەناویاندا وەڵامی پەیامە فەلسەفیەکانی خۆیانیان داوەتەوە.

بەردەوام لە کەلەپووری کاسۆلیکی ڕۆمانیدا توخمێك هەبووە سەر بە سانت ئۆگەستین و توخمێکی تریش سەر بە تۆماس ئەکویناس، دەشێ ئەمەش لە پەیدابوونی بوونگەرای کاسۆلیکی وەکو گابریل مارسیل دا یارمەتیمان بدات. وشەی "بوونگەرایی" لە هەندێ کۆڕ و کۆبوونەوەی کاسۆلیکدا باونەبووە، بەتایبەتیش پاش بڵاوبوونەوەی گوتە دوژمنکارانەکانی بڵاوکراوەکەی پاپا پیوسی دوانزدەیەم لە ١٩٥٠دا لەژێر ناوی "سەبارەت بە ڕەگەزی مرۆیی"[*٣]دا.

لەگەڵ ئەوەشدا نووسەرە کاسۆلیکە ڕۆمانییەکان کاتێ باس لە ڕێبازی کەسێتیگەرایی personalism [*٤] دەکەن، جۆرێك لە فەلسەفەیان لەبەرچاوە کە ئەوەندە لە بوونگەراییەوە دوور نییە.

بەڵام کارل یاسپەرز و مارتین هایدیگەر تاڕادەیەك لە بوونگەراکانی دی جیاوازن، ئەمانە مەسیحی نین بە مانا باوەکەی ئەم وشەیە، بەڵام لە هەمانکاتدا بێباوەڕیش نین. یاسپەرز

پەیوەندیی نزیکی لەگەڵ جۆرێك لە ڕێبازی کراوەی پرۆتستانتی لیبراڵ هەیە. بەڵام پێدەچێت وەسفکردنەکەی خۆی باشترین دەربڕین بێت بۆ ئەو دۆخەی کە پێی دەڵێت "ئیمانی فەلسەفی". بەڵام لە هەڵوێستی "هایدیگەر"دا بۆ بوون کۆمەڵێك توخمی تەسەووف و ئیستاتیکی دەبینینەوە[١٢]. هەرچۆن هایدیگەر ماوەیەك پەیوەندی بە نازییەکانەوە کرد، گەرچی تا ئەندازەیەك دەکرێ هۆی ئەوە بگەڕێنرێتەوە بۆ کاڵبوونی هوشیاریی سیاسیی ئەو، بەڵام نکوولّی لەوەش ناکرێ کە هەندێ توخم هەن لە هزری ئەودا کە دەشێ بە ئاراستەی گونجاو لەگەڵ ناسیونالیزمی ئەڵمانیدا پەرەیان پێبدرێ[١٣].

کاتێکیش دەگەینە لای فەیلەسووفانێك کە بە ئاشکرا دان بە بێ باوەڕیی خۆیاندا دەنێن، وەکو سارتەر و کامۆ، پێدەچێ گەیشتبینە بوونگەرایی لە پەتیترین شێوەیدا. چونکە لەوە دەچێت ئەم دووانە بە ڕەتکردنەوەیان بۆ هەر مەسەلەیەکی ئایینی، سەربەخۆیی تەواو و بەرپرسیارێتیی تەواوی تاکەکەسیان بەدیهێنابێت. بەڵام تەنانەت لێرەشدا ناودژێتی دەبینینەوە: بۆ نموونە پەیوەندیی سارتەر لەگەڵ مارکسیزمدا چۆن لێکبدەینەوە؟ ئەم پەیوەندییە هەم پۆزەتیڤە و هەم ڕەخنەگرانەشە، گەرچی بەڕواڵەت زۆر بەجۆش و خرۆش نییە، بەڵام لە پەیوەندییەکەی کیرکەگۆر بە مەسیحیەتەوە کەمتر ناودژێتیئاسا نییە.

دواتریش دەتوانین پرسیارێکی گرنگ بکەین: ئایا بوونگەرا دەتوانێ پێمان بڵێت کە ئاخۆ وەدیهێنانی خودی ڕەسەنی مرۆڤ لە ڕێی هەڵبژاردنییەوە بۆ مەسیحیەت یان مارکسیزم و یان بێباوەڕی و یان تەنانەت نازیەت، مەسەلەیەکی پەسەندکردنی تاکەکەسییە؟ دەشێ بەلای تۆوە هەڵبژاردنێك ڕاست بێت لە هەڵوێستی تایبەتی خۆتدا، لە کاتێکا دەشێ هەڵبژاردنێکی دی بۆ من ڕاست بێت لە هەڵوێستی تایبەتی خۆمدا. بە دڵنیاییەوە هەندێ لە بوونگەراکان لە وەڵامدانەوەیاندا بۆ ئەو پرسیارەمان، لەم وەڵامەی دوایی نزیك دەبنەوە. ئەوان هەموو دان بە ڕێژەیی (یا نیسبیەت)ی هەڵوێستەکاندا دەنێن. لەگەڵ ئەوەشدا من زۆر گومان لەوە دەکەم کە ئەمە بە تەنها مەسەلەی پەسەندکردنێکی

شەخسی و ڕەسەنێتییەكی تاكەكەسی بێت، گومانیشم هەیە لەوەی كە كەسێكی خاوەن هەڵوێستی لەمجۆرە هەق بدات بە خۆی و ناوی فەیلەسووف لە خۆی بنێت، فەلسەفە پێویستی بە تێفكرینە، سارتەریش بۆ نموونە هۆیەكانی بێباوەڕیی خۆیمان پێ دەڵێت، هەرچۆن یاسپەرزیش لە ڕێی شیكردنەوەیەكی سەرسوڕهێنەوە "ئیمانی فەلسەفی"ی خۆیمان بۆ دەخاتە ڕوو، تەنانەت گەر بشوترێ كە ئەم ئیمانە ناسەلمێنرێ.

كاتێكیش تۆ ڕێگە بە پاساوەكانی دڵ دەدەیت قسەی خۆیان بكەن، ئەمە مانای ئەوە نییە كە تۆ بە تەواوەتی دەسبەرداری حوكمەكانی ئەقڵ دەبیت، یان هەموو دیدگاكان لە ڕووی بەهاوە وەك یەك سەیر دەكەین. ئەو ڕاستییەش كە جیاوازیی زۆر لە نێوان دیدگای ئەو فەیلەسووفانەدا دەبینینەوە كە پێیان دەوترێ بوونگەراكان، ئەوە پیشاندەدات كە بوونگەرایی لە چارەسەركردنی كێشە میتافیزیكی و ئۆنتۆلۆژیەكاندا، ڕێگایەكی كورت ناگرێتە بەر. ئەمەش حەقیقەتێكە كە بوونگەراكان بە هەستی بەرپرسیارێتی و بە هوشیارییەوە دەركی پێ دەكەن، هەربۆیە هەوڵ و تەقەللا فەلسەفیەكانیان لە سنووری پێداویستییەكانی تاكەكەس و ئەو شتانەدا ناوەستێت كە تاكەكەس پەسەندی دەكات.

٤- بوونگەرایی و دیاردەناسی

(فینۆمینۆلۆجی Phenomenology)

زۆربەی فەیلەسووفە بوونگەراكان باوەڕیان بە فینۆمینۆلۆجی (دیاردەناسی) هەیە، گەرچی زۆر لە دیاردەناسەكان هەن كە بوونگەرا نین. هۆی ئەم پەیوەندییە توندوتۆڵەی نێوان ئەم دوو جۆرەی فەلسەفەش ئەوەیە كە پێدەچێ دیاردەناسی ئەو میتۆدی لێكۆڵینەوەیە بخاتە بەردەست بیرمەندی بوونگەرا كە لە توێژینەوەكانیدا دەربارەی بوونی مرۆیی پێویستی پێیەتی.

وشەی دیاردەناسی/ فینۆمینۆلۆجی لە فەلسەفەدا مێژوویەكی درێژی هەیە، هەندێ جار كانت – **Kant** بەكاریهێناوە بە مانای لێكۆڵینەوەی دیاردەكان **Phenomena** یان

ڕواڵەت **Appearance** بەرامبەر "شتەکان لە خودی خۆیاندا" کە بە گریمانەی ئەو لە پشتی دیاردەکانەوە خۆیان حەشارداوە[*٥]. هەر چۆن "هیگڵ"یش لە کتێبە بەناوبانگەکەیدا "دیاردەناسیی زەین یان ڕۆح – **Phenomenology of Mind**" ئەم وشەیەی بەکارهێناوە بە مەبەستی خستنەڕوویەکی وردی دەرکەوتنە "تەجەللا"کانی ڕۆح یان ئەقڵ، کاتێ بەشێوەیەکی دیالەکتیکی خۆی لە هوشیارییەکی هەستیی ساویلکانەوە لە سادەترین ئاستیدا، بەرەو دەرك کردن و تێگەیشتن و کۆمەڵێك شێوەی هوشیاری تا دەگاتە بەرزترین چالاکیە ڕۆحی و ئەقڵیەکان، دەبات.

لە دواتریشدا وشەی "دیاردەناسی" دابڕا بەسەر ئەو فەلسەفەیەدا کە "ئەدمۆند هۆسێرل"[*٦] لە نووسینە جۆراوجۆرەکانیدا پەرەی پێدا کە دەشێ گرنگترینیان کتێبی "بیروڕاکان، دەروازەیەکی گشتی بۆ دیاردەناسیی پەتی". "هۆسێرل" ئەو کێشانەی کە پەیوەستن بەڕاستی **Reality** یەوە، یان بە دروستبوونی بابەتەکانی هوشیاری، وەلای نان یان خستنییە "بەینی دووکەوانە"وە، هەوڵیدا میتۆدێك بۆ وەسفێکی وردو درشتی جۆرە جیاوازەکانی بابەت لە ماهیەتی پەتیی خۆیاندا، دابمەزرێنێت. لێرەدا نامانەوێ بەوردی باسی ڕێبازی دیاردەناسی بکەین لای هۆسێرل. بەڵام تەنها پێویستە سەرنجی ئەوە بدەین کە کرۆکی ئەم ڕێبازە "وەسف"ە، لەبەرئەوەی وەسفێکی وردی ماهیەتی دیاردەمان بۆ دەکات بەو شێوەیەی کە بە هوشیاری دەدرێ. بۆ دڵنیابوونیش لە وردیی وەسفەکە پێویستە بەر لە هەموو شتێك هۆش لە تەواوی پێشگریمانەو پێشداوەرییەکان پاك بێتەوە. هەروەها پێویستە هۆش لە ناو سنووری وەسفدا بمێنێتەوەو بەرامبەر مەیلی چوون لە وەسفەوە بۆ ئەنجامگیری بەرەنگاری بکات.

کاتێکیش ئەم سەرنجانە ڕەچاو دەکەین بۆمان دەردەکەوێ کە دیاردەناسیی پەتی کارێکی گەلێك سەختە و پێویستی بە دیسپلینێکی ئەقڵیی ورد هەیە: مرۆڤ چۆن دەتوانێ دڵنیا بێت لەوەی کە توانیویەتی تەواوی پێشگریمانەکانی خۆی سەبارەت بە بابەتێك لە هۆشی خۆی دوور بکاتەوە؟ یان چۆن دڵنیابێت لەو حاڵەی کە تیایدا وەسف دەگاتە

كۆتایی و ئەنجامگیری یان لێكدانەوە دەستپێدەكات؟ لە ڕاستیدا "هۆسێرل" پەرەی بە میتۆدۆلۆژیایەكی سەخت و ئالۆز دا بۆ زاڵبوون بەسەر ئەو دژواری و كۆسپانەی كە دێنەڕێی گەیشتن بە مەعریفەیەكی پەتی و ورد.

كارەكانی "هۆسێرل" كاریگەرییەكی ڕاستەوخۆیان لەسەر هەندێ فەیلەسووفی بوونگەرا كردووە. هەر بۆ نموونە هایدیگەر یەكێك بووە لە قوتابیەكانی لە زانكۆی فرایبۆرگ و كارە گەورەكەی خۆیشی، واتە "بوون و زەمەن"ی پێشكەش بە مامۆستا كۆنەكەی كردووە. بەڵام نە "هایدیگەر" و نە فەیلەسووفە بوونگەراكانی تریش فینۆمینۆلۆجیەیان بەو شێوەیە وەرنەگرت كە خۆی دەیوتەوە. بەڵكو بوونگەراكان پەرەیان بە جۆرێك لە فینۆمینۆلۆجی داوە كە خزمەتی مەبەستەكانیانی كردووە. لە ڕاستیشدا هۆسێرل ڕەخنەی لە چۆنێتیی بەكارهێنانی بیروڕاكانی گرتووە لای هایدیگەر.

سەرباری ئەمەش شێوازێكی گشتی لە وەسفكردنی میتۆدۆلۆژیانە هەیە كە دەكرێ ناوی بنێین وەسفی فینۆمینۆلۆجی، گەرچی دەشێ خاوەنەكەی هەرگیز هیچی هۆسێرلی نەخوێندبێتەوە. هەر بۆ نموونە بەڕای من زۆر شیاوە وشەی "فینۆمینۆلۆجی" بەسەر زۆر لە وەسفكردنە قووڵەكانی "كیركەگۆر"دا داببڕین، گەرچی ئەم وەسفكردنانە بەر لە سەرهەڵدانی فەلسەفەكەی "هۆسێرل"ن.

جیاوازییەكی گەورەی تر لە نێوان هۆسێرل و بوونگەرا فینۆمینۆلۆژیستەكاندا ئەوەیە كە لە كاتێكا هۆسێرل جەخت لەسەر گرنگیی ماهیەت **Essence** دەكاتەوە و بڕوای وایە كە دیاردەناسی زانستێكی وردە، دەبینین كە بوونگەراكان جەخت لەسەر گرنگیی بوونی مرۆیی **Existence** دەكەنەوە. پێشتریش سەرنجی وتە بەناوبانگەكەی سارتەرمان دا كە دەڵێت: بوون پێش ماهیەت دەكەوێت، شتێكی ئاشكراشە ئەگەر ئەوە ڕاست بێت كە بوونەوەری مرۆیی خۆی ماهیەتی خۆی دەخوڵقێنێت، یان تەنانەت گەر ماهیەتی لە بوونیدا خۆی حەشاردابێت، هەروەكو هەندێ جار وا دەڵێن، ئەوا هەڵپەساردنی پرسیاركردن لە بوونی مرۆیی هیچ مانایەكی نابێت. لەسەرێكی تریشەوە بوونگەراكان لەگەڵ هۆسێرلدا

لەوەدا یەکدەگرنەوە کە ئەنجامگیریی ئەوەی پێی دەڵێن "شت لە ناوخۆیدا" لەودیو دیاردەوە شتێکی ئەستەمە، لەبەرئەوەی ئەوان ئەو دوالیزمە کانتییە ڕەتدەکەنەوە کە گریمانەی بوونی نۆمین "شت لە ناوخۆیدا"ی شاراوە دەکات، بەجۆرێك کە دیاردەکە بە تەنها ڕواڵەتێکی ئەو دەبێت و بەس. هەروەها ئەوان بایەخ بە هەوڵەکەی هیگڵ نادەن بۆ چۆنێتیی کەشفبوونی دیاردەکە بە شێوەیەکی دیالەکتیکی، (هەر چۆن کەمتر بایەخیان بە ڕۆحی پەنهانی پشت دیاردەکان داوە). ئەوانیش وەکو "هۆسێرل" ئەوەندەیان بەسە کە وەسفی دیاردەکە بکەن بەو شێوەیەی کە خۆی پیشاندەدات، لەگەڵ ئەمەشدا بوونگەراکان ڕقیان لەوە دەبێتەوە کە پەیڕەوی لە هەندێ ئاقاری ئایدیالیستی دەکەن کە لە فەلسەفەی هۆسێرلدا خۆیان خستۆتە ڕوو، ڕاستە هۆسێرل جەختی لەسەر ئەوە کردووە کە هۆش هەمیشە "مەبەستگەرا **Intentional**" یە، واتە ڕاستەوخۆ بایەخ بە بابەتێك دەدات کە تێیدەپەڕێنێت، بەڵام هەوڵیشی داوە کە وا لە هۆش بکات هەموو شتەکان بەلای خۆیدا ڕابکێشێت. هەروەکو دواتریش بەشێوەیەکی ڕوونتر بۆمان دەردەکەوێ، بوونگەراکان ئایدیالیزم **Idealism** ڕەتدەکەنەوە، لای ئەوان نابێ بابەتەکانی هوشیاری لەگەڵ هوشیاری بە بابەتەکاندا تێکەڵ بکرێ. ئەم تێکەڵکردنەش لەوێوە سەرچاوە دەگرێ کە بە هەڵە هۆشی بیرکەرەوە بکەین بە خاڵی دەستپێکردن لە فەلسەفەدا، نەك پانتایی فراوانی بوون.

ئێستاش با هەوڵبدەین بە شێوەیەکی کاملتر لەو وەسفە بگەین کە فینۆمینۆلۆجیی بوونگەرایی دەیخاتە ڕوو. گەرچی ئێمە جەختمان لەسەر مۆرکی وەسفگەریانەی فینۆمینۆلۆجی کرد، بەڵام ئەمە بە هیچ کلۆجێك ئەوە ناگەیەنێت کە بەشێوەیەکی ئاسان و شێوازێکی سادە وەسفی هەر شتێك بکات کە دەخرێتە بەردەم هۆش. گرنگ ئەوەیە فینۆمینۆلۆجی وەسفێکی قووڵمان دەداتێ، گەر ئەم دەربڕینە ڕاست بێت، وامان لـێ دەکات سەرنجی ئەو تایبەتمەندییانە بدەین کە عادەتەن لە تواناماندا نییە سەرنجیان بدەین، هەروەها ئەو کۆسپانەش لەناو دەبات کە ڕێ لە بینینمان دەگرن و، ئەوەی

گەوهەرییە دەیخاتە ڕوو نەك ئەوەی ڕووکەشە و، پەیوەندییە بە ناویەکداچووەکانی ناوەوەمان پیشاندەدات کە دەشێ بەرەو ڕایەکمان بەرێت زۆر جیاواز لەو ڕایەی کە پێی دەگەین کاتێ بە ئەبستراکتی سەیری دیاردەیەك دەکەین.

بەسەرنجدانی هەندێ لە ڕاکانی هایدیگەر و سارتەریش لەم بارەیەوە، دەتوانین زیاتر لەم تایبەتمەندییانەی فینۆمینۆلۆجی بگەین. هایدیگەر هەر بەو شێوازەی لە کتێبەکانیدا گرتوویەتیەبەر فینۆمینۆلۆجی شی دەکاتەوە: ئەو لە ڕیشەی زمانەوانیی وشەکە دەکۆڵێتەوە، وشەی فینۆمینۆلۆجی **Phenomenology** لە هەردوو وشەی یۆنانی **Phainomenon** فاینۆمینۆن و **Logos** لۆگۆس–ەوە هاتووە. وشەی **Phainomenon**یش لە فرمانی **Pheinein** وەرگیراوە کە بە مانای "دەریدەخات و دەیخاتە بەر ڕۆشنایی" دێت. ئەمەش فرمانێکە کە دەتوانین بۆ گەڕان بەدوای ڕەگوڕیشەیدا بگەڕێینەوە بۆ ڕیشەیەکی هیندو – ئەوروپی کە "فا – **pha**"یەو پەیوەستە بە چەمکی ڕۆشنایی و ڕوونییەوە. دیاردەش ئەو شتەیە کە دەردەکەوێ و دەکەوێتە بەر ڕۆشنایی. ئاشکراشە کە بەکارهێنانی ئەم وشەیە شێوەی جۆراوجۆری هەیە. ئێمە جاری وایە باسی "ڕواڵەتی پەتی **mere appearance**" دەکەین و مەبەستمان لێی ئەوەیە کە ئەوەی دەردەکەوێ بە جۆرێك لە جۆرەکان ناڕاست یا ناواقیعییە **Unreal**، بەڵام ڕاستی **Reality** یە کە پەنهانە. بێگومان هایدیگەر نکوولّی لەوە ناکات کە زۆر شت هەن زیاترن لەوەی کە "چاو دەیانبینێت". هەموو جۆرە ئەگەرێکی پەنهان بوون و شێواندن هەیە، دەبێ "بە زۆر" حەقیقەت لە دیاردەکان هەڵێنجین.

بەڵام ئەو ڕوون و ئاشکرا ئەو بیرۆکەیەی ڕەت دەکردەوە کە دەڵێت دەشێ لە پشت دیاردەکانەوە "شتێك لە خودی خۆیدا" هەبێت کە هەرگیز پێی ناگەین. چونکە ئەوەی دەتوانین بیزانین هەر دیاردەکانە وەکو ئەوەی لە خودی خۆیاندا خۆیان بەدەردەخەن.

کاتێ دەچینە سەر بەشی دووەمی وشەی فینۆمینۆلۆجی کە "**Logos**"ە، دەبینین هایدیگەر بۆمان ڕووندەکاتەوە کە ئەم وشەیەش هەر بە مانای "دەرکەوتن" دێ. وتن/

Legein مانای دەرکەوتنە apophainesthai. (بەم بۆنەیەوە وشەی یۆنانی "Phanai" کە مانای "دەڵێت"ە هەمان ڕیشەی هەیە کە فرمانی Phainesthai هەیەتی کە بەمانای "دەردەکەوێ" دێ و ئەویش "Pha"یە. چونکە وتن واتە چوونە دەرەوەی قسە بۆ ناو ڕووناکی). کاتێکیش "لۆگۆس" و "فاینۆمینۆن" پێکەوە کۆدەکەینەوە، دەگەینە ئاستی دووەمی دەرکەوتن، وتن دیاردەکە ڕووندەکاتەوە، بەجۆرێك کە فینۆمینۆلۆجی ڕێگە دەدات ئەو شتە ببینین کە خۆی دەخاتە ڕوو، وامان لـێ دەکات دوور لە کۆسپەکان دیاردەکە ببینین، سەرنجی بونیاد و ئەو پەیوەندییە بەناویەکداچووانە بدەین کە تا ئێستا پەنهان بوون یان نەکەوتوونەتە بەر ڕۆشنایی[١٤].

ژان پۆڵ سارتەریش وەکو هایدیگەر ئەو دوالیزمە ڕتدەکاتەوە کە دیاردە و "شتێك لەناو خودی خۆیدا"یەکی نهێنی ئامێز بەرامبەر بەیەك دادەنێت. لەگەڵ هەموو ئەمەشدا دیاردە بە تەنها ئەو بەدەرکەوتنە بەشەکی (جزئی)یە نییە کە لەهەر ساتێکی دیاریکراودا دێتە بەرچاوم. بەڵکو دیاردە زنجیرەیەك دەرکەوتەی ڕێکوپێکە، لەگەڵ هەر دەرکەوتەیەکی بەشەکیشدا شتێك هەیە کە سارتەر ناوی دەنێت ئاماژەی "سەروو دیاردەیی" (یان ئاماژە بۆ پەیوەندیی نێوان دیاردەکان) Trance Phenomenal reference. لە کاتێکیشدا فەلسەفەی کانتی هەوڵی دەدا دیاردە Phenomenon وەکو ڕواڵەت appearance ێك بەڕاستی Reality یەکەوە ببەستێتەوە کە هەرگیز بەدەرناکەوێ، ئەوا ئەرکی فینۆمینۆلۆجی ڕوونکردنەوەی پەیوەندییە بونیادییە بەناویەکداچووەکانە لەو ساتانەدا یان لەو لایەنە دانسقانەدا کە دیاردەیان لـێ پێکدێ. چونکە "بوون"ی دیاردە لە هەر ڕواڵەتێکی بەشەکیی دیاردەکە گەورەترە، ئەرکی "ئۆنتۆلۆجیی فینۆمینۆلۆجی Phenomenological ontology"[*٧]یش پەردەهەڵماڵینە لەسەر ئەم بوونە[١٥].

لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە فینۆمینۆلۆجی میتۆدێك نییە بۆ سەلماندن، بەڵکو ئەوەی دەبینرێ وەسفی دەکات. جگە لەوە دەشێ خەڵکە جیاوازەکان بە جۆری جیاواز شتەکان ببینن. هەڵبەتە ئامرازە تەکنیکیەکانی فینۆمینۆلۆجی و هەروەها گرنگیدان بە

ماهیەت و بونیادە گشتییەکان لە ڕادەی کاریگەریی پەسەندکردن و حەز و مەیلی تاکەکەسی (شەخسی) کەمدەکەنەوە. بەڵام لەگەڵ ئەمانەدا و بەتایبەتیش لە مەسەلەیەکی وا شەخسیدا کە دەمانەوێ فینۆمینۆلۆجی یەك بۆ بوونی مرۆیی بەدەستەوە بدەین، هاوکێشەی شەخسی لە وەسفکردن و هەڵوێستە شەخسیەکانی توێژەرەوەدا ئامادەگیی دەبێت.

بێگومان ئەمەش تاڕادەیەك جیاوازیی نێوان بوونگەراکانمان بۆ ڕوون دەکاتەوە. بەڵام سەرباری ئەمەش ئێمە تەسلیم بە مەیل و پەسەندکردنە تایبەتیەکانی فەیلەسووف نابین، فینۆمینۆلۆجی لەناو سنوورێکی دیاریکراودا، میتۆدێکی زانستیی متمانە پێکراومان پێ دەبەخشێت بۆ لێکۆڵینەوەی ئەم بابەتە سەرنجڕاکێشە، واتە: بوونی مرۆیی – Existence. چەند بە وردی پرنسیپەکانی فینۆمینۆلۆجی پراکتیك بکەین، ئەوەندە ئەگەرەکانی شێواندن و تاکبینی کەمدەبێتەوە. گەرچی فینۆمینۆلۆجی پشت بە بەڵگە و سەلماندن نابەستێ، ئەو ڕاستییەی کە ئیددیعای دەکات بە ڕووی تاقیکردنەوەدا کراوەیە، تاقیکردنەوەش واتە بەراوردکردنی ئەو وەسفەی کە فینۆمینۆلۆجی پێمان دەدات بە تێگەیشتنی ڕاستەوخۆمان بۆ بوونی مرۆیی، واتە ڕووبەڕووکردنەوەی وەسفی فینۆمینۆلۆجی بە دیاردەکان خۆیان بەو شێوەیەی کە لێیان نزیك دەبینەوە.

٥- جیاوازیی نێوان بوونگەرایی و هەندێ جۆری تری فەلسەفەی پەیوەست پێیەوە

شتێکی بەڵگەنەویستە کە سنووری جیاکەرەوەی نێوان بوونگەرایی و جۆرەکانی تری فەلسەفە زۆر ڕوون نییە، لەوانەیە هیچ فەیلەسووفێکیش ئەوەندە بە بوونگەراییەوە، بە مانا بەرتەسکەکەی، نەنووسابێت، بە ڕادەیەك کە نەتوانێ لەم خاڵەدا یان خاڵێکی تردا سنووری جیاکەرەوەی نێوان بوونگەرایی و بۆ نموونە کردارگەرایی (پراگماتیزم – Pragmatism) یان ئەزموونگەرایی (Empiricism) بشکێنێت. بەڵام لە ڕووی مەبدەئییەوە

دەتوانین هەندێ جیاوازی دابنێین و لە ئەنجامی ئەمەشەوە گرنگترین تایبەتمەندییەکانی هەڵوێستی فەلسەفەی بوونگەرایی دیاری بکەین.

ئەو فەلسەفانەش کە پێدەچێ لەم خاڵە یان لەو خاڵەدا لە فەلسەفەی بوونگەراییەوە نزیك بن، بریتین لە: ئەزموونگەرایی، مرۆگەرایی (هیومانیزم **Humanism**) و ئایدیالیزم و پراگماتیزم و نیهیلیزم (هیچگەرایی — عەدەمیەت — **Nihilism**).

١—بە لێکۆڵینەوەی پەیوەندیی نێوان بوونگەرایی و ئەزموونگەرایی دەست پێ دەکەین. لەبەرئەوەی پێدەچێ ئەم دوو فەلسەفەیە لەم سەردەمەماندا باڵادەست بن. گەرچی لەبەر هەندێ هۆ کە دواتر باسیان دەکەین، بوونگەرایی لە بنەڕەتدا لە کیشوەری ئەوروپیدا گەشەی سەند، لە کاتێکا ئەزموونگەرایی لەو وڵاتانەدا بڵاوبۆوە کە ئینگلیزی زمانن. بوونگەراکان و ئەزموونگەراکان هەڵوێستێکی هاوبەشیان دژ بە ئەقڵانیەتی تیۆرەیی **Speculative Rationalism** هەیە کە لە سەردەمانی پێشتردا باو بوو. هەردوولایان متمانەیان بەو هەوڵانە نییە کە لە پێناوی دامەزراندنی فەلسەفەیەکی پێشوەخت **apriori** [*٨] دەدرێن و بگرە لەوەش زیاتر، هیچ هەوڵێك لە پێناوی دامەزراندنی ڕێبازی گشتگیر (یا سەراپاگیر)دا نایانوروژێنێت، بەڵکو لە پێناوی مەعریفەیەکی سنووردااردا هەوڵ دەدەن کە دەکرێ لەسەر بناغەی کۆمەڵێك پێدراودا بە دڵنیاییەوە دابمەزرێ.

بەڵام لێکچوونی نێوانیان لێرەدا کۆتایی دێت، فەیلەسووفی بوونگەرا بۆ ئەو پێدراوانە ڕوو لە ناوەوەی خۆی دەکات، لە کاتێکا فەیلەسووفی ئەزموونگەرای میانڕەو تاڕادەیەك بایەخ بە "ئەزموونی ناخ" دەدات، بەڵام فەیلەسووفی ئەزموونگەرای توندڕەو ئەزموون **Experience** بە هاوتای ئەزموونی هەستی **Sense Experience** دادەنێت و لێکۆڵینەوە فەلسەفیەکانی بە ئاقاری جیهانی دەرەوەدا دەچێت، لای ئەو مرۆڤ دەبێ لە ڕێی سەرنجی ئەزموونگەرایانەوە بناسرێ، نەك لە ڕێی ئەزموونی خودییەوە. لەم خاڵەشدا بە ئاشکرا جیاوازیی نێوان بوونگەرایی و ئەزموونگەرایی دەردەکەوێ، وەکو دوو شێواز لە شێوازەکانی زانین (مەعریفە). بوونگەراکان جەخت لەسەر گرنگیی زانین لە ڕێی

بەشداربوونەوە دەكەن، بەڵام ئەزموونگەراكان لە ڕێی سەرنجدانەوە گرنگی بە زانین دەدەن، لەمەشدا فەیلەسووفی ئەزموونگەرا لافی ئەوە لێدەدات كە ئەو شێوە زانینەی ئەو هەوڵی بۆ دەدات خاوەنی بابەتێتی (مەوزوعیەت) و گشتگیرییە كە جۆرێك لە ڕاستی ودروستی Validityی پێ دەبەخشێت كە ئەمەش شتێكە ڕاپۆرتە خودییەكانی فەیلەسووفی بوونگەرا لێی بێبەشن. بەڵام فەیلەسووفی بوونگەراش لە وەڵامدا دەڵێت ئەوەندەی پەیوەندیی بە ناسینی مرۆڤەوە هەبێت، لانی كەم دەبینین كە ڕەهەندی ئەبستراكت و بابەتێتیی ئەزموونگەرایی، واقیعی زیندوو تێكدەشێوێنێت.

نیكۆلای بێردیاییڤ*[٩] بەتایبەتی ڕەخنەی ئاڕاستەی لایەنی بە بابەتیكردنی تێڕوانینی ئەزموونگەرایانە كردووە، وتوویەتی كە ئەوە ئەم ئەنجامانەی لێ دەكەوێتەوە: "نامۆبوونی بابەت لە خود، توانەوەی هەرچی تاكەكەسی و شەخسییە و دووبارە نابێتەوە، لەناو ئەو شتە گشتییە و بەشێوەیەكی ناشەخسی گشتییە، هەروەها: سەروەرێتیی زەرورەت، حەتمیەتی دەرەكی، پێشێلكردنی ئازادی و ونبوونی. گونجان لەگەڵ شەقڵی گشتیی جیهان و مێژوو، هەروەها لەگەڵ مرۆڤی ئاسایی (مامناوەندی)داو، بەخشینی مۆركێكی كۆمەڵایەتی بە مرۆڤ و بیروبۆچوونەكانی شەخسیەتی جیاوازی تاكە كەس.."[١٦].

هەڵبەت زۆر پێوەنان (موبالەغە) شتێكی زۆر ئاسانە، لێرەشدا سەبارەت بە ناكۆكی لەگەڵ بابەتێتیبوون Objectification موبالەغەكراوە، چونكە بەپێی پێویست ئەوەی لەبەرچاو نەگرتووە كە تێڕوانینی ئەزموونگەرایانەی بابەتیانە، تەنانەت سەبارەت بە مرۆڤیش، لە سنوورێكی دیاریكراودا لایەنی باشی خۆی هەیە. بەڵام بە دڵنیاییەوە بێردیاییڤ لەوەدا لەسەرهەق بووە كە سوور بووە لەسەر ئەوەی ئێمە پێویستمان بە زیاتر لە تێڕوانینی ئەزموونگەرایانە هەیە، ئەو بڕوای وایە كە تێگەیشتنی بوونگەرایانە بۆ مرۆڤ هەندێ مەسەلە ڕەچاودەكات كە بەسەر لایەنگرانی ئەزموونگەرایی پەتیدا تێپەڕیون: "وەك هەست و سۆز و بەشداریكردنی ویژدانیانە و خۆشەویستی و — زاڵبوون بەسەر نامۆبووندا و

شەخسگەرایی و دەربڕینی مۆرکی تاکەکەسی و تایبەتیی هەر بوونەوەرێکی مرۆیی و، پەڕینەوە بۆ جیهانی ئازادی و دیاریکردنی شتەکان لە ناوەوە و، زاڵبوون بەسەر زەرورەتی کۆیلەساز و، باڵادەستیی چۆنێتی بەسەر چەندێتیداو، داهێنان بەسەر شوێن پێ هەڵگرتندا.."[17].

ئەم باسەش یارمەتیمان دەدات تا جیاوازیی نێوان شیکردنەوە بوونگەراییە جۆراوجۆرەکان و ئەنجامەکانی هەندێ زانستی ئەزموونگەرای وەکو: دەروونناسی و کۆمەڵناسی ببینین. ئەم زانستانە پشت بەو پێدراوانە دەبەستن کە قابیلی سەرنجدانن، بەڵام فەیلەسووفی بوونگەرا بە درێژایی توێژینەوەکانی لەبەر ڕۆشنایی شیکردنەوەی فینۆمینۆلۆجیدا کاردەکات بۆ ئەو بوونەی کە تێیدا بەشدارە، لەبەرئەوەی ئەو لە مرۆڤ ناکۆڵێتەوە بەو سیفەتەی حاڵەتێکی ئەزموونگەرایانەیە لە حاڵەتەکانی بوونی مرۆیی، بەڵکو ئەو بایەخ بە بوونی مرۆیی دەدات بەو شێوەیەی کە لە بونیادە بنەڕەتییەکەیدایەتی. ئەم هەڵوێستە نائەزموونگەرانەیەی فەیلەسووفی بوونگەراش لەوەدا ڕەنگدەداتەوە کە زۆربەی کات بەشێوەیەکی گشتی قسە لەسەر "مرۆڤ" ناکات، بەڵکو هەندێ زاراوەی ئۆنتۆلۆژیی دەداتە پاڵ، وەکو زاراوەی "دازاین **Dasein**"*[10] (واتە بوون لێرە یان لەوێ) لای هایدیگەر و، "بوون بۆ خۆی" (یان بوون لە پێناوی خۆیدا) **Pour - Soi** لای سارتەر.

٢–ناتوانین بڵێین ڕێبازی مرۆگەرایی – هیومانیزم **Humanism** بە مانای وشە فەلسەفەیە، بەڵام بەهەرحاڵ یەکێکە لە ئاقارە باوەکانی ئەم سەردەمەمان. کەواتە دەبێ پەیوەندیی بوونگەرایی بە مرۆگەراییەوە چی بێت؟ سارتەر لە لێکچەر (موحازەرە)ە بەناوبانگەکەیدا، واتە: "بوونگەرایی مرۆگەراییە" **Existentialism is a Humanism** ئەم پرسیارەی خستۆتە ڕوو. ئەمەش پرسیارێکە کە ناتوانین هەروا بە ئاسانی وەڵامی بدەینەوە، لەبەرئەوەی زاراوەی "مرۆگەرایی" پتر لە مانایەکی هەیە. گەرچی بوونگەرایی بە مانایەکی دیاریکراو ڕێبازێکی مرۆگەرایە، بەڵام من لەو بڕوایەدا نیم بە مانایەکی دی ڕێبازێکی مرۆگەرا بێت. بوونگەرایی ڕێبازێکی مرۆگەرایە بەو مانایەی کە بایەخێکی زۆر بە

بەها مرۆیی و شەخسیەکان دەدات، هەرچۆن گرنگی بە وەدیهێنانی بوونی مرۆیی ڕەسەن — authentic دەدات و، ئەمەش زۆر بە ڕوونی لە لێکچەرەکەی سارتەردا دەردەکەوێ، گەرچی ئەوە ڕوون نییە کە ئەو چۆن لە ئاوات و خۆزگەکانی تاکەکەسەوە بەرەو جۆرێك لە بەرپرسیارێتیی دەستەجەمعی دەپەڕێتەوە. خۆ ئەگەر گریمان ئەوە شتێکە دەشێ ڕووبدات، ئەوا بە ئاسانی لەگەڵیدا هاوڕا دەبین و — لە ڕاستیشدا دەبێ لافی ئەوە لێبدەین — کە فەلسەفەی بوونگەرایی بەو مانا فراوانەی وەسفمان کرد، ڕێبازێکی مرۆگەرایە. هەروەها ئەمە بەسەر فەلسەفە بوونگەراییەکەی "بێردیاییڤ"یشدا دەچەسپێ کە پێشتر چەند بڕگەیەکی وتەکانیمان پوخت کردەوە.

بەڵام "مرۆگەرایی" مانایەکی تریشی هەیە. ڕۆجەر شین Roger shinn جیاوازییەکی سوودمەندی لە نێوان "مرۆگەرایی کراوە" و "مرۆگەرایی داخراو"دا خستۆتە ڕوو(١٨). مرۆگەرایی کراوە ئاماژەیە بۆ هەوڵدان لە پێناوی وەدیهێنانی بەها مرۆییەکان لە جیهاندا و بۆ ئەمەش مرۆگەراییەکەی بێردیاییڤ بە نموونە دەهێنێتەوە. بەڵام مرۆگەرایی داخراو مانای دی لە خۆ دەگرێت، لەوانە ئەوەیە کە مرۆڤ تاقە خولقێنەری مانا و بەهایە لە جیهاندا. ئاشکراشە کە سارتەر پەیڕەویی لەم جۆرە بێباوەڕییە کردووە، هەر بۆیەشە جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە بوونگەرایی ڕێبازێکی نائایینییە، بوونگەرایی لای ئەو ڕێبازێکی بێ ئایینە، لەبەرئەوەی مرۆڤ دراوەتە دەست خۆی تا ئەو بەهایانەی دەیەوێ، لە جیهاندا بیانخولقێنێت و بەدییانبهێنێت.

بەڵام ئاخۆ دەکرێ بەم مانا تەسکەی دووەم تەواوی فەلسەفە بوونگەراکان بە مرۆگەرا لەقەڵەم بدەین؟ لێکچەرەکەی سارتەر وەڵامێکی بۆ ئەم پرسیارە تیایە کە لە "نامەیەك دەربارەی مرۆگەرایی"ی هایدیگەرەوە وەرگیراوە. هایدیگەریش هیچی کەمتر نییە لە جەختکردنیدا لەسەر بەرپرسیارێتیی مرۆڤ لە ڕووبەڕووبوونەوەیدا لەگەڵ ئایندەیەکی کراوەدا. بەڵام ئەوەی کە هایدیگەر بەرگری لـێ دەکات مرۆگەرایی کراوەیە نەك مرۆگەرایی داخراو، کە تیایدا ژیانی مرۆڤ دەچێتە پانتاییەکی فراوانتری بوونەوە. مرۆڤ بوونی گشتی

Being دروست ناکات، بەڵکو بوونی مرۆیی Existence خۆیشی لەم بوونە گشتییەوە وەردەگرێ و دەبێتە بەرپرسیار لەم بوونەو بەرامبەر بە بوون، بەر لەوەش کە بدوێت دەبێ بوون بیدوێنێت(١٩). لێرەدا پێویستمان بەوە نییە بەلای یەکێك لەم دوولایەنەدا بیشکێنینەوە، بەڵام دەتوانین ئەو تێبینییە بخەینە ڕوو کە وێڕای ئەوەی بوونگەرایی مرۆگەراییە بە مانای فراوانی ئەم وشەیە، بەڵام هەمیشە یان بە پێویست ڕێبازێکی مرۆگەرای داخراو نییە.

٣—ئێستاش دێینە سەر پەیوەندیی نێوان بوونگەرایی و ئایدیالیزم. بەر لە هەموو شتێك دەبێ وریا بین نەکەوینە هەڵەیەکی زۆر سادەوە. لەبەرئەوەی بوونگەراکان وشەی بوون Existence بەشێوەیەکی سنووردار بەکاردەهێنن، بە جۆرێك کە تەنها بەسەر ئەو شێوەیەی بووندا دەچەسپێ کە لە بوونی مرۆییدا دەیناسین. ئەمەش هەرگیز ئەوە ناگەیەنێت کە بەتەنها مرۆڤ بوونێکی ڕاستەقینەیە — Real، ئەمەشمان بە چەند ڕستەیەکی هایدیگەر بۆ ڕووندەبێتەوە کە دەڵێت: "ئەو بوونەی کە شێوەی بوونی، بوونە لە دەرەوەی خودی خۆیدا (واتە بوونی کراوە Existence*١١، مرۆڤە. چونکە بە تەنها مرۆڤ بەم مانایە بوونی هەیە، تاشەبەرد هەیە، بەڵام بوونی ئەو وەکو بوونی مرۆڤ نییە، هەروەها درەخت و.. ماین و.. فریشتە هەن، بەڵام نەك وەکو بوونی مرۆڤ، خواش هەیە، بەڵام نەك وەکو بوونی مرۆڤ. ئەو دەستەواژەیەی کە دەشڵێت "بە تەنها مرۆڤ لە دەرەوەی خودی خۆیدا هەیە" هەرگیز مانای ئەوە نییە کە بە تەنها مرۆڤ بوونێکی ڕاستەقینەی هەیە و بوونەوەرەکانی دی ناڕاستەقینەن Unreal، یان بریتین لە وەهمی مرۆڤ یان وێناکردنی"(٢٠). وشەی بوونی هەیە Exist، بوونگەراکان بە مانایەکی تایبەتی بەکاری دەهێنن، کە لە بەکارهێنانە سوننەتیەکەی جیاوازە. هەر بۆیە کە دەڵێن بە تەنها مرۆڤ بوونی هەیە، ئەم قسەیە زۆر دوورە لە هەموو جۆرێکی ئایدیالیزمی خودی*١٢.

بەڵام لەوە گرنگتر ئەوەیە کە بوونگەرایی و ئایدیالیزم بەو شێوەیەی کە پێشتریش ئاماژەمان پێدا جیاوازییان هەیە. خۆ ئەگەر ئەوە ڕاست بێت کە ئەم دوو فەلسەفەیە، دوو

فەلسەفەی خودی مرۆیین پتر لەوەی هی بابەت بن، ئەوا ئەوەش ڕاستە كە بڵێین فەیلەسووفی ئایدیالیست لە مرۆڤەوە دەستپێدەكات بەو سیفەتەی كە خودێكی بیركەرەوەیە، لە كاتێكا فەیلەسووفی بوونگەرا لە بوونی مرۆڤەوە لەناوجەرگەی جیهاندا دەستپێدەكات.

هەروەها فەیلەسووفی ئایدیالیست (ئەگەر بۆمان هەبێت بەشێوەیەكی كاتی ئەم ناوەی بەسەردا دابڕین) لە بیروباوەڕەكانەوە دەستپێدەكات، لە كاتێكا فەیلەسووفی بوونگەرا دەڵێت كە ئێمە لە شتەكان خۆیانەوە دەستپێدەكەین. سارتەر لە ڕەخنەگرتنیدا لە ئایدیالیزمەكەی باركلی*[١٣] دەڵێت: "مێز لە هوشیاریمدا نییە، لە توانای وێناكردنیشیمدا نییە، مێز لە شوێندا هەیە، یەكەمین هەنگاوی ڕەوتی فەلسەفی دەبێ دووركردنەوەی شتەكان بێت لە هوشیاری، پاشان سەرلەنوێ بەستنەوەی ڕاستەقینەی بەجیهانەوە و هەروەها زانینی ئەوەی كە هوشیاری بریتییە لە هوشیاری بە جیهان بەو شێوەیەی لە پێگەی تایبەتیی خۆیدایەتی.."[(٢١)] بەمانایەكی دی هەموو هوشیارییەك مەبەستگەرایە و بەرەو بابەتێكی دەرەوەی ئەو هوشیارییە ئاراستەكراوەو، ڕواڵەت (یان دەركەوتە) شتێك نییە پەیوەست بێت بە هوشیارییەوە، بەڵكو شتێكە پەیوەستە بە دیاردەیەكی بابەتییەوە.

بەمجۆرە دەبینین كە وێڕای جەختكردنەوەكانی بوونگەرایی لەسەر گرنگیی خودی مرۆیی، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت كە بە هەمان ڕێگای ئایدیالیزمدا دەڕوات. بوون دەبێت ڕووبەڕووی جیهانی واقیعی و ڕاستەقینە بێتەوە.

٤–هەر كەسێك وتارە بەناوبانگەكەی "ولیەم جەیمس"ی خوێندبێتەوە كە ناوی "خواستی بڕوا"یە، قورسە گومان لەوە بكات كە لە نێوان بوونگەرایی و كردەوەگەرایی (پراگماتیزم)*[١٤]دا پەیوەندیی توندوتۆڵ هەیە. هەردووكیان لەگەڵ ئاقاری ئەقڵانیی ئەبستراكتدا ناكۆكن و، جەخت لەسەر گرنگیی پەیوەندیی نێوان بڕواو كردەوە دەكەنەوە. هەردوولاشیان دان بە ڕیسك (مخاطرە)ی ئیماندا دەنێن وەكو هەڵوێستێك كە ناچار دەبین

بە گوێرەی ئەو و لەسەر بنەمای پێداویستییەکانی بوون بڕیاربدەین، بەر لەوەی بگەینە هەندێ بنچینەی تیۆری بۆ ئەو بڕیارەی کە داومانە، هەردوولاشیان ڕادەی وەدیهێنانی مرۆڤایەتیمان یان کەمکردنەوە لێی لەڕێی ئیمانەوە، دەکەن بە بنچینەیەك بۆ جەختکردنەوە لەسەر ئیمان یان ساختەکردنی.

بەڵام سەربارى ئەم خاڵە هاوبەشانەی نێوان بوونگەراکان و کردەوەگەراکان، جیاوازیی قووڵیش لە نێوانیاندا هەیە. پێوەری ڕاستی لای کردەوەگەرا پێوەری بایۆلۆجی و سوودخوازانەیە و ئەو هەستە قووڵەی ناوەوە کە لای بوونگەراکان هەیە، لای ئەم زۆر کەمە. جگە لەوە عادەتەن فەیلەسووفی پراگماتیست (کردەوەگەرا) فەیلەسووفێکی گەشبینە و گرنگی بە سەرکەوتن دەدات لە زۆر مەسەلەدا و زۆر کەم هوشیاریی بەو لایەنە تراژیکەی ژیانە کە لە کارەکانی بوونگەراکاندا گوزارشتی لێ دەکرێ.

بێردیاییڤ بە ڕوونی ئاماژە بۆ جیاوازیی نێوان ئەم دوو فەلسەفەیە دەکات. ئەو دوای ئەوەی کە دان بەوەدا دەنێت کە فەیلەسووفی پراگماتیست لەسەر هەقە وەختێ دەڵێت ڕاستی ئەرکێکی ژیانییە، هەروەها دان بەوەشدا دەنێت کە ئەم پێوەرە کاتێك قبووڵ دەکرێ کە مامەڵە لەگەڵ کێشە زانستی و تەکنیکییەکان Technicalدا دەکەین. بەردەوام دەبێت و دەڵێت: "لەگەڵ ئەوەشدا ڕاستی بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ دژی پراگماتیزمە، لەبەرئەوەی گەشەسەندنی زیندووی شتەکان و، سەرکەوتن و سوود، هەموو ئەمانە پتر نیشانەی درۆن تا ڕاستی. شتێکی بەڵگەنەویستە کە ڕاستی شتێکی سوودمەندو بەکەڵك نییە لەم دونیایەدا، ڕاستی هیچ خزمەتێکی لێ ناوەشێتەوە، بەڵکو لەوانەیە تێکدەر و وێرانکەری ڕێکوپێکیی شتەکان بێت لەم جیهانەدا، ڕاستی پێویستی بە قوربانییە و تەنانەت دەشێ ببێتە مایەی شەهیدبوونیش"(٢٢).

لە ڕاستیدا هەندێ فەیلەسووفی بوونگەرا هەن کە لە جۆرێك لە جۆرەکانی پراگماتیزم نزیك بوونەتەوە. دەشێ هەندێ برگەی نووسینەکانی ئۆنامۆنۆی*١٥ فەیلەسووف هەبن کە بشوبهێنە سەر پراگماتیزم، بەڵام دەبێ ئەم برگانە لە پەنا توخمە خودییە عاتیفیەکانی

ئەودا و تێگەیشتنی ئەودا بۆ تراژیدیا لە فەلسەفەکەیدا دابنرێن. هەرچۆن "خۆزێ ئۆرتیگا ئی گاسێت"*[١٦]ی هاونیشتمانیشی لە پراگماتیزم نزیك دەبێتەوە و هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ هەوادارێتیی ئەو بۆ ئاقاری ژیانگەرایی Vitalistic کە وای لـێ کرد زانست و کەلتوور پێکەوە بە "ئامرازی ژیان"[٢٣] لەقەڵەم بدات. بەڵام هەستکردنی "ئۆرتیگا" بە قەیران و بەسەرچڵیی شۆڕشگێڕانە، ئەوی خستە ڕیزی بوونگەراکانەوە.

ڕادەی نزیکبوونەوەی بوونگەراکان لە پراگماتیستەکان هەرچەندێ بێت، بەڵام ئەوەی لەوانیان جیادەکاتەوە ئەوەیە کە فەیلەسووفە بوونگەراکان بایەخ بە چڕیی ژیان و بگرە بە چڕییە تراژیکەکەی ژیانیش دەدەن، زیاتر لە بایەخدان بە فراوانکردن و سەرکەوتووییە دەرەکییەکانی.

٥-عادەتەن بوونگەراکان لە زۆر بواردا دژ بە دۆخی باو یاخی دەبن: لە لاهوت و سیاسەت و ئاکار و ئەدەبدا، هەروەها دژ بە دەسەڵاتە باو و یاسا و نەریتە باوەکان دەجەنگن. تەنانەت بوونگەرا مەسیحیەکانیش بە دەگمەن میانڕەون. ئەوەبوو کیرکەگۆر لە کۆتایی ژیانیدا هێرشێکی توندی کردە سەر دۆخی کڵێسای دانیمارکی لەو ڕۆژگارەدا. زۆربەی توێژەرەوانیش بڕوایان وایە کە ئەم قۆناغەی کۆتایی ژیانی لادانێك نەبوو لە بیرکردنەوەیدا، بەڵکو بە پێچەوانەوە ئەنجامێکی مەنتیقیی بیرکردنەوە سەرەتاییەکانی بوو. بەڵام بوونگەرا نائایینییەکان لە یاخیبوونیاندا بەرەو ئاسۆی زۆر دوورتر ڕۆیشتن، تا ئەو ئەندازەیەی کە هەندێ جار "هایدیگەر" و "سارتەر" و "کامۆ" یان بە نیهیلیست (عەدەمی) لە قەڵەم داوە*[١٧]. بەڵام ئاخۆ بوونگەرایی جۆرێکە لە نیهیلیزم..؟

لەو بڕوایەدام کە ژمارەیەکی زۆر کەم لە خەڵك دانیان بەوەداناوە کە نیهیلیستن، باوەڕیشم وایە کە هەمیشە نیهیلیزم لەسەر هەڵوێستێکی پۆزەتیڤی دیاریکراو دەوەستێت کە بە ئاشکرا ڕەتدەکرێتەوە.

پێدەچێ بیرۆکەی نیهیلیزمی تەواو بیرۆکەیەکی دژ بە خۆی بێت، لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانین حاڵەتێك لە نامۆبوون بەرامبەر بە سیستمی باو بهێنینە بەرچاو کە لە توندڕەویدا

لە نیهیلیزم نزیك دەبێتەوە. ڕۆمانەکەی تۆرگنێڤ "باوکان و کوڕان" یەکەم کار بوو کە زاراوەی نیهیلیزمی لەسەر ئاستێکی گشتی بڵاوکردەوە. نیچە ئەم کارەی بینیوە. ئەم ڕۆمانە باسی قوتابییەك دەکات کە ناوی "بازارۆڤ"ەو تا ڕادەیەکی زۆر نیهیلیستە، کە نکوڵی لە هەموو شتێك دەکات. بازارۆڤ چ لە هونەر و سیاسەتدا و چ لە ئاییندا، نکوڵی لە هەموو بەهاکان دەکات. جگە لەوەش ئەو دەڵێت کە ئەوەی لەسەر ئەو پێویستە بە تەنها نکوڵیکردنە و، ناچار نییە هیچ شتێکی بیناکەر لە جێی ئەو شتانە دابنێت کە دەیانڕووخێنێت. بەڵام سەرباری ئەمەش پێدەچێ "بازارۆڤ" بڕوای وابووبێت کە نیهیلیزم دۆخێکی تێپەڕ یا کاتییە، هەڵوێستێکی پێویستە بۆ پاکسازی لە بناغە و بنچینەکاندا، بەڵام دوا وشە نییە: "لە ئێستادا، پێدەچێ سوودمەندترین ئامراز نکوڵیکردن بێت، بۆیە پێویستە لەسەرمان نکوڵی بکەین!!"

پێموایە ئەو فەیلەسووفە بوونگەرایانەی لە نیهیلیزم نزیك بوونەتەوە دانیان بە مۆرکە کاتییەکەیدا ناوەو هەوڵیانداوە تێیپەڕێنن. بەڵام "نیچە" بڕوای وابوو کە خۆرئاوا گەیشتووەتە قۆناغێکی نیهیلیستی، گەرچی ئەو بە قووڵی ئەفسووسی بۆ ئەو ڕاستییە دەخوارد، بەڵام ئەوانی تر دەیانوت کە نیچە خۆیشی کەوتۆتە ناو چنگی ئەو نیهیلیزمەوە. بە دڵنیاییشەوە ئەو بە دوای ڕێگایەکدا دەگەڕا تا لەو نیهیلیزمە قوتاری بکات: "ئەو خۆی دەیزانی کە وەکو نیهیلیستێك تاوانباری دەکەن، بەڵام ئەو بڕوای وابوو کە ئەم جیاوازە، لەبەرئەوەی نیهیلیزم تا دوا ئەنجامەکانی دەبات و بەوەش بەسەریدا زاڵ دەبێت"[٢٤]. ژان پۆل سارتەریش بە دوای کەنارەکەی تری نائومێدیدا دەگەڕا، لە کاتێکا ئەلبێر کامۆ دانی بەوەدا نا کە پێویستە بە دوای ئەو هۆیانەدا بگەڕێین کە بەرەو تێپەڕاندنی پووچی و نامەعقول Absurdityمان دەبەن. بەڵام لەگەڵ ئەمانەشدا ڕەنگە هەموو ئەم فەیلەسووفانە بڵێن کە تا نکوڵیی تەواو لە بیروباوەڕو پێودانگە باوەکان نەکرێ، توانای تازە نایەتە ئاراوە، سەرلەنوێ هەڵسەنگاندنەوەی بەهاکان نایەتەدی.

بەهەمان شێوە بوونگەرا مەسیحیەکانیش هەندێ جار شۆڕش دژ بە شێوە سوننەتییەکانی ئیمان بەرپادەکەن، دەڵێن کە ئیمانی نوێ نایەتە ئاراوە تا نکووڵی لەو شێوە سوننەتییانە نەکرێ و ڕەت نەکرێنەوە و بە ئەزموونێکی پڕ ئازاردا تێنەپەڕن کە تیایدا هیچ شتێك بۆ ئیمان نامێنێتەوە. بەمجۆرە تاکی مەسیحیش ئەگەری ئەوەی لەبەردەمدا دەبێت کە بە شێوەیەکی ڕیشەیی بەهاکان هەڵبسەنگێنێتەوە، ئەم کارەش دەشوبهێتە سەر ئەزموونی تاکی نیهیلیست.

هەڵبەت هەندێ ڕێبازی "نیمچە بوونگەرا"ش هەن کە زێدەڕۆیی لە "ڕوویەڕووبوونەوە لەگەڵ عەدەم"دا دەکەن، بێگومان زۆر جار یاخیبوونی ساویلکانەش دژ بە کەلەپوور ڕوویداوە. بەڵام وروژاندنی پرسیار و ئامادەگی بۆ گومانکردن لە ناودڵی هەڵوێستی بوونگەراییەوە لەو حاڵەتانەشدا کە دواجار ئیمان سەرچاوە دەگرن و سەرهەڵئەدات، ئەو ئیمانە ئیمانێکی بەهێز دەبێت، لەبەرئەوەی پێشتر ئەم ئیمانە لە قووڵایی نشێوی نیهیلیزم ڕاماوە.

پەراوێزەکان:

[*١] Dualism ئەو ڕێبازەی کە دەڵێت دونیا لە دوو توخم یا دوو گەوهەر پێك دێ کە ناتوانین بۆ یەکتریان بگەڕێنینەوە، وەکو: چاکە و خراپە، یان ماددە و ڕۆح، یان هزر و کشان لای دیکارت.

[*٢] هاسید Hassid: تیرەیەکن لە جوولەکە لە سەدەی دووەمی زایینیدا ژیاون و دژایەتیی کەلتووری یۆنانییان دەکرد و خۆیان تەرخانکردبوو بۆ بەجێهێنانی دەقاودەقی یاسا و شەریعەتەکانی یەهود.

[*٣] پاپا بیوسی دوانزدەهەم کە لە ساڵی ١٩٣٩ەوە پاپای ڕۆما بوو و هەروەها لە کاتی دووەمین شەڕی جیهانیدا کە زۆر هەوڵیدا ڕوونەدات، بەڵام هەوڵەکانی بێسوود بوون. لە ساڵانی ٤٣ و ٤٧ دا گەلێ بڵاوکراوەی دەرکرد، پاشانیش لە ساڵی ١٩٥٠دا ئەم بڵاوکراوەیەی دەرکرد کە گەلێ بیروبۆچوونی موحافەزەکارانە لە خۆی دەگرێت. لە ساڵی ١٩٥٨ دا کۆچی دوایی کرد.

[*٤] تەوژمێکی فەلسەفیی دینییە لە ساڵانی کۆتایی سەدەی ١٩ و سەرەتاکانی سەدەی ٢٠ دا لە فەرەنسا و ئەمریکادا سەریهەڵداو پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت کە "تاکە کەس" حەقیقەتی بنەڕەتی و یەکەم توخمی ڕۆحییە لە بووندا.

[*٥] فەیلەسووفی ئەڵمانی کانت (١٧٢٤–١٨٠٤) بڕوای وایە کە هۆشی ئادەمیزاد بە تەنها دەرك بە ڕواڵەتی شتەکان دەکات، ئەگینا سروشتی ئەم شتانە وەکو ئەوەی هەن (واتە شتەکان لە خۆیاندا)، پەی پێبردنیان ئەستەمە.

[*٦] هۆسێرل، فەیلەسووفێکی ئەڵمانییە (١٨٩١–١٩٣٨) ڕێبازی فینۆمینۆلۆجیی دامەزراند کە دەیویست فەلسەفە بکاتە زانستێکی ورد لە ڕێی دەستپێکردنێکی بێلایەنانەوە، یان وەلاوەنانی گشت زانیارییەکانی پێشوو و وەسفکردنی ماهیەتی دیاردەکە وەکو ئەوەی کە هۆش دەیبینێت.

*٧ ئەمە ناونیشانی لاوەکیی کتێبە بەناوبانگەکەی سارتەرە، واتە "بوون و نەبوون: گوتارێك لەسەر ئۆنتۆلۆجیی فینۆمینۆلۆجی" کەوا لە بوون دەکۆڵێتەوە بەو شێوەیەی کە دەردەکەوێ، واتە سروشتێکی تری شاراوە نییە لە پشت ئەم ڕواڵەتەوە. بەمجۆرە ئەم وەسفکردنەش دەبێتە وەسفکردنێکی "ئۆنتۆلۆجی" بەو پێیەی دەربارەی بوونە، بەلام ئۆنتۆلۆجییەکی فینۆمینۆلۆجی (دیاردەگەرا)یە بەو پێیەی کە بوون شتێکی تر نییە جگە لەو ڕواڵەتە.

*٨ apriori واتە فەلسەفەیەك کە لە بیروبۆچوونەکانیدا بە تەنها پشت بە ئەقڵ ببەستێت، وەکو هەندێ فەلسەفەی ئایدیالیست کە پشت بە ئەزموون نابەستن و بەڵکو پشت بە مەعریفەیەك دەبەستن کە بەر لە "ئەزموون" بەدەست دێ. لە ڕێبازی "ئەزموونگەرا"ش جیاوازە کە پشت بە مەعریفەی پاشوەخت Aposteriori دەبەستێت، کە "پاش" ئەزموون بە دەست دێ.

*٩ نیکۆلای بێردیاییڤ، فەیلەسووفێکی ڕووسیی بوونگەرایە (١٨٧٤–١٩٤٨) کە ویستی بوونگەرایی و دین لەگەڵ یەکدا بگونجێنێت. لە گرنگترین کتێبەکانی: "من و جیهانی شتەکان"، "ئەزموونی میتافیزیکای ئەو دنیایی"، "فەلسەفەی نایەکسانی".

*١٠ دازاین زاراوەیەکە وەرگێڕانی ئاسان نییە، هیگڵ و هایدیگەر و زۆری تریش بەکاریانهێناوە. ئەم زاراوەیە لە دوو بڕگە پێکدێت: "Sein" واتە "بوون"، "Da" واتە "لێرە یان لەوێ" و دەلالەت لە بوونی بەشەکیی دیاریکراو دەکات، بۆ نموونە وەکو بوونی مرۆیی تاك.

*١١ Existence، بوونگەراکان ئەم زاراوەیە بە مانا وەرگێراوە ئەسڵیەکەی بەکاردەهێنن کە لە دوو بڕگە پێکدێت، Ex واتە دەرەوە، Sistere واتە دەوەستێت، واتە ئەو بوونەی دەچێتە دەرەوەی خودی خۆی، واتە ئەو بوونەی کۆمەڵێك ئیمکاناتی پێیە کە لە ئایندەدا بەدییاندەهێنێت، ئەمەش بە مانا ڕاستەقینەکەی ئەم وشەیە بوونی مرۆیی دەگرێتەوە.

*١٢ ئایدیالیزمی خودی، ڕێبازێکی فەلسەفییە کە دەڵێت ئێمە ناتوانین دان بەوەدا بنێین کە لە دەرەوەی چالاکیی مرۆڤ و وەسیلەکانی زانینیدا، جیهانێکی بابەتیی سەربەخۆ هەیە.

*١٣ جۆرج بارکلی (١٦٨٥–١٧٥٣) فەیلەسووفێکی ئایدیالیستی خودیی ئینگلیزە، دەیوت کە بوونی شت واتە یەکێك هەیە کە دەرکی پێ دەکات، ئیدی ئەو یەکەیان ئەقڵی ئادەمیزادە یان ئەقڵی یەزدان.

*[١٤] پراگماتیزم Pragmatism ڕێبازێکی فەلسەفیی باوە لە ئەمریکادا و بەهای ڕاستگۆیی لە سوودە کردەییەکەیدا دەبینێتەوە و ناوی ڕێبازەکەش لە وشەیەکی یۆنانیەوە وەرگیراوە کە (pragma) یەو واتا کار.

*[١٥] میگیل دی ئۆنامۆنۆ ١٨٦٤–١٩٣٦ فەیلەسووفێکی بوونگەرای ئیسپانییە کە لە ژێر کاریگەریی بوونگەراییەکەی سۆرین کیرکەگۆردا بوو.

*[١٦] ئۆرتیگا ئی گاسێت (١٨٨٣–١٩٥٥) فەیلەسووفێکی بوونگەرای تری ئیسپانییە کە بایەخی بە کێشەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی ئەدا، لە نووسینەکانی: "دارمانی هونەر" ١٩٢٥، "یاخیبوونی جەماوەر" ١٩٢٩،

"کۆمەلگای گەلە" کە مەبەستی لە هەرەسی دیموکراسی و بڵاوبوونەوەی بیرۆکراسی بوو.

*[١٧] لە وشەی لاتینیی "Nihil"ەوە وەرگیراوە کە بە مانای نەبوون (عەدەم) یان هیچ دێ. نیهلیزمیش جۆری هەیە، لەوانە ئەو فەلسەفەیەی کە دان بە هیچدا نانێت و دەڵێت هیچ شتێك نییە، وەکو ئەوەی گۆرگیاسی سۆفیست کردی، یان نکووڵی لە بەهاکان دەکات وەکو لای نیچە دەیبینینەوە، هەروەها نیهیلیزمی سیاسی کە بە مانای وێرانکردنی دۆخە سیاسی و کۆمەڵایەتییە گەندەڵەکان، بەبێ بیرکردنەوە لە سیستمی ئەڵتەرناتیڤ، ئەمەش هاوواتای ئەنارشیزم (ئاشووبگەرایی)ە.

بەشی دووەم

بوونگەرایی و مێژووی فەلسەفە

١–لێکدانەوەی ئەفسانە و سەرهەڵدانی خودناسی.

٢–فەلسەفەی دێرین.

٣–لە سەرهەڵدانی مەسیحیەتەوە تا سەدەکانی ناوەڕاست.

٤–ڕیفۆرمی ئایینی، ڕینێسانس، چاخی ڕۆشنگەری.

٥–بوونگەرایی نوێ– سەدەی نۆزدەیەم و بیستەم.

١–لێکدانەوەی ئەفسانە و سەرهەڵدانی خودناسی

گەرچی بوونگەرایی لە شێوە پەرەسەندووەکانیدا، دیاردەیەکە سەر بە چاخە نوێییەکانە، بەڵام ئێمە دەتوانین لە مێژوویەکی دوورتردا بە دوای ڕەگوڕیشەکانیدا بگەڕێین، چ لە مێژووی فەلسەفەداو چ لە هەوڵەکانی مرۆڤدا بەر لە سەرهەڵدانی فەلسەفە بۆ گەیشتن بە شێوەیەك لە شێوەکانی تێگەیشتن لە خودی خۆی. بەمجۆرە فەلسەفەی بوونگەرایی ئاقارێکی بۆ هۆش و شێوازێکی بۆ بیرکردنەوە خستەڕوو کە هێندەی بوونی مرۆڤ خۆی کۆنن و بە درێژایی مێژووی هزری مرۆیی بە پلەی جیاجیا خۆیان خستۆتە ڕوو.

هەندێ جار ڕوانینی فەیلەسووفی بوونگەرا و بایەخدانی بەو بابەتانەی کە سەبارەت بە بوونگەرایی دیاریمان کردن، لە هەندێ قۆناغی کەلتووریدا پتر قوت بوونەتەوە. هەندێ جاریش وا پێدەچێ کە خەڵك بایەخیان بەو مەسەلانە نەدابێت. بەڵام فەلسەفەی بوونگەرا شەجەرەنامەی تایبەت بە خۆی هەیە.

بۆ گەڕان بە دوای ڕەگوڕیشەی ئـەم چیرۆکەشـدا، دەتـوانین بگەڕێینـەوە دواوە، بـۆ قۆناغی بیرکردنەوەی ئەفسانەیی. بابەتی ئەفسانە و لێکدانەوەی گـەلێ لـە لێکۆڵـەرەوانی بەلای خۆیدا ڕاکێشاوە، هەر لە "شیلینگ" و "شتراوس"ەوە تا "کاسـیرەر" و "یـۆنگ" و "بۆڵتمان" و "ئیلیاد" و زۆری تر. هەموو ئەمانەش هەوڵ و تەقەللای زۆریان لە بـواری هێرمنیۆتیکای ئەفسانەدا داوە.

لـە سـەدەی هەژدەیـەم و سـەرەتاکانی سـەدەی نۆزدەیەمـدا کۆشـشی زۆر کـرا بـۆ لێکدانەوەی ئەقڵانیانەی ئەفسانەکان لە ڕێی ئەفـەرۆزکردنی توخمـە خەیاڵیەکانیانـەوە و گەڕانەوەی ڕاستەوخۆوە بۆ ئەو ڕووداوە مەعقولانـەی کـە لـە سـەرەتادا بناغـە بـوون بـۆ سەرهەڵدانی ئەم چیرۆکانە و، پاشـتر بـە ورد و درشـتی خەیاڵئەنگێزانـە ڕازێنراونەتـەوە. بەڵام ئێستا توێژەرەوەکان لەسەر ئەوە کۆکن کە ئەم تێڕوانینە تێڕوانینێکی هەڵەیـە بـۆ لێکدانەوەی ئەفسانە و ناتوانێـت جیاکـاری لـە نێـوان ئەفـسانەی ڕەسـەن و حیکایـەت و داستاندا بکات. ئەو هەوڵانـەی کـە بایـەخ بـە لایەنـە ڕەمزییەکـەی ئەفـسانە دەدەن بـەو پێیەی کە لە دووتوێی خۆیاندا کۆمەڵێك حەقیقەتی میتافیزیکیی وا لەخۆدەگرن کـە هـیچ زمانێکی دیاریکراو ناتوانێ تەعبیریان لێ بکات. گەرچـی ئـەم تێڕوانینـە دەگەڕێتـەوە بـۆ ئەفلاتون، بەڵام دەکرێ ڕەخنەی ئەوەی لێ بگرین کە ئەم تێڕوانینـە بـیروڕای پێـشینە و پاشینەی وا لە ئەفسانەکاندا دەخوێنێتەوە کە زیاترن لـەوەی ئـەو ئەفـسانانە دەیانـەوێ تەعبیریان لێ بکەن. هـەروەها تیۆرەیـەك هەیـە کـە یەکێکـە لـە تۆکمـەترین تیۆرەکـانی لێکدانەوەی میتۆلۆجی Mythology (ئەفسانەناسی) و وا دادەنێـت کـە ئەفـسانە خـاوەن وەزیفەیـەکی هۆکارداریيـە، واتـە بـە جۆرێـك لـە زانـستی سـەرەتایی دانـاوە کـە بنـەما هۆکارییـەکانی ڕووداوە سروشـتییەکان و دامودەزگـا مرۆییـەکان ڕوون دەکاتـەوە. ئەمـە ڕاستە کە هەندێ توخمی هۆکاری لە میتۆلۆجیدا هەیە، بەڵام ئەمە ئـەوە ناگەیـەنێت کـە ئەوە لێکدانەوەیەکی گشتگیرە بۆ ئـەم دیاردەیـە. تـازەترین تیۆرەکـان لـە لێکدانـەوەی میتۆلۆجیـدا وایـدەبینێت کـە ئەفـسانەکان بـە شـێوەیەکی ڕەمـزی تـەعبیر لـە هەنـدێ

حەقیقــەتی تایبــەت بــە هــزری مــرۆڤ و ژیــانی دەکــەن، هەرچــۆن لێکدانــەوە دەروونناسیەکانیش سەرنجیان بۆ لێکچوونی نێوان ئەفسانەکان و خەونـەکان ڕاکێـشاوە و، وا ســەیری ئەفــسانەیان کــردووە کــە خــستنەڕوو و بەرجەســتەکردنی ئــارەزوو و ململانێکانی ناوەوەی ئادەمیزادن. بەڵام لێکدانەوە بوونگەرایانەکان

ئەفسانەکانیان بە هەوڵە سەرەتاییەکانی مرۆڤ لە قەڵەم داوە بۆ دۆزینەوەی شـوناس Identity، هەر بۆ نموونە گێڕانەوەی حیکایەتی بنەچەی ئادەمیزاد داننانە بە جۆرێك لـە تێگەیشتنی خوددا.

من لەو بڕوایەدا نیم کە هیچ یـەکێك لـەم شـێوازانەی لێکدانـەوەی ئەفـسانە بـە تـەنها بەس بێت. ئەفسانە دیاردەیـەکی ئـاڵۆزە و لەبەرئـەوەی سـەر بـە قۆنـاغێکی کـەلتووری مرۆڤایەتیشە کە هێشتا تیایدا شێوەی تایبەت و جیای زمان نەهاتبووە ئاراوە، بۆیە هەر ئەفسانەیەك بگریت کۆمەڵێك لێکدانەوەی جیاواز لەخۆ دەگرێت. هـەر بۆیـە شـتێکی زۆر ڕەوایـە کـە لـە هەوڵەکانمانـدا بـۆ کردنـەوەی جفـرەی ئەفـسانەکان پـەنا بـۆ زیـاتر لـە شێوازێکی لێکدانەوە بەرین.

لەگـەڵ ئەوەشـدا پێدەچـێ لـە نێـوان شـێوازە شـیاوەکانی لێکدانـەوەی ئەفـسانەدا، لێکدانــەوەی بوونگەرایانــە خــاوەن گرنگییــەکی بنــەڕەتی بێــت. لەبەرئــەوەی کێــشەی دۆزینەوەی شوناس بۆ ئادەمیزاد یان تێگەیشتنی لە خـودی خـۆی، پێدەچـێ کێـشەیەك بێت هەر لـە تـانوپۆی بـوونی ئـادەمیزاد خۆیـدا هـەبێت و، ئـەم کێـشەیەش کێـشەیەکی بنەڕەتیترە لە پرسیارکردن لە ئەسڵی شتەکان و چۆن دەستیان پێکرد. هەڵبەت شتێکی بەڵگەنەویستیشە کە جۆرێك لە حەزی زانینی هـزری لـە سروشـتی بـوونی مرۆیـی خۆیـدا هەیە و ئەرستۆش ڕاستی کردووە کە لە سەرەتای کتێبەکەیدا "میتافیزیکـا" ئـەم ڕسـتە بەناوبانگەی گوتووە: "هەموو مرۆڤێك بـە گـوێرەی سروشـتی حـەز بـە زانـین دەکـات"، لەگەڵ ئەمەشدا هەڵە نییە گەر بڵێین حەز بە زانین لای مرۆڤ لە توخمـە بوونگەراییـەکانی ئـەون و، لـە مێـژووی مرۆڤایەتیـشدا چـەند بـەرەو دواوە بگەڕێینـەوە دەبیـنین کـە ئـەم

هاندەرە بوونگەراییە بەهێزترە. پێدەچێ حەز بە زانینی بێگەرد و بێ مەبەست کە لە بیرکردنەوەی سەربەخۆدا لای زانا و فەیلەسووف دەگاتە لوتکە، پێشکەوتنێکی زۆر درەنگ بێت لە مێژووی ئادەمیزاددا.

هەر بۆیە دەشێ بگوترێ کە پرسیاری سەرەکی سەبارەت بە خودی مرۆیی کە لە خەسڵەتەکانی شێوازی بوونگەراییە لە فەلسەفاندندا، لەو قۆناغەدا کە هزری مرۆیی مۆرکێکی ئەفسانەیی هەبووە، تەقەللای داوە گوزارشت لە خۆی بکات. ئەمەش بە ئاشکرا بە شێوەیەکی تایبەت لەو ئەفسانانەدا دەردەکەوێ کە سەبارەت بە ڕەچەڵەکی مرۆڤن و تا ڕادەیەکی زۆر لە زۆربەی کەلتوورەکاندا هەن. جیهانی خۆرئاواش لە نزیکەوە ئاشنایە بەو لێکدانەوە عیبرانییەی کە بۆ ڕەچەڵەکی ئادەمیزاد کراوە و بۆمان دەگێڕێتەوە چۆن ئادەمیزاد لە قوڕ دروستکراوە و پاشان ژیان و ڕۆحی کراوەتە بەر (کتێبی دروستبوون، ئیسحاحی دووەم، ئایەتی ٧). بەرلەوەی کەسیش ئەم چیرۆکە وا لێکبداتەوە کە ڕووداوێکە و لە ڕابردوودا ڕوویداوە، هەروەها بەرلەوەی کەس بڕوای وا بێت کە ئەم چیرۆکە بەرجەستەکردنێکە بۆ میتافیزیکای دوالیزمی سەرەتایی نێوان جەستە و ڕۆح، ئەم چیرۆکە تەعبیری لە کۆنترین بنەمای تێگەیشتنی خود کردووە لای مرۆڤ و ،هەروەها لە پەیبردنی بوونگەرایانەی بۆ ئەو گرژی و ناودژێتییانەی کە تان و پۆی بوونی لێ پێکدێ: ئازادی، هەست بە کۆتابوون، گوناه و توانستی مەرگ لە ناو خۆیدا بناسێت.

مرۆڤ لە ئەفسانە سەرەتاییەکاندا لە پێناوی ڕوونکردنەوەی ئەو تەمومژەدا ململانێ دەکات کە بوونی تەنیوەتەوە، تا وەڵام بۆ دژایەتییە ئاشکراکانی بوونی بدۆزێتەوە. هەموو ئەم هەوڵانەش هی بەر لە فەلسەفە و بەر لە فینۆمینۆلۆجین کە لە شێوەی وێنەی میتۆلۆژیدان بۆ تەعبیرکردن لە هوشیاریی مرۆڤ بە بوونی، کە هەر لە سەرەتای گێتییەوە لەگەڵیدا بووە.

دواتریش وەختێ ئەو توێژینەوە فەلسەفییانە هاتنە ئاراوە کە بایەخیان بە بوونی مرۆڤ داوە، لە پاڵیدا کاری شاعیران و درامانووسان و ڕۆماننووسان پەیدابوون کە جێی ئەو بیرکردنەوە ئەفسانەییەیان گرتەوە و، ئەوەتانێ هەروەکو ئەمرۆش دەیبینین، دەتوانین ڕوانینی بوونگەراییانەی بنەڕەتی لە چیرۆکەکانی "دۆستۆیڤسکی" و "کافکا" و "کامۆ"دا بدۆزینەوە کە یەکسانن بە شیکردنەوە فەلسەفیەکانی هایدیگەر و سارتەر. بەهەرحاڵ ئەم دوو فەیلەسووفەی دواییش، خۆیان دەرکیان بە هێزی ئەفسانە و ڕۆمان و شیعر کردبوو لە گوزارشتکردن لە ناو دژێتییەکانی بوونی مرۆیی، کە هەروەکو ئەلێکساندەر پۆپ لە "وتارێك دەربارەی مرۆڤ"دا دەڵێت: "هێشتا دوودڵە لەوەدا کە خۆی بە خودا بزانێت یان گیانەوەر".

ئەو ئەفسانانەی کە دەربارەی ئەو دونیا و ژیانێکی دیکەش دەکەن بایەخی بوونگەرایانەی خۆیان هەیە. مرۆناسی (ئەنترۆپۆلۆجی)ی نوێ وا لە "هوشیاری بەمەرگ" دەڕوانێت کە توخمێکی سەرەکییە لە توخمە پێکهێنەرەکانی بوونی مرۆیی و یەکێکە لەو تایبەتمەندییە سەرەکییانەی کە لە گیانەوەری جیادەکاتەوە. لەبەرئەوەی هوشیاری بە مەرگ واتە هوشیاری بە ژیانێك کە بەرەو ڕووی کۆتایی دەبێتەوە. ئەو ئەفسانانەی کە باسی ئەو دونیاش دەکەن بریتی نین لە کۆمەڵێك ڕامانی سەرەتایی سەبارەت بە کۆتایی جیهان، بەڵکو هەوڵ و تەقەللان بۆ دۆزینەوەی چوارچێوەیەکی مانایی کە تیایدا جێیەك بۆ بوونی مرۆیی فانی هەبێت، چونکە ئەو دونیا تەعبیر لە ڕادەی تێگەیشتنی مرۆڤ دەکات لە بوونی بەو پێیەی "بوونێکە بەرەو کۆتاییەك دەچێت" وەکو هایدیگەر دەڵێت.

پراکتیك کردنی میتۆدەکانی لێکدانەوەی بوونگەرایانە بەسەر ئەفسانەکاندا قفڵی لەسەر گەلێ ناوچەی فراوانی مانا کردۆتەوە و پەردەی لەسەر ئەو ئاڵۆزییە هەڵماڵیوە کە بە دەوری تێگەیشتنی مرۆڤی سەرەتاییدا هەبووە بۆ خودی خۆی، گەرچی ئەو تێگەیشتنە هێشتا نەگەیشتبووە ئاستی هوشیاریی ڕوون و هێشتا لەناو ڕەمزەکاندا

شاراوە بووە. لێکدانەوەکانی بۆلتمان بۆ چاخی نوێ (ئینجیل) و لێکدانەوەکانی هانز جۆناس بۆ ئەفسانەکانی ڕێبازی گنۆسی* و لێکۆلینەوەی پۆل ڕیکۆر لە ئەفسانەکانی "کەوتن" و ڕەمزێتیی خراپە، هەموویان نموونەی بەرزی لێکدانەوەی بوونگەرایانەن. ئەم لێکدانەوە و شیکردنەوانە ئەوە ڕووندەکەنەوە کە تەنانەت لە قۆناغی بەر لە فەلسەفە و بەر لە دروستبوونی هەستی ڕەخنەگرانەشدا ،هۆشی مرۆڤ سەرقالی ئەو مەسەلانە بووە کە ئێستاش مەسەلە سەرەکییەکانی فەلسەفەی بوونگەرایی پێکدەهێنن وەك: نهێنیی ئالۆزی بوونی مرۆیی، هەست بە کۆتابوون، گوناه، مەرگ. ئومێد، ئازادی و مانا. لەگەڵ ئەوەشدا نابێ سەرمان لەم ڕاستییە سووڕبمێنێت، لەبەرئەوەی ئەم مەسەلانە لە ناوجەرگەی بونیادی بوونی مرۆیی خۆیەوە سەرهەڵئەدەن.

٢–فەلسەفەی دێرین

ئێستاش لە هزری ئەفسانەییەوە دەچین بۆ سەرەتاکانی هزری تێرامان. سەروەختێك هات کە تیایدا خەڵکەکە لەو جیهانی ئەفسانەیە بێداربوونەوە (گەر ئەم دەربڕینە ڕاست بێت) کە لە خەون دەچێت، وەختێك کە هوشیاری بەهێز بوو و، هەروەها توانای هزری ڕەخنەیی و وروژاندنی گومانە ڕیشەییەکان بوو بە شتێکی کردەیی. لەم ماوەیەشدا دەبینین ئەو بابەتە بوونگەرایانەیەی کە لە ئەفسانەکاندا شاراوە بوون، ڕاشکاو بوون.

---

* ڕێبازی گنۆسیGnosticism ڕێبازێکی ئایینیی فەلسەفییە کە خواناسیی مەسیحییانەی تێکەڵ بە ئایینە کۆنەکانی خۆرهەلات کردووە بەو لافەی بەرەو مانای قووڵتریان دەبات . ناوەکەش لە وشەی "گنۆسیۆس"ی یۆنانی یەوە وەرگیراوە کە بە مانای زانین(مەعریفە) دێ .

كـارل ياسـپەرز بـە بیرۆكەكـەی سـەبارەت بـە "چـاخی تـەوەرەیی axial age" بەشدارییەكی گەورەی لە تێگەیشتنی سەرهەڵدانی هزری تێڕاماندا كردووە. بە ڕای ئـەو لە مێژووی مرۆڤایەتیدا خاڵێكی وەرچەرخان هەیە، كە "كاریگەرترین خاڵە لە پێكهێنـانی مرۆییدا".ئەم خاڵە دەكەوێتە دەوروبەری ساڵی ٥٠٠ پ. ز. گەرچی لە ڕاستیدا خاڵ نییە، ئەوەنـدەی ماوەیەكـە بـە دوو سـێ سـەدە بـەر لـەم مێـژووە تـا دوای ئـەو مێـژووە درێژدەبێتەوە. لەم ماوەیەدا جووڵەیەكی سەیر و بـەربڵاو كەوتـە ڕۆحـی مرۆییـەوە. ئـەم چاخە چاخی پێغەمبەرە عیبرانییە گەورەكان بوو: هەر لە عـاموس و هوشـع و ئەشـعیا و ئێرمیاوە تا دەگاتە چاخی پێغەمبەرەكانی تاراوگە.

هـەر ئـەم سـەردەمە سـەردەمی بووژانـەوەی درەوشـاوەی ژیـاری یۆنانییـە، كاتـێ یەكەمین هەوڵەكانی فەلسەفاندن لە جیهاندا ڕێی گرتەبەر، هەر لە تالیس و هیراكلیـتس و پارمنیدسەوە تا سوكرات و ئەفلاتون و ئەرستۆ. درامانووسەكان و شاعیرەكانی یۆنانیش لە چارەنووسی مرۆڤ ڕادەمان و سەرنجەكانی خۆیان سەبارەت بـە كۆمـەڵگا و یاسـاكانی دەخـستەڕوو. سیـستمە سیاسـیەكان پـەرەیان سـەند، زانـستە سروشـتیەكان و زانـستە مێژووییەكان یەكەمین هەنگاوەكانی خۆیان نا. لە پاڵ هەموو ئەمانەشدا ئاقاری گومـان و پرسیارە ڕیشەییەكانی سۆفیستەكان سـەریهەڵدا. گەرچـی كاتـێ ئـەقڵی خۆرئـاوایی لـەم قۆناغە دەڕوانێ كە پێی دەوترێ چاخی تەوەرەیی لە مێژوودا، یەكـەمین شـت كـە جێـی بایەخیەتی دەسكەوتەكانی یۆنان و یەهودە، بەڵام یاسپەرز لە چوارچـێوەی بیرۆكەكـەی دێتە دەرێ تا ئەوەمان بەبیر بهێنێتەوە كە ئەو لایەنە بـە تـەنها لایـەنێكی چـیرۆكەكەیە. لەبەرئەوەی دەتوانین لەگەڵ ژیاری تردا بـە دوای ڕەگوڕیـشەكانی ئـەم ڕابوونـە ڕۆحییـە بەرچاوەدا بگەڕێین، هەر ئەم سەردەمە سەردەمی كۆنفۆشیۆس و لاوتسە بـوو لـە چـین، سەردەمی زەردەشت بوو لە ئێران و، سـەردەمی ئوپانیـشاد و پاشـانیش بـوودا بـوو لـە هیندستان.

کەواتــە لــەم چــاخە تەوەرەییــەدا چــی ڕوویــدا؟ دیــارە کــە کۆمــەڵێك شــتی گــەورە ڕوویانداوە، کە ئەگەر بمانەوێ بە شـێوەیەکی ئاسـان پـوختی بکەینـەوە، ئـەوە دەبێتـە هــەوڵێکی دەبەنگانــە و تاکڕەهەندانــە. ئــەوەتانێ لــەم ســەردەمەدا و لــە یــەك کاتــدا ڕەگوڕیشەکانی ئەقڵگەرایی و بوونگەرایی و بێدینی و دینداری و لێکۆڵینەوە لـە سروشـت و لێکۆڵینەوە لە مرۆڤ پێکەوە دەبینینەوە. ئەم قۆناغە کۆتایی چاخی ئەفسانە بـوو، کـە تیایدا ئەو ڕوانینە زۆرانەی کە هەندێکیان دژ بە یەك بوون و تا ئێستا بـە شـێوەیەکی پـڕ پێچ و پەنا لـە ڕەوتـی جیانەکـەرەوە و ناڕەخنـەیی ئەفسانەدا گوزارشـتیان لـێ دەکـرا، گەیشتنە ئاستی ئاشکرا و ڕاشکاوی هوشیاری، کە هەندێ جار بە یەکیاندا دەدا.

کارل یاسپەرز بە شێوەیەکی پوخت و ئەوەندەی پەیوەندیـدار بێـت بـە چـیرۆکەکەی ئێمەوە سەبارەت بە پێشینەکانی فەلسەفەی بوونگەرایی، بـەم شـێوەیە باسـی گرنگیـی ئەم قۆناغە دەکات: "ئەوەی لەم چاخەدا نوێیـە ئەوەیـە کـە مـرۆڤ هوشـیاریی بـە بـوون وەکو گشتێك و بە خودی خۆی و سنوورەکانی، لا دروست بـوو. بـە ئـەزموونی تـرس لـە جیهاندا و ئەزموونی هەستکردن بە بێتوانایی خۆیدا تێپەڕی.کۆمەڵێك پرسـیاری ڕیـشەیی خـستەڕوو، کــاتێکیش ڕووبــەڕووی بۆشــایی **Void** بــۆوە، لــە پێنــاوی ڕزگــاربوون و قوتاربووندا هەوڵی دا، وەختێ بە هوشیاریشەوە سنوورەکانی خۆی زانی، ئامانجی باڵای بـۆ خـۆی دانـا و، خەسـڵەتی ڕەهـابوون (موتڵـەق)ی لـە سـامانی بـاڵایی و نـووردا تـاقی کردەوە"[1].

هەڵبەت ئەو تایبەتمەندییانەی کە یاسپەرز لەم بڕگەیەدا باسی کردوون، هەمیشە و لە هەموو شوێنێك و بە هەمان هێز و تینەوە ئامادەگییان نەبووە. هەر بۆ نموونە "ترس لـە جیهـان" لای هەنـدێ میللــەت هــەبووە، نــەك لای هــەموو میللەتــەکان و، لــە بــارودۆخی مێژوویی دیاریکراویشدا. تەنانەت لە چاخی هزری ئەفسانەییشدا جیـاوازی هـەر هـەبووە. هنری فرانکفۆرت بەم شێوەیە جیاوازیی مەزاجی نێوان گەلی میسر و گەلی عێـراق وەسـف

دەكات: "هەستكردن بە نائەمنیەت و بە لاوازیی مرۆڤ، كە هەستێكە لەنێو هەموو دیاردەیەكی ژیاری دۆڵی ڕافیدەیندا هەیە، لە میسر بوونی نییە"[٢].

هەروەها لە چاخی تەوەرەییشدا جیاوازیی گەورە لە نێوان ژیارەكاندا هەبوو:وەكو ڕووكردنە جیهانی دەرەوە لە فەلسەفەی سروشتیدا لای فەیلەسووفە دێرینەكانی یۆنان و، ڕووكردنە جیهانی ناوەوە (بەرەو ناوەوەی خودی مرۆڤ) لە هزری هیندیدا، هەروەها لە نێوان مۆركی ئاكارییانەی پێغەمبەرایەتیدا لە ئایینی یەهودی و ئەزموونەكانی سۆفییەكانی خۆرهەڵاتدا و، زۆر ڕواڵەتی تری دژایەتی كە لە ژماردن نایەن. بەڵام ئێمە لە هەموو ئەم ژیارانەدا و لە هەموو دۆخە جیاوازەكانیاندا، هەروەكو یاسپەرزیش باسی كردووە، ئەو ئادەمیزادە دەبینینەوە كە بە شێوازێكی نوێ ڕووبەڕووی خۆی دەبێتەوە و ململانێ دەكات تا بەسەر كێشەی تێگەیشتنی خودی خۆیدا زاڵ بێت.

چاوپیاخشانێكی خێراش بە هەر دەڤەرێك لە سێ دەڤەرە گەورەكەی كەلتووری چاخی تەوەرەییدا، ئەوەمان پیشاندەدات كە چۆن پرسیارە بوونگەراییەكان و سەرەتاكانی فەلسەفەی بوون لەم قۆناغە زووەدا فۆرمەلە بوون. ئەم سێ دەڤەرەش بریتین لە: هزری ئایینیی عیبرانی لە چاخی پێغەمبەرەكاندا، كەلتووری كلاسیكی یۆنان و، فەلسەفەی ئایینیی خۆرهەڵات.

مۆركی بەهێزی بوونگەرایانەی دەستوورەكانی پێغەمبەرانی یەهود شتێكی دیار و ئاشكرایە و مارتین بوبەر **Martin Buber** لە كتێبەكەیدا "باوەڕی پێغەمبەرانە **The Prophetic Faith**" لەمە دواوە و چەمكی سەرەكیش لەم دەستوورانەدا چەمكی **Teshuvah** كە وەكو بوبەر دەڵێت بە وەرگێڕانی ئەم وشەیە بە "تۆبە" یان "گۆڕانی تەواوی كەسێتی" بە شێوەیەكی بەرچاوتر لێی تێدەگەین تا وەرگێڕانی بە

"Repentance"* . بەهـەرحاڵ تۆبـە "گۆڕانێـك" لـە بـوونی مرۆییـدا دەگرێتـەخۆی بـەو سیفەتەی گەڕانە بە دوای بوونێکی مرۆیی ڕەسەندا.ئەمـەش مانـای داننانـە بـە گوناهـداو هەڵگرتنی بەرپرسیاریو گەڕان بەدوای کاملبوونی تاکەکەس و عەدالەتی کۆمەلایەتیدا.

ئامۆژگاریی پێغەمبەرەکانیش بە شێوەیەکی تایبەتی بانگەشەیان بۆ "گەڕانەوە" لـە بتپەرستی و ئەو ئایینانە دەکرد کە عادەتەن پەیوەندیی بەرپرسیارانەیان لەگەڵ خـوا و کۆمەڵگادا لە ئادەمیزاد دادەماڵی.

پـەیامی پێغەمبـەرەکان بـە تـەنها ئـەوە نـەبوو کـە ئامۆژگـاریی خـەڵك بکـەن تـا دەسبەرداری ئەو ئایینە بێهوودانە بن. بەڵکو دەکرێ واش لێکی بدەینەوە کە بانگەشـەی خـەڵك دەکـات تـا دەسـبەرداری ئەقڵیـەتی ئەفسانەییـشیان بـن، لـەو ڕووەوە کـە ئـەم ئەقڵیەتە هەستکردن بە زەمەنی لانییە، بۆیـە دەبیـنین کـە زنجیرەیـەك ڕووداو تـا ئابـەد خۆیان دووپات دەکەنەوە. هەر بۆیە ئایینی سروشتی کە لەسەر بنەمای وەرزەکانی ساڵ و کاتی تۆوکردن و دروێنە دامەزراوە، وێنایەکی هەیە بۆ زەمەن کـە تیایـدا هـیچ شـتێکی تازە ڕوونادات. ئەفسانەکانی ئایینی بتپەرسـتیش کـە پێغەمبـەرەکانی یـەهود هێرشـیان دەکەنــە ســەر، "ئەفــسانەکانی گەڕانــەوەی هەتاهــەتایی"ن. ئــەو گۆڕانــەی کــە پێغەمبەرەکانیش داوایان دەکرد، بە تەنها دوورکەوتنـەوە نـەبوو لـەم ئەفسانانە، بـەڵکو هەروەکو "بوبەر"یش دەڵێت "گۆڕان بەرەو ئایندە" بوو.

بە واتایەکی دی، پێغەمبەرەکان داوایان لە خەڵك دەکرد تا ڕووبەڕووی بـوونی مرۆیـی ببنەوە، بە لایەنە زەمەنی و مێژووییەکەیەوە و هـەروەها لـە مناڵدانی نازەمـەنیی هـزری ئەفسانەیی بێنەدەرێ.

---

* کـرداری repent کـە نـاوی repentance ی لێـوە وەرگـیراوە لـە ڕەگـە لاتینیەکەیـدا بـە مانـای "ئەفسوس"و"پەشیمانی"دێ و، بەپێچەوانەی وشەی تۆبـەوە ،زیـاتر مانـای هەسـتێکی نـاوەوەیی دەکات وەك لە بڕیاردان بۆ گۆڕانی ناوەکی.

مانای وایە کە: گوناه و گۆڕان و بەرپرسیاریتی و گەڕان بە دوای بوونێکی مرۆییدا بە مانای ئەم وشەیە و داننان بە حەقیقەتی زەمەن و مێژوودا– هەموو ئەمانە بابەتگەلێك بوون کە لە دەستوورەکانی پێغەمبەرەکاندا جێ و ڕێی گرنگی خۆیان هەبووە، بێگومان ئەم بابەتانە لای فەیلەسووفە بوونگەراکانیش جێی بایەخی زۆرن. ئێمە دەبێ سەرنجی ئەوە بدەین کە لایەنێکی تر هەیە لە دەستوورەکانی پێغەمبەرەکاندا کە ئاماژە بۆ بابەتێك دەکات لای بوونگەراکان نامۆ نییە. بۆڵتمان ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە پێغەمبەرەکان وەختێ ئەو توخمانە ڕەتدەکەنەوە لە کەلتووری بتپەرستیدا کە لە پایەی مرۆڤ کەمدەکەنەوە، پەنا دەبەنە بەر وەسفکردنێکی ڕۆمانسیانەی ژیانی سادەی بیابان بەر لە سەرهەڵدانی دەوڵەت. ئەوان "نارەزاییان دژ بە هەر پێشکەوتنێکی سیاسی و ئابووری پەتی، ئاخنیوەتە ئامۆژگارییەکانیانەوە سەبارەت بە عەدالەتی کۆمەڵایەتی"(٤).

هەندێ بوونگەرا هاوچەرخەکانیش کەوتوونەتە بەر ڕەخنە لەبەرئەوەی پێدەچێ ئەوانیش لە هەندێ حاڵەتدا خۆیان لەبەرپرسیاریتیی چاخی تەکنۆلۆژیا دزیبێتەوە، چونکە شەوق و سۆزێکی زۆریان بۆ هەندێ بارودۆخی مرۆیانەتر و شەخسیتری ژیانێك هەبوە کە پێیان وایە بەر لە شۆڕشی پیشەسازی لە ئارادا بووە. ئەمەش مەسەلەیەکە کە لە شوێنی گونجاوی خۆیدا باسی دەکەین.

پێدەچێ کاتێ دێینە سەر کەلتووری یۆنانی، باس لە دیاردەیەك بکەین کە تەواو جیاوازە، دیاردەیەك کە تیایدا ئەو ئاقارە بوونگەرا بەهێزانە نابینینەوە کە لە هزری ئایینی عیبرانیدا هەن. ئەی ئێمە وا ناڕوانینە یۆنانییەکان کە نموونەی کاملی تێڕوانینی ئەقڵگەرایانە و ئەقڵپەرستانەن بۆ ژیان و جیهان؟

هیچ گومانێك لەوەدا نییە کە دەسکەوتە ئەقڵانییەکانی یۆنان لە بواری فەلسەفە و زانستدا لە جیهانی کۆندا بێهاوتان. بەڵام زۆرجار ئەو جیاکارییە باوەی کە لە نێوان شێوەی بیرکردنەوەی یۆنانییەکان و جوولەکەدا کراوە، زۆری پێوە نراوە. چونکە ئەقڵگەرایی **Rationalism** و ئەقڵپەرستی **Intellectualism** هەموو چیرۆکی هۆشی یۆنان

پێكناهێنن. ئی. ئار. دۆدز لە لێكۆڵینەوەیەكی بەنرخیدا دان بەوەدا دەنێت كە ئێمە لەناو یۆنانییەكاندا و تەنانەت لە قۆناغێكی زووشدا وەكو قۆناغی هۆمیرۆس "ئاقارێكی ئەقڵپەرستانە بۆ شیكردنەوەی ڕەفتاری مرۆیی" دەبینینەوە و دەزانین كە ئەوە "شەقڵێكی هەمیشەیی بە هۆشی یۆنانی داوە" و پێشتریش پێشبینیی ئەو تیۆرەیەی كردووە كە چاكە زانینە (فەزیلەت مەعریفەیە)*. لەگەڵ ئەوەشدا ئەو دوای خستنەڕووی كۆمەڵێك بەڵگەی زۆر دەگاتە ئەو ئەنجامەی كە: "ئەو خەڵكانەی بۆ یەكەمجار ئەقڵانیەتی ئەوروپیان داهێنا، هەرگیز- تەنانەت لە چاخی هیلینستیشدا- ئەقڵانیی ئەبستراكت نەبوون، مەبەستم لەوەیە كە ئەوانە بە قووڵی و بە خەیاڵێكی بالاوە هوشیارییان سەبارەت بە هێز و بالایی و مەترسیی نائەقڵانی Errational هەبووە[٥].

ڕاستە كە فەلسەفەی یۆنانی بەو فەیلەسووفانە دەستی پێكرد كە پێیان دەوترێ "فەیلەسووفە سروشتگەراكان"، واتە تالیس و ئەوانەی دوای ئەو، دیارە هەر لەبەرئەوەشە كە ڕووی بایەخی كردۆتە جیهانی ماددی لەبری ئەوەی ڕووبكاتە جیهانی ناوەوە و بوونی تایبەتیی مرۆڤ. بەڵام سەرباری ئەمە و تەنانەت لەنێو فەیلەسووفەكانی بەر لە سوكراتیشدا، هایدیگەر توانیویەتی سەرەتا ڕەسەنەكانی فەلسەفاندنی خۆرئاوایی بدۆزێتەوە، بە تایبەتیش تێڕوانینی ورد بۆ پەیوەندیی نێوان بوون و زانین (مەعریفە) یان نێوان بوون و بیركردنەوە كە بە تایبەتی گەڕاندوویەتیەوە بۆ پارمنیدس و هەروەها هیراكلیتس[٦]. بە ڕای هایدیگەر هەر زوو ئەم تێڕوانینە وردەی سەرەتا فەوتا و، مێژووی فەلسەفەی خۆرئاوایی بوو بە "فەرامۆشكردنی بوون" (یان لە بیرچوونەوەی بوون) و جۆرێك هزری حیسابكار هاتە ئاراوە نەك هزری بوونگەرا. بەڵام وێڕای ئەمەش پەیوەندیی نێوان بوون و هزر هەر بەرهەمی تێڕوانینێكی قووڵی یۆنانییەكان بووە. هەر

---

*تیۆرە ئاكارییەكەی "سوكرات"ە،كە وایدەبینێت چاكە زانینە و خراپەش نەزانین.لەبەر ئەوەی ئێمە خراپە لە نەزانینەوە ئەنجام ئەدەین. ئەم تیۆرەیەش ترۆپكی ئەقڵانیەتە لە بواری ئاكار و شیكردنەوەی ڕەفتاری مرۆییدا بە شێوەیەكی گشتی.

ئـەم پەیوەندییەشـە کـە فەیلەسـووفە بوونگـەرا هاوچـەرخەکان دەیانـەوێ سـەرلەنوێ دایبمەزرێننەوە.

سوکرات گرنگییەکی تایبـەتی لـە پێکهێنـانی جۆرێك لـە فەلسەفەی بوونـدا هـەبوو، لەبەرئەوەی لەگەڵ ئـەودا شۆڕشـێك لـە فەلسەفەی یۆنانیـدا بـەرپا بـوو و بایەخـدان لـە سروشتەوە گۆڕا بۆ بایەخدان بە مرۆڤ وەکو تەوەری باسی فەلسەفی و، پرسـیارکردن لـە خـودی مـرۆڤ بـوو بـە بەرنامـەی فەلـسەفە و ناسـینی ئـەم خـودەش بـوو بـە ئامـانجی فەلسەفە. هـەروەها سـوکرات ڕوونـی کـردەوە کـە بیروبـاوەڕە باوەکـانی وەکـو تـەقوا و ئازایەتی و دادپەروەری و شتی تری لەو بابەتانە بە تـەنها بـەس نـین و، داوای لـە خـەڵك کرد لە تێگەیشتنیاندا بـۆ ئـەو ژیانـەی کـە بـە شـێوەیەکی کردەیـی وەکـو مـرۆڤ تیایـدا بەشدارن، قووڵتر ببنەوە. لێرەوە بە ئاسانی تێدەگەین کە بۆچی کیرکەگۆر بـە سـوکرات سەرسـام بـوو. ئـەوەتانێ دەڵێـت: "سـوکرات بـە چ گونجـانێکی سەرسـوڕهێنەوە، بـە ڕاستگۆییەوە لەگەڵ خۆیدا مایەوە! ئەو دەوری مامانی بۆ خۆی هەڵبژارد و تا کۆتـاییش هەروا مایەوە. نەك لەبەرئەوەی هزری ئـەو "هـیچ نـاوەرۆکێکی ئیجـابیی نـەبوو"، بـەڵکو لەبەرئـەوەی ئـەو دەرکـی بـەوە کردبـوو کـە ئـەم پەیوەندییـە بـەرزترین پەیوەندییەکـە بوونەوەری مرۆیی بە بوونەوەرێکی مرۆیی ترەوە ببەستێتەوە[٧].

دەتوانین لـە سـوکراتدا دوولایـەنی لـە هـەمان کاتـدا دژ بـە یـەك ببینینـەوە: ئـەو لـە سەرێکەوە پاڵەوانی گەورەی بەرگریکردنە لە ئەقڵگەرایی و تا ئەو ڕادەیـەی کـە خەریکـە دەبێتـە قدیـسی پـارێزەری ئـەقڵ Reason. بـەڵام لـە سـەرێکی تریـشەوە لەبەرئـەوەی شەهیدی حەقیقەت بوو، گەورەترین بەرگریکاری بوون بوو لـە نێـوان ئەقڵگەراکانـدا و لـە هـەموو شـتێك زیـاتر لـە ئەقڵگـەرایی پـەتی Mere Rationalism دوور بـوو. ئەگـەر بوونگـەرایی هەنـدێ جـار کەوتبێتـە نـشێوی نائەقڵانیـەت Irrationalism ەوە بـە مانـا خراپەکەی ئەم وشەیە کە تیایـدا ئـەقڵ Reason بـە کـەم سـەیر دەکـرێ، ئـەوا سـوکرات

شایەتی گەورەی ئەو حەقیقەتەیە کە ئەقڵگەرایی توخمێکی گەوهەرییـە لەهـەر بـوونێکی مرۆیی و شەخسیی ڕاستەقینەدا.

لە "سوکرات"یشەوە تا "یاسپەرز" کەلەپوورێك هەیـە لـە فەلـسەفەی بـوون کـە بـە قووڵی ڕێ لە ئەقڵ دەگرێت.

هەروەها دەتوانین بەدەر لە فەلسەفە، بـە کـورتی ئامـاژە بـە هەنـدێ لایـەنی گـرنگ بدەین لە کەلتووری یۆنانیدا کە بەڵگەی ترمـان سـەبارەت بـە سـەرهەڵدانی سـەرەتاکانی بوونگەرایی دەدەنێ. بۆ نموونە لەوانە ئایینەکانی نهێنییەکان کە لە پێناوی قوتـاربوون و ڕزگاربووندا تێدەکۆشن، هەروەها ئەو دراما تراژیدییە بەرزانەی کە بەریەککـەوتنی نێـوان بوونی مرۆڤ و بوونی گێتی دەخەنەڕوو و لێیدتۆژنەوە.

ئەوەی وتمان بەسە بۆئەوەی بیسەلمێنین کە تەنانەت لە یۆنانی کۆنیشدا، کە یەکەم لانکی گەورەی ئەقڵگەرایی بووە، دیسانەوە بە ڕوونی مەسەلە بوونگەراییەکان لە چـاخی تەوەرەییدا دەرکەوتوون.

سـێیەمین دەڤـەری ژیـاری (یـان باشـتر وایـە بڵـێین زنجـیرە دەڤـەر) کـە پێویـستە ئاماژەیەکی تایبەتیی بۆ بکـەین "خۆرهـەڵات"ە. هەڵبـەت لـەنێو فەیلەسـووفە بوونگـەرا هاوچەرخەکانیشدا کارل یاسپەرز لە هەموویان زیاتر بە ڕووی بیروباوەڕەکانی فەلسەفەی ئاسیایی و ئایینی ئاسیاییدا کراوەتەوە و، لە هەمووشـیان زیـاتر درکـی بـەو لێکـچوونانە کردووە کـە دەکـرێ لـە نێـوان بیروبـاوەڕە خۆرهەڵاتیـەکان و بوونگـەرایی لـە خۆرئـاوادا بیاندۆزینەوە.

ئەوەندەی پەیوەندیی بە خۆرهەڵاتەوە هەبێت، دەکرێ بڵێین کـە توێـژەرە بوودایيـە ژاپۆنییەکان بە شێوەیەکی ڕوونتر لەوانی تر درکیان بە توانای گفتوگۆ کـردووە. هـەر بـۆ نموونە ئەگەر یەکێك کتێبەکانی "د. ت. سـوزوکی"* بخوێنێتـەوە، زەحمەتـە نەکەوێتـە

* بوودایی چینی یان بووداگەرایی چینی zen buddhism شێوەیەکی کردەیی بووداگەراییـە کـە لـە یۆگا وە نزیکترە،وشەی zen یش واتە ڕامان کە لە وشەی "cha an" ی چینی یەوە وەرگیراوە.

ژێر كاریگـەریی بـەهێزی ئـەو لێكـچوونە زۆرانـەوە كـە لـە نێـوان دارشـتنەكەی ئـەودا بـۆ بوودایی چینی (زن بوودیزم) و دەستوورەكانی بوونگەراییدا هەیە[٨].

یۆشـینۆری تاكیوشـی Yoshenori Takeuchi لـە وتارێكیـدا بـە نـاوی "بـوودیزم و بوونگەرایی" (یان بووداگـەرایی و بوونگـەرایی): گفتوگـۆ لـە نێـوان هـزری خۆرهـەڵاتی و خۆرئاواییدا، هەندێ لەم لێكچوونانەی روونكردۆتەوە[٩]. ئەو وای بـۆ دەچـێت كـە لەگـەڵ ســەرهەڵدانی بوونگەراییــدا لــە خۆرئــاوا "شــێوازە جۆراوجۆرەكــانی بیركردنــەوەی فەلسەفیمان لـە چـەندەها سـەدەی رابـردوو زیـاتر لێـك نزیـك بوونەتـەوە". ئـەو وایـشی دەبینێت كە هەنـدێ بابـەتی فەلـسەفەی بوونگـەرایی هـەن دوو هـەزار و پێنجسەد سـاڵ لەمەوبەر جێی بایەخی فەلسەفەی خۆرهەڵاتی بـوون، بـە تایبـەتیش بـوودیزم. هـەروەها تاكیوشی بە شێوەیەكی تایبەتی باسـی كۆمـەڵێك چـەمك دەكـات كـە مانـای تایبـەتییان هەیە، وەكـو چـەمكی "بـوون و نـەبوون" و دیـاردەی دڕدۆنگـی (یـان نیگـەرانی) كـە لـە ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ نەبووندا سەرهەڵدەدات، ئەو دەڵێت كە بایەخدانی هاوبـەش بـەم مەسەلانە توانای تێگەیشتنی دوولایەنە زیاتر دەكات لە نێوان خۆرهەڵات و خۆرئاوادا.

بێگومان جگە لەم خاڵە هاوبەشانەی كە لە ئـایینی بوودایـیدا هـەن، گـەلێ لایـەنی تـر هەن لە فەلسەفە و ئایینی خۆرهەڵاتیدا و، هەروەها لە فەلسەفەی خۆرئاواشدا، جگـە لـە بوونگەرایی گەلێ لایەنی تر هەن كە توانـای زیـاتری پێكگەیـشتن لـە نێـوان خۆرهـەڵات و خۆرئـاوادا فەراهـەم دەكـەن. ئـەوەی شـایانی باسـە ئەوەیـە كـە بـەر لـە نیـو سـەدەش فەیلەسووفە هیندییەكان و ئایدیالیـستە ئەورووپیـەكان توانییـان بناغەیـەكی هاوبـەش لـە نێوانیاندا بدۆزنەوە، بەڵام مەبەستی ئێمە بە سادەیی ئەوەیە پیشانی بـدەین كـە بابەتـە گـەورەكانی فەلـسەفەی بوونگـەرایی بـە شـێوەیەكی كردەیـی بـۆ یەكـەمجار لـە هـزری تێڕامـانی هوشـیارانەی یەكەمـدا لـە چـاخی تەوەرەییـدا گوزارشـتیان لـێ كـراوە و، ئـەم بابەتانەش لە هەندێ كەلتووری جۆراوجـۆردا دەركـەوتوون، وەكـو: كـەلتووری عیـبری و یۆنانی و هەروەها بوودایی.

٣–لە سەرهەڵدانی مەسیحیەتەوە تا سەدەکانی ناوەڕاست

دەسـتوور و ئامۆژگارییـەکانی مەسـیح درێژەپێـدان و چـڕکردنەوەی هـەمان ئـەو بـە ئاگاهێنانەوەیە بوو کـە یەکـەمین جـار لای پێغەمبـەرەکانی جوولەکـە خـستبوویانە ڕوو. مەسیحیش وەکو ئەمان دژ بە شتە ڕووکەشەکانی ئایین وەستایەوە کە ئەوسا بـاو بـوون و، بانگەشەی بۆ گوێهەڵخستن بۆ ناخ و بەرپرسیارێتی کـرد. بـەڵام پەیامەکـەی ئـەو لـەو ڕووەوە لە پەیامەکەی ئەوان جیابوو کە دەچووە چوارچێوەی ئومێدێکی بـەرفراوانترەوە بۆ بردنەوەی ئەو دونیا و، ژیان بوو بە بوونێك لـە بەرامبـەر کۆتاییـدا. ئـەم خەسـڵەتەش زەرورەتێکی بوونگەرایانە و قووڵییـەکی وای بـە پەیامەکـە بەخـشی کـە لای پێغەمبـەرە کلاسـیکەکان نـەبوو. گەرچـی دەبـێ سـەرنجی ئـەوە بـدەین کـە لـە دەسـتوورەکانی پێغەمبەرە کۆنەکانیشدا مۆرکی زەرورەت و پێشبینیکردنی ئەو دونیا هەر هەبوو.

بۆڵتمان ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە دەستوورەکانی مەسیح لەو تێڕامانە خەیاڵاوییانـە دوورکەوتەوە کە لای جوولەکە هەبوو. خەسڵەتی بوونگەرایانەی ئـەم دەسـتوورانەش لـە جەختکردنیدایەتی لەسەر چرکەساتی کۆتایی بەوپێیەی "چرکەسـاتی بڕیـار"ە، چـونکە ئیدی ئەوە چرکەساتی تۆبە و پەشـیمانی و پەڕینەوەیـە لـە شـکڵیاتەوە بـۆ گوێڕایـەڵیی ڕیشەیی، وەکو ئامادەبوونێك بۆ ئەو کۆتاییەی کە نزیك دەبێتەوە.

گەرچـی مەسـیحیش باسـی لـە پاداشـت و سـزا کـردووە، هانـدەری سـەرەکی بـۆ گوێڕایـەڵی لـەو ئـارەزووەدا بینیوەتـەوە کـە مـرۆڤ بـوونی ڕەسـەنی خـۆی بدۆزێتـەوە: "ئەوەی دەیەوێ گیـانی خـۆی ڕزگاربکـات، هیلاکـی دەکـات و، ئـەوەی هیلاکیـشی کـرد زیندووی دەکاتەوە" (ئینجیلی لۆقا– ئیسحاحی حەڤدەیەم– ئایەتی ٣٣)[١٠].

جگە لە دەستوورەکانی مەسیح، گەلێ شتی تر هەن لە "پەیمانی نوێ"دا کە دەکـرێ باشترین ڕێگە بۆ تێگەیـشتنیان ئـەوە بێـت بڵـێن کـە شـێوازێکن بـۆ تێگەیـشتنی بـوونی

مرۆیی و بۆ وەدیهێنانی ئـەم بوونـە. دەسـتوورەكانی "سـانت پـۆڵس"یـش نموونەیـەكی بەرزی ئەم جۆرەی خواناسـی (تیۆلـۆجی)ن، هـەروەها بۆڵتمـان "بـە مەسـیحی بـوونی" سانت پۆڵس* وا لێكدەداتەوە كە ئەوە كاتێك ڕوویداوە كە ئەو گەیشتۆتە تێگەیـشتنێكی تازە بۆخودی خۆی و، پاشان بڕوای وایە كە خواناسییەكەی سانت پۆڵس ڕەنگدانـەوەی ئـەزموونێكی تـازەی گۆڕانــە لــەلای، مادامــەكی دەتــوانین وا لێكــی بدەینــەوە كــە تێگەیشتنێكی تازەیە بۆ مرۆڤ لەبەر ڕۆشنایی گەیاندنی پەیامی مەسیحی[١١].

پێویست بە گوتنیش ناكات كە وشەكانی "تێگەیشتن" و "تێگەیشتن لـە خـود" لـەم ڕوانگەیەدا مانایەكی ئەقڵیی بەرتەسكیان نییە، بەڵكو ئاماژە بۆ تێگەیشتنێك دەكەن كـە پـشت بـە بەشـداریكردن لـە شـێوازی ژیانـدا دەبەسـتێت و ئـەم تێگەیـشتنەش لـە هەڵوێستوەرگرتنێكی بوونگەرایانـەی كۆنكرێتیـدا كـە هەڵوێـستی ئیمانـە، گوزارشـت لـە خۆی دەكات.

بەم جۆرە تێگەیتشنی سانت پۆڵس بۆ بوونی مرۆیی جیاوازە لە تێگەیشتنی مەسـیح و بە زمانێكی تەواو جیاواز لە زمانەكەی مەسـیحیش گوزارشـتی لێدەكات. دەتـوانین لـە ڕێی دوو تێگەیشتنی دژ بە یەكیشەوە بۆ مـرۆڤ بـە باشـی گوزارشـت لـە تیۆلـۆجی كـەی سانت پۆڵس بكەین: تێگەیشتنی یەكەم حاڵەتی مرۆڤە بەر لـە ئیمـان و، ئـەوی تریـشیان حاڵەتی مرۆڤە لە دوای ئیمان. سانت پۆلس بۆ گوزارشتكردن لە تیۆلـۆجی بوونگەراكـەی خۆی بێ ئەندازە وشەی لەبەردەستدا بـوو: گونـاە و جەسـتە و ڕۆح و دەروون و بـەدەن (كە زیاتر بە مانای كەس دێ) و ژیان و ئەقڵ و ویژدان و دڵ و ئازادی و ئیمان و ئومێـد و خۆشەویستی چ نـین جگـە لـە بژاردەیـەك لـە زاراوە گرنگـەكانی. لەوانەیـە دەروونناسـی

* Animism لە وشەی Anima ی لاتینی یەوە وەرگیراوە كە بەمانی "ڕۆح" دێ و بـە شـێوەیەكی گشتیش باوەڕێكە بەوەی كـە ڕۆح لـە هـەموو شـتێكدا هەیـەو بـەوجۆرە ژیـان بـە ماددەی بێگیـان ئەبەخشێ. لە ڕاستیدا بیروباوەڕێكی سەرەتاییە و بەر لـە سـەرهەڵدانی فەلسەفە هـەبووە و دواتـر فەلسەفە ئەم باوەڕەی ڕەتكردەوە،هەروەها ئایینە ئاسمانییەكانیش.

هاوچەرخ و هەروەها فەیلەسووفی بوونگەرایی سەردەم بڵێت کە زاراوەکانی سانت پۆڵس ورد نەبوون و هەندێ لەم زاراوانە هێشتا هەڵگری بیرۆکەی ئەنیمیزم* ن. بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا گەر بەراوردێك لە نێوان زمانەکەی سانت پۆڵس و زمانی کۆنی ئەفسانەکاندا بکەین، ئەو هەنگاوە گەورەیە دەبینین کە بەرەو پێش نراوە. لە سەردەمی سانت پۆڵسدا هەندێ وشە هاتنە ئاراوە کە دەکرا لە پرۆسەی وەسفکردنی فینۆمینۆلۆژیدا، لەبری شێوازی ئەفسانەیی، زیاتر بەکاربرێن، بۆ بونیادە بنەڕەتیەکانی بوونی مرۆیی و هەروەهات بۆ سروشتی ئەو تێپەڕینەی کە پێویستە لە پێناوی گەڕان بە دوای خودی ڕەسەن Authenticدا ئەنجام بدرێ.

لانی کەم ڕەنگە بەشێکی ئەو وشانەی کە لە دەربڕینی تێڕوانینی مەسیحیانەدا بۆ مرۆڤ لە "پەیمانی نوێ یان میساقی نوێ"دا بەکاربراون، لەو پێڕ (فیرقە)انەوە وەرگیرابن کە بە شێوەیەکی فراوان لە جیهانی هیلینیستیدا بڵاوبووبوونەوە و بە گنۆستیسیزم Gnosticismناسرابوون. بۆڵتمان سەرنجی داوە کە گنۆستیسیزم و ئەفسانەکەی زەخیرەیەکی وایان لە زاراوە خستۆتە ڕوو کە لای ژمارەیەکی زۆری خەڵك ناسراو بوون[١٢]. گنۆستیسیزم لە سەدەکانی سەرەتادا ڕکابەرێکی ترسناکی مەسیحیەت بوو، بە هۆی ئەو لێکچوونانەوە لە نێوانیاندا هەبوو. لەبەرئەوەی هەردووکیان شێوازگەلێك بۆ تێگەیشتنی مرۆڤ و تێگەیشتنی چارەنووسی و ئەو ڕزگاری (خلاص)ە چاوەڕوانکراوە دەخەنەڕوو لەو هێزانەی کە لە پلەوپایەی ئادەمیزاد کەم دەکەنەوە و ژیانە ڕاستەقینەکەی دەشێوێنن.

گەرچی گنۆستیسیزم بە پەیوەندییەکی توندوتۆڵتر لە مەسیحیەتی چاخی نوێ، بە بوونگەرایی نوێوە بەستراوەتەوە. خۆ ئەگەر لێکچوون لە نێوان گنۆستیسیزم و مەسیحیەتدا هەبێت، جیاوازیش لە نێوانیاندا هەیە. بە تایبەتیش گنۆستیسیزم بانگەشە بۆ جۆرە دوالیزمێکی ڕەها دەکات کە لەگەڵ بیرۆکەی خوڵقاندن (خەلق)ی کتێبی پیرۆزدا ناگونجێت. لای کەسێك کە باوەڕی بە گنۆستیسیزم هەیە جیهان بە تەواوەتی

بێگانە و ئەهریمەنییە و ڕووبەڕووبوونەوەی نێوان بوونی مرۆڤ و بوونی جیهان بە ڕادەیەك توندوتیژ پیشاندراوە کە بەر لەو ڕووبەڕووبوونەوە هاوچەشنەیە کە دواتر لای هەندێ لە نووسەرە بوونگەرا هاوچەرخەکان دەخرێتەڕوو. هەروەها، گەرچی بیرۆکەی گەیشتنی مرۆڤ بە تێگەیشتنێکی ڕاستەقینە لە خودی خۆی لە "چاخی نوێ"شدا هەیە، بەڵام بەو ڕادەیە بایەخی پێ نەدراوە وەك لە گنۆستیسیزمدا دەیبینین، لەبەرئەوەی ڕزگاری لای گنۆسیست پشت بە گەیشتن بە گنۆسی ڕاستەقینە **True gnosis** (زانینی ڕاستەقینە) دەبەستێت، واتە گەیشتنی مرۆڤ بە زانینی شوناس و چارەنووسی خۆی.

هانزجۆناس لە کتێبەکەیدا: "ئایینی گنۆستیك" لێکدانەوەیەکی قووڵ بۆ ئەم ئامێتەیەی فەلسەفە و میتۆلۆجی دەکات کە کەلەپووری گنۆسی پێکدێنێت. پاشان لە چاپی دووەمی کتێبەکەیدا وتارێکی زیادکردووە کە ناونیشانی "گنۆستیسیزم، بوونگەرایی، نیهیلیزم"ە و، لەم وتارەدا پێماندەڵێت کە هەر ئەوەندە بۆ یەکەمجار لە گنۆستیسیزمی کۆڵییەوە، دەرکی کرد بەوەی کلیلی لێکدانەوەی دەستووره سەیرەکانی ئەم ئاینە وا لە چەمکەکانی فەلسەفەی بوونگەرادا. بەڵام لە سەرێکی ترەوە ئەوەشی بۆ ڕوونبۆوە کە گنۆستیسیزمیش بەلای خۆیەوە ڕۆشنایی دەخاتە سەر بوونگەرایی هاوچەرخ. بە ڕای ئەو ئەمەش ڕووناداوت تەنها لەبەرئەوە نەبێت کە نزیکایەتیەکی قووڵ لە نێوان هەردووکیاندا هەیە و بە بۆچوونی ئەو بناغەی ئەم نزیکایەتیەش دەگەڕێتەوە بۆ بوونی جۆرێك لە نیهیلیزمی گەردوونی **Cosmic Nihilism** کە لە سەدەکانی یەکەمی چاخی مەسیحیدا مرۆڤ کەوتبووە ژێر کاریگەرییەوە و، ئەوەتانێ وا لە سەردەمی تازەشدا دیسانەوە کەوتۆتەوە ژێر کاریگەرییەوە. لە هەردوو ئەم قۆناغانەدا ئادەمیزاد هەستی بە ونبوون و تەنیایی کردووە لە جیهانێکی بێگانە و فراواندا. بەمجۆرە گنۆستیسیزم و بوونگەراییش بە دوو شێوازی جیا بەڵام لەیەکچوو، وەڵامی ئەم بێدەرەتانییەی مرۆڤیان لە جیهاندا داوەتەوە. جۆناس هەندێ دێڕی نیچە دەهێنێتەوە کە تا ڕادەیەکی زۆر دەتوانرێ بە برگەیەکی گنۆسی لە قەڵەم بدرێ:

"دونیا دەروازەیەکی والآیە

بە ڕووی بیابانە بێکۆتاییە سارد و خامۆشەکانا

هەرکەس بۆ جارێك ئەوە ون بکات کە تۆ کردووتە هەست بە ئارامی ناکات لە گشت جیهاندا"(١٣)

هەڵبەت دەبێ مرۆڤ خۆی لە مەترسیی زێدەڕۆیی لە سادەکردنەوەدا بپارێزێت، بەڵام بە دڵنیاییەوە بیانووی بەهێز هەیە بۆئەوەی وا سەیری گنۆستیسیزم بکرێ کە یەکێکە لە پێشینە مێژووییەکانی فەلسەفەی بوونگەرایی و بە تایبەتیش لە شێوە ڕەشبینەکانیدا.

ئەگەر ئێمە بگەڕێینەوە بۆ سەرچاوەی سەرەکیی تیۆلۆجیی مەسیحی لە قۆناغە زووەکانی گەشەسەندنیدا، سەرنج ئەدەین کە خەسڵەتە بوونگەراکەی بەرەو پاشەکشێ دەچێت و تا وای لێدێت بایەخپێدانە دۆگماتیکی و میتافیزیکیەکان بە سەریدا زاڵ دەبن. لەوانەشە ئەوە ببێتە سادەکردنەوەیەکی زۆر گەر بڵێین هۆی ئەم گۆڕانە دەگەڕێتەوە بۆ کاریگەرییەکانی فەلسەفەی یۆنانی لەسەر ناوەڕۆکی پەیامی سەرەکیی مەسیحییەت.

ئەو ڕستەیەی هارنۆك **Harnack**یش بەناوبانگە کە دەڵێت: "سەرچاوە و پەرەسەندنی دۆگما کارێکە لە کارەکانی ڕۆحی یۆنانی لە خاکی ئینجیلدا"(١٥) گەرچی پێدەچێ "هارنۆك" بڕوای وابێت کە ئەم "کارەی ڕۆحی یۆنانی" تا ڕادەیەك زیانبەخشە، بەڵام بە پێویستیشی زانیوە، ئەو دەڵێت "مەسیحیەت بەبێ دۆگما، واتە بەبێ گوزارشتکردنێکی ڕوون لە ناوەڕۆکی، تەسەور ناکرێ"(١٦).

بەڵام تەنانەت گەر دانمان بەمەشدا نا، هێشتا هەر ناتوانین هۆی ئەوە ڕوونبکەینەوە کە بۆچی دۆگما شێوەیەکی میتافیزیکی و بابەتیی بەخۆوە دەگرت. بێگومان بە تەنها ئەوەش بەس نییە کە بڵێین ئەمە دژایەتیی نێوان "یۆنان" و "عیبرانیەکان"ی دەخستەڕوو، لەبەرئەوەی ئێمە پێشتر سەرنجی ئەوەمان دا کە هزری یۆنانی لە هاندەرە بوونگەراکان خاڵی نەبوو، دانانی یۆنانیەکانیش بەرامبەر بە عیبرانیەکان، وەکو ئەوەی باوە، شتێکە زێدەڕۆیی تیاکراوە.

گەرچی لە سەردەمی باوکانی کڵێساشدا تیۆلۆجیی دۆگماتیکی فـەتوایی میتـافیزیکی لە ترۆپکدا بوو، بەڵام لێکدانەوەی ئیمانیش لە ڕوانگەیەکی بوونگەرایانەوە هەر هـەبووە. بـۆ نموونـە، دەتـوانین لای کۆمـەڵێك نووسـەری وەکـو سـانت ئیگنـاتیۆس * و سـانت ئەتناسیۆس ** ئەمە ببینینەوە. بـەڵام لـە سـەروەختی سـانت پۆڵسەوە تـادواتر، کاتـێ دەگەینە لای سانت ئۆگستین (٣٥٤–٤٣٠)، دەگەینـە گـەورەترین و بـەهێزترین نمایشی "بوونگەرایانە"ی مەسیحیەت، کە ئەمەش نمایشێکە تـا ئێستا مـەغزای خـۆی هەیـە و، تەنانــەت بوونگــەراکانی ئــەمڕۆش چ –مەســیحیەکان و چ غــەیرە مەســیحی–دان بــە پەیوەندیی نزیکیاندا لەگەڵ بیرمەندی گەورەی باکووری ئەفریقادا دەنێن.

سـانت ئۆگستین خـودی مرۆڤـی بـە نهێنییـەکی هەمیـشە ئـاڵۆز دەزانـی: "ئەگـەر مەبەستمان لە خەرەند قووڵایی نادیار بێت، ئایا دڵی مرۆڤ خەرەندە نییە؟ ئاخۆ شـتێکی تر هەیە لەم خەرەندە قووڵتر بێـت؟! ئادەمیزادەکـان دەشـێ قـسە بکـەن، بـە خـوێن و گۆشتەوە بیانبینین، گوێمان لێیان بێـت کاتـێ دەدوێن، بـەڵام کـێ دەتوانـێ بـچێتە نـاو هزریانەوە و پەڕەی دڵیان ببینێت؟ ئایا تۆ لەو بڕوایەدا نیت کە قووڵاییەك لـە ئـادەمیزادا هەیـە کـە تەنانـەت ئـەو ئـادەمیزادە خۆیـشی پـەی پێنابـات؟[١٧] پاشـان حەقیقـەت و تێگەیـشتن لـە مەسـەلەکاندا نـین، هێنـدەی لـە کەشـفکردنی ئـادەمیزادا هەیـە بـۆ قووڵاییەکانی بوونی خۆی لە ڕێی ئەزموونە زیندووە ڕاستەوخۆکانی ژیانییـەوە: "ئـەگینا تێگەیشتن ئەبێ چی بێت جگـە لـەوەی کـە لـە ڕێـی نـووری ئەقڵـەوە ژیـانێکی کـاملتر و درەوشاوەتر بژین؟[١٨]" بەڵام ئەمە بانگەشەیەك نییە بۆئەوەی ئادەمیزاد لە گۆشەگیریدا بمێنێتەوە، ئەوەی لە قسەکانی سانت ئۆگستینەوە دەردەکـەوێ سـەبارەت بـە خـود، ئەوەیە کە ئەمڕۆ فەیلەسووفی نوێی بوونگەرایی جەختی لەسەر دەکات، بەوەی کە خود بەردەوام ناسەقامگیرە، وەك ئەوەی هەمیشە لە خۆی دەربچێت.

* یەکێکە لە پاپاکانی سەردەمی کڵێسا لە هەردوو سەدەی یەکەم و دووەمی پاش زاییندا.

** لە ساڵانی (٢٩٣–٣٧٣) دا قەشەی کڵێسای یۆنانی بووە.

بەم جۆرە ئۆگستین توانی بڵێت: "لەنێو خودی خۆتدا مەمێنەرەوە، ئەم خودەش تێپەڕێنە و، خۆت فرێدەرە ئامێزی ئەوەوەی کە خوڵقاندوویتیت"[١٩]. ئەم دێڕە ئاماژە بۆئەوە دەکات کە سانت ئۆگستین وا لە بالآبوون (تعالی)ی ئادەمیزاد گەیشتووە کە بەرەو خودا ئاراستەکراوە؟ لێرەشدا ئەو وشانەیمان دێتەوە یاد کە ئاراستەی خودای کردوون "تۆ ئێمەت بۆ خۆت دروستکردووە و، دڵی ئێمەش ئارام نابێت هەر لەناو خۆتدا نەبێت"[٢٠] یان بە شێوەیەکی تریش دەڵێت: "بە مامزەی شاراوە وام لێدەکەیت ئارام نەبم تا ئەو ڕۆژەی دیدەی ڕۆحم بە یەقینەوە دەتبینێت"[٢١].

ئەم دوو ڕستەیە لە کتێبەکەی سانت ئۆگستینەوە وەرگیراون کە ناوی "دانپیانەکان Confessions"ە و لە دەوروبەری کۆتایی کتێبەکەدا سانت ئۆگستین لە چوارچێوەیەکی زەمەنیدا تیۆرە فەلسەفیەکەی خۆی سەبارەت بە خودی مرۆیی خستۆتە ڕوو، بە جۆرێك کە بە ڕابردوو و ئێستا و داهاتووەوە بەستراوەتەوە. دیسانەوە ئەم تیۆرەیەش بە شێوەیەکی بەرچاو بەر لە بیروباوەڕە تازەکان سەبارەت بە خودی مرۆیی هاتووە. هەروەها مرۆڤ دەتوانێت دەربارەی کۆمەڵێك شتی تری هزری ئۆگستین بدوێت. بۆ نموونە ڕای سەبارەت بە خۆشەویستی، یان تێگەیشتنی لەوەی ناوی دەنێت: "ترسی توندوتیژ" chaste Fear کە زۆر دوور نییە لە چەمکی نیگەرانی Angstەوە لای کیرکەگۆر. بەڵام لەوانەیە ئەوەی وتمان بەس بێت بۆ سەلماندنی ئەو پایە دیارەی کە سانت ئۆگستین لەو کەلەپوورە فیکریەدا داگیری کردووە کە باکگراوەندی فەلسەفەی بوونگەرایی پێکدێنێت.

تیۆلۆجیی مەسیحی چەند زیاتر ڕۆچووە ناو سەدەکانی ناوەڕاستەوە، ئەوەندە زیاتر بوو بە ئەقڵگەرایانە و فتواییانە و میتافیزیکییانە. پێدەچێ ئەو توێژینەوە تۆماییە تازانە ڕاست بکەن کە دەڵێن نووسینەکانی سانت تۆماس ئەکویناس (١٢٢٥–١٢٧٤) لە کۆندا بە جۆرێك لێکدراونەتەوە کە تیایاندا جەخت لەسەر ماهیەتە نەگۆڕەکان کراوە و بایەخی پێویست بە لایەنی بوونگەرایانە نەدراوە لە فەلسەفەکەیدا. بەڵام تەنانەت گەر ئەمەش

ڕاست بێت، دەبێ وریا بین و ئەو جیاوازییە زۆرەی لە نێوان شێوازی تۆمایی و بوونگەرایی نوێدا هەیە بۆ چەمکی بوونی مرۆیی، گومڕامان نەکات. بۆ گەڕان بە دوای زەمینە ڕێخۆشکەرەکانی بوونگەراییدا لە سەدەکانی ناوەڕاستدا، نابێ بچینەوە سەر فەلسەفەکەی تۆمای ئەکوینی، بەڵکو دەبێ بچینەوە سەر هەندێ تەوژمی هزری کە دژ بە ئەقڵگەرایی هاتە گۆڕێ، کە ئەو دەمە باو بوو. من لێرەدا بە شێوەیەکی تایبەتی ئاماژە بۆ جۆرێکی نوێ لە تەسەووف **Mysticism** دەکەم کە سەرلەنوێ ئاوڕی لە قووڵاییەکانی ژیانی ئادەمیزاد دایەوە. نوێنەرانی ئەم تەوژمەش زۆرن، بەڵام ڕەنگە "مایستەر ئیکهارت" (١٢٦٠–١٣٢٧) کەسێتییەکی نموونەیی بێت بۆ ئەم جۆرەی تەسەووف، جگە لەوەی یەکێکە لەو کەسێتییانەی کە کاریگەرییەکی درێژخایەنیان لەسەر فەلسەفەی ئەڵمانی هەبووە تا سەردەمی هایدیگەر. چەمکی وەکو "بوون" و "نەبوون" لە هزری ئیکهارتدا بایەخێکی زۆریان پێدراوە. هەروەها چەمکی "مرۆڤ"یش بەوپێیەی کە بوونەوەرێکە بە ئەزموونی تەنیایی بیاباندا تێدەپەڕێت. ئەو دەڵێت: "ماهیەتی خودا لە بێ ماهیەتیدایەتی"[٢٢] مادامەکی مرۆڤیش لەسەر شێوەی خودا خەڵق کراوە، بۆیە کلیلێکمان دەداتێ تا پەی بە نهێنیی خودایی بەرین: "بۆئەوەی مرۆڤ بە گەوهەری حەزرەتی یەزدانی بگات لەوپەڕی باڵاییدا، سەرەتا دەبێ لانی کەم بە گەوهەری خودی مرۆیی خۆی بگات، چونکە ئەوەی خۆی نەناسێت، خوای خۆیشی ناناسێت.."[٢٣] پێویستە ئەوەش بڵێین کە "ئیکهارت" زۆر جەختی لەسەر ئەوە کردووە کە ئەو جۆرە تەسەووفەی ئەو بەرگریی لێدەکات، نابێ تێڕامان بێت لە پێناوی تێڕاماندا، بەڵکو دەبێ ڕۆڵی لە بەرکەماڵکردنی ژیانی مرۆییدا هەبێت.

ئاخۆ هۆیەکی دیاریکراو هەیە لە پشت سەرهەڵدانەوەی بابەتە بوونگەراییەکاندا لە کۆتاییەکانی سەدەکانی ناوەڕاستدا؟ مێژوونووسەکانی ئەم قۆناغە ئاماژەیان بۆ ئەوە کردووە کە بڵاوبوونەوەی تاعوون و شەڕ و هەراوزەنای سیاسی و ئایینی کۆمەڵە فاکتەرێك بوون کە متمانەیان بە ئەقڵگەرایی لاواز کرد، هەروەها بەو فەلسەفانەش کە بە

ڕواڵـەت وا دیـاربوون زۆر تۆکمـەن. ژیـان شـتی بێـسەروبەری زۆرە و، هـەر بۆیـە لـە چاخەکانی دواتری هزری خۆرئاوادا ململانێی نێوان فەلسەفە دژەکان توندوتیژتر بوو.

٤–ڕیفۆرمی ئایینی، ڕینێسانس، چاخی ڕۆشنگەری

لە دەستوورەکانی مـارتن لۆتـەر (١٤٨٣–١٥٤٦)دا بـە شـێوەیەکی ئاشـکراتر لەهـەر ڕیفۆرمیستێکی ئایینیی تر، بابەتە تایبەتەکان بـە بوونگـەرایی دەبینینـەوە. ئـەو هـەوڵی ئەدا مەسیحیەت بگەڕێنێتەوە بۆ شێوە پاکـژ و بێگەردەکـەی. لـەوەش دەچـێت توخمـە بوونگەراکانی ناو کەلەپووری مەسـیحی کاریگەرییـەکی زۆریـان لەسـەری هـەبووبێت، بـە تایبەتیش نووسینەکانی سانت پۆڵس و سانت ئۆگستین.

لۆتـەر لـە نووسـینە سـەرەتاییەکانیدا و لـە بـەرگێکی نوێـدا، ئـەو نارەزاییانـەی پێغەمبەرەکان زیندوو دەکاتەوە کە بەشێکی گرنگی تانوپۆی چاخی کۆن و چـاخی نـوێ (واتـە تـەورات و ئینجیـل) پێکـدەهێنن. لۆتـەر دژ بـە سیـستمی بـە پـیرۆز ڕاگـرتن و ڕووکەشبازی و وشکیی سیستمی کڵێسا و گەندەڵیی ئایین دەوەستێتەوە و لەبری ئەوانە بەرگری لە هەڵبژاردن و ئازادیی مرۆڤی مەسیحی و بەرپرسیارێتیی بوونی تاکەکەس لەناو کۆمەڵگای مەسیحیدا دەکات.

تەوەری تێگەیشتنی نوێی ئەو بۆ مەسیحیەت لە بۆچـوونی ئەودایـە بـۆ ئیمـان، ئـەم بۆچوونەشـی تـوخمێکی بوونگەرایانـەی زۆر ڕوونـە لـە دەسـتوورەکانیدا. بـە ڕای لۆتـەر ئیمان وایلێهاتبوو بایـەخێکی زۆری بـە قبـووڵکردنی بیروبـاوەڕە ئاینییـەکان ئـەدا و، زۆر گرنگیـی بـە پەیوەنـدیی بوونگەرایانـەی تایبـەتی نێـوان خـودا و مـرۆڤ نـەدەدا. لێـرەوە دەبیـنین کـە هـەردوو دەسـتەواژەی "لـە پێنـاوی منـدا" و "لـە پێنـاوی ئێمـەدا" کلیلـی تێگەیشتنی لۆتـەرن بـۆ ئیمـان. لەبەرئـەوەی ئیمـانی ڕاسـتەقینە وا لـە کارەکـانی خـودا دەگات کە لە "پێناوی ئێمە"دایە و، وا دانی پیانانێت کە بەوپەڕی سادەییەوە بـە تـەنها

بریتین لە هەندێ ڕاستیی مێژوویەکی دەرەکی. دەکرێ واش بڕوانینە ئەم تێگەیشتنە بۆ ئیمان کە جەختکردنی لۆتەرە لەسەر گرنگیی ڕاناوی "تۆ" لە قسەکردنەکەی خوادا لەگەڵ مووسادا "من یەهووە، خودای تۆم". (کتێبی دەرچوون، بەشی ٢٠، ئایەتی ٢). کاتێ یەزدان ڕایدەگەیەنێت کە خوای تۆیە، مانای وایە گفت ئەدات و بەرامبەر گەلەکەی ئیلتیزام دەنوێنێت، کەواتە ئەم خودایە خودایەکی بە تەنها تیۆری یان میتافیزیکی نییە، بەڵکو خودایەکە ڕۆدەچێتە نێو بوونی ئادەمیزادەوە.

لەوانەیە ئەم تێگەیشتنە بوونگەرایانەیەی لۆتەر بۆ ئیمان و تیۆلۆجی زۆر بە ڕوونی لە گرنگیدانیدا بە مەسیحناسی **Christology** دەربکەوێ.

ئەو لە جیاکارییە سکولایی و ململانێ میتافیزیکیەکان بێزار بوو کە سەبارەت بە کێشەی خودا– مرۆڤ بوون. لێرەشدا دیسانەوە بیرۆکەی مەسیح "لە پێناوی ئێمەدا" چارەسەری کێشەکەمان بۆ دەکات. خاڵی دەسپێکردنیش لەو لێکۆڵینەوانەدا کە پەیوەستن بە کەسێتیی مەسیحیەوە ڕادەی جڵەوکردنی مەسیحە بۆ ژیانی ئیماندار. هاوڕێ لاوەکەی لۆتەر "فیلیپ میلانگتۆن" (١٤٩٧–١٥٦٠) بەم جۆرە گوزارشت لەم شێوە ناسینە بوونگەرایانەیەی کەسێتیی مەسیح دەکات: "ناسینی مەسیح واتە ناسینی بەخششەکانی". ڕاستە چ لۆتەر و چ میلانگتۆن لەو هێرشەیان پاشەکشێیان کرد کە کردیانە سەر تیۆلۆجیی بوونگەرا، بەڵام ئەوان شێوازێکیان لە بیرکردنەوە سەبارەت بە کەسێتیی مەسیح دەستپێکرد کە لە ئایینی پرۆتستانتیدا بەردەوام بوو و دەکرێ ئەو شێوازە لە بەرگە نوێکەیدا لای "ڕیشل" لە سەدەی نۆزدەیەمدا و لای "بۆڵتمان" لە سەدەی بیستەمدا ببینینەوە.

لای "لۆتەر"یش ڕەشبینترین توخمی هزری بوونگەرا دەبینینەوە: هەستکردن بە بێچارەیی مرۆڤ و گوناه و ئارەزووی بۆ ڕزگاربوون، هەندێ بیرۆکەی زاڵبوون لای. لە پاڵ ئەمانەشدا لۆتەر متمانەی بە ئەقڵ نەمابوو، ئەمەش ببووە هۆی ئەوەی کە هەندێ جار لە پایەی ئەقڵ دابەزێنێت.

ئەم لایەنە تاریکەی هزری لۆتەر بووە مایەی پێکدادانی لەگەڵ ڕێبازی مرۆگەرای پەرەسەندوودا لە سەردەمی ڕینێسانسدا و، لە ڕووبەڕووبوونەوەیەکی بەناوبانگدا "دێزیدۆرس ئیرازمۆس" (١٤٦٧–١٥٣٦) هەڵوێستێکی دژی بەرامبەر لۆتەر هەبوو سەبارەت بە کێشەی ئازادیی مرۆڤ و بەرپرسیارێتییەکەی، کە بە ڕای ئیرازمۆس ڕیفۆرمی ئایینی بە هیچ جۆرێك دانی پێدا نەدەنا و ڕەتی دەکردەوە، بەڵام وێڕای ئەوەش لەو سەردەمەدا ئیرازمۆس و گەورە بیرمەندانی مرۆگەرایی (هیومانیزم) شۆڕشیان دژ بە ئاقاری سکولایی بەرپا کردبوو، هەندێ توخمیش لە دەستوورەکانیاندا هەیە کە دەتوانین هاوسۆزییان تیا ببینینەوە لەگەڵ هەندێ لایەنی بوونگەرایی نوێدا و بە تایبەتیش ئەو جۆرەی بوونگەرایی کە یاسپەرز نوێنەرێتی و جەخت لەسەر گرنگیی ئازادیی مرۆڤ و کەرامەت و توانا ئەقڵییەکانی دەکات.

نموونەی ئەم مرۆگەراییەش لەو بڕگە بەناوبانگەی "گوتارێك دەربارەی کەرامەتی مرۆڤ"دا دەبینین کە توێژەری ئیتالی لە چاخی ڕینێسانسدا جیۆڤانی پیکۆ دیلا میراندۆلا" (١٤٦٣–١٤٩٤)، تیایدا هێرشی کردە سەر ئەو بیرۆکە سکۆلاییەی کە لە چاخی سکۆلاییدا باو بوو و دەڵێت کە مرۆڤ سروشتێکی سەقامگیر و نەگۆڕی هەیە. لە ڕاستیشدا لەم ڕووەوە پێش تێزەکەی سارتەر کەوت لەوەدا کە مرۆڤ خۆی خۆی دیاریدەکات، گەرچی ئەو لە چوارچێوەی پەیوەندیدا بە کەرامەت و ئەقڵانیەتی مرۆڤەوە ئەوەی خستۆتەڕوو. ئەو وای هێناوەتە بەرچاوی کە خوا بە مرۆڤ دەڵێت: "سروشتی سنووورداری ئەو بوونەوەرانەی دی خراوەتە ناو چوارچێوەی ئەو یاسایانەوە کە ئێمە دامانناون. بەڵام لەبەرئەوەی تۆم سەرپشك کردووە، تۆ ناچیتە ناو ئەو چوارچێوەیە و بەڵکو خۆت سنووری سروشتیی خۆت دیاری دەکەیت، تۆ وەکو ئەو قازیەیت کە لەبەر پاك و بێگەردیی هەڵبژێردراوە، تۆ خۆت خوڵقێنەری خۆتیت و دروستکەری خودی خۆتیت و، دەتوانیت چۆنت بوێ وا خۆت بخەیتەڕوو"[٢٤].

بەڵام زانست لە چاخی ڕینێسانسدا فاکتەرێکی نوێی هێنایە ئاراوە کە کاریگەریی خۆی هەبوو بۆ تێگەیشتنی مرۆڤ لە خۆی. مەبەستیشمان لەو زانستە کۆسمۆلۆژیا یان گەردووناسی Cosmologyی نوێیە کە لەسەر بناغەی کارەکانی "کۆپەرنیکۆس" و "گالیلۆ" و "کێپلەر" و "نیوتن" دامەزرا. وەختی ویست تا ناوەڕۆکی ڕاستەقینەی لابردنی زەوی لە سەنتەری گەردووندا ئاشکرابوو، بەڵام تا دەهات ئادەمیزاد هوشیارتر دەبوو بە بچووکیی گرنگییە ڕووکەشەکەی لەم گەردوونە بەربڵاوە بێکۆتاییە لە شوێن و زەمەندا.

بلایز پاسکال (١٦٢٣-١٦٦٢) یەکەم کەس بوو کە لە ختوورەکانیدا Pensees تەعبیری "لەو هەستە تازەیەی مرۆڤی ڕێبواری ئەم گەردوونە" کرد. زۆریش هەن دەڵێن پاسکال لە زۆری بیروبۆچوونیدا پێش بوونگەرایی کەوتووە. لەبری ئەو متمانەیەی کە مرۆڤ هەستی پێدەکرد کاتێ وایدەزانی کە سەنتەری گەردوونە، ترسێك لە خامۆشیی فەزای بێکۆتایی جێیگرتەوە. ئەو بەڵگانەی کە بۆ سەلماندنی بوونی خوا و چارەنووسی ئەبەدیی مرۆڤ لە ئارادا بوون، قەناعەتپێکەر نەبوون، تەنانەت گەر واش بوونایە، ئایا ڕێێ تێدەچێت خوایەك کە بەم بەڵگانە بوونی بسەلمێنرێ ئەو خوایە بێت کە مرۆڤ بە ڕاستی پێویستی پێیەتی؟ یان ئەو خوایەی کە مرۆڤ پێویستی پێیە بە تەنها لە ڕێی ئیمانەوە هەیە و ئەویش "خواکەی ئیبراهیم و ئیسحاق و یەعقوبە، نەك خوای فەیلەسووفان و زانایان". ڕای مرۆڤ هەرچییەك بێت لەسەر گرەوی باوەڕهێنان بە خوا لای پاسکال، کە پێی دەڵێن بەڵگەی گرەو (تا ڕادەیەکی زۆر ئەمەش پوختەکەیەتی: ئێمە دەبێ بە ژیانمان گرەو لەسەر بوونی خوا بکەین، لەبەرئەوەی ئەگەر ئێمە هەڵە بین، ئەوە هیچمان لەدەست ناچێت، خۆ ئەگەر ڕاستیش بین ئەوا پاداشتێکی هەتاهەتاییمان دەستدەکەوێ). لانی کەم دەبێ دان بەوەدا بنێین کە ئەم گرەوە تێگەیشتنێك بۆ گەردوون لە خۆی دەگرێت کە لە بنەڕەتدا گەردوون تەمومژاوییە و مرۆڤ ناچارە لە سای

سەرچڵی(ڕیسك)دا و بەبێ زانینێکی تەواو، گرنگترین بڕیارەکانی خۆی بدات. هەروەکو پاسکالیش دەڵێت: ئێمە دیوەکانی تری کاغەزی یاریەکە نابینین*.

لە دیکارت بەدواوە ڕەوتی سەرەکیی فەلسەفەی خۆرئاوا، ڕەوتێکی ئەقڵگەرا و ئەقڵپەرست بوو. هەندێ جاریش شێوەی ئەقڵگەراییەکی وەرگرتووە کە زۆر متمانەی بە خۆی هەبووە، وەکو چۆن لای "کریستیان ڤۆڵف"* ڕابەری بزاڤی ڕۆشنگەری لە ئەڵمانیا دەیبینین. ئەو بڕوای وابوو کە تەنانەت حەقیقەتەکانی ئایینیش دەتوانین بە شێوەیەکی ماتماتیکانە دابڕێژین.

هەندێ جاری تریش، هەروەکو لای "داڤید هیوم" و "ئەمانۆییل کانت" دەیبینین، ئەقڵ ئاراستەیەکی گومانکارانەی هەبووە، گەرچی لە هەردوو ئەم حاڵەتانەدا سەروەری هەر بۆ ئەقڵ بووە.

سەرباری ئەمانەش، هەندێ دەنگ هەبوون و هەن کە هەر لایەنگری ئەو هەڵوێستە بوون کە ئەمڕۆ پێی دەڵێین هەڵوێستی بوونگەرا. لە دیارترین ئەم دەنگانەش یۆهان گیۆرگ هامان (١٧٣٠-١٧٨٨) بوو کە ڕەخنەی لە فەلسەفەکەی کانت و ئەقڵگەرایی سەردەمەکەی خۆی گرت، هەروەها کاریگەرییەکی زۆری لەسەر هزری کیرکەگۆر جێهێشت و لە زۆر خاڵدا پێش بیروڕاکانی کیرکەگۆر کەوت.

"هامان"یش وەکو کیرکەگۆر کەوتە ململانێوە لەگەڵ مەسیحیەتدا و هەروەها لەگەڵ کێشەی ئیماندا لە چاخی ئەقڵدا. هامان ئەو بیرۆکەیەی ڕەتکردەوە کە دەڵێت دەکرێ ئەقڵ پشتیوانی لە ئیمان بکات یان ڕێبازێك بۆ ئیمان دابمەزرێنێ کە هەموو مەسەلەکانی ئیمان لە خۆی بگرێت. "من تاقەتی حەقیقەتەکان و پرنسیپەکان و ڕێبازەکانم نییە،

---

* پاسکال لەبەرئەوەی بازرگانێکی گەورە بوو، هەروەها قوماربازیش بوو، بۆیە ڕەنگدانەوەی ئەوە لەسەر بیروباوەڕە تیۆلۆژی و فەلسەفیەکانی دەبینینەوە .

* کریستیان ڤۆن ڤۆڵف(١٦٧٩-١٧٥٤)فەیلەسووفێکی ئەقڵانیی ئەڵمانیە کە ئاقاری سکولایی بووژاندەوە.

بەڵكو بە تەنها تاقەتی وردەواڵە و شتە پارچەكان و خەیاڵات و سرۆشە كتوپڕەكانم هەیە". هەروەها دەڵێت: "ئەگەر ئەوانە گێلەكانن كە لە دڵی خۆیاندا دەڵێن "خوا نییە"* من لەو بڕوایەدام ئەوانەش كە دەیانەوێ بوونی خوا بسەلمێنن لەوان گێلترن. خۆ ئەگەر ئەو سەلماندنەش لە ڕێی ئەقڵ و فەلسەفەوە ئەنجام دەدرێ، ئەوا كفركردنیش لە ڕێیانەوە گوناه نییە"[٢٦]. خۆناسین (مەعریفە بە خود) زیاتر لەگەڵ ئیماندا دەگونجێت وەك لە ئەقڵی ماتماتیكی، خۆناسینیش جۆرە زانینێكی عاتیفییە، بەڵكو هامان دەیتوانی دەربارەی "دۆزەخی خۆناسین"یش بدوێ[٢٧]. كتێبی پیرۆزیش خۆناسینمان پێدەبەخشێت: "مێژووی كتێبی پیرۆز چ نییە جگە لە پێشبینیكردنێك كە لە هەموو سەدەیەكدا و لە ڕۆحی هەموو مرۆڤێكدا دێتە دی.." من مێژووی ژیانی تایبەتیی خۆمی تیا دەخوێنمەوە"[٢٨].

هامان تا ڕادەیەكی زۆر سەیر خۆی بە نامۆ دەزانێت بەو جیهانە ئەقڵییە تۆكمەیە، جیهانی سەدەی هەژدەیەم، بەڵام ئێمە دەتوانین لە هاماندا بەردەوامبوونی ئەو نارەزاییەی بوونگەرایی ببینینەوە كە پاش ماوەیەك دەگاتە كیركەگۆر و، ئەویش بە شێوەیەكی بەهێزتر گوزارشتی لێدەكات.

٥–بوونگەرایی نوێ

سەدەی نۆزدەیەم و بیستەم

تا ئێرە قسەمان لەسەر ئەو ئاماژە و ئاقارە پەرشوبڵاوانە و ئەو فەلسەفە و بزاڤە ئایینیانە كردووە، كە خزمایەتییان لەگەڵ ئەو فەلسەفەیەدا هەیە كە ئەمڕۆ پێی دەڵێن: بوونگەرایی.بەڵام ناتوانین ناوی بوونگەرایی بەسەر ئەمانەدا دابڕین، ئەگینا دەكەوینە

* ئەمە ئاماژەیە بۆ ئەو قسەیەی سانت پۆڵس كە دەڵێت: "گێلیش لە دڵی خۆیدا دەڵێت خوا نییە".

بەهەڵەداچوونی مێژووییەوە*. لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵماندا ئەوە ڕوون بکەینەوە کە ڕەگوڕیشەی ئەم دیاردە نوێیە، لە ڕابردووی کۆنیشدا هەبووە و، کاتێکیش لەسەر شانۆی سەردەمی نوێدا بەدەرکەوت، دەزانین کە ماوەیەکی زۆر لە قۆناغی دووگیانی و ژاندا مایەوە و، هەروەها ئەوەش دەبینین کە شێوە جیاوازەکانی ڕەنگدانەوەی جیاوازییەکانی زوویەتی.

لە کۆتاییەکانی سەدەی هەژدەیەمدا ململانێ لە نێوان ئەقڵانیەتی چاخی ڕۆشنگەری و سەرهەڵدانی ڕۆحی ڕێبازی ڕۆمانتیسیزمدا هاتبووە ئاراوە. بەڵام ئێمە ناتوانین بوونگەرایی و ڕۆمانسیزم پێکەوە ببەستینەوە، مەگەر تەنها بەو مانایەی کە هەردووکیان دژایەتیی ئەقڵپەرستیی تەسکبینانەیان دەکرد. لەبەرئەوەی بوونگەراکان هەرچۆن دژایەتیی ئەقڵانیەت دەکەن، بە هەمان شێوە دژایەتیی ئاقاری جوانپەرستی Aesthetticism** و عاتیفەگەرایی Sentimentalism*** دەکەن.

عادەتەن سۆرین کیرکەگۆر (١٨١٣–١٨٥٥) بە باوکی بوونگەرایی نوێ دەژمێردرێ. ئەو یەکەم فەیلەسووفی ئەوروپییە پێی بوترێ بیرمەندی بوونگەرا (ئێگزیستانسیالیست). کاتێ کە قسەمان لەسەر شێوە جیاوازەکانی بوونگەرایی کرد، بە کورتی ئاماژەیەکیشمان بەم دا.

ئێمە لێرەدا نامانەوێ پوختەیەکی چڕی بیروڕاکانی بخەینە ڕوو، لەبەرئەوەی کارەکانی هێند گەورە و فراوانن کە هەروا بە ئاسانی کورت ناکرێنەوە. بەڵام بەهەرحاڵ،

---

* anachronism واتە ناوێکی زۆر نوێ لە هەندێ مەسەلەی کۆن بنرێ کە چ پەیوەندییەکیان بە نوێوە نییە.

** ئەو ئاقارەیە کە بەها ئیستاتیکییەکان ئەخاتە سەروو هەموو بەهایەکی ترەوە،بۆ نموونە کارێکی هونەری چ پەیوەندییەکی بە ئاکارو سیاسەت و ئایینەوە نییە،لەبەر ئەوەی هەموو بەهاکانی دی لە بەها ئیستاتیکییەکانەوە وەرگیراون.

*** ئەو ئاقارەیە کە عاتیفەو سۆزو ویژدان ئەخاتە سەروو ئەقڵەوەو ئەمەش لە سیماکانی بزاڤی ڕۆمانتیسیزمە.

به درێژایی ئەم كتێبە بەردەوام ئاماژەی بۆ دەكەین. لەگەڵ ئەمانەشدا، كیركەگۆر لە زۆر لایەنەوە وەكو بیرمەندێكی نموونەیی بوونگەرایی دەمێنێتەوە و، لەبەرئەوە ناچارین شتێك سەبارەت بە ڕۆڵی ئەو لە پەرەسەندنی مێژوویی فەلسەفەی بوونگەراییدا بڵێین.

بەر لە هەموو شتێك دەتوانین سەرنجی ئەوە بدەین كە بەلای زۆربەی فەیلەسووفە بوونگەراكانەوە پەیوەندیی نێوان ژیان و هزر (فیكر) پەیوەندییەكی گرنگە.

كیركەگۆر لە كەشوهەوایەكی ئایینیدا پەروەردە بوو، پێدەچێ هەستكردن بە گوناهێكیش بە سەریدا زاڵبووبێت كە خێزانەكەیان كردوویەتی. پاشان دەكەوێتە نێو ماجەرای خۆشەویستییەكی بەدبەختانەوە و، كیژۆڵەیەك نیشانە دەكات كە ناوی "ڕێژینا ئۆڵسن" دەبێت و دواتریش هەڵیدەوەشێنێتەوە. جگە لەمانە مەیلی بەلای لەخۆ وردبوونەوە و ڕەشبینیدا هەبوو. لە تەمەنی بیست و سێساڵیدا لە یادەوەرییەكانیدا دەنووسێت كە "لە ناوەوە كەرت كەرت بووە" و "هیچ ئومێدێكی بەوە نییە كە ژیانێكی دونیایی بەختەوەرانە بژی"[٢٩]. لەبەرئەوە جێی سەرسوڕمان نییە لای كەسێكی وا چەمكی "تاكەكەس" و "مرۆڤی ئاوارتە" ببنە چەمكی سەرەكی لەبیركردنەوەیدا و، هەروەها خودێتی Subjectivity و هەستیارێتی ببنە پێوەری حەقیقەت و ڕەسەنایەتی لای ئەو.

بە پێی ئەم بۆچوونە ئێمە بە تەنها لەو چركەساتانەی بوونماندا دەگەینە ڕاستی Reality كە چركەساتی قووڵ و چڕن، بە تایبەتیش چركەساتەكانی بڕیارە ژاناوییەكان. "لە كاتی هەڵبژاردندا ئەوەی گرنگە مەسەلەی هەڵبژاردنی ڕاست نییە، هێندەی كە چالاكی و جۆش و خرۆش و ئەو سۆزە هەڵچووە گرنگە كە لەگەڵ ئەم هەڵبژاردنەدا هاوكاتە. بەم شێوەیە كەسێتی تەعبیر لە ناكۆتای ناوەوەی خۆی دەكات، هەروەها بەم شێوەیەشە كە كەسێتی پتەو دەبێت"[٣٠]. ئەم چركەساتانە چركەساتی نیگەرانیی قووڵیشن "گێژبوونی ئازادیی هەڵبژاردن، ئەم گێژبوونەش كاتێ ڕوودەدات كە ئازادی لە توانستەكانی خوارەوەی خۆی دەڕوانێت"[٣١] ئەو ژیانەی كە لەم چركانەدا دەیناسین،

ناتوانین بۆ سیستمێك لە بیر و وێنای بگەڕێنینەوە، لەبەرئەوەی مۆركی ژیان لە بنەڕەتدا پارچەپارچەبوونە، كە زەحمەتە پێكیانەوە ببەستینەوە، مەگەر واقیع بشێوێنین. هەر لێرەشەوەیە كە كیركەگۆر هێرشێكی توند دەكاتە سەر "سیستم"ەكەی هیگڵ بەو شێوەیەی كە لێی تێگەیشتووە.

كیركەگۆریش وەكو هامان سەرقاڵی كێشەی ئایین و چۆنێتیی بە مەسیحیبوون دەبێت و، دەڵێت كە "خود"ی مرۆیی لە سێ قۆناغدا بەرەو پێش دەچێت: قۆناغی هەستی جوانپەرستی (ئیستاتیكی)، پاشان قۆناغی ئاكاری و دواجاریش قۆناغی ئایینی. بەلام ئەم قۆناغانە ناخرێنە ناو قالبی ئەقڵییەوە و شێوازی مەنتیقیانەی بەسەردا ناسەپێنرێ، مەسیحیەت خۆی ناودژ ئامێزە (موفارەقەیە) و پێویستی بە بازێك هەیە بەرەو ئیمان. ئەوەی كە لای خەڵكیش بە مەسیحیەت ناسراوە، كۆمەڵێك دەستووری وشك و مردوو و كۆمەڵێك سرووتە كە كڵێسای سوننەتی (تەقلیدی) ئەنجامی دەدات و، جگە لە گومڕابوون و لادان هیچی تر نییە.

كیركەگۆر لە كۆتاییەكانی ژیانیدا، ڕۆژ دوای ڕۆژ هێرشی توندتری دەكردە سەر دامودەزگا مەسیحیەكان. ئەو لەو یادەوەرییانەی ساڵانی دوایی تەمەنیدا دەڵێت كە مەسیحیەت لە جاران زیاتر نكووڵی لە جیهان و بڕیارەكانی ناوەوەی تاكەكەس دەكات "ئەو مەسیحیەتەی كە چاخی نوێ (واتە ئینجیل) وێنای دەكات، لەگەڵ ئیرادەی مرۆڤدا مامەڵە دەكات، هەموو شتێك لەسەر گۆڕینی ئەم ئیرادەیە وەستاوە، هەر دەستەواژەیەكیش بگرین (وەكو تەركی دونیا بكە، خودی خۆت نەوێت، گوێ بە دونیا مەدە، هەروەها بانگەشەكردن بۆئەوەی مرۆڤ ڕقی لە خۆی بێتەوە و خودای خۆشبوێت.. هتد) پەیوەستە بەو بیرۆكە سەرەكییەوەی كە مەسیحیەتی لەسەر بەندە، واتە گۆڕینی ئیرادە. بەلام مەسیحیەت لە جیهانی مەسیحیدا گۆڕا بۆ كۆمەڵێك بۆچوونی ئەقڵی و، بەم جۆرە بوو بە تیۆری و، وامان لێهات هەموو بایەخدانمان تەنها بەوە بێت كە ئەقڵییە[٣٢]".

كیركەگۆر پێشینەی ڕاستەوخۆی نەبوو، بگرە كارەكانیشی لـە سـەدەی نۆزدەیەمـدا بەرز نەنرخێنران، بـەڵكو لـە سـەدەی بیـستەمدا گرنگییـان پێـدرا. لەگـەڵ ئەمەشـدا ئـەو ئاقارانەی كە ئەو خستنیە ڕوو هێندەی نەبرد كە لە شێوەی جۆراوجۆردا دەركەوتن.

بێگومان "فریدریش نیـچە" (١٨٤٤–١٩٠٠)ش لـە پێكهێنـانی فەلـسەفەی بوونگـەرای هاوچەرخدا بە ئەندازەی كیركەگۆر گرنگیی هەیە. هەم هایدیگەر و هـەم یاسـپەرزیش بـە وردی سەبارەت بە فەلسەفەكەی نیچە نووسـیویانە و لـە سـەرهەڵدانی بووونگەرایيـدا بـە كەسێتیی سەرەكییان لـە قەڵـەم داوە. بگـرە لـە مێـژووی فەلـسەفەشدا بـە شـێوەیەكی گشتی، لەبەرئەوەی نیچە كۆتایی بە چاخی كلاسیك دەهێنێت لە فەلسەفەی خۆرئاوادا و دەبێتە ڕێنوماییكەرێك لە جیهانێكی نوێی نامۆدا كە جیهانی ئێستامانە.

"نیچە"ش وەكو كیركەگۆر زەمینەیەكی ئایینیی هەبوو. ئەویش سـەر بـە خێزانێكـی ڕۆحانی (ئیكلیریكی) بوو. هەستیارێتیی زۆری بەرەو شێتی ڕاپێچی كـرد. وێـڕای ئەمـە و سەرباری لێكچوونەكانی لەگـەڵ كیركـەگۆردا، بـەڵام مەبەسـتە بوونگەرایانـەكان لای ئـەم (گەر بتوانین ئەم دەربڕینـە بـەكاربهێنین) بـە شـێوەیەكی تـەواو جیـاواز دەركـەوتن. لـە كاتێكا كیركەگۆر بایەخی بە چۆنێتیی بە مەسیحیبوون ئەدا، نیچە بایـەخی بـە چـۆنێتیی دەرچـوون لـە مەسـیحیەت ئـەدا، لەبەرئـەوەی بـە بۆچـوونی نیـچە، ئیمـانی مەسـیحی "خۆكوشتنێكی لەسەرخۆی ئەقڵە"[٣٣].

لە كاتێكیشدا كیركەگۆر قایلدەبێت قوربانی بە ئەقڵ بدات، نیـچە ئـەم قوربانیكردنـە ڕەتدەكاتـەوە و وا دەڕوانێتـە مەسـیحیەت كـە قوربانیدانـە بـە ڕۆحـی مرۆیـی و بگـرە شێواندنی ئەم ڕۆحەشە و زەوتكردنی ئازادییەتی، بۆیە پێویستە مەسـیحیەت تێپـەڕێنین و تیـۆرەی بـاڵامرۆ **Superman** بخەینـە جێـی، واتـە ئـەو مرۆڤـەی كـە خـودی خـۆی تێدەپـەڕێنێت و ئەمـەش تیۆرەیەكـە جـەخت لەسـەر جیهـان و ژیـان دەكاتـەوە و بـەم جۆرەش بە پێچەوانەی تیۆرەی مەسیحیەتە كە بانگەشە بۆ تەركردنی دونیا دەكات.

زۆر شت دەربارەی "مەرگی خواوەند لە هزری نیچەدا" نووسراوە. ئەو دەڵێت "خواوەند مردووە، بە مردووییش دەمێنێتەوە و ئێمە کوشتمان"[٣٤]. مەرگی خواوەند بە مانایەك لە ماناکان مرۆڤ ئازاد دەکات، بەڵام بە مانایەکی دی گوزارشتە لە لایەنی ڕەشبینی لە فەلسەفەکەی نیچەدا و، دەمانباتە ناوچاخی نیهیلیزم (عەدەمیەت)ەوە. پاشان جەختکردنەوەی مرۆڤ لەسەر خودی خۆی و سەلماندنی ئەو خودە لەسەر زەمینەیەك ڕوودەدات کە بریتییە لە جیهانێکی پووچی نامەعقول **absurd** کە یەزدانی تیا نییە و، ئەو یاسایەی تیاشیدا باڵادەستە یاسای "گەڕانەوەی هەتاهەتایی"ە. هەروەکو فەلسەفەکەی کیرکەگۆریش، فەلسەفەکەی نیچە بە پارادۆکس "موفارەقە **Paradox**"ێك کۆتایی دێت کە دەتوانین بڵێین بووەتە مایەی وێرانکردنی فەیلەسووفەکە خۆی. یەکێك لە تۆژەرەوەکانی نیچە کە ناوی "م. م. بۆزمان"ە دەڵێت: "خواستی پەرستنی خواست و، خواستی سەرفرازی و سەرکەوتن و، خواستی وتنی "بەڵێ" و ئامین" بۆ ژیان تێکەڵ بوو بە بیروباوەڕی گەڕانەوەی هەتاهەتایی و ئەو تێکشکان و ئازارە زۆرەی نیچە خۆی، کە جاری وابوو، دەبوون بە ئازارێکی زەینیی ترسناك"[٣٥].. دەشتوانین بڵێین کە ئەم ئازارانە، بە مانایەك لە ماناکان ئازارەکانی ئەو سەردەمە و نیگەرانیی ئەو سەردەمەن کە لە ناخی فەیلەسووفەکەدا ڕەنگیانداوەتەوە، هەر ئەوەشە نیگەرانیی سەرەکیی فەلسەفەی بوونگەراییش.

پێدەچێ بەردەوامبوون لەسەر ئەو نیگەرانییەی نیچە شتێکی ئەستەم بووبێت، بەهەرحاڵ بوونگەرایی ئەڵمانیی دواتر (یان فەلسەفەی بوون وەکو نوێنەرەکانی ئەم ناولێنانەی بە پەسەند دەزانن) هەوڵی دا خۆی لەو تەنگژەیە قوتاربکات کە نیچە بۆ خۆی دروستکرد. کارل یاسپەرز (١٨٨٣-١٩٦٩) کە پزیشکێکی دەروونی بوو، ئەوەندەی نەبرد بایەخی بەوەدا کە خۆی ناوی نا "هەڵوێستە سنووردارەکان"* ی ژیان،

---

* هەڵوێستە سنووردارەکان: واتە ئەو هەڵوێستانە یان ئەو دۆخانەی کە "سنوورێك" لە بەردەم توانای مرۆڤدا دادەنێن و ناتوانێت لێیان قوتاربێت، وەکو: مەرگ و عەزاب و خەبات و گوناە و.. هتد .

کاتێك مرۆڤ ڕادەوەستێ و پشتی لە دیوارە، گەر ئەم دەربڕینە ڕاست بێت، ئیدی هەوڵەکانی بێهوودە دەبن و دەبێت بە "پارچە شکاوەکانی کەشتییەك" یان دوچاری "شکست" دەبێت. بەڵام ئەنجامەکە لێرەدا ئەنجامێکی نیهیلیستی نییە، بەڵکو هەروەکو یاسپەرز دەڵێت، لەم جۆرە هەڵوێستانەدایە کە حەقیقەتی بالآبوون **Transcendence** لە بەردەمی مرۆڤدا والآ دەبێت. بەرهەمە زۆر و تا ڕادەیەك دووبارەبۆوەکانی یاسپەرز، هەم توێژینەوەن لەسەر پەیوەندییەکانی نێوان بوونەوەری مرۆیی و جیهان لە سەرێکەوە و، لە نێوان بوونەوەری مرۆیی و بالآبووندا لە سەرێکی ترەوە. لە کاتێکا تەواوی زانین (مەعریفە)ی ئێمە شێوەی "خود– بابەت" بە خۆیەوە دەگرێت، ئێمە لەم هەڵوێستە سنووردارانەدا پەی بە "سەراپاگیر" یان "گشتگیر" دەبەین، کە لە یەك کاتدا هەم خود و هەم بابەتیش لە خۆی دەگرێت:

بیرکردنەوەکەی یاسپەرز ئەو بەرەو "ئیمانی فەلسەفی" دەبات کە ناسەلمێنرێ، لەبەرئەوەی زانینێکی بابەتیانە نییە. لەگەڵ ئەوەشدا ئەم هەڵوێستە بە تەنها هەڵوێستێکی خودی نییە، گەرچی بالآبوونیش شتێکی زانراو نییە، بەڵام بە زمانی "جفرە **Ciphers**" قسەدەکات.. لە بەشەکانی داهاتوودا قسە لەسەر ئەم بیروبۆچوونانە دەکەین.

هەروەها "مارتین هایدیگەر" (١٨٨٩–١٩٧٦)یش خۆی لەم تەنگژە نیهیلیستییە ڕزگار دەکات. گەرچی هەندێ هەڵوێست لە فەلسەفەکەیدا هەن کە وا نیشان ئەدەن بەرەو ئەو تەنگژەیە دەچێت. لەو فاکتەرانەی کاریگەرییان لە پێکهێنانی هزری ئەودا هەبوو: فینۆمینۆلۆجیی هۆسێرل و، بایەخدان بە کێشەی "بوون" کە لە برینتانۆ* وە وەریگرتووە، هەروەها کارکردن لەسەر زمان (کە دەیگەڕێنێتەوە بۆ ئەو ڕۆژانەی لە خوێندنگەیەکی زانستیی یەسوعی دەیخوێند). هەروەها جێی ئاماژەپێدانە کە ئەو

---

* فرانزبرینتانۆ(١٨٣٨–١٩١٧) فەیلەسووفێکی نەمساوییە دژ بە ڕێبازە ڕەخنەییەکەی کانت بوو و بایەخی بە دەروونناسی ئەدا.بیروڕاکانی کاریگەریی زۆریان لەسەر هۆسێرل و هایدیگەر هەبوو.

بایەخی بە فەیلەسووفەکانی بەر لە "سوکرات"یش ئەدا. شتێکی سەیریش نییە کە لە سای ئەم بایەخدانە فراوانانەدا، هایدیگەر نازناوی "بوونگەرا" ڕەتبکاتەوە و بە تایبەتیش ڕێبازی بوونگەرایانەی مرۆگەرایانە لای سارتەر.

لەگەڵ ئەوەشدا کتێبە سەرەکیەکەی هایدیگەر، واتە "بوون و زەمەن" کە لە ساڵی ١٩٢٧دا نووسیویەتی، بە ڕای زۆربەی توێژەران گەورەترین شیکردنەوەیە بۆ بوونی مرۆیی کە بە درێژایی مێژووی فەلسەفەی بوونگەرایی ئەنجامدرابێت. دەشێ جەختکردنیشی لەسەر هەندێ چەمکی وەکو: بایەخ، نیگەرانی، گوناە، کۆتابوون و بەر لەمانەش: مەرگ، وا سەیر بکرێ کە ئاماژەیەکن بۆ جۆرێك لە نیهیلیزم لای هایدیگەر. ئەوەی کە دەشێ زیاتر بۆ ئەم بۆچوونەش پاڵپشت بێت، ئەو لێکچەرە (موحازەرە) بەناوبانگەیەتی کە لە ساڵی ١٩٢٩دا لە فرایبۆرگ وتییەوە و ناونیشانی "میتافیزیکا چییە؟" بوو، چونکە ئەو لەم لێکچەرەدا پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت کە میتافیزیکا لە عەدەم دەکۆڵێتەوە.

بەڵام هایدیگەریش وەکو یاسپەرز، بە ڕێبازی نیهیلیزم کۆتایی نایەت، بەڵکو بە کارامەییەکی وشەسازانەوە دەڵێت کە ئەو "عەدەم"ەی لە بارەیەوە دەنووسێ گەرچی هیچ نییە **non-entity**، بەڵام "بوون"ە. دەڵێت: "ئەم ئەوی ترەی کە تەواو جیاوازە" لە هەموو بوونەوەرەکانی دی، بێ بوونە **non-entity** یان نەبوون (عەدەم)ە، بەڵام ئەم نەبوونە بە شێوەیەکی بنەڕەتی بوونی هەیە[٣٦]". بەم جۆرە دەرگا لەسەر فەلسەفەکەی قۆناغی دواتری هایدیگەر دەکرێتەوە، کە ڕامانێکی نیمچە سۆفیانە و نیمچە شاعیرانەیە، بەڵام ڕامانێکی فەلسەفیشە لە بوون و هزر و زمان.

هاوشان لەگەڵ ئەم "فەلسەفەی بوون" (**Existenzphilosophie**)ە ئەڵمانیەدا کە ئێستا لێی دواین، بزاڤێکی دی هەبوو کە زەحمەتە ناوی لێبنێین "بوونگەرایی"، بەڵام پەیوەندیی خزمایەتیی لەگەڵیدا هەبوو، دەشتوانین ڕەگوڕیشەکانی ئەم بزاڤە بۆ نیچە نا،

بەڵكو بۆ فەیلەسووفانێكی وەكو "هێرمـان لـۆتزە"* (١٨١٧–١٨٨١) و ڕۆدۆڵـف ئـۆیكن* (١٨٤٦–١٩٢٦) بگەڕێنینـــەوە. ئـــەوەی ئـــەم فەلـــسەفەیەش بـــە بوونگەرایــــەوە دەبەستێتەوە، بایەخدانی زۆرێتی بە كێشەی پەیوەندیی نێوان كەسەكان و، لەبەرئەوەی گـەلێ لـە فەیلەسـووفە بوونگـەراكانیش بـەرەو تاكگـەرایی **Individualism** چـوون، ئـەم ئاقارە ڕاستكردنەوەی پێویستمان لە تێڕوانینماندا بۆ ئەوە پەیوەندییانە بۆ دەخاتەڕوو.

ئـەم ئاقـارەش گـەلێ نوێنــەری هــەبوو، وەكـو "ئـەبێرهارد گریزبـاخ" و "فردینانـد ئەبنەر". بەڵام گەورەترین نوێنــەری فەیلەسـووفی جوولەكـە "مـارتین بوبـەر" (١٨٧٨–١٩٦٥) بوو. لە كاتێكا بوونگەراكان گرنگـی بـە كێـشەی پەیوەنـدیی مـرۆڤ بـە جیهانـەوە ئـەدەن، یـان پەیوەنـدیی مـرۆڤ بـە خـودا یـان بـە بوونـەوە، "بوبـەر" پـتر بایـەخی بـە پەیوەندیی نێوان مرۆڤەكان دا لەگەڵ یەكدا و لەوەشدا لەسەر هەق بوو كـە دەیـوت هـیچ بوونەوەرێك ناتوانێ بەبێ پەیوەندیی لەگەڵ بوونەوەرانی تردا بوونی هەبێت.

لـەوە دەچـێت بوونگـەرایی فەرەنـسی لـە هـەموو فەلسەفە بوونگـەراكانی دی زیـاتر ناوبـانگی پەیـداكردبێت. لقـە نامەسـیحییەكەی ئـەم فەلـسەفەیەش دەگەڕێتــەوە بـۆ بوونگـــەرایی ئـــەڵمانی و، بـــە تایبـــەتیش بوونگـــەرایی هایدیگـــەر، بـــەڵام دیـــسانەوە ڕەگوڕیـــشەیەكی قایمیـــشی لـــەناو ئـــەزموونی فەرەنـــسی (و ئـــەزموونی ئەوروپیـــدا بـــە شێوەیەكی گشتی) لە سەدەی بیستەمدا هەیە. "ف. تێمیڵ. كینگستۆن" كە یەكێكە لە قـــووڵترین شـــیكەرەوەكانی بوونگـــەرایی فەرەنـــسی، دەڵێـــت: "هـــەموو فەیلەســـووفە بوونگەراكان دان بەوەدا ئەنێن كە لەم سـەدەیەدا، فەلسەفە ئەبستراكتەكان و دەوڵەتـە تۆتالیتارەكـان و خـراپ بـەكارهێنانی دەسـكەوتە زانستییەكان، هەڕەشـەیان لـە بـوونی

* فەیلەسـووفێكی ئـەڵمانی بـوو ویـستی گونجانێـك لـە نێـوان ڕوانگـەی میكانیكیانـەی زانـست و پرنسیپەكانی ئایدیالیزمی ڕۆمانسیدا بسازێنێت.

* فەیلەسووفێكی ئەڵمانی بوو كە بایەخی بە" چەمكی ژیان" و ئەزموونـەكانی ژیـان و ئـەو كێـشانە ئەدا كە زانست ئەیخولقاندن.

خـودی مرۆڤـەکان کـرد. هوشـیاری بـەم حاڵەتـەش بـە ئاشـکرا و بـە تایبـەتیش لای فەیلەسـووفە فەرەنـسیەکان دەبینینـەوە، کـە هۆکەشـی دەگەڕێتـەوە بـۆ تێکـشکانی فەرەنسا لە دووەمـین جـەنگی جیهانیـدا و هـەروەها بـۆ ئـەو گرژییـەی لـە نێـوان بلـۆکی کۆمۆنیستی و دیموکراسیی ئەمریکیدا هەیە"(٣٧).

ئەم بوونگەراییە فەرەنسیە کە لای ژان پۆڵ سارتەر (١٩٠٥–١٩٨٠) دەیبینینەوە، لـە زۆر ڕووەوە لە فەلسەفەکەی نیچەوە نزیکە. لەبەرئەوەی ئەگەر جیهـان بـێ یـەزدان بێـت مرۆڤ تیایدا جێی یەزدان دەگرێتەوە، "مرۆڤ کە مەحکومە بە ئازادی باری هـەموو جیهـان لە ئەستۆی خۆی دەگرێت، لەبەرئەوەی بەرپرسیارە بەرامبەر بە جیهـان و، بەرپرسـیارە بەرامبەر بە خۆی، بەوپێیەی شێوەیەکی بوونە"(٣٨). بەڵام هەروەکو لای نیچەش هەبوو، لەم هەڵوێستی ئازادییەدا لایەنێکی تاریك هەیە، لەبەرئەوەی حەز و تاسەی مرۆڤ بۆ بوون بە یەزدان، ناودژێتییەك و بێهوودەییەکی تێدایە.

دەتوانین لە پاڵ سارتەریشدا ناوی ئەلبێر کامۆ (١٩١٣–١٩٦٠) بهێـنین. ئـەو پـەرەی بە جۆرێك لە بوونگـەرایی دا کـە سـەبارەت بـە پووچـی و نامـەعقول **absurd** بـوو و واش وەسفی دەکرد کە دژی ئیمانە **anti-theist** پتر لەوەی بێ ئیمـان **atheist** بێـت. لای کـامۆ "سـیزیف"* ڕەمـزی ڕەگـەزی مرۆڤـە. سـیزیفیش قارەمـانێکی ئەفـسانەیی کۆنـە کـە خواوەندەکان حوکمی بەسەردا ئەدەن کە تاوێرە بەردێکی گەورە بەرەو ترۆپکی شاخێك بەرێت، بەڵام هەموو جارێك بەردەکـەی لەدەسـت دەردەچـێت و بـەرەو خـوارەوە خلـۆر

---

* سیزیف**Sisyphus** پاڵەوانی ئەفسانەیەکی یۆنانی یە،خواوەنـدەکان حـوکمی بەسـەردا ئـەدەن کـە بچێت بۆ دۆزەخ،بەڵام ئەو خواوەندی ئەودونیا"هادیس" دەخەڵەتێنێ و لەدەستی ڕادەکات.دواجار خواوەندەکان بەوە سزای ئەدەن کە تاشـەبەردێك بـۆ سـەر لووتکـەی شـاخێك سـەربخات و هـەموو جارێکیش تاشەبەردەکە خلۆر دەبێتەوەو دەبێ ئەمیش تا ئەبەد ئەو کارە دووبـارە بکاتـەوە.کـامۆ مرۆڤ بە سیزیف دەشوبهێنێت کە هەرچیەك دەکات بێهوودەیە.

دەبێتــەوە، ئــەمیش ناچــاردەبێت ســەرلەنوێ لــە بنــاری شــاخەکەوە کارەکــە دووبارەبکاتەوە.

جۆرێکی تری بوونگەرایی فەرەنسیش هەیە کە پتر شەقڵێکی شەخسیی بەخۆوە گرتووە، واتە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ لە سەرچاوە ئەڵمانیەکانەوە سەرچاوە ناگرێت، بەڵکو لە کەلەپووری نەتەوەیی فەرەنسییەوە. مۆریس بلۆندا (١٨٦١–١٩٤٩) گەرچی ناخرێتە ڕیزی بوونگەراکانەوە، بەڵام فەلسەفەکەی ڕێی بۆ جۆرێك لە بوونگەرایی کەسگەرایی (الشخصانیە) خۆشکرد. بلۆندل لە کتێبە بەناوبانگەکەیدا "کردارL,action" دەڵێت کە خاڵی سەرەتا لە فەلسەفەدا نابێ لە "من بیردەکەمەوە"دا بۆی بگەڕێین، بەڵکو لە "من دەکەم"دا. بلۆندا لەم خاڵی سەرەتایەوە فەلسەفەیەکی دیالەکتیکی بۆ کردار دادەمەزرێنێ.

یەکێك لە گەورەترین توێژەرە هاوچەرخەکانی لە بارەیەوە وتوویەتی: "گەرچی زاراوەی بوونگەرایی زۆر خراپ بەکاردەهێنرێ، بەڵام دەبێ لەسەر ئەوە کۆك بین کە بلۆندل بوونگەرا بوو"[٣٩].

گابریل مارسیل (١٨٨٩–١٩٧٣)یش دیارترین نوێنەری جۆرێکی تری بوونگەراییە. بەرامبەر بەو توخمە ڕەشبینانەی لەلای سارتەر و کامۆ هەن، مارسیل "میتافیزیکی هیوا" (ئەمە ناونیشانی دووەمی کتێبەکەیەتی "مرۆڤی گەڕۆك") پێشنیاز دەکات، کە لەسەر بناغەی تێڕوانینێکی ئیماندارانە بۆ جیهان دامەزراوە. هەروەها لەبری مەیلە تاکەکەسییەکان لای سارتەر، مارسیل هوشیاری بە کۆمەڵی مرۆیی دەخاتەڕوو، کە هیچی کەمتر نییە لە هوشیارییەکەی مارتین بوبەر بە پەیوەندییە مرۆییەکان.

لە کاتێکا بوونگەرایی لە ئەڵمانیا و فەرەنسادا تا ئەوپەڕی پەرەیسەند، شێوازی بیرکردنەوەی بوونگەرایانە جگە لەم دوو وڵاتە لە وڵاتی تریش پەیدابوو. بۆ نموونە بیرمەندی ئیسپانی میگیل دۆ ئۆنامۆنۆ (١٨٦٤–١٩٣٦) و بیرمەندی ڕووسی نیکۆلای ئەلێکساندرۆڤیچ بێردیاییف (١٨٧٤–١٩٤٨) شایانی ئەوەن بخرێنە ڕیزی نوێنەرە گەورەکانی فەلسەفەی بوونگەراییەوە.

ئێمە بە تەنها ناوی ئەوانەمان هێنا کە بە پلەی یەکەم فەیلەسووف بوون، دەنا گەر ناوی ئەو ئەدیبانەش بهێنین کە ڕۆمان و شانۆنامە و شیعرەکانیان بە جیهانبینییەکی نزیك لە جیهانبینیی بوونگەرایانە ئەخەن ڕوو ،ئەوا لیستەکە زۆر فراوان دەبێت. بۆ نموونە ئەدیبانێکی وەکو: دۆستۆیڤسکی و کافکا و ئیلیوت و بێکیت و زۆری تر. بەڵام دەبێ توێژەر لەم خاڵەدا زۆر وریابێت و مانای وشەی "بوونگەرایی" بە ڕادەیەك فراوان نەکات کە هیچ مانایەکی نەمێنێت.

بەم جۆرە، فەلسەفەی بوونگەرایی هەر لە سەرەتاکانی سەرهەڵدانیەوە، کە دەگەڕێتەوە بۆ قۆناغە سەرەتاییەکانی تێفکرینی مرۆیی، وردە وردە فۆرمەلە بوو تا لە سەدەی بیستەمدا بوو بە یەکێك لە شێوە سەرەکییەکانی فەلسەفە. بەڵام ئایا بۆچی لەم چاخەماندا گەشەی سەند؟ ئەی بۆچی لە ئەوروپادا خاکی بە پیتی خۆی دۆزییەوە؟

دیارە کە لەو چاوپیاخشانە مێژووییەی پێشووماندا وەڵامی ئەم پرسیارانەمان بۆ ڕوونبۆوە. لەوە دەچێت شێوازی بوونگەرایانە لەبیرکردنەوەدا کاتێ سەرهەڵبدات کە مرۆڤ هەستی کرد لە بەردەم هەڕەشەدایە و، هەروەها کاتێ کە پەی بە ئاڵۆزی و نهێنییەکانی جیهان دەبات و کاتێك بۆی دەردەکەوێ کە ژیانی لەم دونیایەدا کاتییە.

ئەمەش زۆر یارمەتیمان دەدات کە ڕوونیبکەینەوە بۆچی فەلسەفەی بوونگەرایی لەو وڵاتانەدا گەشەی سەندووە کە تیایاندا بونیادی کۆمەڵایەتی هەرەسی هێناوە و هەڵاوگێڕبووە و سەرلەنوێ بەهاکان هەڵسەنگێنراونەتەوە. بەڵام ئەو وڵاتانەی تا ڕادەیەك سەقامگیرن (بۆ نموونە وڵاتانی ئەنگلۆساکسۆن) بەو ئەزموونە تاڵانەدا تێنەپەڕیون و، هەر بۆیەشە ئەم جۆرە فەلسەفاندنەی کە لە بنەڕەتدا لەو ئەزموونانەوە سەرچاو دەگرێ، لەو وڵاتانەدا پەرەیان نەسەندووە.

بەشی سێیەم

چەمکی بوون

١–بوون و ماهیەت.

٢–هەندێ لە بوونگەراکان چۆن لە وشەی "بوون" دەگەن؟

٣–بونیادە سەرەکییەکانی بوون.

٤–توانای شیکردنەوەی بوونگەرایانە.

١–بوون و ماهیەت

جیاکاری لە نێوان بوون Existence و ماهیەت essenceدا یەکێکە لە کۆنترین ئەو مەسەلانەی کە فەلسەفە لێیکۆڵیونەتەوە. ئەم جیاکارییە بە شێوەیەکی فراوان بەکاربراوە و ئەنجامی سوودبەخشیشی هەبووە. کاتێ دەڵێین ئەو شتە بوونی هەیە، مەبەستمان لەوەیە کە "ئەو شتە هەیە". بوون سیفەتی بابەتی (مەوزوعی) و بەشەکی (جزئی) و پێدراوی بەخۆوە دەگرێت. سکەیەکی زیوین کە لەسەر مێزەکەیە، بەوپێیەی یەکێکە لە شتەکانی ئەم دونیایە "هەیە"، بوونیشی وەکو رووداوێکە کە دەبێ قبووڵ بکرێ. بە حەزی من نییە ئەم سکەیە هەبێت یان نەمێنێت. گەرچی دەتوانم ئەو شێوەیەی کە تیایەتی بیگۆڕم. بەڵام هەر ئەوەندە قسە لەسەر ئەو "شێوەیەی کە تیایەتی" دەکەین، واتە لە "بوون"یەوە چووینەتە سەر "ماهیەت"ی. ئەگەر بوونی شتێك بریتی بێت لەو حەقیقەتەی کە ئەو شتە "هەیە"، ئەوا ماهیەتی ئەو بریتییە لە "چییە..". ماهیەتی شتێك بریتییە لەو سیفاتە سەرەکییانەی کە وای لێدەکەن ببێتە ئەو شتە دیاریکراوە، نەك شتێکی دی. واتە ماهیەتی ئەو دراوە زیوە لە رێی رەنگ و بریسکەی کانزاکەی و پێکهاتەی

و کێشی و سەرنجڕاکێشییە تایبەتەکەی و شێوەی و ئەو نەخش و نیگارەوە و.. وەسف دەکرێ کە لە سەریەتی. بۆ وەسفکردنی ئەم دراوە زیوە، بۆ نموونە ئەگەر دۆلارێك بێت نەك شتێکی دی، پێویستە باس لە هەموو تایبەتمەندییەکانی بکەین. ئەوەش مانای وایە کە ماهیەت سیفەتێکی ئەبستراکت و گشتێتی (الکلیە)یانە بەخۆوە دەگرێت. جگە لەوە ماهیەتەکان وا دەخوازن کە پرۆسەی بیرکردنەوەی ئەقڵانی و شیکردنەوە و بەراورد و پێکهێنانیان بەسەردا ئەنجام بدرێ. لە کاتێکدا بوون لەبەرئەوەی سیفەتێکی تێپەڕ و هەنووکەیی هەیە، زەحمەتە ئەو پرۆسانەی بەسەردا ئەنجام بدرێ.

لە سەرتاپای مێژووی فەلسەفەدا، هەندێ جار ماهیەت و هەندێ جاری تریش بوون بەسەر بیرکردنەوەی فەلسەفیدا باڵادەست بووە. تەواوی ئەو نەریتەی بە ئەفلاتوون دەستی پێکرد ماهیەتی لەسەر حیسابی بوون بەرزکردەوە. ئەم نەریتە وا سەیری "بوون"ی کردووە کە سەر بە بواری تێپەڕ و گۆڕاوە، بۆیە پێویستە ئەقڵ ڕووی لێوەربگێڕێت و بایەخ بە ماهیەتە نەگۆڕ و گشتیەکان و بە وێنە و ئایدیاکان بدات. تەنانەت دەشێ مرۆڤ لەم تەوژمەدا بگاتە ئەو ئەنجامە پێچەوانەیەی کە بوون ناڕاستە **Unreal** (یان گەر بتوانین بڵێین: لە ڕاستیدا بوون بوونی نییە) لەبەرئەوەی ڕاستی **Reality** سەر بە جیهانی ماهیەتەکان (**essences**)ە. بەڵام ئەقڵی فەلسەفیی ساغ هەمیشە بەسەر ئەم ئەنجامانەدا یاخیبووە و، بۆیە لە هەندێ قۆناغی مێژووی فەلسەفەدا گرنگی بە بوونەوەری کۆنکرێتیانەی بەشەکی دەدرێ، بەرامبەر بە ئەبستراکتی گشتیی ماهیەتی **Essential**. هەر بۆیە بوونگەرایی نوێ بە کیرکەگۆر دەستپێدەکات کە بەرگری لە کۆنکرێتیبوونی بوون دەکات بەرامبەر بەوەی کە بە ڕێبازی ماهیەت **Essentialism**ی لە قەڵەم دا لای هیگڵ. بەڵام لە کاتێکدا کە جیاکاری لە نێوان بوون و ماهیەتدا بە ڕادەی پێویست ڕوون و ئاشکرایە، دەبینین کە پەیوەندی لە نێوان بوون و ماهیەتدا زۆر ئاڵۆزە، "چەمکی بوون"یش وا ئاسان نییە کە یەکەمجار دێتە بەرچاو و، بە زۆر شێوەی جیاواز لێی تێگەیشتوون. گەرچی ئێمە دەزانین کە بیرمەندی بوونگەرای هاوچەرخ وشەی بوون

Existence به مانایەکی تایبەتتر و سنووردارتر لەو مانایە بەکاردەهێنێت کە لـە کەلـەپووری فەلـسەفەدا هەیـە، بـەڵام پێویـست ناکـات زۆر بـیر لـەوەش بکەینـەوە کـە تەنانـەت لـەم کەلەپوورەشدا زاراوەی "بوون Existence" هەرگیز یەك مانای نەبووە.

با لە ڕیشەی زمانەوانیی وشەکەوە دەستپێبکەین: فرمانی هەیـە ex-sist یـان Exist (لـە فرمانی لاتینی "Ex-sistere)ەوە وەرگیراوە) لـە بنەڕەتـدا بـە مانـای "دەردەکـەوێ Stand outیـان دێتـە دەرێ emerge" هـاتووە. لـەوەش دەچـێت پێـشتر ئـەم فرمانـە هەسـتێکی پۆزەتیڤانەتری لای گوێگر و خوێنەر دروستکردبێت.

شتێك کە هەبێت مانای "دەردەکەوێ" یان لـە زەمینەیـەکی دیـاریکراوەوە دێتـە دەرێ بەو سیفەتەی شتێکە بوونێکی ڕاستەقینەی لەوێ هەیە. ئەگەر ئەم بیرۆکە بـە شـێوەیەکی فەلسەفیانەتر دابڕێژین، ئەوا دەڵێین شتێ: کە "هەبێت" وات لە عەدەمـەوە "بێتـەدەرێ". بـەڵام ئێـستا چـەمکی بـوون زۆر پاسـیڤ بـووە، زیـاتر بـە مانـای "فڕێـدراو لـە شـوێنێکی دەوروبەرماندا" دێ وەك لە "دەرکەوتن لە شوێنێکدا".

لە ڕاستیدا باوترین مانای "بوون" زۆر دوورنییە لەو قسەیەمانەوە کە دەڵـێین "فڕێـدراو لە شوێنێکی دەوروبەرماندا". کاتێ دەڵێین شتێك هەیە، واتـە لـە شـوێنێکی ئـەم جیهانـەدا دەیبینین. ئەگەر یەکێك وتی "کەرکەدەن هەیـە"، مەبەسـتی لەمـە ئەوەیـە کـە تـۆ ئەگـەر خۆت ماندوو بکەیت و بە پێی پێویست بگەڕێیت لە شوێنێکی ئەم جیهانەدا تووشت دەبێت بە تووشی کەرکەدەنەوە. ئـەم دەسـتەواژەیەش، واتـە دەسـتەواژەی "لـە شـوێنێکی ئـەم جیهانەدا" کە لەم بڕگەیەدا دووجار بەکارمانهێنا، هەروا بە ڕێکەوت نییـە. چـونکە پێدەچـێ وشـەی "هەیـە" دەلالـەت لـەوە بکـات کـە هـەموو شـتێك لـە جیهـانی ڕاسـتەقینە Realدا شوێنێك (و کاتێك)ی هەبێت.

فەیلەسووفانێکیش هەن کە هەندێ جار بە پێویستیان زانیوە لەبـەر هـەر هۆیـەك بێـت، بڵێن کە جیهان خۆیشی "هەیە" و بریتی نییە لە وەهمێـك یـان رووکەشـێکی پـەتی، بـەڵکو جیهـانێکی ڕاسـتەقینەیە. کاتـێ دەڵـێین "جیهـان هەیـە" مەبەسـتمان چـییە؟ دیـارە لـەم

حاڵەتەدا وشەی "هەیە" وا لێکنادرێتەوە کە "بە ڕێکەوت لە جیهانی ڕاستەقینەدا تووشت ئەبێ بە تووشیەوە"، لەبەرئەوەی جیهان خۆی شتێك نییە لە جیهاندا هەبێت. من نیازم نییە ئێستا قسە لەسەر مانای وشەی **existence** بکەم بەو شێوەیەی لە دەستەواژەی "جیهان هەیە"دایە. (ئەو خوێنەرەی مەبەستی بێت بە دوای ئەم مانا تایبەتیەی وشەکەدا بچێت، لە کتێبەکەی "میلتۆن. ك. میونیتز"دا کە ناوی "نهێنیی بوون"ە، باسێکی بە نرخ دەبینێتەوە)[1]. لەگەڵ ئەوەشدا کە من بڕوام وایە ئەو قسەیەمان، واتە "جیهان هەیە" قسەیەکی ماناداره، بەڵام دەمەوێ لێرەدا خاڵێکی گرنگ بخەمەڕوو، ئەویش ئەوەیە کە ئەم جۆرەی بوون زۆر جیاوازە لە بوونی شتە بەشەکی (جزئی)یەکان، یان بوونی گیانەوەران، یانیش بوونی کەسەکان، لەبەرئەوەی ئەم جۆرەی دووەمی بوون تێگەیشتنێکمان دەداتێ کە ئەو بوونەوەرەی قسەی لەسەر دەکەین ڕووداوێکە لە جیهاندا.

کێشەیەکی تریش هەیە کە پەیوەندیی بە "بوونی خودا"وە هەیە. مەبەستمان لەوە چییە کە دەڵێین "خودا هەیە؟" وێنای ئێمە بۆ خودا هەرچییەك بێت، بەڵام خودا بابەتێك نییە وەکو شتێك لەناو جیهاندا بوونی هەبێت. تەنانەت گەر وتمان ئەوپەنهانە "**Immanent**"ە یان تا ڕادەیەك لە جیهاندا هەیە، بەڵام بە دڵنیاییەوە ئەو شتێك نییە لە شتەکان. واتە کاتێ دەڵێین خودا هەیە، ئەمە مانای ئەوە نییە کە دەشێ بە ڕێکەوت لە جیهاندا ببینین، هەروەکو چۆن دەتوانین کەرکەدەن ببینین. هەندێ لە خوداناس (تیۆلۆجیست)ەکان دەڵێن کە ئێمە دەبێ واز لە باسی "بوون"ی خودا بهێنین، لەبەرئەوەی ئەم باسە بۆچوونێکی وا لە زەیندا دەچەسپێنێت کە خودا شتێکی بەشەکییە و لە جیهاندا دەدۆزرێتەوە. بەڵام لۆژیك (مەنتیق)ی وشەی خودا لە هەندێ ڕووەوە دەشوبهێتە سەر لۆژیکی وشەی "جیهان". خۆ ئەگەر ئەم قسەیەمان، واتە "جیهان هەیە" مانای هەبێت، کەواتە ڕەوایە ئەم قسەیەشمان، واتە "خودا هەیە" مانای هەبێت، گەرچی مرۆ لە هەردوو حاڵەتەکەدا وشەی "هەیە" بە مانایەکی جیاواز لەو مانایە بەکاردەهێنێت کە بۆ بوونی شتێك لەناو جیهاندا بەکاریدەهێنێت. (گەرچی ئەم دوو مانایە لە هەمان کاتدا

پەیوەندیشیان پێکەوە هەیە)، بەڵکو من وایدەبینم کە مانای فرمانی "هەیە" کاتێ دەربارەی بوونی خودا بەکاریدەهێنین جیاوازە لەو مانایەی کە سەبارەت بە بوونی "جیهان" بەکاریدەهێنین. لەبەرئەوەی خودا و جیهان بە دوو شێوەی جیاواز هەن گەرچی ئەمە لای ئەو کەسانەی باوەڕیان بە یەکێتیی بوون (وحدە الوجود– Panthism) هەیە، جیاوازە. بەڵام ڕەنگە بوترێ کە هەردووکیان لەیەك خەسڵەتدا هاوبەشن، ئەویش ئەوەیە کە بە مانایەك لە ماناکان بوونی ئەم دووانە ڕێگە بە بوونی بوونەوەرە بەشەکیەکان ئەدات، کەواتە دەبێ وا لە وشەی "بوون" بگەین، بە تایبەتیش لە حاڵەتی بوونی خوادا، کە مانایەکی زۆر پۆزەتیڤی هەیە کە بەرامبەر ئەو جەمسەرە دژە ڕادەوەستێت کە بە مانای "لە شوێنێکی دەورووبەرمان فڕێدراوە" دێت.

بەڵام هێشتا ئێمە هەموو ماناکانی وشەی "بوون"مان بەسەر نەکردۆتەوە. بۆ نموونە، مەبەستمان لە بوونی "نەفس" چییە؟! لە جیهانی خۆرئاوادا بیرۆکەی "شتبوون– Thinghood" بە جۆرێك بەسەر شێوازە باوەکانی بیرکردنەوەدا زاڵە کە وەکو تایپێکی نموونەیی بوونی لێهاتووە و ئەگەر قسەش لەسەر بوونی نەفس بکەین، ڕەنگە وا لێکبدرێتەوە کە مەبەست لە گەوهەرێکە کە هەرگیز خراپ نابێت. بەڵام ئەگەر وازمان لەم شێوازەی بیرکردنەوە هێنا و هەر جەختیشمان لەسەر ئەوە کرد کە نەفس هەیە، دەبێ تایپێکی تری بوون بهێنینە بەرچاومان کە لەگەڵ نەفس و خودەکاندا بگونجێت و بە شێوەیەکی شکڵی یا وێنەیی (صوری) وێنای بوون بکەین، نەك بە شێوەیەکی گەوهەری.

دەتوانین درێژە بەم بەکارهێنانە باوانەی وشەی بوون بدەین. ئایا ژمارەکان "هەن؟" بە دڵنیاییەوە ماتماتیکزان جیاوازی لە نێوان ژمارە ڕاستەقینەکان و ژمارە خەیاڵیەکاندا دەکات. بەڵام ئێمە دەتوانین چ جۆرە بوونێك بۆ ژمارەکان دیاریبکەین؟ ئایا پێشنیازکردنەکەی بیرتراند ڕاسڵ سەبارەت بەوەی کاتێ مرۆڤ قسە لەسەر ژمارەکان و پەیوەندییەکان دەکات، لەسەری پێویستە باسی بوونی زەینی Subsistence بکات لەبری بوونی کردەیی بابەتی Existence، ئاخۆ ئەمەش هەر زاراوەسازییە و هیچی دی؟

گرنگە ئەمە بزانین کە سەربارى ئەوەى بوونگەراکان بە مانایەکی تایبەتی وشەی "بوون" بەکاردەهێنن، و هەوڵێکی زۆریشیان داوە تا جیاوازی لە نێوان ئەم بەکارهێنانە و ئەو شێوازە سوننەتیانەدا بکەن کە وشەکەیان تێدا بەکارهێنراوە، بەڵام هێشتا هەندێ مانای سوننەتیی ئەم وشەیە تەنانەت لای هەندێ لە بوونگەرا هاوچەرخەکانیش ماوە، بەم جۆرە، لە کاتێکدا دەشێ ئەوە ڕاست بێت کە ئەو هەوڵانەی هەندێ نووسەری هاوچەرخی وەکو "ئیتین جیلسۆن" داویانە تا فەلسەفەکەی تۆماس ئەکویناس وا پیشانبدەن کە فەلسەفەیەکی بوونگەرایە (واتە بایەخ بە بوون ئەدات) پتر لەوەی فەلسەفەیەکی ماهیەتگەرا بێت، ئەم هەوڵانە پەنادەبەنە بەر وێنا سوننەتیەکەی بوون نەك وێنا بوونگەرایانە هاوچەرخەکە. بەڵام ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کە ئەو هەوڵانە ڕەتبکەینەوە یان بڵێین هەڵەن. لەبەرئەوەی پەیوەندیی نزیکی وا هەیە لە نێوان مانا سوننەتی و مانا هاوچەرخەکانی بووندا کە بەشێك لە ڕاستیی لێکدانەوەکەی جیلسۆن دەسەلمێنێت. بەڵام ئەم پەیوەندییە نزیکانە بەس نین بۆئەوەی بیسەلمێنین کە فەلسەفەکەی تۆماس بە مانای هاوچەرخەکەی وشەکە بوونگەرایە. هەروەها گلەییەکەی هایدیگەر لەوی کە سارتەر هەردوو چەمکی "بوون و ماهیەت"ی بە مانا سوننەتییە میتافیزیکیەکە بەکارهێناوە کاتێ ڕایگەیاند کە بوون پێش ماهیەت دەکەوێت[٢]، بەس نییە بۆ کەمکردنەوە لە بۆچوونەکەی سارتەر کە بە شێوەیەکی کردەیی جیاکارییەکی تەقلیدیی لە نێوان بوون و ماهیەتدا کردووە، بەڵام لەسەر ئەو ڕەوتە بەردەوام بوو تا لەو بۆچوونە نوێیەیدا ئاوێتەیان بکات کە بۆ چەمکی بوون لای دروستبوو.

ئەوەی شێوازی فەیلەسووفە بوونگەراکان جیادەکاتەوە لە بەکارهێنانیاندا بۆ وشەی "بوون" ئەوەیە کە ئەوان وشەکە لە جۆری مرۆڤدا سنووردار دەکەن، بەڵام لەوانەیە شتێکی بەسوود بێت گەر کەمێك لەسەر مانا تەقلیدییەکانی وشەکە ڕاوەستین، لەبەرئەوەی بۆمان دەردەکەوێ کە ئەم مانایانە هێشتا بە ئەرێ بێت یان نەرێ، کاریگەریی خۆیان هەر ماوە لە دیاریکردنی چەمکی بوونگەرایانەی "بوون"دا. لەوەش زیاتر بۆمان

دەردەكەوێ كە ناسراوترین بوونگەراكانیش لەناو خۆیاندا بە تەواوەتی لەسەر مانای وردی ئەم زاراوە سەرەكییەی ناو فەلسەفەكەیان رێك نین.

٢–هەندێ لە فەیلەسووفە بوونگەراكان چۆن لە وشەی "بوون" دەگەن؟

پێشتر باسی ئەوەمان كرد كە وشەی "بوون" لە فەلسەفەی بوونگەراییدا تەنها بەو جۆرەی بوون دەڵێن كە تایبەتە بە مرۆڤ. ڕەنگە پێویست نەكات ئەوەش وەبیربهێنینەوە كە ئەگەرچی بە تەنها مرۆڤ (و هەر بوونەوەرێكی دی كە هەمان پێكهاتەی ئۆنتۆلۆجیەنەی مرۆڤی هەبێت) "بوونی هەیە"، بەڵام ئەوە هەرگیز بەو مانایە نایەت كە ئێمە لە بەردەم جۆرێك لە ئایدیالیزمی خودی Subjective Idealism داین. درەختەكان و شاخەكان و كارگەكان و ڕێگا گشتیەكان و دەكرێ بڵێین خوا و فریشتەكانیش هەموو "هەن" و حەقیقەت و بوونیان هەیە، بەڵام بە پێی زاراوەكانی بوونگەرایی، ئەمانە وەكو مرۆڤ بوونیان نییە. كەواتە ئەم "بوون"ە مرۆییە چییە، ئەو حاڵەتە تایبەتییەی بوون كە خۆمان بەو سیفەتەی بوونەوەری مرۆیین بە شێوەیەكی ڕاستەوخۆ دەیناسین؟!

ڕەنگە خستنەڕووی بیروڕای هەندێ لە فەیلەسووفە دیارەكانی بوونگەرایی سەبارەت بە "بوون" بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە یارمەتیمان بدات.

كیركەگۆر، یەكەمین فەیلەسووفی بوونگەرای هاوچەرخ، نووسەرێك بوو كە وشەی "بوون– Existence" لای ئەو لە بنەڕەتدا مانای بوونی بەرچاوی دانسقەی كەسێتیی بوونەوەری مرۆیی دەبەخشی.

كەواتە لای ئەو بوونەوەر، بەشەكیەكی تێپەڕ (جزئی عارض) (**Continget**)ە كە ناچێتە نێو چوارچێوەی ڕێبازێك یان سیستمێكی هزری ئەقڵانییەوە. بەڵام ڕێبازی ماهیەتگەرا **Essentialism**ی هیگڵی، وەكو ئەوەی كیركەگۆر دەیناسی، هەوڵدەدات ئادەمیزادەكان و شتەكان هەموو پێكەوە لە پێكهاتەیەكی ئۆرگانیدا كۆبكاتەوە، بە جۆرێك

کە دژایەتیەکان نەهێڵێت. بەڵام هۆشیاری بە بوون ڕێك هۆشیارییە بەو شتەی کە لە سیستم دابڕاوە و هەمیشەش ناودژێتی لەناو خۆیدا هەڵدەگرێت" Paradoxical". لەبەرئەوەی ئەوەی ڕاستەقینەیە (یان بوونەوەر) لەگەڵ سیستمێکدا ناگونجێت کە هزری ئەقڵانی دایدەمەزرێنێت: "ئەو دژوارییەی کە لەناو خودی بوونی مرۆییدایە و تاکەکەس ڕووبەڕووی دەبێتەوە، دژوارییەکە ئەستەمە بە زمانی هزری ئەبستراکت گوزارشتی لێ بکرێ، لەوەش ئەستەمتر ئەمەیە کە زمان بیەوێت لێکیبداتەوە، لەبەرئەوەی هزری ئەبستراکت هزرێکە لە دیدگایەکی ئەزەلیەوە (یان دیدگای بینەرێکی ڕەهاوە)یە، بۆیە گرنگی بە ئەوەی بەرچاوە و زەمانمەندە و بە ڕەوتی بوونگەرایانە نادات، هەروەها بە تەنگژەی تاکەکەسیش نادات بەو سیفەتەی پێکهاتەیەکە لە زەمانمەندی و ئەبەدی و لە ناوجەرگەی بووندایە[٣]".

ڕەنگە ئەم چەند وشەیەی دوایی ئەم برگەیە کە لە کیرکەگۆرەوە وەرمانگرتووە بەس بن بۆ کرۆکی تێگەیشتنی کیرکەگۆر لە بوون، مرۆڤ لەناو خودی خۆیدا و بە شێوەیەکی ناودژئاسایانە Paradoxical، کۆتادار و ناکۆتاو، زەمانمەند و ئەبەدی، پێکەوە کۆدەکاتەوە و هزریش ناتوانێ شتێکی "مانادار" لەمەدا ببینێتەوە، یان لە ئاوێتەبوونی ئەم دوولایەنە لەگەڵ یەکدا و پێکهاتەی مرۆڤ لە گشتێکی کامڵدا. بوونی مرۆیی بیرۆکەیەك نییە یان ماهیەتێك نییە تا بە شێوەیەکی ئەقڵانی لێی بتۆژینەوە. لە ڕاستیدا مرۆڤ ئەگەر ڕێبدات خۆی و بوونی بخرێتە ناو نەخشەیەکی ئۆرگانیکەوە یان سیستمێکی فیکریی ئەقڵانییەوە، ئەوا لە بەهای بوونی مرۆیی خۆی دەهێنێتە خوارەوە. لەبەرئەوەی مرۆڤ کاتێ بوونی خۆی وەدی دەهێنێت کە وەکو بوونێکی مرۆیی هەبێت و وا دەربکەوێت کە کەسێکی دانسقە Uniqueیەو، سەرسەختانە ئەوە ڕەتبکاتەوە کە بخرێتە ناو سیستمێکەوە.

هایدیگەر بە مەبەستی خۆپاراستن لە تێکەڵکردنی وشەی "بوون" (یان هاوواتا ئەڵمانیەکانی) سێ زاراوەی بەکارهێناوە. زاراوەی یەکەمیان دازاین Dasein (بوون لێرە یان لەوێ)یە.

ئەم زاراوەیە بۆ هەندێ شێوەی جیاوازی بوون بـەکاردەهێنرێ، بـۆ نموونـە زۆرجـار بـۆ بوونی خوا بەکارهێنراوە. بەڵام "هایدیگەر" "دازاین" بە تەنها بۆ ئەو بوونە بـەکاردەهێنێت کە لە مرۆڤدا بەرجەسـتە بـووە. گـەر بمانـەوێ وردبـین "دازایـن" هاووات‌ای "مـرۆڤ" نییـە، لەبەرئەوەی "دازاین" زاراوەیەکی ئۆنتۆلۆژییـە ئامـاژە بـۆ مـرۆڤ دەکـات لـە "گۆشـەنیگای بوونیەوە". خۆ ئەگەر ئەم جـۆرەی بـوون لای هەنـدێ بوونـەوەری تـری جیـا لـە مـرۆڤیش ببینینـەوە، ئـەوکات زاراوەی دووەمـیش زاراوەی بـاوی "**Existentia**"یـە کـە هایدیگـەر لـە جیاتی ئەو زاراوەی **Vorhandenheit** پێشنیاز دەکات کـە زاراوەیـەکی ئەڵمانییـە و دەکـرێ بە "حازربوونی ڕاستەوخۆ" یـان "حـازربوونی بەردەسـت" (**Presence at hand**) تەرجەمـە بکرێ. ئەم دەستەواژەیەش ئاماژە بۆ ئەو جۆرەی بوونی پاسیڤ دەکات کە پێشتر ناومـان نا "فڕێدراو لـە دەوروبەرمانـدا"، واتـە شـتێکە دەکـرێ مـرۆڤ لـە جیهانـدا ڕێکـەوتی بکـات. سـێیەمین زاراوەی هایدیگـەریش (**Existenz**)ە، ئـەو لـە نووسـینەکانیدا ڕایدەگەیـەنێت کـە زاراوەی **Existenz** بەوپێیەی سنووردانانە بۆ بوون، تەرخان دەکرێ بۆ دازایـن[٤]. هایدیگـەر لە درێژەی قسەکانیدا دەڵێت: "ماهیەتی دازاین لە بوونیدایە". ئەمەش وا لێکدەداتـەوە کـە مەبەسـتی لەوەیـە ماهیـەتی دازایـن لـە خەسـڵەتەکانی پێکنایـەت، بـەڵکو لـە شـێوە مومکینەکانی بوونی. لە شوێنێکی تردا ئەو بەم جـۆرە ئـەم ڕسـتەیە لێکدەداتـەوە: "مـرۆڤ ماهیەتێکی هەیە وای لێدەکات کە "لەوێ" بێت، واتە مەیـدانی بوونـە، هـەر بـە تـەنها ئـەم بوونەش کە "لەوێ"یە خەسڵەتی سەرەکیی ئـەو بوونـەی تیایـە کـە لـە دەرەوەی خۆیـدا دەردەکەوێ **Ex-sistere**، واتە ئەو حاڵەتی چوونەدەرەوەیەی کە لە ناوجەرگەی حەقیقـەتی بووندایـە"[٥]. دیـارە کـە ئـەم لێکدانەوەیـەش پێویـستی بـە لێکدانەوەیـەکی دی هەیـە کـە هیوادارین کاتێ تەواو چەمکی بوونمان ڕوونکردەوە، بیخەینـەڕوو. دەشـێ ئێـستا ئەوەنـدە بەس بێت سەرنجی ئەوە بدەین کە هایدیگەر هەوڵدەدات خۆی لـە لێکدانەوەیـەکی خـودیی پەتی بپارێزێت، یان لێکدانەوەی ئەو دەسـتەواژەیەی "ماهیـەتی دازایـن لـە بوونیدایـە" بـە جۆرێك کە مانای "مرۆڤ پێودانی هەموو شتەکانە" بدات.

لە ڕاستیدا ڕێك ئـەم لێكدانەوەیەیـە كـە سـارتەر بـۆ ئـەو دەسـتەواژەیەی هایدیگـەری دەكات و لە فەلسەفەكەشیدا بووە بە "بوون پێش ماهیەت دەكـەوێت"[٦]. مـن لێـرەدا ئـەو مەسـەلەیە بەلامـەوە گـرنگ نییـە كـە هـەروەكو هایدیگـەر دەڵێـت سـارتەر بـە خـراپ لـەم دەستەواژەیەی گەیشتووە، لەبەرئەوەی سارتەر بۆچوونی تایبەتیی خۆی بۆ بوون هـەبوو، كە دەبێ وەكو خۆی لێی بكۆڵرێتەوە. دەشێ ئـەوە ڕاسـت بێـت كـە بـوون لای "سـارتەر" برێكی زیاتر لە مانا تەقلیدییەكە دەگرێتـە خـۆی وەك لای "هایدیگـەر". "هـازل بارنـەر" وا پێناسـەكەی سـارتەر بـۆ بـوون دەخاتـەڕوو كـە "بوونـە لێـرەدا و هەنووكـە"[٧]. بـەڵام سارتەریش وەكـو هایدیگـەر بـۆ ڕوونكردنـەوەی جیاوازییـەكانی ئـەم زاراوە بـاوە كۆمـەڵێك زاراوەی تایبەت بەكاردەهێنێت. بۆیـە زاراوەكـەی سـارتەر "بـوون بـۆ خـۆی- **Pour- soi**" هاوتـای زاراوەكـەی هایدیگـەرە "واتـە دازایـن" یـان بـوونی مرۆیـی "**Existence**"ە. بـەڵام زاراوەی "بوون بۆ خۆی" لای سارتەر لە میـانی هـەردوو بیرۆكـەی نـەفیكردن و ئازادییـەوە دەناسێنرێ.

"بۆ خۆی" بە جیاكردنەوەی خۆی لـە "لـەناو خۆیـدا" دێتـە ئـاراوە، "لەناوخۆیـدا"ش بوونی لە خۆیدایەتی و بوونێكی ماهیەتئامێزە. بەڵام "بۆ خۆی" لـە هەڵبـژاردنی ماهیەتیـدا ئـازادە: چـونكە بـوونی واتـە ئازادییەكـەی. بـەڵام لەگـەڵ ئەمەشـدا ئازادییەكـەی واتـە نەبوونیـشی- ناودژێتییەكـەش لێرەدایـە-. لەبەرئـەوەی لای سـارتەریش، هـەروەكو كیركەگۆر، لە بووندا نـاودژێتی هەیـە. دەتـوانین ئـەم بیرۆكەیـەی سـارتەر وا دەربـڕین كـە بوون و ئازادی گونجانێكی پێچەوانەیان لەگەڵ یەكدا هەیە.

لای "كارل یاسپەرز"یش شـێوازێكی تـر بـۆ قـسەكردن لەسـەر "بـوون"[٨] هەیـە. ئـەو دەربڕینی "دازاین"یان "بوونی مرۆیی **Existence**" بۆ ئەو ڕاستییە بەكاردەهێنێت كـە ئێمـە خۆمـان لـە جیهانـدا دەبینینـەوە. بـەم مانایـەش "بـوون ئـەزموونێك نییـە بەنـدبێت بـە بیركردنەوەمانـەوە لـە ژیانمـان لـەناو جیهانـدا، بـەڵكو ئـەزموونێكی ڕاسـتەوخۆیە و بـێ پرسیاركردن لێی، ئەو واقیعە ڕاستەقینەیەیە كـە دەبـێ هـەموو شـتێك بـچێتە ناویـەوە تـا

بەلامانەوە ببێتە واقیعی. ئێمە هەرگیز ئەو سامە فەرامۆش ناكەین كە هەستی پێدەكەین كاتێ دەڵێین "هەم"، بەڵام نابێ ئەم جۆرەی بوون لەگەڵ ئەو جۆرەی بووندا تێكەڵ بكەین كە زاراوەی ئەڵمانیی "Existenz" ئاماژەی بۆ دەكات، ئەم زاراوەیەش زۆرجار لە وەرگێڕانە ئینگلیزییەكانی كارەكانی هایدیگەردا تەرجەمە ناكرێ و وەكو خۆی دادەنرێتەوە.

یاسپەرزیش سەبارەت بەم زاراوەیە ئاماژە بۆ سێ خاڵ دەكات:

١-بوون Existenz جۆرێك نییە لە بوون بە كردەوە، بەڵكو بوونێكی هێزەكی (وجود بالقوه)یە. واتە من نابێ بڵێم "هەم" بەڵكو دەبێ بڵێم من بوونێكی مومكینم. لەبەرئەوەی من ئێستا خودی خۆم نیم، دواتر دەبم بە خودی خۆم. لێرەدایە كە یاسپەرز وا سەیری بوونی مرۆیی دەكات كە وەدیهاتنی بوونی پەتیی (دازاین)ە، ڕێك بەو مانایەی كە بوون لای كیركەگۆر دەشێ مانای وەدیهاتنی بوونی مرۆڤ بێت.

٢-بوون Existenz ئازادییە. ئازادیی خۆدروستكردن نا، بەڵكو بوون واتە ئازادی بەو سیفەتەی بەخششێكی باڵاڕەوی (یا باڵابوونە) Trancendence یە كە بەخشندەكەی خۆی دەناسێت. هیچ بوونێك بێ باڵابوون نییە". ئاماژەكردن بە بەخششی ئازادی و پەیوەندیی بە باڵابوونەوە، جیاوازییەكی زۆر لە نێوان بۆچوونی یاسپەرز بۆ بوون و بۆچوونی سارتەردا بۆ بوون دەخاتەڕوو.

٣-دواجار یاسپەرز پێماندەڵێت كە "بوون Existenz" واتە ئەو خودە تاكەكەسییەی كە هەمیشە بە تاكی دەمێنێتەوە و ئاڵوگۆڕی پێناكرێ".

من نامەوێ لێرەدا درێژە بە مەسەلەی جیاوازیی نێوان بوونگەراكان بدەم لە بەكارهێنانیاندا بۆ زاراوەی بوون. تەنانەت بە ڕەچاوكردنی تێكەڵكردن و هەڵەكانی وەرگێڕانیش، دەتوانین ئەو جیاوازییە ببینین. من لە بەشی داهاتوودا هەوڵدەدەم بۆچوونێكی پەیوەست بۆ بوون بە دەستەوە بدەم. ئەم بۆچوونە ئاوێتەیەك نییە لە بیروڕای ئەو فەیلەسووفانەی قسەمان لەسەركردن، هەرچۆن هەوڵێكیش نییە بۆ

گونجاندنیان لەگەڵ یەکدا. بەڵکو ناسینێکە بۆ گرنگترین تایبەتمەندییەکانی بوون. ئەم ناسینەش ئەوەمان بۆ ڕووندەکاتەوە کە هەندێ لەم جیاوازییانە چۆن هاتنەئاراوە.

٣–بونیادە سەرەکییەکانی بوون

ئەگەر ئێمە وشەی "بوون"مان بە تەنها بەسەر بوونی ئادەمیزاددا دابڕی و پاشان پرسیمان ئاخۆ تایبەتمەندییەکانی ئەمجۆرەی بوون دەبێ چی بن و چۆن لە جۆرەکانی تری بوون: وەکو ڕووەك و شاخ و گیانەوەر و شتی لەوجۆرە جیای دەکەینەوە، لانی کەم دەبێ باسی سێ تایبەتمەندی بکەین:

١–پێشتر بینیمان کە فەیلەسووفە بوونگەراکان لە ڕووی ڕیشەی زەمانەوانییەوە وا سەیری زاراوەی بوون دەکەن کە دەلالەت لە "دەرکەوتن" بۆ دەرەوە "**Standing out**" دەکات. ئەگەر ئەم بیرۆکەی دەرکەوتنە بە جیددی وەربگرین، کەمێك بیرکردنەوە ئەوەمان بۆ ڕووندەکاتەوە کە ئەمە زیاتر لەگەڵ ئەو جۆرەی بووندا دەگونجێت کە لە مرۆڤدا بەرجەستە دەبێت. ڕاستە هەموو بوونەوەرەکان هەن، بەو مانایەی لە هیچەوە "دەرکەوتوون"، بەڵام مرۆڤ بە مانایەکی دوورتر لەوە هەیە، لەبەرئەوەی ئەو لەنێو هەموو ئەو بوونەوەرانەدا کە دەشێ سەرنجیان بدەین لەسەر گۆی زەوی، تاقە بوونەوەرە کە نەك هەر وەکو بوونەوەرێك "دەردەکەوێت"، بەڵکو بە هوشیارییەوە دەزانێ کێیە و چییە و کێ دەبێت و چی دەبێت. ئەم بیرۆکەیەش ئاماژە بۆ مانایەکی گرنگتر دەکات لە دەستەواژەی "دەرکەوتن بۆ دەرەوە **Standing out**"، چونکە مرۆڤ بە بەراورد بەو حاڵەتەی کە لەهەر ساتێکدا تیایەتی، بەردەوام دەردەکەوێت، یان دەردەچێت. ڕەنگە واش پێویست بکات "دەرچوون **goingout**" بەکاربهێنین لە جیاتی "دەرکەوتن **Standing**"، چونکە عادەتەن ئەوەی لە زەینماندایە لە بنەڕەتدا شتێکی دینامیکی **dynamic**یە واتە ئەو جووڵە بەردەوامەی مرۆڤ کە لە ڕێیەوە ئەو حاڵەتە تێدەپەڕێنێت کە لە ساتێکی دیاریکراودا تیایەتی، ئەو بەردەوام لە دۆخێکەوە دەچێت بۆ دۆخێکی دی. هەندێ وشەی تر کە

دەكـرىَ بـەكاربرێن و هەڵبەتـە بـەكاريش بـراون بـريتين لـە وەجـد ecstasy و بـاڵابوون Transcendence.

هەرچەندە تۆ كە وتت مـرۆڤ بـە شـێوەيەكى وەجدئامێزانـە ecstatically هەيـە، هيـچت نـەوتووە جـگ لـە ئـەنجامێكى ديـار، لەبەرئـەوەى ecstasis هاوواتـاى يۆنـانيى وشـەى "existence"ە (كـە لـە ئەسـڵدا لاتينييـە). بـەڵام خـستنەپاڵى وشـەى وەجـد Ecstatic بـۆ جەختكردنەوە لەسەر سيفەتى داينامیكيانەى بوونى مرۆيى يارمەتيماندەدات. لەبەرئـەوەى كاتـىَ مـرۆڤ دەكەوێتـە "حاڵـەتى وەجـد"ەوە، خـودى خـۆى تێدەپـەڕێنێت. بوونگـەراكان دەڵێن نابىَ حاڵەتى "وەجد" تەنها بەسەر ئەو ئەزموونە دانسقانەى وەكو حاڵـەتى كەشـفى سۆفييانە يان نەشئەى ڕۆحيدا دابڕين، كە عادەتەن ئەو وشەيەيان بۆ بەكاردەبرىَ، بـەڵكو مەبەسـت لەوەيـە كـە مـرۆڤ لـە ناوجەرگـەى بوونيـدا هەسـت بـەوە بكـات كـە لـە حاڵـەتى وەجدايە. هەروەها دەتوانين بڵێين كە مرۆڤ لـە بوونيـدا بـاڵاڕەو (Transcendent)ە، بـەبىَ ئـەوەى وشـەى بـاڵاڕەوى لێـرەدا مانايـەكى تيۆلـۆژيى هـەبێت، ئەمـە وشـەيەكە كـە "سـارتەر"يـش وەختـىَ سـەبارەت بـە مـرۆڤ دەدوێـت، بەكاريـدەهێنێت، قـسەكردنيش سەبارەت بە "بـاڵاڕەوى"ى مـرۆڤ ديسانەوە مانـاى ئاماژەكردنـە بـۆ ئـەو حەقيقەتـەى كـە دەڵێت مرۆڤ لەهەر ساتێكدا ئەو حاڵەتەى خۆى تێدەپەڕێنێت كە تيايەتى.

كەواتە يەكەمين تايبەتمەنديى بنەڕەتيى بوونى مرۆيى، سروشتە نـاجێگيرە، هەڵـچووە، باڵاڕەوەكەيەتى. لە كاتێكا زۆربەى شتەكانى نێـو دونيـا بـە چـەند سـيفەتێكى ديـاريكراو و جێگير وەسف دەكرێن، بۆ نموونە وەكو كانزاكان. ئەوا ناتوانين بـە هـەمان شـێوە وەسـفى ئادەميزاد بكەين، لەبەرئەوەى كۆمەڵێك سـيفەت لـە ئـارادا نييـە كـە بـوونى ديـارى بكـەن، چونكە ئادەميزاد بەردەوام خۆى فڕێدەداتە ناو ئيمكانەكانى بوونەوە.

بەڵام ئايا ئەمە سەبارەت بە گيانەوەر و ڕووەكيش ڕاست نييە؟ شتێكى بەڵگەنەويستە كە دۆخى ئۆنتۆلۆژيى بوونەوەرە زيندووەكان دۆخێكى مامناوەندە لە نێـوان بـوونى مرۆيـى و شتە بێگيانەكانى وەكو شاخ و بەردا. بەڵام پێدەچـىَ ئـادەميزاد تەنانـەت لەسـەر ئاسـتى

بایۆلۆجیش جۆرێك لە كرانەوە و توانای باڵاڕەویی تایبەت بە خۆی هەبێت. تیۆدۆتیۆس دۆبژانسكی دەڵێت:

"پێدەچێ باوانی مرۆڤ لە ١,٧٠٠,٠٠٠ ساڵ لەمەوبەرەوە ویستبێتیان سروشتی گیانەوەرانەی خۆیان بگۆڕن". پاشان لەسەر قسەكانی دەڕوات و ڕای هاوڕێیەكی بە نموونە دەهێنێتەوە كە زانای بایۆلۆژیایە، بەڵام دەشیا ڕای فەیلەسووفێكی بوونگەراش بێت: "بە تەنها مرۆڤ دەتوانێت لە خودی خۆی ڕابمێنێت، واتە تاقە گیانەوەرە كە دەتوانێت وەكو بابەت سەیری خۆی بكات و مەودا لە نێوان خۆی و خودی خۆیدا وەربگرێت و، سەرنجی ئەوەبدات كە دەیكات و تەگبیر بۆئەوە بكات كە دەیەوێ چۆن بێت"[9].

دەشتوانین بە شێوازێكی تر گوزارشت لەم بیرۆكەیە بكەین و بڵێین "بە مرۆڤبوون–Hominization" (وەك تیار دۆشاردان وەسفی سەرهەڵدانی مرۆڤی پێدەكات لەسەر زەوی) بە تەنها دیاردەیەكی بایۆلۆجی نییە كە ملكەچی سەرنجدانی تاقیكارییانە بێت، بەڵكو بە تەنها لە ڕێی فینۆمینۆلۆجییەكی دەروونبینانەوە دەتوانین ڕۆبچینە ناو مانای ئەم دیاردەیەوە. ئەوەی مرۆڤ لە پەرەسەندنی بایۆلۆژیی جیادەكاتەوە ئەوەیە كە ئەو لە ڕێی بەكارهێنانی "یاساكانی سروشت"ەوە ئەو دۆخەی خۆی تێناپەڕێنێت كە لە دەرەوەی مرۆڤ كاردەكەن، بەڵكو لە ڕێی ئەو وێنانەوە كە سەبارەت بە خۆی دروستیاندەكات و هەوڵ بۆ بەدیهێنانیان دەدات و، هەروەها ئەو لەو: "جۆری بوونە ڕادەمێنێت كە تیایەتی و، ئەوەی كە دەیەوێ بیكات و، ئەوەش كە دەیەوێ ببێت". ئایا مرۆڤ سروشتێكی هەیە؟ لەو شتانەوەی پێشتر وتمانن بۆمان دەردەكەوێ كە مرۆڤ سروشتێكی دیاریكراوی نییە، بەڵام ئەگەر وشەی "سروشت"مان بە شێوەیەكی كراوە بەكارهێنا، هیچ زیانێك ناكەین گەر دانمان بە بوونی "سروشتێكی مرۆیی"دا نا. لە ڕاستیدا هەندێ فەیلەسووف و تیۆلۆجیستی كاسۆلیك باسیان لە "سروشتێك"ی مرۆیی كردووە، بەڵام لە هەمان كاتدا پێیان لەسەر سروشتێكی "كراوە" داگرتووە كە دەیەوێ خودی خۆی تێپەڕێنێت. كاتێ

سەبارەت بە بوونی سروشتێكی مرۆیی دەپرسین، ناتوانین بەوە وەڵامی بدەینەوە كە ئاماژە بۆ "سروشتێك" بكەین كە لەگەڵ گیانەوەرانی شیردەردا تیایدا هاوبەشە. لەبەرئەوەی مرۆڤ لە ڕێی مرۆڤبوونی خۆیەوە تەنانەت ئەو سروشتەشی گۆڕیوە. بەهەرحاڵ ئێمە دەبێ لە گۆشەنیگایەكەوە پێناسەی مرۆڤ بكەین كە مرۆڤبوونی جیادەكاتەوە، نەك هاوبەشێتیی لەگەڵ گیانەوەراندا. دەتوانین بڵێین بە شێوەیەكی گشتی پرسیاركردن سەبارەت بە بوونی سروشتێك بۆ مرۆڤ، وەڵامەكەی نەگەتیڤانە دەبێت گەر سروشت بە شێوەیەكی وەستاو Static (ستاتیك) سەیربكەین، یان دایبڕین لە مرۆڤ خۆی، بەڵام وەڵامەكە پۆزەتیڤ دەبێت گەر مرۆڤ وێنایەكی دینامیكیی پێویستی بۆ سروشت هەبوو، بە جۆرێك كە لەگەڵ بوونەوەری مرۆییدا بگونجێت.

وشەیەكی تری باویش هەیە كە دەكرێ بە كورتی لێی بدوێین. ئایا مرۆڤ "ڕۆح" نییە؟ ئاخۆ ئەمە سیفەتی جیاكەرەوەی مرۆڤ نییە؟ بە دڵنیاییەوە مرۆڤ لەگەڵ ئەم گۆشەنیگایەدایە، بەڵام وشەی "ڕۆح" یەعنی چی؟ بێگومان دەبێ ئێمە زەینمان لەو تێڕوانینە بۆ ڕۆح بسڕینەوە كە بە جۆرێك لە گەوهەری پەنهانی لە قەڵەمدەدات (واتە تێڕوانینی animistic).

لەبەرئەوەی گرنگترین خەسڵەتی ڕۆح بەرەو پێشچوون و دەركەوتنە. واتە ڕۆحیش بیرۆكەیەكی دینامیكییە كە نابێ لە قاڵبی هیچ سروشتێكی وەستاو Staticدا قەتیس بكرێ، مرۆڤی ڕۆحانیش زۆر لە وەستاوییەوە دوورە، لەبەرئەوەی ئەو بەرەو دەرەوە دەچێت ec-static، واتە لە دەرەوەی خودی خۆیدایە Exist و، ڕۆحانیەتیش (یان ڕۆحگەرایی) Spirituality شێوازێكە بۆ ڕاهێنانی دەروون كە بە هۆیەوە "بوونی مرۆڤ" باڵاتر دەبێت.

لێرەدا و لە ڕەوتی ئەو تێبینییانەی پێشوودا، كە تیایدا باسمان لە دینامیكیەتی مرۆڤ و باڵاڕەویی كرد بەسەر خودی خۆیدا، دیسانەوە دەبێ بگەڕێینەوە بۆ كێشەی بوون و ماهیەت. پێشتر ئاماژەمان بە هەندێ جیاوازی لە بۆچوونی فەیلەسووفە بوونگەراكاندا دا

سەبارەت بەم کێشەیە: هایدیگەر ڕایدەگەیەنێت کە "ماهیەت"ی مرۆڤ لە بوونیدایە، بەڵام سارتەر دەڵێت بوون پێش ماهیەت دەکەوێت.

بە بۆچوونی من چ هایدیگەر و سارتەر و چ فەیلەسووفە بوونگەراکانی دی کۆکن لەسەر ئەوەی ئادەمیزاد ماهیەتێکی دیاریکراوی نەگۆڕ و پێشوەختی نییە. مرۆڤ لای سارتەر لە شتی دروستکراو ناچێت. کیرکەگۆریش هەمان بڕوای هەیە کاتێ دەڵێت ئێمە ناتوانین بوون بۆ کۆمەڵێك بیروڕای ئەقڵانیی پەتی بگەڕێنینەوە، هەروەها نیچەش، کاتێ دەڵێت مرۆڤ بەرەو باڵامرۆ هەنگاودەنێت. بۆیە لای هەموویان ئادەمیزاد ناکامڵ و ناتەواوە.

بەڵام ئەو ناکۆکییەی کە بە ناکۆکییەکی قووڵی لە قەڵەم دەدەن، پێدەچێ لەمەدا کورتبێتەوە: هەندێ لەم فەیلەسووفانە وایدەبینن کە هەندێ هێڵی ڕێنیماییکەر یان کلیلی ڕێپیشاندەر هەیە، تەنانەت دەشێ لە بوون خۆیشیدا هەبن، کە ئاماژە بۆ چۆنێتیی وەدیهاتنی بوونی مرۆیی دەکەن. لەوە دەچێ هایدیگەریش– بەو ڕستەیەی کە دەڵێت ماهیەتی مرۆڤ لە بوونیدایە– سەر بەم دەستەیە بێت، بگرە زۆر لەم دەستەیە نزیك دەبێتەوە بە تایبەتیش لە پەرەسەندنی دوایی فەلسەفەکەیدا کە تیایدا بوونی مرۆڤ دەگاتە قۆناغی کامڵبوون وەختێ بە دەم بانگەوازی بوونی گشتی (**Being**)یەوە دەچێت. کارل یاسپەرزیش هەر سەر بەم گروپەیە، دەتوانین ئەو دەربڕینەی بهێنینەوە یاد کە پێشتر بە نموونە هێنامانەوە کە دەڵێت: "هیچ بوونێکی مرۆیی **Existenz**ی دابڕاو نییە لە باڵاڕەوی **Transcendence**". بێگومان ئەو فەیلەسووفە باوەڕدارانەش کەوا دەڕواننە بوونی مرۆیی کە لە ڕەوتیدا بەرەو خودا، خودی خۆی تێدەپەڕێنێت، هەر سەر بەم دەستەیەن. لە سەرێکی تریشەوە، نیچە و سارتەر و کامۆ وا سەیری بوونی مرۆیی دەکەن کە لە ڕەوتیدا بەرەو نەبوون (عەدەم) خۆی تێدەپەڕێنێت. یەزدانێك لە گۆڕێ نییە، هەر بۆیە مرۆڤ تەنیا و بێ پشت و پەنایە و دەبێ خۆی پێوەرە تایبەتیەکانی خۆی دابنێت و، بەهاکانی خۆی دیاریبکات و، بڕیار لەسەر ئەوە بدات دەبێت بەچی. هەر لێرەشەوەیە ناڕەزاییەکەی سارتەر لەوەی کە ئەگەر بە پێچەوانەوە بووایە، واتە ئەگەر یەزدان بە جۆرێك لە جۆران

"ماهیـەت"ی بەسـەر ئـادەمیزادا بـسەپاندایە، لـەم حاڵەتـەدا مـرۆڤ بـوونێکی ڕاسـتەقینەی نەدەبوو، بەڵکو تەنها وەکو شتێکی دروستکراوی لێدەهات، گەرچـی ئـەو دروسـتکەرە لـەم حاڵەتـەدا خولقێنـەرێکی دابـڕاوە لـەم جیهانـەش. لێـرەدا دەتـوانین وا وەڵامـی سـارتەریش بدەینەوە کە مەسەلەکە پەیوەندیی بە "سەپاندن"ی ماهیەتێکەوە نییە بەسـەر مرۆڤـدا و، "هایدیگـەر"یـش ڕاسـتیکردووە کـە گوتوویـەتی "سـارتەر" چـەمکی بـوون و ماهیـەت بـە شێوازێکی زۆر سوننەتی بەکاردەبات.

بەڵام پێویستە گفتوگۆی ورد لەسەر ئەم کێشە دژوارە دوابخەین تـا دەگەینـە بیرۆکـەی ڕەسەنایەتی **Authenticity** و تا لە قۆناغێکی دواتـری ئـەم کتێبەشـدا لـە بونیـادی ئاکـاری بوونگەرا و توانای پراکتیزەکردنی ئەدوێین.

٢–دووەم خەسڵەتی سـەرەکیی بـوونی مرۆیـی دانـسقەیی "**Uniqueueness**"ی بـوونی مرۆییە، چونکە ئەو شـتێکی بـێ ئـەقڵ نییـە تـا کاتـێ باسـی دەکـەین بـە ئـەو "**it**" نـاوی بهێنین، بەڵکو ئەو بوونەوەرێکە دەڵێت "من..". کاتێکیش بـە ڕانـاوی یەکـەم قـسەدەکات، هەر لافی ئەوە لێنادات کە پێگەیـەکی دانسقە و ڕوانگەیـەکی دانسقەی لـە جیهانـدا هەیـە، بەڵکو لە ڕێـی ئـەم ڕانـاوەوە ئامـاژە بـۆ بوونـەوەرێکی دانسقە **Unique Being**ش دەکـات. هەنـدێك هــەن جارجــار وشــەی **Mineness** (تایبەتمەنـدیی خـود)یـان بـەکارهێناوە بـۆ گوزارشتکردن لە هوشیاریم بەوەی کە مـن خـاوەنی بـوونێکی تـاك و جیـام لـە بـوونی هـەر مرۆڤێکی دی، من "نموونە"یەك نیم لە پۆلێك یان لە دەستەیەك، بـەڵکو مـن "مـن"م، ئـەم دەستەواژەیەش بە تەنها دووبارەکردنەوەیەك نییە، بەڵکو جەختکردنەوەیـە لەسـەر بـوونی تاکـە کەسـیی دانـسقە **Unique**م، بـەو پێیـەی کـە مـن وەکـو بوونـەوەرێکی بەرچـاو ئـەو بوونەوەرە بەرچاوەم نەك بوونەوەرێکی دی.

بێگومـان ئـەم سـەرنجانە هـەم پێویـستیان بـە ڕوونکردنـەوە و هـەم بـە جۆرێـك لـە مەرجبەندی هەیە، دەشێ بگـوترێ کـە هـەموو شـتێکی بەشـەکی لـە بوونـەوەرەکانی ئـەم دونیایە بوونەوەرێکی دانسقەیە، بـۆ نموونـە دوو نوسـخەی تـازە چـاپکراوی یـەك ڕۆژنامـە

دەشیٚ زۆر لە یەك بچن، گەرچی بە چاوپیاخشاندنی ورد هەندیٚ جیاوازیی کەممان بۆ دەردەکەویٚ، بەڵام ئەوەی مەبەستە ئەوەیە کە ئەو جیاوازییانە بە لامانەوە گرنگ نین. ئەم نوسخەیەیان بخوێنمەوە یان ئەوی تریان وەکو یەك وایە. کە نوسخەیەکیشیانم خوێندەوە ئیتر بایەخ بە سەدان هەزار نوسخەی تری ئەو ژمارەیە نادەم. خۆ ئەگەر واز لە رۆژنامە بهێنین و دەربارەی گیانەوەران بدوێین، دەبینین کە لەمیاندا جیاوازییەکە گرنگتر و ئاشکراترە لە هی شمەکە دروستکراوەکان. ژیانی گیانەوەری جۆرێکە لە بوون کە دەکەوێتە مابەینی بوونی مرۆیی و بوونی شمەکەکانەوە. بەڵام تەنانەت لە حاڵەتی گیانەوەریشدا بە شێوەیەکی گشتی بەلای زیندەوەرزانەوە گرنگ نییە تاقیکردنەوە و توێکارییەکانی لەسەر کام نموونەی بەشەکی ئەنجام بدات. ڕەنگە بوونەوەری مرۆییش وەکو ئەم نموونانە سەیربکریٚ، لە زانستگەلێکی سوودمەندی وەکو دەروونناسی و کۆمەڵناسیدا. بەڵام کاتیٚ بوونەوەری مرۆیی مامەڵەیەکی ئامار ئاسایانەی لەگەڵدا دەکریٚ، لەم حاڵەتەدا گرنگترین تایبەتمەندی فەرامۆش دەکریٚ کە ئەویش "مرۆڤبوون یان تاکێتی" individualityی وردی هەریەکێك لەو بوونەوەرانەیە. یاسپەرز لەو ڕستەیەدا ڕاستی گوتووە کە پێشتریش ئاماژەمان بۆ کرد: هیچ بوونەوەرێکی دی ناتوانیٚ جێی بوونەوەری مرۆیی بگرێتەوە، هەرچۆن ناگۆڕرێتەوە. مرۆڤ دەتوانیٚ بڵێت کە بوونەوەری مرۆیی تاك سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندی بایەخپێدانە. ئەم سیٚ خەسڵەتەش: واتە "هیچ جێی ناگرێتەوە" و "ناگۆڕرێتەوە" و "سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندی بایەخپێدان" دەبنە مایەی دانسقەیی بوونەوەری مرۆیی یان تایبەتمەندیی خودیی بوونەوەری تاکەکەسی و هەر ئەمانەش لە جۆرەکانی تری بوون جیای دەکەنەوە.

لە سەرێکی ترەوە ڕەنگە بوتریٚ کە دانسقەیی هەموو بوونەوەرێك تەنها دانسقەییە لە ڕووی مادییەوە و، لە بنەڕەتدا جیاواز نییە لەو جیاوازییە وردانەی کە لە نێوان پەپوولەیەك و پەپوولەیەکی تری هەمان ڕەگەزدا هەیە، یان لە نێوان دۆلارێکی زیو و دۆلارێکی تردا هەیە. ئێمە دەزانین کە جیاوازیی فیزیکی لە نێوان بوونەوەرێکی مرۆیی و بوونەوەرانی

مرۆیی تردا هەیە، هەموو بوونەوەرێك ڕوویەكی دانسقە و ڕواڵەتێكی دانسقەی خۆی هەیە. لەم ساڵانەی دواییشدا زۆر شت لە بارەی بنەمای فیزیكیی "دانسقەبوون Uniqueness"ەوە فێربووین. بۆماوەناسی فێری كردووین كە خانەكانی بۆماوەی هەر كەسێك (واتە جینەكانی) هەڵگری تایبەتمەندییەكانی ئەو كەسەن و ئامێتەبوون و گۆڕانكاریی شیاوی ئەو پێكهاتەیەی كە زاووزێشی لەسەر بەندە كۆمەڵێك ئەگەری بێ كۆتایین. بەڵام دۆزینەوەی ئەم بنەما فیزیكییەی "دانسقەیی"، "دیاردەی بوونگەرایانەی ئەم دانسقەییە بە تەنها ناگەڕێنێتەوە بۆ دیاردەیەكی فیزیكیی شوبهاو بەو جیاوازییە فیزیكیانەی كەوا لە هەر "گیانەوەر" و هەر "بلوور" و تەنانەت هەر شتێكی دروستكراو دەكات كە شتێكی دانسقە و بێ وێنە بێت. دانسقەبوونی بوونەوەری مرۆیی، بنەما بایۆلۆجی و سروشتی –كیمیاییەكەی هەرچییەك بێت، دانسقەبوونێكی جیاوازە، هیچ گیانەوەرێك یان شتێكی دروستكراو نییە بتوانێت بڵێت: "من".

دانسقەبوونی ئادەمیزاد لەو هەستەیدایە كە خاوەنی تایبەتمەندێتیی ئەو بوونەیە كە خۆی دەناسێت بەوەی كە "من"ە و لە دونیایەكی بچكۆلەكراو (مایكرۆكۆزم Microcosm*)یان لە مۆناد Monad (گەردیلەی ڕۆحی) دەچێت، وەك لایبنیتز** ناوی دەنێت، كە سەنتەرێكی دانسقەیە و لە هیچ بوونەوەرێكی تر ناچێت و، تەنیا و دابڕاوە لەوانی دی، بەڵام بە مانایەك لە ماناكان جیهان دەگرێتە خۆی و جیهانیش ئەو دەگرێتە خۆی، كاتێك دەڵێم من ئەم "من"ەم یەكێكی تر نیم، ئەم قسەیەم پێدراوێكی سەرەكی و

* مایكرۆكۆزم زاراوەیەكی بە ئەسڵ یۆنانییە كە لە دوو بڕگە پێكدێت Micro واتە بچووك و Cosmos واتە گێتی یان گەردوون، یۆنانییەكان ئەم ناوەیان بەسەر مرۆڤدا دابڕیبوو بەرامبەر جیهانی گەورە یان گەردوون Macrocosm.

** مۆناد Monad وشەیەكی یۆنانییە، واتە یەكەی سەربەخۆ، ئەم زاراوەیە لە فەلسەفەكەی فەیلەسووفی ئەڵمانی لایبنیتز ١٧١٦ -١٦٤٦ (Leibniz)دا باو بوو، لایبنیتز دەیگوت قسەكانی ئێمە "مۆناد"ن واتە گەوهەری تاكەكەسن یان جیهانێكی سەربەخۆن و سەر بە هیچ نین تەنها خودا نەبێت .

خەسڵەتێکی گەوهەریی بوونی مرۆییە. بەڵام بۆچی وایە؟ ئەمە نهێنییەکی ئاڵۆزە، لەوانەیە پرسیاری "بۆچی"یش بێمانا بێت، یان لەوانەیە ئەم وشەیە لەم ڕەوتگە (سیاق)ەدا بە تەنها گوزارشت لە جۆرێك سەرسوڕمان بکات و هیچی تر. لە لایەکی ترەوە خەڵك ڕاهاتوون بە مەزەنە وەڵامی ئەم پرسیاری "بۆچی"یە بدەنەوە، هەر بۆیە چیرۆکەکانی خولْقاندن (خلق) و دۆنادۆنی ڕۆحەکان (تناسخ الارواح) هۆیەکەی تا ڕادەیەك بۆ ئەم "من" بوونە دەگەڕێتەوە. جارێکی تریش بۆ ئەم بابەتە دەگەڕێینەوە کاتێ لەو دیاردەیەمان کۆڵییەوە کە بوونگەراکان پێی دەڵێن **Facticity**.

٣-سێیەم تایبەتمەندیی سەرەکی پەیوەستبوونە بە خودەوە **Self-relatedness**، ئەمەش تایبەتمەندییەکە بەرەنجامی ئەو خەسڵەتانەی پێشووە کە باسمانکردن. ئێمە بینیمان کە بوونەوەری مرۆیی وەکو کەسێکی دانسقە بە ڕێگای خۆیدا دەڕوات. ئەو یان خودی خۆیەتی، واتە ئەو بوونەوەرە دانسقەیەی کە لە جیهانی شتەکان دەردەچێت و لەهەر حاڵەتێکی پێدراو دووردەکەوێتەوە، یاخود خودی خۆی نابێت و لەناو جیهانی شتەکاندا دەتوێتەوە (وەکو هەر شتێکی تر) و بۆ هیچ شتێکی خۆی بڕیار نادات، بەڵکو فاکتەرەکانی دەرەوە بڕیاری هەموو شتێکی بۆ دەدەن. ئاڵۆزیی زۆری بوون و خودێتی لە دەستەواژەی وەکو: "مانای بوونت وەکو خودێك" دەردەکەوێ (یان بە دەربڕینێکی باشتر: لە ڕێگاتدا بەرەو خودێتی) ئەمەش مانای ئەوەیە توانات هەبێت لەگەڵ خودی خۆتدا ببیت بە یەك و خودی خۆت بهێنیتە دی (گەرچی دەشێ مرۆڤ خۆی دەسبەرداری ئەمە بێت)، یان توانای ئەوەت هەبێت لەناو خودی خۆتدا دابەش بیت و لەوە دابڕێیت کە پێی دەڵێن "خودی ڕاستەقینە". هەندێ لە بوونگەراکان ئەم دوو توانایە (ئەم دوو ئیمکانە) ناودەنێن "بوونی ڕەسەن **authentic** و بوونی ساختە یان نارەسەن **inauthentic**". بەڵام ئەم زاراوانە بە ئینگلیزی کەمتر ئەو مانایانەمان پێ دەبەخشن کە لە ئەسڵە یۆنانیەکەدا هەن. چونکە وشەی **authantic** دەلالەت لە کەسێك دەکات کە شت بۆ خۆی بکات **autos**، واتە بۆ بەجێهێنەری کردارەکە. بەڵام لە بەکارهێنانماندا بۆ ئەو وشەیە،

بۆ نموونه سەبارەت بە تابلۆیەك دەڵێین ئەمە کارێکی "ڕەسەن"ی "ڕامبرانت"ە*، کە مەبەستمان لەوەیە ئەو تابلۆیە ڕامبرانت خۆی کردوویەتی. هاوواتا ئەڵمانییەکەش Eigentlich دەکرێ بە شێوەیەکی حەرفی بە Own-ly بۆ ئینگلیزی تەرجەمەی بکەین، واتە ئەو شتەی کە مرۆڤ بە هی خۆی دەزانێت.

مەسەلەی پەیوەستبوونی مرۆڤ بە خودی خۆیەوە و ئەو تەنگژەیەی کە تێیدەکەوێت لەوەدا کە (یان دەبێ جڵەوی بوونی خۆی بگرێتە دەست یان بەرەڵای بکات) دیسانەوە و لە شێوەیەکی تردا کێشەی بون و ماهیەت دەوروژێنێتەوە. ئێمە چۆن دەتوانین جیاوازی لە نێوان بوونی ڕەسەن و بوونی ساختە یا ناڕەسەندا بکەین؟ پێودانمان بۆ ئەوە چییە؟ پاشان ئاخۆ لە ڕاستیدا پێودان بۆ ئەوە هەیە؟

ئایا بوونی ڕەسەن بەندە بە بەهێزیی هەڵبژاردنەوە و ڕادەی خودێتی لە هەڵبژاردندا؟ هەروەها ئایا ئەمە بەو مانایە دێت کە تەبابوون لەگەڵ ڕێساکان و پەیرەویکردنیان ڕەفتارێکی ناڕەسەنە؟ ئایا دەشێ مرۆڤ ئەو ئەنجامگیرییە بکات کە لەوانەیە کەسێکی دز و لادەر و یان دیکتاتۆرێکیش مرۆڤێکی ڕەسەن بێت، لەبەرئەوەی خۆی ئەو ڕێگایەی هەڵبژاردووە و، هاوولاتییەکیش کە بە یاساوە پەیوەستە بوونێکی ناڕەسەنی هەبێت لەبەرئەوەی ئەو بەبێ بیرکردنەوە بە یاساوە پەیوەستە؟

بە گشتی فەیلەسووفە بوونگەرا بێباوەڕەکان هەستدەکەن ناچارن ڕێگای یەکەم لەم دوو ڕێگایە بگرنەبەر، گەرچی ئەوان لە ئەنجامە ئاژاوەگێڕی و ناکۆمەڵایەتیەکانی ئەو ڕێگایە خۆیان دەپارێزن. بۆ نموونە سارتەر بڕوای وایە کە ئێمە خۆمان لە ڕێی "هەڵبژاردن"ەوە بەهاکانی خۆمان دەخوڵقێنین و شتێك هەڵنابژێرین کە لە پێشدا بە چاکە دیاریکراوە و ناسراوە، بەڵکو ئێمە شتێك هەڵدەبژێرین لەبەرئەوەی بەلای ئێمەوە چاکەیە. بەڵام لە هەمان کاتدا سارتەر جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە ئێمە شتێك هەڵنابژێرین لەبەرئەوەی "باشترین"ە "تا بۆ هەمووان باش نەبێت"[10]. شتێکی ئاشکراشە کە ئاسان

* ڕامبرانت (Rambrandt ١٦٠٦–) یەکێکە لە هونەرمەندە شێوەکارە گەورەکانی جیهان.

نییە ئەوە بزانین چۆن ئەم پرنسیپە بە ڕواڵەت کانتییە لەگەڵ فەلسەفەکەی سارتەردا دەگونجێت. بەڵام بەهەرحاڵ من بڕوام وایە کە دەبێ هەر وا وەسفی ئەم پرنسیپە بکەین کە (تەنها بە ڕواڵەت) کانتییە. لەبەرئەوەی جیاوازیکردنی کانت Kant لە نێوان سەربەخۆبوونی ئیرادە و سەربەخۆنەبوونیدا، بە ڕواڵەت لە جیاوازیی نێوان بوونی ڕەسەن و بوونی ناڕەسەن دەچێت لای بوونگەراکان، بەڵام لە ڕاستیدا وا نییە. ئەم دوو فەیلەسووفە هەردووکیان دژ بە قبووڵکردنی کوێرانەی ئەو یاسا ئەخلاقیانەن کە لە دەرەوەی خودی مرۆڤەوە بەسەریدا دەسەپێنرێن، بەڵام تێڕوانینەکەی سارتەر تێڕوانێکی خودییە کە لای کانت نییە، چونکە سارتەر نکووڵی لەوە دەکات "ئەقڵێکی کردەیی" هەبێت کە بە شێوەیەکی بابەتی جێی بڕوابێت.

بەرامبەر بەم ئاقارە خودییانە، فەیلەسووفە بوونگەرا مەسیحییەکان و فەیلەسووفە بوونگەرا ئەڵمانیەکان، هەوڵدەدەن ئەو قۆرتە لە نێوان ئازادیی تاکەکەس و سەربەخۆیی ئیرادەی و، خواستەکانی یەزدان یان خواستەکانی بووندا نەهێڵن. بەڵام ئەمە مەسەلەیەکی هەروا ئاسان نییە، بە تایبەتیش ئەگەر مرۆڤ بیەوێ نەکەوێتە هەڵەی پەنابردنە بەر "ماهیەتێکی مرۆیی"ی لە پێشدا ئامادەکراو بەو سیفەتەی پێودانێك بێت بۆ ڕەسەنایەتی. سێوێکی باش یان ڕاکێتێکی باشی تێنس بۆیە باشن لەبەرئەوەی پێودانێك هەیە بۆ باشێتییان، بەڵام ئەوەی کە بوونگەرا ڕەتیدەکاتەوە، مەسیحی بێت یان نامەسیحی، ئەوەیە کە مرۆڤ وەکو سێو یان ڕاکێت بپێورێ.

قسەکردنی ورد و درشت لەسەر ئەم مەسەلە دژوارانە بۆ بەشەکانی دواتری ئەم کتێبە هەڵدەگرین (بڕوانە بەشەکانی هەشت تا دوانزدە). بەڵام ئێمە جگە لەو تایبەتمەندییە سەرەکییانەی بوون کە باسمانکردن، تایبەتمەندییەکی تریش دەخەینە سەریان کە ئەویش ئەوەیە "بوون بە تەنها ئەوە نییە "هەبیت to be"، بوون واتە ڕووبەڕووی هەڵبژاردن ببیتەوە "هەبیت یان نەبیت To be or not to be"، واتە بە مانای وشە خاوەنی بوون بیت، یاخود دەسبەرداری بیت.

٤–توانای شیكردنەوەی بوونگەرایانە

لـە بنەڕەتـدا ئـەم بەشـەمان بـۆ توێژینـەوەی چـەمكی "بـوون" تـەرخانكرد، لەگـەڵ ئاماژەپێـدانێكی تایبەتیـدا بـۆ شـێواز (یـان شـێوازەكانی) تێگەیـشتنی فەیلەسـووفە بوونگـەراكان لـەم چـەمكە. لـەم قۆناغەشـدا یەكـەمین هەڵسەنگاندنی بوونگـەراییمان بـۆ مەیـسەر دەبێـت. ئێمـە هـەمووومان بوونـەوەری مـرۆیین و بـە شـێوەیەكی ڕاسـتەوخۆش پەیوەستین بـە مانـای وشـەی "بـوون"ەوە. بـەڵام ئـاخۆ ئێمـە، وەختـێ بـیر لـە بوونمـان دەكەینەوە، بەو وەسفە سەرەكییەی بوونگەراكان قایل دەبین كە ئەڵێن ئەم بوونـە ناكامـڵ و بێ سنوورە و هەر حاڵەتێكی دانـسقەیە و، دەشـێ خـودی خـۆی بـەدیبهێنێت یـاخود لـە دەستی بدات؟ ئەگەر لەسەر ئەم شتانە لەگەڵیانـدا كـۆك نـەبین، لـەم حاڵەتـەدا وا باشـترە لەوە زیاتر لەگەڵیاندا نەڕۆین.

بەڵام ئەگەر ئەم وەسفەمان بۆ حاڵەتی بوون بە وەسـفێكی ورد لـە قەڵـەم دا، بگـرە بـە وەسفێكی ورووژێنـیش (بـە بـەراورد لەگـەڵ بیروبۆچـوونی ماهیەتگـەراكان **Essentialists**دا)، ئەوكات ئەم پرسیارە دێتە پێشێ: "دوای ئەوە بەرەو كوێ دەچین؟" ئایـا ئـەم وەسـفەی بونیادە بنەڕەتیەكـەی بـوون، نابێتـە مایـەی ئەسـتەمبوونی دامەزرانـدنی فەلـسەفەیەك بـۆ بوون؟ ئێمە لـەوە تێدەگـەین كـە چـۆن بوونـەوەری دانسقە، بـە هـۆی ئـەوەی كـە دەبـێ سەبارەت بە بوونی خۆی بڕیاربدات، ناچار دەبێت لە بوونی خۆی ڕابمێنێـت و بـەو جـۆرەی كە بۆی مەیسەرە لـەو بوونـە تێبگـات. بـە پێـی ئـەو زاراوەیـەی كـە هەنـدێ لـە نووسـەرە بوونگەراكان بەكاری دەهێنن، ڕەگوڕیشەی فەلسەفەی بوونگەرایی لەناو بـوونی بەرچـاودایە و سیفەتی "بوونگەرایی"یش ئامـاژە بـۆ بونیـادە گـشتیەكانی بـوونی مرۆیـی دەكـات، لـە كاتێكا وشەی **Existentiell** ئاماژەیە بۆ بوونی بەرچـاوی بوونـەوەری تـاك. گەرچـی هەنـدێ نووسەر هەن ئەم جیاوازییە ڕەتدەكەنەوە. بەڵام دەشێ هەموو لەسـەر ئـەوە كـۆك بـن كـە

هاندەری بنەڕەتیی هەر فەلسەفەیەکی بوون لـە پێویـستیی تاکەکەسـەوە بـۆ گەیـشتن بـە تەباییەك لەگەڵ بوونی تایبەتی خۆیدا سەرچاوە دەگرێ.

بەڵام مرۆڤ چۆن دەتوانێت لە بـوونی مرۆیـی تاکەکەسـیی بەرچـاوەوە کـە لـە نزیکـەوە دەیناسێت ڕاستەوخۆ بەرەو جۆرێك لە لێکدانەوەیەکی فەلسەفی بـچێت کـە هەڵبـەت ئـەبێ لافی ئەوە لێبدات کە برێك لە ڕاستیی پێکاوە، تەنها لەبەرئـەوەی نـاوی "فەلـسەفی"ی لـە خۆی ناوە؟ بە شێوەیەکی تایبەتیش: ئەگەر بوونی مرۆیی بـەردەوام ناکامـڵ و نـاجێگیرە، مرۆڤ چۆن دەتوانێ لافی ئەوە لێبدات کـە وەسـف و لێکدانـەوەی تـەواوی بـۆی هەیـە؟ لـە سـەرێکی تریـشەوە، ئەگـەر هـەر بوونـەوەرێك تـاکێکی دانسقە بێـت و وەکـو "نموونـە"ی دەستەیەك سەیر نەکرێ، مرۆڤ چۆن دەتوانێت حوکمێك بەسـەر بـوونی مرۆییـدا بـە گـشتی بدات؟ کە ئەمە کارێکی پێویستە بۆ هەر فەلسەفەیەکی بوونیش.

پاشان ئەگەر کۆمـەڵێك پێـوەری بابـەتی نـەبێت بـۆ جیاکردنـەوەی بـوونی ڕەسـەن لـە نارەسـەن، ئـاخۆ ئـەوکات ناکەوینـە ژێـر کاریگـەریی حـەز و ئـارەزووە تاکەکەسـیەکان و پەسـەندکردنی هەوەسـبازانەوە؟ ئـەی ئەمـەش نابێتـە هـۆی زیـادەڕەوی لـە ئازادیـدا لای سارتەر و، پووچیی قارەمانانە لای کامۆ و، مەسیحیەت لای کیرکەگۆر و باڵامرۆ لای نیـچە و مردن لای هایدیگەر و هەر بیرۆکەیەکی تری لـەم بابەتـە و بـە ڕەهـا کردنیـان؟ بـەڵام ئـەوە وەکـو فەلـسەفە هـیچ شـتێکمان پێناڵێـت، بـەڵکو شـتمان سـەبارەت بـە حاڵەتـە سایکۆلۆژییەکانی هەریەك لەم نووسەرانە پێدەڵێت.

هەڵبەت ئەم ڕەخنانە ڕەخنەی توندن و، دەشێ لە ڕوانگەی هـەر توێـژەرێکی سـەر بـە ئەزموونگەرایی تەسك یان ئەقڵگەرایی بەرتەسکەوە بە گورزی کوشـندە بـۆ بوونگـەرایی لـە قەڵەم بدرێن، ئەو توێژەرەی کە وەکو هەر دیاردەیەك لـە دیاردەکـانی سروشـت لـە مـرۆڤ و کـردەوەی مرۆیـی دەکۆڵێتـەوە. بـەڵام دەشـێ ببێتـە هانـدەرێکیش و بـۆ پـەرەدان بـە میتۆدەکانی لێکۆڵینەوەی مرۆڤ هانمان بدات، لەبەرئەوەی لێکۆڵینەوە لە مرۆڤ پێویستی بـە میتۆدی کراوەتر و وردتـر هەیـە لـەو میتۆدانـەی کـە لـە لێکۆڵینـەوەی کانزاکـان و ڕووەکـدا

بەكاردێن. ئەو سێ پرسیارە ڕەخنەییەی كە لە كۆتـایی برگـەی پێشووشدا وروژانـدمانن، دەتوانین بەم جۆرە وەلامیان بدەینەوە: گوتنی ئەوەی كە مرۆڤ "ناكامڵ"ە و بەردەوام لە ڕێگایدایـە بـەرەو ئـەوەی كـە دەیـەوێ ببێـت، مانـای ئـەوە نییـە كـە وەسـفكردنی مـرۆڤ ئەستەمە، بەڵكو مانای ئەوەیە كە ئەم وەسفە دەبێ بایەخ بـە "ئیمكـان"ەكـان بـدات نـەك هەنـدێ خەسـڵەتی نـەگۆڕ، هـەروەها گـوتنی ئـەوەی كـە هـەر تاكەكەسـێك بوونـەوەرێكی دانسقە و بێهاوتایە، مانای ئەوە نییە كە ئێمە ڕووبەڕووی كۆمەڵێك تاكەكەس دەبینـەوە كـە نە شێوەیان هەیە و نە وەسف دەكرێن. لەبەرئەوەی كۆمەڵێك سنوور و ئاسۆ هەن كـە ئـەم بوونـەوەرە دانسقانەیان تێدایـە و، كۆمـەڵێك بونیـاد هـەن كـە بـە هۆیانـەوە ئـەو تاكانـە دەناسـین. دواجـاریش، كـە دەگـوترێ بـوونی مرۆیـی لـە ڕێـی جیـاوازەوە خـودی خـۆی بەدیدەهێنێت، ئێمە دەتوانین پەی بەوە بەرین كە بۆ ئـەوە هەنـدێ پێـوەر هـەن (گەرچـی زیاتر پێوەری دەرەكین نەك ناوەكی) كە مرۆڤ بەرەو وەدیهاتنی ڕەسەن دەبەن.

بەم پێیە ئێمە دەبێ درێژە بە باسەكەمان بدەین، باسەكەشمان شێوەی شـیكردنەوەی فینۆمینۆلۆجی لەخۆ دەگرێت بۆ ئەو جۆرە بوونەی كە پێیدەڵێن بـوونی مرۆیـی **Existence** كە لە بەشی پێشوودا خاسیەتە سەرەكیەكانیمان خستەڕوو.

بەشی چوارەم

بوون و جیهان

١–بوون و دەوروبەر.

٢–جیهانی ڕۆژانە.

٣–جیهانی زانست و هونەر و ئایین.

٤–جەستە.

٥–شوێن و کات (زەمەن).

٦–سروشت.

١–بوون و دەوروبەر

گەرچی ئێمە زۆر لـە بـارەی "جیهـان"ەوە ئـەدوێین، بـەڵام تۆزێـك بیركردنـەوە لـەم وشەیە ئەوەمان پیشاندەدات كە گەلێ مانا دەگرێتە خۆی و، هەنـدێك لـەم مانایانـە ڕوون نین، كەواتە جیهان چییە؟ ڕەنگە پێمان خۆش بێت وەڵامـی ئـەم پرسـیارە وا بدەینـەوە كە: جیهان بریتییە لە هەموو ئەو شتانەی كـە هـەن. بـەڵام ئـەم وەڵامـە یەكسەر بـەرەو ڕووی كۆمەڵێك كێشەمان دەكاتەوە، كەس ڕادەی فراوانی و ناوەڕۆكی ئەو شتانە نازانێت كە هەن، كەواتە ئیتر چۆن دەتوانـێ حـوكمێكی ماناداریـان لـە بـارەوە بـدات؟ پێدەچـێ كاتێ یەكێكمان دەربارەی جیهان ئەدوێت، زیاتر مەبەستی لەو شتانە بێـت كـە دەكەونـە سـنووری دەرك پێكردنیـەوە، یـان هـەموو ئـەو شـتانەی كـە وێنایـەكیان لـە بـارەوە دروستدەكات. بەڵام ئەو ناتوانـێ لافـی ئـەوە لێبـدات كـە دەربـارەی هـەموو ئـەو شـتانە ئەدوێت كە هەن.

بـەم جـۆرە واژەی "جیهـان" بـەردەوام هـەڵگری گۆشـەنیگای ئـەو كەسـەیە كـە دەربارەی جیهان ئەدوێت. واتە جیهان شتێكی تەواو سـەربەخۆ نییـە لـەو كەسـانەی لـە

بارەیەوە ئەدوێن، بەڵام واتای ئەو دەوروبەرەیان دەگەیەنێت بەو جۆرەی دەیناسن و دەرکی پێدەکەن، کەواتە شتێکی بێمانایە دەربارەی "هەموو ئەو شتانەی کە هەن" و بەبێ دیاریکردنیان بدوێین. بەڵام جیهانیش بە تەنها بریتی نییە لە "هەموو ئەو شتانەی هەن"، بەڵکو بریتییە لە هەموو ئەو شتانەی کە دەوروبەری (یان ژینگەی) مرۆیی‌و هەروەها ئەو مەیدانە Setting پێکدەهێنن کە ژیانی ئادەمیزادی تیا بەسەر دەبرێ.

وشەی جیهانیش لە زمانی ئینگلیزیدا "World" لە وشەیەکی ئینگلیزیی کۆن وەرگیراوە کە "Weor-old"وە تیایدا برِگەی Weor بە مانای مرۆڤ دێ و برِگەی oldیش واتە سەردەم یان چاخ. کەواتە وشەی جیهان لە ئینگلیزیدا بە گوێرەی پێکهاتە زمانەوانیەکەی بە مانای سەردەمی مرۆڤ یان چاخی مرۆڤ دێت.

کەواتە گەر بمانەوێ وردبین، پێویستە بڵێین جیهانێك نییە لە مرۆڤ دابرِاوبێت. بەڵام نابێ وا لەمەش تێبگەین کە مەبەستمان لە جۆرێك لە جۆرەکانی ئایدیالیزمی خودییە کە تیایدا بوونی گەردوونی ماددی لەسەر ئەو ئاوەزانە بەندە کە دەرکی پێدەکەن (کاتێ شتێك هەیە کە دەرکی پێبکرێ esse est percipi)

بێگومان گەر بوونەوەرە مرۆییەکانیش نەبن، هێشتا هەر کاکێشانەکان و درەختەکان و تاشە بەردەکان و شتی تری لەو بابەتە هەن و، دیارە کە لە چاخە دێرینەکانیشدا و بەر لە پەرەسەندنی جۆری مرۆیی هۆشمەند Homo Sapiens و بەر لە سەرهەڵدانی هەر جۆرێکی تری مرۆیی لەسەر زەوی هەر هەبوون. بەڵام هەموو ئەم شتانەش پێکەوە

---

* ئایدیالیزمی خودی ئەو رێبازەیە کە قەشەی ئێرلەندی جۆرج بارکلی (١٦٨٥–١٧٥٣) دایمەزراند و ئەو برِوای وابوو کە شتەکان بوونیان نییە مەگەر ئەقڵێك هەبێت دەرکیان پێبکات، ئیدی ئەو ئەقڵە ئەقڵێکی مرۆیی بێت یان یەزدانی.

** مەبەست لە Homesapiens ئەو قۆناغەیە لە پەرەسەندنی ژیانی ئادەمیزاد کە تیایدا پەنای بردەبەر ئامرازەکان بۆ زاڵبوون بەسەر ژینگەدا و، ئەم قۆناغەش جیاوازە لە قۆناغی چاخی بەردین کە بەر لەم بوو.

جیهانێك دروست ناكەن، پێشتر بینیمان كە جیهان بە تەنها بریتی نییە لەو "شتانەی كە هەن". كاتێكیش دەڵێین جیهانێك نییە لە مرۆڤ دابڕاوبێت، ئەم قسەیەمان بریتی نییە لە دەستەواژەیەكی میتافیزیكی سەبارەت بە مۆركی ئەو شتە ماددییانەی پشت بە دەركی ئاوەزی مرۆڤ دەبەستن. بەڵام من تەنها ئاماژە بۆ خاڵێكی زمانەوانی دەكەم، ئەویش ئەوەیە كە: ئێمە كاتێ دەربارەی جیهان ئەدوێین، لە هەمان كاتدا واتە دەربارەی مرۆڤیش ئەدوێین، لەبەرئەوەی واژەی "جیهان" دیدگایەكی مرۆییانە دەگرێتە خۆی، كە لەم دیدگایەوە وەكو ژینگە (دەوروبەر)ێك دەڕوانینە هەموو شتەكان.

مرۆڤ جیهانی خۆی ڕێكدەخات، هەر بۆیە قسەكردن لەسەر "جیهان" جۆرێك لە یەكبوون دەگەیەنێت، لەبەرئەوەی جیهان ئاشووبێك نییە، یان تێكەڵەیەكی كوێر **Chaos** نییە.

هەر لەمەشەوەیە كە یۆنانییە كۆنەكان بە جیهانیان دەوت **Kosmos** واتە گەردوونی ڕێكوپێك. مرۆڤ دیاردەكان لە جیهاندا ڕێكدەخات. بەڵام دەشێ نەتوانێ جیهانەكەی خۆی بە تەواوی ڕێكبخات.

بەردەوام شتی بێسەروبەر لە ئارادا دەبن. ئەو پرسیارەی لێرەشدا قوت دەبێتەوە ئەوەیە كە ئاخۆ ئەم یەكبوونە (وحدە)یە لە لایەن هۆشی ئادەمیزادەوە سەپێنراوە، یان هۆشی ئادەمیزاد ناتوانێ سیستم (ڕێكوپێكی) و یەكبوون بسەپێنێت، بەڵكو ئەمانە خۆیان لە دیاردەكاندا هەن. ئەم پرسیارەش پرسیارێكی پێشووترمان بەبیردێنێتەوە كە لە بەشی پێشوودا وروژاندمان سەبارەت بەوەی كە ئاخۆ بەهاكان و بیرۆكەی بوونی ڕەسەن دروستكراوی هۆشی مرۆڤن، یان ئەوە كاردانەوەی مرۆڤە بۆ مەسەلەیەكی ئەخلاقی كە سەرچاوەكەی دەرەوەی ئادەمیزادە. فەیلەسووفە بوونگەراكان وەڵامی جیاوازیان بۆ ئەم دوو پرسیارە هەیە، ئێمە لێرەدا بۆ وەڵامدانەوەی پرسیاری دووەم، هەمان پۆلێنكردن دەگرینە بەر كە لە وەڵامدانەوەی پرسیاری یەكەمدا گرتمانەبەر: فەیلەسووفە بوونگەرا بێباوەڕەكان جەخت لەسەر گرنگیی ڕۆڵی مرۆڤ دەكەنەوە لە

بەخشینی مانا و ڕێکوپێکی بە زۆر لەو شتانەی کە بێمانان. بەڵام ئەو فەیلەسووفە بوونگەرایانەی کە باوەڕدارن یان مەیلێکی ئایینییان لا هەیە، دەڵێن کە مرۆڤ ناتوانێت مانا بە دیاردەکان ببەخشێت و گەر بتوانێت لەبەرئەوەیە کە ئەو دیاردانە لەناو خۆیاندا ئەو مانایانەیان هەڵگرتووە. بەڵام بوونگەراکان هەموو لەسەر ئەوە کۆکن کە فاکتەرێکی مرۆیی گرنگ هەیە لە پێکهێنانی چەمکی "جیهان"دا و، ئێمە لە ڕوانگەیەکی مرۆییەوە دەڕوانینە جیهان.

"جیهان"ی زۆر هەیە و، هەریەك لەم جیهانانە لە ڕووی پەیوەندییەوە بە گۆشەنیگایەکی تایبەتیەوە، ڕێکخراوە. بەڵام "جیهان بە شێوەیەکی گشتی" چەمکێکی ناڕوونە. بۆ نموونە کاتێ لە ڕۆژنامەدا ئەوە دەخوێنینەوە کە گرژی "جیهان"ی لێکترازاندووە، دەزانین کە مەبەستی نووسەرەکە جیهانی پەیوەندییە نێونەتەوەییەکانە. بەڵام کە چووینە سەر لاپەڕەی وەرزش، دەشێ تیایدا شتێك سەبارەت بە "جیهانی تۆپی پێ" بخوێنینەوە، هەروەها ڕەنگە لە لاپەڕەی ژنانیشدا شتێك دەربارەی "جیهان"ی مۆد بخوێنینەوە. کەواتە گەلێ جیهان هەن کە لە ڕووی فراوانی و گرنگییەوە لە یەك جیاوازن، هەموشیان جیهانی "دەوروبەر"ن، واتە بوارن بۆ چالاکیی مرۆیی و لە ڕوانگەی ئەم چالاکییانەوە ڕێکدەخرێن. هەموو چالاکییەکی مرۆییش پێویستی بە "جیهان"ێك هەیە، بەم مانایەش چەمکی جیهان وەك چەمکێکی پێشوەختانە **apriori** دێتە بەرچاو، واتە جیهانێکی تایبەت و ناوەرۆکی جیهانێکی دیاریکراو ناگەیەنێت، بەڵکو چەمکی وێنایی بۆ جیهان دەگەیەنێت.

تا ئێرە هەوڵمداوە جەخت لەسەر گرنگیی فاکتەری مرۆیی یان فاکتەری بوونگەرایی لە مانای وشەی جیهاندا بکەم، تا ئەو ڕادەیەی کە وتم جیهانێك نییە دابڕاوبێت لە زەینی مرۆیی کە لە پێکهاتنیدا هاریکاری دەکات. هەروەها وتم کە ئەوە بە مانای تیۆرەیەك نییە لە تیۆرەکانی ئایدیالیزمی خودی، پێدەچێ کاتی ئەوەش هاتبێت کە تای تەرازووەکە ڕاست بکەینەوە و بە هەمان جەختکردنەوە بڵێین کە هیچ بوونەوەرێکی

مرۆییش نییە لەو جیهانـە دابـڕاو بێـت کـە تیایدایـەتی. لەبەرئـەوەی بوونـەوەری مرۆیـی سەنتەرێکی هۆشیاریی کامڵ و بەرکەماڵ نییـە کـە جیهـان ببێتـە پاشـکۆی، چـونکە کـە دەڵێین بوون، واتە بوون لە جیهاندا. خۆ گـەر ئـەوە ڕاست بێـت کـە بوونـەوەری مرۆیـی جیهانەکەی خـۆی ڕێکدەخات، ئـەوا ئـەوەش ڕاسـتە کـە جیهـانیش سـەربەخۆیی خـۆی هەیە. هەروەها کۆمەڵێك توخم هەن لە جیهاندا کە سەرسەختانە بەرهەڵستی هەموو ئـەو هەوڵانەی مرۆڤ دەکـەن کـە بـە مەبەسـتی ڕێکخستنی شـتەکان لـە یەکەیەکدا دەیدات. هەرچـۆن مـرۆڤ لـە جیهانـدا کـرداری خـۆی ئەنجامـدەدات، جیهـانیش لای خۆیـەوە کاردانەوەی لەسەر مرۆڤ هەیە. سارتەر کـە جـەخت لـەوە دەکـات شـتە پێکهێنـەرەکانی جیهان "لە خۆیاندا" مۆرکێکی سەخت و پتەویان هەیە، بـە شـێوەیەکی بـاش لێککـاریی نێوان خودی مرۆیی و جیهان پوخت دەکاتەوە و دەڵێت:

"بەبێ جیهان هیچ کەسێك و هیچ خودێکی مرۆیی بوونی نییە و بەبی خودی مرۆییش یان کەسان، هیچ جیهانێك نییە.." خۆ ئەگەر بە شێوەیەکی تر گوزارشت لەم بیرۆکەیە بکەین، دەکرێ بڵێین کە مرۆڤ بەبێ دەوروبەرەکەی هیچ نییە. گەرچـی ئـەوە ڕاسـتە کـە کیرکەگۆر زۆر سەبارەت بە خودێتی دواوە، بەڵام بوونگەرایی فەلسەفەیەکی خودی نییـە و، ڕێبازێك نییە بانگەشـە بـۆ "هـەرمنی Solipsism" بکـات، چـونکە کـە هـەبیت مانـای ئەوەی بەرامبەر شتێکی تری جیاواز لـە خـودی خـۆت هـەیت. ئەگـەر بـوونی مرۆیـی کـە خودی خۆی تێدەپەڕێنێت ex-sistence بە پێی پێکهاتە زمانەوانیەکەی مانـای دەرچـوون

---

* Solipsism لە دوو بڕگەی لاتینی پێکدێت: Solus واتـە تـەنها یـان هـەر، ipse واتـە دەروون یـان خود. ئەم ئاقارە فەلسەفییە وایدەبینێت کە هـەر مـن (تـەنها مـن) –واتـە خـودی مـرۆڤ– هەیـە و، جیهانی دەرەوە چ نییە جگە لە دەرکەوتەکانی من، ئەگینا بوونی سەربەخۆی نییە.

دوالیزمی مانەوی: ئایینی مانەوی ئایینی مانیی کوڕی فاتکە کە لە ساڵی ٢١٥ ز دا. لە بابـل لـەدایك بوو، لە ئایینەکەی زەردەشتەوە ئـەو دوو پرنـسیپەی جیهـانی وەرگـرت کـە بـریتین لـە ڕووناکی و تاریکی یان چاکە و خراپە. خراپە لە ماددەدا بەرجەستە بوو و بووە توخمێکی بەرامبـەر بـۆ چـاکە کە لە ڕۆحدا بەرجەستە بووە.

بێت، ئەوا ئـەو دەوروبـەرە (ژینگەیـە)ی کـە لێـوەی دەردەچـێت لـەم حاڵەتـەدا دەبێتـە توخمێکی سەرەکی Primordial وەکو بوونەوەرەکە خۆی. دەکرێ لەگـەڵ سارتەریـشدا بڵێین کە بوونەوەر لە ڕێی کردارێك لـە کردارەکـانی جیابوونـەوەوە خـۆی دروسـتدەکات. بۆیە کێشەی حەقیقەتی جیهانی دەرەوە (دەشی بڵێین "کێـشەیەکی دروسـتکراو"یـشە) لەو کێشانە نییە کە جێی بایەخی فەیلەسووفی بوونگەرا بووبن بە قەدەر ئەوەی کێشەی فەیلەسووفانێکی تر بوون کە خودیان لە تەرەفێك داناوە و جیهانیش لە تـەرەفێکی تـر و پاشان هەوڵیانـداوە پێکـەوە کۆیـان بکەنـەوە. بـەڵام فەیلەسـووفی بوونگـەرا لـە بـوونی بەرچاوەوە لە جیهاندا دەستپێدەکات. لەم یەکبوونە سەرەتاییەشەوە چ خودی مرۆیی و چ جیهان وەکو دوو حەقیقەتی بنەڕەتیی یەکسان سەرهەڵئەدەن.

لەگەڵ ئەوەشدا کە خودێکی مرۆیی نییە بەبێ جیهان، لەبەرئەوە مانای بوون واتە لە جیهاندا بیت و لە هەمان کاتـدا لێـشی دەربـچیت، بـەڵام بوونـەوەری مرۆیـی بـەو پێیـەی بوونێکە لە جیهاندا بە هیچ شێوەیەك ناکرێ بە بەشێك لە بەشـەکانی جیهـان بـژمێردرێ. لێرەدا سەرنجی سێبەری مانایەکی تر ئـەدەین کـە بـە وشـەی "جیهـان– یـان دونیـا"وە لێکنراوە، بە تایبـەتیش لـە زمـانی ئایینیـدا. ئـایین هەنـدێ جـار وا سـەیری جیهـان یـان دونیای کردووە کـە هەڕەشـەیەکە بـۆ سـەر ڕەسـەنایەتیی مـرۆڤ. کاتێـك بـە مرۆڤێکیـان وتـووە "دونیـایی– یـا دونیاپەرسـت" مانـای ئـەوە بـووە کـە ئـەو مرۆڤـە لـە پایـەی ڕاسـتەقینەی مـرۆڤ دوورکەوتۆتـەوە. ڕاسـتە زۆربـەی ئـەم دەسـتەواژانە بـە جۆرێـك لـە ئایینداریيەکی ساختە و بـڕوای درۆزنانـە بـە ئاخیرەتـەوە بەسـتراونەتەوە و، لـە حاڵەتـە توندڕەوانەکانیدا زۆر لە دوالیزمی مانەوی Manichaen Dualism نزیکبوونەتـەوە، بـەڵام تەنانـەت لـە چوارچـێوەی ئـەو ئیمانـە ڕەسەنەشـدا کـە کتێبـی پـیرۆز باسـی لێـدەکات،

---

* ئایینی مانەوی ئایینی "مانیی کوڕی فاتك"ە کە لە ساڵی ٢١٥ دا لەبابل هاتە دونیاوە.لە ئـایینی زەردەشتەوە هەردوو پرنسیپی ڕووناکیو تاریکی یـان چـاکەوخراپەی وەرگرت،خراپـە لـە مـاددەدا بەرجەستە بوو و بووە توخمی دژ بە چاکە کە لە ڕۆحدا بەرجەستە دەبێت.

دەبینین لەپاڵ جەختكردنەوە لەسەر چاكێتیی دونیا بەو پێیەی دروستكراوی خودایە، ئاگاداركردنەوە بۆ ئادەمیزاد هەیە لەوەدا كە دەشێ لەم دونیایەدا گومڕابێت ئەگەر ڕێ بە جیهان یا دونیا بدات بەسەریدا زاڵ بێت. لە گەلێ شێوەی بوونگەراییشدا واژەی جیهان واژەیەكی ئاڵۆز و تەمومژاوییە. كەواتە گەرچی لە سەرێكەوە ئەو جەختكردنەوەیە دەبینین لەسەر ئەوەی كە جیهان فاكتەرێكی پێویستە لە دروستكردنی بوونەوەری مرۆییدا، بە جۆرێك كە خودێك نییە بەبێ جیهان، بەڵام لە سەرێكی ترەوە هوشیارییەك بەوە هەیە كە دەشێ دونیا (یا جیهان) خودی مرۆیی بگرێتە خۆی، ئەگەر ئەوەش ڕوویدات (گەرچی هەرگیز ئەوە بە تەواوی ڕوونادات) چیتر مرۆڤ وەكو بوونەوەرێك نامێنێتەوە كە خۆی تێدەپەڕێنێت Ex-sist و وەكو شتێك لە شتەكانی دەوروبەری خۆی لێدێت .لەم بارەیەوە هایدیگەر جیاوازییەكی سوودبەخشی كردووە لە نێوان "بوون– لە– جیهاندا"in-der-welt-sein و "بوونەوەر– لەناو جیهاندا"-Das-innerweltlicheseiende، بوونەوەری مرۆیی بوونێكە لە جیهاندا و ئەمەش واتە جۆرێك لە باڵاڕەوی بەسەر جیهاندا لە سای "چوونە دەرەوە"ی لە جیهان، گەرچی بەردەوام ئاستی بوونەوەر لە بەردەم هەڕەشەی ئەوەشدایە كە دابەزێتە ئاستی بوونەوەر لەناو جیهاندا و ئەوكات بوونی تایبەتی خۆی لە دەستدەدات و دەچێتە ئاستێكی نزمتر لە ئاستی مرۆییەوە، واتە بوونێكی نابەرپرسیار و نابیركەرەوە. بەم جۆرە ناودژێتی (موفارەقە) Paradoxێكی سەرەكی لەناو بوونی مرۆیی خۆیدا هەیە، لەو ڕووەوە كە بوونەوەر بەبێ ئەو جیهانەی كە بەردەوام و بە پەیوەندیی توندوتۆڵەوە پێوەی پەیوەستە، بوونی نییە، كەچی هەر ئەو جیهانەش كە ڕێی بوونی پێدەدات، هەڕەشەی كەمكردنەوە لە بوونی یان تەنانەت لێسەندنەوەشی لێدەكات.

٢-جیهانی رۆژانە

پێشتر باسمان لەوە کرد کە گەلێ جیهان هەن و هەریەك لەم جیهانانە بە گوێرەی بایەخی تایبەت و ڕوانگەی بوونەوەری مرۆیی پێکدێت. ئێستاش لە "جیهانی ڕۆژانە" دەکۆڵینەوە. هایدیگەر شیکردنەوەیەکی بوونگەرایانەی دیاری سەبارەت بە جیهانی ڕۆژانە ئەنجامداوە، پاشانیش سارتەریش پەیڕەویی لە هەمان شێواز کرد. واژەی "ڕۆژانە"ش ئاماژەیە بۆ دۆخێکی بوون کە ئێمە زۆربەی ژیانمانی تیا بەسەردەبەین، واتە ئەو ئەرکە ڕۆژانانەمان کە زۆربەیان بە شێوەیەکی میکانیکیانە و وەکو خوو و بە پێی بەرنامەیەکی دیاریکراو ئەنجامیان ئەدەین. بوونی ڕۆژانەش شێوەیەکە لە بوون کە مەبەستی تێرکردنی پێداویستییە ئاساییەکانی مرۆڤە، لە ڕاستیشدا ئەمە باوترین شێوەی بوونیشە لەناو خەڵکدا، بەڵکو بە بەراورد لەگەڵ ئەوانی تردا ئەمە بناغەیە و جۆرەکانی تری بوون بەمەوە بەندن. لێرەوەیە کە جیهانی ڕۆژانە، ئەو جیهانەی کە بە پەیوەندییەوە لەگەڵ بوونی ڕۆژانەدا سیستماتیزە دەبێت. ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت.

عادەتەن بـە هەنـدێ وشـەی وەکـو گـوزەران **Living** یـان **Dwelling**یـش ئامـاژە بـۆ بوونی ڕۆژانەمان دەکرێ. کەواتە کاتێ دەڵێین ئێمە لە جیهاندا دەیگوزەرێنین، یان چی؟ دیارە کە دەستەواژەی لەم جۆرە مانایەکی زیاتر لەوە دەگەیەنێت کە ئێمە وەك جەستە لە جیهاندا جێمـان گرتـووە. ڕاسـتە ئـەم "جێگرتنـە" بەشـێکە لـە ماناکـە و، کاتێك لـە جێگـاییبوونی بـوون **Spatiality of Existence** ئـەدوێین ئەگەڕێینـەوە سـەر ئەمـە، بـەڵام ژیـان لـە جیهانـدا واتـە پەیوەسـتبوون بـەم جیهانـەوە بـە شـێوازگەلێکی تـر جگـە لـە پەیوەسـتبوونی جێگـایی. ئـەم مەسـەلەیە تەنانـەت سـەبارەت بـە چـۆنێتیی ژیـانی گیانەوەریش لە جیهانەکەیدا ڕاستە (گەر بکرێ لێرەدا واژەی جیهان بەکاربهێنین) لقێکـی کامڵ و ئاڵۆزی بایۆلۆژیاش هەیـە کـە پێـی دەڵـێن ژینگەناسـی **Ecology** و لـە سروشـتی

شوێن و پەیوەندیی زیندەوەر بەو ژینگەیەوە دەکۆڵێتەوە کە دەبێتە ماڵی (بە یۆنانی **Oikos**).

فەیلەسووفە بوونگەراکان زاراوەی بایەخپێدان **Concern** بەکاردێنن بۆ ئاماژەکردن بەو پەیوەندییە ئاڵۆزەی کە برگەی "لە" ئاماژەی بۆ دەکات لە دەستەواژەی "بوون لە جیهاندا". بایەخپێدانیش بە شێوەیەکی گشتی زۆربەی ئەو شێوازە بێشومارانە دەگرێتەوە کە لە ڕێگایانەوە مرۆڤ مامەڵە لەگەڵ بوونەوەرەکانی دەوروبەری خۆیدا دەکات: هەڵسوکەوت و، بەکارهێنان و، خواردن و خواردنەوە و بیناسازی و پیشەسازی و ڕێگادۆزینەوە و زانینی کات و هاتوچۆ و تۆوچاندن و دروێنە، هەموو ئەمانە بە تەنها بەشێکن لەو بایەخپێدانانەی کە مرۆڤ لە ڕێیانەوە بە دەوروبەرەکەیەوە دەبەسترێتەوە و بۆ خزمەتکردنی پێداویستیەکانی دەیانخاتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە، کۆمەڵێك چالاکیی تریش هەن وەك وێرانکردن و دوژمنایەتی و کۆسپ و تەگەرە لابردن، کە نموونەی تری بایەخپێدانن، گەرچی نموونەی چالاکیی سەلبین. کەواتە بوونت لە جیهاندا، واتە مەشغوولبوونت بە جیهانەوە و بایەخپێدانی و چوونە ناوجەرگەیەوە و کارلێکی بەردەوامت لەگەڵ ئەو شتانەدا کە لەناو ئەم جیهانەدایە.

کەواتە لە ڕوانگەی بایەخپێدانی کردەییەوە، لە ڕووی سوودی کردەییەوە سەیری "شت" دەکرێ، ئەمەش مانای وایە کە جیهانی ڕۆژانە جیهانێکی ئامرازی **instrumental**یە. یەکەمین پرسیار کە منداڵ دەربارەی شتێك دەیکات ئەوەیە کە: ئەم شتە بۆچی هەیە؟ بۆچی بەکاردێت؟ هەر بۆیە بیرۆکەی شتێکی لە خۆیدای پەتیی وەستا و بێلایەن وەکو بیرۆکەیەکی زۆر ئاڵۆز دێتە بەرچاو و، بێگومان بیرۆکەی وەهاش تەواو دوورە لە جیهانی ژیانی ڕۆژانەوە. ئێمە لە حاڵەتی "بایەخپێدان"ەدا بەردەوام ئاوڕ لە چواردەورمان ئەدەینەوە و ئەو شتەی کە دەیشیبینین هەرچییەك بێت، لە ڕوانگەی بایەخی کردەییەوە لێیدەڕوانین و بێگومان بە شێوازێك لە شێوازەکان دەیخەینە خزمەتی مرۆڤەوە.

لە باسێکی پێشووترماندا گوتمان کە واژەی بوون هەندێ جار لە مێـژووی فەلـسەفەدا بە مانایەك بەکارهێنراوە کە زۆر دوور نەبووە لـە "فرێـدراو لـە شـوێنێکدا". بـەڵام مـرۆڤ، بەوپێیەی بوونە —لـە— جیهانـدا و، بایـەخ بـە جیهـان ئـەدات، قایـل نابێـت شـتەکان بـە فرێدراوی لە شوێنێکدا بمێننەوە. بۆیە دەستیان دەداتێ بەو پێیەی شیاوی بـەکارهێنانن لە پێناوی دابینکردنی پێداویستیەکاندا. ئەو بەردەوام جیهانەکەی خۆی فراوان دەکـات و لە ڕێی هێنانی شتی تازەوە بۆ ناو بازنەی بایەخدانی، ئالۆزتری دەکـات: ئـامرازی تـازە، بابەتی تازە، لەو ڕووەوە کە تا چەند ئامادەگییان بۆ بەکارهێنان تیایە. لەگەڵ ئەمەشـدا ئەو ئامرازانەی کە مرۆڤ دروستیان دەکات تاقە شت نین کـە لـە بەردەسـتیدا بـن، بـەڵکو شتەکانی سروشت، تەنانەت ئەو شتانەش کە مرۆڤ ناتوانێ ڕکێفیان بکات، یان کـەم زاڵـە بەسەریاندا، دەبنە ئامراز: ڕووبارەکان دەبنە وەسیلەی هاتوچۆ، جگە لـەوەی وەسـیلەی ئاوەدانیشن. هەرچۆن خەڵك لە دێرزەمانـەوە فێربـوون سـوود لـە هەسـارەکانی ئاسمـان وەربگـرن وەکـو سـەعاتێکی سروشـت بـۆ دیـاریکردنی کـات، جگـە لـەوەی وەکـو ڕێنومایەکیش بۆ دەریاوانی سوودیان لێ بینیوە.

بە مانایەك لە ماناکان، مرۆڤ دەتوانێت بڵێ کە پێشکەوتنی ئـادەمیزاد بەنـد بـووە بـە ڕادەی کۆکردنەوەی ئەو توخمانە لە جیهانی ئامرازیدا. بەڵام من مەبەستم ئەوە نییـە کـە مرۆڤ سەرەتا ڕووبـەڕووی شـتە وەسـتاو و سـەربەخۆکان دەبێتـەوە پاشـان حاڵـەتی بـە ئامرازبوون بۆ ئەو شتانە دیاریدەکات (یان حاڵەتی ئامادەگییان بۆ بەکارهێنان). هـەر لـە سەرەتاوە بایەخپێدان هەیە. سارتەر دەڵێت: "شت لە سەرەتادا شت نییە تا دواتر ببێت بە ئامراز، ئامرازیش نییە تا دواتر ببێت بە شت. ئەم شتە شتێکی ئامرازییە" .

ئامرازەکانیش بە یەکترەوە پەیوەستن، هەریەکـەیان بـەوی تـرەوە بەسـتراوەتەوە و کۆمەڵێك سیستمی سەرەکی و لاوەکی پێکدێنن، بۆ نموونە قەڵەم پێویستی بـە کاغـەزە، کاغەزیش بە پۆستە، پۆسـتەش بـە شـێوازێك بـۆ پەیوەنـدی.. هتـد ئێـستاش هـەروەکو دەیبستین، لە جیهانێکی زۆر ئالۆزدا دەژین، کە پێدەچـێ هـەموو شـتەکان کاریگـەرییان

لەسەر یەك هەبێت. ئەوەی جیهانیش دیاریدەکات و مانا و دەلالەت بە هەر توخمێك لە توخمەکانی دەبەخشێت، بایەخدانی مرۆییە. جیهانی ڕۆژانە بە سنووری بایەخدانی مرۆییەوە بەستراوەتەوە. هەر ئەمیشە کە توخمە جیاواز و شێوە جۆراوجۆرەکانی جیهان یەکدەخات و ڕێکدەخات. بەم جۆرە ئەو ڕۆڵە گەورەیە دەبینین کە فاکتەری مرۆیی لە پێکهێنانی جیهانی ژیانی ڕۆژانەدا دەیگێڕێت. هەروەها ئەوەش دەبینین کە چۆن بیرۆکەی بوونی جیهان **Worldhood** بە مانایەك لە ماناکان بیرۆکەیەکی پێشینە **apriori**، لەبەرئەوەی لەهەر ئامرازێکدا وێناکردنی جیهان شتێکی گریمانکراوە.

بگرە بیرۆکەی جیهان بەوپێیەی مەرجێکی "پێشین"ە بۆ هەر مامەڵەکردنێك لەگەڵ شتەکاندا، لە ڕووی بایەخدانەوە پێیان، زۆربەی کات جێی سەرنجی ئێمە نییە. چونکە جیهان شتێك نییە ئیزافە بکرێتە سەر ئەو شتانەی لە جیهاندا هەن، ئێمە چۆن هەوای دەوروپشتمان هەڵدەمژین، ئاواش لە جیهاندا دەژین، ئەم نێوەندەش هێند لێمانەوە نزیکە و هێند پێی ئاشناین، تا ئەو ڕادەیەی لێی بێئاگاین (هەستی پێناکەین). لەبەرئەوەی ئێمە بەئاگا نین لەو هەوایەی هەڵیدەمژین ئەو کاتە نەبێت کە مەترسیی بڕان و نەمانی دەبێت. بە هەمان شێوە هایدیگەر دەڵێت کە جیهان کاتێك لامان "ڕووندەبێتەوە" کە سەبارەت بە شتێك دەکەوینە هەڵەوە و، ئەگەر ئەم دەربڕینە ڕاست بێت، دووچاری هێدمە (صدمە)ی وامان دەکات کە دەرك بەو پێکهاتە ئاڵۆزەی ئامرازەکان بکەین، کە بە درێژایی کات بە شتێکی بەڵگەنەویستمان زانیوە. لەبەرئەوەی ئێمە سەرنجی نزیکترین ئامرازی بەردەستمان نادەین، بەڵکو زەینمان تەرکیز دەخاتە سەر ئەو ئامانجەی لە ڕێی ئەو ئامرازەوە وەدیی دەهێنین.

بۆ نموونە کاتێك لە تەلەفۆندا قسەدەکەم، بایەخ بە تەلەفۆنەکە نادەم، بەڵکو بەو کەسەی کە قسەی لەگەڵدا دەکەم بەڵام کاتێك ئامێرەکە لە پڕێکا لەکاردەکەوێت، وەك ئەوەی تەلەفۆنەکە لە ناکاودا بێدەنگ بێت. ئینجا منیش لەپڕدا هەستی پێدەکەم. بەم جۆرە جاری وایە لە پڕێکا و بە وەڕسبوونەوە لەو دەزگا جیهانییە زەبەلاحە ئاڵۆزە

بەئاگا دێنینەوە کە ژیاری نوێمان پشتی پێدەبەستێت، وەك چۆن لە پرێکا زریانێکی توند هەڵدەکات، یان کرێکارانی بەندەرەکان لە شارێکدا ماندەگرن و شار لە جووڵە دەکەوێت .

بیرۆکەی جیهان بەو پێیەی سیستمێکە لە ئامراز. یەکبوون و مانای خۆی لە بایەخدانی سیستماتیزەسازی مرۆڤەوە وەردەگرێت، پێدەچێ بیرۆکەیەك بێت کە لە زۆر ڕووەوە بە "چاخی تەکنۆلۆژیا"وە بەندە. هەنووکە گۆی زەوی (بگرە گۆی مانگیش) ڕۆژ بە ڕۆژ دەبێتە جیهانێك لە دروستکراوی مرۆڤ و جیهانێك کە تەوەرەکەی مرۆڤە. شارەکان و دامەزراوە پیشەسازییەکان و فڕۆکەخانەکان.. هتد، وردە وردە بوونەتە هۆی پاشەکشێی "سروشتی دەستلێنەدراو"، بگرە زەوییە کشتوکاڵییەکانیش. تەکنۆلۆژیا ئامادەیە بگاتە بنی ئۆقیانووسەکانیش. ئەو شوێنە گەورە کەمانەی کە کەم تا زۆر بە حاڵەتی سروشتیی خۆیانەوە ماونەتەوە، دیسانەوە ئەوانەش لە چوارچێوەی سیستمێکی ئامرازیدا کراون بە باخچە و سەیرانگا. بەم جۆرە جیهان (بە مانای جیهانی ڕۆژانە) ڕۆژ بە ڕۆژ مرۆڤزەدە دەبێت (واتە شەقڵی مرۆیی بە خۆیەوە دەگرێت). ئەگەر ئەو بیرۆکەیەی کە پێشتر لێیدواین، کە هیچ جیهانێك بەبێ خودی مرۆیی نییە، بە بیرۆکەیەکی خودی هاتبێتە بەرچاومان، ئەوا ئێستا زۆر ڕوونتر ئەوە دەبینین کە چۆن ڕۆژ دوای ڕۆژ ڕۆڵی فاکتەری مرۆیی لە پێکهێنانی جیهاندا زیاتر دەبێت، گەرچی جیهانیش برێك لە سەربەخۆیی خۆی دەپارێزێت.

ڕەنگە زێدەڕۆییش نەبێت گەر بڵێین کە جیهانی ڕۆژانە درێژبوونەوەی ئادەمیزادە. بێرگسۆن **H.Bergson** لە سەرەتاکانی ئەم سەدەیەدا ئاماژەی بەوە داوە کە ئامرازەکان درێژبوونەوەی جەستەی ئادەمیزادن، پاشانیش مارشاڵ ماکلۆهان **Marshal Mcluhan** هەندێ بیروبۆچوونی تازەی لەو بارەیەوە خستەڕوو. بەڵام ئەم سیستمە ئامرازییە سەراپاگیرەش کە ئامرازەکان تیایدا جێی خۆیان دەگرن و مانای خۆیان بەدەست دێنن، واتە جیهان، ئەویش هەر درێژبوونەوەی ئادەمیزادە.

بـەڵام هــەر لـەم خاڵەشــەوەیە کـە نـاڕوونی و تەمومــژاوییبوون ambiguityی جیهـان سەرهەڵئەدات. من هەر ئێستا ئاماژەم بۆ ئەوە کرد کە ئەگەرچی تا ڕادەیـەکی زۆر مـرۆڤ خۆی جیهانی خۆی دروستدەکات، بەڵام جیهانیش برێك لە سەربەخۆیی خۆی دەپارێزێت و ئەو سەرکەوتنە تەکنۆلۆژیانەش هەرچەندێك بن کـە مـرۆڤ بەدەسـتیان دەهێنێـت، ئـەو لـەم سـەربەخۆبوونەی خۆیـدا بـەردەوام دەبێـت. جیهـان کاروکاردانـەوەی لەسـەر مـرۆڤ دەبێت، مرۆڤیش لە باشترین حاڵەتیدا، لە خوڵقاندنی جیهاندا بەشدارە. چونکە ماددەکـە دراوە بە مرۆڤ، گەرچی ئەو وێنەکەی بەسەردا دەسەپێنێت. دواتریش دەرفەتی ئەوەمان دەبێت کە سەرنجی خوێنەر بۆ "واقیعبوون Faciticity"ی بوونی مرۆیی و لایـەنی پێـدراو لـە دۆخـی مرۆییـدا ڕابکێـشین. بـەڵام ئێـستا هێنـدە بەسـە سـەرنجی ئـەوە بـدەین کـە پەیوەندییەکی کارلێکی دوولایەنە لـە نێـوان مـرۆڤ و جیهانـدا هەیـە. مـرۆڤ چـەند جیهـان دروست دەکات، جیهانیش ئەوەنـدە مـرۆڤ دروسـت دەکـات. لەبەرئـەوە گەرچـی جیهـان مەرجی پێویستە بـۆ بـوونی مـرۆڤ، بـەڵام ڕەنگـە ببێتـە سەرچـاوەی هەڕەشـەش بـۆی. چـونکە دەشـێ هــەر ئـەو شـتانەی کـە مـرۆڤ خـۆی دروسـتیان دەکـات ببنـە مایـەی کۆیلـەکردنی. وابـزانم پێویـستیش ناکـات زۆر لەسـەر ئـەو تەنگژەیـە بـڕۆم کـە ئـەمڕۆ ڕووبـەڕوومان بووەتـەوە. پێـشکەوتنی تـەکنۆلۆژی زۆر خێرایـە، ئێمـەش دەکەوینـە بـەر تەوژمەکـە بەرلـەوەی توانیبێتمـان بڕیـاری ڕاسـت سـەبارەت بـەو ئاراسـتەیە بـدەین کـە دەمانەوێ بۆی بچین، یان بەرلەوەی ئەنجامی کارەکانمان بزانین، لـەوەش مەترسـیدارتر کاریگەریی دوولایەنەی هەموو پێشکەوتنێکەو، بەر لە هەمووشی، ئەگـەرە ترسـناکەکانی بەکارهێنانی وزەی ئەتۆمی لە وێرانکردندا.

بەڵام فەیلەسووفە بوونگـەراکان ئامـاژە بـۆ مەترسـیی شـاراوەتر لـە مەترسـییەکانی لەوتان و جەنگی ئەتۆمی دەکـەن. مـرۆڤ جیهـانی ئـامرازیی خـۆی چـەند فـراوانتر بکـات، ئەوەندە زیاتر خۆیشی دەکەوێتە ناو ئەو جیهانەوە و ئەبێتە بەشـێك لێـی، بگـرە ئەبێتـە کۆیلەی و چیدی بە مانای وشە "بوون"ی نامێنێت، واتە بوونی وەکو کەسێك و مرۆڤێـك.

فەیلەسووفی بوونگەرا گابریل مارسیل زۆر بە وردی پەیوەندیی نێوان "دارابوون—مولّکداری" و "بوون"ی شیکردۆتەوە، بە تایبەتیش لە کتێبەکەیدا "بوون و دارابوون" Being and having. کاتێک تۆ ئەبیتە خاوەنی شتێک مانای ئەوە نییە کە تۆ پەیوەندییەکی دەرەکیت لەگەڵ ئەو شتەدا هەیە، بەڵکو بە خاوەنبوونی شتێک کاردەکاتە سەر خاوەنەکەی و نیگەرانی شتەکە دەبێت و وای لێدێت لەبری ئەوەی ئەو خاوەنی شتەکە بێت، شتەکە دەبێتە خاوەنی ئەو. کەواتە مەترسییەکی ڕاستەقینە لەسەر ئینسانیەتمان هەیە و تا پیشەسازی و کۆمپیوتەر و ئامێر ڕوو لە زیادبوون و پەرەسەندن بێت، ئەو مەترسییەش زیاتر دەبێت. هەڵبەت ناشبێت وەکو دوو شتی دژ بەیەک سەیری بوون و موڵك بکەین. چونکە بێبەشبوونیش لە موڵك بە هەمان ڕادەی زیادەڕەوی لە مولّکداریدا لە ئینسانیەتمان کەمدەکاتەوە. هەربۆیە مولّکداریتی لە ئاستێکی نزمدا بۆ ژیانێکی مرۆیی ڕاستەقینە پێویستە، تا مرۆڤ بتوانێت بە کەرامەت و سەربەخۆییەوە بژی. تەکنۆلۆژیا توانیویەتی بۆ ژمارەیەکی باشی خەڵك ئەم ئاستە لە مولّکداری دابین بکات. بەڵام فرەیی دەبێتە مایەی سەرهەڵدانی مەترسیی نوێ، دەبێتە مایەی سەرهەڵدانی کۆمەڵگایەکی چاوچنۆك و بە تەماع و ئارەزوویەکی بەردەوام بۆ مولّکداریتی. هەنگینێ بوونی مرۆیی لە پەیوەندیدا بە جیهانەوە و لە زۆر ڕووی تریشەوە، بە گرژی گەمارۆ ئەدرێ و، دەبێ بەردەوام لەگەڵ گوشاردا زۆران بکات.

٣—جیهانی زانست و هونەر و ئایین

جیهانی ڕۆژانە کە لە بەشی پێشوودا باسمان کرد تاقە جیهان نییە. ڕاستە جیهانی ڕۆژانە ئەو جیهانەیە کە زۆربەی کاتمان تیا بەسەردەبەین و گرنگیپێدانە کردەییەکانمانی تیا بەرجەستە دەبێت. بەڵام فەیلەسووفە بوونگەراکان بڕوایان وا نییە کە "بوونی مرۆیی" بە شێوەیەکی باش خودی خۆی لەو تایپانەی ژیانی ڕۆژانەدا دەهێنێتە دی. ئەم تایپانە دەگۆڕێن بۆ عادەت و ڕۆتین و بیرنەکردنەوە، بە جۆرێك کە خەسڵەتە

تایبەتەکانی بوونی مرۆیی ون دەبن. بوونەوەری مرۆیی زیاتر لەو ساتانەی ژیانیدا و لەو چالاکییانەدا دەردەکەوێ کە ڕۆتینیان تیا دەشکێنێت و دەچێتە سەروو بایەخدانە ڕاستەوخۆکانییەوە. ئەم ساتانەش ساتەکانی داهێنانن لە بوونیدا، کە تیایاندا بە شێوازی نوێ پەی بە جیهان دەبات، گەرچی ئەم جیهانانەی لەسەر بنەمای کەشفی زانستی یا خەیاڵی هونەری و یان جیهانبینیی ئایینی دادەمەزرێن، گۆڕین و دەسکاریکردنی جیهانی سەرەکیی ژیانی ڕۆژانەن کە لە هەموو جیهانەکان بە ئێمە نزیکترە، بە دڵنیاییشەوە ئەو جیهانانە جیهانی خەون و خەیاڵات نین.

سەرەتا وادێتە پێشچاو کە ئەو جیهانەی زانستە جیاوازەکان وەسفی دەکەن خاوەن مەوزوعیەتێکی وایە کە جیهانی ژیانی ڕۆژانە نییەتی. ئەی جیهانی زانست ئەو جیهانە نییە کە خاڵییە لە خۆشەویستی و ڕق و نرخاندن و هەڵسەنگاندن و ڕێگەمان پێدەدات شتەکان خۆیان چۆنن وا ببینین؟ ئەی هەر ئەم جیهانە سەرەکییەش نییە کە جیهانی ژیانی ڕۆژانە ئەو شتانەی لێوەردەگرێت کە بە پێداویستییە مرۆییەکانەوە پەیوەستن؟

گەرچی تا ڕادەیەك ئەم لێکدانەوەیە بە جێیە، بەڵام فەیلەسووفی بوونگەرا ئاوەژووی دەکاتەوە و جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە جیهانی زانست لە جیهانی ژیانی ڕۆژانەوە وەرگیراوە و ئەمەی دواییان جیهانە بنەڕەتییەکەیە. لەبەرئەوەی ئێمە لەسەرەتاوە هەڵوێستی بینەرێك یان سەرنجدەرێکمان نییە تا پاشتر بایەخ بەو شتە بدەین کە سەرنجی ئەدەین، بەڵکو ئێمە هەر لە سەرەتاوە لە ناوجەرگەی جیهاندا هەین و بە قووڵییەوە گرنگیی پێ ئەدەین. ئێمە پێویستمان بە بڕێکی زۆر لە کاملبوون و قووڵبوونەوەش هەیە تا وا لەو گرنگیپێدانە بکەین بچێتە ئاستی گرنگیپێدانی بینەرەوە یان هیچ نەبێ لەوە نزیك بێتەوە. بەڵام تەنانەت ئەم ئاستەش پەیوەستە بە پلەوە. ئەوە جێی گومانە کە زانستێك هەبێت "لە دەرەوەی بەها– Value-free" بێت، چونکە زانستەکان خۆیشیان جۆرێکن لە گرنگیپێدان و پێویستیان بە تەکنیکی تایبەت بە خۆیان هەیە. بەڵام دەتوانین لەگەڵ ئەو ڕایەدا بین کە گرنگیپێدانی زانا جیاوازە لە

گرنگیپێدانی کردەیی کە مەبەست لێی سوودوەرگرتنە لە شت و چێژوەرگرتن لێی و شتی تری لەم بابەتە. بۆیە ئەو جیهانەی کە زانستە جیاوازەکان پەردە لە ڕووی هەڵدەماڵن بە بەراورد لەگەڵ جیهانی گرنگیپێدانی کردەییدا، مۆرکێکی مەوزوعی و ناشەخسیی هەیە. لەگەڵ ئەمەشدا جیهانی زانست لە فاکتەری مرۆیی خاڵی نییە، ئەمەش هەر لە سەردەمی "کانت"ەوە بووەتە شتێکی ڕوون و ئاشکرا، مادامەکی لە ڕوویەك لە ڕووەکانیەوە زانست لەو بونیادە چەمکی و خەیاڵیانە پێکدێ کە پەیبردنە هەستیەکان ڕێکدەخات و بە هۆی ئەمانیشەوە جیهانێکی ڕێکخراو دروستدەکەین.

با بە ڕاشکاوی ئەوە بڵێین کە گەلێ لە فەیلەسووفە بوونگەراکان بەرامبەر بە زانست بە ویژدان نەبوون. دیارە ئەمەش لەبەرئەوەی وا هەستیان کردووە کە ئەو گۆشەنیگا داماڵراو و تیۆرییەی کە لێکۆڵینەوەی زانستی پشتی پێدەبەستێت تا ڕادەیەك هەڕەشەیە بۆ سەر ئەزموونی مرۆیی کامڵ سەبارەت بە جیهان. هەڵبەت لەم هەڵوێستەشدا ئاوارتە هەیە. پێویستە لێرەشدا لەناو ئاوارتەکاندا بە تایبەتی پەنجە بۆ کارل یاسپەرز درێژبکەین کە زۆر بەشدار نەبووە لەو ئاقارانەدا کە "دژایەتیی ئەقڵ"یان کردووە، کە هەندێ جار ئەم جۆرە ئاقارانە لای بوونگەراکانیش هەبوون.

وابزانم پێویست دەکات لێرەدا ئەوە بڵێم کە دەبێ فەلسەفەی بوونگەرایی بە شێوەیەکی ڕوونتر دان بەوەدا بنێت کە چیی بەسەر مۆتیڤی ئەقڵیدا هێناوە لای مرۆڤ. ئێمە خۆمان ئارەزوویەکی بنەڕەتیمان هەیە بۆ شت زانین و تێگەیشتن، دەشێ ئەم ئارەزووەش هێندەی بایەخپێدانی کردەییمان، تیاماندا ڕەسەن بێت. هەڵبەت ناتوانین ئەم دوو لایەنەش بە تەواوی لە یەکدی جوێ بکەینەوە. بەڵام ئەو ڕادەیەی کە ئەم یان ئەویان پێی دەگات و تیایدا سەرکەوتوو دەبێت، ئەو مەودا گەورەیە پێشاندەدات کە لە نێوان بایەخدانی جیهانی ڕۆژانە و جیهانی زانستدایە، بۆ ئەمەش دەتوانین ئەو

دەستەواژە بەناوبانگەی ئارتـەر ئێـدینگتۆن بهێنینـەوە یـاد کـە تیایـدا باسـی دوو مێـز دەکات : "یەکێکیان هەر لە منالییەوە لەگەلیدا ڕاهاتووم، لەو دەوروبەرەدا کـە مـن نـاوم لێناوە "جیهان". ئەم مێـزە مێـزی ڕۆژانەیـە کـە لـە ژیـانی ڕۆژانەمانـدا و بـە شـێوازێکی ئاسان و ئاسایی بەکاریدەهێنین. بەلام مێزەکەی تـر "مێـزە زانستییەکەمە، کـە دەمێـك نییە دەیناسم و هەست ناکەم ئەوەندەی مێزی یەکـەم پێـی ئاشـنام، لەبەرئـەوەی سـەر بەو جیهانەی پێشوو نییە، ئەو جیهانەی کە هەر ئەوەندە چاو هەلئەهێنم لـە چـواردەورم دەردەکەوێ، گەرچی من لێرەدا لەوە ناکۆلمەوە ئەم جیهانە چـەندی بابەتییـە و چـەندی خودییـە. ئـەم مێـزە بەشـێکە لـەو جیهانـەی کـە بـە شـێوەیەکی ناڕاسـتەوخۆ سـەرنجم ڕادەکێشێت". پاشان "ئێدینگتۆن" وەسفی ئەو "مێزە زانستی"یە جیاوازە دەکات، بەو شێوەیەی لەم "جیهانەی تر"ی زانستدا دەناسرێ و دەلێـت کـە ئـەم مێـزە بـە گـشتی بریتییە لە پانتاییەکی بەتال کە تەوژمی کارەبـایی زۆری پێـدا بلاوبۆتـەوە. ئینجـا دێینـە سەر جیهانی هونەر، ئیدی ئەو جیهانە بێت کە نیگارکێش وێنـەی دەکـات، یـان شـاعیر و یاخود هەر هونەرمەندێکی دی لە ڕێی هەر نێوەندێکی هونەریی ترەوە بێت.

پێدەچێ جیهانی هونەرمەند پێچەوانەی جیهـانی زانـست بێـت. لـە کاتێکـا زانـا پـەنا ئەباتە بەر ئەقلانیەت و بابەتێتی، هونەرمەند پەنا ئەباتـە بـەر توانـای خـەیال. پێدەچـێ هەر هونەرمەندە و جیهانی تایبەتیی خۆیشی هـەبێت، بـەلام هـەر وەکـو پێـشتریش وتم، هەر جیهانێك لەو جیهانانەی لە بارەیانەوە ئەدوێین جیهانی خەیالاتی پەتی نـین، ڕاسـتە هونەرمەند پەنا ئەباتە بەر خەیال، بەلام لەوانەیە ئەم پەنابردنەی بـۆ خـەیال بـە هیـوای بووژاندنەوەی جیهانی واقیع بێت.

ئەو شـێواز و ڕێبـازە هونەرییانـە زۆرن کـە هونەرمەنـدان و شـاعیران بـۆ کارەکانیـان دەیگرنە بەر. من لەو بڕوایەشدا نیم کە تەنها تاقە ڕێیەك بۆ وەسفی شێوازە جۆربەجۆر و

---

* سێرئارتەر ئێدینگتۆن (١٨٨٢–١٩٤٤) زانایەکی گەردوونناسی ئینگلیزە و کۆمـەلێك کتێبـی هەیـە کە هەندێکیان شەقلی فەلسەفییان بەخۆوە گرتووە، وەکو کتێبی "سروشتی جیهانی فیزیکی".

جیاوازەکانی کاری هونەرمەندان هەبێت. بەڵام بڕوام وایە دەتوانین بڵێین کە ئەگەر زانا جیهانێکی دووەممان بۆ دەخوڵقێنێت کە ئەو مێژەی تیایە، ئەوا هونەرمەند جیهانێکی سێیەممان بۆ دەخوڵقێنێت کە تیایدا یەکتەرزیی ژیان لای خۆی و لای ئەوانەش دەشکێنێت کە لە هونەرەکەی دەگەن. هەروەها هونەرمەند دوورە لە جیهانی مامەڵەکردن و کەڵك لێوەرگرتنی ژیانی ڕۆژانە و، ئەو دەیەوێ گوزارشت لە جیهان و ئەوەی کە تیایەتی، بکات و بە ئێمەی بگەیەنێت. بۆ ئەمەش لەوانەیە لە ڕێی هونەرەکەیەوە وامان لێبکات سەرنجی کۆمەڵێك تایبەتمەندی بدەین لە شتەکان و لە جیهاندا کە پێشتر سەرنجمان نەداون، لەبەرئەوەی ئاگامان لە شوێنێکی تر بووە و ئەو شتانەی لامان شاراوە بوون. هەر بۆیە هونەرمەند قووڵایی و ڕەهەندی نوێی جیهان لەبەردەمماندا دەگاتەوە کە ئەو قووڵایی و ڕەهەندانە تێدەپەڕێنێت کە ئێمە لە ژیانی ڕۆژانەماندا یان لە جیهانی زانستدا پێیان ئاشنایین.

بەڵام ئاخۆ دەتوانین قسە لەسەر جیهانێك بۆ ئایینیش بکەین؟ واتە شێوازێکی جیاواز بۆ دەرککردنی جیهان لە ڕوانگەیەکی ئایینییەوە؟ بە بڕوای من شێوازێکی لەم جۆرە هەیە، بنەماکەشی لە هەڵوێستی بوونگەرایانەی مرۆڤدایە لە ئاست جیهاندا وەکو گشتێك. ڕاستە ئێمە دەبێ ئەوەمان لەبیرنەچێت کە پێبەپێی ئەو باسانەی پێشوومان، کەس ناتوانێت جیهان وەکو گشتێك بناسێت، واتە "هەموو ئەو شتانەی کە هەن" بزانێت. بەڵام ئێمە لە بواری ئاییندا پتر لە ئیمان ئەدوێین وەك لە زانین (مەعریفە). ئیمانیش ئەو شتە تێدەپەڕێنێت کە لە ڕێی یەقینی ئەقڵییەوە پێیدەگەین. لە بنەڕەتدا ئیمان هەڵوێستێکە لەسەر بناغەی متمانە **Trust** و پەیمان **Commitment**، بۆیە مرۆڤی ئیماندار کەسێکە کە ئەم هەڵوێستە لە ئاست جیهاندا وەردەگرێت. دواجاریش جیهان وەکو گشتێك نهێنییەکی ئاڵۆزە و تەنها بە شێوەیەکی پچڕپچڕ و بەش بەش دەتوانین دەری بکەین. بەڵام ئیمان دەچێتە ئەودیو ئەم لایەنی پچڕپچڕی و بەشبوونەوە تا متمانە و پەیمانی خۆی بەم نهێنییە ببەخشێت.

گەرچــی ئیمــان "بــاو" تێدەپــەڕێنێت، بــەڵام شــتێکی کوێرانــە نییــە و شــێوازی تێگەیشتنیشی لە دونیا بێ بنچینە نییە. ئیمـان لـە زەینڕوونییـەکی بەشـەکی Partial insight ەوە سەرچاوە دەگرێت و لەسەر ئەو بناغەیـەش هەڵوێستی خـۆی لـە متمانـە و پەیماندا بەرامبەر بە گشت دادەمەزرێنێت. گەلێ لە ئایینـەکان بـاس لـە سـرۆش دەکـەن، ڕووداوی سرۆشـئامێزیش ئـەزموونێکی زۆر کاریگـەرە کـە لـە ڕەوتـی بـاوی ئەزموونەکـە دەردەچێت و ئەبێتە بنچینەیەك بۆ لێکدانەوەی گشت. بۆ نموونـە لـە ئـایینی مەسـیحیدا باوەڕێك لە ئارادایە بەوەی کە ڕووداوی سەرهەڵدانی عیسای مەسیح پەردە لەسەر مانـای هـەموو مێـژوو هەڵدەماڵێت، بـەم جـۆرەش دەبێتـە نموونەیـەك بـۆ لێکدانـەوەی هـەموو ئەزموونەکان. ئـەم ڕووداوەش "جیهانێـك" پێکـدەهێنێت، لەبەرئـەوەی گۆشـەنیگایەکی بنەڕەتیمان ئـەداتێ کـە مـرۆڤ لێیـەوە دەڕوانێتـە ئـەزموون و هـەر لەبـەر ڕۆشـنایی ئـەم گۆشەنیگایەشەوە ڕووداوەکان هەڵدەسەنگێنێت و ڕەفتاری خۆی ڕێکدەخات.

بێگومان ئیمانیش شێوەی زۆرە، هەر بۆیە بـە درێـژایی مێـژووی مرۆیـی، هوشـیاریی ئایینی کۆمەڵێك "جیهان"ی درستکردووە، بگرە هەندێ جار جیهان خۆیشی شـێوەیەکی خودایی بەخۆوە گرتووە و بووە بە بابەتی ڕاستەوخۆی ئیمان و پەیمانبەستن، هـەروەکو لــە ڕێبــازی هەمــەخودایی Pantheism* دا دەیبیــنین. بــەڵام لــە کــەلتووری یــەهودی و مەسیحیدا جیهان وەکو "خوڵقاندن" لێکدراوەتـەوە و متمانـە و پـەیمانیش بـە خودایـەك دراوە کە لە دەرەوەی جیهاندایە، بەڵام دەست لە کاروباری جیهان وەردەدات.

هەڵوێستێکی تریش هەیە کە ئەویش هەڵوێستی بێئیمانییـە کـە تیایـدا جیهـان وەکـو بێدەربەسـت بەرامبـەر بـە مـرۆڤ، یـان وەکـو دوژمنێـك سـەیردەکرێ. مادامـەکی کەسـی بێئیمانیش دەتوانێ لە دوا نهێنیـی جیهـان بگـات —هـەروەکو کەسـی ئیمانـدار— کەواتـە

---

* Pantheism ڕێبازێکـە دەڵێـت کـە خوداییبـوون هـەموو بوونـەوەرەکان دەگرێتـەوە" هـەروەکو ناوەکەش هێمای بۆدەکات، Pan واتە هـەموو Theos واتـە خـودا و هەنـدێ جـاریش بـە "یـەکێتیی بوون" تەرجەمە ئەکرێ بەوپێیەی کە بوونی خودا وبوونی جیهان یەك حەقیقەتن.

هەڵوێستی ئەمیش لە بازدان بەسەر مەعریفەی بەشبەشی جیهانەوە سەرچاوە ئـەگرێت. لـەم حاڵەتەشـدا (حاڵـەتی بێئیمـانی) ڕووداوێکـی دیـاریکراو هەیـە، بـەڵام زۆر کاریگـەرە (دەشێ زنجیرەیەك ڕووداویش بن، یان کۆمەڵێك پێدراو) کە دەبێتە نموونە.

کەواتە ئێمە دەبێ ئەو جیهانانەش کە لەم بەشەدا لێیاندواین، بخەینـە سـەر جیهـانی ڕۆژانە، واتـە: جیهـانی ئەبستراکت کـە میتـۆدە ئەقڵیـەکانی زانستەکان دایدەمـەزرێنن، هەروەها جیهان لە ڕەهەندە ئیستاتیکیەکانیدا بەو جۆرەی کـە هونەرمەنـدان و شـاعیران دەیخەنــەڕوو، پاشــان جیهــان لــە نهێنیــی ئاڵۆزیـدا کــە پێویـستە ئادەمیزادەکــان بــۆ یەکلاکردنەوەی بایەخپێدانەکانیان، هەڵوێستی خۆیـانی لـە ئاسـتدا دیـاری بکـەن، واتـە هەڵوێستی ئیمان، یان بێئیمانی. ئـەوەی لێرەشـدا گرنگـە ئەوەیـە کـە ئێمـە هەرچییەك بکەین و بـیر لـە هەرچیەك بکەینـەوە، بـەردەوام لـە "جیهانێـك"دایـن کـە خۆمـانی پـێ ئاراستە دەکەین، گەرچی خۆمان لە پێکهێنانی ئەو جیهانەشدا بەشدارین.

هەڵبەت کاتێکیش دەڵێم پێویستە ئـەم جیهانانـە "بخەینـە سـەر" جیهـانی ڕۆژانـە، مەبەستم لەمە ئەوە نییـە کـە ئـەم جیهانانـە لێکدابڕاون و هـیچ جـۆرە پەیوەندییـەکیان بەیەکەوە نییە. بەڵکو ئەمانە هەموو شـێوازی جیاجیـان بـۆ لێکدانـەوەی جیهانێـك. یـان ڕەنگە وا چاکتر بێت بڵێین ڕەهەندی جیاجیان. جیهان ڕەهەندی زۆرە. ئەم ڕەهەندانەش بە شێوازی جیاواز بە ڕووماندا دەکرێنەوە، بە جۆرێك کـە جیهـان لـە شـێوەی جیاجیـادا دەردەکـەوێ. بێگومـان "جیهـانی ڕۆژانـە" جیهـانی بنەڕەتییـە و نـزیکترین ئـەزموونی ئێمەشە لەگەڵ جیهاندا. بەڵام ئەگەر ژیـانی مرۆیـی بـە تـەنها لـە ئاسـتی ژیـانی ڕۆژانـەدا بمێنێتەوە ئەوا دەبێتـە ژیـانێکی فـەقیر و کڵـۆڵ. ئەگـەر ژیـان بـە تـەنها بریتـی بێـت لـە زنجیرەیەك ئـەرك و مامەڵـە و حیـسابات و چـێژی کـاتی و شـتی تـری لـەم بابەتـە، ئـەوا دەکەوینە نزمترین ئاستی بوونی مرۆییـەوە، ئـەو بوونـەی کـە خـۆی تێدەپـەڕێنێت، ئـەو بوونەی کە لە جیهان دەردەچێت و باڵادەبێت. لەم حاڵـەتی کەوتنەشـدا مـرۆڤ دەکەوێتـە بـەر مەترسـیی ملکەچـی بـۆ سـتەمی جیهـان و مەحفبوونـەوە تیایـدا. بـەڵام بـوونی

ڕاستەقینەی مرۆڤ بە تەنها كاتێك دێتەدی كە كۆمەڵێك ڕەهەندی نوێی جیهان و كۆمـەڵێك شێوازی نوێی بیناكردنی لە بەردەمیدا واڵابوون.

٤–جەستە.. The Body

بوونت لە جیهاندا واتە جەستەیەكت هەبێت، یان جەستە بیت و یان هەروەكو گابریل مارسیل دەڵێت "بەرجەستە بیت". بەشێكی زۆر كەم هەیە لەم دونیایەدا كە بتوانم بڵێم ئەمە ناوچە یان قەڵەمڕەوی منە (گەر ئەم دەربڕینە ڕاست بێت)، ئەم ناوچەیەش جەستەمە كە بریتییە لەو پانتاییەی داگیرم كردووە و پێكیدەهێنم. من ناتوانم لە جیهاندا بم تەنها لە ڕێی بوونمەوە نەبێت لە شێوەیەكی جەستەییدا، لە ڕێی جەستەوە دەرك بەو شت و كەسانە دەكەم كە جیهان پێكدەهێنن. هەر لە ڕێی جەستەشەوە دەتوانم كاریان لێبكەم، هەروەها ئەوانیش دەتوانن كارم لێبكەن.

فەیلەسوفی بوونگەرا دەڵێت كە بـوونی مرۆیـی واتـە بـوون –لـە– جیهانـدا، كەواتـە بوونێكی مرۆیی نییە بەبێ ژینگەیەك. لێرەشەوە بێگومان دان بەوەدا دەنێت كە جەسـتە پێكهێنەری بوونی مرۆییە. لەبەرئەوەی مرۆڤ ناتوانێ لـە جیهانـدا بێـت و لەگـەڵ ژینگـەدا كارلێك بكات، تـەنها لـە ڕێـی جەسـتەوە نـەبێت. لـە ڕاسـتیدا فەیلەسـوفە بوونگـەراكان هەموویان وەكو یەك تێڕوانینیان سەبارەت بە مۆركی جەستەییانەی بـوونی مرۆیـی ڕوون و ئاشكرا نییە. پێشتر باسمان لەوە كرد كە بوونگەرایی نزیكایـەتیی لەگـەڵ گنۆسـتیزمدا هەیە. لەناو فەیلەسوفە بوونگەراكاندا هەیە كە جەستە فـەرامۆش دەكـات یـان گومـانی لێدەكات. ئەوەتانێ كیركەگۆر –بەتایبەتیش لە دوا كتێبەكانیدا– بەرەو جۆرێك لە زوهـد دەچێت. هەروەها لە كاتێكا هایدیگەر شیكردنەوەیەكی تەواوی بـوونی مرۆیـی دەكـات و بڕوای وایە كە بوونی مرۆیی بوونە لە جیهاندا، كەچـی هـیچ لـە بـارەی ئـەو جەسـتەیەوە ناڵێت، كە من لە ڕێی ئەوەوە لەم جیهانەدا هەم. بەڵام گەرچـی هەنـدێ لـە بوونگـەراكان قـسەكردنیان لەسـەر جەسـتە فـەرامۆش كـردووە، دەبیـنین هەنـدێكی تریـان بابـەخێكی

تەواویان بەم کێشەیە داوە، لەناو ئەمانەشدا دەتوانین بە تایبەتی نـاوی ئەمانـە بهێـنین: گابریل مارسیل، ژان پۆڵ سارتەر و میرلۆپۆنتی.

ڕەگوڕیشەی قووڵی هۆی پشتگوێ خستنی جەستەش لە فەلسەفەدا دەگەڕێتەوە بـۆ کەلەپووری فیکری خۆرئاوایی. گەرچی بوونگەرایی دژی ئـەم کەلـەپوورەش (یـان دژ بـە گەلێ توخمی) یاخی بوو، بەڵام گەڕان بە دوای شێوازی نـوێی بیرکردنەوەشـدا پێویـستی بە کات هەیە. هەر لە ئەفلاتوونەوە تا دیکارت و ئایدیالیزمی نوێ، بڕوای باو ئەوە بوو کە خودی ڕاستەقینە و مرۆڤی ڕاستەقینە، بە جۆرێك لە جۆرەکان لە ناوەوەدایە و، جەسـتە شتێکی زیادە، یان پەیکەر و چوارچێوەیەکە و هیچی تـر. ئـەم تێگەیـشتنە بـۆ مـرۆڤ لـە ئارادا بـوو کـە گیلبێـرت ڕایـل* لـە کتێبەکەیدا "چـەمکی زەیـن" نـاوی لێنـاوە تیـۆرەی "تارمایی پەنهانی نێو ئامێر". هەر ئەم تێگەیشتنەش بۆ مرۆڤ بووە مایەی گەلێ کێـشەی فەلسەفیی بـێ چارەسـەر سـەبارەت بـە چـۆنێتیی پەیوەسـتبوونی ئـەم دوو بوونـەوەرە لێکجودایە بە یەکترەوە، واتە: دەروون و جەستە* هەروەکو لای مرۆڤ هەیە. لـە ڕاسـتیدا

---

* Gilbert Ryle فەیلەسـووفی ئینگلیـزی گیلبێـرت ڕایـل (١٩٠٠–١٩٧٦) یـەکێك لـە ڕابـەرانی فەلسەفەی زمـان، گەرچـی کـارە سـەرەکیەکانی لـە بـواری فەلـسەفەی ڕۆح و هۆشـدان، لـە سـاڵی ١٩٤٩دا کتێبە سەرەکیەکەی خۆی واتە "چەمکی هۆش"ی بە چاپ گەیاند کە تیایدا ڕەخنـەی لـەو تیۆرەیە گرتووە کە ناوی نـاوە "تارمـایی پـەنهانی نـاو ئامێرەکـە" کـە پەیوەنـدیی نێـوان هـۆش و جەستە لێکدەداتەوە بەوەی کە جەستە ئامێرێکی بێگیانـە و تارماییـەکی پـەنهان دەیبزوێنێـت کـە ئەوەش ڕۆحە یان دەروونە، ئیدی لە کەلەپووری خۆرئاوادا بەم جۆرە لە مـرۆڤ گەیـشتوون و بگـرە لە کەلەپووری سێ ئایینە ئاسمانیەکەشدا.

* لـە بـەناوبانگترین نوێنـەرەکانی ئـەم دوالیزمـەی نێـوان دەروون و جەسـتە دیکارتـە کـە خۆیـشی کەوتە تەڵەزگەی پەیوەندیی نێوان ئەم دووانەوە، ئەو بـڕوای وابـوو کـە گەوهـەری دەروون هـزرە و گەوهەری جەستەش کشانە، بەڵام چۆن ئەم دووانە لە ئاوێتەیەکدا پێکدەگەن کە مرۆڤـە، ئـەو وتـی لە ڕێی غوددەی سنەوبەرییەوە، کە ئەمـەش جێـی گاڵتـەپێکردنی ڕەخنـەگرەکانی بـوو، غـوددەی سنەوبەریش جێیەکی سەنتراڵی لەناو مێشکدا داگیرکردووە.

ئەگەر ئێمە لە دوو شتی دابڕاوەوە دەستمان پێکرد کە لەگەڵ یەکدا ناگونجێن، هەرگیز ناتوانین یەك یەکەیان لێ دروست بکەین. هەربۆیە پێویستە لە یەکەی "بوون –لە– جیهاندا"وە دەستپێبکەین، کە ئەویش مرۆڤە بەوپێیەی یەکەیەکی دەروونی– جەستەییە.

من دەتوانم جەستەی خۆم ببینم، یان لانی کەم بەشێکی، بەڵام ئەوە بە تەنها شتێك نییە لە جیهاندا، بەڵکو بەشێکە لە من، بۆ نموونە من ناڵێم: "جەستەم تینوویەتی" بەڵکو دەڵێم "من تینوومە". میرلۆپۆنتی سەرنجی ئەوە ئەدات "کاتێك دەستی ڕاستم بەردەستی چەپم دەکەوێت، من وەکو شتێکی "فیزیکی" هەستی پێدەکەم، بەڵام لە هەمان کاتدا دەتوانین بڵێین شتێکی نائاسایی ڕوودەدات، ئەویش ئەوەیە کە دەستی چەپم دەرك بە دەستی ڕاستم دەکات " ئەم جۆرە لێککارییە بە ئاشکرا ئەوە پیشاندەدات کە جەستەم بە تەنها شتێك یان ئامێرێك نییە "من" ژیانی پێ ببەخشم یان کۆنترۆڵی بکەم. بەڵام لە سەرێکی ترەوە ئەم "من"ە بە تەنها جەستە نییە، یان بە تەنها بوونەوەرێکی زیندووی فیزیکی نییە. ڕاستە فەلسەفەی هاوچەرخ دوورکەوتۆتەوە لەو بۆچوونەی کە دەڵێت دەروون "تارمایی پەنهانی ناو ئامێرە"، بەڵام بە هەمان ڕادە لەو بۆچوونەش دوورکەوتۆتەوە کە مرۆڤ تەنها بە ئامێرێکی ئاڵۆز دەزانێت، چونکە "لەودیو جەستەوە هیچ شتێکی دیکە نییە، بەڵام جەستەش هەمووی دەروونئاسایە **Psychic**" .

ئەو ڕاستییەی کە جەستە بەشێکە لە من، گەرچی من لەوە زیاترم کە هەر جەستەم بم، ئەم ڕاستییە وای لێکردم لە سەرەتای ئەم بەشەدا بڵێم کە بوونی مرۆڤ لە جیهاندا واتە جەستەیەکی هەبێت، یان جەستە بێت.

خۆ گەر بشپرسین کام دەربڕینە وردترە: ئەوەی کە بڵێم "من خاوەنی جەستەیەکم" یان "من جەستەم؟" وەڵامەکە وا دەبێت کە هەر یەکێك لەم دوو دەربڕینە پاساوی خۆی هەیە. ئەوە ڕاستە کە بڵێم "من خاوەنی جەستەیەکم –یان جەستەم هەیە"،

لەبەرئـەوەی دەتـوانم جەسـتەی خـۆم تێبپـەڕێنم، وەك چـۆن دەتـوانم لـە سـنوورێکی دیاریکراویـشدا "بیکـەم بـە بابـەت" Objectify it و وەکـو ئامرازێـك بـەکاری بهێـنم (و وا مامەڵەی لەگەڵدا بکەم کە بەشێکە لـە جیهـانی ئامرازەکـان). بـەڵام لـە سـەرێکی تـرەوە دەبێ بڵێم "من جەستەمم" لەبەرئەوەی من شتێکی سەربەخۆ نـیم لـە جەسـتەم، کاتێـك دەست لە جەستەم ئەدەم هەست ئەکەم شتێکم بەرکەوتووە، کاتێکیش جەسـتەم ئـازار یان چێژ دەبینێت، ئەوە منم کە ئازار و چێژ دەبینم.

لە ڕاسـتیدا دوو شـێوازی زۆر جیـاواز هەیـە کـە لـە ڕێیانـەوە جەسـتە وێنـا دەکرێ: شـێوازی یەکـەمیان ئەوەیـە کـە بـە شـێوەیەکی توێکارییانـە "ئەناتۆمیانـە" یـان فسیۆلۆژییانە وێنای جەسـتە بکـەین بەوپێیـەی بوونـەوەرێکی ئۆرگـانیی زینـدووی گـەلێ ئاڵۆزە کە لە: ماسوولکە و ئێسقان و دەمار و ئەندامی تـر پێکـدێت. بـەڵام ئێمـە لـە ڕێـی پرۆسەی توێکاریی جەستەی خەڵکی ترەوە (یان لە ڕێی ئەو کتێبانەوە کە وەسـفی ئـەم پرۆسەیە دەکەن) ئەم زانیارییانە بە دەست دەهێنین. واتـە لـە ڕێـی توێکـاریی کۆمـەڵێك جەستەوە کە بۆ ئێمە بوون بە بابەتی لێکۆڵینەوە، نەك بۆ خاوەنەکانیان. بەڵام من خۆم زۆربەی کات وێنایەکی تـری تـەواو جیـاوازم بـۆ جەسـتەم هەیـە و، بـە شـێوازێکی تـەواو جیـاواز تـاقی دەکەمـەوە. مـن زۆربـەی کـات هەسـت بـە جەسـتەم ناکـەم، لەبەرئـەوەی هەروەکو پێشتریش باسمـان کـرد، مـن جەسـتەی خـۆم تێدەپـەڕێنم و، بـەو ژینگەیـەوە سەرگەرم دەبم کە بەم جەستەیەوە دەمبەستێتەوە، پـتر لـە سـەرگەرمبوونم بـە خـودی جەستەمەوە.

بەڵام من کاتێك جەستەم تاقی دەکەمەوە، ئەم تاقیکردنەوەیـەم تـەواو جیـاوازە لـەو ئیدراکە هەستییانەم کە بنچینەی زانستی توێکاری و فیزیان. برسێتی یان هەرسـنەبوونی خـۆراك وام لێدەکـەن بـە گـەدەی خـۆم هوشـیار بم، بـەڵام ئـەم هوشـیارییە زینـدوو و ڕاستەوخۆیە جیاوازە لەوەی من شتێك دەربـارەی حاڵـەتی برسـێتی یـان هەرسـنەبوونی خۆراك بخوێنمەوە، بەو شێوەیەی زانای فسیۆلۆژی سەرنجی ئەدات.

بەم جۆرە فەلسەفەی بوونگەرایی لە بایەخدانیدا بە جەستە بایەخ بە هوشیاریی ڕاستەوخۆ بە جەستە ئەدات بەو پێیەی پێکهێنەری بوونە لە جیهاندا، بۆیە لە هەموو لێکۆڵینەوە فسیۆلۆژیەکان جیاوازە، بەڵکو لە هەموو ئەو توێژینەوە سایکۆلۆژییانەش کە تایبەتن بەو هەستانەی لە جەستەوە سەرچاوە ئەگرن. تەنانەت دەشێ جەستە لە ڕووی بوونگەراییەوە شتێکی ماددی نەبێت، گەر بتوانین جیهانێکی نامادی بهێنینە بەرچاومان، ئەوا لەم حاڵەتەدا جەستە دەبێتە "شێوازی ئامادەگیم" لە جیهاندا. سانت پۆڵس باسی لە "جەستەی ڕۆحی" کردووە و لەگەڵ "جەستەی سروشتی" دا بەراورد کردووە.. هەڵبەت ئەمەش وێناکردنێکی گەلێ دژوارە، هەروەکو گشت ئەو وێنانەش کە پێیەوە بەندن و پەیوەستن بە "زیندووبوونەوەی جەستە و هەڵسانەوەی". بەڵام ئەوەی گومانی تیا نییە ئەوەیە کە هەموو بوونێك لای سانت پۆڵس بوونە لە جەستەیەکدا، ئیدی ئەم جەستەیە ئەو جەستە ناسراوە بێت کە لە جیهانی شوێن و کاتدا هەیە، یان "جەستەی ڕۆحی" بێت کە ئامادەگیمان لە ژیانێکی تردا بۆ مەیسەر دەکات *.

کەواتە جەستە، لە ڕووی بوونگەراییەوە، بریتییە لە شێوازی بەشداریکردنمان لە جیهاندا. لە یەك کاتدا بریتییە لەو تیشکۆیەی کە لێیەوە دەڕوانینە جیهان و بە گوێرەی بایەخدان و بەرژەوەندییەکانمان ڕێکیدەخەینەوە، هەروەها ئەو سەنتەرەشە کە دووبارە وێنەی ئێمە تیایدا ڕەنگدەداتەوە، گەر ئەم دەربڕینە ڕاست بێت، بە شێوەیەکی وا کە هەریەکێك لە ئێمە تیایدا دەبێتە جۆرێك لە جیهانێکی بچووك ..Microcosm، واتە جیهانێکی بچووککراوە. بەڵام بوونگەرایی بریتی نییە لە مۆنادناسی (Monadology) لەسەر شێوازەکەی لایبنیتز، لەبەرئەوەی فەیلەسووفی بوونگەرا لە کۆمەڵێك بوونەوەری زۆری لێکترازاو و بەخۆدا داخراوەوە دەستپێناکات کە پاشتر دەبێ پێکەوە

---

* بەراوردێ بکە: "جەستەی ئاسمانی هەیە و جەستەی زەمینیش.. جەستەیەکی گیانەوەری ئەروێنرێ و جەستەیەکی ڕۆحانی ڕۆدەنرێ، جەستەی گیانەوەری هەیە و جەستەی ڕۆحانیش هەیە.. هتد. نامەی سانت پۆڵسی یەکەم بۆ خەڵکی کۆرنتۆس.

ببەسترێنەوە، بەڵکو لە یەکەی (بوون —لە— جیهاندا)وە دەستپێدەکات، بە جۆرێك کە بوونەوەری مرۆیی دەچێتە دەرەوەی خودی خۆی.

لەو سەرنجانەی پێشووەوە لەسەر جەستە دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە بوونی مرۆیی کۆتادارە. تۆ کە جەستەیەکت هەبوو واتە تۆ بۆشاییەك لە زنجیرەی کاتی —شوێنی Spatio Temporalدا داگیردەکەیت. بوونی مرۆییش یان دازاین بریتییە لە بوون — لەوێ، هێندەی ئەوەی ئەو بوونەوەرە بریتییە لە جەستەی خۆی، لەوێیە. دواتر و کاتێك بە شێوەیەکی ورد و درشت تر لە کۆتابوونی بوونی مرۆیی دەکۆڵینەوە، بە فراوانی باس لەم خاڵە دەکەین. دواجار دەتوانین سەرنجی ئەوە بدەین کە هەمان ئاڵۆزی و ناڕوونی Amboguity کە لە قسەکردنماندا سەبارەت بە جیهان هاتە ئاراوە، لە حاڵەتی جەستەشدا هەمان شتە. بینیمان کە جیهان مەرجێکی پێویستی بوونی مرۆییە و، هەر ئەویشە کە ڕێ بە بوون ئەدات. بەڵام دەشێ بۆ بوون زیانبەخشیش بێت، ئەمەش لە کاتێکا کە بوون لەناو جیهاندا ئەتوێتەوە و لە "دەرکەوتن" بێبەری دەبێت کە لە ڕێیەوە ئەتوانێت گوزارشت لە ماهیەتی خۆی بکات. هەمان شتیش سەبارەت بە جەستە: جەستە فاکتەرێکی پێویستە بۆ بوونی مرۆیی، بەڵام دەشێ جەستەش ئەم بوونە بشێوێنێت، کاتێ دەبێتە دیکتاتۆرێکی ستەمکار، یان دەبێتە بێگار. گابریل مارسیل لە میانی پەیوەندیی دوولایەنەوە بە جەستەمانەوە ئاڵۆزیی بوون لێکدەداتەوە، چونکە ئێم لە یەك کاتدا: جەستەمان هەیە و، خۆشمان جەستەین. بەڵام دەشێ لە جەستەشمان نامۆ بین، هەروەها دەشێ ببینە خاوەنی جەستەمان وەك چۆن دەبینە خاوەنی شتێك لە دەرەوەی خۆمان و بە شێوازی جۆراوجۆر بەکاری دەهێنین. بەڵام دەشێ ئەو جەستە نامۆبووەش کاردانەوەی خۆی هەبێت بەرامبەر بە ئێمە و وێرانمان بکات، هەرچۆن بۆ نموونە لە حاڵەتی ئالوودەبون بە ماددە بێهۆشکەرەکاندا ئەوە دەبینین. بێشك ئەم توانای نامۆبوونەش فاکتەرێکی گرنگە لەو فاکتەرانەی کە بوونەتە مایەی مێژوویەکی دوور و درێژی متمانەکردنی خەڵك بە جەستە. بێگومان برێك لەم متمانەکردنە تەنانەت

لای هەندێ فەیلەسووفی بوونگەراش هەیە، بەڵام ڕێنماییەکانی بوونگەرایی لە بارەی جەستەوە بەو پێیەی فاکتەرێکی گەوهەرییە لە بوونی مرۆییدا، خەڵك هاندەدەن تا لەگەڵ جەستەیاندا زیاتر هەست بە هۆگری بکەن.

٥–کات و شوێن (یان زەمان و شوێن)

جیهان لە کات و شوێندا هەیە، ئێمەش هەر لە کات و شوێندا هەین. هەروەکو شتێکی چاوەڕوانکراویشە ئەو لێکدانەوەیەی کە فەیلەسووفە بوونگەراکان بۆ کات و شوێنی دەکەن لە گۆشەنیگای کات و شوێنی بوونەوەری مرۆییەوەیە. بەڵام ئەمە مانای بەخشینی مۆرکێکی خودی نییە بە کات و شوێن. لە کاتێکا کانت **Kant** شوێن بە "شێوە **Form**"ێکی ئیدراك دەزانێت، واتە ئێمە شتەکان وەکو خۆیان نابینین، بەڵکو لە شێوەی شوێندا دەیانبینین، ئەوا هایدیگەر وەك دەردەکەوێ بە ئاشکرا جیاوازی لە نێوان هەڵوێستی خۆی و هەڵوێستی کانتدا دەکات کە دەڵێت: "شوێن لە ئیدراکی خوددا نییە و خود وا سەرنجی جیهان نادات (وەك ئەوەی) کە لە شوێندا بێت، بەڵام ئەگەر لە گۆشەنیگایەکی ئۆنتۆلۆجیەوە دروستەوە دازاین بناسرێ، ئەوا "شوێنمەند–**Spatial**"ە" . لە سەرێکی ترەوە هایدیگەر وا پەسەند دەکات بڵێت کە شوێن لە جیهاندایە لەبری ئەوەی بڵێت جیهانە لە شوێندایە . مانای ئەمەش ئەوەیە کە ئەگەر جیهان نەبووایە شوێنیش نەدەبوو، چونکە شوێن بوونێکی بابەتیانەی نییە، وەکو ئەوەی شتی شوێنمەند هەیە: گەرچی لێرەدا وشەی "خودی" و "بابەتی" بە تەواوەتی لە ڕەوتی شیکردنەوەی بوونگەرایاندا بۆ شوێنمەندی **Spatiality** ناگونجێن، لەبەرئەوەی شوێنیش –وەکو جیهان– نە خودییەو نە بابەتی.خۆ گەر ئێمە لە یەکەی بوون لە–جیهانداوە دەست پێبکەین، لەم حاڵەتەدا لە بوونەوەری مرۆییەوە دەستپێدەکەین بەو پێیەی شەقڵی شوێنمەندی بە خۆیەوە دەگرێت.

لەو پەرەگرافەی پێشوودا قسەم لەسەر شوێن کرد و کات (زەمان)م خستە لاوە. لە ڕاستیدا زەمان لە فەلسەفەی بوونگەراییدا ڕۆڵێکی زۆر تایبەت دەبینێت و بە ڕەهەندێکی چوارەم ناژمێردرێ کە بخرێتە سەر سێ ڕەهەندەکەی تری شوێن. بە پێچەوانەی فەیلەسووفانی پەرەسەندن و پرۆسێس *ەوە، فەیلەسووفە بوونگەراکان باس لە شوێنکات Space-Time ** ناکەن، هەر بۆیە ئێمەش بە جیا باس لە کات (زەمان) و شوێن دەکەین.

تێگەیشتنی بنەڕەتیی ئێمە بۆ شوێن لەوەوە سەرچاوە دەگرێت کە ئێمە بوونمان بوونێکی شوێنمەندانەیە و بەرەو شوێنیش ئاراستە دەکرێین، ئەوەش لەبەرئەوەی ئێمە جەستەین و بەشێك لە شوێن داگیردەکەین و جێی تایبەتمان هەیە، بۆیە هەر لە سەرەتاوە و لە ڕوانگەی بەشداریکردنی جەستەییمانەوە لە شوێندا، شوێن ڕێکدەخرێ. بۆ نموونە هەردوو لای چەپ و ڕاست بە پێی جەستە دیاری دەکرێ، هەر بۆیە پێناسەکردنیشیان دژوارە و ئێمە کاتێ وەکو جەستەی ئاراستەدار بەرەو شوێن بوونمان دەبێت، ئەوە فێردەبین. بۆ نموونە "فەرهەنگی ڕاندۆم هاوس The Random House Dictionary" وا پێناسەی چەپ دەکات: "لە تەنیشتەوە، یان سەر بەو تەنیشتەیە کە ڕووە و خۆرئاوایە لە کاتێکا کە ئەو کەسە یان ئەو شتە ڕووی لە باکوورە". گەرچی ئەم پێناسەیە پێناسەیەکی قورسە بەڵام ڕاستە، هەر لەبەر ئەمەش پێناسەیەکی بابەتییە، مادامەکی چەپ و ڕاست بە خۆرئاوا و خۆرهەڵاتەوە دەبەستێتەوە، لەگەڵ ئەمەشدا

---

* جۆرێکە لە فەلسەفەی هاوچەرخ کە لەژێر کاریگەریی بیرۆکەی پەرەسەندن و جووڵەدا سەریهەڵدا و گەورەترین نوێنەریشی "ئەلفرێد نۆرث هوایتد" (١٨٦١–١٩٤٧)ە، بەڵام نوێنەری شێوە ئاینییەکەی "پیرتیاردی شاردان" (١٨٨١–١٩٥٥) بوو.

** زاراوەیەکە لە دروستکراوی تیۆرەی ڕێژەگەرایی لای ئینشتاین کە گوزارشت لە پەیوەندیی توندوتۆڵی نێوان کات و شوێن دەکات کە تیایدا کات دەبێتە ڕەهەندی چوارەمی شوێن لەم تیۆرەیەدا.

گومان لەوەدا نییە کە ئاراستەی بوونگەرایانە بۆ ڕاست و چەپ لە خاڵەکانی قیبلەنما گرنگترە. جێی سەرنجە کە لە هەندێ زماندا خاڵەکانی قیبلەنما بە پێی ڕاست و چەپ دەناسرێن. بۆ نموونە باشووری نیمچەدوورگەی عەرەب بە "یەمین yemen" (کە لێرەدا مەبەست لە وڵاتی یەمەنە. و. کوردی) ناسراوە، واتە ئەو وڵاتەی ئەکەوێتە دەستە ڕاستەوە، وەختێ ئادەمیزاد ڕووی لە خۆرهەڵاتە، بێگومان خاڵەکانی قیبلەنما بە گوێرەی ئەو شوێنەی کە جەستەی تیا بەوە دیاری دەکرا بە زەمانێکی زۆر بەرلەوەی ئەم پرۆسەیە ئاراستەیەکی دی وەربگرێت و هەندێ شێوازی "بابەتی– مەوزوعی"مان بۆ دیاریکردنی ئاراستەی بوونگەرایانە ئەداتێ. وشەگەلی وەکو: ڕاست، چەپ، سەروو، خواروو، پێش، پشت.. هتد شێوازە سەرەکیەکانی ڕێکخستنی شوێن پێکدەهێنن و، ئەمەش لە شوێنمەندیی تایبەت بە بوونی مرۆییەوە سەرچاوە ئەگرێت.

سەرباری ئەمە، بوونەوەری مرۆیی شوێنی خۆی لە شێوەی سیستمێك لە "جێگا" ڕێکدەخات، هەرچۆن جیهان بە گوێرەی بایەخپێدان و لە ڕێی سیستمێك لە ئامرازەوە ڕێکدەخرێ، بە هەمان شێوە شوێنیش بە گوێرەی هەندێ جێگا کە پەیوەستن بە بایەخدانەوە، ڕێکدەخرێ، جێگا بە تەنها جێ Locationیەك نییە، بەڵکو "جێگایەکە بۆ.."؛ بۆ نموونە، لە کارگەدا یان لە نووسینگەدا هەموو شتێك لە جێگای خۆیدا دادەنرێ، ئێمەش دەزانین چۆن ئەو شتە ئەدۆزینەوە، جێگا جۆراوجۆرەکانیش لەناو خۆیاندا وا ڕێکدەخرێن کە هانمان ئەدەن کارەکانمان بە ڕێکی ئەنجام بدەین. هەروەکو پێشتریش لە حاڵەتی "جیهان"دا بینیمان، ئەم "شوێنی بایەخدانە" –وەك ئەتوانین وای ناوبنێین– زۆربەی کات هەیە بەبێ ئەوەی کەس سەرنجی بدات، سەرنجی نادەین تەنها ئەو کاتە نەبێت کە شتێك لە شوێنی خۆیدا نابێت یان بۆ شوێنێکی تر دەگوێزینەوە و ناچار دەبین سیستمێکی دی بۆ جێگاکان دابمەزرێنین.

بەڵام شوێن وەکو ئەوەی لە زانستی ئەندازەدا هەیە، یان ئەو شوێنەی کە دەکرێ بە وردی ئەندازەی بگیررێ، لە ڕووی گرنگییەوە دوای شوێنی بوونگەرایانەی تایبەت بە

بایەخدانی ڕۆژانە دێت، کاتێکیش بەم شوێنە دەگەین کە بایەخدانی ڕۆژانەمان دەخەینە "نێوان دووکەوانە"وە —گەر ئەم دەربڕینە ڕاست بێت— و لەو خاڵەش نزیك دەبینەوە کە بە شێوەیەکی بابەتیانەی ئەبستراکت لێیەوە دەڕوانینە شوێن. ئەمەش شێوازێکی تایبەتە لە تێگەیشتنی شوێندا. بەڵام ئێمە زۆربەی کات بە پێی بایەخدانمان مامەڵە لەگەڵ شوێندا دەکەین. بۆ نموونە ئەگەر لە کەسێك بپرسیت لە ئەمریکا، ماوەی نێوان دوو شار چەندە، بە زۆری وەڵامەکەی ئەو بە پێی سەعات و دەقیقە دەبێت، نەك میل، لەبەرئەوەی دیارە کە پرسیارەکە پەیوەستە بە بایەخدان بە ڕۆیشتن لە شارێکەوە بۆ شارێکی تر، لەبەرئەوەی مەسەلەکە لێرەدا هێندەی پەیوەستە بە حاڵەتی خێراییەوە لە ڕێگادا، هێندە پەیوەست نییە بە حەقیقەتی بابەتیی مەودای درێژایی نێوان ئەو دوو خاڵە.

ئەگەر لە شوێنەوە بێینە سەر کات (زەمان)، دەبینین کاتیش پەیوەستە بە بایەخدانەکانمانەوە، کاتێك هەیە تیایدا ئەچین بۆ کار، کاتێك هەیە بۆ حەوانەوە، کاتێکیش بۆ خەو.. هتد ئادەمیزادیش لە ڕێی ریتمە سەرەکیەکانی ژیانیەوە لە جیهاندا هوشیاریی دەبێت بە کات، بەرلەوەی ئەم ریتمانە لە "کاتی سەعات"دا پێکەوە ببەسترێنەوە، ئەوکاتەی کە بۆ هەمووان وەکو یەکە و بەهۆیەوە چالاکییە جیاوازەکانمان ڕێکدەخرێن.

هەڵبەت بوونگەراکان یەکەم کەس نەبوون کە ئاماژەیان بە جیاوازیی نێوان کاتی بوونەوەری مرۆیی لە ئەزموونیدا و کاتی بە سەعات پێوراودا، بەڵکو خەڵك هەر لە زووەوە هەستیان بەوە کردووە کە کات لای مرۆڤ دەشێ زۆر خێرا تێپەڕێت و دەشێ زۆر خاوبێت، با میلی سەعاتەکەش بە ڕێکوپێکی بجووڵێت. هێنری بێرگسۆن* زوو سەرنجی

---

* هێنری بێرگسۆن (١٨٥٩—١٩٤١) فەیلەسووفێکی هاوچەرخی فەرەنسییە کە بایەخی بە کات و هەستکردنی مرۆڤ بە کات دا و هەوڵی دا لە "ناوەوە" پەی بە شتەکان بەرێت، یان هەست بە

خەڵكی بەلای ئەوەدا ڕاكێشا كە كات مۆركێكی لێكنەپچڕاوی هەیە لە هەستی مرۆڤدا، بەڵام لە سەعاتدا زنجیرەیەكی پچڕپچڕ "چركەسات"ە .

بەڵام وا چاكە ئەم سەرنجانە لەسەر كات لێرەدا بوەستێنین، لەبەرئەوەی لێدوانی فراوان لەسەر تێگەیشتنی كات لە فەلسەفەی بوونگەراییدا هاوتەریب لەگەڵ لێدوانی شوێندا ناڕوات و، دواتر دێینە سەر ئەو ڕۆڵە سەرەكییەی كە كات لە شیكردنەوەی بوونی مرۆییدا دەیگێڕێت.

٦—سروشت

ئێمە لەم بەشەدا و لە چوارچێوەی فەلسەفەی بوونگەراییدا لەسەر چەمكەكانی: "جیهان" و "جەستە" و "شوێن" و "كات" دواین (گەرچی لێدوانمان لەسەر كات زۆر كورت بوو) دەمێنێتەوە ئەوەی شتێكیش دەربارەی چەمكی "سروشت" بڵێین.

بە شێوەیەكی گشتی فەیلەسووفە بوونگەراكان وا پیشان نادەن كە زۆر بایەخ بە سروشت ئەدەن، لەبەرئەوەی فەلسەفاندنەكەی ئەوان مرۆڤ ئەكاتە خاڵی سەرەتای خۆی، هەندێ جاریش لە مرۆڤ دوورتر ناڕۆن. خۆیشیان لەهەر جۆرە تێڕوانینێكی ڕۆمانسیانە بۆ سروشت بەدوور دەگرن. ئەمەش پێشتر لە لێدوانەكانماندا سەبارەت بە جیهان ڕۆژانە بە ڕوونی دەركەوت، ئەو جیهانەی كە مرۆڤ بەردەوام تیایدا هەوڵی ئەوە ئەدات ئەو شتەی شتێكی "سروشتیی پەتی"یە بخاتە ناو ئەو سیستمی ئاڵۆزی ئامرازانەوە كە لەبەر ڕۆشنایی كردەیی تایبەتی خۆی بنیاتی دەنێت. بگرە تێڕوانینی زانستیانەش بۆ سروشت لە لایەن زۆربەی بوونگەراكانەوە بە گەرمی پێشوازیی لێناكرێ، لەبەرئەوەی ئەوان متمانەیان بە ئاقاری ئەقڵپەرستانەی زانست نییە، هەروەها بە پراكتیزەكردنی لێكۆڵینەوەی زانستیش. ئەوان بڕوایان وایە كە دەشێ ئەم دووانە بە

لێدانەكانی دڵی واقیع بكات بە پێی دەربڕینەكەی خۆی، لە كتێبە گرنگەكانی "كات و ئیرادەی ئازاد"، "هزر و بزۆك".. هتد.

ڕێگای جیاواز لە بەردەم گەشەسەندنی تەواوی بـوونی مرۆییـدا ببنـە کۆسـپ و تەگـەرە. فەیلەسووفی بوونگەرا لە کاردانەوەی توندیدا بەرامبەر بە متمانەی کوێرانە بە زانـست بـۆ پێشکەوتنی مرۆڤ لەگەڵ بێردیاییڤدا هاوڕا دەبێت کاتێ دەڵێت: "تـەواوی مێـژووی نـوێ، لە باوەڕیدا بە ئەقڵخوازی و پۆزیتیڤیزم و باوەڕهێنان بە زانست، بریتـی بـووە لـە چـاخی شەو نەك ڕۆژ" . بەڵام ئێمە ئەگەر بمانەوێ ورد بین ئەوا ئەبێ بڵـێین کـە فەیلەسـووفی بوونگەرا ڕەخنە لە "زانستخوازیی توندڕەو Scientism" دەگرێت، نەك لە زانست خـۆی. ئەو دان بـە ڕەوایـەتیی تێڕوانینـی زانـستیانەدا دەنێـت بـۆ جیهـان، بـەڵام نکـوولّی لـەوە دەکات کە ئەوە تاقە تێڕوانین یان تێڕوانینی بنەڕەتی بێت بۆ گەیشتن بە حەقیقەت.

لەگـەڵ ئەوەشـدا و سـەرباری بایـەخ نـەدان بـە سروشـت لـە بوونگەراییـدا، توانـای خـستنەڕووی لێکدانەوەیـەکی بـۆ سروشـت تێدایـە و، لـە ڕاستیـشدا قووڵییـەك لـەو تێڕوانینەشدا هەیە، گەرچی من گومانم لەوە هەیـە کـە ئەنجامـەکانی ئـەم تێڕوانینـە لای فەیلەسووفێکی بوونگەرا بـە تـەواوەتی هاتبێتـە دی. ئـەم تێڕوانینـەی بوونگـەراییش بـۆ سروشت لەسەر حیسابی بـوونی مرۆیـی خۆیـەتی، مـرۆڤ بوونـەوەرێکی مرۆییـە، کەسـە، بەڵام لە هەمان کاتـدا بوونـەوەرێکی ئۆرگـانیی زیندووشـە. دواجـار ئـەو لـە ڕوانگەیـەکی دیاریکراوەوە بابەتێکی ماددییە کە لە کاربۆن و ئۆکسجین و کالـسیۆم و ئـەو توخمانـەی تر پێکدێ کە جەستەیان لێ پێکهاتووە.

هایدیگـەر دەڵێـت: ژیـان خـۆی جۆرێکـە لـە بـوون، بـەڵام بـە تـەنها لەبەردەسـتی "دازایــن"دایــە. ئێمــە لــە ڕێــی لێکدانەوەیــەکی کەمکەرانــەوە Privative دەگەینــە ئۆنتۆلۆجیەك بۆ ژیان کە بتوانێ ئەوەمان بۆ دیاری بکات کە ئەبێ دۆخەکە چـۆن بێـت ئەگەر شتێك هەبێت بە ناوی ژیانی پەتی Mere Aliveness یەوە. هەر هایدیگـەر خـۆی

* ئاقارێکە هەموو شتێك بۆ زانست دەگەڕێنێتەوە و بـە بەهایـەکی ڕاسـتەقینەی ڕەهـای لـە قەڵـەم ئـەدات، تـەنها میتـۆدی زانـستی و حەقیقەتـە زانـستیەکان بـە ڕاسـت ئـەزانێت و بـە شـێوەیەکی تایبەتیش لای لایەنگرانی زانستە کیمیایی و سروشتیەکان باوە.

زۆر زیاتر لەسەر ئەم خاڵە ناڕوات، بەڵام ئاماژە بۆئەوە دەكات كە ئەم پرۆسەیە شتێكی زیاترە لە كاری نیشانەكانی كۆكردنەوە و لێدەركردن. ئێمە ناتوانین بە لێدەركردنی خەسڵەتە مرۆییەكان بگەینە بیرۆكەی ژیان، وەك چۆن ناتوانین لە ڕێی كۆكردنەوەی هەندێ خەسڵەتەوە یان ئیزافەكردنی هەندێ خەسڵەت بۆ بوونەوەری زیندوو، وێنەیەكی مرۆڤ بكێشین.

فەیلەسووفی ئینگلیز جۆن ماكموری **John Macmurry** لە زۆر ڕووەوە لەگەڵ فەیلەسووفە بوونگەراكاندا یەكدەگرێتەوە. ئەو ئاماژە بۆ ئەوە دەكات كە خود یان بوونی شەخسیی مرۆڤ لە مێژووی فەلسەفەی نوێدا، سەرەتا وەكو شتێك یان گەوهەرێكی مادی سەیردەكرا. كاتێكیش بایۆلۆجی هاتە ئاراوە، وەكو نموونەی بوونەوەرێكی ئۆرگانیی زیندوو سەیردەكرا. بەڵام "ماكموری"یش وەكو هایدیگەر بڕوای وایە كە هەردوو ئەم بۆچوونە بۆ تێگەیشتنی "كەس– شەخس" كەموكورتن و، دەبێ ئێمە بە ئاقاری پێچەوانەدا بڕۆین و بە پێی ئەزموونی تایبەتیی خۆمان لە بوونەوەری زیندوو و هەروەها گەوهەری مادیی بگەین، ئەو ئەزموونەی كە هەم بوونی ئۆرگانی و هەم بوونی ماددیش لەخۆ دەگرێت .

ئەبێ چ كاردانەوەیەك لە لایەن زاناكانەوە بەرامبەر بەم بەڵگە و ئەنجامگیرییانە، چاوەڕێ بكەین؟ بێگومان هەر زانایە و كاردانەوەیەكی جیاوازی دەبێت، بەڵام لێرەدا ئەمانەوێ بە تایبەتی ئاماژە بۆ سەرنجێكی زانایەكی بایۆلۆجی بكەین كە ناوی "جۆن هابگود"ە و دەڵێت: "ئێمە ئەتوانین سەبارەت بە بوونەوەری زیندووی كامڵ، پرسیاری فیزیكی و كیمیایی بكەین، بەڵام داخۆ ئەوە مانای چییە كە ئێمە وەكو بوونەوەرێكی زیندوو سەیری گیانەوەریش بكەین؟! بە بڕوای من ئەمە مانای وایە كە دان بەوەدا بنێین كە پەیوەندیی نزیك لە نێوان ئەو و ئێمەدا هەیە و، هەردووكمان سەر بە یەك خێزانین" .

ئەم سەرنجە پێمان دەڵێت کە تێگەیشتنی ژیان جگە لە تێڕوانینی "لە خوارەوە بۆ سەرەوە"ی فیزیا و کیمیا، پێویستی بە تێڕوانینێکی تریش هەیە "لە سەرەوە بۆ خوارەوە" کە لە هۆشیاریی ڕاستەوخۆمانەوە دەستپێدەکات و بەو مانایە دێت کە مرۆڤ زیندووە. بەڵام لە کاتێکا فەیلەسووفە بوونگەراکان ڕەخنە لە هەندێ زانا و فەیلەسووف دەگرن کە زۆر توند خۆیان بە تێڕوانینی یەکەمەوە بەستۆتەوە لەم دوو تێڕوانینە تایبەتە بە بوونی دیاردە سروشتییەکان، ئەوا ئێمەش ئەتوانین بڵێین کە ئەوان خۆشیان زیاد لە پێویست بایەخیان بە تێڕوانینی دووەم داوە.

بەشی پێنجەم

بوونی مرۆیی و ئەوانی تر

١-بوون لەگەڵ ئەوانی تردا بەوپێیەی خەسڵەتێکی بنەڕەتیی بوونی مرۆییە.

٢-پەیوەندی لە نێوان کەسەکاندا.

٣-جەستە و ئەوی تر، لەگەڵ ئاماژەیەکی تایبەتیدا بۆ مەیلی سێکسی.

٤-بوون لەگەڵ ئەوانی تردا: لە شێوە ڕەسەنەکەی و ساختەکەیدا.

١–بوون لەگەڵ ئەوانی تردا
بەوپێیەی خەسڵەتێکی بنەڕەتیی بوونی مرۆییە

له بەشی پێشوودا له بیرۆکەی جیهان دواین و، بینیمان که بوونی مرۆیی بەبێ جیهان ئەستەمە، چونکه بوونی مرۆیی له ڕاستیدا "بـوون –لـە– جیهانـدا"یـە. بـەڵام ژینگـەی مرۆیی به تەنها جیهان نییە، گەر وا له وشەی جیهان گەیشتبێتین که بریتییه لـه جیهـانی شتەکان، لەبەرئەوەی ژینگەی تایبەتیی ئەو کەسەش هەیە، چـونکه بوونـەوەری مرۆیـی له کارلێکێکی بەردەوامدایه لەگەڵ بوونـەوەرە مرۆییـەکانی تـردا، یـان گـەر بمانـەوێ بـە شـێوەیەکی تـر دەربیـبڕین، ئـەوا دەڵـێین کـە بـوونی مرۆیـی "بـوون –لەگـەڵ– ئـەوانی تردا"یـە، یـان "بـوونی تاکەکەسـە لەگـەڵ تاکەکەسـانی تـردا". لـەم بەشـەدا بایـەخ بـە شـیکردنەوەی ئـەم لایەنـە تایبەتییـەی بـوونی مرۆیـی ئـەدەین، لێدوانەکـەشمان بـە شێوەیەکی گشتی هاوتەریب لەگەڵ لێدوانەکەی بەشی پێشووماندا ئەڕوات. وەك چۆن له بەشی پێشوودا ڕوونمانکردەوە که بوونێکی مرۆیی نییە بـەبێ جیهـان، لێرەشـدا لـەوەوە

دەستپێدەکەین ئەوە ڕوونبکەینەوە کە خەڵکانی تر لە بنەڕەتدا توخمی سەرەکیی پێویستن بۆ بوونی مرۆیی وەك چۆن جیهانیش پێویستە، چونکە بوونی مرۆیی لە بنەڕەتدا مۆرکێکی دەستەجەمعیی بەخۆیەوە گرتووە، بەبێ ئەوانی تر من ناتوانم هەبم.

سەرەتا وا دێتە بەرچاو کە ئەم ڕایە لەگەڵ هەندێ لەو شتانەدا یەك نەگرێتەوە کە پێشتر باسمان لێکردن. چونکە ئێمە زۆرمان لەسەر ئەوە وت کە هەر بوونەوەرێك بۆ خۆی دانسقەیە، کاتێ شیکردنەوەیەکی سەرەتاییمان بۆ بوونەوەری مرۆیی ئەنجام دا. وتمان کە بوونی مرۆیی خاوەن "تایبەتمەندی **Mineness**"ە، وەك چۆن پێدەچێ شیکردنەوەکانیش جەختیان لەسەر مۆرکی ئەم دانسقەییە کردبێتەوە. پێشتر ئەوەمان بینی کە جێگیربوونی مرۆڤ لە جیهاندا لە ڕێی جەستەیەوە واتە تێڕوانین بۆ ئەم جیهانە لە گۆشەنیگایەکی دانسقەوە، ئەوەش واتە مرۆڤ جیهانێکی بچکۆلەی دانسقە بێت لە ڕێی ڕەنگدانەوەی جیهانەوە لەسەر خودی. هەروەها بینیمان کە کاتێ تۆ جەستەیەکت هەیە واتە تۆ جەستەیت، واتە مرۆڤ پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆ و توندوتۆڵی بە جەستەیەوە هەیە و لەناو ئەو جەستەیەوە هەستی پێدەکات، لە کاتێکا ئەو لە "دەرەوە"ی هەموو جەستەیەکی تردایە و ناتوانێ پەی بە جەستەکانی تر بەرێت، بە تەنها مەگەر لە ڕێی سەرنجی دەرەکییەوە. کەواتە ئایا تایبەتمەندییەکی حەتمی و ناچار نییە کە هیچ بوونەوەرێکی مرۆیی ناتوانێت خۆی لێ قوتار بکات؟ پاشان ئایا ئەم تایبەتمەندییەی بوون وابەستە نابێت بەو بوونە مرۆییەوەیەی کە پێی دەڵێم "بوونی من".. و لەهەر خەسڵەتێکی دەستەجەمعی زیاتر خەسڵەتەکانی ئەو بوونە دیاری دەکات؟ کاتێکیش بە کەسانی ترەوە دەبەسترێینەوە، ئایا ئەم بەسترانەوەیە شتێك نییە کە دواتر دێت و ئەبێتە خەسڵەتێکی تری بوونەوەری مرۆیی و تاکەکەس؟

وێڕای ئەوەی زۆرجار وا گریمانە دەکرێ کە کۆمەڵگا لە ئەنجامی کۆبوونەوەی کۆمەڵێك تاکەکەسەوە دروست دەبێ، بەڵام زۆربەی زانایانی هاوچەرخی مرۆناسی (ئەنترۆپۆلۆجی) و کۆمەڵناسی ئەڵێن تاکەکەسەکان لە کۆمەڵگایەکەوە هەڵدەقوڵێن کە

پێش ئەوان بوونی هەیە. ئەوەش ڕاستە کە زۆربەی فەیلەسووفە بوونگەراکان ئەو سەرنجە لای مرۆڤ دەچەسپێنن کە زۆر تاکگەران، ئەوەتانێ کیرکەگۆر تاکەکەس ئەکات بە گوتەزایەکی سەرەکی لە فەلسەفەکەیدا، چ ئەو و چ هاوڕێگایانی ئەو جەختیان لەسەر بەرپرسیارێتیی تاکەکەس کردۆتەوە، ئەو بەرپرسیارێتییەی کە ناخرێتە سەر ئەستۆی کەسی تر بەرامبەر بەو بڕیارانەی کە بوون بەسەر تاکەکەسیدا ئەسەپێنێت.

هەڵبەت ئەوان سەرنجی خەڵکیان بەلای شتێکی بنەڕەتیدا ڕاکێشاوە لە بوونی بوونەوەری مرۆییدا، ئەویش ئەوەیە کە پێویستە هەرکەسێك خۆی بڕیاری خۆی لە هەڵوێستە دانسقەکەی خۆیدا بدات و بەرپرسیارێتیی ئەو بڕیارەش بگرێتە ئەستۆی خۆی. هەندێ لایەنی تری بوونی مرۆییش هەن کە لە گەوهەردا تاکەکەسانەن، بۆ نموونە ڕووبەڕووبوونەوەی مەرگ.

بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا شیکردنەوەی بوونگەرایانە کاتێ دوورتر ئەڕوات، بێگومان جەخت لەسەر گرنگیی مۆرکی دەستەجەمعیانە (یان کۆمەڵییانە)ی بوونی مرۆڤ ئەکات، لەبەرئەوەی کاتێ قسە لەسەر بوونی مرۆیی ئەکەین بێگومان ڕووبەڕووی جەمسەرە دژەکان و ناودژێتییەکان ئەبینەوە. ئێمە کاتێ جەخت لەسەر شتێك ئەکەینەوە ئەبێ لە چوارچێوەی دیالەکتیکێکدا بێت کە ڕێگە بە جەختکردن لەسەر جەمسەرە دژەکەی تریش بدات. هیچ جەمسەربەندییەکی بوونی مرۆڤیش لە جەمسەربەندیی نێوان تایبەتمەندێتیی بوونی مرۆیی و مۆرکە کۆمەڵایەتیەکەی قووڵتر نییە.

سەربارى ئەمەش ئەم جەمسەربەندییە لایەنێکی سەرنجڕاکێشی هەیە. ئەگەر ڕێبازی تاکگەرایی **Individualism** لای کیرکەگۆر لە ڕێی زێدەڕۆییەکەیەوە ئێمە سەرسام بکات، ئەوا لە هەمان کاتدا ئەبێ ئێمە خۆمان لەهەر ڕێبازێکی دەستەجەمعی **Collectivism**. بپارێزین کە بەبێ جیاوازیکردن بوونەوەرە مرۆییەکان لە بارستەیەکی چوونیەکدا پێکەوە کۆئەکاتەوە.

دواتر دەرفەتی ئەوەمان بۆ ئەڕەخسێ کە ڕەخنە لە دۆخە ساختە و ناڕەسەنەکانی بوون لەگەڵ ئەوانی تردا بگرین. ئەم دۆخانەش لە ڕووی زیانەوە بۆ بوونی مرۆیی هیچیان لە توندڕەوترین ئاقارە تاکگەراکان کەمتر نییە، بێگومان ڕێبازێکی دەستەجەمعییانە (یان کۆمەڵییانە)ی لەم جۆرە بە خراپ مانای کۆمەڵ (دەستەجەمع) لێکئەداتەوە، لەبەرئەوەی ڕێبازی دەستەجەمعی (یان کۆمەڵگەرا) هەروەکو وشەکەش ئەوە دەسەلمێنێت collectivism مانای کۆمەڵبوونی هەندێ تاکەکەسی جیاواز تا کۆمەڵ Collectionێك پێکبهێنن، واتە لە بنەڕەتدا ڕێبازی تاکگەرا و ڕێبازی کۆمەڵگەرا دوو وێنەی جیاوازی هەڵەیەکن کە ئێمە ناتوانین خۆمانیان لێ بپارێزین تەنها بەوە نەبێت کە لە بوونی مرۆییەوە دستپێبکەین بەوپێیەی "بوونێکە لەگەڵ ئەوانی تردا"، بە جۆرێك کە دەستەواژەی "لەگەڵ ئەوانی تردا" تەنها بریتی نەبێت لە قەوارەیەك کە پێشتر هەیە Pre-Existent و خۆی لە خۆیدا بەسە، بەڵکو ئەم بوونە (کە خودە The Self) و ئەوانی تر The Others خۆیان لە یەك گشتدا دەبیننەوە کە تیایدا پێکەوە بەستراونەتەوە.

گەلێ ڕێگاش هەن بۆ سەلماندنی ئەوەی کە کۆمەڵ (یا دەستەجەمع) تۆخمێکی گەوهەری و ڕەسەنە لە پێکهێنانی بوونەوەری مرۆییدا، بۆ نموونە دەتوانین ئەوە بە ئەنجامێکی ناچارییانەی "بوون– لە– جیهاندا" بزانین کە لە بەشی پێشوودا لێی دواین. لەبەرئەوەی گەرچی هەر کەسێك تێڕوانینی دانسقەی تایبەتیی خۆی هەیە لە جیهاندا، بەڵام بیرۆکەی "جیهان"یش بە پێویست واتە جیهانێکی هاوبەش هەیە، ئەوەش شتێکی ئاشکرایە، بۆ نموونە کاتێ جیهانێك بۆ ئامراز بهێنینە بەرچاومان. پێشتر ئاماژەمان بەوە دا کە ئێمە ناتوانین لە هیچ ئامرازێك بە دابڕان لە ئامرازەکانی تر بگەین، چونکە بەردەوام هەموو جۆرە ئامرازەکانی تر و کەرەسەکانی تر لەخۆ دەگرێت، هەروەها ئەو چوارچێوەی کارەی کە ئەم ئامرازانەی تیا بەکارئەهێنرێ. بەڵام جیهانی ئامرازەکانیش پێویستی بە شتی تر هەیە. ئەو ئامێری چاپەی بەکاری دەهێنم بە تەنها نەبەستراوەتەوە بەو کاغەزەوەی کە لەسەری ئەنووسم، بەڵکو بەو جیهاز و

ئامێرانەشەوە کە ئەم ئامێری چاپەیان بەرهەم هێناوە. هەروەها بەو خەڵکەوە کە ئەو شتانە ئەخوێننەوە کە من لەسەر کاغەزەکە ئەینووسم. کەواتە جیهانی رۆژانە بەستراوەتەوە بە ژمارەیەکی زۆری خەڵکەوە کە دەچنە ناو پەیوەندی و کاری ئاڵۆز و ئاڵوویرەوە. پێشتر بینیمان کە بوونی ئەم جیهانە مەرجێکی پێشینە A Priori بۆ هەموو بایەخپێدانە کردەییەکانم، هەر بۆیە مرۆڤ ئەتوانێ بڵێت کە ئەوانی تریش "مەرجێکی پێشینە"ن بۆ بوونی مرۆیی و ئەوان بە تەنها شتێك نین بخرێنە سەر بوون. ئەتوانین ئەم ئەنجامگیرییە سەبارەت بە جیهانی ئامرازەکان لەگەڵ ئەنجامگیریی پشتئەستوور بە شوێنمەندی و کاتمەندیی بوونەوەری مرۆییدا بەراورد بکەین. ئارەزووی بە بابەتیکردنی شوێن و کات لە پێداویستییەوە بۆ شوێنمەندی و کاتمەندیی بوونەوەری مرۆیی سەرچاوە ئەگرێت، لەبەرئەوەی ئەو شوێنەی کە لە دەرەوەیە و جەستەی من تێئەپەڕێنێت، شوێنێکی تایبەت نییە بە من، بەڵام شوێنێکە کە تیایدا لەگەڵ بوونەوەرەکانی تردا بەشداری دەکەم، ئەو بوونەوەرانەی هەریەکە و ڕوانگەی تایبەتیی خۆی هەیە.

بەڵام ئێمە ئەتوانین بە ڕێگای ڕاستەوخۆتر بیسەلمێنین کە بوون لەگەڵ ئەوانی تردا توخمێکی بنچینەیی پێکهاتەی بوونی مرۆییە. لەو ڕووەشەوە کە بنەڕەتی و بنچینەییە لەگەڵ" بوون لە جیهاندا" یەکسانە، بۆیە نابێ وەکو دەرەنجامێکی "بوون لە جیهاندا" سەیری بکەین، بەڵکو وەکو خۆی لێی بڕوانین کە بوونێکی سەربەخۆی هەیە. هەروەکو "مارتین بوبەر M. Buber"یش دەڵێت: هیچ "من"ێك نییە هەر بە تەنها خۆی بێت، بەڵکو بە تەنها ئەو "من"ە هەیە کە لەگەڵ وشەی سەرەکیی "من– تۆ"دا ئاوێتەیە، هەروەها "من"ی ئاوێتە لەگەڵ وشەی سەرەکیی "من– ئەو"دا .

---

* پەیوەندیی یەکەم وێنەی پەیوەندیی نێوان مرۆڤ و مرۆڤە واتە پەیوەندیی نێوان ئادەمیزادەکان، دووەمیشیان پەیوەندیی نێوان مرۆڤ و شتەکانە یان بوونەوەرە نائاقڵەکان. بەڵام دەبێ سەرنجی ئەوە بدەین کە مەسەلەکە بە تەنها "پەیوەندییەك" نییە و بەس، بەڵکو لێرەدا مەبەست لە

دەتوانین ئەو بیرۆکەیەی بوبەر بە شێوازێکی تر و بەو زاراوانەی کە پێشتر خۆمان بەکارمان هێنان، بخەینە ڕوو و بڵێین: "هیچ بوونەوەرێکی مرۆیی خۆی لە خۆیدا بوونی نییە، بەڵکو بە تەنها ئەو بوونەوەرە مرۆییە هەیە کە بوون —لەگەڵ— ئەوانی تردا، یان بوون —لەناو— جیهاندا پێکدێنێت". بوبەر بوون لەگەڵ ئەوانی تردا دەخاتە پێش بوون —لەناو— جیهاندا وە. لە ڕاستیشدا ئەگەر ئێمە کەمێك لە مانای بوونی مرۆیی ڕابمێنین، دەبینین کە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە بیرۆکەی بوونەوەری تەنیا جگە لە وەهمێك هیچی دی نییە. بیرۆکەکەی بوبەر ئەوەیە کە من و تۆ لە وشەی بنەڕەتیی "من—تۆ"وە داتاشراون. واتە کاتێك من دەڵێم "من" مانای وایە من دانم بە "تۆ"شدا ناوە، ئەو "تۆ"یەی کە ئەم "من"ە خۆی لێ جیادەکاتەوە. بەرلەوەی من و تۆش بە لە یەکتر دابڕاوی هەبن، "من— تۆ" هەبووە، واتە واقیعی دەستەجەمعی یان کۆمەڵایەتی، کەوا لە خودی مرۆیی یان تاکەکەس دەکات هەبێت.

گەلێ شتی تریش هەن کە پشتیوانی لەم بیرۆکەیە دەکەن، واتە بیرۆکەی ئەوەی کە دەستەجەمع (یان کۆمەڵ) مەرجێکی بنەڕەتییە بۆ بوونی مرۆیی و یەکێکە لە توخمە پێکهێنەرەکانی. هەر لەم بارەیەوە با باسی دوو خاسیەتی سەرەکیی خاسیەتەکانی بوونی مرۆیی بکەین کە ئەوانیش "خاسیەتی سێکسی" و "خاسیەتی زمانەوانی"ین و دواتر بە شێویەکی فراوانتر قسەیان لەسەر دەکەین. بەڵام ئاشکرایە کە هەم سێکس و هەم زمانیش ئەو بیرۆکەیە دەسەلمێنن کە تاکەکەس ناتوانێت بەبێ ئەوانی تر کامڵ بێت: سێکس ئاماژەیە بۆئەوەی کە سەرباری ئەوەی جەستەی ئادەمیزاد کۆمەڵێك "کۆئەندام"ی تیایە (وەکو کۆئەندامی دەمار، کۆئەندامی هەرس، کۆئەندامی هەناسە.. هتد) بەڵام کۆئەندامی زاووزێی نیو کۆئەندامە و بەبێ کەسێکی تری ڕەگەزەکەی تر کامڵ نابێت. ئەمە جگە لەوەی کە ئەم ڕاستییە بە تەنها ڕاستییەکی تاقیکارانە یان بایۆلۆجی

پێکهاتەیەکە کە لە "من—تۆ" یان "من—ئەو" پێکهاتووە، بۆیە بۆ دەربڕین لەمە تەنها "وشە بنەڕەتییەکە" یان دارشتە سەرەتاییەکە بەکارهێنراوە کە گوزارشت لەم پێکهاتەیە دەکات.

نییە، وەكو ئەوەی لای زۆر بوونەوەری تری غەیرە مرۆڤ هەیە. بەڵكو سێكس لای مرۆڤ مۆركێكی مرۆیی بەخۆیەوە دەگرێ Humanized و دەبێتە دیاردەیەكی بوونگەرایانە. بێردیاییڤ دەڵێت: "سروشتی سێكسی لای مرۆڤ ناخرێتە هەمان ئاستی وەزیفە ئۆرگانیەكانی تری جەستەیەوە، وەكو سووڕی خوێن بۆ نموونە، لەبەرئەوەی ئێمە لە چالاكیی سێكسیدا پەی بە ڕەگوڕیشە میتافیزیكیەكانی بوونی مرۆڤ دەبەین". هەروەها دەڵێت: "چالاكیی سێكسی بە تەنها وەزیفەیەكی تایبەتی بوونی مرۆیی نییە، بەڵكو پەلوپۆ بۆ ناو هەموو بوونی مرۆیی دەهاوێژێت و بەناو خانەكانی لەشیدا بڵاودەبێتەوە و هەموو ژیانی دیاریدەكات" بگرە بێردیاییڤ دەگاتە ئەو ڕادەیەی كە دەڵێت گوتەزای چەشنی سێكس و نێرومێ گوتەزای گەردوونین Comic نەك بە تەنها گوتەزای ئەنترۆپۆلۆجی .

بەشێكی زۆری ئەوەی گوتمان بەسەر زمانیشدا دەسەپێت. لە ئەركە سەرەكیەكانی زمان دروستكردنی پەیوەندی و گەیاندنە لەناو خەڵكدا و هەروەها ئاڵوگۆڕی بیروڕایە لە نێوان كەسەكاندا. شتێكیش نییە ناوی زمانی تایبەتی بێت، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا بوونێكی مرۆیی نییە (بە مانا بەرتەسكەكەی ئەم دەربڕینە) بەبێ زمان. چونكە زەحمەتە بیركردنەوە هەبێت بەبێ زمان (مەگەر لە هەندێ بارودۆخی نائاساییدا) چونكە زمانە دەبێتە هۆی ئەوەی هزری تۆ بگاتە بەرامبەرەكەت.

هەندێ لە فەیلەسووفە بوونگەراكان هەمان شتیان سەبارەت بە زمان وتووە كە بێردیاییڤ سەبارەت بە سێكس وتوویەتی، واتە كە زمان بە تەنها دیاردەیەكی مرۆیی نییە، بەڵكو مەغزایەكی ئۆنتۆلۆژیی ڕەهای گشتگیر لەخۆ دەگرێت. ڕاستە كە زمان توانایەكی مرۆیی بنەڕەتیەو بەبێ زمان مرۆڤ ناتوانێت مرۆڤ بێت، بەڵام بۆمان هەیە لەگەڵ هایدیگەردا بپرسین: مرۆڤ چۆن توانیی ئەو توانایە دابهێنێت كە هەموو بوونی تەنیوەتەوە و، وای لێكرد ببێت بە مرۆڤ..؟!

لەم قۆناغەدا پێویستمان بەوە نییە خۆمان بە کێشە ئۆنتۆلۆژییە تایبەتەکان بە زمان و سێکسەوە خەریك بکەین، بەڵکو هێندەمان بەسە سەرنجی ئەوە بدەین کە ئەم خاسیەتانەی بوونی مرۆیی بەڵگەی ئەوەن کە بوونی مرۆیی لە بنەڕەتدا بوونێکی کۆمەڵایەتییە، چونکە تاکەکەسی تەنیا یەکەیەك نییە کۆمەڵ و کۆمەڵگاکانی لەسەر بنیات بنرێ، بەڵکو ئێمە کاتێ دەمانەوێ تاکەکەس تەنیا بکەین، ئەم کارەمان بۆ ناچێتە سەر.

بوونەوەری مرۆیی تەنانەت لە قووڵترین ڕەهەندەکانی بوونیدا بە چواردەوری خۆیدا دەڕژێ (گەر ئەم دەربڕینە لە جێی خۆیدا بێت) و سنوورەکانی بوونی تاکەکەسییانە تێدەپەڕێنێت و بە تەنها لە چوارچێوەی گشتێکی کۆمەڵایەتیی فراوانتردا مانا لەخۆ دەگرێت کە ناومان لێنا: "بوون– لەگەڵ– ئەوانیتردا".

٢–پەیوەندی لە نێوان کەسەکاندا

هەروەکو پێشتر بینیمان، بوونی مرۆیی هەر بە تەنها پێویستی بە ژینگەیەکی ماددی نییە، بەڵکو پێویستی بە ژینگەیەکی کەسییش هەیە (واتە لە کەسانێك پێکهاتبێت).

من لەناو جیهاندا لەگەڵ کەسانێکدا هەڵسوکەوت دەکەم کە بریتی نین لە کۆمەڵێك شتی سەر بەم جیهانە، من دەیانناسم و دەزانم کە کۆمەڵێك بوونەوەرن کە لەگەڵ مندا دەژین و، وەك چۆن من لەم جیهانەدا هەم، ئەوانیش هەن، واتە ئەوانیش کۆمەڵێك تەوەری بایەخپێدانن کە جیهانیان لەسەر دائەمەزرێ. نابێ ئەمانە وەکو ئامرازیش بەکاربرێن، بەڵکو ئەوانیش وەکو من بکەرن و جیهان پێکدەهێنن.

وەك چۆن فەیلەسووفە بوونگەراکان هەوڵ نادەن "بەڵگە" لەسەر بوونی جیهان "ی دەرەوە" بهێننەوە، هەر بەو چەشنەش هەوڵنادەن بیسەلمێنن کە بوونەوەری مرۆیی تر هەن، ڕێبازی هەر منی **Solipsism** نابێتە کێشە لەبەردەم فەلسەفەیەکدا کە نە بە خودی بیرکەرەوەی پەتی دەستپێدەکات و نە بە تاکەکەسی تەنیا و دابڕاو، بەڵکو بەردەوام لە

بوونێکی بەرچاوەوە دەستپێدەکات کە بریتییە لە بوون –لەناو– جیهاندا و بوون –لەگەڵ– ئەوانی تردا.

پێشتر لە گۆشەنیگای "بایەخپێدان Concern"ەوە وەسفی پەیوەندیی نێوان خودی مرۆیی و جیهانی ژیانی ڕۆژانەمان کرد، بەڵام پەیوەندیی نێوان خودێك و کۆمەڵێك خودی تر ناودەنێین "خەریکبوون بەوی ترەوە Solicitude". ئەم دوو زاراوە تایبەتەش لە وەرگێڕانە ئینگلیزییەکەی کتێبەکەی هایدیگەرەوە وەرگیراوە، واتە کتێبی "بوون و زەمەن" کە بەرامبەر ئەم دوو زاراوە ئەڵمانیەن: Besorgen و Fursorge. گەرچی زاراوەکان خۆیان لە خۆیاندا گرنگییەکی وایان نییە، بەڵام زۆر گرنگە هەندێ وشەمان هەبێت تا لە ڕێیانەوە تەعبیر لە جیاوازیی نێوان دوو جۆر پەیوەندی بکەین. زاراوەی "بایەخپێدان" و "خەریکبوون بەوی ترەوە" ئەو دوو وشەیەن کە ئەم مەبەستە دەپێکن. کاتێکیش ئەم دوو وشەیە بەکاردەهێنین وەك ئەوەی دوو زاراوەی تەکنیکی (پسپۆڕانە) بن، ئەبێ ئەوەمان لەیاد نەچێت کە بەردەوام هەڵگری مانای شاراوەی خۆیان نین. پێشتر سەرنجی ئەوەمان دا کە ئەکرێ بە شێوەیەکی نەگەتیڤانە گوزارشت لە "بایەخپێدان" بکەین بەوەی کە شتەکان لەسەر ڕێی خۆمان لاببەرین لە بری ئەوەی بەکاریان بهێنین، هەروەها خەریکبوون بەوی تریشەوە بەردەوام شێوەی چاودێرییەکی پۆزەتیڤ بە خۆیەوە ناگرێت، بەڵکو بە داخەوە هەندێ جار لە شێوەی خۆگێلکردن و ڕقدا دەردەکەوێ. بەڵام ئێمە ئەم هەڵوێستانە دەخەینە خانەی "خەریکبوون بەوی ترەوە" کە لێرەدا وەکو چەمکێکی وێنەیی بەکاردەبرێ.

گەرچی ئێمە ئەو جیاکارییە سەرەتاییەی پێشوومان لە نێوان ئەو دوو پەیوەندییەدا بە زمانێك کرد کە لە هایدیگەرەوە وەرمانگرتووە، بەڵام شیکردنەوەکەی ئێستامان لەسەر بنچینەی فەلسەفەکەی "بوبەر" دەبێت نەك "هایدیگەر". "بوبەر" یەکێك بوو لە بیرمەندە هاوچەرخە دیارەکان لەم بوارەدا. هەروەکو "بوبەر"یش دەڵێت دوو دارشتەی بنچینەییمان هەیە کە بریتین لە "من– تۆ" و "من– ئەو" کە ڕەنگدەرەوەی دوو

شـێوازی سـەرەتایین بـۆ پەیوەندییـەکانمان. جیاوازییەکـەش ئەوەیـە کـە داڕشـتەی سـەرەکیی "مـن– تـۆ" بـە تـەنها لەگـەڵ بـوون وەك گـشتدا دەوتـرێ. بـەڵام داڕشـتەی سەرەکیی دووەم "من– ئەو" لەگەڵ بووندا وەکـو گـشتێك نـاوترێ. کەواتـە ئـەم جـۆرە داڕشتە سەرەکییانە بە تەنها بریتی نین لە مۆرکێك یان هۆکاری مەنتیقی. خاوەنی هێـزی بوونگەرایانەن: "کاتێك دەوترێ داڕشتەی سەرەکی، قسەکەر دەچێتە ناو داڕشتەکەوە و لەناویەوە هەڵوێست وەردەگرێت" .

"بوبەر" مەبەستی لەوە چییە کە دەڵێت داڕشتەی "من– تۆ" زمانێکە لەگەڵ بووندا وەکو گشتێك دەوترێ، بەڵام داڕشتەی "من–ئەو" لەگەڵ بووندا وەکـو گـشتێك نـاوترێ؟ کاتـێ سـەرلەنوێ لـە سروشـتی "بایەخپێـدان Concern" ڕامـاین دەگەینـە کلیلـی ئـەم بیرۆکەیـە، ئەمـەش ئـەو هەڵوێـستەیە کـە بـە داڕشـتەی "مـن– ئـەو" دەریـدەبڕین. بایەخپێدان پەیوەسـتە بـە تێرکردنـی پێداویـستیەکی بەشـەکی "جزئـی"ی تایبەتـەوە، ئەوەی کە بایەخی پێئەدەین بە وەسیلە دەژمێردرێ، بایەخپێدانیش بەشەکییە **Partial**، واتە ئەوەی کە بایەخی پێئـەدەین لـە دەرەوەمانـدا دەمێنێتـەوە. بـەڵام لـە پەیوەنـدیی "مـن– تـۆ"دا ئێمـە بـە تـەواوەتی بـەوی تـرەوە دەبەسـترێینەوە، ئەمـەش لـە ڕێـی کرانەوەمانەوە بە ڕوویدا، چونکە ئەو "لەوێ" نییە وەکو شتێك لە دەرەوەی ئێمە بێـت، هەروەها وەسیلەیەکیش نییە بۆ تێرکردنی ئەوەی خودی خۆی تێدەپەڕێنێت.

پێویـستە لێـرەدا هەڵوەسـتەیەکیش بکـەین و سـەرنجی ئـەوە بـدەین کـە ئـەو دوو پەیوەندییـەی ناومـان لێنـان "مـن– تـۆ" و "مـن– ئـەو" و بایەخپێـدان و خـەریکبوون (گەرچـی ئـەم زاراوانـە زۆر بـە وردی هاوواتـانین) بـە شـێوەیەکی ڕەهـا جیـانین، هـەر داڕشتەیەك لەم داڕشتانە دەشێ لەگەڵ ئەوی تردا تێکـەڵ بێـت، گـەر ئـەم دەربڕینـەمان ڕاست بێت.

لایـەنی تراژیکـی ئـەم مەسـەلەیەش ئەوەیـە کـە: زۆرجـار پەیوەنـدیی "مـن– تـۆ" دائەبەزێتە ئاستی "من– ئەو" ەوە و لەم حاڵەتەشدا بە کەسێکی ترەوە گرێدراو ئـەبین،

نەك بە تەواوی بوونی و كرانەوەیەوە، بەڵكو دەیكەین بە شت و بە وەسیلە. لە حاڵەتە توندڕەوەكانی ئەمەش كۆیلایەتی و سوزانێتییە. بەڵام لەهەر كوێیەك چەوساندنەوە و جیاوازیكردن هەبێت بەو ڕادەیەی كە مامەڵەی مرۆیی لەگەڵ كەسەكاندا دەكرێ، بەردەوام و بێشومار ئەم شتە ڕوودەدات.

بەڵام ئەگەرێكی تریش هەیە ئەویش ئەوەیە كە پەیوەندیی "من– ئەو" گەشەبكات و ببێت بە پەیوەندیی "من–تۆ". بوبەر دەڵێت ئەم جۆرە پەیوەندییە بە تەنها لە نێوان مرۆڤ و مرۆڤدا ڕوونادات، بەڵكو دەشێ لە نێوان مرۆڤ و سروشتیشدا ڕووبدات، هەروەها لە نێوان مرۆڤ و ئەوەی كە وەسفی دەكات بە "بوونەوەری ڕۆحی" . دەشێ مرۆڤ لە ڕێی هەموو جۆرەكانی بایەخپێدانی كردەییەوە بە درەختێكەوە وابەستەبێت و درەختەكە ببێتە ئامانجێك بۆی یان تەنانەت وەسیلەیەك. بەڵام دەشێ پەیوەندییەكی گشتیش لەگەڵ درەختەكەدا دابمەزرێنێت، بە جۆرێك كە: "درەختەكە بەرامبەر بە من بەرجەستە دەبێت و وەك چۆن من بەوەوە دەبەسترێمەوە، ئەویش ئاوەها بە منەوە دەبەسترێتەوە: واتە پەیوەندیی نێوانمان پەیوەندییەكی ئاڵوگۆڕە". ئایا ئەوە جۆرێكە لە فەلسەفەی هەمەڕۆحی **Panpsychism** ؟ بوبەر تا ئەو ڕادەیە ناڕوات و دەڵێت "من بەرامبەر ڕۆحی درەختێك نیم، یان بەرامبەر پەرییەك لە پەرییەكانی دارستان، بەڵكو بەرامبەر خودی درەختەكەم" .

هەرچۆن ئەگەری ئەوە هەیە كە یەكێك لەو دوو شێوەی پەیوەندییە بگۆڕێت بەوی تریان، ئەبێ دان بەوەشدا بنێین كە حاڵەتی مامناوەندییش هەیە. هارڤی كۆكس دەڵێت كە لە زۆر حاڵەتدا پەیوەندیی "من– ئێوە" گونجاوترە لە پەیوەندیی "من– تۆ". لە پەیوەندیی "من– ئێوە"دا ڕێزی كەسێتی و ئینسانیەتی بەرجەستە بوو لەوی تردا دەبینین، بەڵام پەیوەندییەكە هەوڵنادات جۆرێك لە ئولفەت و خۆشەویستیی قووڵی

---

* تیۆرەیەكە دەڵێت كە هەموو ماددەیەكی سروشت وەكو سروشتی دەروونی مرۆیی خاوەن تایبەتمەندیی ڕۆحییە و نموونەی ئەم تیۆرەیەش تیۆرەی مۆنادەكانە لای لایبنیتز.

وابەستە بە بیرۆکەی "من– تۆ" دابمەزرێنێت. بێگومان مەبەستی "بوبەر" ئەوە نییە کە بلێیت پێویستە مرۆڤ پەیوەندیی شەخسیی توندوتۆڵ دابمەزرێنێت، بەڵام ئەو جیاوازییەی کە زاراوەکانی کۆکس دیاریی دەکەن، سوودبەخشە.

هەروەها مرۆڤ دەتوانێ لە پەیوەندیی "خوا بە مرۆڤەوە" ڕابمێنێت و لە ڕیزی پەیوەندییەکاندا پۆلبەندیی بکات. بوبەر وەکو "تۆی نەمر" باسی لە خودا کردووە، بەڵام بێگومان پەیوەندی لەگەڵ خوادا وەکو پەیوەندی لەگەڵ "تۆی کۆتادار"دا نییە.

بەڵام با بگەڕێینەوە بۆ ڕوونکردنەوەیەکی فراوانتری سروشتی پەیوەندیی نێوان کەسەکان بەو شێوەیەی کە بوبەر شیی کردۆتەوە. لەوانەیە باشترین ڕێگاش بۆ ئەم ڕوونکردنەوەیە ئەوە بێت کە هەندێ لەو زاراوە بنەڕەتییانە بخەینەڕوو کە لەم ڕووەوە پێشنیازی کردوون، ئەم زاراوانەش بە تەنها لە کتێبی "من و تۆ"وە وەرناگرین، بەڵکو لەو نووسینانەشیەوە کە تیایاندا پەرەی بە تێڕوانینەکانی خۆی داوە و بە شێوەیەکی مەنهەجیانەتریش، بە تایبەتی کۆمەڵە وتارەکەی کە ناوی لێناوە "لە نێوان مرۆڤێك و مرۆڤێکدا **Between Man and Man**" و هەروەها دوا کتێبی لە ئەنترۆپۆلۆژیای فەلسەفیدا کە ناوی "زانینی مرۆڤ **The Knowledge of Man**"ە.

لە ڕاستیدا بەکارهێنانی تایبەتیانەی بوبەر بۆ وشەی "دیالۆگ" یەکێکە لە سیفەتە جیاکەرەوەکانی. ئێمە کاتێك دەڵێین پەیوەندیی نێوان کەسەکان جۆرێکە لە دیالۆگ، ئەوە پێداگرتنە لەسەر ئەو مۆرکی "ئالۆگۆڕ"ەی کە پێشتر لە یەکێك لەو برگانەدا باسمان کرد کە لە بوبەرەوە وەرمانگرتبوو. پەیوەندیی ڕەسەن لەگەڵ کەسێکی تردا ناکرێ پەیوەندییەکی یەکلایەنە **One- Sided** بێت و مەیلی بۆ کۆنترۆڵکردن و خاوەندارێتی تیابێت، بەڵکو دەبێت پەیوەندییەك بێت کرانەوە و ئارەزووی بۆ گوێگرتن و وەرگرتن تیابێت، هەروەها ئارەزوو بۆ لێدوان و بەخشش. ئەوەتانێ وا دیسانەوە لێرەدا سەرنجی جیاوازییەکی بنەڕەتی ئەدەین لە نێوان پەیوەندی لەگەڵ کەسێك و پەیوەندی لەگەڵ شتدا. بوبەر بۆئەوەی لەم مەسەلانەشدا گوزارشت لە بیروبۆچوونەکانی بکات دوو

وشـەی تـر بـەكاردەهێنێت كـە بـریتین لـە "پـەیوەنـدی **relation**" و مـەودا **Distance**". وشـەی "پـەیوەنـدی" بەسـەر پـەیوەنـدیی نێـوان كەسـەكاندا پـاوان دەكـات، هـەروەكو پێشتریش بینیمان ئەم پەیوەندییە بنەڕەتیە و توخمێكی ڕەسەنی بوونی مرۆییـە. بـەڵام لێـرەدا جۆرێـك لـە دیالـەكتیك هەیـە. ڕاسـتیی پەیوەنـدی پێویـستی بـە ڕاسـتییەكی بەڵگەنەویستی یەكسان هەیە، كە ئەویش ماوەیە. درامای پەیوەندیی نێوان كەسەكانیش لەو گرژییەدا بەرجەستە دەبێت كـە لـە نێـوان پەیوەنـدی و مـەودادا هەیـە. هەنـدێ جـار ئەوی تر لە مەودادا هەڵدەخلیسكێت و پەیوەندییە ڕەسەنەكە ون دەبێت، یـان ناتوانێـت پەیوەندیی "من– ئەو" بهێنێتە دی و بیخاتەڕوو. بەڵام تەنانەت كاتێ ئەم پەیوەندییەش دێتەدی، برێك مەودا لە نێوان ئەم دووانـەدا هـەردەمێنێت. لـە ڕاسـتیدا خـەڵكی لـە ڕووی پەلەكردنەوە ئەم پەیوەندییـە بـە یـەكبوون **Union** وەسـف دەكـەن. بـەڵام پەیوەنـدیی ڕاستەقینە دەبێ خودێتیی ئەوی تر و تاكێتیی بپارێزێت، بەوە بواری ئـەداتێ تـا خـودی خۆی بێت. بە پێچەوانەی عیشقی زاڵ و خۆشەویستیی سۆفییانەوە، پەیوەندیی دیـالۆگ ڕێگەنادات ئەو دوو تەرەفە بە تەواوەتی لەناو یەكتردا بتوێنەوە. بوبەر پـێ لەسـەر ئـەوە دائەگرێت كە ئێمە پێویستە ڕێز لەوی تر بگرین و نابـێ بـە گـوێرەی وێنـاكردنی خۆمـان هـــەوڵ بـــدەین بیگـــۆڕین. چـــەمكێكی تـــریش هەیـــە كـــە ئـــەویش "جـــەختكردن **Confirmation**"ە، من لە ڕێی ئەوی ترەوە جەخت لەسەر خۆم دەكەمەوە، واتە مـن لـە ڕێی پـەیوەندیمەوە لەگەڵ ئەوی تردا بە تەواوەتی ئەبم بە خۆم، لێرەشدا جەختكردنـەوە لەسەر ئەوە دەبینینەوە كە هیچ "من"ێك بێ "تۆ" نابێت.

ئەمە كورتەیەكی خێرای "میانەی نێوان خەڵكە" واتـە پـەیوەنـدیی نێـوان كەسـەكان وەكو "بوبەر" وەسفی دەكات. سەربارى ئـەوەی هەنـدێ جـار ڕەخنـە لـە هایدیگـەریش دەگرێت، بەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا لێكـچوونێكی بەرچـاو هەیـە لـە نێـوان ئـەو وەسـفانەی "بوبەر" و ئەو شتانەدا كە هایدیگەر لە كتێبی "بـوون و زەمـان"دا دەربـارەی ئـەوی تـر دەیانلێت. پێشتر ئاماژەمان بەوە دا كە ئەو جیاوازییەی هایدیگەر كردوویـەتی لـە نێـوان

"بایەخپێدان" و "خەریکبوون بەوی ترەوە" گەچی بە شێوەیەکی زۆر وردیش نەبێت دەشوبهێتە سەر ئەو جیاوازییەی بوبەر لە نێوان "من– تۆ" و "من– ئەو"دا کردوویەتی. بەلآم سەرنجەکانی دواتری هایدیگەر لەسەر ئەم بابەتە لە کتێبی "بوون و زەمان"دا بە ئاراستەیەکی نزیك بە ئاراستەی بیروبۆچوونەکانی بوبەردا دەڕوات. ئەو دان بە بوونی "دوو حاڵەتی توندڕەو"دا دەنێت کە تیایاندا "خەریکبوون بەوی تـرەوە" دەردەکەوێ. لە یەکێك لەم حاڵەتانەدا "بازێك" لە پێناوی ئەوی تردا ئەدەین: "ئەم جۆرە خەریکبوونە بەوی ترەوە ئەوە جێی دەگرێتەوە کە پێویستە جێی بایەخپێدانی تایبەتیی بێت. بەم شێوەیە ئەوی تر لە دۆخی تایبەتیی خۆی دووردەخرێتەوە، بۆیە هەنگاو بۆ دواوە دەنێت، بە جۆرێك کە دواتر و کاتێك بابەتەکە سازدەکرێ، بتوانێت وەکو شتێکی بڕاوە و بەردەست بەکاری بهێنێت، یان بە تەواوەتی لە کۆڵی خۆی بکاتەوە". لەم دەقەدا لەگەڵ تایپی زاڵی تایپەکانی خەریکبوون بەوی ترەوە ئاشنا دەبین، هایدیگەریش بڕوای وایە کە ئەوە تایپی زاڵە لەناو تایپەکانی تری خەریکبوون بەوی ترەوەدا، هەروەها بڕوای وایە کە ئەوە تایپێکی بڵاوە بە تایبەتی لە بوونی ڕۆژانەماندا. بەلآم تایپی بەرامبەر لەناو تایپەکانی خەریکبوون بەوی ترەوەدا، ئەو تایپەیە کە تیایدا مرۆڤ "بازێك بۆ پێشەوە" ئەدات، واتە لە بەردەم ئەوی تردا: "نەك لەبەرئەوەی "بایەخپێدان یان خەریکبوون"ی تایبەت بەو نەهێڵێت، بەڵکو بۆئەوەی بە شێوەیەکی ڕەسەن و بۆ یەکەمجار بۆی بگەڕێنێتەوە. "لەم تایپەی خەریکبوون بەوی ترەوەدا دەبینین کە مرۆڤ یاریدەی ئەوی تر ئەدات و تواناکانی بوونی لەبەردەمدا والآئەکات". یارمەتیی ئەوی تر ئەدات تا لە ئاست خۆیدا شەفاف بێت لە چاودێریکردنی خودی خۆیدا و بە ئازادییەوە کاتی خۆی بۆ تەرخان بکات .

بەلآم گەرچی لە سەرنجەکانی هایدیگەردا کۆمەڵێك بیروڕای وروژێن هەن، ئەو خۆی پەرەی بە شیکردنەوەی پەیوەندیی نێوان کەسەکان نەداوە بە شێوەیەك کەم تا زۆر لە شیکردنەوەکەی "بوبەر" نزیك بێتەوە. هەر بۆیە ئەگەر بمانەوێ لە لێکۆڵینەوەیەکی

وردی بەهاداری پەیوەندیی نێوان كەسەكان بە ئاگا بین، پێویستە بچینە لای گابریل مارسیل **G. Marcel**.

دوو دەستەواژە كە خەسڵەتی تێگەیشتنی مارسیل بۆ پەیوەندی بەوی ترەوە جیائەكەنەوە بریتین لە: نەرمی (مرونەت) و دڵسۆزی یان ئەمینی. نەرمی (**Availability** تەرجەمەی وشەیەكی فەرەنسییە كە (**Disponibilite**)ە، دەبێ من بە ڕادەیەك ئامادەگیم تیابێت كە بچمە ژێر ویستی ئەوی ترەوە. بەڵام حەقیقەتی تاڵ ئەوەیە كە خەڵك تا ڕادەیەكی زۆر لەگەڵ یەكدا نەرم نین، كەسێكیش كە نەرمیی تیا نییە كەسێكە بە خودی خۆیەوە خەریكە و لە ئاست ئەوی تردا داخراوە.ئەو خاوەنی ئەو شتەیە كە پێیدەڵێن بوونی خۆی"، لەبەرئەمە ئەو ڕەقێتییە (نەبوونی نەرمی لەلای) لە خەمخواردنییەوە بۆ پاراستنی بوونی خۆی سەرچاوە ئەگرێت، بەڵام ڕێگا بۆ بوونی مرۆیی ڕەسەن وا لە بوونی كراوەدا و بەو بوونەدا تێدەپەڕێت كە توانای بەخششی هەیە و بەدەست و دڵكراوەیی و بە برێكی زۆریشەوە دەیبەخشێت. وەك ئاشكرایە ڕەنگدانەوەی دەستوورەكانی چاخی نوێ (واتە ئینجیل) لەم بیروبۆچوونانەدا دەبینینەوە.

لە سای ئەم شێوەیەی نەرمیدا ئەو كەسە لە بەردەم ئەوی تردا ئامادە دەبێت،مارسیل دەڵێ ئامادەبوون"**Presence**" دەلالەت لە شتێكی جیاواز و گشتگیرتر لە حەقیقەتی بوون لێرە یان لەوێ دەكات. ئەگەر بمانەوێ وردبین نابێ بە هیچ شتێك بڵێین: ئامادەیە" ، لەبەرئەوەی ئامادەبوون بەندە بە دەرچوونی مرۆڤ لە خودی خۆی یان تێپەڕاندنی خودی خۆی بە ئاراستەی ئەوی تر.

لە ڕێگا زۆر باوەكان كە خەڵك تیایاندا خۆیان تێدەپەڕێنن پەیمان و بەڵێندانە. ئەوە كردەوەیەكی مرۆییە كە دەلالەت لە ڕەسەنایەتی دەكات. ئێمە بەردەوام پەیمان ئەدەین و بۆ نموونە دەڵێین: "پاش كۆبوونەوەكە ئەتبینم" یان "سبەینێ نامەیەك ئەنووسم".. هتد. كۆمەڵیش لە دامەزراندنی خۆیدا پشت بە دڵسۆزی و بردنەسەری ئەو بەڵێنانە دەبەستێت كە داومانن، ئەم بیرۆكەی دڵسۆزییەش زۆر دوور نییە لە بیرۆكەی "ئەمەك

Loyalty"ەوە "مارسـیل" خۆیـشی دەرکـی بـەو لێکـچوونە کـردووە کـە لـە نێـوان بیروبۆچوونەکانی خۆی و بیروبۆچوونەکانی فەیلەسووفێکی ئەمریکیدا هەیە کە نەوەیـەك پێش خۆیەتی و ناوی "جۆشیا رۆیس" ە و بـڕوای وایـە کـە "ئەمەکداری بـۆ ئەمـەك" بنچینەی ئاکار و بنچینەی کۆمەڵگای مرۆییە. مارسـیل بـڕوای وابـوو کـە کۆمـەڵێك ئەڵقـە هەن وەکو زنجیرە پێکەوە بەستراونەتەوە: کەس، بەڵێندان، کۆمەڵ، حەقیقەت. هەڵبەت دانانی حەقیقەتیش لەناو ئەم زنجیرەیەدا ئاماژەیە بۆئەوەی کە ڕێگەی بەڵێن و دڵسۆزی دواجار بەرەو خودامان دەبات.

ئێمە تـا ئێستا بایـەخمان بـەو بیرمەنـدە بوونگەرایانـە داوە کـە بیروبۆچـوونەکانیان سەبارەت بە پەیوەندی بەوی ترەوە مۆرکێکی پۆزەتیڤی ئاشکرای بە خۆیـەوە گرتـووە، بەڵام بەسەرهاتەکە لایەنێکی تریشی هەیە.

لای کیرکەگۆر ئەشێ ئەوی تر ببێتە کۆسپێك لە پەیوەندیمدا لەگەڵ خـوادا، ئەمـەش کرۆکی ڕەخنەکەی "بوبەر"ە لە کیرکەگۆر، ئەو دەستەواژەیەی فەیلەسووفی دانیمارکی بـە نموونـە دەهێنێتـەوە کـە دەڵێـت: "پێویـستە هـەموو کەسـێك لـە هەڵـسوکەوت و پەیوەندیدا بەوانی ترەوە ڕژد بێت و، بە تەنها لەگەڵ خـۆی و خـوادا بـدوێت"، "بوبـەر" ئـەم بیرۆکەیـە وا لێکدەداتـەوە کـە: لای کیرکـەگۆر پێویـستە ئـادەمیزاد تاقەکـەس Singleone بێـت تـا بتوانـێ پەیوەنـدی لەگـەڵ خـوادادا ببەسـتێت. لـە پـشت ئـەم لێکدانەوەیەشەوە ژیان و بەسەرهاتی خودی کیرکەگۆر پەنهانە، ئەوە بـوو مارەییەکـەی خۆی لەگەڵ "ڕێژین ئۆڵسن"دا هەڵوەشاندەوە لەبەرئەوەی بە بڕوای ئەو، ئەو مارەکردنە دژ بەو ئاخاوتنەی خودا بوو لەگەڵیدا بەوپێیەی تاکەکەسێکی نائاساییە.

---

* جۆشیا ڕۆیس (١٨٥٥–١٩١٦) لە لایەنگرانی هیگڵیزمی نـوێ بـوو لـە ویلایەتـە یەکگرتووەکانـدا و هـەوڵی دا گونجانێـك لـە نێـوان دڵـسۆزی بـۆ کۆمـەڵ (دەسـتەجەمع) و پاراسـتنی سـەربەخۆیی تاکەکەسدا دروست بکات. لە کتێبـە گرنگـەکانی "ئاقـاری ئایینیانـەی فەلـسەفە" ١٨٨٥ و "ڕۆحـی فەلسەفەی نوێ" ١٨٩٦ و "جیهان و تاکەکەس" ١٩٠٠.

بەڵام ئەمە ئەو خاڵەیە كە "بوبەر" لەگەڵیدا نییە و پێچەوانەی كیركەگۆرە. دەشێ كۆمەڵێك لە خوداناسە مەسیحیەكانیش لەمەدا هاوڕای بن. ئایا ئێمە كاتێ لە كەسەكانی تر خۆمان بە دوور دەگرین پتر لە خودا نزیك ئەبینەوە، یان كاتێ بە ڕووی ئەوانی تردا ئەكرێینەوە لە ڕێی "تۆ"ی كۆتادارەوە بە "تۆ"ی ئەبەدی ئەگەین؟ من خۆم بڕوام وا نییە كە ئەم جیاكردنەوەیەكی ڕەهابێت. یان خوا بە تەنها لە ڕێی پەیوەندیبەستن بە كەسانی ترەوە دەناسرێ، بەڵام بێگومان ڕێگایەكی بە پیت هەیە كە لە ڕێی پەیوەندیكردن بە كەسان و ئەوانی ترەوە بەرەو خودامان دەبات، ئەمەش ڕێگایەكە بە خۆبەستنەوە بە ژیانی كۆمەڵی مرۆییەوە تێدەپەڕێت. پێویستە مرۆڤ لە ئاست هەر ڕوانگەیەكدا بە گومان بێت كە بەرگری لە جیابوونەوە لە كەسانی تر (ی كۆتادار) دەكات لە پێناوی دروستكردنی پەیوەندی لەگەڵ خوادا. بەڵام، بۆئەوەی بە ویژدانەوە قسە لەسەر كیركەگۆر بكەین، ئەبێ ئەوەمان لەبیرنەچێت كە لە بیروبۆچوونەكانی ئەودا گەلێ شتی تر هەن و لای ئەو پەیوەندی لەگەڵ ئەوی تردا جێی ڕێز و بایەخێكی ئیجابی بووە و بۆ نموونە لە كتێبی "كارەكانی خۆشەویستی"دا بە وردی وەسفی كردووە.

لای سارتەریش ڕووبەڕووی فەیلەسووفێكی تر دەبینەوە كە بوونی تاكەكەس قورساییەكی زیاتری هەیە لەلای وەك لە بوونی دەستەجەمعی. هەمووشمان ئەو دێڕە بەناوبانگە (یان بەدناوە)ی شانۆنامەی "دەروویەك نییە"مان بیستووە كە دەڵێت "دۆزەخ ئەوانی ترە" "بە مانایەك لە ماناكان دەتوانین بڵێین كە: ئەو مەبەستەی لە پشت ئەم دێڕەوەیە زۆر دەشوبهێتە سەر مەبەستەكەی كیركەگۆر كە لە پێناوی دامەزراندنی پەیوەندییەكەدا لەگەڵ خوادا ئەوی تری بە كۆسپی سەرڕێ دەزانی، هەڵبەت سارتەر بە شێوەیەكی زۆر جیاواز لە كیركەگۆر لەم مەسەلەیە گەیشتبوو. لای سارتەر خودا ڕاستییەكی سەربەخۆ نییە. بەڵكو ناوێكە بۆ ئەو "بەركەماڵی"یەی كە ئامانجی هەموو بوونەوەرێكە، واتە بوونەوەری كۆتادار خۆی ئارەزوویەكە بۆ

بەخودابوون، بەڵام زۆریی ژمارەی بوونەوەرەکان لە جیهاندا دەبێتە کۆسپ لە ڕێی وەدیهاتنی ئەم ئارەزووەدا. ئێمە ناتوانین هەموومان ببین بە خوا.

هەر لێرەوە ئەوی تر بە کۆسپێك ئەزانین لە ڕێی وەدیهێنانی بوونی مرۆییماندا.

دواتر کاتێ دەربارەی ڕۆڵی جەستە لەم پەیوەندییانەدا و بە تایبەتیش دیاردەی میلی سێکسی دەپرسین، دەرفەتی ئەوەمان بۆ دەڕەخسێ کە زیاتر لەسەر شیکردنەوە قووڵەکەی سارتەر سەبارەت بە پەیوەندیی نێوان کەسەکان بدوێین. بەڵام ئێستا پێویستە هەوڵبدەین لەگەڵیدا بە ویژدان بین، وەك چۆن لەگەڵ کیرکەگۆریشدا بە ویژدان بووین، ئەشێ ئەوی تر لە بنەڕەتدا ببێتە کۆسپ لە بەردەم وەدیهاتنی خودی مرۆڤدا، بەڵام ئارەزووی ئەوەی مرۆڤ ببێت بە خوا ئارەزوویەکی بێمانا و مەحاڵە. لە ڕاستیشدا سارتەر —لە ڕووی کردەییەوە— لەگەڵ ئەوەدایە کە پێویستە مرۆڤ پابەندبێت بەوی ترەوەو گرنگی بە بەرژەوەندییەکان و بەختەوەریی ئەوی تر بدات.

لەم بەشەدا ئەو گرژییە قووڵەمان بۆ دەرکەوت کە لەنێو فەیلەسووفە بوونگەراکاندا هەیە و بگرە هەندێ جار لای یەك فەیلەسووفیش هەیە، ئەویش کەرتبوون و دابەشبوونیانە لە نێوان هەردوو جەمسەرەکەی بووندا: بوونی تاکەکەسی و بوونی دەستەجەمعی. ئێمە وتمان کە تێڕوانینی قووڵتر لای ئەو فەیلەسووفانەیە کە دەڵێن "بوون– لەگەڵ ئەوانی تردا" توخمێکی ڕەسەنترە لە تانوپۆی بوونی مرۆییدا وەك لە بوونی مرۆڤ لە پێناوی خودی خۆیدا. بەڵام لە قۆناغی دواتری شیکردنەوەکەماندا پاساو بۆ هەندێ لەو ئاقارە بوونگەرایانە دەبینینەوە کە بەلای ڕێبازی تاکگەرا Individualismدا دەیشکێننەوە بەو پێیەی جۆرێکە لە نارەزایی بەرامبەر ئاقاری دەستەجەمعییانەی دەسەڵاتخوازانە و هەروەها بەسەر بوونی ساختەدا لەگەڵ ئەوانی تردا.

٣–جەستە و ئەوی تر، لەگەڵ ئاماژەیەكی تایبەتیدا بۆ مەیلی سێكسی

پێشتر بینیمان كە بوونی مرۆیی لە ڕێی جەستەوە لە جیهاندا هەیە. ئەمە سەبارەت بە بوونی لەگەڵ ئەوانی تریشدا ڕاستە، چونكە ناتوانێ بەرامبەر ئەوانی تر هەبێت تەنها لە ڕێی ئەوەوە نەبێت كە ئەو جەستەیە و، خاوەنی جەستەیە. من هوشیاریم بەوی تر هەیە و دەركی پێدەكەم لەبەرئەوەی: دەستی لێ ئەدەم و دەیبینم و لە ڕێی ئەندامە هەستیەكانمەوە هەستی پێدەكەم. هەروەها لە ڕێی زمانەوە پەیوەندیی لەگەڵ دەبەستم، زمانیش ڕووناداتە تەنها لە ڕێی ئەو ئەندامانەوە نەبێت كە لە توانایاندایە دەنگی قسەكان دەربهێنن، یان ئەو قسانە وەربگرن. ئێمە هەندێ جار سەبارەت بە دیاردەی ختوورەكردن Telepathy و گواستنەوەی Thought- Transference شت دەبیستین، بە ڕواڵەت وا دەردەكەون پەیوەندیكردن لە ڕێیانەوە، بە هۆی قسە و نووسینی ئاساییەوە نەبێت. بەڵام تەنانەت گەر واش بێت، ئەوەی ئاشكرا و ڕوونە ئەوەیە كە بە جۆرێك لە جۆرەكان هەر پشت بە جەستە دەبەستنەوە. پاشان ئەم جۆرە دیاردانە تا ڕادەیەكی زۆر ئاوارتەن، لەبەر ئەوەی چی پەیوەندیكردنی ئاسایی هەیە لە نێوان كەسەكاندا، ئیدی پەیوەندیكردن بێت لە ڕێی قسەوە یان نیگا و ئاماژەوە، یان بەریەككەوتنی جەستەیی بێت و بەهەر ڕێگایەك بێت، كاتێ كەسەكان ئامادە دەبن – یان پەیوەندی بێت لە ڕێی نووسین یا تەلەفۆن یا ڕادیۆ و هەر ئامرازێكی تری پەیوەندیكردنی دوور– هەموو ئەم پەیوەندیكردنانە بە جەستەوە وابەستەن، هەر بۆیە بوون –لەگەڵ– ئەوانی تردا پێویستی بە جەستەیەكی مرۆییە.

* تیلیپاتی: واتە وەرگرتنی ختوورە و بیروڕازی یەكتر لە نێوان دوو كەسدا كە مەودایەكی زۆر لە نێوانیاندایە و لە ڕێی هەندێ توانای تایبەتیەوە كە سەر بە پێنج هەستەكە نین.

لە ڕاستیدا، لەناو فەیلەسووفە بوونگەراکاندا کەسێك کە تا ڕادەیەکی زۆر بە وردی ڕۆڵی جەستەی لە پەیوەندییەکانی نێو کەسەکاندا شیکردبێتەوە، سارتەرە . هەندێ لە فەیلەسووفە بوونگەراکانی دی، لەنێویشیاندا هایدیگەر، بە دەگمەن قسەیان لەسەر جەستە کردووە، کە ئەمە بە جۆرێك لە پشتگوێخستن دەژمێردرێ و مایەی ئەفسوسە، یان تەنانەت ئەمە جۆرێك لە نکوولّیکردن لە جەستە Docetism . هەر بۆیە لە سارتەرەوە دەستپێدەکەین و ئەو دەکەینە ڕێنومایبکەرمان. بەلاّم مادامەکی سارتەر وایدەبینێت کە پەیوەندییە جەستەییەکان لەنێو کەسەکاندا خۆیان لە خۆیاندا جۆرە تێکشکانێکن بۆ خود –ئەمەش دەرەنجامێکی ناچارییانەی ئەو تێڕوانینەیەتی کە دەڵێت هەموو بوونەوەرێکی مرۆیی دەیەوێ ببێتە خودا، هەر لەبەرئەمە ئەوی تر هەر لە سەرەتاوە دەبێتە کۆسپ لە بەردەم وەدیهاتنی ئەم ئارەزووەدا– بۆیە ئێمە هەوڵدەدەین لێکدانەوەیەکی ئیجابیتر بۆ ئەم بابەتە بخەینەڕوو، بە تایبەتیش وەختێ باس لە چالاکیی سێکسی ئەکەین کە لەناو هەموو پەیوەندییەکانی جەستەدا بەوانی ترەوە، قووڵترین و بەهێزترینیانە.

پێشتر شتێکمان سەبارەت بەو شێوازانە وت کە بوونەوەری مرۆیی لە پەیوەندیکردندا بە جەستەی خۆیەوە پەیڕەویی لێدەکات: یان ئەو بۆ من جەستەیەکە و ئەبێتە بابەتێك بۆ بینین و دەسلێوەدان.. هتد یان من ئەبمە جەستەیەك بۆ ئەو و هەست دەکەم ئەبمە بابەتێك بۆ ئەو.

سارتەر دوو سەرنجی وردی سەبارەت بەو شێوازە خستۆتەڕوو کە من لەڕێیەوە دەرك بە جەستەی ئەوی تر دەکەم: سەرنجی یەکەم ئەوەیە کە جەستەی ئەوی تر لە میانی هەڵوێستێکی گشتی Totalیەوە دەرك ئەکرێ، بۆ نموونە ئەو ژوورەی کە کورسی

* باوەڕێکی گنۆستیانەی کۆنە کە دەڵێت جەستەی مەسیح جەستەیەکی مرۆیی نییە، یان خەیاڵە و یان تارمایی و یان فێڵێکە لە فێڵەکانی بینین و گەر حەقیقەت بێت ئەوا دەبێ سەر بە توخمێکی ئاسمانی بێت.

و گلۆپ و شتی تری تیایە، لە گۆشەنیگای بوونی جەستەییەوە ڕێکخراوە، بەم جۆرە وا سەیری جەستە ئەکرێ کە پەیوەستە بە جیهانەوە، نەك وەك ئەوەی بڕگەیەکە لە بڕگەکانی ئەم جیهانە، بەڵکو وەك ئەوەی بەکارهێنەری جیهانە. بەڵام سەرنجی دووەم ئەوەیە کە ئێمە وەکو گشتێك دەرك بە جەستەی ئەوی تر دەکەین، بۆ نموونە ئێمە ناڵێین "دەستی بەرزبۆوە"، بەڵکو دەڵێین "دەستی بەرزکردەوە"، لەبەرئەوەی ئێمە جووڵەی دەستی لە خۆی جیاناکەینەوە. ئێمە دەڵێین "فلان دەستی بەرزکردەوە"، لەبەر هەموو ئەمانە سارتەر وای بۆ دەچێت کە: "دەرك کردنم بۆ جەستەی ئەوی تر جیاوازییەکی بنەڕەتیی هەیە لەگەڵ دەرك کردنمدا بۆ شتەکان" .

جەستەی ئەوی تر شت نییە، بەڵکو جەستە ئەو کەسە خۆیەتی، "لای من جەستەی فلان هەرگیز لە فلان خۆی جیاناکرێتەوە". تێگەیشتن لەمە بە مانای تێگەیشتنە لەو خاڵەی کە جەستەی من بۆ ئەوی تر بابەتێکە، وەك چۆن جەستەی ئەویش بۆ من بابەتێکە. کاتێکیش ئەو سەیری من دەکات من وەك بابەتێك بۆ سەیرکردنی ئەو دەرك بە خۆم دەکەم: "جەستەی من بە تەنها ئەو گۆشەنیگایە نییە کە بریتیە لە خۆم، بەڵکو بریتییە لەو گۆشەنیگایەش کە دەبێتە مایەی کۆمەڵێك گۆشەنیگای تر کە من ناتوانم پێکیانبهێنم. جەستەم لە هەموو لایەکەوە لە من هەڵدێ" . هەر لێرەوە من وام لێدێت بە مانایەك لە ماناکان بە جەستەی خۆم بێگانە بم. ئەمەش لە زۆر حاڵەتی ویژدانیدا دەردەبڕین، وەکو حاڵەتی شەرم و شڵەژان. لەبەرئەوەی من بەو شێوەیە هۆشیاریم بە جەستەم دەبێت کە بۆ ئەوی تر دەردەکەوێ، نەك بەو شێوەیەی کە بۆ خەم دەردەکەوێ.

ئەم پەیوەندییە لەگەڵ ئەوی تردا چۆن چارەسەر دەکرێ بە جۆرێك کە مرۆڤ نەبێتە بابەتێك بۆ ئەوی تر؟! جێی سەرسوڕمان نییە کە دەبینین سارتەر بۆ توێژینەوە لە ئەگەرە جیاوازەکان، پەنا بۆ بەکارهێنانی زمانی چالاکیی سێکسی دەبات، لەبەرئەوەی لێرەدا ئەم زمانە بە شێوەیەکی تایبەتی گونجاوە. بەڵام دەبێ وریابین لەوەی کە

"چالاکیی سێکسی Sexuality" لای سارتەر مانایەکی فراوانی هەیە و هەندێ شێوەی سێکسوالیێتی ئەگرێتە خۆی وەك مازۆشیزم و سادیزم ، کە ئەمانەش جۆرێکن لە پەیوەندی کە ناچنە چوارچێوەی پەیوەندیی سێکسییەوە بە مانا تەسکەکەی ئەم وشەیە.

سارتەر لە توێژینەوەیدا لەم پەیوەندییانە وەکو خۆی دەڵێت مۆرکێکی ناودژئاسا و بێبەر دەبینێتەوە کە لە پەیوەندیی سێکسیدا و لە پەیوەندیی نێوان کەسەکاندا ناچارییە. من لە پەیوەندیی خۆشەویستیدا هەوڵ ئەدەم لەوە ڕابکەم کە ببمە بابەتێك بۆ ئەوی تر. لەم چوارچێوەیەشدا خۆشەویستی وەکو خۆشەویستییەکی موڵکدارانە Possessive Love سەیردەکرێ و بریتییە لە ئارەزووی ڕاکێشانی ئەوی تر بۆ ناو خۆم، بۆئەوەی ئەمەش سەربگرێت ئەبێ ئەوی تر منی خۆشبوێت، بۆئەوەی وا لە وی تریش بکەم منی خۆشبوێت پێویستە ببمە بابەتێك بۆ وروژاندنی ئەو خۆشەویستییە. بەم جۆرە ئەم پەیوەندییە بێڕادە ئاڵۆز و نائومێدکەر دەبێت و لە نێوان خۆشەویستی و ڕقدا، لە نێوان ئارەزووی ئەوەی ببمە موڵکی ئەوی تر یان ئەوی تر ببێتە موڵکی من، دێت و دەچێت. بگرە دەشێ مەسەلەکە بگاتە ڕادەیەك کە ئارەزووی ئەوە بکەم ببمە جەستەیەك، بە تەنها جەستەیەك کە هەڵگری خەسڵەتی بوون لەناو خۆیدا en-soi بێت. بەهەرحاڵ ئەو تۆزە ڕەزامەندییەش کە لە ئەنجامی کاری سێکسییەوە دێتە دی، بە کۆتاییهاتنی کارەکە ئەویش لەناودەچێت.

گەرچی ئێمە هەرگیز نکووڵی لەوە ناکەین کە گەلێ ڕوانینی ورد لە توێژینەوەکەی سارتەردا بۆ مەیلی سێکسی هەیە، بەڵام من لەو بڕوایەدام کە دەکرێ مرۆڤ لێکدانەوەیەکی ئیجابی تر بۆ مەیلی سێکسی بکات، لەبەرئەوەی وەجد Ecstasis کە بریتییە لە مەیلی ڕاکێشان بەلای ئەوی تردا هەر بوونی مرۆیی Exostenceیە کە مانای چوونەدەرەوەیە لە

* مازۆشیزم Masochism جۆرێکە لە لادانی سێکسی کە تیایدا مرۆڤ چێژ لەوە دەبینێت ئازاری بدەن، ئیدی ئەو ئازارە سێکسی بێت یان ناسێکسی.

سادیزم Sadismیش کە ناوەکەی لە ناوی "مارکیز دۆ ساد"ەوە وەرگیراوە، لادانێکە کە تیایدا مرۆڤ چێژ لەوە دەبینێت ئازاری سێکسی یان ناسێکسیی بەرامبەرەکەی بدات.

خود و تێپەڕاندنی بەرەو ئەوی تر، چونکە تاکەکەس لە پەیوەندیی سێکسیدا لە خودی خۆی دەردەچێت بەرەو ئەوی تر تا یەکەیەکی بوون –لەگەڵ– ئەوی تردا پێکبێنێت. کرداری سێکسیش بە تەنها بریتی نییە لە وەجد و نەشئە، بەڵکو کردارێکی گشتگیر Total یشە. ئارتۆر گیبسۆن کاتێ لەسەر "هینری میللەر" ئەدوێت ئەگاتە ئەوەی بڵێت: "ئەو نهێنییە ناڕوونەی لە سێکسدا هەیە هەمان ئەو نهێنییە ناڕوونەیە کە لە پەیوەندیکردنێکی گشتیی نێوان دوو بوونەوەردایە" بەم شێوەیە سێکس هەوڵێکە بۆ بەشداریبوونێکی گشتییانە لە بووندا. ئەگەر ئەو پێداگرتنەی بێردیاییڤیش ڕاست بێت (کە من بڕوام وایە ڕاستە لەسەر ئەوەی کە چالاکیی سێکسیی لای مرۆڤ بە تەنها ئەرکێکی بایۆلۆجی نییە، بەڵکو ڕەهەندێکی ئۆنتۆلۆژیشی هەیە)، کەواتە نابێ وا سەیری کرداری سێکسی بکەین – تەنانەت ئەو کردارە سێکسییانەی بە تێپەڕیش دەژمێردرێن– کە بە تەنها مەسەلەیەکی پەراوێزییە بۆ بوونی مرۆیی، بەڵکو ئەو کردارە دەبێ بە قووڵی کار لەسەر کەسە هاوبەشەکان بکات، لەبەرئەوەی ئەم کردارانە گوزارشتن لە شتێك لە گشتێتیی بوون – لەگەڵ– ئەوانی تردا، تەنانەت گەر ئەو گوزارشتە بە شێوازێکی خراپیش ئەنجام بدرێ.

لێرەدا هەقە باسی ئەو جیاوازییە بکەین کە بوبەر لە نێوان "من–تۆ" و "من–ئەو"دا کردوویەتی، کە هەمان جیاوازیی نێوان شتێکە کە لە خودی مرۆییەوە وەکو گشتێك سەرچاوە بگرێت و شتێك کە لەم خودەوە وەکو گشتێك سەرچاوە نەگرێت. هەڵبەت جۆرێك لە زەوتکردنی سێکسی هەیە کە تیایدا زەوتکار بە تەنها وەکو "شتێك" سەیری ئەوی تر دەکات، گەرچی من وام داناوە کە ئێمە بە گوێرەی پێکهاتەمان پێویستە کرداری سێکسی زۆر کارمان لەسەر بکات، تەنانەت گەر خۆشمان لەوە بە ئاگا نەبین. بەڵام ئەگەر یەکێك لە خاسیەتەکانی پەیوەندیی "من–تۆ" ئەوە بێت کە ئەو کەسە وەکو گشتێك بگرێتەوە، ئەوا کرداری سێکسی بە مانایەك لە ماناکان نموونەیەکی ئەم پەیوەندییەیە: هەم وەجدێکی گشتییە و، هەم تەماسێکی گشتی و، هەم ئاڵوگۆڕێکی گشتی.

کاتێکیش کرداری سێکسی دەخەینە چوارچێوەی پەیوەندیی "من–تۆ"وە، دەتوانین وەڵامی ئەو سکاڵایەی سارتەر بدەینەوە کە دەڵێت کامڵبوونی کرداری سێکسی نابێتە هۆی یەکبوون لەگەڵ ئەوی تردا. لێرەدا هەڵەکەی سارتەر روون و ئاشکرایە، لەبەرئەوەی ئەو وەکو شتێکی کامڵی سەربەخۆ و دابڕاو سەیری کرداری سێکسی دەکات. لە کاتێکدا ئەم کردارە (باشتریش وایە بڵێین ئەم زنجیرە کردارە) لە چوارچێوەی پەیوەندیی نێوان دوو کەسدا روودەدات و ئەم پەیوەندییەش لە کرداری سێکسی خۆی گەلێ فراوانتر و دەوڵەمەندترە، گەرچی ئەم کردارە ناوبەناو ئەم پەیوەندییە چڕتر ئەکات و دەوڵەمەندتری ئەکات. ئەو نەشئە سێکسییەش کە هەروەکو کتێبی پیرۆز دەڵێت تیایدا ئەو دوو کەسە دەبن بە "جەستەیەك" بەشێکە لە نەشئەیەکی بەردەوامی فراوانتر کە بە شێوازی بێشومار و لە "تەماسێکی گشتی"دا بوونی ئەو دوو کەسە دەتەنێتەوە.

لە ئەنجامی پەرەسەندنی ئامرازەکانی رێگرتن لە سکپڕییەوە، ئەمڕۆ لە توانادایە کرداری سێکسی لە زاووزێ جیابکەینەوە. ئەوەندەی ئەمەش دەبێتە مایەی ئازادکردنی تاکەکەسەکان لە رووی پەیوەندیی سێکسییەوە، کە خۆی لە خۆیدا شتێکی باشە، لە چوارچێوەیەکی فراوانتر لە پەیوەندیی "من–تۆ" (هاوسەرێتی)دا، پێویستە پێشوازی لە رێگرتن لە سکپڕی بکەین تا ئەو رادەیەی کە دەبێتە مایەی دەوڵەمەندکردنی پەیوەندییە ئینسانییەکان. بەڵام سەرباری ئەو رۆڵە بنەڕەتیەی سێکس هەیەتی بەوپێیەی شێوازێکە بوونەوەر لە رێی جەستەیەوە خۆی پێتێدەپەڕێنێت تا لەگەڵ ئەوی تردا بێت، لێرەدا مەترسیی سەرهەڵدانی خۆپەرستییەکی دوولایەنە egoisme a deux دێتەگۆڕێ. چونکە رێگرتن لە سکپڕی وەکو زۆر دەسکەوتی دی، لە رووی ئەخلاقییەوە دوو مانا لە خۆی دەگرێت. لە چوارچێوەی بەرپرسیارێتیدا دەشێ پەیوەندیی نێوان کەسەکان دەوڵەمەند بکات، بەڵام لەوانەیە کۆمەڵگاش لە قۆناغی بوون –لەگەڵ– ئەوی تردا رابگرێت و بوەستێنێت، بەرلەوەی مرۆڤ بگات بە قۆناغی بوون –لەگەڵ– ئەوانی تردا، پەیوەندی لە نێوان چالاکیی سێکسی و چالاکیی داهێنەرانەدا لێکناترازرێن. گەر چالاکیی جەستەیی

بناغەی جەستەیی سادەترین جۆری کۆمەڵ بێت (یەکگرتنی سێکسی یان هاوسەرێتی) ئەوا ئەو کردارەشە کە توانای دامەزراندنی سیستمی دواتری کۆمەڵی لەخۆگرتووە، کە ئەویش خێزانە.

لەم بەشەدا هەوڵمان دا باسی ئەو رۆڵە بنەڕەتییە بکەین کە جەستە لە پەیوەندیی نێوان کەسەکاندا دەیبینێت، گەرچی ئێمە لەم ڕووەوە گرنگیمان بە سێکس دا بەوپێیەی پایەیەکی تایبەتیی لە پەیوەندییە جەستەییەکاندا هەیە، بەڵام بێگومان شێوازی تری پەیوەندیکردنی جەستەییش هەن، ئەم شێوازانەش زۆرجار لەسەر نموونەی سێکسی لێکدەدرێنەوە. ئەو شتەی کە لە میانی باسکردنی کورتی ئەم بابەتانەشەوە ئاشکرا دەبێت، جۆراوجۆریی شێوازەکانی پەیوەندی و ئاڵۆزبوونێتی. تەنانەت سێکس خۆیشی، بە جۆرەکانی و بە لادانە بێشومارەکانیەوە، ئاماژەیە بۆ ڕادەی فراوانیی ئەم پەیوەندییە. جاری وایە ئەم پەیوەندییە لە حاڵەتی توندڕەوانەیدا، دەگاتە ئەوەی کە مرۆڤێك هێرش بەرێتە سەر ئەوی تر و هەوڵبدات جەستەی وێران بکات و خۆی لێ ڕزگار بکات. بەڵام تەنانەت گەر ئەم هەڵوێستە نەرێیانەشمان بەرامبەر بەوی تر هەبێت، ئەمە بەڵگەی ئەوەیە کە ئێمە بە ناچاری لە ڕێی بوونی جەستەییمانەوە، بە شێوازێك لە شێوازەکان، بەوانی ترەوە بەستراوینەتەوە.

٤–بوون لەگەڵ ئەوانی تردا

لە شێوە ڕەسەنەکەی و ساختەکەیدا

زۆربەی ئەم بەشەمان بۆ جەختکردنەوە لەسەر حەتمیەتی بوون لەگەڵ ئەوانی تردا تەرخان کرد. هیچ مرۆڤێك دوورگەیەکی تەریك و دابڕاو نییە، ئەمەشمان لە ڕێی شیکردنەوەی بوونگەرایانەوە بۆ ڕوون دەبێتەوە. بەڵام ئێمە لە تێڕوانینەکەی تریش ئاگادار بووین، وەك چۆن لە ڕێبازی تاکگەرادا لای کۆمەڵێکی زۆر لە فەیلەسووفە بوونگەراکان دەیبینینەوە.

کەواتــە ئێمــە چــۆن دەتــوانین ئــەو ڕاســتییەی کــە شــیکردنەوەی بوونگەرایانــە پێماندەڵێت کە بوونی مرۆیی مۆرکێکی دەستەجەمعییانەی هەیە، لەگەڵ ئـەو ڕاسـتییەدا بگونجێنین کە دەڵێت فەیلەسووفە بوونگەراکان لە زۆربەی کاتدا تاکگەران؟!

لە ڕاستیدا شتێکی زۆر قورس نییـە ئـەوە ڕوون بکەینـەوە کـە چـۆن ئـەم دژایەتییـە ڕووکەشـە سـەرهەڵئەدات. زۆربـەی بوونگـەراکان، تەنانـەت ئەوانـەش کـە زۆر بایـەخ بـە بیرۆکە و ماناکانی "من–تۆ" و "بوون لەگەڵ ئەوانی تردا" ئـەدەن، لەسـەر ئـەوە کـۆکن کـە عادەتــەن پەیوەندییــە کۆمەڵایەتییــە مرۆییــەکان وەکــو دەیبیــنین بــە ڕادەیــەك تێکشێواون کـە مایـەی ئەفسوسن. بـوونی ژیـانی ڕۆژانـە لەگـەڵ ئـەوانی تـردا بـوونێکی ساختەیە، مەبەستم لەوەیە کە ئەمجۆرە بوونـە حەقیقـەتی ئـەو خودانـە ناخاتـەڕوو کـە تیایدا بەشدارن و بەرەنجامی ئەم خودانە نییە وەکو گشتێك. ئەو شێوازەی کە خەڵکیش پێی کۆدەبنەوە شایستەی ئەوە نییە ناوی "کۆمەڵ"ی لێبنێن، بەڵکو ئـەوەی دەیبیـنین تێکـشێواندنە و پەیوەندییــەکی تێکـشێواوە، لەبــەر ڕۆشــنایی ئــەم ئەزموونەشــدا کــە بوونگەراکان تاقیانکردۆتەوە دەبێ لە ڕەخنەگرتنی ئەوان لـە کۆمـەڵگا بگـەین، هـەروەها لە بانگەشەکردنیان بۆ دەرچوونی تاکەکەس لە ناو حەشـامات، تـا ئـەرکی بـوونی خـۆی بگرێتە ئەستۆی.

کیرکەگۆر کە باوکی بوونگەرایی نوێیە نموونەیەکی دانا کە دواتـر زۆر دووبـارە بـۆوە، ئەو بایەخی بە "حەشامات" و "جەماوەر" نەدا، لە ڕاستیشدا بە درێژایی ژیانی هەسـتی بە هاوسۆزی نەکرد لە لایەن ئەو جەماوەرەوە، بەم جۆرە دەڵێـت "حەشـامات خـۆی لـە خۆیـدا ناڕاسـتییە **Untruth**، ئەمـەش لەبەرئـەوەی کـە تاکەکـەس دەکـات بـە کەسـێکی نابەرپرسیار کە نە تۆبە ئەکات و نە پەشیمان دەبێتەوە، یان لانـی کـەم هەسـتکردن بـە بەرپرسیاری لای لاواز دەکات بەوەی کە دەیکات بە پارچەیەك (یان بەشێکی بـچکۆلە لـە گشتێك).. . گەرچی تۆبەکردن یان بەرپرسیارێتی بـە چـەندێتی نـاپێورێ یـان دابـەش نـاکرێ، کەچــی حەشــامات بــەم جــۆرە هەڵیدســەنگێنن، ئەمــەش لــە ڕاســتیدا واتــە

ئەفەرۆزکردنی. کۆمەڵ بە شێوازێکی سامناکانە تاکەکەس کۆنترۆڵ دەکات. "خەڵکی ئەگەر ڕێگە بە خۆیان بدەن ئاوێتە بن لەگەڵ ئەوەدا کە ئەرستۆ پێی دەڵێت" گەلە" کە ئەوەش وەسفێکە گیانەوەرانی پێ جیائەکرێتەوە، ئەوا ئەم تەجریدبوونە (لە جیاتی ئەوەی وا سەیربکرێ کە لە هیچیش کەمترە، کەواشە، و لە تاکەکەسێکی زۆر نزم نزمترە) وا سەیر ئەکرێ کە شتێکە و زۆری پێ ناچێت ئەم تەجریدبوونە ئەبێت بە خودا" . لەوانەیە لێرەدا کیرکەگۆر مەبەستی لە هەندێ فەیلەسووفی توندڕەوی سەدەی نۆزدەیەم بێت کە وای بۆ دەچوون وشەی "خودا" چ نییە جگە لە ناوێکی ئەفسانەیی بۆ کۆمەڵگا. بەڵام بە چاوپۆشین لەوە، ئەو دژ بەو دەسەڵاتە ڕەهایانە بوو کە کۆمەڵگا بەسەر تاکەکەسدا پیادەی ئەکرد. هەروەها ئاگادارکردنەوەکانی لەوەی کە دەشێ "حەشامات" بگۆڕێت بۆ خودایەك، پاش سەدەیەك ئەنجامەکەی دەرکەوت، کاتێك نازیزم دەوڵەتی کرد بە خودا. بەڵام پێویستە لێرەدا سەرنجی ئەوە بدەین کە کاریگەرییە قووڵەکانی ئاقاری دەستەجەمعی و دەزگا تاسێنەرەکان لە سەردەمی کیرکەگۆردا لە کڵێسای مەسیحی و بارودۆخی مەسیحیەتی ئەو ڕۆژگارەدا بەرجەستە بووبوو، کە بە تەواوی لە ئایینی "چاخی نوێ" دابڕابوو:

"پێویستە ئەوە بڵێین و تا ئەو ڕادەیەی کە دەتوانین بە دەنگی بەرزیش بیڵێین کە ئەوەی پێی دەڵێن جیهانی مەسیحی (کە تیایدا هەموو خەڵك بە جۆرێکی تایبەت مەسیحین و بەو ڕادەیەی کە چەند ئادەمیزاد هەیە ئەوەندە مەسیحیش هەیە) نەك هەر چاپێکی خراپی مەسیحیەتە، بگرە پڕە لە هەڵەی چاپی وەها کە ماناکان دەشێوێنن و پڕە لە لابردن و ئیزافەی بێمانا، بەڵکو زۆر بێشەرمانە ناوی لە خۆی ناوە مەسیحیەت" .

خۆ ئەگەر کیرکەگۆر وشەیەکی بەکارهێناوە کە کەمتر سووکایەتیی تیا بەدی دەکرێ، ئەویش وشەی "حەشامات **Crowd**"ە، ئەوا نیچە ناوێکی تری زەقتری لێنا کە ئەویش "گەلە **Herd**"یە. گەلە "سیستمێك لە بەهای داهێنا کە لە ڕێیەوە بەسەر ژیانی

ڕەگەزی مرۆییدا زاڵ بووە" نیچەش بڕوای وابوو کە گەلە هەڵگری خەسڵەتەکانی خوایە: "ئێستا و، دوای ئەوەی بۆمان دەرکەوت کە خودا مردووە، ئەو پرسیارەی دێتە پێشێ ئەوەیە کە: کێیە قسە دەکات؟ وەڵامی من بۆ ئەم پرسیارە، کە وەڵامێکە لە بایۆلۆژیاوە وەرمگرتووە نەك لە میتافیزیکاوە، ئەوەیە کە غەریزەی گەلە قسە دەکات. واتە ئەو دەیەوێ باڵادەست بێت و دەبینیت دەڵێت "پێویست لەسەرت!"، ڕێگەش نادات تاکەکەس هەبێت تەنها وەکو بەشێك نەبێت لە گشت و بۆ بەرژەوەندیی گشت" لە دیارترین ئەو خەسڵەتانەی کە گەلەش جیادەکاتەوە لای نیچە بریتییە لە "مامناوەندێتی". چونکە ئەو بەرگەی مشتێکی گەورە یان ئاوارتە ناگرێت و هەموو شتێك سادە دەکاتەوە و یەکسانی دەکات تا ببێتە شتێکی باو و ئاشنا و بێ زیان.

گومان لەوەدا نییە کە لە وەسفەکانی هایدیگەردا بۆ "ئەوان They" (کە مەبەستی پێی خەڵکە بە شێوەیەکی گشتی و بێ دیاریکردن) دەنگدانەوەی نیچە دەبینین. "ئەوان" ئەو هێزە نەناسراو و بێسیمایەیە کە بەسەر هەموماندا زاڵە. هایدیگەر بە وردی زاراوەی "ئەوان" ی بەکارهێناوە، لەبەرئەوەی ئەم وشەیە بەردەوام لەسەر زمانمانە: "ئەمساڵ ئەوان ئادەمیزادێك بۆ سەر مانگ دەنێرن"، "ئەوان هەرگیز بایەخ بە مەسەلە ڕاستەقینەکان نادەن". وشەی "ئەوان" دەشێ مەبەست لێی هەموو کەسێك بێت یان هەرکەسێك و یان کەسیش نا! وشەی "ئەوان" واتە ئەوانی تر، بەڵام ئەوانی تر بەبێ دیاریکردن، گەرچی لەگەڵ ئەمەشدا بەسەر ژیانماندا زاڵن.

لەوانەیە ببێتە دووبارەکردنەوە گەر هەندێ دەق لە "هایدیگەر" وەربگرین کە زاراوەی "ئەوان They" بە وردی شیدەکاتەوە. چونکە بیروبۆچوونەکانی لەم بارەیەوە زۆر لە بیروبۆچوونەکانی کیرکەگۆر و نیچەوە نزیکن. "ئەوان" دژ بە ئازادیی هەڵبژاردنە و نایەوێت تاکەکەس ئەرکی بەرپرسیارێتی بگرێتە ئەستۆ و، هەموو شتێك سادە ئەکاتەوە و دەچێتە ئاستی ناوەڕاستەوە و پێوەرەکانی زەوق و ئاکار دیاریدەکات. بەڵام هایدیگەر بیرۆکەیەکی نوێمان سەبارەت بە پەیوەندیی تاکەکەس بە "ئەوان"وە لە ژیانی

ڕۆژانەیدا بۆ دەخاتەڕوو: هەموو کەسێك ئەوی ترە، کەسیش خۆی نییە. پاشان بە وردی ئەم بیرۆکەیە فراوان دەکاتەوە بەوەی کە دەڵێت: خودی تایبەت بە بوونی ڕۆژانەی دیاریکراو Dasein "خود-ی ئەوان They-Self"ە کە لە خودی ڕەسەن جیای دەکاتەوە- واتە لەو خودەی کە بە شێوەی تایبەتی خۆی هەڵبژاردووە. کاتێکیش دازاین دەبێتە خودێکی وابەستە بە "ئەوان"ەوە، لەناو "ئەوان"دا ون دەبێت، پێویستیشە یەکەمجار خودی خۆی بدۆزێتەوە . ئەمەش پێویستی بە بەناویەکداچوونی حەتمیی نێوان تاکەکەس و ئەوانی ترە، بەڵام ئەمە پەیوەندییەکە تاکەکەس لە خودی ڕاستەقینەی خۆی بێبەش دەکات و بە تەواوەتی ئەیخاتە ژێر کۆنترۆڵی ئەوانی ترەوە، لەگەڵ ئەمەشدا خۆیشی بە شێوازێکی ناودژ ئاسا لە مسۆگەرکردنی ئەو کۆنترۆڵە ناشەخسیەی "ئەوان"دا بۆ خۆی بەشداری دەکات.

کارل یاسپەرزیش دەستەواژەی "ئاپۆرە mass" بەکاردێنێت بە مەبەستی زاڵبوونی خەڵکی ڕەمەکیی بێ هزر بەسەر ژیان و بەسەر پێوەرەکاندا. دەشڵێت کە ئەم مەترسییە بە ڕادەیەکی زۆر لە هەلومەرجی گوزەرانی کۆمەڵگای پیشەسازی و شارستانیدا بڵاوبۆتەوە و بە تایبەتیش لە کتێبەکەیدا "مرۆڤ لە چاخی نوێدا" ئەمە دەخاتە ڕوو.

تەنانەت مارتین بوبەریش سەرباری ئەوەی جەختی لەسەر گرنگیی لایەنی پۆزەتیڤی پەیوەندیی نێوان کەسەکان دەکرد، تەواو ئاگای لە دیوی ئەودیوی دراوەکە بوو. ئەو گەرچی تەواو لە ئاقاری تاکگەراییش دوور بوو، بەڵام دەیگوت کە شێوەی پەیوەندیی "من- تۆ" بەردەوام هەڕەشەی لەسەرە کە بۆ شێوەی پەیوەندیی "من- ئەو" بگۆڕێت، پەیوەندیی ڕاستەقینەی نێوان کەسەکان گوڵێکی دانسقەیە، هێندەی پێناچێت سیس دەبێت.

بەڵام ئەو پێوەرە چییە کە ئادەمیزاد لە حاڵەتی بوونی لەگەڵ ئەوانی تردا، بوونی ڕەسەنی پێ لە بوونی ساختە جیادەکاتەوە؟ بوونی ڕەسەن لەگەڵ ئەوانی تردا ڕێك ئەو جۆرەی پەیوەندییە بەوی ترەوە کە کاری جەختکردنەوەیە لەسەر بوونی مرۆیی بە

هــەموو ماناكــانی ئــەم وشــەیە. واتــە ڕێخۆشــدەكات تــا مــرۆڤ لــە ڕێــی هەڵبــژاردن و بەرپرسیارێتییەوە وەكو مرۆڤێك دەربكەوێت. بـەڵام بـوونی سـاختە لەگـەڵ ئـەوانی تـردا ناهێڵێت لایەنە مرۆیی و شەخسیە ڕەسەنەكان دەربكـەوێت. هـەر پەیوەندییـەك لەگـەڵ ئەوانی تردا چەند مرۆڤ لە لایەنە شەخـسی و مرۆییەكـەی داماڵێـت، ئەوەنـدە ئـەو بوونـە بـوونێكی سـاختەیە. بـەم پێیـە ئێمـە لێرەدا موفارەقـە Paradoxێك دەبیـنین، بـوونی تاكەكەسییانەی پـەتی شـتێكی مەحاڵـە و نـاكرێ نـاوی بـوونی مرۆیـی لێبنـێین، لەگـەڵ ئەوەشدا دەڵـێین كـە بـوون لەگـەڵ ئـەونی تـردا كاتێك ڕەسـەن دەبێـت كـە "ڕێ بـدات تاكەكەسەكان ئـازاد بـن تـا گوزارشـت لـە تـاكێتیی كەسـێتیی خۆیـان بكـەن". كۆمـەڵی ڕاستەقینە ئەو كۆمەڵەیە كە ڕێگا بە فرەچەشنی بدات.

بوونی ساختە لەگەڵ ئـەوانی تـردا ئـەو بوونەیـە كـە یەكتـەرزی Uniformity بەسـەر خەڵكدا ئەسەپێنێت و دەشێ ئەمە لە تێگەیشتنێكی هەڵەوە بێت لە پرنسیپی یەكسانی* كە ناهێڵێـت كـەس تایبەتمەنـدێتیی خـۆی هـەبێت. هەنـدێ جـار ڕەخنـەی فەیلەسـووفە بوونگـەراكان لـە بـوونی دەسـتەجەمعی mass- existence بـە جۆرێـك لـە "دەمـارگیریی ئۆرستۆكراسیانە" وەسـف كـراوە، هەڵبـەت مـەیلی لـەم چەشـنە لای هەنـدێ نووسـەری بوونگەرا هەیە، بەڵام من لەو بڕوایەدام كە خەڵك نە بەرگەی لاوازی دەگرێت و نە بەرگەی هێز، نە بەرگەی ژێردەستی دەگرێت و نـە بەرگـەی باڵادەسـتی، ئەمـەش زۆر بـە ڕوونـی نیچە پەی پێ بردووە: "بە ڕای من گەلە خوازیارە ئادەمیزادەكان یەك جۆر بن و كـاریش بۆ ئەوە دەكات، بەمەش لە دوو سەرەوە بەرگری لـە خـۆی دەكـات: دژ بەوانـەی كـە لـە ئاستی خۆی دابەزیون (وەكـو تاوانبارەكـان.. هتـد) و دژ بەوانـەی كـە چـوونەتە سـەروو ئاستە وەستاوەكەی ئەوەوە" .

---

* Egalitarianism تێگەیـشتنی هەڵـە لـە یەكسانی كـە لـە سـەردەمی شۆڕشـی فەرەنـسیدا هاتـە ئـاراوە، بـڕوای وابـوو كـە یەكسانی بریتییـە لـە یەكسانكردنی (یـان چـوونیەك كردنـی) خـەڵك و نەهێشتنی هیچ جیاوازییەكی تاكەكەسی لە نێوانیاندا نەك یەكسانكردنیان لە بەردەم یاسادا.

كەواتە ئەو شتەی كە بـوونی دەسـتەجەمعییانەی سـاختە ناتوانێـت بەرگـەی بگرێـت "جیاوازی"یە، واتە هەر شتێك كە لە پێوەری باو نەچێت. لێـرەوە هەڵەیـە گـەر وابـزانین ئەم جۆرەی بوون بە تەنها دەیـەوێ ئاسـتە بـەرزەكان وەكـو ئـەوانی تـر نـزم بكاتـەوە. ئەمەش هەمان هەڵوێستی بوونگەرایانەی دەمارگیرانەیە دژ بە كەسی جیاواز لـە ڕەنـگ و ڕەگەزدا، خۆ ئەگەر كەسێك جیاواز بوو: "ئەوا ئەو جیـاوازە و لـە ئێمـە نییـە، هـەروەكو چۆن لە دەربڕینە میللیەكانماندا وا دەڵێین. تەنانەت كەسە كەمئەندامـەكانیش سـەرباری ئـــەو قـــسە بەزەییئامێزانـــەی لـــە بارەیانـــەوە دەیكـــەین، زۆرجـــار دەبنـــە قوربـــانیی جیاوازیكردن، لەبەرئـەوەی لەگـەڵ پێـوەری بـاودا نـاگونجێن و لـە "ئـەوانی تـر" ناچـن. لەبەرئەوەی وا سەیری ڕەخنەی بوونگەرایانە لە "جـەماوەر"یـش دەكـرێ كـە جـەماوەر دەیـەوێ لـە ئاسـتی ئـەو كەسـە "ئاوارتـە"انـە كـەم بكاتـەوە كـە لـە سـەروو كەسـە مامناوەندییەكانـەوەن، پێویـستە ئـەوەش بڵـێین كـە ئـەنگێزەی دەسـتەجەمعی بـۆ یەكتـەرزكردن جێـی ئـەو كلۆڵانەشـی تیـا نابێتـەوە كـە لـە خـوار ئاسـتی ئاسـایی یـان مامناوەندییەوەن.

گومان لەوەدا نییە كە بەشێكی زۆری ئـەوەی پێـی دەگـوترێ ڕۆحـی دەسـتەجەمعی لەسەر ئاستی پەیوەندییە ڕۆژانەكانی نێوان كەسەكان، سەر بە جۆرە ساختەكەیە. واتـە ئەوەی پێی دەوترێ: جەماوەر، یان گەلە، یان حەشامات، یـان "ئـەوان" و هەرچـییەكی ناو دەنێیت. ئەمانە هەموو بریتین لە گوشار لـە پێنـاوی یەكتـەرزی (یـان چـوونیەكی)دا، ئەمەش شتێكە كە لە سەردەمی نوێدا و لەسای ڕاگەیاندن و بەرهەمهێنانی بە كۆمەڵـەوە زۆر پەرەی سەندووە كە كۆمەڵگا بەرخۆرەكانیان تەنیوەتەوە. ئەبێ لەبەر ڕۆشنایی ئەم باكگراوەندەدا لە تاكێتیخوازیی بوونگەراكان تێبگەین. كۆمـەڵێكی دروسـت پێكنایـەت تـا ئەو تەوقەی بوونی تێكشێواو لەگەڵ ئەوانی تردا نەشكێنرێ. دەكرێ ئەمەش بە قۆنـاغی "هێزی ڕەش" بشوبهێنین، ململانێی قولەڕەشەكانی ئەمریكا لە پێنـاوی بەدەسـتهێنانی مافی تەواوی هاووڵاتێتیدا. بەڵام بەرلەوەی پەیوەندییەكی ڕەسەن و پـۆزەتیڤ فۆرمەڵـە

ببێت، دەبێ پەیوەندیی ستەمکارانە تێکبشکێت و هەستکردن بە سەربەخۆیی و کەرامەت دروستببێت.

بەڵام تەنانەت لەم حاڵەتەشدا وەك دەردەکەوێ لە نێوان دوو جۆر بوونگەرایییدا سەبارەت بە کێشەی بوون لەگەڵ ئەوانی تردا ڕای جیاواز هەیە. یەکێکیان دەڵێت کاتێك تاکەکەس پەیوەندیی خۆی لەگەڵ کۆمەڵگای ساختەدا دەپسێنێت، ئەمە دەبێتە هەنگاوی یەکەم لە ڕێی ئازادبووندا کە ڕێ بۆ دامەزراندنی پەیوەندیی ڕاستەقینەی ڕەسەن لەگەڵ ئەوانی تردا خۆشدەکات. بەڵام جۆری دووەم بڕوای وایە کە هەرچی هەوڵ هەیە لە پێناوی گەیشتن بە بوونێکی ڕەسەن لەگەڵ ئەوانی تردا، هەوڵی بێسوود و بێهوودەن، پێدەچێ ئەم تێڕوانینەی دووەمیان زیاتر سارتەر پەیڕەویی لێکردبێت، بە تایبەتیش ئەو ماوەیەی کە "بوون و نەبوون"ی تیا نووسیی. بەڵام ئاڵۆزیی پەیوەندییە مرۆییەکان و ناڕوونییان و ئاڵوگۆڕی دەورەکان، نابێ وامان لێ بکەن ئەنجامگیریی بەدبینانە بکەین. لێکۆڵینەوەکەی "سارتەر" بۆ پەیوەندیی سێکسی زۆر دەشوبهێتە سەر لێکۆڵینەوە قووڵ و وردەکەی هیگڵ بۆ سەروەر و کۆیلە . بەڵام ئەبێ ئەوەمان لەیاد نەچێت کە ئەم پەیوەندییە تایبەتییە دوا قسە نەبووە سەبارەت بە دیالەکتیکی ڕۆح.

گەر واپێدەچێت کە فەیلەسووفانی بوونگەرا پەیوەندیی نێوان کەسەکان وا دەبینن کە عادەتەن لە ئاستی ساختە و ناڕەسەندا دەمێننەوە و، هەروەها گەر واپێدەچێت کە ڕێبازی تاکگەرا پەسەند ئەکەن بەوپێیەی یاخیبوونێکە دژ بەو ساختەییە، بەڵام هێشتا ئەمە دوا قسە نییە لەم شیکردنەوەیەدا. وێڕای هەموو ئەمانەش ئەبێ دان بەوەدا بنێین کە زۆربەی ئنم فەیلەسووفانە بە شێوەیەکی ڕوون و ئاشکرا شێوەی بوونی ڕەسەنیان لەگەڵ ئەوانی تردا دیاری نەکردووە.

بەشی شەشەم

زانین و تێگەیشتن

١–بوونگەرایی و تیۆرەی زانین.

٢–تێگەیشتن و لێکدانەوە.

٣–شێوەکانی زانین.

٤–کێشەی حەقیقەت.

١–بوونگەرایی و تیۆرەی زانین (یان تیۆرەی مەعریفە)

کێشەی زانین (ئەپستمۆلۆجی Epistemology) بە شێوەیەکی تونـدوتۆڵ بـە کێـشەی بـوون (ئۆنتۆلـۆجی Ontology)ەوە بەسـتراوەتەوە، هـەموو لافلێـدانێکی زانـین دەبـێ گوزارشتێکمان بداتێ سەبارەت بەوەی کە هەیە و نییە، لە کاتێکا هـەموو گوزارشـتدانێك لە واقیع لافلێدانی زانینە، لەبەر ئەم پەیوەندییە ئاڵوگۆڕەش زەحمەتە بـزانین ئـاخۆ ئـەو قسەیەمان هیچ مانایەکی هەیە کە بڵێین تیۆرەی زانـین (ئەپـستمۆلۆجی) پـێش تیـۆرەی بوون (ئۆنتۆلۆجی) کەوتووە، یان تیۆرەی بوون پێش تیۆرەی زانین کەوتووە.

لەگەڵ ئەمەشدا عادەتەن لە مێژووی فەلسەفەدا یەکێك لەم دوو کێشەیە پـێش ئـەوی تریان خراوە. لە سەردەمی تازەدا کێشەی زانین پێش خراوە، ئەوەبوو دیکارت لـە ڕووی ئەقڵگەرایی و لۆکیش لە ڕووی ئەزموونگەراییەوە جووڵەیەکی بەهێزیان بـە لێکۆڵینـەوەی فەلسەفی لە بنچینەکانی زانین و تێگەیشتنی مرۆیی بەخشی. هەرچۆن "کانـت"یـش بـەر

لە هەر شتێك لە مەرجەكان و سنوورەكان و ڕادەی ڕاستیی زانینی بە شێوازێك كۆڵییەوە كە كاریگەریی لە هەموو فەلسەفەكانی دواتری خۆی كرد. ئێمە ئـەتوانین چـی بـە یـەقین بزانین؟ ئەمە پرسیارێكی بنەڕەتی بـوو، كەسـیش مـافی نـەبوو (بـاوەڕی بـاو لای زۆربـە وابوو) بەرلەوەی وەڵامی ئەم پرسیارە بداتەوە، پرسیاری تر لە واقیع بكات.

بـەڵام بـە سـەرهەڵدانی بوونگـەرایی ئـەم نەزمـە بـاوە ئـاوەژوو بـۆوە و گومـان لـە ڕەوایەتیی سەروەرێتیی تیۆرەی زانین كرا كـە بـۆ ماوەیـەكی زۆر درێژخایـەن باڵادەسـت بوو. لە فەلسەفەی بوونگەراییدا بوونی مرۆیی خاڵی دەستپێكردنی دانپیانراوە.

گەرچی ئەبێ سەرنجی ئەوەش بدەین كە ئەمەش مانـای "بیرۆكـە"ی بـوونی مرۆیـی نییە، بەڵكو بوونی زیندوو كە بە شێوەیەكی ڕاستەوخۆ و بەوپێیـەی بوونـەوەری مـرۆیین پەیوەنـدیی پێـوە دەكـەین. لەبەرئـەوەی ئـەم فەلـسەفەیەش لـە واقیعـەوە (كـە بـوونی مرۆییە) دەستپێدەكات، بۆیە كێشەی زانین دوای ئەو سـەرهەڵئەدات و بـە دوای كێـشەی بووندا دێت و، هەروەكو هایدیگەر دەڵێت "زانین جۆرێكە لـە بـوون كـە سـەر بـە بـوون–لە– جیهاندایە" .

پاشان لە سەری دەڕوات و دەپرسێت كە ئاخۆ ئەم دەستەواژەیە كێشەی زانین ڕەت ناكاتـەوە، واش پێدەچـێت كـە بـە مانایـەك لـە ماناكـان ڕەتیكردبێتـەوە. لـە ڕاسـتیدا فەیلەسـووفە بوونگـەراكان كـاتێكی زۆر بـە لێـدوان لەسـەر كێـشەی زانینـەوە لـە شـێوە سوننەتیەكەیدا ناكوژن، ئەمەش وەكو هەندێ كەس بۆی دەچن بۆ ئەوە ناگەڕێتـەوە كـە فەیلەسووفە بوونگـەراكان هـەموویان ئاقـاری ئەقڵگـەرایی پـەتی ڕەتدەكەنـە و كۆمـەڵێك بوونەوەری عاتیفین كە بایەخ بە ویژدان و جۆش و خرۆش ئەدەن و بەم جۆرە گرنگی بـە زانین و تێگەیشتنی ورد یان حەقیقەت نـادەن. بـەڵام فەیلەسـووفە بوونگـەراكان هـەرگیز ئەوەنـدە بێدەربەسـت نـەبوون و بـێ ئۆقرەییـان سـەبارەت بـە كێـشەی ئەپـستمۆلۆژی دەگەڕێتەوە بۆ ئـەوەی كـە ئـەوان بروایـان وایـە كـە ئـەو شـێوازە بـاوەی سـەبارەت بـە كێشەی زانین لە ئارادایە شێوازێكی هەڵەیە و كێشەیەكی ساختە دەخولقێنێت.

هەڵەکەش لەوەدایە کە مرۆڤ لە دوو قەوارەوە دەستپێبکات کە گریمانە ئەکرێ تـەواو لێك جودا بن، پاشـان هەولّبـدات بەیەکـەوە کۆیانبکاتـەوە. خـۆ ئەگـەر مـرۆڤ لـە خـودی بیرکـەرەوە Res Cogitans و گـەردوونی مـاددی Res Extensaەوە دەسـتپێبکات، ئیـدی چۆن خودی مرۆیی دەتوانێ لە خودێتیی خۆی دەربچێت تا جیهان بناسێت؟

بێگومـان یەکـەم هـەنگاویش کـە دیکـارت لـە ئەنجامگیرییەکەیـدا نـای، عادەتـەن وا سـەیرکراوە کـە بـەهێزترین پاسـاوهێنانەوەیە لـە فەلـسەفەدا، کـە دەڵێـت "مـن بیردەکەمـەوە، کەواتـە مـن هـەم Cogito, Ergo, Sum" گومـانی قووڵیـشم جۆرێکـە لـە بیرکردنەوە کە بەڵگەیە لەسەر بوونم. بەڵام فەیلەسووفی بوونگـەرا ڕەخنـە لـەم پاسـاوە کلاسـیکییە دەگرێـت و بـە ئەبـستراکت وەسـفی دەکـات، مـن لـە بنەڕەتـدا خـودێکی بیرکەرەوە نیم، بەڵام من بەر لە هەموو شتێك بوونەوەرم، بوونیش شتێکی زۆر فـراوانترە لە بیرکردنەوە و پێش ئەویش دەکەوێت.

فەیلەسووفی بوونگەرا دەیەوێت ئەم پاسـاوە هەڵاوگێڕبکاتـەوە و بڵێـت: "مـن هـەم، کەواتە من بیردەکەمەوە". بەڵام مەبەسـتی چـییە کـە دەڵێـت: "مـن هـەم؟" مەبەسـتی لەوەیە کە من بە شێوەیەك هەم کە دەتوانم خودی خۆم تێپەڕێنم.. Exist.

بەڵام ئەم جۆرەی بوونیش هاوواتای گوتەی "بوونەوەر —لە— جیهانـدا"یـە، یـان بـە دەسـتەواژەیەکی دی: "مـن لەگـەڵ— ئـەوانی تـردا هـەم". بـەم جـۆرە ئـەنجامگیریی لۆژیکییانەی پاساوەکە هێندەی وشەی "مـن بیردەکەمـەوە" یـان تەنانـەت "مـن هـەم" ئەبستراکت نانوێنێت. لەبەرئەوەی لێرەدا دەربڕینەکە واقیعەکەیە بە هەموو دەوڵەمەنـدی و ئاڵۆزییەکەیەوە: من —لەگەڵ— ئەوانی تردا —لە— جیهاندا. ئەم واقیعەش شتێك نییە لە ڕێی پاساوێکەوە یان تیۆرەیەکی ئەپستمۆلۆژییەوە دابمەزرێنرێ: بەڵکو یەکـەم پێـدراوە کە دەبێ دواتر بیری لێبکەینەوە و پەردە لە ڕووی هەڵبماڵین.

جۆن ماکمۆری بـە وردی لـە هـەوڵی گواسـتنەوەی سـەرەتای فەلـسەفەی لـە خـودی بیرکەرەوەی ئەبستراکتەوە بۆ بناغەیەکی زیندووتر لە ئـەزموونی مرۆیـی گـشتگیری فـرە

ڕەهەنـد کۆڵییـەوە، ئـەزموونی چـوونە نـاو شـتە دونیاییەکانـەوە، کاتێـك زاراوەی "مـن دەکارم" (لێرەدا وشـەی دەکـارم بـە مانـای" کاردەکـەم یـان کـردەوە ئـەنجام ئـەدەم" هـاتووە —و. کـوردی) — یـان خـود بەوپێیـەی بکـەرە— جێـی "مـن بیردەکەمـەوە" دەگرێتـەوە، ئـەو وتـی کـە پێویـستە شـێوە داڕشـتنی یەکـەم ببێتـە سـەرەتا بـۆ دەستپێکردنی فەلسەفە. بەڵام "مـن دەکـارم" بـە تـەنها "دژ" بـە "مـن بیردەکەمـەوە" نییە، بەڵکو چەمکی "کار —یان کردار— وەکو ئـەو دەڵێـت، چـەمکێکی گـشتگیرە.." . چونکە کـردار (بەرامبـەر بـە چـالاکیی هەڕەمەکییانـە) بیرکردنـەوەش ئەگرێتـەوە. بـەڵام خـودی بیرکـەرەوە دامـاڵینی خـودە بـەو پێیـەی بکـەرێکی گـشتگیرە. "مـاکمۆری" پەیوەندییەکانی نێوان خود بەوپێیەی بکەرە و خود بەوپێیـەی بیرکەرەوەیـە لـەم چـوار مەسەلەیەدا پوخت دەکاتەوە:

١—خود بکەرە و بە تەنها وەکو بکەر بوونی هەیە.

٢—خود بیرکەرەوەیە، بەڵام بۆیە بیرکەرەوەیە چونکە بکەرە.

٣—خود بیرکەرەوەیە لە خۆی و لە پێناوی خۆیدا بەوپێیەی بکەرە.

٤—خود بکەرە لەبەرئەوەی بیرکەرەوەشە .

"مـاکمۆری" دەڵێـت هەڵبـژاردنی شـێوە داڕشـتنی "منـی بکـەر" لـەبری "منـی بیرکەرەوە" وەکو سەرەتایەك بۆ فەلسەفە گەلێ کێشە لـە کـۆڵ دەکاتـەوە کـە کێـشەی دژوارن لە فەلسەفەدا، بە تایبەتیش وەکو کێشەی دوالیزمـی هـۆش و مـاددە، جەسـتە و دەروون، خود و جیهان، کە لە کێشەکانی فەلسەفەی نوێن.

بۆچوونەکەی ماکمۆریش لەم بارەیەوە لە هەڵوێستی گـەلێ فەیلەسـووفی بوونگـەراوە نزیکـە. بۆیـە لێرەشـدا ئـەومان بـە نموونـە هێنایـەوە، لەبەرئـەوەی بـە وردی لـە نووسینەکانیدا لەسەر ئەم کێـشەیە دواوە، بـەڵام ئەمـەش ئـەوە ناگەیـەنێت کـە بخرێتـە ڕیـزی بوونگەراکانـەوە. بەهـەرحاڵ، کـێ بـە ویـستی خۆیـشی ئـەم نازنـاوەی بەسـەردا دابڕاوە؟!

بەڵام پێویستە ڕووبەڕووی ئەو کێشەیە ببینەوە کە ئاخۆ فەیلەسووفی بوونگەرا (یان ئەوانەی وەکو ئەوان بیردەکەنەوە) خۆی لە کێشەی زانین دوور ڕاگرتووە و بابەتێکی لە کۆڵ خۆی کردۆتەوە کە بۆ ماوەیەکی درێژخایەن بە یەکێك لە ئاڵۆزترین و دژوارترین کێشەی بنەڕەتیی فەلسەفە لە قەڵەم دراوە؟! ئایا لێرەدا هەوڵێك دەبینینەوە کە دەیەوێت ڕێگایەکی کورت بگرێتەبەر و تەسلیمی شتێك ئەبێت کە پێویستە بسەلمێنرێ؟! بە بڕوای من نەخێر. بەڵام ئێمە کە ئەوەمان سەلماندبێت کە کێشەی زانین کێشەیەکی سەخت و دژوارە و، بگرە بە ڕواڵەت بێ چارەسەریشە، ئایا هۆکەی بۆ ئەوە ناگەڕێتەوە کە بە شێوازێکی هەڵە دارێژراوە؟ لەبەرئەوەی ئەگەر مرۆڤ کەسی زانا و شتی زانراوی بە دوو شتی لە یەك جودای لە قەڵەم دان، لەوانەیە دواتر مەحاڵ بێت بتوانێت پێکەوە کۆیان بکاتەوە، یان بە شێوازێکی قەناعەتپێکەر خۆی لە تەڵەزگەی "ڕێبازی هەرمنی Solipsism" دەربازبکات. بەڵام (هەروەکو پێشتریش وتمان) فەیلەسووفی بوونگەرا لە دوو شتی جوداوە دەستپێناکات تا دواتر پێکەوە کۆیانبکاتەوە، بەڵکو لە یەکەی: (بوون –لەگەڵ– ئەوانی تردا –لە– جیهاندا) وە دەستپێدەکات. لەو بنچینەیەوە دەستپێدەکات کە بە لایەوە گرنگە: ئەویش ئەوەیە کە خودێکی دابڕاو نییە لە سەرێکەوە کە پاشان بە جیهانەوە ببەسترێتەوە یان بە کۆمەڵێك خودی ترەوە کە ڕووبەڕووین. بەڵام ئەوە کێشەی ئەپستمۆلۆژیا (کێشەی زانین) ناسڕێتەوە، کێشەی مەرجەکانی زانینمان و سنووری زانینمان و حەقیقەتی، بەڵکو شێوەیەکی تر بە کێشەکە دەبەخشێت و وا سەیری بوون دەکات کە زانین لەخۆدەگرێت (یان کرداری بیرکردنەوە یان خود بەوپێیەی بیرکەرەوەیە) چونکە زانین جۆرێکە لە بوون –لەگەڵ– ئەوانی تردا، واتە وا سەیری ئەکات کە وەکو ئەو پەتە وایە بە گرێ هۆنرابێتەوە، لەم حاڵەتەشدا گرێکانیش هەر بریتین لە پەتەکە خۆی و دەچێتە ناو پەیوەندییەکی فرەچەشنەوە، بەم جۆرە کێشەی ئەپستمۆلۆژی دەمێنێتەوە، بەڵام دەبێتە کێشەی جیاکاری و پۆلێنکردنی ئەم پەتە تایبەتییە و خستنەڕووی

شـیکردنەوەیەکی فینۆمینۆلـۆجی بـۆ پەیوەنـدیی خـود —بـە جیهانـەوە لـە مۆرکـە ئەپستمۆلۆژییە تایبەتیەکەیدا. بێگومان دەبێ ئەم جـۆرە شـیکردنەوەیەش چارەسـەری بابەتگەلی وەکو: سروشتی تێگەیشتن، جۆرەکانی زانین و کێشەی حەقیقەت بکات.

ئەوەبوو لە بەشەکانی پێشوودا بنەماکانی ئەم باسەی ئێستامان دامەزراند، چـەمکی بوون Existence خۆی بەوپێیەی دەرچوونی مرۆڤە لە خـودی خـۆی کۆمـەڵێك نـاوەرۆکی گرنگی پەیوەستدار بە تیۆرەی زانینەوەی گرتە خۆی. کاتێکیش ئەو بوونەمان هەڵبـژارد کە خۆی تێدەپەڕێنێت Ex- sistence بەوەی کە وەسـفی گونجـاوە بـۆ دۆخـی مـرۆڤ، کـە ئەویش خەسڵەتی کرانەوەیە Openness، یان لانی کەم ئەو توانایەی هەیە. بـوونی مـرۆڤ واتە بوونی لە دەرەوەی خودی خۆی و، واتـە لـە پـاڵ ئـەوانی تـردا بێـت. چـونکە مـرۆڤ هەرگیز خەڵوەتچی نەبووە و هەرگیزیش خودێکی داخراو نەبووە بەسەر خۆیدا، کە تەنها بە خودی خۆی ئیکتیفا بکات و دواتر لەو خودە دەربچێت تا پەرە بـە پەیوەنـدیی خـۆی لەگەڵ جیهان و خودەکانی تردا بدات. بەڵکو ئەو لە بنەڕەتدا لە خودی خۆی دەردەچێت تا لەناو شتەکان و لەناو کەسـەکانی تـردا بێـت. ناشـتوانین پێـی بڵـێین (هەیـە) ئەوکاتـە نەبێت کە دەچێتە ناو ئەم جۆرە پەیوەندییانەوە.

بـەڵام ئـەوەی کـە لـە چـەمکی بوونـدا شـاراوە بـوو، لـە باسـکردندا بـۆ جیهـان و بوونەوەرانی تر ڕوونتر بۆوە. پێشتر ئەوەمان بۆ دەرکەوت کە هیچ بوونێکی مرۆیـی نییـە بەبێ جیهان و بەبێ بوونەوەرانی تر. بەم جۆرە دەبیـنین کـە ناسـینی جیهـان و ناسـینی ئەوانی تر بەبێ بوون مومکین نییە. لێدوانیشمان لەسەر جەستە لەو بابەتە کەم بایـەختر نییە. بوونی تۆ بە تەنها مانای ئـەوە نییـە کـە تـۆ جەسـتەیەکت هەیـە، بـەڵکو واتـە تـۆ جەسـتەیت و لـە ڕێـی بوونتـەوە وەك دەسـتەیەك ئیـدراکی هەسـتی و هەسـت و سـۆز و توخمە پێکهێنەرەکانی تری مەعریفەت دەبێت. کاتێ بە بوونەوەرێك دەڵـێین جەسـتەیە، واتە یەکەیەکی دەروونی —جەستەییە Psychosomatic.

دیسانەوە لێرەشـەوە فەیلەسـووفی بوونگـەرا ئـەوە ڕەتدەكاتـەوە كـە لـە دوالیزمـی دەروون و جەستەوە دەستپێبكات. بـەڵام ئەمـەش ئـەو ئەركـەی لـە كـۆڵ ناكاتـەوە كـە پێویستە باشترین لێكدانەوەمان سەبارەت بە ڕوودانـی ئیـدراكی هەسـتی و تێگەیـشتن و زانین، لەناو یەكەی بوون –لە– جیهاندا بۆ بخاتە ڕوو.

٢–تێگەیشتن و خستنە سەر و لێكدانەوە

دەبێ دان بەوەدا بنـێین كـە بـاو نییـە لـە نووسـینەكانی فەیلەسـووفە بوونگەراكانـدا لێـدوانێكی ڕاشـكاو و بەرنامـەدار بـۆ سروشـتی زانـین و تێگەیـشتن بینینـەوە. ڕەنگـە پێویست بێت وا چاوەڕێ بكەین ئەم نووسەرانە، لە یاخیبوونیاندا بەسەر ئەو شتانەدا كە بە بابەتی ئەبستراكتی لە قەڵەم ئەدەن لە فەلسەفەی سونەتی (تەقلیدی)دا، بایـەخێكی زۆر بە عاتیفە و ویژدان و ئیرادە و كردار بدەن، زیـاتر لـەوەی بایـەخ بـە لایـەنی ئـەقڵانی بدەن لە بوونی مرۆڤدا. بە تایبەتیش ئـەوان جـەخت لەسـەر ئـەوە دەكـەن كـە زانینمـان مۆركێكی سۆزدارییانە Passional بەخۆوە دەگرێت، هەرچـۆن تێگەیشتنیـشمان ڕەنگـی حاڵەتی سۆزداریمان دەگرێت. بەڵام لـە ڕاسـتیدا مایـەی ئەفسووسە كـە بـە شـێوەیەكی گشتی فەیلەسووفە بوونگەراكان زۆر بایەخیان بە كێشەی زانین نەداوە.

فەیلەسووفە بوونگەراكانیش وەكو كانت Kant باوەڕیان وایە كە مەعریفەی مرۆیی لە دوو ڕیشەوە سەرچاوە ئەگرێت: لە سەرێكەوە پێدراوەكان، واتـە پێـدراوە هەسـتییەكان هەیە، لە سەرێكی تریشەوە هۆشمان هەیە كە بە هۆیەوە و بـە گـوێرەی هەنـدێ وێنـەی پێشینە a priori ئەم پێدراوانە ڕێكدەخرێن. بێردیاییف دەڵێـت: "ئیـدراكی هەسـتی بـە پێی سروشـتی قـووڵی، بـە تـەنها ڕەنگدانەوەیـەكی ملكەچـانەی واقیـع یـان گونجـانێكی ڕاسـتەوخۆی پێـدراوەكان نییـە، بـەڵكو گـۆڕینێكی ئیجـابیی شـێوەی بـوون و مانـا بەخشینیشە پێی" .

لـەم باسـەدا بایـەخێکی بنـەڕەتی بـەم توخمـە ئیجابییـە ئـەدەین کـە لـە پرۆسـەی تێگەیشتندا مانا بە بوون دەبەخشێت. ئەو چالاکییە ئیجابییەی کە لێرەشـدا ڕووبـەڕووی ئەبینەوە ئەوەیە کە لە نووسینەکانی "هایدیگەر" و "سارتەر"دا ناونراوە "خستنەسەر" (یان فرێدانە سەر **Projecting**) ئەمـەش ناولێنـانێکی گونجـاوە، بوونـەوەری مرۆیـی بـە شێوەیەکی بەردەوام پرۆسەی خستنەسەر ئەنجام ئەدات، لەبەرئەوەی ئەمە بەشێکە لـە بوونی، واتە دەرچوونی بەردەوامی لە خودی خۆی، چونکە ئـەو بـەردەوام خـودی خـۆی فڕێ ئەداتە سەر چواردەوری.

لە کتێبەکەی "هایدیگەر"یشدا، واتە کتێبی "بـوون و زەمـەن"، خوێنـەر ڕووبـەڕووی چەشنەها بەکارهێنانی سەیری وشـەی "خـستنەسەر" ئەبێتـەوە، لەوانـە خـستنەسەری خود، خـستنەسەری بـوون و، تێگەیـشتن و ئیمکانـەکان و مانـا و جیهـان دەبینینـەوە و ئەمانەش نموونەی کەمن لەو نموونە زۆرانەی بە درێژایی کتێبەکە هاتوون .

جێی گومانیشە کە هایدیگەر تـوانیبێتی بـە درێـژایی نووسـینەکەی یـەك مانـای ئـەم وشەیەی پاراستبێت. گەرچی مانا گشتییەکەی ئەم وشەیە زۆر ڕوونە: حستنە سەر (یـان فرێدانە سەر **Project**) واتە فرێدانە بەردەم یا خستنە بەردەم، لەبەرئەوەی بوونـەوەری مرۆیی لە پرۆسەی تێپەڕاندنی خوددا، لە ئیمکانەکانیدا خـۆی بـۆ پێـشەوە فـڕێ ئـەدات،

---

* خـستنەسەر (یـان فرێدانەسـەر) **Projecting**: ئـەم زاراوەیـە کـە بـە عـەرەبی پێـی دەڵـێن: "**الأسقاط**" و بە فارسیش پێی دەڵێن "فرافكنی" بە مانای ئەوە دێت کە خود شتی خۆی دەخاتە سـەر (یـان فـڕێ ئەداتـە سـەر) دەرەوەی خـۆی. ئـەم زاراوەیـە لـە ڕێبـازی دروونشیکاریـشدا بەکارهاتووە بەو مانایـەی کـە زۆرجـار. خـود کردەوەکـانی خـۆی ئەخاتـە سـەر کەسـێکی دی —و. کوردی—.

* وشەی **Project** لە ئەسڵدا لە دوو بڕگە پێکهاتووە: **Pro** واتە پێشەوە یـان "بـۆ پێـشەوە"، **ject** واتە فڕێی ئەدات یان ئەیخاتەڕوو، بۆیە مانای حەرفییەکەی "خستنەسەر یـان فرێدانـە سـەر" واتـە فرێدانە بۆ پێشەوە، وشەی پرۆژە **Project**یش کە مرۆڤ دەیەوێ لە داهاتوودا ئەنجامی بـدات“ هـەر لەمەوە هاتووە،واتە کارێکە لە پێشیدایە.

هەروەها لە ژینگە و دەوروبەریشیدا ئەم ئیمکانە فرێ ئەداتە پێش خۆی، هەر لە چوارچێوەی ئەم ئیمکانانەشدا کە فرێیان ئەدات یان خودی خۆی دەخاتە سەریان، لە ژینگەکەی دەگات. بەم جۆرەیە کە مانا دەخاتە سەر و جیهانێکی قابیلی تێگەیشتن دروست دەکات. لێرەشدا لێدوانەکەی ئێستامان بە لێدوانەکەی پێشوومانەوە دەبەسترێتەوە سەبارەت بە دروستکردنی (یان پێکهاتەی) جیهانی. چونکە جیهانیش پرۆژەیەکە **Project** یان سیستمێکە لە پرۆژە کە تیایدا پێدراو بریتیە لە ناوەرۆك یان کەرەسەی خاوی جیهان، بەڵام سیفەتی جیهانێتی **Worldhood** بە مانا وردەکەی، لە چوارچێوەی ئەو پرۆژانەدا بینادەکرێ کە پێشتر لە بایەخدانەکانی بوونەوەری مرۆییدا هەبوون.

پێشتر باسمان لە سروشتی تێگەیشتنی ڕۆژانە کرد وەختێ لە جیهانی ڕۆژانە دواین، ئێمە وەختێ بایەخ ئەخەینە سەر ئەم جیهانە شتێك تێدەگەین، هەرچۆن پەی بە سوودی ئەبەین، وەك چۆن منالێ کاتێك فێری "مەبەست لە شتەکان چییە" دەبێت، تواناکانی خۆی دەخاتەسەریان و بەم جۆرە ئەو شتانە مانا و مەغزا ئەگرنە خۆیان.

بێگومان تێگەیشتن لە بنەڕەتدا مۆرکێکی کردەییانەی هەیە کە مۆرکی ژیانی ڕۆژانەیە، زۆرجاریش دەوترێ کە بەهرەی ئەقڵانی لای مرۆڤ لەسەر بناغەی کاردانەوەی بۆ پێداویستییە بایۆلۆژییەکان پەرەی سەندووە. چونکە تێگەیشتنی جیهان واتە تۆ توانای زاڵبوونت بەسەر ئەو کێشە و دژوارییانەدا هەبێت کە تیایدان و، بزانیت چۆن ڕێگای خۆت ئەکەیتەوە تیایداو، پەیوەندی لە نێوان شتەکان و بایەخە مرۆییەکاندا دروست ئەکەیت و ئەیانخەیتە خزمەتی خۆتەوە، هەروەها بزانیت چۆن خۆت لە مەترسییەکان دەپارێزیت. ئەم تێگەیشتنەش بۆ جیهان چوارچێوەیەکی مرۆیی بە دیاردەکان ئەدات و بە گوێرەی ئەم چوارچێوەیەش دیاردەکان لە کۆمەڵێك گوتەزادا پۆلێن دەکات. ئێمە دەتوانین ئەمە ناوبنێین تێگەیشتنی کردەیی، تا لە تێگەیشتنی تیۆرەیی جیابکەینەوە. دەشێ تێگەیشتنی کردەیی زۆر بە ئاسانی خۆی لە شێوەکانی

کاردا بخاتەڕوو. بۆ نموونە: لە شێوەی هەڵسوکەوتمان لەگەڵ شتەکاندا، گەرچی ئێمە لەوانەیە هەرگیز ئەم شێوەیە لە قاڵبێکی زمانەوانیدا دانەڕێژین. لەوانەیە سەخت بێت بەلامانەوە ئەوە بکەین. هەر بۆیە لەوانەیە دەرککردنی کردەییانەی شتێك زۆر قورستر بێت لە تێگەیشتنی تیۆرییانەی ئەو شتە. بۆ نموونە: تێگەیشتنی تیۆرییانەی دەستوور و ڕێساکانی کتێبێك کە سەبارەت بە پرنسیپەکانی فەرمانڕەواییە و زانایەکی سیاسەت نووسیویەتی، زۆر ئاسانترە لە تێگەیشتنی هونەری فەرمانڕەواییکردن لەسەر دەستی سیاسەتمەدارێکی گەورە. کاتێکیش ئێمە دەربارەی "هونەر" یان "کارامەیی" ئەدوێین جۆرێك لە حیکمەتی کردەییمان بە خەیاڵدا دێت کە دەکرێ لە کۆمەڵێك مەسەلەدا بە وردی دایبڕێژین. بەلام بێگومان ئەمە جۆرێکی ڕەسەنی تێگەیشتنە و لە ڕاستیدا جۆرێکی زۆر گرنگیشێتی، لەبەرئەوەی بەوەوە بەندە کە مرۆڤ خودی خۆی "فرێبداتە سەر" هەڵوێستێك بە شێوازێك وای لێبکات سوود لەو ئیمکانانە وەربگرێت کە ئەم هەڵوێستە ئەیانخاتەڕوو، هەر بۆیەشە بە سیاسەت گوتراوە "هونەری مومکین".

تێگەیشتنی تیۆرەیی لە تێگەیشتنی کردەییەوە پەرەی سەندووە، گەرچی نابێ تیۆرە و پراکتیك بە دوو جەمسەری تەواو دژ بە یەك بزانین، بەلام ئاشکرایە کە پراکتیکێك نییە شایانی ئەوە بێت ناوی لێبنێین "هونەر" یان "کارامەیی" (چ لە بواری ڕاودا بێت یان کشتوکاڵ، یا ئەندازە، یان یارییە وەرزشییەکان و یان فەرمانڕەوایی دەوڵەت) و تیۆرەیەکی ناوەکی یان ڕێنوێنییەکی بۆ ئەو شتانە تیا نەبێت کە بە بواری ئەو چالاکییە دیاریکراوەوە پەیوەستن. بە هەمان شێوە تیۆرەیەك نییە پێی بوترێ تیۆرەیەکی پەتیی خاڵی لە هەموو بایەخدانێکی کردەیی. جیاکاری لە نێوان تیۆرە و پراکتیکدا مەسەلەیەکی ڕێژەیی (نیسبی)یە بەلام سوودبەخش و گرنگیشە. کاتێك مرۆڤ لە پراکتیکەوە دەگوێزرێتەوە بۆ تیۆرە، لەم حاڵەتەدا واتە لە بەشەکیی تایبەتی (الجزئی الخاص)ەوە بۆ گشت و لە حاڵەتی بەرجەستەبووەوە بۆ حاڵەتی ئەبستراکت و لە واقیعییەوە بۆ گریمانەکراو و لەو حاڵەتەوە کە تیایدا بایەخ بە بوونەوەر لەوپەڕیدایە بۆ

ئـەو حاڵەتــەی ئــەم بایەخــەی تیــا کەمدەبێتــەوە و بگــرە لەوانەشــە هــەر نــەمێنێت، دەگوێزرێتــەوە. کــاتێکیش ئەمــە ڕوودەدات مــرۆڤ لــە پرۆســەی فرێدانــە ســەری ئــەو گوتەزایانــەی کــە بــە بایەخدانــەوە پەیوەســتن دەگوزێرێتــەوە بــۆ کۆمــەڵێك گوتــەزاری تیـۆرەییتر: وەکـو ئـەو گوتەزایانــەی تێگەیـشتن کـە "کانـت" وەسـفی کـردوون، یـان چەمکەکانی زانستی سروشتی.

جیـاوازیی نێـوان تێگەیـشتنی کردەیـی تیۆرەییمـان لـە ڕێـی بەراوردکردنیـەوە بـە جیاوازییەکی تر کە لە نێوان تێڕوانینی بوونگەرایانە و تێڕوانینی تایبـەت بـە کەلـەپووری فەلـسەفەیدایە، زیـاتر بـۆ ڕووندەبێتـەوە. ئـەم کەلـەپوورە تێگەیـشتنی زانـستییانەی کردووە بە پێوەر و وایدەبینێت کە گوتەزا تیۆرییـەکان دەلالـەت لـە بونیـادی بنـەڕەتیی تێگەیـشتن دەکـەن. لـە کاتێکـا بوونگـەراکان تێگەیـشتنی کردەییـان کـرد بـە پێـوەر، بەوپێیەی کە تایپێکی بنەڕەتیترە لـەوانی تـر و، وایـان دانـا کـە تێگەیـشتنی زانـستییش لەمەوە وەرگیراوە. لەوانەشە خەیاڵ پەیوەندیی لە نێوان ئەم دوو شێوەیەی تێگەیشتندا دروستکردبێت و هـەر ئـەویش لەهـەر یەکێکیانـدا ڕۆڵێکـی جیـاواز ببینێـت. لەبەرئـەوەی ئاشکراشە کە هەر جۆرێك لە فرێدانە سەری ئیمکانەکان (لە ئایندەدا) چەشنێك خەیاڵ لە خـۆی دەگرێـت. هـەروەها دەبیـنین کـە پێداویـستییە کردەییـەکانن کـە لـە پرۆسـەی تێگەیشتنی ڕۆژانەدا خەیاڵ دەبزوێنن .هەرچۆن خەیاڵ ڕۆڵێکی سەرەکیی لە تێگەیشتنی زانـستی و لــە گریمانەســازیدا دەبینێــت، بــەڵام ئــەوەی لێــرەدا خــەیاڵ دەبزوێنێــت پێداویستییە کردەییەکان نین، بەڵکو حەز و ئارەزووە بۆ زانین.

هەر بەم بۆنەیەوە "هایدیگەر" لـە کتێبەکەیـدا کـە سـەبارەت بـە "کانـت"ە و نـاوی "کانت و کێشەی میتافیزیکـا"یـە بـاس لـە ڕۆڵـی خـەیاڵ دەکـات لـە پرۆسـەی زانینـدا و هەروەها پەیوەندیی فەیلەسووفی بوونگـەرا بـە تێڕوانینـی سـوونەتییانەوە بـۆ تیـۆرەی زانین. هایدیگەر دەڵێت ئەو یانزدە لاپەڕەیەی کانـت لـە کتێبەکەیـدا "ڕەخنـە لـە ئـەقڵی پەتی" بۆ خشتەی گوتەزاکان تەرخانی کردووە، کرۆکـی هـەموو کتێبەکـە پێکـدێنێت .

ئەو وایدەبینێت کە خەیاڵ و سروشتی زەمانمەندییانەی مرۆڤ ئەو دوو مەرجە سەرەکیەن کە وا لە تێگەیشتن ئەکەن مومکین بێت .ژیان وزەمانمەندیش رێك ئەو دوو شتەن کە لە پرۆسەی "خستنەسەر"ی مومکینەکان و ماناکان و بگرە جیهان خۆیشیدا دەیبینین.

لێدوان سەبارەت بە خستنەسەری ماناکانیش دەلالەت لەوە دەکات کە هەر جۆرێك لە جۆرەکانی تێگەیشتن کردارێك لە کردارەکانی لێکدانەوە لەخۆدەگرێت. هەر شتێك کە لە بەردەم ئێمەدا خۆی دەنوێنێت، "وەکو شتێك" دەیبینین یان دەیبیستین. ئێمە پەڵەیەك رەنگ دەبینین دەزانین کە ساختومانێکی بەرزە، یان دەنگێك دەبیستین

دەزانین کە فڕۆکەیەکە. دیاریکردنی ماناکانیش واتە ئێمە چوارچێوەیەکی سەرچاوەیی (مەرجەعی) (یان کۆمەڵێك چوارچێوەی سەرچاوەیی)مان هەیە کە ئەو بابەتە جیاوازانەی تیا "دادەنێین" کە لە ئەزموونماندا رووبەروویان دەبینەوە. کاتێ دەربارەی جیهان دواین بە شێوازێکی کەمێك جیاوازتر لەم دیاردەیەمان کۆڵییەوە، وەختێ سەرنجی ئەوەمان دا کە بوونەوەری مرۆیی دەیەوێ هەموو شتێك بگرێتە جیهانەکەی خۆی، بەڵام ئێمە لە هەمان چوارچێوەدا سەرنجی ئەوەمان دا کە کۆمەڵێك "جیهان" هەن، بۆیە ئێمەش لێرەدا دەڵێین کە کۆمەڵێك شێواز هەن بۆ تێگەیشتن –نەك هەر شێوازی تیۆریی و شێوازی کردەیی– بەڵکو دەتوانین بڵێین کە تێگەیشتن هەیە هی هونەرمەندە و، هەیە هی مێژوونووسە و، هەیە هی خودناسە و.. هتد..، هەر تێگەیشتنێکیش بەقەدەر ئەوەی کردارێك لە کردارەکانی لێکدانەوەی تیایە، تێگەیشتنێکی پێشینە یان شێوازێك بۆ روانین لە شتەکان یان شێوازێك بۆ وێناکردنی شتەکان لەخۆدەگرێت کە ئەوە دیاریدەکات چۆن پەی بەو شتانە بەرین. دەشێ تێگەیشتنی پێشینە خۆیشی ببێتە بابەتێك بۆ لێکۆڵینەوە، وەکو ئەوەی لەوە بکۆڵینەوە کە گوتەزا پێشینەکانی **apriori** تا چ رادەیەك بۆ پەیبردن بە ئەزموونێك و لێکدانەوەی گونجاون. لە تێگەیشتنی رەخنەییشدا پێویستە رۆڵێکی کاریگەری ئاڵوگۆرکەر لە نێوان ئەو گوتەزایانەدا کە لێکدەدرێنەوە و پێدراوە کردەییەکانی ئەزموونەکەدا هەبێت. ئەو

دەزگا چەمکییەی کە لەم پرۆسەیەدا بەشداری ئەکەین پێویستە، ئەگەر بمانەوێ بابەتی ئەزموونەکە بخەینە ناو کردەی تێگەیشتنەوە. بەڵام پێویستە ئەم گوتەزایانە خۆشیان نەرمی (مرونەت)یان هەبێت و قابیلی پیاچوونەوە و ڕاستکردنەوە بن، گەر بمانەوێ بۆ ئەزموونێکی فراوان گونجاوبن. لە ڕێی کارلێکێکی وەهاوە تێگەیشتن پێش دەکەوێت و، مێژووی زانستە سروشتیەکانیش نموونەی زۆرمان لەم بارەیەوە دەداتێ.

٣–شێوەکانی زانین (یان ناسین)

کاتێك دەربارەی "زانین– مەعریفە" ئەدوێین، ئەمە واتە تێگەیشتن گەیشتووەتە ڕادەیەك کە برێکی مەعقولمان لە یەقین ئەداتێ بەو ئەنجامانەی کە پێیاندەگات. کە دەشڵێم "برێکی مەعقول لە یەقین" لەبەرئەوەیە کە لەوانەیە لە توانای مرۆڤدا نەبێت هەرگیز بە یەقینی ڕەها بگات. لەوانەشە فرمانی "ئەزانێت To Know" بە ئازادییەکی زیاترەوە بەکاربهێنین، چونکە ئێمە چۆن دەزانین کە دەزانین؟ بەڵام بەکارهێنانی ئاسایی باوی ئەم وشەیە ڕێگەمان ئەدات کە وەختێ یەقینی ڕەها شك نابەین، دەربارەی "زانین" بدوێین.

لەم بەشەدا بە مانا فراوانەکەی، نەك مانا تەسکەکەی قسە لەسەر "زانین" دەکەین.

گەلێ جۆری زانین هەیە و، هەم لە فەلسەفەدا و هەم لە هەڵوێستی ئاساییدا جیاوازی لە نێوان ئەم جۆرانەدا کراوە.ئێمە پێشتر ئاماژەمان بە جیاوازیی نێوان زانینی تیۆرەیی و زانینی کردەییدا. بەڵام جیاوازییەکی گرنگتر لە نێوان زانینی ڕاستییەکی دیاریکراو afact و زانینی کەسێك personدا هەیە ئەمەش جیاوازییەکە بە ڕادەیەك قووڵە کە هەندێ زمان فرمانی تایبەتیان بۆ گوزارشتکردن لەم دوو جۆرەی زانین تەرخان کردووە، ناسینی مرۆڤیش بۆ خودی خۆی جۆرێکی تری گرنگی زانینە.

لەهەر تیۆرەیەکی زانیندا وا باو بووە کە شێوازێکی دیاریکراو لە شێوازەکانی زانین بکرێتە نموونەیەکی شوێنپێهەڵگیراو. لە ڕابردوودا ئەولەویەت دراوە بە زانینی ماتماتیکی،

لەبەر ئەو وردەکاریی و ڕوونی و یەقینییـەی لـە هـیچ بـوارێکی تـری لێکۆڵینـەوەدا زانـین ناتوانێـت بـە دەسـتی بهێنێـت. بـەڵام گـەلێ لـە فەیلەسـووفان وای بـۆ دەچـن کـە ئـەم خاسـیەتانەی زانینـی ماتمـاتیکی بـەرەنجامێکی خـودیی خـۆین. لـە ئێـستاشدا زانـستە سروشتیەکان زیاتر شایانی ئەوەن ئەو پێوەرەمـان بـدەنێ بـۆ پێوانـەی ئـەو شـتەی بـە "زانین"ی دەزانین. ئەو توخمە ئەزموونییەمان ئەداتێ کە ماتماتیك لێـی بێبەشـە. بـەڵام کاتــێ چــەمکە ماتماتیکیــەکان بەســەر بابەتــەکانی زانـستە ئەزموونگەرەکانـدا پراکتیـك دەکرێ، لەم حاڵەتەدا ئەم زانستانە دەتوانن بگەنە برێك لە "وردبینـی" کـە پێدەچـێ لـە لێدوانماندا سەبارەت بە "زانین" هەبێت.

بەڵام دیسانەوە دەبینین کە بوونگەراکان بە پێـچەوانەی تەوژمەکـەوە مەلـە دەکـەن، لەبەرئــەوەی نموونــەی بوونگەرایانــەی زانــین زانینــی بابەتیانــە نییــە بــە ڕووداوە ئەزموونییەکان کە زانستەکان هەوڵی بۆ ئەدەن، بەڵکو ناسینی کەسـەکانە. ئـەم ناسـینە (زانینە)ش یان زانینێکی خودییە واتە دەروونبینانەی خودە، یاخود ناسـینی کەسـەکانی ترە کە لە ڕێی دیداریانەوە بە دەستی دەهێنین.

دەشێ ناسینی مرۆڤیش بۆ خودی خۆی، بە مانایەك لە ماناکان لە توانایدا بێت لافـی برێـك لـە یـەقین لێبـدات کـە بـە شـێوازی دی بەدەسـت نایـەت، لەبەرئـەوەی ئێمـە لـەو حاڵەتەدا دەرك کردنێکی ڕاستەوخۆ و هوشـیارییەکی ناوەکیمـان دەبێـت. بـەڵام شـتێکی بەڵگەنەویستیـشە کـە خودناسـی یـان ناسـینی مرۆڤـەکان بـە شـێوەیەکی گـشتی لـە قورسترین جۆرەکانی زانینە. تەنانەت گەر مـرۆڤ بـەم ناسـینەش بگـات: بـەڵام ئایـا ئـەم ناسینە برێك ئاڵۆزیی دیارینەکراو لەخۆناگرێت گەر بەراوردی بکەین بەو ناسـینە (زانینـە) وردەی کە لە ڕێی میتۆدەکانی زانستە سروشتیەکانەوە فێری بووین؟

ئاشکرایە کە بە تەنها جۆری جیـاوازی زانـین نییـە، بـەڵکو پلـەی جیـاوازی زانینـیش هەیە، بۆ نموونە ناسینی مرۆڤ بۆ کەسـێکی دی (یـان ناسـینی بـۆ خـودی خـۆی)دەشـێ ئاڵۆز بێت و دەشێ وردیش بێت،دەشێ ڕووکەش بێت و دەشـێ قـووڵیش بێـت.بەهـەمان

شێوە سەبارەت بە ناسینی دیاردە سروشـتییەكانیش.ئێمـە دەمانـەوێ بـەگوێرەی ئـەو پلەیەی ئەم دوو جۆرەی زانین پێی دەگەن و پێشبینیكردنی ڕەوتی ڕەفتـار یـان كـرداردا یارمەتیمان ئەدەن،حوكمیان بەسەردا بدەین.(بـۆ نموونـە)لەوانەیـە ناسـینی مرۆڤێـك بـۆ كەسێك هێندەی ناسینی مرۆڤێك بۆ كەشوهەوا وردبێـت، بـەڵام ئـەم دوو جـۆرەی زانـین دوو جۆرن كە بە شێوازی جیاواز پێیان دەگەین.

كەواتە تایبەتمەندیی ئەو زانینە چییە كە بوونگەراكان دەیكەن بە نموونـەی خۆیـان؟ بێگومـان دەبـێ وەڵامەكـە ئـەوە بێـت كـە: تایبەتمەنـدیی ئـەم زانینـە بەشـداریكردنە **Participation**، چونكە ئێمە لە ڕێـی سـەرنجدانی شـتێكی دەرەوەی خۆمانـەوە ناگـەین بەم زانینە، بەڵكو بە بەشداریكردن (و چوونە ناو)ی ئەو شتەی كە دەمانەوێ بیزانین (یـا بیناسین). ئاشكراشە كە لە حاڵەتی ناسینی مرۆڤدا بۆ خودی خـۆی ئـەم بەشـداریكردنە هەیـە، بـەڵام لـە حاڵـەتی ناسـینی كەسـێكی تریـشدا شـتێكی شـوبهاو بەمـە هەیـە. لـە پرۆسەیەكی لەم جۆرەدا جۆرێك لە ئاڵوگۆڕكردن و، لە دانوستان دەبینین. چـونكە ئێمـە تەنها لە ڕێی سەرنجدانی كەسێكی ترەوە ناتوانین بیناسین، گەرچی لە هەموو حاڵەتێكدا سەرنجدان هەر پێویستە، بەڵام ئەو چـەند خـودی خـۆی بخاتـە بەردەسـتمان و ئێمـەش خودی خۆمان بخەینە بەردەستی، ناسـینمان بـۆ یـەك لـە زیادبوونـدا دەبێـت و ئـەودەم وەكو دەڵێین باش یەكتر دەناسین (وەكو دەڵێین). بە تایبـەتیش كاتێـك ئـەو دانوسـتانە یان ئەو بەشداریكردنەی نێوانمان ماوەیەكی زۆری خایانـدبێت و تێگەیـشتنێكی قووڵمـان بۆ یەكتر لا دروست بووبێت.

كتێبی پیرۆزیش كە وشەی "زانین" بەكاردێنێت مەغزایەكی گرنگی ئەداتێ. لێرەشـدا زانین لە ڕێی بەشـداریكردن و ناسـینی كەسـانی تـرەوە لـە ناسـینی ڕووداوەكـانی واقیـع لەپێشترە. بـۆ نموونـە ناسـینی خـودا لـە بنەڕەتـدا ئـەوە نییـە كـە بزانیـت خـودا هەیـە (گەرچی ئەمەش لەخۆدەگرێت)، بەڵكو مانای پەیوەندی دروستكردنە لەگـەڵ خـودادا و، هەر ئەمەشـە مانـای ئیمـان. لـە هەنـدێ ئایـەتی "چـاخی كـۆن"دا بـەكارهێنانی وشـەی

"دەناسێت" مەغزایەکی تایبەتیی هەیە، فرمانی "ناسین" بە مانای ئاوێتەبوونی سێکسی دێت: "ئادەمیش حەوای ژنی خۆی ناسی.." (کتێبی دروستبوون، بەشی ٤، ئایەتی ١) لێرەدا وەکو دەبینین ناسین (یان زانین) ئاماژەیە بۆ یەکبوونی ناسەر و ناسراو. هەرچۆن دەبێ سەرنجی ئەوەش بدەین کە ئەم ڕستەیە ئاماژە بۆ فاکتەری جەستەییش دەکات لە ناسین (زانین)دا، ناسین پەیوەستە بە بوون —لە— جیهاندا وەو بوون —لەگەڵ— ئەوانی تردا، واتە فرمانێکی دابڕاو نییە کە خودێکی پەتیی بیرکەرەوە ئەنجامی بدات.

فەیلەسووفی بوونگەرا لە فرمانی ناسیندا جەخت لەسەر گرنگیی بەشداریکردن دەکاتەوە و، ڕەخنە لەو جۆرەی ناسین دەگرێت کە تیایدا ناسەر هەوڵدەدات لە ناسراو جیابێتەوە، تا بە شێوەیەکی دەرەکی لێی خوردببێتەوە. لەم جۆرەی دووەمی ناسیندا دەشێ مرۆڤ بە بابەتێتی بگات، بابەت ئەو شتەیە کە ڕووبەڕووم دەبێتەوە بە جۆرێك کە خود و بابەت لە دەرەوەی یەکتردا ڕووبەڕووی یەك دەبنەوە.

کاتێکیش دەڵێم فەیلەسووفی بوونگەرا ڕەخنە لەم جۆرەی ناسین دەگرێت کە مەبەستی دابڕانە، مەبەستم لەوە نییە کە ئەو دان بەوەدا نانێت کە ئەم جۆرەی ناسین بەهای تایبەتیی خۆی هەیە. ڕاستە لە هەندێ حاڵەتی زێدەڕەوانەدا بوونگەراکان وا دێنە پێشچاو کە دژ بە زانست بن، بەڵام ئەم نەیارییەیان لەو حاڵەتانەدا ڕەوایە کە ئەو تێڕوانینە ئەبستراکتەی بۆ هەندێ زانست دەگونجێت بەبێ هیچ جیاوازییەك بەسەر بواری تردا پراکتیك بکرێ و لافی ئەوە لێبدرێ کە ئەو زانینە "بابەتیە"ی بەم ڕێگایە بەدەست دێت تاقە زانینی ڕاستەقینەیە، ئەم نەیارییەی بوونگەراکانیش بە تایبەتی کاتێك دێتەئاراوە کە بابەتی لێکۆڵینەوەکە خودی مرۆڤ بێت. بێگومان کۆمەڵناسی و مرۆناسی (ئەنترۆپۆلۆجی) و ئەو لێکۆڵینەوانەی مرۆڤ ئەکەنە بابەتی خۆیان، کۆمەڵێك میتۆد بەکاردەهێنن. کە لە بنەڕەتدا دەشوبهێنە سەر ئەو میتۆدانەی کە لە لێکۆڵینەوەی هەر دیاردەیەکی ئەزموونگەرایانەدا بەکاردەبرێن و، ئەمانەش زانستگەلێکن کە بەهایان

دیاریکراوە. بەڵام فەیلەسووفی بوونگەرا لەوەدا ڕاست دەکات کە دەڵێت تێڕوانینی ئەبستراکتانە ناتوانێت لە لایەنی مرۆیی تایبەت لە ئادەمیزاددا تێبگات، ئەمەش لایەنێکە ناناسرێ تەنها لە ڕێی بەشداریکردنمانەوە نەبێت لە بوونی مرۆییدا. لە ڕاستیدا "ڤیلهلم دیلتای" لە سەدەی نۆزدەیەمدا زۆر بە ڕوونی ئەمەی خستۆتەڕوو، بەڵام ئێمە درەنگ فێری ئەم وانانە بووین، ئەگینا کۆمەڵناسی و لێکۆڵینەوە ئەزموونگەراکانی تری مرۆڤ، بە تایبەتی لە ولایەتە یەکگرتووەکاندا قەوارەیەکی زیاد لە پێویستیان دراوەتێ و ئیدی وای لێهاتووە ئەم "لێکۆڵینەوە" لاسایی ئەو "لێکۆڵینەوە" دەکات و لەبەرئەوە جێی سەرسوڕمان نییە کە دەبینین مرۆڤ بە شتێکی کەمتر لە مرۆڤ سەیردەکرێ.

فەیلەسووفە بوونگەراکان لەسەر ئەوە کۆکن کە ناتوانین ناسینی مرۆڤ بە زانستێکی گشتگیر سەبارەت بە ڕووداوە ئەزموونییەکانی واقیع بسپێرین. بەڵام زیاتر لەسەر ئەولەویەتی ناسینی مرۆیی کۆکن، واتە ناسینی بوونگەرایانە، بەڵام لە شێوازی دەربڕین لەوەدا جیاوازن. بۆ نموونە "کارل یاسپەرز" پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت کە هەرچی زانینمانە شێوەی "خود- بابەت" بەخۆیەوە دەگرێت، بەڵام لە هەمان کاتدا دان بە گرنگیی ئەوەشدا دەنێت کە پێی دەڵێت "گشتگیر یان هەمەگیر Comprehensive, Encompassing"، ئەم گشتگیرە خۆی نابێت بە بابەت، بەڵام ئێمە هوشیاریمان پێی هەیە بەو سیفەتەی بوارێکی فراوانترە کە خود و بابەتیش لەخۆدەگرێت. هەروەها بوونیش "بوون لە خۆیدا کە وا لە دەوروبەرماندا" و "ئەو بوونەی کە هەین". بۆئەوەی پەی بە گشتگیر یا هەمەگیریش بەرین دەبێ خۆمان لەو پەیوەندییە بابەتییە تەسکەمان ڕزگاربکەین کە بە ژینگەکەمانەوە دەمانبەستێتەوە و لە ڕێگەی بەشداریکردنەوە ئەو نشێوە تێپەڕێنین کە لە نێوان خود و بابەتدایە .

پێدەچێ "نیکۆلای بێردیاییڤ"یش بڕوای وابێت کە "بە بابەت بوون Objectification" شتێکی دابڕاو نەبێت لە کەوتنەخوارەوەی مرۆڤ. هەروەها ئەو بە پەیڕەویکردن لە لێڤی برێل Levy- Brull وای بۆ دەچێت کە بیرکردنەوەی مرۆڤ لە

قۆناغە سەرەتاییەکانیدا بە بابەت نەبووە، بەڵکو بە گوێرەی "یاسای بەشداریکردن" لەگەڵ ئەو شتەدا کە دەیزانی ببوو بە یەك. بەڵام ئەم بەشداریکردنە شکستی هێنا، لەبەرئەوەی: "بێداربوونەوەی ئەقڵی هوشیار و پەرەسەندنی هاوکات بوو لەگەڵ دابەشکردن و نامۆبووندا، دەبووایە مرۆڤ بە قۆناغێکدا تێپەڕیبایە کە تیایدا هزر و ئەقڵی خۆی بخستبایەتە ژێر ڕەخنەوە و پاشانیش تێپەڕین بە بابەتبووندا چارەنووسی ڕۆحە "لەم جیهانەدا". بەڵام ئەو باوەڕی وایە کە پێویستە لەسەرمان بۆ جۆرێکی نوێی بەشداریکردن بگەڕێینەوە. فەلسەفەی بوونگەرایی گواستنەوەیەکی نوێمان ئەداتێ:

"لە لێکدانەوەی زانین (مەعریفە)ەوە بەوپێیەی بە بابەتبوونە بۆ تێگەیشتنی بەوپێیەی بەشداریکردن و یەکبوونە لەگەڵ بابەتدا و دەستکردنە بە پەیوەندییەکی هاوکارانە ". لە نووسینەکانی "مارشاڵ ماکلۆهان"یشدا ڕەنگدانەوەی ئەم بیروڕایانە دەبینینەوە. ئەویش وایدەبینێت کە ئێمە لە چاخی تازەی ئەلەکتریکدا دەگەینە کۆتایی پارچەپارچەبوون و پێدەخەینە ناو چاخێکەوە کە تیایدا بۆ جارێکی دی هوشیاریی ئەفسانەیی گرنگی بەدەست دەهێنێتەوە: ئەوەی ئەویش ناوی دەنێت "میدیای سارد" بۆ نموونە وەك تەلەفزیۆن، ڕێك ئەو میدیایەن کە بەشداریکردنی ئەو کەسانە دەگرنە خۆیان کە گوتاریان ئاراستە دەکەین .

پێویستە دیسانەوە سەرنجی ئەوە بدەینەوە کە بوونگەراکان جیاوازییەکی بنجبڕانە لە نێوان زانین و ویژدان و ئیرادەدا ناکەن. لە کیرکەگۆرەوە تا دەگاتە بێردیاییڤ ڕایان وایە کە زانین سیمای عاتیفی و ململانێ بەخۆوە دەگرێت. کاتێکیش لە هەست و سۆز دەکۆڵینەوە (لە بەشی ٩دا) پتر ئەمەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە و دەبینین کە چۆن چەمکی بوون چەمکی تیۆرەی کۆنی دەروونناسی سەبارەت بە توانستەکان ڕەتدەکاتەوە. هەروەها پێویستە سەرنجی ئەوەش بدەین کە لە کاتێکا زانینی تاکەکەسی بە زانینی نموونەیی دەژمێردرێ، جیاوازییەکی تەواوی لەگەڵ زانینی ڕووداوە ئەزموونیەکانی واقیعدا نییە، خۆ ئەگەر تەواو جیاواز بووایە، ئەوا شایانی ئەوە نەدەبوو ببێتە نموونەیەك

بۆ هەموو جۆرەکانی زانین. گەرچی لەسەر ئەم خاڵەش جیاوازی لە ڕاوبۆچووندا هەیە، بەڵام زۆربەی بوونگەراکان لەگەڵ "میشیل پۆلانی Michael Polanyi"دا یەکدەگرنەوە کە لە کتێبەکەیدا "زانینی تاکەکەسی"دا دەڵێت کە تەنانەت هەنگاوەکانی زانستە سروشتیەکانیش کە بە ڕواڵەت ئەبستراکت و ناشەخسین، لە فاکتەری شەخسی خاڵی نین، بەڵام لەم بەشەی دواییدا کە بۆ "حەقیقەت"ی تەرخان دەکەین زیاتر ئەم چەمکەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە.

٤–کێشەی حەقیقەت

حەقیقەت چییە؟ ئایا حەقیقەت لە بابەتدایە؟ یان لە خوددایە؟ یاخود لە پەیوەندیی نێوانیاندایە؟ یان لە شتێکی دیکەدایە؟ تێڕوانینی سوننەتییانە بۆ حەقیقەت وایدەبینێ کە حەقیقەت بریتییە لە گونجانی ناواخنی خودی (ئیدی حوکمێك بێت یان بیرۆکەیەك) لەگەڵ ئەو شتە واقیعییەی کە لە جیهانی دەرەوەدایە و بیرۆکەکە یان حوکمەکە "نوێنەرایەتیی دەکات".

لەبەر ڕۆشنایی باسەکانی پێشووشماندا سەبارەت بە زانین و تێگەیشتن، بەلامانەوە شتێکی سەیر نییە کە دەبینین فەیلەسووفی بوونگەرا وێناکردنی سوونەتییانە بۆ حەقیقەت ڕەتدەکاتەوە و دەڵێت کە کەموکورتە. لە ڕاستیدا دەشێ ئەم وێناکردنە لە توانایدا بێت وەسفی جۆرێك لە زانینمان بۆ بکات، ئەویش ئەو جۆرەیە کە تێگەیشتنی ئەبستراکتی بە بابەتبوو دەیویست پێیبگات. بەڵام جۆرێك لە حەقیقەت هەیە کە لەو حەقیقەتە ڕەسەنترە (هەروەکو بوونگەراکان وادەڵێن) و ئەویش حەقیقەتێکە سەر بە بوونی زیندووی مرۆڤە.

بە تایبەتی کیرکەگۆر سەبارەت بە "حەقیقەتی خودێتی" دوا. لەوانەشە لە هەڵبژاردنی زاراوەکاندا سەرکەوتوو نەبووبێت: ئەی حەقیقەت بە گوێرەی پێناسەکەی شتێکی بابەتی نییە؟ ئەوەی بەلای کەسێکەوە حەقیقییە،بێگومان بەلای هەموو

خەڵکیشەوە هەر حەقیقیەیە. کەواتە چۆن دەتوانین حەقیقەت و خودێتی پێکەوە ببەستینەوە؟

بەڵام دەبێ لە چوارچێوەی ڕەتکردنەوەی کیرکەگۆردا بۆ ئەو شتەی پێی دەوت رووتکردنەوەی حەقیقەتی "بابەتی" لە زمانەکەی بگەین. حەقیقەت واتە ناوەوەییبوون. حەقیقەت شتێك نییە ناشەخسی بێت و لەناو مەسەلەیەکدا بئاخنرێ، بەڵکو شتێکە کە لە ناوەوە دەمانبێت. گومان لەوەدا نییە کە کاریگەریی ئایین لەسەر فەلسەفەکەی کیرکەگۆر لێرەدا بە ئاشکرا دیارە. مەسیح (د.خ) وتوویەتی "من حەقیقەتم" یوحەننا بەشی ١٤ ئایەتی ٦. کەواتە ئەو حەقیقەتە چییە کە لە ناسنامەیەکدا لەگەڵ ژیانی تاکەکەسدا دەبێتە یەك؟ دیارە دەبێ شتێکی زۆر بابەتیتر بێت لەو حەقیقەتەی کە لە هەندێ مەسەلەدا دادەرێژرێ.

کیرکەگۆر بەم جۆرە گوزارشتی لەمە کردووە:

"کاتێ بە شێوازێکی بابەتیانە کێشەی حەقیقەت دەوروژێنرێ، ڕاستەوخۆ هزر بە شێوەیەکی بابەتیانە ڕوو لە حەقیقەت دەکات بەو پێیەی بابەتێکە کەسی ناسەر (العارف) پێوەی پەیوەستە. کاتێکیش ئەو بابەتەی کە تەنها کەسی ناسەر پێیەوە پەیوەستە ئەبێتە حەقیقەت، خود ئەبێتە خاوەنی ئەو حەقیقەتە. بەڵام کاتێك کێشەی حەقیقەت بە شێوەیەکی خودی دەورووژێنرێ، هزر خۆبەخۆیی ڕوو لە سروشتی ئەو پەیوەندییە دەکات کە تاکەکەس پێکیدەهێنێت. خۆ گەر "جۆر"ی ئەم پەیوەندییە تاقە جۆری ڕاستەقینە بێت، ئەوا تاکەکەس لەم حاڵەتەدا دەبێتە خاوەنی ئەو حەقیقەتە، تەنانەت گەر ئەو شتەی بەم شێوەیەش پێیەوە پەیوەست بوو ناڕاستەقینە بێت" .

ئەمە بەو مانایە نییە کە "بیرکردنەوە وای لێدەکات" یان ئەبێ حەقیقەت لەگەڵ پێشداوەریی تایبەتیی مندا یەك بێتەوە، بەڵکو واتە حەقیقەت لە تەواوترین مانایدا لە قووڵایی ناخی بوونی مرۆییەوە دەردەچێت و ڕەگوڕیشەی وا لە واڵایی بووندا.

دەتوانین ڕەخنە لە لێکدانەوەکەی کیرکەگۆر بگرین بەوەی کە زیاد لە پێویست تاکگەرایانەیە، گەرچی هەندێ فەیلەسووفی بوونگەرا دواتر ئەم ئاقارەیان ڕاستکردەوە، لەوانە "بێردیاییڤ" و "مارسیل". بەڵام ئەوانیش لەوەدا وەکو کیرکەگۆر ڕاشکاوبوون کە بەردەوام حەقیقەت ڕەهەندێکی شەخسی بەخۆوە دەگرێت، گەرچی ئەمان هوشیارییان بە مۆرکی هاوبەشی زانینمان زیاتر بوو، هەروەها بەوەی کە حەقیقەت پشت بە دانپیانانی دەستەجەمعی دەبەستێت. بە تایبەتیش مارسیل پەردەی لەسەر ئەم تایبەتمەندییە هەڵماڵی، چونکە هەر ئەویش بوو کە ئەم بیرۆکەیەی لای فەیلەسووفی ئایدیالیستی ئەمریکی "جۆشیا ڕۆیس **Josiah Royce**" دۆزییەوە، بە تایبەتیش تیۆرەکەی لە بواری لێکدانەوەی دەستەجەمعیدا.

کاتێ گرووپێك زانا سەرقاڵی لێکۆڵینەوەیەك دەبن، تا ڕادەیەکی زۆر ملکەچی کۆت و بەندی ئەمانەتی شەخسی دەبن و ئەمەش کاملبوونی لێکۆڵینەوەکە مسۆگەر دەکات تا ڕاستییە بابەتییە داواکراوەکان وەکو ئەنجامێکی ئەم لێکۆڵینەوەیە بەدەست بێن و پاشان لە کتێبەکانی خوێندندا تۆماربکرێن. وێناکردنی گشتی **Notion** ی حەقیقەت (گەر بۆم هەبێت لێرەدا دەستەواژەی وێناکردنی گشتی "یان بیرۆکەی گشتی" تا ڕادەیەك بە مانا هیگڵییەکەی بەکاربهێنم) بە تەنها ئەو مەسەلانە ناگرێتەوە کە لە کۆتایی لێکۆڵینەوەکەدا بەدەست دێن، بەڵکو ئەو تەقەللا شەخسیانەش ئەگرێتەوە کە مۆرکی ئازادی و دڵسۆزی و ئەو ململانێیە بەخۆوە دەگرن کە بەرەو حەقیقەتمان دەبات.

بەڵام پەیوەندییەکانی نێوان حەقیقەت و ئازادی و کرانەوەی بوونی مرۆیی، هایدیگەر لە وتارێکیدا بە ناوی "سەبارەت ماهیەتی حەقیقەت" لێیان دواوە. مرۆڤ چەند ئازادبێت ئەوەندە دەبێتە خاوەنی حەقیقەت، چەند کراوەش بێت بە ڕووی شتەکاندا وەك ئەوەی

* دەستەواژەی "وێناکردنی (یان بیرۆکەی) گشتیی حەقیقەت زاراوەیەکی هیگڵییانەی تایبەتییە و مەبەست لێی وێناکردنی ئەقڵیانەی بابەتێکە لەگەڵ هاتنەدیی کردەییدا لەیەك کاتدا، هەر بۆیە گوتەزای وێناکردنی گشتی پێکهاتەیەکە کە لە هەمان کاتدا بوون و ماهیەتیش لەخۆ دەگرێت.

هەن، ئەوەندە ئازاد دەبێت، چەند واز لە شتەکانیش بهێنێت خۆیان بن وەك ئەوەی هەن، ئەوەندە بە ڕوویاندا کراوە دەبێت. بە جۆرێك کە دەستکارییان ناکات، بەڵکو بە تەنها بەشداری لە کرانەوەیان (ئاشکراکردنیان)دا دەکات. هایدیگەر چەندین جار بۆ وێناکردنی یۆنانیەکان بۆ حەقیقەت دەگەڕێتەوە بەوپێیەی "پەردە هەڵماڵراوی A-letheia"یە و مانا حەرفیەکەی "حەشارنەدان"ە، چونکە وختێ پەردەکان هەڵدەماڵرێن و شتەکان دەکرێنەوە، حەقیقەت "ڕوودەدات" (گەر ئەم دەربڕینە ڕاست بێت. بەڵام ئەمەش مانای وایە کە ڕەگوریشەی حەقیقەت لە بوونی مرۆیی **Dasein** و لە خودێتی **Subjectivity**دایە. (گەرچی هایدیگەر نەیدەویست ئەم زاراوەیەی کیرکەگۆر بەکاربهێنێت. لەبەرئەوەی بوونی مرۆیی ڕۆشناییە لە تاریکیی بوون **Being**دا و مرۆڤیش ئەو جێیەیە کە کرانەوەکەی تیاڕوودەدات، هەربۆیە ئەو بە هۆی بوونیەوە لە دەرەوەی خودی خۆیدا، بوونی "لە حەقیقەتدا" هەیە (یان لە ناحەقیقەتی حەشاربووندا).

گەر بمانەوێ ئەم بەشە پوخت بکەینەوە دەڵێین کە فەلسەفەی بوونگەرایی بانگەشەمان دەکات بۆئەوەی کە پێویستمان بەوەیە کە لە پرۆسەی تێگەیشتن و زانین و حەقیقەتدا زۆر زیاتر بایەخ بە فاکتەرە شەخسی و بوونگەراییەکان بدەین.

گەر هەندێ فەیلەسووفی بوونگەراش لە ڕەخنەگرتنیاندا بۆ بابەتێتیی زانست و ئەبستراکتیی، زێدەڕۆ بووین، ئەوا دەشێ لەو کارەیاندا پاساوی خۆیان هەبێت بەوەی هەوڵی دروستکردنەوەی هاوسەنگی ئەدەن و ئەوەمان بیردەخەنەوە کە هەموو تێگەیشتن و زانین و حەقیقەتێك لە چوارچێوەی بوونی شەخسیدا ڕووئەدات.

بەشی حەوتەم

هزر و زمان

١–بیرکردنەوە
٢–زمان
٣–سنوورەکانی هزر و زمان

١–بیركردنەوە

ئێمە لەم بەشەشدا تا ڕادەیەكی زۆر درێژە بە لە لێكۆڵینەوەی ئـەو كێشانە ئـەدەین كە لە بەشی پێشوودا لێمانتۆژینەوە، واتە لایەنی ئەقڵی و مـەعریفی لـە بـوونی مرۆییـدا. ئـەوە بـوو زانیمـان چـۆن فەلـسەفەی بوونگـەرایی جـەختێكی زۆر لەسـەر گرنگیـی ئـەو (پرۆسەیە) دەكات كە بە هۆیەوە لە تێگەیـشتن لـە حەقیقـەت و ناسـینی، یـان گەیـشتن پێی نزیك دەبینەوە. ئەم شتانەش حازربەدەست نین تا لێیان وردبینـەوە، بـەڵكو دەبـێ لە ڕێی هەوڵی تاكەكەسیەوە بەدەستیانبهێنین. بیركردنەوە Thinkingش ئەو چـالاكیەیە كە لە ڕێیەوە بە مەعریفە دەگەین، زمانیش پەیوەندییەكی توندوتۆڵی بە هـزر (یـان بـیر) Thoughtەوە هەیە و دەكرێ بڵێین بەرجەستەكردنی هزرە.

فەلسەفەی بوونگەرایی بەم تێڕوانینەی بۆ بیركردنەوە دیسانەوە لـە زۆربـەی نـەریتی فەلسەفی جیادەبێتەوە. بە تایبەتی ئەو نەریتە كۆنـەی كـە دەڵێـت هـزر و ڕاسـتی (یـان

واقیع) **Reality** شتێکن، ئەم نەریتەش لانی کەم دەچێتەوە سەر پارمەنیدس کە دەڵێت "بیرکردنەوە و بوون شتێکن".

ئەم نەریتە بەردەوام بەسەر فەلسەفەی خۆرئاوادا زاڵبووە و، پێدەچێ رێکترین گوزارشتی خۆیشی لە فەلسەفەکەی هیگڵدا بینیبێتەوە کە دەڵێت ئەوەی واقیعیە مەعقولە، هزرێکی رەهایە و بیر لە خۆی دەکاتەوە. ئەوە بوو کیرکەگۆر بە تایبەتی دژ بەم فەلسەفەیە وەستایەوە و وتی کە بیرکردنەوە و بوون، یان هزر و واقیع یەك شت نین، بەڵکو ئەوە واقیعە کە بیرکردنەوە ئەتەقێنێتەوە.

ئەوە بوو پێشتر ئاماژەمان بۆ رەخنەکانی کیرکەگۆر کرد لە "هزری ئەبستراکت": "لەبەرئەوەی هزری ئەبستراکت بریتییە لە هزر لە روانگەیەکی ئەزەلییەوە" هەر بۆیە دەبینین قەیرانی بوونەوەری تاك فەرامۆش دەکات کە ئاوێتەیەکە لە زەمانمەندی و ئەزەلیەت و لەناوجەرگەی بووندایە" .

رەخنەکەی کیرکەگۆر رێك لەسەر ئەوە بوو کە هزر لە واقیعمان دادەبڕێت و جیهانی هزر جیهانی بوونی راستەقینە نییە، بەڵام دەبێ ئێمە وریا و بەئاگابین لەوەی کە کیرکەگۆر بە راشکاوی قسە لەسەر هزری ئەبستراکت دەکات. چونکە زۆرجار ناکۆکیی بوونگەرایی لەگەڵ ئەقڵپەرستی **intellectualism**دا وا لێکدراوەتەوە کە هێرشکردنە سەر هزرە بە شێوەیەکی گشتی. راستە ئێمە هەندێ جار لای کیرکەگۆر و ئونامۆنۆ و فەیلەسووفانی دی رستەی توندرەوانەی وا دەبینینەوە کە بانگەشە بۆ وازهێنان لە هزر و پەیرەویکردن لە ویژدان و ئیرادە دەکات. بەڵام تەوژمی سەرەکیی بوونگەرایی بە ئاراستەی وازهێنان لە هزردا ناڕوات (گەر ئەمە روویبدایە، دەبووە پرۆژەیەکی ئەستەم) بەڵکو بە ئاراستەی بانگەشەکردن بۆ داننان بەوەدا کە هزر شێوەی جیاجیای هەیە. ئەو هزرە ئەبستراکتەی کە کیرکەگۆر رەخنەی لێگرتووە لەوەدیهێنانی ئامانجیدا دووچاری شکست دەبێت لەبەرئەوەی هەوڵدەدات تایپێکی وردی وەها بەسەر واقیعدا بسەپێنێت کە بوونی کردەیی بە درۆی دەخاتەوە، لەبەرئەوەی کێشەی هزر لەوەدا نییە کە هزرە،

بەڵکو لەوەدایە کە هزرێکی ئەبستراکتە نەك هزرێکی دیالەکتیك بەو مانایەی کە کیرکەگۆر لە وشەی "دیالەکتیك" گەیشتووە. بەم جۆرە هەر خۆی پەرە بە چەمکی پارادۆکس (موفارەقە) ئەدات، پارادۆکس ناودژێتییەکی ئاشکرا نییە بە ڕەتکردنەوەیەکی هزر بژمێردرێ، بەڵکو "پارادۆکس ناودژێتییەکان یەکدەخات" نەك لە ڕێی تواندنەوەیانەوە لە بونیادێکی ئەقڵانیدا، بەڵکو بەوەی کە واز لە ئەقڵ و پارادۆکس بهێنین تا لە ئیماندا ئاشت ببنەوە. "ئەقڵ و پارادۆکس لەم قۆناغەدا بە شادمانیەوە ڕووبەڕووی یەك دەبنەوە و لێرەدایە کە ئەقڵ لادەچێت و جێ چۆڵدەکات تا پارادۆکس دەرکەوێت. قەوارەی سێیەمیش کە ئەم یەکبوونەی تیادێتە دی.. ئەو خرۆشانە زاڵە کامەرانەیە کە ناوێکی بەسەردا دائەبڕین، گەرچی ناولێنانیشی زۆر گرنگ نییە، ئەم خرۆشانە زاڵە ناودەنێین ئیمان **Faith**".

وێڕای ئەمەش کیرکەگۆر هەندێ جار وا دەردەکەوێ کە زۆر لە نائەقڵگەرایی **Irrationalism** نزیك بێتەوە. ئەمەش کاردانەوەی لای فەیلەسووفە بوونگەراکانی دی دروست کردووە. دەکرێ بڵێین کارل یاسپەرز ئەو فەیلەسووفە بوونگەرایەیە کە زۆر وریایانە ڕێزی لە داخوازییەکانی ئەقڵ و بیرکردنەوە گرتووە، ئەقڵ بەر لە هەموو شتێك فاکتەرێکی سەرەکیی پێکهاتەی بوونی مرۆییە. لە کاتێکیشدا یاسپەرز هاوڕایە لەگەڵ کیرکەگۆردا کە واقیع لە سەروو ئەقڵەوەیە، بەڵام ئەو جیابوونەوە لە نێوانیاندا نابینێت. بگرە بە پێچەوانەوە، جۆرێك لە چوونیەکی لە نێوان وێناکردنەکانمان و واقیعدا هەیە لەبەرئەوەی ئەو وێناکردنانەمان هەموو لەناو "گشتگیر **Encompassing**"دا هەیە، کە پێدەچێ هەمان ئەو ئەرکە ئەنجام بدات کە کیرکەگۆر بۆ پارادۆکس تەرخانی کردووە. بێگومان یاسپەرز سنوورەکانی هزر دەزانێت، دواتر قسە لەسەر مانای ئەو شتە دەکەین کە ئەو ناوی دەنێت "جفرەکان **Ciphers**" کە بریتین لەو بیرۆکانەی هەوڵدەدەین بە هۆیانەوە ئەو ڕاستیانە وێنابکەین، کە لە ڕێی هزرەوە دەرك ناکرێن.

بــەڵام یاســپەرز بــە ڕاســتی گومــان لــە نائەقڵگــەرایی و ڕۆمــانتیزم و ســۆزگەرایی Emotionalism دەکات. هەموو ئەمانەش ڕێبازگەلێکن کە سەدەی بیستەم لە دیاردەی نازیزمدا ڕواڵەتی ترسناکیانی بینیوە. فەلسەفەی بوون ناچارە حساب بۆ ئەقڵ بکات، لەبەرئــەوەی هــەم فەلـسەفەیە و هــەم بوونگەراشــە. یــەکێك لــە تــۆژەرەوە قووڵــەکانی یاسپەرز ئەمەی بەم جۆرە دەربڕیوە: "ڕەتکردنەوەی شێوەی توندڕەوانەی ئەقڵپەرستی مانای ئەوە نییە کە ئێمە خۆمان فڕێدەینە ناو باوەشی خودپەرستی و نائەقڵگەرایی (یان نائەقڵانیەت)ەوە. ئەوە شتێکی دەبەنگانەیە کە ئەقڵ وەکو خۆی ڕەتبکەینەوە، بە پێچەوانەوە ئێمە دەبێ پێ لەسەر بەهێزیی ئەقڵ و ئەو کارابییەی دابگرین کە بوون ڕەگاژۆ بووە تیایدا و سەرچاوەکەشیەتی .

مارتین هایدیگەر زۆری لە بارەی هزر و بیرکردنەوەوە گوتووە. ئەوە دەڵێت کە بیرکردنەوە توخمێکی بنەڕەتیی بوونەوەری مرۆییە.

بەڵام ئەو لە ڕێی جیاکردنەوەی تایپ و ئاستە جۆراوجۆرەکانی بیرکردنەوەوە توانیی بڵێت کە جۆرێك لە بیرکردنەوە هەیە کە لە جۆرەکانی دی بنەڕەتی ترە. بۆ نموونە ئەو لەگەڵ ئەوەدا نییە کە پێی دەوترێ "بیرکردنەوەی حسابگەرانە": چونکە ئەوە بیرکردنەوەی ڕۆژانەیە کە کێشە کردەییەکانمانی پێ چارەسەر دەکەین، هەروەها لە لایەکی ترەوە بیرکردنەوەی زانستە سروشتیەکانە. ئەم بیرکردنەوەیەش لەم ڕۆژگارەماندا ئامێرەکان زۆر بە وردی ئەتوانن ئەنجامی بدەن، لەوانەیە هەر ئەمەش بەڵگەیەك بێت بۆ ئەوەی کە ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە ئەو بیرکردنەوەیە نییە کە ئادەمیزاد جیادەکاتەوە. چونکە بێگومان ئەبێ بیرکردنەوەی مرۆیی لە بیرکردنەوەی حسابگەرانە و هی کۆمپیوتەر جیاواز بێت. بێشك ئەبێ بیرکردنەوەیەك بێت هەڵقوڵاوی بوون بێت، بە گوێرەی ئەو دەستەواژەیەش کە بەکارمان هێنا وەختێ قسەمان لەسەر یاسپەرز کرد. هایدیگەریش کتێبەکەی خۆی "بەچی دەگوترێ بیرکردنەوە؟" بەم قسەیە

دەستپێدەکات "ئێمە کاتێک لە بیرکردنەوە تێدەگەین کە خۆمان هەوڵمان دا بیربکەینەوە ".

بەڵام ئەو بیرکردنەوەیەی کە هایدیگەر زۆر لەسەری ڕادەوەستێت و ناوی دەنێت "بیرکردنەوەی بنەڕەتی" یان بیرکردنەوەی گەوهەری، بە تەنها لە بوونی مرۆییدا ڕەگاژۆ نییە، بەڵکو لە بوونی گشتیشدا. لەبەرئەوەی بیرکردنەوە کاردانەوەی ئێمەیە بۆ بوون و هاوژیانیی ڕامێنانەی ئێمەیە بۆ واقیع.

ئەمەش شێوازێکی جیاوازە بۆ لێکدانەوەی قسەکەی "پارمنیدس" سەبارەت بە پەیوەندیی نێوان بیرکردنەوە و بوون: هزر واقیع پێکناهێنێت، بەڵکو بوون لەو شتەدا گوزارشت لە خۆی دەکات کە ڕاستترین ناولێنانی: هزرە. ئەم بیرکردنەوە بنەڕەتییەش هیچ پەیوەندییەکی بە مۆرکی ئیجابیی کردەیی بیرکردنەوەی حسابگەرانەوە نییە. بە پێچەوانەوە سەلبی و قبووڵکەرە. هایدیگەر یەکێك لە کتێبەکانی خۆی ناوناوە "گۆشەگیری Gelassenheit"، ئەمەش وشەیەکە لەناو کەلتووری سۆفییانەی ئەڵماندا مێژوویەکی هەیە و دەگەڕێتەوە بۆ ئیکهارت . ئەم وشەیە بە شێوەیەکی گشتی بە "گۆشەگیری" یان "تەریکی" وەردەگێڕدرێ. بەڵام ناونیشانی کتێبەکە لە وەرگێڕانە ئینگلیزییەکەیدا "وتارێك سەبارەت بە بیرکردنەوە" بوو. ئەمەش دوورکەوتنەوەیەکی گەورە نییە لە مەبەستەکە، مادامەکی بە ڕای هایدیگەر ئەم گۆشەگیرییە بەرزترین ئاستی بیرکردنەوەی مرۆییە.

---

[*] مایستەر ئیکهارت (Eckhart, Meister (–) سۆفییەکی ئەڵمانییە، لە سەرەتای ژیانیدا چووە ڕیزی دۆمینیکانییەکانەوە، ماوەیەك لە کۆلۆنیا و پاریس خوێندی، دواتر بووە قەشەی گشتیی ناوچەی بۆهیمیا، پاشتر لە هەموو ئەڵمانیادا ناسراو تەنانەت بە دامەزرێنەری تەسەووفی ئەڵمانی لە قەڵەم ئەدرێ، لە تەسەووفەکەیدا پشت بە خواناسی یان ڕامانی میتافیزیکی نابەستێت، بەڵکو بە شیکردنەوەی بۆ ئەزموونی سۆفێتیانەی تاکەکەسی.

ئـەم سـەرنجانەی هەنـدێ لـە فەیلەسـووفە بوونگـەراکان سـەبارەت بـە بیرکردنـەوە کتێشەیەك لە لۆجیك (مەنتیق)دا دەوروژێنێت، هـەر بۆیـە بـە شـێوازێکی نـوێ کێـشەی "نائەقڵانیەت" لە بوونگەراییدا دەهێنێتەوە پێشەوە. هەروەها کێشەی ئـەوە دێنێتـەوە گۆڕێ کە ئاخۆ بوونگەرایی بۆی هەیە ناوی فەلسەفە لە خۆی بنێت. لەبەرئەوەی بـەر لـە هەموو شتێك لۆجیك ڕێساکانی بیرکردنەوەمان ئەداتێ، بەڵام گەر پەیرەوی لەم ڕێسایانە نەکرێ، چۆن دەتوانین لافـی ئـەوە لێبـدەین کـە خـەڵك هێـشتا هـەر بیردەکەنـەوە، یـان بەرهەمی بیرکردنەوەکەیان پێی دەوترێ فەلـسەفە؟ لەوانەیـە هـەقی خۆمـان بێـت بڵـێین پارادۆکسەکانی کیرکەگۆر ناودژێتیی ئاشکرانین، بەڵام بـە دڵنیاییـەوە نالۆجیـك illogical ن و ئاخۆ ئێمە داوای هەرچیەك لە فەیلەسووف بکەین، ئەی نابێت چاوەڕوانی ئـەوە بـین لێی کە مەنتیقی بێت؟ کاتێك دەسبەرداری مەنتیقیش دەبێت، ئـاخۆ بـەوە دەسـبەرداری فەلـسەفەش نابێـت؟ ئایـا نـاتوانین هـەمان ئـەم ڕەخنانـە لـە زۆربـەی فەیلەسـووفە بوونگەراکانی تریش بگرین؟ بۆ نموونە، کاتێك هایدیگـەر هەنـدێ شـێوەی بیرکردنـەوەی ڕامێنانەی نیمچە سۆفییانە دەخاتەڕوو، بە تایبەتیش لە نووسینەکانی دواییدا، کـە ئـەوە مافی ڕەوای خۆیەتی، بەڵام ئاخۆ بەوە بە ئاشکرا ڕاینەگەیاندووە کـە وازی لـە فەلـسەفە هێناوە؟ لە ڕاستیدا ئەو دەڵێت: "چەمکی" مەنتیق لە گێژەڵووکەی باسـێکی ڕەسـەنتردا ون دەبێت . بەڵام ئاخۆ باسـێك هەیـە کـە دەسـبەرداری مـەنتیق بێـت و ڕەسـەنتربێت. هەروەها ئاخۆ ئەم باسە باسێکی فەلـسەفییە؟ بێگومـان وەڵامـی ئـەم جـۆرە پرسـیارانە ئەوەیە کە هەروەکو چۆن تاییی جۆراوجۆر یان ئاستی جۆراوجۆری بیرکردنەوە هەیە، بە هەمان شێوە گـەلێ جـۆری مـەنتیقیش هەیـە. بـە درێـژایی ڕابـردوو بـە تـەنها جۆرێـك لـە مەنتیق بەسەر فەلسەفەی باودا زاڵ بووە، بەڵام لەوە دەچـێت کـاتی ئـەوە هاتبێـت ئـەم ستەمە تێکبشکێنرێ و دان بەوەدا بنێین کە شێوازی جۆراوجۆر هەیە بـۆ فەلـسەفاندن و ئەم فەلسەفانەش مـەنتیقی تایبـەتی خۆیـان هەیـە. ئەشـێ فەیلەسـووفی بوونگـەرا لـەم ڕۆژگـارەدا کۆمـەك لـە خـاوەنی ڕێبـازی شـیکاریی مـەنتیقی وەربگرێـت و بـە تایبـەتیش

نووسینەكانی دوایی "ڤیتگنشتاین" و پەیڕەویكارانی. لەبەرئەوەی خاوەنی ئەم ڕێبازەش دەڵێت كە مەنتیق (لۆجیك) جۆری زۆرە. گەمە زۆرن و هەر گەمەیەش ڕێسای تایبەتیی خۆی هەیە.

بەڵام گەرچی من لەگەڵ ئەو ڕەخنەگرانەدا نیم كە بە بۆچوونی ئەوان كیركەگۆر و ئۆنامۆنۆ و هایدیگەر و ئەوانی تر دەسبەرداری فەلسەفە و مەنتیق و بگرە بیركردنەوەش بوون، بەڵام دەبێ دان بەوەشدا بنێم كە لۆجیكی تەقلیدی سەر بە شێوازێكی بیركردنەوەیە كە ورد و ڕوونە، هەروەها بیركردنەوەی بوونگەرایانە بەردەوام مەترسیی ئەوەی لێ دەكرێ كە ببێت بە هزرێكی پەرشوبڵاو، كە هەڵچوون و قەناعەتی تاكەكەس تیایدا بەسەر بەڵگە و سەلماندندا زاڵ بێت و، ناڕوونی تیایدا بە قووڵی لە قەڵەم بدرێ. هەر بۆیە جێی خۆیەتی بڵێین كە پێویستە ئەو فەیلەسووفە بوونگەرایانەی كە لافی ئەوە لێدەدەن تاپیە باوەكانی هزر و مەنتیقیان تێپەڕاندووە زۆر بە ڕوونی پێمان بڵێن چی دەكەن و، مەنتیقی تایبەتیی ئەوان چییە.

٢–زمان

لە ڕێی زمانەوە گوزارشت لە هزر دەكرێ، زەحمەتیشە هیچ هزرێك بەبێ زمان دابمەزرێ. تەنانەت هزری نەگوتراویشمان بە وشە و ڕستە گوزارشتی لێدەكرێ. دەشێ

---

[*] لودڤیگ ڤیتگنشتاین (١٨٨٩–١٩٥١) **Wittgenstein, Ludwig** فەیلەسووف و لۆجیكناسێكی نەمساوییە و لە دامەزرێنەرانی فەلسەفەی شیكارییە، لە كتێبەكەیدا "نامەیەكی مەنتیقی–فەلسەفی" (١٩٢١) بیرۆكەی زمانێكی تەواو كامڵ لە ڕووی مەنتیقییەوە پێشنیاز دەكات و نموونەی ئەو زمانەش لە زمانی مەنتیقی لەخۆ دەگرێت، هەروەها كاریگەری لەسەر پەرەسەندنی مەنتیقی ماتماتیكیدا دەبینێتەوە. ئەم كتێبەی بۆچوونە سەرەكیەكانی پۆزیتیڤیزمی مەنتیقی لەخۆدەگرێت،هەروەها كاریگەریی لەسەر پەرەسەندنی مەنتیقی نوێ هەبووە. بیروڕاكانی دواتری لە كتێبی "هەندێ باسی فەلسەفی"دا كۆكراوەتەوە كە پاش مەرگی لە ساڵی ١٩٥٣دا بڵاوكراوەتەوە.

هەندێ جـۆری بیرکردنـەوەی ڕامێنانـە هـەبێت کـە پێویـستی بـە وشـە نـەبێت. گـەلێ لـە بوونگەراکانیش بە قەدرزانینەوە باس لە بێدەنگی دەکەن، بەڵام ئەم بێدەنگییەش پـاش قـسەکردن دێـت. بـۆ نموونـە لای فەیلەسـووفێکی وەکـو "یاسـپەرز" ئێمـە لـە ڕێـی بیرنەکردنـەوە و قـسەنەکردنەوە ناگەینـە بێـدەنگی، بـەڵکو لەوپـەڕی بیرکردنـەوە و قسەکردنەوە دەگەینە بێدەنگی و پاش ماوەیـەکی کـەمیش وامـان لێدەکـەن سـەرلەنوێ قسەبکەینەوە . بەڵام بەدەر لە حاڵەتە ئاوارتەکان، هەموو بیرکردنەوەیەك پێویستی بە زمانە. هەر لە ڕێی زمانیشەوەیە کـە بیرکردنـەوە دەبێـت بـە شـتێکی گـشتی و دەچـێتە بەردەستی خەڵك، ئەمەش توخمێکی گەوهەریی بوونمان –لە– جیهاندایە.

لە نووسینەکانی فەیلەسووفە بوونگەراکانـدا زۆر قـسە لەسـەر زمـان کـراوە، گەرچـی کاری سـەرەکییان ئـەوە نییـە، وەکـو لای فەیلەسـووفانی شـیکاریی مـەنتیقی دەبیـنین. لەوانەشە شتێکی سوودبەخش بێت لە سەرەتای باسەکەمانەوە بپرسین ئـاخۆ جیـاوازیی نێوان تێڕوانینی بوونگەرایانە و تێڕوانینی شیکارەکان بۆ زمان چییە. ئەوەندەی من بزانم فەیلەسـووفی شـیکار گرنگـی بـە بونیـادی نـاوەوەی زمـان ئـەدات، یـان بـە پێکهاتـەی مەنتیقیانـەی. هـەروەها بایـەخ بـە شـێوازی پەیوەنـدیی زمـان بـە جیهانـەوە ئـەدات و، وشەکان "دەلالەت" لەچی ئەکەن و "ئامـاژە بـۆ چـی دەکـەن"؟ هـەروەها مەسـەلەکان چـۆن مانایـان دەبێـت و مـەرجی ڕاسـتییان چـییە؟ بـەڵام بایەخپێـدانی فەیلەسـووفی بوونگەرا جیاوازە، لەبەرئەوەی ئەم وەکـو دیاردەیـەکی مرۆیـی گرنگـی بـە زمـان ئـەدات زیاتر لەوەی گرنگی بە بونیادی ناوەوەی بدات یان بـە پەیوەندییـەوە بـە شـتێکەوە. لـە ڕاستیدا فەیلەسووفی بوونگەرا لـە بنەڕەتـدا بایـەخ بـە وشـەی گـوتراو ئـەدات، بـە قـسە بەوپێیـەی دیاردەیـەکی مرۆیـی تـەواوە. هـەر بۆیـە بایـەخ بـە ئـاوازی دەنـگ و هێمـا و دەربڕینـی دەموچـاو ئـەدات. ئەمانـەش کۆمـەڵێك تایبەتمەنـدین کـە مـەنتیق (لۆجیـك) گرنگییان پێنادات، بەڵکو بە واقیعـی زمانـەوە وابەسـتەیە، ئـەو واقیعـەی کاتێـك وشـەی چاپکراو یا نووسراو جێی قسەی گرتەوە، نامێنێت.

هەمیشە توخمە بوونگەراكان یان مرۆییەكان لە زماندا ئامادەن، گەرچی هەندێ جار ڕوونتر بەدەردەكەون. فۆرمە ماتماتیكیەكانی كتێبەكانی خوێندن نموونەی حاڵەتێكمان ئەداتێ كە تیایدا وردە وردە مۆركی شەخسی یان بوونگەرایانەی زمان لاواز دەبێت و خەریكە هەر دیارنامێنێت. لە كاتێكا قسەكردنی سیاسی دەبێ نموونەیەكی ترمان پێشكەش بكات كە تیایدا لایەنە شەخسیەكانی زمان زەق و ڕوونن. بەڵام ئەو جیاكارییە سوورنەتیە لە نێوان زمانێكی هەواڵئامێز و زمانێكی تەعبیری یان هەڵچوونئامێزدا، جیاكارییەكی زۆر ساویلكانەیە، لەبەرئەوەی زۆربەی زمانەكەمان بریتییە لە دیاردەیەك كە تا ڕادەیەكی زۆر هەردوو جۆرەكەی تیا ئاوێتە دەبێت. لەوانەیە زمانێك نەبێت كە تەواو ناشەخسی بێت.

پێدەچێ دوو ڕێگا هەبێت كە بە هۆیانەوە زمان بە شێوەیەكی نەپساو بە بوونی شەخسییەوە دەبەسترێتەوە، یەكەمیان ئەوەیە كە هەر زمانێك زمانی كەسێكە. زمانم لە بۆشاییەوە سەرهەڵنادات، بەڵكو لە مرۆڤێكی قسەكەر (Homo Loguens)ەوە سەرچاوە دەگرێت. لە ڕاستیدا شتێك نییە لە زمان مرۆییتر بێت، تەنانەت ئەو كاتانەش كە شێوەی ئەبستراكت بە خۆیەوە دەگرێت. دووەمیشیان ئەوەیە كە: هەموو زمانێك ئاراستەی كەسێك دەكرێ (بە گریمانەی منیش ئەمە شتێكی ڕاستە، تەنانەت لەو حاڵەتانەشدا كە مرۆڤ لەگەڵ خۆیدا ئەدوێت) چونكە یەكێك لە ئەركە سەرەكیەكانی زمان وەدیهێنانی پێكگەیشتن و لێكگەیشتنە.

كەواتە ئەتوانین بڵێین كە فەیلەسووفی بوونگەرا زیاتر بایەخ بە شیكردنەوەی بوونگەرایانەی زمان ئەدات وەك لە شیكردنەوەی مەنتیقی، چونكە ئەركی ئەو چوونە قووڵایی ئەو پەیوەندییە بوونگەرایانەیە كە وا لە زمان ئەكەن مومكین بێت و هەروەها خۆیشیان لە ڕێی زمانەوە مومكین دەبن. ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت كە لێكۆڵینەوەی بوونگەرایی بۆ زمان لە چوارچێوەی بوون لەگەڵ ئەوانی تردا ئەنجام دەدرێ. لە لاپەڕە سەرەتاییەكانی كتێبی "من و تۆ"ی "بووبەر"دا كۆمەڵێك سەرنجی گرنگ سەبارەت بە

زمـان دەبینینـەوە. ئـەو لـەو لاپەڕانـەدا چـەمکی "مـن– تـۆ" و چـەمکی "مـن– ئـەو" ڕووندەکاتەوە. هـەروەکو پێـشتریش سـەرنجمان دا ئـەم وشـانە وشـەی دابـڕاو نـین وەك "من" و "تـۆ" و "ئـەو"، بـەڵکو کۆمـەڵێك وشـەی ئاوێتـەن کـە لـەناو خۆیانـدا بوونمـان -لەگەڵ– ئەوانی تردا لە جیهاندا هەڵدەگرن. "کە وترا "تۆ" لەگەڵیـدا دەگـوترێ مـن کـە لەوشەی "من– تۆ"دا ئاوێتەی یەکدی دەبن.

لێرەدا جەختکردنەوە لەسەر ڕەهەندی شەخـسییانەی زمـان دەبینینـەوە، واتـە بـەو پێیەی کە بـەردەوام ئامرازێکـە بـۆ پەیوەنـدیکردن لـەناو خەڵکدا. وشـە سـەرەتاییەکان دەلالەت لە شتەکان ناکەن، بەڵکو ئاماژە بۆ پەیوەندییەکان دەکـەن. لەبەرئـەوەی وشـە سەرەتاییەکان ناتوانن وەسـفی شـتێك بکـەن کـە بـوونێکی سـەربەخۆی لـەوان هـەبێت، بەڵکو کاتێك دەگوترێ لەگەڵ خۆیاندا بوون دەهێنن . ئـەم دەسـتەواژەیە بایەخنـەدانی بوونگەرایانە یان شەخسییانە بەوە دەخاتەڕوو کە پێی دەوترێ ئەرکی سـەرەکیی زمـان بەوپێیەی قسەکەر بە کەسێکی ترەوە دەبەسـتێتەوە. پێدەچـێ "بووبـەر"یـش جـەخت لەسەر ئەوە بکات کە پەیوەندییەکی پێشین لەگـەڵ کەسـێکی تـردا قـسە ناخوڵقێنێـت، بەڵکو قسە ئەو پەیوەندییە دەخوڵقێنێت.

منیش بیرۆکەیەکی وەها لە زەینمدا بوو کاتێ لە کۆتایی بڕگەی پێـشوودا دەربـارەی "ئەو پەیوەندییە بوونگەرایانەیەی کە وا لە زمان دەکەن مومکین بێت و خۆشیان لە ڕێـی زمانەوە مومکین بن" قسەم کرد. بەڵام من لەو بڕوایەدام کە بێهوودەیە لەوە بپرسـین کـە ئاخۆ بوون لەگەڵ ئەوانی تردا پێش زمان دەکەوێت یان زمان پێش بـوون لەگـەڵ ئـەوانی تـردا دەکـەوێت، لەبەرئـەوەی بـوون لەگـەڵ ئـەوانی تـردا -ئەگـەر بـە مانـا بوونگەرایانـە شەخسیە تەواوەکەی وەربیگرین -لە مۆرکی بنەڕەتیدا لەگـەڵ زمانـدا یەکسانە. دواجـار بووبەر وای بۆ دەچێت کە زمانی "من– تۆ" لەگەڵ تەواوی بوونـدا ئـەدوێن و بـە تـەواوی گوزارشت لە شەخس دەکات، لە کاتێکا زمـانی "مـن– ئـەو" ئـەم کـارە ئـەنجام نـادات. زمان بە پلەی جیاجیا پەرە بە خۆی ئەدات.

وای دەبینم كە ئەو دێڕە كورتانەی بووبەر تۆوی شیكردنەوەیەكی بوونگەرایانەیان تیایە. گەرچی نووسەرە بوونگەراكانی دی جەختیان لەسەر كۆمەڵێك لایەنی جۆراوجۆری تری ئەم بابەتە كردۆتەوە، بەڵام لە ڕاستیدا شتێكی تازە بۆ سەرنجەكانی بووبەر ئیزافە ناكەن. بۆ نموونە هایدیگەر لە سەرەتای ژیانیدا (لێكۆڵینەوەی بیروبۆچوونەكانی دواتری سەبارەت بە زمان بۆ دوایی هەڵدەگرین) شیكردنەوەیەكی وردمان لە بارەی گوتار Discourseەوە بۆ ئەنجامدەدات بەوپێیەی مۆركێكی بوونگەرایانەی بنەڕەتییە و لە چوارچێوەی گوزارشتكردن و پەیوەندیكردندا بەدی دێت. بەڵام ئێمە دەبینین كە ئەو خاڵە سەرەكییانەی لەم شیكردنەوەیەدا هاتوون، بووبەر ئاماژەی بۆ كردوون. لەگەڵ ئەمەشدا هایدیگەر وای بۆ چووە كە جۆرێك لە "بوون لەگەڵ ئەوانی تردا" هەیە پێش زمان دەكەوێت، هەروەها بایەخ بە پەیوەندیی زمان بە واقیعەوە ئەدات (وەك چۆن ئێمەش پاش تۆزێكی تر وا دەكەین) . هەروەها سارتەریش ڕای وایە كە زمان دیاردەیەك نییە لە پێناوی ئەوانی تردا بخرێتە سەر بوون، بەڵكو خۆی لە بنەڕەتدا بوونە لە پێناوی ئەوانی تردا، واتە ئەوە ڕاستە كە خودێك هەیە لە بری ئەوی دی خۆی تاقی دەكاتەوە . لێدوانی "سارتەر" لەسەر زمان دەچێتە چوارچێوەی سەرنجەكانییەوە سەبارەت بە فریودان Seduction، لەبەرئەوەی من بۆئەوەی وا لەویتر بكەم منی خۆشبوێت، ئەبێ وا لە خۆم بكەم ببمە بابەتێكی سەرنجڕاكێش بۆ ئەو، بابەتێك كە ئەفسوونی لێ بكات و دڵڕفێن بێت بۆی. ئەمەش بە تەنها لە ڕێی زمانەوە (بە مانا فراوانەكەی) ئەتوانم بیهێنمە دی. "سارتەر"یش دان بەوەدا دەنێت كە زمانی سەرەتایی بە پێویست زمانی فریودان و دڵڕفێنی نییە و گەلێ شێوەی تری هەیە. بەڵام دەكرێ "زمان لە ڕێی فریودان و دڵڕفێنییەوە بە یەكجاری و بەوپێیەی شێوەی سەرەتایی گوزارشتكردنە، ئاشكرا ببێت" . لە ڕاستیدا مەیلی سارتەر بۆ بایەخدان بە پەیوەندییە ناڕەسەنەكان لەگەڵ ئەوانی تردا بە نەخشەكێشانێك ئەژمێردرێ بۆ ئەو پەیوەندییەی كە تا ڕادەیەك مۆركێكی ئایدیالیستیانەی بە خۆوە گرتووە، واتە پەیوەندیی "من- تۆ" كە

بووبەر جەختی لەسەر دەکردەوە، سەرباری ئەوەی بووبەر تەواو دەیزانی کە ئەم پەیوەندییە لەرزۆکە و بەرەو نەمان دەڕوات.

هەر شیکردنەوەیەکی واقعیانە بۆ زمان دەبێ جووتلایەنی Ambivalenceی دەلالی لە زماندا لەبەرچاو بگرێت. دەشێ ئامرازێکی گەیاندن بێت، بەڵام هەروەها دەشێ ئامرازێکی فریودانیش بێت. کەواتە ئەو پێوەرانە چین کە دەتوانین بە هۆیانەوە حوکم بەسەر زماندا بدەین؟ لێرەدا دەتوانین لێدوانینەکانی پێشوومان سەبارەت بە حەقیقەت بهێنینەوە یادی خۆمان، بە تایبەتیش تێگەیشتنی هایدیگەر بۆ حەقیقەت بەوەی کە ئاشکرابوونە، ئەو لە چوارچێوەی پرۆسەی کەشف و ئاشکرابوون (یان پەردەهەڵماڵین)دا کە پێشتر لە بارەیەوە دواین، لە پەیوەندیی زمان بە واقیعەوە دەگات. زمان وێنەیەك نییە لە واقیع، تا بەم پێیە داوەریی واقیع بکەین کە ئایا چوونیەکیەکی سەد دەرسەد لە نێوان ئەم وێنەیە و ئەو ڕاستییە واقیعییەدا هەیە کە دەلالەتی بۆ دەکات یان نا؟ حەقیقەت لە مەسەلەدا نییە، بەڵکو لە واقیع خۆیدایەتی. زمان ڕێمان پێئەدات (و وامان لێدەکات) ئەو شتەی کە باسی ئەکەین وا بێتە بەرچاو کە خۆیەتی. هەروەها زمان سەرکەوتووانە پرۆسەی گەیاندن ئەنجامدەدات کاتێ بۆ دوو کەس یان زیاتر بوونیان -لە- جیهاندا ڕۆشن دەکاتەوە و وا لە هەر یەکێکیان دەکات ئەو شتە ببینێت کە ئەوی تریان دەیبینێت. دیارە ئەم لێکدانەوەیەش بۆ زمان بایەخێکی زۆر ئەدات بە ڕاستی و دروستیی بەکارهێنانی شەخسیانەی زمان، هەروەها بە وردیی مەنتیقیانەی زمان خۆیشی.

بەڵام گەلێ شێوەی زمان هەن کە ئەم ڕۆشنکردنەوە و گەیاندنە بەدی ناهێنن. کیرکەگۆر نووسیویەتی و دەڵێت: "چ گاڵەجاڕییەکە، مرۆڤ دەتوانێ لە ڕێی قسەوە خۆی بخاتە ئاستێکی نزمتر لە ئاستی گیانەوەرانەوە و ببێتە کەسێکی چەنەباز" . هایدیگەر وشەی "چەنەبازی Gerede" بەکاردەهێنێت بۆ گوزارشتکردن لەو جۆرە قسەکردنەی کە هیچ ناگەیەنێت و پەردە لەسەر بوونەوەرەکانیش هەڵناماڵێت وەکو ئەوەی کە هەن

"ئێمە زۆر جار لەو شتانە ناگەین کە لە بارەیانەوە ئەدوێین. بەڵکو تەنها گوێ لەوە دەگرین کە لە قسەکاندا دەگوترێن . چەنەبازی لە بری ئەوەی پەردە لەسەر شتەکان هەڵبماڵێت و بە ڕووماندا بیانکاتەوە، پەردەپۆشییان دەکات و بە ڕووماندا دایاندەخات. بەم جۆرە وشە بەکاردەبرێ و شیکردنەوەیەکی پەسەند بۆ ئەو شتە دەگرێتە خۆی کە لە بارەیەوە ئەدوێین و تەنانەت ئەبێتە بەڵگەنەویست، بەڵام هەرگیز ڕۆڵی قسەی ڕەسەن نابینێت. هەڵبەت هەر ئەم جۆرەیە لە چەنەبازیش کە سیفەتی جیاکەرەوەی "ئەوان"یان "جەماوەر"ەو یان هەرناوێکی تریان لێدەنێیت و، پشتگیری لە دەسەڵاتیان دەکات و دەبێتە ڕێگر لە بەردەم ڕووبەڕووبوونەوەی ڕەسەن یا داهێنەرانەدا "لەگەڵ خودی شتەکان خۆیاندا". هەروەها دیاردەی قسەی نارەسەن ئەوە ڕووندەکاتەوە کە بۆچی بوونگەرایی دژایەتی دۆگماتیزم Dogmatism و ئەو بیروبۆچوونانە دەکات کە لەبەر دەسەڵات یان مێژووی درێژیان لەناو دابونەریتدا قبووڵکراون. لە هەموو ئەم حاڵەتانەدا زمان لە ئەرکی ڕاستەقینەی خۆی لائەدات، وشەکان بۆ ماوەیەکی درێژ بەکاردەبرێن، بەڵام تەنها وەك وشە دەیانبینین و هیچی دی. کرانەوە ڕوونادات و، ڕێمان پێنادرێ ئەو واقیعە ببینین کە ئەم وشانە گوزارشتی لێدەکەن.

هەر بۆیە فەیلەسووفی بوونگەرا واپەسەند دەکات بگەڕێتەوە بۆ سەرچاوەکان و ڕووبەڕووی شتەکان بێتەوە وەك ئەوەی کە هەن، نەك وەك ئەو شێوازەی کە دەڵێن هەن. ئەمەش مانای ڕەتکردنەوەیەکی لەخۆباییانە نییە بۆ تەواوی نەریتەکان چ لە فەلسەفە و چ لە خوداناسی و هەروەها هونەردا، بەڵکو مانای لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەییانەیە بۆ نەریت، بە جۆرێك کە واقیعمان وەکو خۆی بۆ بگوێزێتەوە.

---

* دۆگماتیزم Dogmatism ڕێبازێکە دەیەوێ بەهای ئەقڵ و توانای بۆ مەعریفە و گەیشتن بە یەقین بسەلمێنێت و بە پێچەوانەی ڕێبازی گومانگەرا و ڕێبازی ڕەخنەگەراوەیە. دۆگماتیزم وا دەبینێت کە زانینی مرۆڤ بێ سنوورە، ئەم ئاقارە لە فەلسەفەی ئەقڵگەراکاندا لە سەدەی حەڤدە و هەژدەدا باو بوو.

گەرچی شیکردنەوە و ڕەخنەی بوونگەرایانە بۆ زمان تەواو جیاوازن لە شیکردنەوەی مەنتیقیانەی زمان، بەڵام دەبێ ئەم دوو ڕوانگەیە بە تەواوکەری یەك بزانین، نەك دژ بە یەك، چونکە هەردووکیان دان بە گرنگیی زۆری زماندا دەنێن لە کاروبارەکانی مرۆڤدا و، بەوەدا کە دەشێ بە ئاسانی گومڕاکەر و فریودەر بێت و، بەو جۆرە پێچەوانەی مەبەست بپێکێت. هەردووکیشیان بە شێوازی جیاواز ڕێنومایی گشتی بۆ بەکارهێنانی دروستی زمان دەخەنەڕوو.

٣–سنوورەکانی هزر و زمان

لەم بەشەدا پتر لە جارێك ئاماژەمان بە شیکردنەوەی مەنتیقی دا، بەوپێیەی جۆرێکە لە فەلسەفە کە بایەخێکی تایبەتی بە زمان ئەدات. ئاشکرایە کە زۆربەی شیکارەکانیش پۆزیتڤیستن Positivists و بڕوایان وایە کە سنوورێکی دیاریکراو هەیە بۆ ئەو شتانەی لێیان دەدوێین یان بیریان لێدەکەینەوە، لانی کەم لێدوانێك یان بیرکردنەوەیەکی مانادار. لەم دوابەشەدا دەمەوێ بپرسم ئاخۆ شیکردنەوەی بوونگەرایانەش بۆ زمان دەتوانێ سنوورێکمان بداتێ، یان هەندێ ڕێگەی وامان بۆ پێشنیاز بکات کە بە هۆیانەوە پۆزیتیڤیزم بتوانێت خۆی لەو تەڵەزگەیە ڕزگاربکات کە تێی کەوتووە.

---

* پۆزیتیڤیزم Positivism تەوژمێکی فەلسەفییە کە لە سەدەی نۆزدە و بیستدا بەربڵاو بوو، کێشە تەقلیدییەکانی فەلسەفە ڕەتدەکاتەوە بەوپێیەی کێشەی میتافیزیکین و بە تاقیکردنەوە ناسەلمێنرێن و هەر بۆیە چارەسەریان نییە. ئەم ڕێبازە لە سێ شێوەدا پەرەی سەند: یەکەمیان پۆزیتیڤیزم لە فەرەنسا کە "کۆنت" و "لیتریە" و "لانت" نوێنەری بوون. دووەمیان لە نەوەدەکانی سەدەی نۆزدەدا "باخ" و "ئەفیناریۆس" نوێنەری بوون، سێیەمیشیان کاتێ گۆڕا بۆ پۆزیتیڤیزمی مەنتیقی کە بایەخ بە شیکردنەوە زمانەوانیەکان ئەدات و گرنگی بە شیکردنەوەی مەنتیقیانەی زانست ئەدات.

بێگومان تێگەیشتنی بوونگەرایانە بۆ مرۆڤ بەوپێیەی بوونێکە بەردەوام خودی خۆی تێدەپەڕێنێت، لە هەموو ڕوویەکەوە وامان لێدەکات بیرۆکەی سنورداری ڕەتبکەینەوە بۆ ئەو شتانەی دەیانلێین یا بیریان لێدەکەینەوە. پێم وایە زۆربەی فەیلەسووفە بوونگەراکانیش لەگەڵ داڤید جەنکینز David E. Jenkinzدا یەکدەگرنەوە کە دەڵێت "هێشتا بڕوام وایە کە یەکێك لەو شتانەی بە ڕووی بوونەوەری مرۆییدا دەوەستێتەوە ئەوەیە کە ڕووبەڕووی دەرفەتی بڕیاردان دەبێتەوە سەبارەت بەو شتەی کە پێویستە بیری لێبکاتەوە. گەر خەڵکی ئەو شتانەیان قبووڵ بکردایە کە باوانیان پەسەندیان کردوون، ئەوکات نە زانستمان دەبوو، نە هەندێ ڕەهەندی مرۆیی بەرز .." ئەم دەستەواژەیە لە بڕگەیەکدا هاتووە کە "جەنکینز" دژ بە "جیهانبینی"ی "جیهانی نوێ" دەوەستێتەوە بەوپێیەی دوا پێوەری بێ قەید و شەرت بێت بۆ ئەو شتانەی کە ئێمەی مرۆڤ دەتوانین یان دەبێ بیریان لێبکەینەوە، ئەم بڕگەیەش ئەو لێدوانەمان بیردەخاتەوە کە لە دوابەشدا سەبارەت بە چەنەبازی و "ئەوان" هاتووە کە خۆی بە بەڵگەنەویست دەزانێت و جیهان بۆ مرۆڤەکان لێکدەداتەوە بەرلەوەی هیچ ڕووبەڕووبوونەوەیەك لەگەڵ "خودی شتەکان"دا ڕووبدات.

هەندێ لە بوونگەراکان دژ بە "میتافیزیك"یشن، بەڵام من گومانم هەیە لەوەی بتوانین ناوی "پۆزیتیڤیست" یان لێ بنێین. پێشتر بینیمان کە چۆن ئەوان لەگەڵ ئەوەدا نین کە هزر و واقیع یەك شتن، چونکە واقیع هزر تێدەپەڕێنێت. ئەم "تێپەڕاندن"ەشە کە بوونگەراکانی شەیدا کردووە و دەیانەوێ شتێکی لە بارەوە بڵێن. مرۆڤ دەتوانێ بە دەربڕینێکی کەمێك جیاوازتر بڵێت، کاتێ فەیلەسووفی بوونگەرا وەکو دیاردەیەکی بوونگەرایانە لە زمان دەکۆڵێتەوە، بەم کارەی لە ڕێبازی پۆزیتیڤیزم دووردەکەوێتەوە. لەبەرئەوەی مرۆڤ لە زماندا گوزارشت لە خۆی دەکات، بەڵام هەر خۆیەتی ئەو بوونەی کە خودی خۆی تێدەپەڕێنێت و ئەو بوونەی کە لە قووڵایی خۆیدا نهێنیی ئەو بوونە دەزانێت کە بەردەوام لە خۆی دەردەچێت، چونکە سروشتی

ڕاستەقینەی لەو دەرچوونە و لە تێپەڕاندنی ئەو سنوورانەدایە. وات تێپەڕاندنی سنووری هەر دۆخێك كە خۆی تیا دەبینێتەوە.

هەڵبەت لای فەیلەسووفە جیاوازەكان، بە شێوازی جۆراوجۆر و بە پلەی جیا ئەم سنوورانەی هزر و زمان لادەبرێن. ئێمە هەر لە سەرەتای لێكۆڵینەوەكەمانەوە زانیمان كە ململانێیەك هەیە لە نێوان ئەو بوونگەرایانەدا كە مرۆڤ بە دوا ئامانج لە قەڵەم ئەدەن و ئەوانەی كە شیكردنەوەیان بۆ مرۆڤ بە خودا یان بە بوونەوە دەبەستنەوە. من تەنانەت سەبارەت بە كۆمەڵەی یەكەمیشیان وتم كە پۆزیتیڤیست نین. بەڵام بە تەنها كۆمەڵەی دووەمیان بایەخ بەوە دەدات كە چۆن زمان و هزر دەتوانن سنووری دیاردەكانی هەست و ئیدراكی خودیی بوونگەرایانە تێپەڕێنن.

لە لێدوانەكانی پێشووماندا باسی بیروبۆچوونە زووەكانی هایدیگەرمان كرد سەبارەت بە زمان و بەڵێنمان دا لە بیروبۆچوونەكانی دواتریشی سەبارەت بەم بابەتە بكۆڵینەوە. هایدیگەر لە نووسینەكانی زوویدا بڕوای وابووە كە زمان (یان با بڵێین: قسە) خەسڵەتێكی بوونگەرایانەیە، واتە توانایەكی بنەڕەتیی بوونە، كە سەر بە بوونەوەری مرۆییە. ئەمەش ئەو تێڕوانینە بوونگەرایانە نموونەییەیە كە بناغەی ئەو جۆرە شیكردنەوەیەیە كە تا ئێستا بابەتی ئەم بەشەمان بووە. بەڵام هایدیگەر لە كارەكانی دواتریدا لە لایەنە مرۆیی و بوونگەرایانەكانی زمان دووردەكەوێتەوە و وای بۆ دەچێت كە مرۆڤ زمانی دانەهێناوە و، توانای ئەوەی نەبووە دایبهێنێت . مرۆڤ بەرلەوەی توانای قسەكردنی هەبووبێت دەبووایە ڕووبەڕووی بوون ببوایەتەوە، چونكە زمان "ماڵی بوونە" و ئەمەش وێنەیەكی مەجازیی پەتی نییە كە لە ئەنجامی سەپاندنی وێنەی باوی ماڵەوە بەسەر بووندا دروست بووبێت. لەبەرئەوەی بیركردنەوەمان لە ماهیەتی بوون ڕێمان بۆ خۆشدەكات كە دواجار بگەینە بیرۆكەی ماڵ یان خانوو .

گەرچی هایدیگەر لە كتێبەكەیدا "بوون و زەمەن" خۆی لەوە ئەدزێتەوە كە پێی دەڵێین "سۆفێتیی وشە Wortmystic"، بەڵام نكوولی لەوە ناكرێ كە ئەو لە

نووسینەكانی دواییدا بەرەو ئەم ئاقارە هەنگاوی ناوە. زمان بە تـەنها مـاڵی بـوون نییـە، بەڵكو وردە وردە ئەو شەقڵ و ئەركانە دەگرێتە خۆی كە پێشتر دراونەتە پاڵ بوون. لـەو شێوازە ئاشكرایانەی كە سـۆقێتیی وشـە لای هایدیگـەر پیـشاندەدات شـەیدابوونێتی بـە وشەسـازی و مانـا ئەسـڵی و سـەرەتاییەكانی وشـەكان (ئەمـەش پەرەسـەندنێكە لـە قۆناغێكی زووی فەلسەفەكەیدا روویدا). ئەوە بوو پێشتر سەرنجی ئەو شێوازەیمان دا كە چۆن تێگەیشتنی بۆ حەقیقەت بە وشەی **A-Letheia**ی یۆنانییەوە بەستەوە كە بە مانای پەردەهەڵماڵین دێ. هەروەها لەگەڵ وشەی یۆنانیی تـری كۆلـیەوە، لەبەرئـەوەی بـڕوای وابوو كە بوون لە ڕێی ئەم وشـانەوە گوزارشـت لـە خـۆی دەكـات. بـە هـەمان شـێوە لـە وشەی ئەڵمانیشی دەكۆڵییەوە، لەبەرئەوەی بڕوای وابـوو كـە "زمـانی ئـەڵمانی لـە ڕووی ئەو توانایانەوە كە دەیخاتە بەردەم هزر لەگەڵ زمانی یۆنانیدا وێك دێتەوە، چـونكە ئـەم دوو زمانە لە هەموو زمانەكانی تر بەهێزترن و لە هەمووشیان ڕۆحانیترن" .

دەشێ لێكۆڵینەوە فینۆمینۆجییەكەی هایدیگـەر بـۆ وشـە بـەو پێیـەی كلیلـی مانـای بوونە، هەندێ جار زۆر بە سوودبێت، بەڵام هەندێ لە ڕەخنەنووسان ڕایـان وایـە كـە ئـەو پاساوانەی هایدیگەر كە پشت بـە وشەسـازی دەبەسـتن لاوازتـرین بەشـی فەلـسەفەكەی پێكدێنن.

گومان لەوەدا نییـە كـە تێڕوانینـی هایدیگـەر بـۆ زمـان زیـاتر ڕێگـە بـە بـەكارهێنانی ڕەمزییانـەی زمـان ئـەدات وەك لـە تێڕوانینـی ئەزموونگـەرایی مـەنتیقی **Logical Empiricism** . گەرچـی نـاتوانین بـە هـەمان ئـەو زمانـە پیـشەییەی كـە سـەبارەت بـە بوونەوەرە كۆتادارەكان پێی ئەدوێین، لە بارەی نهێنیی ئاڵۆزی بوونەوە بـدوێین. ئەگـەر هەر زمانێك ماڵی بوون و بەخشـشی بـوون بێـت، كەواتـە دەبـێ جۆرێـك لـە كەشـفبوونی شەقڵی بوون بە خۆیەوە بگرێت.

---

[*] هەر پـۆزیتیڤیزمی مەنیقییـە، گەرچـی نـاوی "ئەزموونگـەرایی مـەنتیقی" بەسـەر فەیلەسـووفانی پۆزیتیڤیزمی مەنتیقی لە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكادا دابڕاوە.

کێشەی پەیوەندیی زمان بە نهێنیی ئاڵۆزی بوونەوە کارل یاسپەرزیشی بە خۆیەوە مەشغوڵ کردبوو. لێکۆڵینەوەکەی ئەو کە لە چەند گۆشەنیگایەکی دیاریکراوەوە بوو، کاملتر بوو لە لێکۆڵینەوەکەی هایدیگەر، گەرچی ئەمیش وەك ئەو ئاڵۆز بوو. پێدەچێ یاسپەرز سێ ئاستی بۆ هزر و زمان دیاریکردبێت: "ڕواڵەت لە چەمکەکاندا وەسف دەکرێ و بیری لێدەکرێتەوە. ئاماژەکان Signsیش ئەوە دەگوێزنەوە کە من چیم و دەتوانم ببم بەچی. بەڵام واقیعی باڵا (یا بڵندرۆ)، کە بە تەنها ئادەمیزاد تاقیی دەکاتەوە، لە جفرە Ciphersدا خۆی دەنوێنێت . جفرەش (یاسپەرز ئەم زاراوەیە بەسەر زاراوەی ڕەمز Symbolدا پەسەند دەکات) دەلالەت لە "ئەو زمانەی واقیع دەکات کە بە تەنها بەم شێوەیە نەك بە شێوەیەکی تر دەبیسترێ و ئەدوێنرێ". هەر لە ڕێی ئەم زمانەشەوەیە کە دەتوانین باڵابوون Trascendence وەك قەوارەیەکی مەعقول وێنا بکەین. بەڵام ئێمە ئەگەر تەسلیمی هەموو وردەکارییەکانی زمان بین، دەکەوینە خورافاتەوە. "مەگەر ئەوەی کە ئەم زمانە ناکۆتاو داخراو و زوو تێپەڕ بێت، ئەگینا بە بابەتبوونی باڵابوون "ترانسندنس" ئەگۆڕێ بۆ خورافە، لە ڕاستیشدا خورافە واتە باڵابوون بکەیت بە بابەت" .

یاسپەرز وا نموونە بۆ جفرەکان دەهێنێتەوە: خودای دیاریکراو، خودای تاك و تەنیا، خودای بەرجەستە. ئەمانە هەموو بە باڵابوونەوە پەیوەستن، بەڵام هیچیان بە شێوەیەکی ئەقڵانی باڵابوون وێنا ناکەن و بیرۆکەیەکی وردمان لە بارەیەوە نادەنێ: کەواتە ئایا دەتوانین بڵێین کە ئەم جفرانە ناوەرۆکێکی مەعریفییان هەیە؟ بە گوێرەی زاراوەکانی یاسپەرز، مرۆڤ ئەبی نکوولی لەمە بکات، لەبەرئەوەی هەر مەعریفەیەك لای ئەو شێوەی خود –بابەت بە خۆیەوە دەگرێت. بەڵام جفرەکان مەعریفەیەکمان نادەنێ بە مانا تەسکەکەی، لەگەڵ ئەمەشدا جفرەکان بە تەنها کۆمەڵێك ڕەمزی بەتاڵ نین کە پەیوەندییان بەو باڵابوونەوە نەبێت کە لە بارەیەوە ئەدوێین. ململانێیەکی بەردەوام لە نێوان جفرەکاندا هەیە، ئەو جفرەیە سەرکەوتنیش بەدەستدێنێت، توانا و شایستەیی لە

جفرە ڕەتکراوەکان زیاتر دەبێت. گەرچی جفرەکان ناتوانن بـاڵابوون وێنابکـەن، یـان بـە بابەتی بکەن، بەڵام بیرۆکەیەکمان لە بارەیانەوە ئەدەنێ. بەرەو ئەودیو هـزری نابـاوەوە دەمانبەن، بەڵام خۆشـیان جـۆرێکن لـە تێفکـرین. گەرچـی بیروڕاکـانی یاسـپەرز ئـاڵۆزتر خۆیان دەنوێنن کاتێ باوەڕی خـۆی بـەوە نیـشان ئـەدات کـە ئێمـە دەتـوانین جفرەکـان خۆیشیان تێبپەڕێنین، لەبەرئەوەی ئـەو لـە بـارەی پـارادۆکس (موفارەقـە)ێکـی سـەیری "زمانێکەوە ئەدوێت کە کۆتایی ڕامانەکانی سۆفییەکان و سەرسامیی خـۆی بـۆ سـۆفییە ئاساییەکان پیشان دەدات، گەرچی لـەناو سـۆفییە ئەوروپاییەکانیـشدا نـاوی "مایـستەر ئیکهارت Meister Eckhart" دەهێنێتن کە هەروەکو پێشتریش سەرنجمان دا لـە هەنـدێ ڕووەوە لە هایدیگەر دەچێت، "هێزێکی سەیر لەو هەوڵانەدا هەیە کە هەر بـۆ تێپەڕانـدنی واقیع نین، بەڵکو بۆ تێپەڕاندنی جفرەکانیش، هەروەها بـۆ گەیـشتن بـەو بنـچینەیەی کـە سەراپاگیرە و بیری لێناکرێتەوە و باسی ناکرێ" . یاسـپەرز بـاس و وەسـفی ئـەو بینـا بوودابییە گەورەیە دەکات کە پێی دەڵێن "بۆرۆ بۆدۆر Boro Budor" لە دوورگەی جـاوە، بەوپێیەی نموونەیەکە بۆ بیرکردنەوە (یان با بڵێین بەرهەمی بیرکردنەوەیە یـان زمـانێکی ناوشەییە) کە جفرەکانیش تێدەپەڕێنێت. بە قسەی یاسپەرز، ئەم بینایە "ئاوێتەیەکە لە وێنـە و ڕەمـز و ڕێکخـستنی شـوێن و بزاوتـی دیدەنیکـەران و، هـەموو ئەمانـە پێکـەوە وێنەیـەکی سەرسـامکەری هـزری بوودابیمـان دەداتـێ کـە هـەموو جفرەکـان تێدەپەڕێنێت" .

لە ڕاستیدا ئا لێرەدا دەگەینە دوا سنوورەکانی هزر، دەگەینە هەوڵدان بۆ بیرکردنەوە لەو شتەی بیری لێناکرێتەوە. لە کۆتاییدا ئەوە ڕوون دەبێتەوە کە پەیوەندیی بـەتین لـە نێوان ڕێبازی سۆفیزم و ڕێبازی پۆزیتیڤیزمدا هەیە، چـونکە هـەردووکیان لـە ئاسـت ئـەو شتەدا کە بیری لێناکرێتەوە یان گوزارشتی لێناکرێ، پەنا بۆ بێـدەنگی دەبـەن. شـتێکی ڕوون و ئاشکراشـە کـە ڤیتگنـشتاین لـە قۆنـاغی سـەرەتایدا، واتـە قۆنـاغی "نامـەی مەنتیقی– فەلسەفی"، لە سەرێکەوە پۆزیتیڤیـست بـوو، لـە سـەرێکی تریـشەوە سـۆفی

بوو. بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا سۆفیزم و پۆزیتیڤیزم تەواو لـە یـەك جیـاوازن، فەیلەسـووفی پۆزیتیڤیـست زۆر زووتـر لــە سـۆفی خـۆی بەدەسـتەوە ئــەدات. پێدەچـێ شـێوەی هەڵسەنگاندنی ئێمە بۆ تەسەووف دیاریکەری شێوەی هەڵسەنگاندنی ئێمە بێـت بـۆ ئـەو حاڵەتە میتافیزیکیانەی هزر و زمان کە لای هەندێ بیرمەندی بوونگەرای وەکـو هایدیگـەر و سارتەر دەیبینینەوە. لەبەرئەوەی من بڕوام وایـە کـە بیرکردنـەوە و ڕامـانی ئـەقڵانی و ڕامانی ڕۆحی و نزا و فەلسەفە و خواناسی، هەموو پێکەوە پەیوەستن (گەرچی بێگومـان لە یەکتریش جیاوازن) بۆیە بە بـڕوای مـن دەشـێ هـزر و زمـان پـەل بـۆ ئـەو ئاقارانـەش بهاوێژن کە لەم بەشەدا ئاماژەمان بۆیان کرد.

بەشی هەشتەم

هەستو سۆز

١–هەستو سۆزو فەلسەفە.

٢–هەندێ سەرنجی گشتی لەسەر هەستو سۆز.

٣–دڕدۆنگی (قەلەق).

٤–هەندێ هەستو سۆزی گرنگی تر.

١–هەستو سۆزو فەلسەفە

هەر لە زووەوە فەلسەفە لەوەی کۆڵیوەتەوە کە پێی دەڵێن: هەستو سۆزو جۆشو خرۆش. چونکە ئەمانە بەشێکن لە تانوپۆی ناوەوەی مرۆڤو هەر هەوڵدانێك بۆ ناسینی مرۆڤ ناتوانێ فەرامۆشیان بکات. هەر لە ئەفلاتوونو ئەرستۆوە تا چاخە نوێیەکانیش فەیلەسووفان هەوڵیانداوە ژیانی سۆزدارانەی مرۆڤ شیبکەنەوەو بە ئادەمیزادەوە ببەستنەوە، بەو پێیەی بوونەوەرێکی ئاکارگەرای ئاقڵە.

بەڵام فەیلەسووفەکان بەردەوام بە چاوی گومانەوە سەیری هەستو سۆزەکانیان کردووە. لەبەرئەوەی فەلسەفە بەوپێیەی بیرکردنەوەیەکی ئەقڵانییە، هەوڵدانە بۆ چوونە سەروو هەواو هەوەسەکانەوە. فەیلەسووفیش عادەتەن خۆی لە سۆزو هەڵچوون دەپارێزێتو هەوڵدەدات بەدەر لە هەستو سۆزو هەڵچوون لە شتەکان بگات. خۆ گەر هەست وسۆزی لەناو چوارچێوەی فەلسەفەدا دانابێت، لەبەرئەوە بووە بیخاتە بەر توێژینەوەی ئەقڵانی، لەم حاڵەتەشدا وەکو سەرچاوەیەك بۆ حەقیقەتی فەلسەفی دانی

پیانەناوە، بەڵکو وایداناوە کە کاریگەرییەکی زیانبەخشی هەیە. واتە پێویستە لێی تێبگەین تا بە پێی توانا نەهێڵین کاریگەریی هەبێت بۆ دوورخستنەوەی هزر لە ڕەوتی ئەقڵیی خۆی.

بێگومان بۆچوونی ئاوارتەش هەیە لەو هەڵوێستانەی بە گومانەوە دەڕواننە هەست و سۆزەکان. بۆ نموونە پاسکال Pascal بڕوای وابوو کە دڵ بیانووی خۆی هەیەو، دەشێ ئەم "بیانووانەی دڵ " لانی کەم لە هەندێ بۆنەی دیاریکراودا لە بیانووەکانی ئەقڵ باڵادەستتر بن. تەنانەت ئەو فەیلەسووفانەش کە زۆر لایەنگری ئەقڵ بوون، هەندێ جار سەرسامیی خۆیان بۆ مۆرکی گشتگیرو ڕاستەوخۆی ئەو جۆرە تێگەیشتنە پیشان داوە کە لە هەستو سۆزەوە سەرچاوەیان گرتووەو لەگەڵ ئەو تێگەیشتنە پەرشەدا بەراوردیان کردووە کە ئەنجامی بیرکردنەوەی مەنتیقی بووە. بۆ نموونە برادلی F. H. Bradly* دەڵێت هەستو سۆز کلیلی باڵاترین جۆری بیرکردنەوەیە، لەوانەیە هەر لەبەرئەمەش بێت کە وا وەسفیان کردووە بەوەی "دواجار ئەو دژی ئەقڵە" ، سەرەڕای ئەنجامگیرییە مەنتیقییە بەرزەکانی.

بەڵام بە شێوەیەکی گشتی مرۆڤ دەتوانێت بڵێت کە فەیلەسووفەکان بایەخ بە لێکۆڵینەوەی "فەلسەفەی ویژدان یان هەستو سۆز" نادەن، تەنها لەو ڕووەوە نەبێت کە ئەم لێکۆڵینەوەیە دەبێتە لێکۆڵینەوەیەکی ئەقڵانی بۆ هەڵچوونەکانو هەستو سۆز. هەموو جارێکیش ئەو فەلسەفەیەی کە هەستو سۆز تیایدا زاڵ بووە، ئەفەرۆز کراوە (وەکو هەر "فەلسەفەیەکی ژیان") بەو بیانووەی کە ناگاتە ئاستی فەلسەفەو ئەرکی پێداویستییەکانی حەقیقەت بە جێ ناهێنێت.

---

* فرانسیس هیربرت برادلی (١٨٤٧–١٩٢٤) نوێنەری گەورەی ئایدیالیزمی ئینگلیزی، لە پەیڕەویکارانی هیگڵیزمەو دەڵێت کە حەق کامڵەو ناگۆڕێت. لە گرنگترین کتێبەکانی: "ڕواڵەتو حەقیقەت" و "پرنسیپەکانی مەنتیق".

بەڵام لەگەڵ هاتنی بوونگەراییدا سەرلەنوێ کێشەی هەستو سۆزو پەیوەندیی بە فەلسەفەوە سەری هەڵدایەوە. لەمەشدا من مەبەستم لە لافە توندڕەوەکانی بیرمەندێکی وەکو ئۆنامۆنۆ Unamuno نییە سەبارەت بە هەڵچوونو "دڵ"، ئەوەندەی مەبەستم ئەو لێکۆڵینەوانەیە دەربارەی هەستو سۆز کە هاوسەنگترنو لای فەیلەسووفانێکی وەکو سارتەرو هایدیگەرو ڕیکۆرو مارسیل دەیبینینەوە. دواجاریش دەتوانین بڵێین کە ئەو فینۆمینۆلۆجیی هەڵچوونەی فەیلەسووفانێکی بوونگەرا خستوویانەتە ڕوو، وەکو یەکێك لە دەسکەوتە مەزنەکانیان دەمێنێتەوە. بەڵام من لەو باوەڕەدام کە بوونگەرایی بە تەنها فەلسەفەیەك نییە بۆ ویژدان یان هەستو سۆز بەو مانایەی کە بیروبڕواکانی زیاتر لەسەر بنەمای هەستو سۆز بێت نەك ئەقڵ.. چونکە ئێمە تەنانەت لای گەورەترین نوێنەری بوونگەراییش ڕووبەڕووی هەستو سۆزی پەتی نابینەوە. بەڵکو ڕووبەڕووی هەستو سۆزێك دەبینەوە کە ئەو فەیلەسووفە بۆ ماوەیەکی درێژ بە شێوەیەکی ئەقڵانی بیری لێکردۆتەوە. هەرچۆن ئەم فەیلەسووفانە وا سەیری هەستو سۆزمان دەکەن کە ڕێگایەکی ترە بۆ گەیشتن بە حەقیقەتی فەلسەفی. هەستو سۆز دژی ئەقڵو هزر نییە، بەڵکو سەرچاوەی هەندێ ئەنجامی ڕوانینە کە دەشێ پوخت بکرێنەوەو لە ڕێی هزری فەلسەفیەوە بۆ کەسانی دی بگوێزرێنەوە. جگە لەوەی کە دەشێ ئەمانە لە قووڵترین ئەنجامەکان بنو نزیکترینیان بن لێمانەوە.

بوونگەرایی فەلسەفەی هەستو سۆز نییە، بەڵام لە تانوپۆی گشتیی بوونی مرۆییدا دان بە گرنگیی هەستو سۆزدا ئەنێت. ئەگەر ئێمە وا سەیری هەستو سۆزمان کرد کە شتێکی دابڕاوو جیایە، واتە ئێمە مامەڵەمان لەگەڵ شتێکی ئەبستراکتی پەتیدا کرد. بەڵام ئێمە بۆمان دەرکەوت کە ڕێبازی ئەقڵپەرستیش شتێکی ئەبستراکتەو، دەشێ هێشتا ئێمە لەژێر کاریگەریی "سایکۆلۆژیای تواناکان"دا بین کە لە کۆندا هەبووە، بە جۆرێك کە لەو بڕوایەدا بین کە ئەقڵو هەڵچوونەکانو ئیرادە کۆمەڵێك هێزی جیا بن لە "دەروون"، نەك هەندێ شت کە لەناو ناواخنی گشتیی ئەزموونی مرۆییدا دیاریمان

کردبێت، ئەو ناواخنەی کە لە هەر چرکەساتێکدا تـوخمی ئـەقڵیو ئینفیعالیو ئـیرادی لەخۆ دەگرێتو، ناشتوانین دیوای گەورە لە نێوانیاندا دابنێین، چونکە هەموویان سەر بە گشتێکی زیندوون. هەر بۆیە ئەوەی بوونگەراکان سەبارەت بە هەستو سۆز دەیڵێن نابێ بە دابڕاوی لێی بڕوانین، بەڵکو دەبێ لە ڕەوتگەی هەوڵیاندا بۆ خستنەڕووی فەلسەفەیەکی زیندوو بۆ بوونی مرۆیی لە چوارچێوەی گشتیدا تێیبگەین.

٢-هەندێ سەرنجی گشتی

لەسەر هەستو سۆز

دەمێکە دان بەو ڕاستییەدا نراوە کە هەڵچوونەکان پەیوەندییەکی توندوتۆڵیان بە جەستەو حاڵەتە جۆراوجۆرەکانی جەستەوە هەیە. ئەوەتانێ کاتێ مرۆڤ تووڕە دەبێت نیشانەی جەستەیی پێوە دەبینین: لەوانەیە دەموچاوی سوور هەڵگەڕێت، یان چاوی ببریسکێتەوە، یان دەنگی بەرزبێتەوەو گڕبێتو لەشی حاڵەتی هەڕەشەکردن بە خۆیەوە بگرێت. لەم دواییەدا زۆر بە ڕوونی بنەمای جەستەیی هەڵچوونەکان شی کراوەتەوە. ئەمڕۆ شیکردنەوەی دەروونی بۆ تووڕەبوون زۆر لە شیکردنەوەی فسیۆلۆژییەوە نزیکە، چونکە ئەویش باس لە: هۆرمۆنو لێدانی دڵو کۆئەندامی دەماری سەمپەتاویو هتد.. دەکات. لانی کەم لە سەردەمی "ویلیەم جەیمس W. James"* وە دەرکەوتووە کە "زانستی ئەقڵانی"ی تیۆرەیی ناتوانێت شیکردنەوەیەکی قەناعەتپێکەری

---

* ویلیەم جەیمس (١٨٢٤-١٩١٠) فەیلەسووفێکی ئەمریکی بوو، لە دامەزرێنەرە دیارەکانی پراگماتیزمەو گەلێ باسی گرنگی لە بواری دەروونناسیدا نووسیوە. لە بەرهەمەکانی: "بنەماکانی دەروونناسی" (١٨٩٠)، "ئیرادەی باوەڕ" (١٨٩٧)، "پراگماتیزم" (١٩٠٧).

هەڵچوونەكانمان بداتێ، بەڵكو ئەبێ لە بایۆلۆجی یان زانستی ئـەركی كۆئەندامەكانـدا بـە دوای ئەوەدا بگەڕێین.

وەلێ جەختكردنـەوە لەسـەر گرنگیـی بنـەمای فـسیۆلۆجیی ئـەو هەڵـچوونانە بـەلای بوونگەرایییەوە شتێكی نائاسایی نییە. ئەوە بوو پێشتر زانیمـان كـە بـە لای فەیلەسـووفی بوونگەراوە بوونی مرۆیی واتە بوون —لـە— جیهانـدا، ئەمـەش لـە ڕێـی ئـەو جەسـتەیەوە دەبێت كە هەیەتی (یان لەبەرئەوەی خۆی جەستەیە)، بەم جۆرە ئەوان وا لـە ئـادەمیزاد دەگەن كە یەكەیەكی دەروونی— جەستەییە. هیچ لێدانەوەیەكی بوونگەرایانەش نییە كـە لایـەنی جەسـتەیی فـەرامۆش بكـات، بـەلاّم بێگومـان لێكدانـەوەی بوونگەرایانـە لـە لێكدانەوەی فسۆلۆژییانەی پـەتی جیـاوازە، هـەروەها لـە لێكدانـەوەی سـایكۆلۆژییانەی پەتیش. لە كاتێكا ئەم لێكدانەوەیـەی دواییـان بـە لای لێكدانەوەیـەكی ڕەفتارگەرایانـەدا دەشكێتەوە، ئەوا فەیلەسووفی بوونگەرا كە داوای لێكدانەوەی زیندوو دەكات ڕای وایە كە لێكدانەوەی ڕەفتارگەرا لێكدانەوەیەكی ئەبستراكتە، بـەلاّم ئەمـەش مانـای نكـووڵیكردن نییـە لـە بـەكارهێنانیو سـوودلێوەرگرتنی لـە هەنـدێ ڕەوتگـەی دیـاریكراودا، بـەڵكو نكووڵیكردنە لەوەی كە لێكدانەوەی ئەزموونگەرا بۆ هەڵـچوونەكان لێكدانەوەیـەكی كامـڵ بێت. چونكە پێویستە ئەزموونی ناوەوەیی بخرێنە سەر دیاردەكـان، ئـەو دیاردانـەی كـە دەبینرێن، ئەم ئەزموونە ناوەكیـەش ناناسـرێ بـە تـەنها لـە ڕێـی بەشـداریكردنی بـوونی هەڵچونانەوە نەبێت. بەلاّم لێكدانەوەی بوونگەرایانە بۆ هەستو سۆز بە تـەنها بایـەخ بـە لایەنی ناوەوەی خود نادات (وەكو ئەوەی ئەم لایەنە شتێكی دابـڕاو بێـتو لـە بۆشـاییدا بێت)، بەڵكو بایەخ بە لایەنی فیزیكی یان جەستەییش ئەدات. بەلاّم ئەو جەسـتەیەی كـە كەسێكی بەرجەستە (جەستەدار) تـاقیی دەكاتـەوە، نـەك ئـەو جەسـتەیەی كـە دەبێتـە بابەتێكی پەتی بۆ سەرنجدانی دەرەكی.

پێشتر لەم كتێبەدا بینیمان كە ئێمە لە ڕێی جەستەوە لـەم جیهانـدا هـەینو هـەر لـە ڕێی جەستەشەوە بەشداری لە ڕووداوەكانیدا دەكەین. لە ڕاستیدا ئەم هەستو سۆزانەی

کـە لـە گۆشـەنیگایەکی تایبەتییـەوە ڕووداوی جەسـتەیین (فیزیکـیو دونیـایین) و لـە گۆشـەنیگایەکی تریـشەوە ئـەزموونی نـاوەوەی بوونـەوەرن، ڕەنگـە گـرنگترین ڕێگـای ڕاستەوخۆی ئێمە بن بۆ کرانەوە بە ڕووی جیهاندا. لەبەرئەوەی لەوانەیە بـە تـەنها ببینـە تەماشاکەرێکی جیهان کاتێ ئـەو دەرکـە هەسـتییانەمان لا دروسـت دەبێـت کـە لـە ڕێـی ئەزموونی هەستەکانەوە لامان پێکدێن، بەڵام هەستو سـۆزەکانمان وامـان لێدەکـەن بـە شـێوەیەکی ڕاسـتەوخۆ لـە جیهانـدا بەشـداربین. بـەم جـۆرە دەرککـردن لـە ڕێـی هەستەکانەوە دەبێتـە بناغـە بـۆ تێگەیـشتنی بابەتییانـەی جیهـان. لەبەرئـەوەی مـن لـە بابەتەکـە جیادەبمـەوە تـاوەکو بابـەتێك لەبەردەممـدا قـوت بێتـەوە، بـەڵام لـە حاڵـەتی هەستو سۆزدا، من لەگەڵ ئـەو شـتەدا دەبم بـە یـەك کـە هەسـتی پێدەکـەم، نـزیکترین دەرکی هەستیش بۆ ویژدان بەرکـەوتن (لمس)ە. ئـەوەی مەبەسـتیـشە ئەوەیـە کـە بـەر شتێك کەوتن واتە هەستکردن پێیو چوونە ناو پەیوەندییەکی توندوتۆڵەوە لەگەڵیدا.

لەبەرئەوەی من لە ڕێی هەستو سـۆزەکانمەوە بـە شـێوەیەکی ڕاسـتەوخۆو دانـسقە بەشداری لە جیهاندا دەکەم، کەواتـە ئـەم هەسـتو سـۆزانە دەبنـە تۆمارێـك –گـەر ئـەم دەربڕینـە شـیاو بێـت– بـۆ بـوونم –لـە– جیهانـدا. ئـەو زمانـەی هەنـدێ فەیلەسـووفی بوونگەراش بەکاری دەهێنن بە ئاشکرا ئەم بیرۆکەیە ڕووندەکاتەوە. ئەوەتانێ هایدیگـەر دەربارەی ئەو حاڵەتە ئەدوێت کە ناویـدەنێت **Gestimmtheit** واتـە تـەبایی یـان گونجـان لەگەڵ جیهاندا. ڕیکۆر **Recoeur**یش خوازەیەکی هاوچەشـن بـەکاردێنێت کـاتێ بـاس لـە پلەی تۆن **Tonalite** دەکات، وەك ئەوەی لەسـەر مـرۆڤ پێویـست بێـت کـە لەگـەڵ پلـەی تۆنی جیهاندا بگونجێت. هەر ئەم نووسەرە وشەی کەشوهەوا **atmospheric** بـەکاردێنێت سەبارەت بەو شتانەی بە هەستو نەستەوە پەیوەستن. کەشوهەواش ئـەو شـتانەن کـە دەورمان ئەدەن، هەروەها ئەو هەناسـەیەیە کـە ئەیـدەین، چـونکە ئێمـە بـە جۆرێـك لـە جۆران لە ڕێی هەستو سۆزەزە لە جیهاندا "هەناسە ئەدەین" و تیایدا تێکەڵ ئەبین بەو پێیەی بریتییە لەو ژینگەیەی کە تیایدا ئەژینو ئەجووڵێینەوەو، بوونمان تیایدایەتی.

ئایا هەڵچوون هەیە بنەمای جەستەیی نەبێت؟ لانی کەم مرۆڤ دەتوانێ بڵێت کە هەندێ هەستو سۆز هەن کە مۆرکی جەستەیی‌و دونیایی بە سەریاندا زاڵترە لە هەندێ هەستو سۆزی ترو بە ئاشکراش ئەوە دەبینین. بۆ نموونە پێدەچێت ئەو هەستی جوانییەی کە دیمەنی ئاسمانی ڕازاوە بە ئەستێرە لای مرۆڤ دەیبزوێنێت، پەیوەندیی زۆر بەتنیتر بێت بە لایەنی جەستەییەوە لەو هەستی جوانییەی کە تێڕامان لە هاوتایی ماتماتیکی تیۆرە گەردوونیەکەی کۆپەرنیکۆس دەیبزوێنێت. گەر بمانەوێ نموونەیەکی تر بهێنینەوە، ئەوا دەبینین کە "کانت" بڕوای وابوو هەستکردن بە ڕێز کە گرنگییەکی زۆری بە ژیانی ئاکاری بەخشیوە، هەستێکی ئەقڵانیی جیاوازە لەو هەوەسانەی کە بە ئەزموونی جەستەییەوە پەیوەستن. شتێکی بەڵگەنەویستیشە کە هەستو سۆزو هەڵچوونی وا هەیە کە پەیوەندیی بە جەستەوە– بۆ نموونە– لە ترسو تووڕەیی زۆر لاوازترە. بەڵام سەرباری ئەمانەش، پێدەچێ بەرزترین هەستو سۆزەکانیشمان ڕەگوڕیشەی لە بوونمان –لە– جیهاندا بێت. یان گەر بمانەوێ وردتر بین، ئەبێ بڵێین لە بوونمان –لەگەڵ ئەوانی تردا– لە جیهاندا. چونکە بۆ نموونە ڕێز وابەستەیە بە بوونمانەوە لە کۆمەڵگایەکی ئەخلاقیدا، جگە لەوە ئاشکرایە کە ئەم ویژدانە "ئەقڵانی"یە زۆر نزیکە لە هەندێ هەستی ترەوە کە زیاتر مۆرکێکی "هەڵچوونئاسا– ئینفیعالی"یانەیان بەخۆوە گرتووە، وەکو: ڕێزو، سەرسامبوونو سام. پۆڵ ڕیکۆریش سەبارەت بە ڕێز دەڵێت کە ڕەگوڕیشەی "دەگەڕێتەوە بۆ شتێك کە لە مەیل بۆ ئەقڵانیەت" دەچێتو لەمەشدا دەشوبهێتە سەر "دەستو دڵکراوەیی لای دیکارت، کە لە یەك کاتدا هەم کردارەو هەم ئارەزوو (یا هەڵچوون): کردارێکی ئیرادەی ئازادەو، ئارەزوویەکیشە لەناو قووڵایی جەستەدا" . پێدەچێ هەستو نەستیش بکەوێتە نێوان پرۆسە بایۆلۆژییە پەتیەکانی جەستە (کە لە زۆریان بێئاگاین یان هەندێکیان تەواو نائاگایانە ڕووئەدەن) و ئەنجامدانی هۆشمەندانەی بیرکردنەوەی ئەقڵانی. بۆ نموونە، لەو دابەشکردنە سێ پارچەییەی "دڵ"دا لای ئەفلاتوون، دەبینین کە دڵ هەم لە

ئارەزووەکانی جەستەو هەم لە ئـەقڵیش جیـاوازەو، وا وەسـف دەکـرێ کـە هەنـدێ جـار لەگەڵ ئەمیانو هەندێ جاریش لەگەڵ ئەوی تریاندا کاردەکات (کۆمار ٤٤٠–٤٤١).

ئەگەر تا ئێستا شیکردنەوەمان بۆ هەستو سۆز ڕاست بووبێـت، بـە جۆرێـك بتـوانین دان بەوەدا بنێین کە وامان لێدەکات لەگـەڵ جیهانـدا بگـونجێینو، هـەروەها ئـەوەی کـە هەستو سـۆزە باڵاکـانیش بـە ئەقڵـەوە پەیوەسـتن، ئـەوا بـە دوور نـازانرێ کـە دەشـێ هەستو سۆز ڕوانینی ڕەسەنی وامان بداتێ کە بایەخی فەلسەفیی خـۆی هـەبێت، بـەڵکو ئەم پەیوەندییە بەهێزەی بە هۆی هەستو سۆزەوە لەگەڵ جیهانـدا دەمانبێـت لەوانەیـە حەقیقەتی وامان بۆ کەشف بکات کە هەرگیز نەتوانین بە تەنها لە ڕێی بینینەوەو لە ڕێـی هەستەکانی ترەوە پێی بگەین.

بەڵام ئایا ناتوانین بڵێین کە ئەمـە قـسەیەکی بێمانایـە؟ ئـاخۆ ئـەو حاڵـەتو هەسـتە تێپەڕانەی دێنو دەڕۆن بە تەنها لە زەینماندا هەن؟ ئیدی ئەم هەسـتە فریودەرانـە چـۆن دەتوانن پەردە لـە ڕووی واقیعێك هـەڵبماڵن کـە لـە سـەروو خـودی ئێمەوەیـە؟ پێناچـێ شتێك هەبێت لە هەست "خودی" تر بێت. من کاتێك هەست بە ئازاری ددانم ئەکەم، ئـەو ئازارە بە تەنها تایبەتـە بـە خـۆم. گەرچـی ددان ئێشەی وا هەیـە کـە هـەموو شـتێك لـە هوشـیاریدا دەسـڕێتەوە. بـەڵام بێگومـان ئـازاری ددان ئاماژەیـە بـۆ شـتێکی بابـەتی، حاڵەتێکی ماددی ئەو ئازارەی دروستکردووە کە بەشێکە لـە جەسـتەی مـن (بـەو جـۆرە بەشێکیشە لە من) و بەشـێکە لـە جیهـانیش. بـەڵام بـا نموونەیـەکی تـر بهێنینـەوە: وای دادەنێم سەیری کۆمەڵێك دارو درەختی سووتاو ئەکەم لـە بنـاری گردێکـی ڕەشـدا، دوای ئەوەی ئاگر لە دارستانێك بەربووەو دەڵێم: "ئای کە دیمەنێکی خەمناکە!" ئەم قسەیەم چی دەگەیەنێت؟ ئایا شتێکی خەمناکو خەفەتاوی لەسەر گردەکە هەیە؟ یان زمان مـنی گـومڕا کـردووە؟ ئێمـە وشـەی وەکـو "خـەمناك" و "خەفـەتاوی" بـۆ ئـەو شـتانە بەکاردەهێنین کە لە دونیادا دەیانبینین، بەڵام ئـاخۆ لـە ڕاسـتیدا ئـەم سیفەتانە بەسـەر خۆماندا ناسەپێن؟ پێدەچێ من خەمناك بم کە سەیری گردەکـە دەکـەم، نـەك گردەکە.

ئەوە منم کە هەستو سۆزی خۆم دەخەمە سەر (ئەدەمە پالّ) گردەکە. بەلاّم دیسانەوە مەسەلەکەش بەم سادەییە نییە. چونکە مانگێك لەوەوبەرو بەر لەو ئاگر کەوتنەوەیە کە ئەو بنار گردەم بینی، دارەکان سەوز بوونو ئەدگاری ژیانی تیا بوو. ئەوکات نەمدەوت دیمەنێکی خەمناکە. کەواتە ناتوانم بڵێم خەمەکە هەر لە زەینمدایەو لە گردەکەدا نییە. واتە ناتوانم بڵێم کە بوونو نەبوونی خەم لە زەینمدا پەیوەندیی بە دۆخی کردەیی شتەکانەوە (لە جیهانی دەرەوەدا) نییە. ڕاستە ئێمە تا ڕادەیەك "مەزاجی"ینو، جاری وایە لە پڕدا دڵمان تەنگ ئەبێتو جاری واشە لە پڕدا دڵمان خۆش ئەبێت، بە جۆرێك کە ڕۆژی وایە هەمان دیمەنی سروشتی دڵمان خۆشدەکات، کەچی لە ڕۆژی دواتردا ئەبێتە مایەی دڵتەنگیمان. هەر بۆیە ئەوانەی زوو مەزاجیان تێکدەچێتو ناتوانین پێشبینیی حاڵەتەکانیان بکەین، پێیان دەڵێین "مەزاجی **Temperamental**"، لەبەرئەوەی بە ڕادەیەکی زیاد لە پێویست هەستو سۆزی ناوەوەیان فڕێ ئەدەنە سەر جیهانو کەسانی دی. لە حاڵەتە توندڕەوەکانیشدا، وەکو حاڵەتی پارانۆیا **Paranoia** (شێتیی خۆبەگەورەزانین یان هەست بە چەوساندنەوە کردن) ئەم فڕێدانە سەرە (إسقاگ) ئەبێت بە دیاردەیەکی نەخۆشیو دەبێتە مایەی شت تێکەڵو پێکەڵ کردن. بەلاّم توانای ناسینەوەی ئەو حاڵەتی نەخۆشییانە، خۆی لە خۆیدا واتە بوونی پێودان **Norm**ێك، هەروەها لەبەرئەوەی هەندێ جار هەستو سۆز دووچاری توندڕەویو لادان دێت، ئەمەش خۆی لە خۆیدا بەڵگەیە بۆ ئەوەی کە هەندێ هەڵوێستو دۆخی دیاریکراو هەن کە پێویستیان بە هەستو سۆزێکی دیاریکراو هەیە.

کەواتە هەستو سۆز شتێك نییە بە تەنها لە ناوەوەی مندا یان لە زەینمدا هەبێت. دەشتوانین بە زمانێکی فینۆمینۆلۆژییانە بڵێین کە هەستو سۆز "مەبەستگەران" **intentional**"، واتە بە ئاراستەی هەندێ حاڵەتی کردەیی تایبەتی ئەچن. کە دەشڵێین هەندێ جار هەستو سۆز گونجاو نین یان ناگونجێن لەگەڵ ئەو حاڵەتە کردەییانەی کە لە ئاراستەیاندا مەبەستیانە، پێچەوانەی ئەو قسەیە نییە کە دەڵێین هەستو سۆزەکان

له حاڵەتی ئاساییدا له ڕاستیدا وامان لێدەکەن که لەگەڵ حاڵەتی ڕاستەقینەی شتەکاندا تەبا بین یان بگونجێین attune. بگره توانای هەستکردن به هەستی "هەڵه" لەناو خۆیدا هەڵگری حاڵەتی دروسته، مانای ئەمەش ئەوەیه که ئێمه دەشێ به هەڵەدا بچین لەو شتەدا که له ڕێی هەستەکانمانەوه دەرکی پێ ئەکەین، بەڵام لەبەرئەوەی ورێنه هەیه کەواته گریمانەی ئەوه دەکرێ که دەرکپێکردنی دروست شتێکی ڕاستەقینه بێت.

لەوانەیه یەکێك هەبێت بڵێت: "من هەست به تووڕەیی دەکەم لەو شێوازەی که حکومەت بۆ چارەسەرکردنی ئەم مەسەلەیه گرتوویەتیه بەر. لەوانەشه ئەوه من بم که هەست دەکەم ئەو شێوازه هەڵەیه". تووڕەیی ئەم کەسه مەبەستگەرایه، واته ئاراستەی حاڵەتێکی کردەیی کراوه که ڕەفتاری حکوومەته. پاشان ئەم تووڕەبوونەی شتێکی کوێرانه نییه، یان هەستێکی تاکەکەسییانەی پەتی نییه، بەڵکو وا گریمانه دەکرێ که ئەو هەسته هەستێکی گونجاو بێت بەرامبەر بەو کردەوەیەی حکومەت. بەڵام له هەمان کاتدا ئەو قسەکەره دان بەوەدا دەنێت که لەوانەیه لەو هەستکردنەیدا هەڵه بێت. لێرەدا دەکرێ سەرنجی ئەوه بدەین که ئێمه وشەی "هەستی دروست Sensibility" بۆ دەلالەتکردن له هەستی "دروست" بەکاردێنین. چونکه ئەو کەسەی که خاوەنی هەستێکی دروسته ڕقی له چەوساندنەوه دەبێتەوەو لەگەڵ ئازادیی خەڵکدا هاوسۆز دەبێت.. و بەم شێوەیه. بەڵام هەستی دروستی ئەو واته هەستیارێتی Sensitivity، لەبەر ئەوەی هەستێکی ناسکی هەیه بەرامبەر بەو شتانەی ڕوودەدەن. ئەو لەگەڵ دونیای دەوروبەریدا "تەبا"یەو کاردانەوەی عاتیفیانەی گونجاوی هەیه.

که وتمان هەستو نەست "مەبەستگەرا"یەو، به ئاراستەی ئەو حاڵەتانه دەڕوات که له جیهاندا هەن، پێویسته ئەوەش بڵێین که ئەم پەیوەندییه پەیوەندییەکی ئاڵوگۆڕکەره. بێگومان ئەو ناولێنانه سوننەتیەی هەستو سۆزیش بەوەی که بریتین له هەڵچوون یان جۆشو خرۆش، وا پیشان ئەدات. که خودی خاوەن ئەم هەستو سۆزانه مەزاجیو نێگەتیڤەو له ئەنجامی هەندێ هۆکاری دەرەکییەوه (یان هەندێ جاریش له

ئەنجامی هۆکاری ناوەوەیی واوە کە دەسەڵاتی بەسەریدا ناشکێت) تووشی ئەم هەستو سۆزانە بووە. هەستو سۆز پەیدا دەبن‌و نامێنن‌و ئێمە ناتوانین وەك ئەوەی دەمانەوێ ئاوەها بیانخولقێنین. یان کەی ویستمان لە خۆمانیان دووربخەینەوە. ئەم هەستو سۆزانەش چەند لە ڕێی ئەو ڕاستییە کردەییانەوە بوروژێن کە لە جیهاندا هەن (لەوانەش جەستەمان) ئەوەندە ئەوە بەڵگەی نادروستیی ئەو بڕوایەیە کە دەڵێت هەست سۆز شتێکی خودیی پەتییە، لەبەرئەوەی هەستو سۆزەکان ڕەنگدانەوە یان کاردانەوەی ئەو ڕووداوانەن کە بە شێوەیەکی بابەتی ڕووئەدەن، بەم لەگەڵ ئەمەشدا هەستو سۆزەکانمان بە تەواوەتی ملکەچی ڕووداوەکانی دەرەوە نین. چونکە ئێمە فێردەبین چۆن بەسەر حاڵەتەکانماندا زاڵ بین، لانی کەم لە سنوورێکی دیاریکراودا.

هەموو ئەم شتانە ئەمانگەڕێنێتەوە بۆ ئەو خاڵەی کە ئەفلاتوون وروژاندیو ئاماژەمان پێداو لە لێدوانێکی پێشووترماندا سەرنجمان دا، ئەویش ئەوەیە کە "هەستو سۆز" یان "دڵ" ئەکەوێتە ناوچەیەکی ناوەڕاستەوە لە نێوان پرۆسە غەریزییە کوێرانەکانی جەستەو هێزە هۆشمەندەکانی هزرو ئەقڵداو، ئەم هەستو سۆزانەش دەشێ هەندێ جار لە خزمەتی ئەمیاندا بێتو هەندێ جاری تریش لە خزمەتی ئەوی تریاندا. هەر لێرەشەوە کە بە هەندێ هەستو سۆزی خۆمان دەڵێین "سەرەتایی" و بە هەندێکی تریان دەڵێین تا ڕادەیەك "باڵا"ن. یەکەمیان بە غەریزەوە وابەستەیەو دووەمیشیان بە ئەقڵ‌و هزرەوە. من خۆیشم بڕوام وایە کە حاڵەتی تووڕەبوونی کوێرانەی خاڵی لە بیرکردنەوە نموونەی تەرزی سەرەتایی هەستو سۆز یان ویژدانە. لە کاتێکدا ڕێزو نارەزایی ئاکاری دوو تەرزی باڵای هەستو سۆزن. بەڵام ئاسان نییە هەموو جارێك بتوانین ئەم جیاکارییە بکەین، بۆ نموونە دەشێ مەیلی سێکسی هەندێ جار سەرەتایی بێت، بەڵام پێشتریش سەرنجمان دا مەیلی سێکسی مرۆیی ڕاستەقینە بریتی نییە لە غەریزەیەکی جەستەیی ڕووت و پەتی، بەڵکو بریتییە لە دیاردەیەکی بوونگەرایانەی فرەباڵا.

هایدیگەر وا پەسەند ئەكات لە بری هەندێ وشەی سوننەتی وەكو: ویژدان، هەڵچوونو خرۆشو سۆز، واژەی Befindlichkeit بەكاربهێنێت. زەحمەتە بتوانین وەرگێڕانێكی وردی ئەم واژەیەی هایدیگەر بە دەستەوە بدەین. وەرگێڕە ئیگلیزەكەی كتێبی "بوونو زەمان Seinund Zeit" واژەی "حاڵەتی زەینی State of mindی بۆ گوزارشتكردن لە زاراوەی Befindlichkeit داناوە. ئەگەرچی ئەم واژە ئینگلیزییە بە شێوەیەكی بەجێ بیرۆكەیەكی گشتیمان ئەداتێ، بەڵام ناتوانێ "بیرۆكەی دۆزینەوە یان بینینەوە Finding"ەكەمان بۆ بخاتە ڕوو كە لە وشە ئەڵمانیەكەدا هەیە. دەستەواژەی ئەڵمانی "Wie be Finden Sie Sich" ئەو دەستەواژە باوەیە كە بەرامبەر پرسیاری "حاڵت چۆنە..؟"یە كە بە واتای "خۆت چۆن دەبینیتەوە؟" واتە وشەی Befindlichkeit مانای "ئەو شێوازەی مرۆڤ خۆی پێ دەبینێتەوە".

بەم جۆرە هەستو سۆزو خرۆشانەكان ئەو شێوازەی كە مرۆڤ بە هۆیانەوە خۆی لە هەڵوێستێكدا دەبینێتەوە. ئەو شێوازەیە كە مرۆڤ بە هۆیەوە دەگونجێت. ئەو جۆری دووربینیو كەشفو زانینەی ئەو شێوازەش كە مرۆڤ بە هۆیەوە خۆی دەبینێتەوە، بریتییە لە تێگەیشتنێكی بابەتیانەی شتێك كە لە بەردەم هەستەكاندا خۆی دەنوێنێت، بەڵام هەروەها بریتی نییە لە تێگەیشتنێكی خودییش، بەڵكو بریتییە لە دووربینیی هەڵوێستێك كە هیچ كەسێكە كە خۆی تیا دەبینێتەوە. وشەی "هەڵوێست"یش وشەیەكی زۆر لاستیكییە. لەبەرئەوەی ئاماژە بۆ كۆمەڵێك هەڵوێستی دیاریكراو یان دیارینەكراو دەكات. لە حاڵەتە ئاساییەكاندا تووڕەبوون هەستێكە پەیوەندیی بە هەڵوێستێكی دیارەوە هەیە، بەڵام حاڵەتێكی مەزاجییانەی وەكو بێزاری یا وەڕسی Boredom شتێكی ناڕوونە، "بە شێوەیەكی گشتی پەیوەندی بە شتەكانەوە هەیە". لێرەدا پرسیارێك دێتە پێشێ كە ئاخۆ حاڵەتێكی مەزاجی یا هەستێك (ویان زیاتر) پەیوەست بێت بە هەڵوێستی گشتیی مرۆڤەوە لە جیهاندا. ئێمە لە شوێنێچكی تری ئەم بەشەدا وەڵامی ئەم پرسیارە ئەدەینەوە، بەڵام ئێستا هێندە بەسە بڵێین كە ئێمە لە

ڕێی هەستو سۆزەكانەوە لە هەڵوێستەكاندا بەشدار ئەبینو، ئەم هەڵوێستاش لەو كارلێكەدا دەردەكەون یان خۆیانمان بۆ دەخەنەڕوو كە لە نێوان مەبەستو ئەو خرۆشانەدا هەیە كە دووچاری هەستو سۆز ئەبێت. ئەم جۆرە دەركەوتن (كەشف)ەشە كە فەیلەسووفی بوونگەرا بایەخی پێئەداتو ئەیخاتە سەر پێدراوە فەلسەفیەكانی. كە دان بەوەشدا ئەنێت كە هەست خاوەنی سیفەتێكی دەرخەر "كەشفكەر"ە، ڕەنگە ڕێ بە خۆی بدات باس لە هەستێكی "ئۆنتۆلۆجی"یش بكات. دەشێ ئەم دەربڕینەش لای فەیلەسووفە سوننەتیەكان بریتی بێت لە ڕیسوابوونێكی فەلسەفی. بەڵام لە ڕاستیدا ئێمە گەر بمانەوێ لە چوارچێوەی بوونی گشتیمان لە جیهاندا بفەلسەفێنین، ئەوا لەم حاڵەتەدا هەستو سۆزەكانیش كلیلێكی ترمان بۆ تێگەیشتنی ئەو بوونە ئەداتێ كە چواردەورمانی تەنیوەو دەوری داوینو، بوونی مرییمان لەخۆ دەگرێت.

لەوانەیە شتێكی سوودبەخش بێت گەر لێرەدا هەندێ سەرنجی "پۆڵ ڕیكۆر" بخەینە ڕوو. ئەو نووسیویەتیو ئەڵێت:

"هەستو نەست لە خۆوە نابێتە شتێكی گشتی، تەنها لە ڕێی هوشیاری بە بوونی ڕاستەقینەوە نەبێت لە جیهاندا، ئەو "بوون لە...." ڕەسەنە.. بوونیش هەرچییەك بێت، هەست شایەتیی ئەوە ئەدات كە ئێمە بەشێكین لێی، چونكە ئەو ئەوەی تر نییە بە گشتی، بەڵكو ئەو نێوەندە یان شوێنە ئەسڵییەیە كە تیا دەمێنینەوە" . ئەم دەستەواژەیەش زۆر بە باشی ئەو بیروڕایانە پوخت ئەكاتەوە كە لەو چەند لاپەڕەیەی پێشوودا لێیان دواین.

ئێمە بە بێ جیاوازی قسەمان لەسەر هەست كرد (بەجیا) و هەروەها لە هەستو سۆزەكان (بە كۆ). ئەگەر بمانەوێ وردبین دەبێ بڵێین كە هەست جۆرێكە لە ئەبستراكت، لەبەرئەوەی ئێمە بە تەنها كۆمەڵێك هەستو سۆزی تا ڕادەیەك دیاریكراو ئەناسین. لەوانەیە چۆنێتیی دیاریكردنی هەستو سۆزەكانیشمان لەو ڕاستییەوە بۆ دەربكەوێت كە زمانی ئاساییمان، لە ئاستە پێش– فەلسەفیو سایكۆلۆجییەكانیدا،

ژمارەیەکی زۆر وشە دەگرێتە خۆی کە لە پلە جیاوازەکانیدا وەسفی هەستو سۆزەکانو حاڵەتە مەزاجیەکان ئەکەن، بۆ نموونە هەستگەلێکی وەکو: ترسو تۆقینو دڕدۆنگیو هەڵلەرزین، کە هەموو ئەمانەش بە یەکەوە پەیوەستن. بەڵام لەناو خێزانی "هەڵچوونەکانی ترس"دا هەریەکەیانو تایبەتمەندیی خۆی هەیە . پێشتر ئاماژەمان بە هەستیارێتی Sensibilityدا وەکو خەسڵەتێکی ئەو کەسەی کە بە هەڵچوونێکی هەستیارانەوە دەرك بە شتەکان ئەکات. بەڵام وێڕای ئەوە، تەنانەت لە ژیانی ڕۆژانەشماندا لەگەڵ ئەوی تردا، برێکی تێبینیکراو لە هەستیارێتیو هەروەها توانای جیاکردنەوەی سێبەرە جیاوازەکانی هەڵچوونو وەسفکردنیان هەیە. لەگەڵ ئەوەشدا ئاشکرایە کە ئەو هەڵچوونانەی پێیان دەڵێین "ترس" بە شێوەیەکی گشتی بە هەندێ هەڵچونی ترەوە بەستراونەتەوە: بۆ نموونە شەرمو، هەیبەتو حورمەتو تەنانەت ئەو ڕێزگرتنەی کە "کانت"یش لە فەلسەفەکەیدا باسی دەکات، برێك ترسیان تیایە، گەرچی زیاتر بە ئیعجاب دەژمێردرێن، لە سەرێکی ترەوە ترس بە تووڕەییەوە بەستراوەتەوە، بە تایبەتیش لە ڕووی بنەڕەتە فیزیکیەکەیەوە. دیسانەوە لێرەشدا ڕووبەڕووی کۆمەڵێك جیاوازی دەبینەوە، وەکو: ڕقئەستووی، ڕقهەڵسان، تووڕەیی، پەستی، ڕووگرژی، وروژان، هەراسانیو شتی تری لەم بابەتە.

ئەرکی ئێمەش لەم کتێبەدا ئەوە نییە کە هەستو سۆزەکان پۆلێن بکەینو جیاوازییە وردەکانیان دیاری بکەین. لە ڕاستیدا ئێمە سەرنجی ئەوەمان دا کە هەندێ هەستو سۆز هەن دەکرێ پێیانبڵێین "سەرەتایی" و هەندێکی تریشیان "باڵا". بەڵام دیارە کە کۆمەڵێك ڕێگای تری سەرنجڕاکێش هەن بۆ پۆلێنکردنی هەستو سۆزەکان.

بەڵام سەرباری ئەوەی کە پێویستە خۆمان لە هەر هەوڵێك بۆ پۆلێنکردنی وردی هەستو سۆزەکانو لێکچوونو جیاوازییان بپارێزین، جیاوازییەکی سەرەکی هەیە کە لە لێدوانەکانی داهاتووماندا گرنگییەکی خۆی دەبێت. ئەتوانین ئەو جیاوازییەش لە نێوان هەڵچوونە "سەلبی"یەکانو هەڵچوونە "ئیجابی"یەکاندا ببینینەوە. بۆ یەکەمیان

ئەتوانین نموونەی وەکو: ترسو تووڕەیی‌و ڕقو قێز بهێنینەوە، کـە هەنـدێ دۆخمـان بـۆ ئەخەنە ڕوو کە تیایانداین، بەڵام ئەمانەوێ خۆمانیان لێ ڕزگار بکەین، یان باری دۆخەکـە بگـۆڕین. بـەڵام هەڵـچوونە "ئیجـابی"یـەکان، مەبەسـتم لێیـان، هەڵـچوونی وەکـو: خۆشەویستی‌و، خۆشی‌و، متمانە بەخۆو هەستی تری لەم جۆرەیە. ئەمانە گوزارشـت لـە هەستکردن بە "ئینتیما" دەکەن.

لێکدانەوەیەکی پەسەند بۆ دۆخەکانیان بە دەسـتەوە ئـەدەن. ئـەم جیاوازیکردنـەش گرنگە، لەبەرئەوەی زۆربەی فەیلەسووفە بوونگەراکان بڕوایان وایـە کـە هەنـدێ هەسـتو سۆزی بنچینەیی هەن بە شێوەیەکی تایبەتی گوزارشت لـە بـوون ئەکـەن. لێرەشـدا ئـەو پرسـیارە دێتەپێـشێ کـە ئـاخۆ ئـەم هەسـتو سـۆزە بنـچینەییانە "ئیجـابی"ن یـان "سـەلبی". لـە ڕاسـتیدا ئێمـە ڕووبـەڕووی وەڵامـی جیـاواز ئەبینـەوە. هـەر لێرەشـەوە دیسانەوە بۆمـان دەردەکـەوێ کـە فەیلەسـووفە بوونگـەراکان دەبـن بـە دوو ئۆردوگـای گەورەوە: هەندێکیان وایدەبینن کە هەسـتی وەکـو دڕدۆنگـی‌و بێـزاری‌و وەڕسـی‌و هێڵـنج هەسـتی "ئۆنتۆلـۆجی"ی بنـەڕەتین‌و گوزارشـت لـە لایەنـە تاریکـەکانی دۆخـی مرۆیـی ئەکەن. لەبەرئەوەی مرۆڤ لە دونیایەکدایە کە نامۆیەو بگرە هەڕەشە لە مـرۆڤیش ئـەکات و هەست ناکات "لە ماڵی خۆیدا"یەتی. هەندێکی تریشیان وایدەبینێت کە خۆشی‌و هیواو ئەو هەستانەی کە پۆڵ ڕیکـۆر ناویـان لێـدەنێت هەسـتی "ئینتیمـا"، کۆمـەڵێك هەسـتو سۆزی گشتین. ئەبێ سەرنجی ئەوەش بدەین کە ئەم جیاوازییە لێرەدا ناکاتـە جیـاوازیی نێـوان بوونگـەرایی بـاوەڕدارو بوونگـەرایی بێبـاوەڕ. بـۆ نموونـە دڕدۆنگـی لـە هـزری کیرکـەگۆردا ڕۆڵێکـی سـەرەکی دەبینێـت، کـە گـەورەترین فەیلەسـووفی بوونگـەرای مەسیحییە، لە کاتێکـا شـادمانی هـەرگیز فەلسەفەی هاوتـا بێباوەڕەکـەی (واتـە نیـچە) جێناهێڵێت. شتێکی ئاشکرایە کە ئەم دوو فەیلەسووفە بوونگەرایە لە هـەموو ئـەوانی تـر زیاتر بە یەك ناکۆکن، بەڵام هەردووکیان لەوە وریامـان ئەکەنـەوە کـە زیـاد لـە پێویـست شتەکان ئاسان نەکەینەوە.

بــە شــێوەیەکی گــشتی هــەروەکو ئۆنــامۆنۆ نــاوی لێــدەنێت، لای فەیلەســووفە بوونگەراکان "مانای تراجیکی ژیان" باو بووە، بـەڵام ڕاسـتکردنەوەی تـای تەرازووەکـەو هاندانی هەستی ئومێدەواری، لە قۆناغێکی درەنگتردا هاتە ئـاراوە ،بۆیـە لـە سـەرەتاداو بەر لە هەموو شتێك لە هەستی "دڕدۆنگی– قەلەق" ئەکۆڵینـەوە، بەوپێیـەی هەسـتێکی ئۆنتۆلۆجیی بنەڕەتییەو، بگرە لەوانەیە لە تەواوی بوونگەراییدا هەستی نموونەیی بێت.

بۆ ئەوەی باسەکەشمان بە ویژدانـەوە بێـت، ئامـاژە بـۆ ئـەو ئاقـارە ئیجابیانـەی تـر دەکەین کە لای هەندێ نووسەر هەن.

٣–دڕدۆنگی

ڕەنگە وشەی دڕدۆنگی Anxiety باشترین هاوواتای وشەی angst ی بێـت . Anxiety ئـەو وشـەیەیە کـە لـە وەرگێڕانـە ئینگلیزییەکـەی کتێبەکـەی هایدیگـەردا (واتـە بـوون و زەمان)دا بەکارهاتووە. بەڵام دەبێ دان بەوەدا بنێین کە ئـەم وشـەیە زۆر قەناعەتپێکـەر نەبووە، لەبەرئەوەی وشە ئینگلیزییەکە پتر گوزارشت لە جۆرەکانی نیگـەرانی لـە ژیـانی ڕۆژانەی باودا ئەکات وەك لەو هەستە دەگمەن و وردەی کە بوونگەراکان ئەیانەوێ لە ڕێی وشەی Angstی ئەڵمانیەوە ئاماژەی بۆ بکەن .

هەر بۆیە وەرگێڕەکانی "هایدیگەر" لـە پەراوێزەکانـدا ئامـاژە بـۆ ئـەوە دەکـەن کـە ڕەنگە وشەی وەکو "Uneasiness"و "Malaise" لە هەندێ ڕووەوە وەرگێڕانێکی وردتـرو باشتر بن . کەچی لەگەڵ ئەمەشدا هەر وشەی دڕدۆنگـی Anxiety دەهێڵنـەوەو، منـیش هـەروا ئەکـەم. بێگومـان وشـەی "دڕدۆنگـی"یـش وەرگێڕانێکـی پەسـەندترە لـە وشـەی Dread (کـە لـە وەرگێڕانـە ئینگلیزییـەکانی کارەکـانی کیرکـەگۆردا هەیـە) یـان وشـەی Anguish (کـە هـازل بـارنز Hazel Barnes لـە وەرگێڕانـی کتێبەکـەی سـارتەر "بـوون و

---

* هەر لەم ڕووەوە منیش بەکارهێنانی وشەی "دڕدۆنگی"م بە پەسەندتر زانی –و. کوردی–

نەبوون"دا بەکاری هێناوە، کە لە ڕاستیدا تا ڕادەیەکی زۆر بەرامبەر وشە فەرەنسیەکەیە angoisse). نارەزاییشمان لەسەر بەکارهێنانی وشەی **Dread** بۆ ئەوە ئەگەڕێتەوە کە لە زمانی ئینگلیزیدا زیاتر مانای ترس ئەدات، لە کاتێکا هەموو بوونگەراکان کۆکن لەسەر ئەوەی کە لە دڕدۆنگی ئەدوێن، مەبەستیان لێی ترس نییە. هەر لێرەشەوە بەکارهێنانی وشەی **Anguish** باشترە، بەڵام بەکارهێنانی باوی مانای ئازاری زۆر دەگەیەنێت. لە کاتێکا ڕاستە دڕدۆنگی ئازاربەخشە، بەڵام بیرۆکەی ئازار بیرۆکەی سەرەکی نییە لەو لێدوانە فەلسەفیانەدا کە دەربارەی دڕدۆنگی **Angst**ن.

گەرچی منیش هەر یەك وشە بەکاردەهێنم کە ئەویش دڕدۆنگییە بۆ ئاماژە بە دیاردەیەك کە کۆمەڵێك فەیلەسووفی بوونگەرای جیاواز لە بارەیەوە ئەدوێن، بەڵام ئەبێ ئەوەتان لا ڕوون بێت کە ئەم وشەیە لای ئەم نووسەرانە یەك مانای دیاریکراوی نییە. هەریەك لە کیرکەگۆرو هایدیگەرو سارتەر بە جۆرێکی جیاواز لە دڕدۆنگی ئەدوێت. بەڵام پەیوەندییەکی بەهێزیش لە نێوانیاندا هەیە. ئەم دوو فەیلەسووفەی دوایی بە ڕاشکاوی دانیان بەوەدا ناوە کە بیرۆکەکەیان لە کیرکەگۆرەوە وەرگرتووە. هایدیگەر ئەڵێت: "سۆرین کیرکەگۆر لە شیکردنەوەیدا بۆ چەمکی دڕدۆنگی تا دوورترین مەودا ڕۆیشتووە" . کاتێ سارتەریش بەراورد لە نێوان ئەدگارەکانی دڕدۆنگی لای کیرکەگۆرو هایدیگەر ئەکات، ئەڵێت "ناکۆك نایەنە بەرچاو، بە پێچەوانەوە هەر ئەدگارە ئەوی تریان لەخۆ دەگرێت" . ئینجا لێکدانەوەکەی خۆیشی دەخاتەڕوو.

هەموو ئەم نووسەرانە لەسەر ئەوە کۆکن کە دڕدۆنگی بە شێوەیەکی تایبەتی دۆخی مرۆیی ئاشکرا دەکات. لای هایدیگەر بریتییە لەو شێوازە سەرەکیەی کە مرۆ خۆی پێ دەبینێتەوە **Grundbe Findlichkeit**، بێگومان چەمکی دڕدۆنگی وەك ئەوەی کلیلێکی سەرەکییە بۆ تێگەیشتنی بوونی مرۆیی، لەناو خۆیدا ئەو ڕوانینە بوونگەرایانەو فینۆمینۆلۆجیەی ویژدان هەڵدەگرێت کە لە بەشەکانی پێشوودا لێیدواین، وەختێ جیاوازیمان لە نێوان ئەم ڕوانینەو ڕوانینی سایکۆلۆجیو ئەزموونگەریدا کرد. لێدوان

لەسەر دڕدۆنگیش وەکو نموونەیەك یارمەتیمان ئەدات بۆ ڕوونکردنەوەی لێکدانەوەی فەیلەسووفی بوونگەرا بۆ هەستو سۆزو، جەخت لەسەر ئەو بیرۆکەیەش ئەکات کە سارتەر لەم چەند وشەیەدا بە باشی گوزارشتی لێکردووە: "هەر ڕووداوێکی مرۆیی بەلای کەسی فینۆمینۆلۆجیستەوە لە گەوهەردا دەلالەتێکی تایبەتی هەیە. ئەگەر ئەو دەلالەتەی لێبکەیتەوە، واتە تۆ سروشتی ئەو ڕووداوە بەو پێیەی ڕووداوێکی مرۆییە، لەناو دەبەیت، هەر بۆیە ئەرکی فینۆمینۆلۆجیست لێکۆڵینەوەی دەلالەتی هەستو سۆزە" . ڕوانینێکی تری پێچەوانەش هەیە: "هەستو سۆز لای دەروونناس چ مانایەکی نییە، لەبەرئەوەی ئەو وەکو ڕووداوێك واتە وەکو شتێکی جیا لە هەموو شتەکانی تر لێیدەکۆڵێتەوە. هەر بۆیە لە سەرەتاوە دەلالەتێکی تایبەتی نییە. بەڵام گەر لە ڕاستیدا هەر ڕووداوێکی مرۆیی دەلالەتێکی تایبەتی هەبوو، ئەوا ئەو هەستو سۆزەی دەروونناس لێدەکۆڵێتەوە، خۆی لە خۆیدا مردوو و نادەروونیو نامرۆییە" .

مادامەکی بنەڕەتی بیروبۆچوونە بوونگەراکان سەبارەت بە دڕدۆنگی ئەگەڕێتەوە بۆ کیرکەگۆر،کەواتە جێی خۆیەتی کە لەوەوە و لە لێدوانە فراوانەکانیەوە سەبارەت بە دڕدۆنگی لەو کتێبەیدا کە لە ئینگلیزیدا بە "The Concept of Dread چەمکی دڕدۆنگی" ناسراوە، دەست پێبکەین. ئەم کتێبەش قورسەو ئەو وێنایەی دەیشیخاتەڕوو ڕوون نییە. بەڵام پێدەچێ ئەم ناڕوونییە شتێکی ناچاری بێت، لەبەرئەوەی دڕدۆنگی سروشتێکی وردو جیوەیی هەیە کە گرتنی ئاسان نییە.

کیرکەگۆر لە چوارچێوەی لێدوانیدا لەسەر بنەڕەتی گوناه لە چەمکی دڕدۆنگی ئەدوێت: چی وا ئەکات گوناه هەبێت؟ لێرەدا لێدوانەکە لە چوارچێوەی ئەو چیرۆکەدا ئەنجام ئەدرێ کە "کتێبی خەلق" دەربارەی کەوتنی ئادەمیزاد گێڕاویەتییەوە. بەڵام کیرکەگۆر وا لەم چیرۆکە دەکات کە باسی ڕووداوێك یان پێشکەوتنێك دەکات لە ژیانی هەموو ئادەمیزادێکدا، کە ئەویش گواستنەوەیە لە پاکێتی (بەرائەت)ەوە بۆ گوناه. ئەو

حاڵەتی دڕدۆنگییەی پێشووشە وا دەکات ئەم ڕوودواوە ڕووبدات. ئـەم دڕدۆنگیـەش لانـی کەم بە سێ ڕێگا وەسف دەکرێ:

١–لەگەڵ حاڵەتی پاکێتیدا هەیە، لە خەونی پاکێتیدا شتێك هەیە لە ناهاوسەنگی یان شپرزەیی دەچێت، یاخود لـە ختوورەیـەك کـە ئـارامی دەشـڵەژێنێت. "ئەمـەش نهێنیـی قووڵی پاکێتییە، کە لە هەمان کاتدا دڕدۆنگیشە" . ئـەو نموونەیـەی کـە کێرکـەگۆر بـۆ ڕوونکردنـەوەی ئەمـەش دەیهێنێتـەوە وریابوونـەوەی سێکسـیو لایـەنی جەسـتەییە لـە تاکەکەسدا، حاڵەتێك لە نائارامیو ختوورەیەك هەیـە کـە دواجـار بـە چـێژو لەدەسـتدانی پاکێتیو گۆڕانی چۆنێتیی تاکەکەس کۆتایی دێت. ئەم گۆڕانەش لـە ڕێـی شـیکردنەوەوە وەسف ناکرێ، بەڵکو بە تەنها لە ڕێی ئەزموونەوە دەزانرێ.

٢–هەروەها دڕدۆنگی بە ئازادییەوە بەندە. جۆرێك لە ناهاوسەنگیش هەیە کـە پـێش کردار دەکەوێتو بە "گێژی" یا "سەرسووڕان"ی ئازادی ناودەبرێ، لەبەرئـەوەی ئـازادی واتە ئیمکانو، وەستانیش لە قەراغ ئیمکاندا لە وەستان دەچێت لە قەراغی خەرەندێکدا. ئەگەر دەربڕینێکی تر بـەکاربهێنین (کـە دەربـڕینی منـە نـەك هـی کێرکـەگۆر، بـەڵام لـەو بڕوایەدام کە مەبەستەکە ڕوون دەکاتەوە) دەتـوانین بڵـێین کـە ئـازادی خـۆی لـە خۆیـدا ئاوسە بە ئیمکان، ئەوەشـی پێـی دەوتـرێ دڕدۆنگیـی ئەسـڵی، جـووڵانی ئیمکانـە لـەناو ڕەحمی ئازادیدا.

٣–کێرکەگۆر دڕدۆنگی بە سروشتی تایبەتی ئادەمیزادەوە ئەبەستێتەوە بەوپێیـەی: جەسـتەو دەروونـەو ڕۆح کۆیـان دەکاتـەوە. سروشـتی ئـادەمیزاد خـۆی وای لێـدەکات دووچـاری گـرژی بێـت، ئـەو گرژییـەش دڕدۆنگییـە، ئـەرکی ئـادەمیزادیش گونجانـدنی جەستەو دەروونە لە یەك ئاوێتەدا.

ئەمـەش ئەرکێکـە هـەر لـە سـەرەتاوە بارگاوییـە بـە دڕدۆنگـی، کەواتـە دڕدۆنگـی تایبەتمەندییەکـە کـە بـە تـەنها تایبەتـە بـە مـرۆڤ. گیانـەوەر نازانێـت دڕدۆنگـی چـییە، لەبەرئەوەی ژیانی ئەو ژیانێکی جەستەیی پەتییە! هەروەها فریشتەش نازانێت دڕدۆنگی

چییە، لەبەرئەوەی ژیانی ئەو ژیانێکی زەینیی پەتییە. بەڵام ئادەمیزاد کە ئاوێتەیەکە لە هەستو زەین، لە جەستەو دەروون، لە سای دڕدۆنگیدا دەژی.

ئەم بیرۆکەیەی دواییش وامان لێدەکات سەرنجی ئەوە بدەین کە سەرباری ئەوەی ئێمە تا ئێستا وا سەیری دڕدۆنگیمان کردووە کە مەرجێکی پێشینەی گوناهە، بەڵام لای کیرکەگۆر ئەنجامی گوناهیشە. لەبەرئەوەی ئادەمیزادی "کەوتوو" هەمیشە لە قووڵایی دڕدۆنگیدا دەژی، ئەمەش بریتی نییە لە ترسێك کە بەردەوام بە حاڵەتێکی دیاریکراوی حاڵەتەکانی جیهانەوە بەستراییێتەوە، لەبەرئەوەی دڕدۆنگی بە ئاراستەی بابەتێکی دیاریکراو ناڕوات، بەڵکو هەروەکو یەکێك لە لێکۆڵەرەوەکانی کیرکەگۆریش دەڵێت "بریتییە لە کۆمەڵێك هەستی ئاڵۆز، کە ئەگەرچی لە خودی خۆیاندا هیچ نین، بەڵام وا پەرە بە خۆیان ئەدەن کە لە خۆیاندا ڕەنگبدەنەوە".

ئەم پوختکردنەوەیە بۆ بیرۆکەی دڕدۆنگی لای کیرکەگۆر جەخت لەسەر ئەو سەرنجەی من دەکاتەوە کە تیایدا وتوومە کە بۆچوونی زۆر ڕوون نییە، بگرە کۆکیش نییە. بەڵام دەشێ ئەم ناکۆکیە (یان نەبوونی نەزمە)ش لە خەسڵەتەکانی بیرکردنەوە لە دیاردە زیندووەکانی بوونی ئادەمیزاد بێت. کەسیش ناتوانێ نکوولی لە هەندێ ڕوانینی قووڵی کیرکەگۆر بکات. گەرچی دواجار پێویستە ئاماژە بۆ حاڵەتێك لە حاڵەتەکانی تری ئەم ناکۆکیە بکەین، چونکە ئێمە تا ئێستا تا ڕادەیەك بە شێوازێکی نەگەتیڤانە قسەمان لەسەر بیرۆکەی دڕدۆنگی کردووە، بەوەی کە مەرجی پێشینەی گوناهەو، هەروەها تایەبتمەندیی بوونی کەوتووی مرۆڤە (واتە کەوتنە سەرزەویی ئادەمیزاد– و. کوردی). بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا کیرکەگۆر، وەکو باقیی خواناسە بوونگەراکانی دواتر، ئەیەوێ ڕۆڵێکی پۆزەتیڤانە بۆ دڕدۆنگی دیاری بکات، بەوپێیەی دەروازەیەکە بۆ ئیمان. چونکە بەرگەگرتنی دڕدۆنگی وا دەخوازێ کە مرۆڤ چاوی لە ئاست ڕاستیی بوونی مرۆییدا بکاتەوەو، خوازیاری سۆزی خودایی بێت.

كاتێك له كیركەگۆرەوە ئەچینەوە بۆ لای هایدیگەر، سەبارەت بە دڕدۆنگی هەندێ جیاوازیی گرنگ ئەبینینەوە، لەبەرئەوەی بە بۆچوونی ئەو دیاردەی دڕدۆنگی "یەكێك لە كاریگەرترین تواناكانو ڕەسەنترینیان بۆ كەشفی بوون" ئەخاتەڕوو.

لێدوان لەسەر دڕدۆنگیش زۆر پەیوەستە بەو شیكردنەوەیەوەی كە هایدیگەر بۆ "كەوتن" Ver fallenی دەكات، گەرچی ئێمە نابێ ئەم كەوتنە لەگەڵ بیروبۆچوونە سوننەتیەكاندا سەبارەت بە كەوتن تێكەڵ بكەین. جۆرێك لە پەیوەندی لە نێوانیاندا هەیە (وەكو دواتر ئەمەمان بۆ ڕووندەبێتەوە). ئەوەش جێی سەرنجە كە هایدیگەر دڕدۆنگی بە "كەوتن"ەوە ئەبەستێتەوە، وەك چۆن كیركەگۆر بە ئەسڵی گوناهەوە بەستبوویەوە. بە ڕای هایدیگەر ئەوەی لە حاڵەتی كەوتندا ڕووئەدات ئەوەیە كە بوونەوەری مرۆیی لە خودی خۆی هەڵدێت، لەبەرئەوەی ئەو لە بوونی ناڕەسەنیدا لەگەڵ ئەوانی تردا، كە پێشیان دەوترێ "ئەوان They" یان لە مەشغوڵبوونو بایەخدان بە كاروباری جیهانی شتەكاندا، خودی خۆی لە دەست ئەدات. لەگەڵ ئەوەشدا، هەڵاتنی مرۆڤ لە خودی خۆی، بەڵگەی ئەوەیە كە بوونی مرۆیی "دازاین" بە شێوازێك لە شێوازەكان ڕووبەڕووی خۆی ئەبێتەوە.

ئەم هەڵاتنەش لە كەوتن تەواو جیاوازە لەو هەڵاتنەی كە لە ترسەوە سەرچاوە ئەگرێت. لەبەرئەوەی ترس هەمیشە ترسە لە شتێكی دیاریكراو لەناو جیهاندا، بەڵام ئەوەی ئێستا ئێمە لێیدەدوێین هەڵاتنی مرۆڤە لە خۆی "ئەو شتەی كە مرۆڤ هەست بە دڕدۆنگی ئەكات لە ئاستیدا بوونە -لە- جیهاندا" . هەروەها دەڵێت: "ئەو شتەی مرۆڤ لە ئاستیدا هەست بە دڕدۆنگی ئەكات، شتێكی تەواو نادیاریكراوە. ئەم دیارینەكردنەش لە ڕاستیدا ئەو شتە دیاری ناكات كە لەناو جیهاندا هەڕەشەمان لێ ئەكات، بەوەشەوە ناوەستێت، بەڵكو پێماندەڵێت كە ئەو شتانەی لەجیهاندا هەن "هیچ پەیوەندییەكیان بە مەسەلەكەوە نییە، كەواتە هیچ شتێك لەوانەی لەبەردەستماندان یان لەبەردەمماندان، بە ئەركی ئەو شتە هەڵناسن كە دڕدۆنگی لە ئاستیدا ئەنجام ئەدرێ" .

بەم جۆرە ئێمە نازانین چی وامان لێدەکات دڕدۆنگ بین، ناشتوانین ئاماژە بۆ شتێکی دیاریکراو بکەین، ئەوەی وا دەکات دڕدۆنگی بێتە ئاراوە: هیچە، لە هیچ شوێنێکیشدا نییە ، لەگەڵ ئەمەشدا پێیمان دەوترێ کە دڕدۆنگی بە ڕادەیەك پێمانەوە نووساوە کە خەریکە بە سەرماندا زاڵ دەبێتو دەمانخنکێنێت. ئەمەش شتێکی تایبەتی نییە، بەڵکو جیهانە، یان بوونە -لە- جیهاندا. بەم جۆرە حاڵەتی دڕدۆنگی شتێکمان ئەداتێ کە لە کەشفکردنێکی گشتیی دۆخی مرۆیی دەچێت.

هەروەها هایدیگەر ڕایدەگەیەنێت کە شتەکانی نێو جیهان لە حاڵەتی دڕدۆنگیدا دەیانەوێ بفەوتێن، دازاینیش دەزانێت کە ناتوانێت خۆی لە جیهاندا ببینێتەوە، بۆیە دەگەڕێتەوە بۆ ناو خۆیو بۆ ئازادییە بێهاوتاکەی. "دڕدۆنگی وا لە مرۆڤ (دازاین) ئەکات ڕووبەڕووی بوونی -ئازادی خۆی بێتەوە لە پێناوی "ڕەسەنێتیی بوونیدا" . ئێمە ئەتوانین لە ژیانی ڕۆژانەماندا لە جیهانداو، لە بوونماندا لەگەڵ ئەوانی تردا ئارامی بەدەست بهێنینو لە ڕیشەی دۆخی مرۆیی هەڵێین، بەڵام دڕدۆنگی فڕێمان ئەداتە دەرەوەی ئەم ئاسایشە ساختەیەو وامان لێدەکات هەست بە "پەشێوی" بکەینو هەست بکەین بەوەی کە "لەماڵی خۆماندا نین".

هایدیگەر لە هەندێ شیکردنەوەی دواتریدا دڕدۆنگی بە هەردوو بیرۆکەی کۆتابوونو مەرگەوە ئەبەستێتەوە. بەڵام ئێمە ئێستا لەم دوو بابەتە ناکۆڵینەوە. بەڵکو ئاماژە بۆ ئەوە ئەکەین کە هەروەکو چۆن کیرکەگۆر دڕدۆنگیی بە دەروازەیەك بۆ ئیمان دەزانی، پێدەچێ لای هایدیگەریش بەهای خۆی هەبێت. لەبەرئەوەی دڕدۆنگی لە وەهمەکانمانو لە هەستکردن بە ئاسایش (ئەمنیەت)ی درۆزنانە بە ئاگامان دەهێنێتەوەو، تاکە کەس بەرەو ڕووی بەرپرسیارێتی ئەکاتەوەو، بانگەشەی ئەکات بۆ پەیبردن بە بوونی ڕەسەنی

---

* دڕدۆنگی بریتییە لە ترس لە بوون بە شێوەیەکی گشتیو بێ دیاریکردن، بوونی گشتیش لەم شێوەیەیدا "عەدەم"ە وەکو هیگڵ وتوویەتی. هەر لێرەشەوەیە کە دڕدۆنگی بە "عەدەم"ەوە یان بە دیارینەکردنەوە بەستراوەتەوە .

خۆی. بگره دڕدۆنگی وەها وەسف دەكرێ كە دیاردەیەكی دەگمەنە لە ئەزموونی مرۆییدا، لەبەرئەوەی لە زۆربەی كاتداو بە هۆی هەڵاتنمانەوە لە خودی خۆمان، كە هەلاتنی تایبەتە بە حاڵەتی كەوتن، كپو خامۆش دەبێت. بەڵام دڕدۆنگیی ئۆنتۆلۆجیی پەتی، گەرچی دەگمەنە، گرنگییەكی زۆری هەیە. چونكە كاتێك خەڵك دوچاری ئەم دڕدۆنگییە دەبن، لە كەوتن قوتاریان ئەكاتو بەرەو بوونی ڕەسەنیان ئەبات.

لە شیكردنەوەكانی هایدیگەریشدا دڕدۆنگی زۆر پەیوەستە بە دیاردەی خەم (Sorge) ەوە، ئەمەش خاسیەتێكە لە گشتگیرترین خاسیەتەكانی ژیانی مرۆیی. "چونكە ژیانی خەمەو ژیانی بایەخپێدانە (هایدیگەر بە ئەنقەست ئەم وشە جووتمانایەی بەكاربردووە، كە بە ئینگلیزییەكەی "Care"و هاوواتا لاتینییەكەی "Cura"یە). خەمیش دیاردەیەكی ئاڵۆزە، لەبەرئەوەی هەڵوەدایی مرۆڤ ئەگرێتەخۆی بەرەو پێشەوەو بە ئاراستەی وەدیهێنانی ئیمكانەكانیو ئەو گرژییەو ئەو هەلومەرجو سنووره واقیعیەی كە لەگەڵ خۆیدا دەیانهێنێت، ئەمە لە پاڵ "كەوتن"ەكەی لە ئێستادا. واش دێتە بەرچاوم كە تێگەیشتنی هایدیگەر بۆ خەم بەو پێیەی كە بونیادی بوونی ڕۆژانەیە لە جیهاندا، لە چوارچێوە گشتیەكەیدا، لە بیرۆكەی دڕدۆنگی ئەچێت لای كیركەگۆر كە هاوشانە لەگەڵ ژیانی كەوتنداو بەردەوام قووڵترو فراوانتریشی ئەكاتەوە.

"وەسفی كیركەگۆر بۆ دڕدۆنگی لە ڕووبەڕووبوونەوەیدا بۆ ئەو شتەی كە پێویستی پێیەتی، وای لێدەكا دڕدۆنگییەك بێت بەرامبەر ئازادی. بەڵام هایدیگەر وا لە دڕدۆنگی ئەكۆڵێتەوە كە سامە لە نەبوون (عەدەم)" . بەم جۆرە سارتەر جیاوازی لە نێوان ئەو دوو لێكدانەوەیەی دڕدۆنگیدا ئەكات كە ئێستا بە كورتی لێیان دواین، گەرچی وەكو سەرنجیش ئەدرێو ئاماژەمان پێدا، ئەم دوو لێكدانەوەیە تەواوكەری یەكن پتر لەوەی

---

* لێرەدا (خەم) بەو مانایە دێت لای هایدیگەر كە مرۆڤ بەردەوام نیگەرانیو ترسو ئومێدی هەیە كە لە خەمیدا بۆ شتەكان كۆدەبێتەوە. ئەم لەو مانایەوە نزیكە كە لە زمانی كوردیدا دەڵێن فلانە كەس ئەو شتەی كردووە بە خەم. —و. كوردی—

دژ بە یەك بن. بە بڕوای منیش حوکمی سارتەر لەسەر ئەم جیاوازییە لە گەوهەردا ڕاستە، چونکە کیرکەگۆر جەخت لەسەر گرنگیی ئازادی ئەکاتەوە لە تێڕوانینیدا بۆ دڕدۆنگی، گەرچی کۆتابوونیشی لەبەرچاو بووە، لە کاتێکا هایدیگەر جەخت لەسەر کۆتابوون ئەکاتەوە گەرچی ئازادی فەرامۆش ناکات. شتێکی باشە گەر لێرەدا بزانین ڕای سارتەریش لەم ڕووەوە چییەو ئاخۆ توانیویەتی بگاتە ئاوێتەیەك.

لە ڕاستیدا ئەو ئاوێتەیەی سارتەر دەستەبەری ئەکات لە چوارچێوەی بزاوتێکی دیالەکتیکی وردی نێوان ئازادیو نەبوون (عەدەم)دا دێتەدێ. ئەو لە بیرۆکەی دڕدۆنگییەوە لای کیرکەگۆر دەستپێدەکات بەو سیفەتەی "سەرەگێژە"ی ئازادییە نەك ترس لە شتێك کە لە دەرەوەی مندا ڕووئەدات. بەڵکو دڕدۆنگی ئەگەڕێتەوە بۆئەوەی کە "من متمانەم بە خۆمو بە کاردانەوە تایبەتیەکانم نییە" . بە واتایەکی دی دووفاقییەکی قووڵ لە مانای ئازادیدا هەیە، هەر لێرەشەوە ئەو دەربڕینەی سارتەر دێت کە جۆرێك لە پارادۆکس (موفارەقە)ی تیایە کە دەڵێت: مرۆڤ مەحکومە بە ئازادی، چونکە نەبوون (عەدەم)ێك هەیە خۆی ئەخزێنێتە ناو کردارەکەمەوە، یان من ئەو خودە نیم کە ئەمەوێ ببم، یاخود من ئەو خودەم بەبێ ئەوەی هەبم "دڕدۆنگی ڕێك ئەو هۆشیارییەمە کە من بوونی ئایندەمم، لە حاڵەتی نەبووندا" . هەر ئەمەشە دڕدۆنگی لە ئاست ئایندەدا. دڕدۆنگییەکیش هەیە کە هاوتای ئەم دڕدۆنگیەیە، لە ئاستی ڕابردوودا "دڕدۆنگیی ئەو قوماربازەیە کە بە ئازادیو بە ڕاستگۆییەوە بڕیاری داوە جارێکی تر قومار نەکات، کەچی کاتێك لە مێزی قومار نزیك دەبێتەوە، دەبینێت هەموو بڕیارەکانی پووچەڵ دەبنەوە.." .

کەواتە ئازادی بە هیچ جۆرێك ئازادییەکی سانا نییە، بەڵکو ئازادییەکە کە "نەبوون ئەیوروژێنێتو کۆتی دەکات". لە کاتی ئەنجامدانی ئەم ئازادییەشدا دڕدۆنگی تاقی دەکەمەوە، دەشتوانم بە پەنابردنە بەر کردارە باوو سواوەکان، یان پێودانە باوەکانی بەها خۆم لەم دڕدۆنگییە دوور ڕابگرم، بەڵام ئەو نرخەی بەرامبەر بەوە ئەیدەم کەوتنە

ناو "ئیمانێکی خراپ" یان بەدنیهادییـە، بـەڵام سـارتەریش وەکـو کیرکـەگۆرو هایدیگـەر وایدەبینێت کە دڕدۆنگی شتێکە ئەبێ بەرگەی بگرین، نەك لێی ڕابکەین.؟

لـە هـەموو ئـەم شیکردنەوانەشـدا بـۆ دڕدۆنگـی کلیلـی تێگەیـشتن لـە بـوونی مرۆیـی دەبینینەوە، هەروەها بوون خۆی دەخاتەڕوو بەو پێیەی لە بنەڕەتدا موفارەقـە ئـامێزە، ئەگەر پووچ Absurdیش نەبێت. لەبەرئەوەی لـە لایەکـەوە گرژییـەك لـەناو دڵـی بـوونی مرۆییدا هەیە کە لە نێوان ئازادیو ئەگەرەکانیدا چارەسەر نـاکرێ، لـە لایـەکی تریـشەوە کۆتابوونو کۆتو پێوەنـدەکانیو هەڕەشـەکردنی بـە وێرانکـردن هەیـە. ئـەم بیرمەندانـە پێماندەڵێن ئەگـەر ئێمـە ڕووبـەڕووی ئـەم تایبەتمەندییـە سـەرەکیە نامەعقولـەی بـوونی مرۆیی نەبینەوە، مانای وایە لە حەقیقەتی بوونە تایبەتییەکەی خۆمان ڕادەکەین.

ئایـا ئـەم خوێندنەوەیـە بـۆ بـوونی مرۆیـی قبـووڵ بکـەین (ئایـا وەکـو بیرمەنـدە بوونگەراکان ڕۆڵی سەرەکی بە دڕدۆنگی ببەخشین؟ ئاخۆ خۆدانە دەست ئەم ڕۆڵە بەرەو تێگەیشتنێکی تراجیکیانەمان نابات، یان بەرەو تێگەیشتنێکی ڕەشـبینانە بـۆ مـرۆڤو بـۆ جیهان؟ بەرلەوەی بتوانین وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەینەوە، پێویستە بگـەڕێین بـە دوای ئـەوەدا کـە ئـاخۆ ئاڵتـەرناتیڤی تـر هەیـە بـۆ دڕدۆنگـی بـەو پێیـەی هەسـتی سـەرەکیی جیاکەرەوەی ئادەمیزادە.

٤–هەندێ هەستو سۆزی گرنگی تر

بڕگەیەکی گرنگو سـەرنجڕاکێش هەیـە لـە کتێبەکـەی هایدیگـەردا "سـەرەتایەك بـۆ میتافیزیکا" کە سەبارەت بە کێشەی بوون ئەدوێتو دەڵێت کە هەریەکێك لـە ئێمـە لانـی کەم جارێكو ڕەنگە زیاتریش هەستی بە هێزی شـاراوەی ئـەم کێـشەیە کـردووە. پاشـان بەردەوام ئەبێت:

"ئەم کێشەیە لە ساتەکانی نائومێدیی گەورەدا دەردەکەوێ، کاتێك تەواوی شـتەکان قورسایی خۆیان لەدەست ئەدەنو هەموو ماناکـان ئـاڵۆز ئـەبن، هـەروەها لـە سـاتەکانی

خۆشـیو شادیـشدا ئامادەیـە، کاتێـك ڕواڵـەتی شـتەکانی دەوروپـشتمان دەگۆڕێـتو وا خۆیان دەنوێنن وەك ئەوەی یەکەم جاریان بێت هەبن، ئەڵێیت ڕەنگە وا خۆشتر بێت کـە وا بزانین ئەو شتانە نین لەوەی کە هەبنو بە شێوەیەی کە تیایدان. ئەم کێشەیە لە کاتی بێزاریـشدا خـۆی دەسـەپێنێت، کاتێـك وەکـو یـەك لـە خۆشـیو هـەروەها لـە نائومێـدی دوورینو، هەموو شتەکانی دەوروبەرمان زۆر ئاسایی دێنە پێشچاو، بە ڕادەیەك کە چیتر بە لامانەوە گرنگ نییە شتێك هەبێت یان نەبێت".

ئەم بڕگەیـە گرنگـە، لەبەرئـەوەی -پێدەچێت- هایدیگـەر بیـەوێ لـە پـەنا حاڵـەتی دڕدۆنگیدا کە تیایدا هەموو شتەکان ڕوو لە نـەمانن، دان بـە دوو حاڵـەتی تـردا بنێـت کـە مەغزایەکی ئۆنتۆلۆجییان هەیە، ئەو دوو حاڵەتەش: بێزاریو خۆشین.

پێشتر کیرکەگۆر لە بێزاریو پەیوەندیی بە "قۆناغی هەستی یـان ئیـستاتیکی"یـەوە دواوەو وای بۆچووە کە ئەم حاڵەتە بەرەو پرسیارێکی ڕیشەییمان ئەبات دەربارەی ماناو بەهای ژیـان. بـەڵام ئێمـە لەسـەر کێـشەی بێـزاری نـاڕۆین، لەبەرئـەوەی ئـەمیش وەکـو کێشەی دڕدۆنگی گوزارشت لـە حاڵـەتێکی نەگـەتیڤ ئـەکات، یـان لانـی کـەم حاڵەتێکـە ئەرزشێکی وەهای نییە.

بەڵام لەوە گرنگتر ئەوەیە کە وەکو هەستێکی ئۆنتۆلۆجی سەیری "خۆشی" بکـەین، دەنا گەر خۆشی کلیلی شـێوەی شـتەکان بێـتو بەشـداریکردنی تایبـەتی ئێمـە بێـت لـە بووندا کە تیایدا لە ڕێی ئەوەوە بوون خۆیمـان بـۆ ئەخاتـەڕوو، ئـاخۆ ئەمـە نـاکۆك نییـە لەگەڵ ئەو تێڕوانینەدا کە دڕدۆنگی بە "شێوازی بنـەڕەتی بـۆ خۆدۆزینـەوەی مـرۆڤ" لـە قەڵەم ئەداتو ئاخۆ ئەمە ناکۆکییەك نییە کە مـرۆڤ بـە زەحمـەت ئـەتوانێت چارەسـەری بکات؟

دەتوانین ئەم ناکۆکییە لە ڕێی جیـاوازیی بۆچـوونی هایدیگـەر لەگـەڵ ڕیکـۆردا ڕوون بکەینەوە. هەروەکو سەرنجمان دا هایدیگەر ئەیەوێ ڕەهەندێکی ئۆنتۆلۆجی بـە هەسـتی خۆشی بدات، بەڵام دیارە کە لەنێو تەواوی هەستو سۆزەکاندا ئەولەویـەت بـە دڕدۆنگـی

ئەدات. ئێمە كە لە ئاست جیهاندا وا هەست ئەكەین لەناو ماڵی خۆماندداینو سەر بەم جیهانەین، ئەوا ئەم هەستە هەستێكی سەرەتایی (ئەوەڵێن) نییە "ئەم جۆرەش لە بوون -لە- جیهاندا، كە ئارامبەخشو ئاشنایە شێوازێكی شپرزەبوونی بوونی مرۆیی (دازاین)ە، نەك بە پێچەوانەوە. هەر بۆیە دەبێ وای بۆ بچین كە لە ڕوانگەی بوونگەراییانەی -ئۆنتۆلۆجییانەوە هەستكردن بەوەی كە "مرۆڤ لە ماڵی خۆیدا نییە" ڕەسەنترین دیاردەیە. بەڵام ڕیكۆر ئەمە هەڵاوگێڕ دەكاتو دەڵێت كە خۆشیو هەستكردن بە ئینتیما هەستی ئەوەڵینن: "ئەگەر بوون بریتی بێت لەوەی كە بوونەكان نین، ئەوا دڕدۆنگی هەستكردنی ڕەسەن دەبوو بە جیاوازیی ئۆنتۆلۆجی. بەڵام خۆشی (یان شادی) بەڵگەی ئەوەیە كە بەشێك لە ئێمە پەیوەستە بە لەدەستدانی بوونەوە لەناو بوونەوەرەكاندا. هەر ئەمەشە هۆی ئەوەی كە ئەو خۆشییە ڕۆحیو ئەڤینە ئەقڵیو شاگەشكەییەی كە دیكارتو مالبرانشو سپینۆزاو بێرگسۆن بە ناوی جیاو لە چوارچێوەی فەلسەفیی جیادا لێی دواون، دەلالەت لەو "حاڵەتە" سۆزدارییە دانسقەیە ئەكات كە بە ڕاستی شایانی ئەوەیە ناوی "ئۆنتۆلۆجی"ی بەسەردا دابڕین. بەڵام دڕدۆنگی بریتییە لە دیوی پشتەوەی، دیوی نائامادەبوونو مەودا" .

پێدەچێ لێرەدا ئێمە ڕووبەڕووی شتێك بووبینەوە كە لە بەریەككەوتنی پێشەوەی ئۆتۆمۆبێلەكان بچێت. لە سەرێكەوە هایدیگەر دڕدۆنگی بە هەستی ئۆنتۆلۆجیی بنەڕەتی ئەزانێتو هەستكردن بە بوون "لەناوماڵ"دا بە هەستی لاوەكیو بگرە فریودەر لە قەڵەم بدات، لە كاتێكا ڕیكۆر ،خۆشی (یا شادی) بە ئەوەڵێن هەستی ئۆنتۆلۆجیو بگرە تاقە هەستی ئۆنتۆلۆجی ئەزانێت، كە دڕدۆنگیی لێ ئەكەوێتەوە.

ئایا ڕێگایەك هەیە بۆ یەكلاكردنەوەی ئەم دوو تیۆرە بە یەك ناكۆكە؟ یان لەوانەیە جیاوازیی نێوانیان بگەڕێتەوە بۆ ئەو شێوازەی كە مرۆڤ بەرامبەر بەو مەسەلەیە هەستی پێدەكات؟ ئێمە پاش هەموو ئەو شتانەی سەبارەت بە هێزی كەشفكەری هەستو سۆز

وتمان، ئەگەری دووەم وەلاوە دەنێین‌و، لێرەدا ئێمە لە ئاست شتێکداین کە ناکرێ بڵێین حاڵەتی سایکۆلۆجیی کوێرانە یان حاڵەتی خودی‌و تایبەتین.

هەروەها ناشکرێ بڵێین هەست‌و سۆزە پۆزەتیڤەکان لە پێشترن لـە هەسـت‌و سـۆزە پاسیڤەکان، بەڵکو ئەو بیرۆکەیەی لە بەردەممانداییە ئەوەیـە کـە: ئایـا بـوون یـان واقیـع هەڵگری مۆرکی هەست‌و سۆزی پۆزەتیڤی وەکـو خۆشـی‌و ئومێـدو ئینتیمـاو هەسـت بـە هۆگری‌و حەوانەوەو شتی لەو بابەتەیە، یان بوونێکی نامۆیە تا ئـەو ڕادەیـەی کـە کلیلـی سەرەکی بۆ تێگەیشتنی بریتییە لە دڕدۆنگی یا بێزاریـی پـشتگوێ خـراوو یـان لەوانەشـە ئەو "هێڵنج"ە بێت کە سارتەر زۆر بە جوانی لـە ڕۆمانێکیـدا بـە هـەمان ناونیـشانەوە لـە بارەیەوە نووسیوە.

ڕیکـۆر وەخـتێ لـەم بابەتـە ئـەدوێت چارەسـەرێکی شـیاو پێـشنیاز ئـەکات، ئـەو دەپرسێت: "ئایا بەرخوردی نێوان دڕدۆنگی‌و شاگەشکەیی خـۆی بەڵگەیـەک نییـە دژ بـە چەمکی هەستی ئۆنتۆلـۆجی؟" پاشـان وەڵام دەداتـەوە: "ڕەنگـە ئـەم بـەرخوردە هـیچ مانایەکی نەبێت جگە لە جیاوازیکردن لە نێوان شێوازی نەگەتیڤـو شێوازی شـوبهاندندا لە تێڕوانیندا بۆ بوون" .

با لێرەشدا باسی ئەوە بکەین کە زمانی سوننەتییانەی ئاییـنی لە یەک کاتـدا هـەم بـە شـێوەیەکی نەگـەتیڤـو هـەم بـە شـێوەیەکی پـۆزەتیڤ بـاس لـە خـوا ئـەکات، چـونکە

* ڕیکۆر لێرەدا ئاماژە بە جیاوازیی نێوان خوداناسیی پاسیڤ (کەوا دەبینێت خودا بێ نموونەیە) و خوداناسیی پۆزەتیڤی شوبهێنەردا ئەکات (کە هەندێ سـیفەت ئەخاتـە پـاڵ خـودا کـە هاوتـای لای مرۆڤ هەیە، وەکو بیستن‌و بینین‌و خۆشەویستی‌و بەزەیی.. هتد، هەڵبەت ئـەم شـێوازەی دووەم لـە وەسفی خودی یەزداندا پۆزەتیڤەو خودا لە مرۆڤ نزیك دەخاتەوەو ئاشنای دەکـات، بـەڵام شـێوازی یەکـەم خـودا بـە جیـاوازو دوورو نـامۆ لـە مـرۆڤ ئەناسـێنێت. لەبەرئـەوەی لـە زۆربـەی ئایینـە ئاسمانیەکانیشدا خودا خـاوەنی هـەردوو جـۆری ئـەم سـیفەتانەیە، بۆیـە نووسـەر وایـدەبینێت کـە بوونیش ئاوێتەیەکە لەم هەستە پاسیڤـو پۆزەتیڤانەی کە بوونگـەراکان وەکـو کلیلێـك بـۆ کەشـفی بوون ئاماژەیان پێداوە.

هەرچۆن دان بە تووڕەبوونو سزادانیدا دەنێت، ئاواش دان بە خۆشەویستیو نزیكیدا ئەنێت. لانی كەم ئەشێ لە پەنا ئەم ئاقارەدا ڕێگەچارەیەك هەبێت. لە سەرێكی تریشەوە لەوانەیە لەناو بوون خۆیدا بەدحاڵیبوونێكی بنەڕەتیو تەنانەت دوالیزمێكیش هەبێت -بوونگەرا بێباوەڕەكانیش زۆر لە دوالیزم نزیك ئەبنەوە- بەڵام پێویستە لێدوانی وردتر لەسەر ئەم كێشانە هەڵگرین بۆ ئەو بەشەی كە بۆ میتافیزیكای بوونگەرایی تەرخان دەكەین (بڕوانە بەشی سیانزدەهەم) ئێستاش هێندە بەسە لەوە تێبگەین كە بوونگەراكان چۆن پەرەیان بە تێڕوانینێكی نوێو گرنگ دا بۆ كێشەی هەستو سۆزو، چۆن هەوڵیان دا ئەم دیاردە بوونگەرایانە لە فەلسەفە گشتگیرەكەی خۆیاندا جێبكەنەوە.

* * *

بەشی نۆیەم

کردار Action

١-بوونەوەری مرۆیی بەوپێیەی بکەرە.

٢-ئازادی.

٣-بڕیارو هەڵبژاردن.

١–بوونەوەری مرۆیی بەوپێیەی بكەرە

دوای ئەوەی لەم كتێبەدا دوو بەشمان بۆ ئەقڵو بەشێكمان بۆ هەستو سۆز تەرخان كرد، بە پێویستی ئەزانین بەشێكیش بۆ ئیرادەو كردار تەرخان بكەین، تـا پـەیڕەوی لـەو بۆچوونە كۆنە بكەین كە تا ماوەیەكی زۆر ڕەچاو ئەكراو ژیانی سـایكۆلۆجیی مرۆڤـی بـۆ ئیدراكو هەستو سۆزو ئیرادە دابەش ئەكرد. بەڵام ئێمە پێشتر ئاماژەمان بۆ ئـەوە كـرد كـە سـایكۆلۆجیای كـۆنی "تواناكـان" لای بوونگـەرایی بایـەخێكی ئـەوتۆی نییـە، لەبەرئەوەی مرۆڤ وەكو گشتێك هەیـەو نـاكرێ پارچەپارچـەی بكـەین بـۆ هـزرو هەسـتو سۆزو ئیرادە. چونكە ئەمانە دابڕاندنن لەو گشتە. هەروەها هەڵەیە گەر واش دابنـێین كـە مـرۆڤ ئـەتوانێ لـە پێـشدا وێنەیـەك بـۆ بوونـەوەری مرۆیـی دروسـتبكاتو پاشـان وا لـەم بوونەوەرە بكات كردار ئەنجامبـدات. لەبەرئـەوەی لـە فەلـسەفەی بوونگەراییـدا چـەمكی مرۆڤ لە هەموو ئەو هزرە وەستاو Staticانە دووردەكەوێتـەوەو هـەر لـە سـەرەتاوە مـرۆڤ وەكو بكەرێك سەیركراوە. لە بەشە سەرەتاییەكانی ئەم كتێبـەدا ئاماژەمـان بـەوە دا كـە فەیلەسـووفە بوونگـەراكان لەگـەڵ "جـۆن مـاكمۆری"دا لـەوەدا یەكدەگرنـەوە كـە خـود

بکەرە پتر لەوەی بیرکەرەوە بێت، هەروەکو تێگەیشتنە سوننەتیەکە وای بۆ دەچێت. بەر لە "ماکمۆری"یش بە شەست ساڵ فەیلەسووفێکی تری بوونگەرا هەبوو کە ناوی "مۆریس بلۆندل" بوو، کرداری کردبوو بە گوتەزای سەرەکیی فەلسەفەکەی. بلۆندل لە کتێبەکەیدا "کردار L'Action" دیالەکتێکی نوێ پێشنیاز ئەکات کە تیایدا گوتەزای گشتگیری کردار هزریش ئەگرێتە خۆی، بەڵام ڕەتیشی ناکاتەوە.

کەواتە ئێمە لەم بەشەدا قسە لەسەر ڕەهەندێکی نوێی بوونی مرۆیی ناکەین تا بیخەینە سەر ئەو ڕەهەندانەی پێشتر قسەمان لێکردن، بەڵکو مەبەستمان ئەوەیە کە هەوڵێکی زیاتر بدەین تا وەك بکەرێك لە بوونەوەری مرۆیی تێبگەین، بە سەرنجدانی ئەوەش کە ئەم تێگەیشتنە لە تەواوی ئەو لێدوانانەی پێشووترماندا ئامادەگیی هەبووە. ئەوەندەش ساویلکە نابین وا دابنێین کە ژیانی ڕۆحیی مرۆڤ بکەین بە سێ بەشەوە: هزر، هەستو سۆز، ئیرادە. بەڵکو ئێمە کردار بە چەمکێکی گشتگیر دادەنێین کە بە ڕەچاوکردنی ئەم چەمکە ئەگەینە تێگەیشتنێکی ڕوونتر بۆ زۆربەی ئەو بابەتانەی کە پێشتر بە جیاو بە دابڕاوی لێیان دواین.

دەشتوانین بۆ پاساوی دانانی ئەم بەشەش لێرەدا ئەو ڕێنماییانەی کیرکەگۆر بهێنینەوە یادی خۆمان کە دەربارەی قۆناغەکانی ژیان دیاریی کردوون (بۆ ئەوە بە تایبەتی بڕوانە (هەردوو کتێبی "ئەم یان ئەو" و "چەند قۆناغێکی ڕێگای ژیان") ئەم قۆناغانەش قۆناغی ڕاستەقینە نین، بەڵکو قووڵکردنەوەیەکی قۆناغداری ژیانن، کە تیایاندا شتەکانی ڕابردوو بە شێوەیەکی دەوڵەمەندتر دێنەوە ئارا. ئەبێ ئەوەشمان بیرنەچێت کە قۆناغی ئاکاری، یان ژیانی کردار لەم هێڵکارییەی کیرکەگۆردا پاش قۆناغی هەستی (یان ئیستاتیکی) دێت، کە لە بنەڕەتدا قۆناغی هەستو سۆزو چێژە. بڕگەیەکی "ڕۆژانەکان"یش کە لە شێوەی ژیننامەدایە گوزارشت لەم گواستنەوەیە دەکات لە قۆناغی هەستییەوە بۆ قۆناغی ئاکاری:

"لە دەریای بێ بنی چێژداو لە خەرەندی زانیندا، بێهوودە بە دوای خاڵێکدا گەڕام کە لەنگەرەکەمی تیا فڕێبدەم. هەستم بە هێزێك کرد کە بەرهەڵستی نەدەکرا: هێزی ئەو لەززەتەی کە ئەیدامە دەست لەززەتێکی دی، هەستم بەو نەشئە فریودەرەش کرد کە لەززەت دروستی ئەکات، بەڵام هەستم بە بێزاری **Ennui** و وەڕسیش کرد، هەروەها بەو پەرتەوازەییە زەینییەی کە دوای ئەو حاڵەتە دروست ئەبێت. تامی بەری داری زانینم کرد، زۆر چێژم لەو تامەش بینی! بەڵام ئەم چێژە بە تەنها لە ساتی زانیندا ڕوویدەدا، پاشان نەدەما، بەبێ ئەوەی ئاسەوارێکی قووڵ لەناو دەروونمدا جێبهێڵێت" .

بەرامبەر بەم ژیانەی کە ئامانجێکی دیاریکراوی نییەو کە بەو دێڕانەی پێشوو وەسفی کردووە، دەڵێت: "لە ڕاستیدا ئەوەی من پێویستم پێیەتی ئەوەیە کە بە ڕوونی دەروونی خۆم ببینم، بزانم– پێویستە لە سەرم چی بکەم.. چ سوودێکی هەیە گەر ئەو شتەم کەشف کرد کە پێی دەوترێ حەقیقەتی بابەتیو، هەروەها لێکۆڵینەوەی ڕێبازە فەلسەفیەکانو پیاچوونەوەیانو دۆزینەوەی دژایەتیو ناتەباییەکانی نێوانیان؟ چ سوودێك دەبینم گەر گەشە بە تیۆرەیەك بدەم سەبارەت بە دەوڵەت؟ هەموو وردو درشتەکانم پۆلێن کردو بەم شێوەیە جیهانێك بنیات دەنێم کە خۆم تیا ناژیم، بەڵکو تەنها ئەیخەمە بەرچاوی خەڵك؟ ئەی چ سوودێکی هەیە بۆم گەر من توانیم مانای مەسیحیەت لێك بدەمەوە، گەر ئەم لێکدانەوەیە مەغزایەکی قووڵی بۆ خۆمو بۆ ژیانی خۆم نەبێت؟ چ سوودێکی هەیە بۆ من گەر حەقیقەت بە ڕووتیو بە ساردی لە بەردەممدا وەستا بە بێ ئەوەی بە لایەوە گرنگ بێت پەی پێ بەرم یا پەی پێ نەبەم، موچڕکی ترسم پیابهێنێت نەك گوێڕایەڵیەکی خۆبەخشانەم تیا دروست بکات..؟" .

کەواتە فەیلەسووفی بوونگەرا جەخت لەسەر کردار ئەکاتەوە، لەبەرئەوەی بوونی مرۆیی بە تەنها لە کرداردا ئەگاتە بەرکەماڵیو وەدیهاتن. بەڵام لەو دەقانەشەوە کە لە کیرکەگۆرەوە وەرمانگرتن (دەتوانین لای فەیلەسووفەکانی تری بوونگەرایی هەمان شت بسەلمێنین) دەردەکەوێ کە کردار بە تەنها ئەرکێك یان چالاییەك نییە، لەبەرئەوەی

فەیلەسـووفی بوونگـەرا وای بـۆ دەچـێت کـە کـردار بـە مانـای دروسـتکەری شـتێکی زۆر شەخسییەو تەواوی مرۆڤ ئەگرێتەوە، لەبەرئەوەی هەم هزرو هەم سۆزو هەسـتیش لـەخۆ دەگرێت: گەر هزر یان هەستو سۆز یاخود بڕیارێکی ناوەوە نەبێت، شتێك نابێت شایانی ئەوە بێت پێی بڵێین کردار. بـەم جـۆرە، لەگـەڵ ئەوەشـدا کـە فەیلەسـووفی بوونگـەرا زۆر بایـەخ بـە کـردار ئـەدات، بـەڵام بوونگـەرایی بـریتی نییـە لـە پراگمـاتیزم* Pragmatism، لەبەرئـەوەی کـردار لای بوونگـەراکان هـەمان کـرداری دەرەوە نییـەو بـە پێـوەری "سەرکەوتن" ناپێورێ.

ئەگەر بە مانایەك لە ماناکان ئەوە ڕاست بێت کـە لـە ڕوانگـەی بوونگەراییـەوە بڵـێین مرۆڤ ئەو کردارەیـە کـە ئـەنجامی ئـەدات، ئـەوا بـە دڵنیاییـەوە ئـەم مانایـە جیـاوازە لـە تێگەیشتنی ئەو ئاقارەی کە مرۆڤ بە "مرۆڤـی ئەرکـدار" Functional man دەناسـێنێت. ئـەوە ڕاسـتە کـە هـەم ئـەم بۆچـوونەو هـەم بۆچـوونی بوونگـەراکان، دەیانـەوێ لـە چوارچێوەی گوتـەزا وەسـتاوو گەوهەرییـەکان Substantial خۆیـان قوتـار بکـەن بـەرەو شێوازی دینامیکیترو گونجاوتری مرۆڤ بەوپێیەی بوونێکی زیندووی بگۆڕە. بەڵام چەمکی مرۆڤی ئەرکـدار، ئـەبێ وا سـەیری بکـەین کـە تـا ڕادەیـەکی زۆر ئەبستراکتە، کـاتێکیش دەزانـین کـە ئـەم چـەمکە لـە کۆمەڵناسـی ئەزموونگـەراوە سەرچـاوەی گرتـووە زیـاتر ئەمەمان بۆ دەسەلمێ، چـونکە مـرۆڤ بـە تـەنها بـریتی نییـە لـەو ئەرکانـەی جێبـەجێیان دەکات. بەڵکو بریتییە لە یەکەی کەسێك کە لە گشت چالاکیەکانیدا گوزارشـت لـە خـۆی دەکات، یان ڕەنگە وا دروسـتتر بێـت بڵـێین کـە مـرۆڤ لـەم چالاکییانەدا (خـۆی دروسـت ئەکات). کردارەکانیشی پترن لەوەی کە بـە تـەنها هەنـدێ کـردەوەی بینـراوو ئـەزموونی بن، بەڵکو ئەو بەو کردارانەی هـەم وێنـەی کەسـێتیی خـۆی بـە دەسـتەوە ئـەداتو هـەم کەسێتیی خۆشی بەدی دەهێنێت.

---

* پراگماتیزم: لەبەرئەوەی پراگمـاتیزم بایـەخی تـەواو بـە کـردار ئـەدات، تەنانـەت زاراوەکـەش لـە وشەی Pragmaی یۆنانیەوە وەرگیراوە کە بە مانای کردار دێت.

كەمن ئەو بیرمەندانەی کە لەم سەردەمەدا نزیکەدا گەیشتبن بە ڕوانینێکی داینـامیکی وەك ئەوەی گابریل مارسیل پێی گەیشتووە، لەگەڵ ئەوەشدا مارسیل لە سەرسەختترین ڕەخنەگرانی چەمکی "مرۆڤی ئەرکدار" بووە. ئەوەتانێ دەڵێـت: "ئەگـەر وەکـو گـشتێك بڕوانیتــە فەلــسەفەکەی مــن، ســەیردەکەیت تــوخمی دایـنـامیکی تیایـدا لــە شــەڕێکی سەرسـەختدایە لەگـەڵ ڕۆحـی ئەبـستراکتدا" . مرۆڤـی ئەرکـدار، کـە وەکـو یـەکێك لـە فاکتـەرەکانی واقیعـی کۆمەڵایـەتیی ئەزموونگـەرا سـەیردەکرێ، لـە نهـێنیو کەرامـەتو کەسێتیو دواجار لـە خـودی مرۆڤایـەتیش بێبەرییـە. ئـەم هەڵەیـەش بـە گەڕانـەوە بـۆ تێڕوانینێکـی وەسـتاو (سـتاتیکی) بـۆ مـرۆڤ چارەسـەر نـاکرێ، بـەڵکو بـە پـەرەدان بـە تێگەیـشتنێکی تـەواوترو دەوڵەمەنـدتر بـۆ مانـای کـرداری مرۆیـی. ئەگـەر مـرۆڤ ئـەو بوونەوەرە بێـت کـە لـە خـودی خـۆی دەردەچـێتو تێیدەپـەڕێنێت، ئـەوکات دەبـێ لـە چوارچێوەی ئەم نهێنیی خۆتێپەڕاندنەدا لە کردار بگەین، چونکە مرۆڤ بە تەنها مرۆڤێکـی ئەرکـدار نییـە، بـەڵکو باشـترین پێناسـە بـۆی (مرۆڤـی گـەڕۆك **Homo Viator**)ە (ئەمـە ناونیشانی کتێبێکە کە بریتییە لە کۆمەڵێك لێکۆڵینەوەی مارسیلو بە وردی گوزارشت لـە تێگەیشنی ئەو بۆ دۆخی مرۆیی دەکات).

بە بڕوای من سڵکردنەوەی هەندێ فەیلەسووف بوونگەرا لە بەکارهێنانی وشـەی بـاوی وەکو "ئیرادە" بۆ وەسفکردنی کرداری مرۆیی، لانی کەم ئەگەڕێتەوە بۆ ترسیان لـەوەی کە ئەم دەربڕینە هێما بۆ جۆرێك لە ئەبستراکت بکـات کـە ئەبێتـە تـوخمێکی سـێیەم لـە پـاڵ تـوخمی هـزرو هەسـتو سـۆزدا. بـەڵام کـردار ئەبـستراکتێکی لـەم جـۆرە نییـە. لـە کرداردا، بە مانا ڕاستەقینەکەی، تەواوی بوونی مرۆڤ کاردەکات، هەر بۆیە چەمکی کـردار تەواوی نهێنیی بوونی مرۆڤ لەخۆ دەگرێت.

٢–ئازادی

کردار پەیوەستە بە ئازادی (Freedom) ەوە. بابەتێکیش نییە هێندەی ئازادی لە فەیلەسووفە بوونگەراکانەوە نزیك بێت وتەواوی نووسەرە بوونگەراکان خۆیان لە قەرەی داوە. لای کیرکەگۆریش بابەتێکی سەرەکییە. چونکە ئەو وایدەبینێت کە بوونی مرۆیی‌و ئازادی تا ڕادەیەکی زۆر دوو دەربڕینی هاو واتان. بایەخدان بە ئازادی، یان خولیای ئازادی، لەسەر دەستەیەکی تایبەتی بوونگەراکان قۆرخ نییە، ئەوەتانێ دوو گەورە پەیامبەری ئازادی لە سەدەی بیستدا، دوو فەیلەسووفی بێباوەڕ بوون، کە ئەوانیش: سارتەرو کامۆن، لەبەرئەوەی بێباوەڕیی بوونگەرایی تەواو جیاوازە لە بێباوەڕیی ڕێبازی حەتمی کە لە سەدەی نۆزدەیەمدا گەشەی سەند. سارتەریش وەکو کیرکەگۆر سوور بوو لەسەر ئەوەی کە ئێمە ناتوانین جیاوازی لە نێوان ئازادی‌و بووندا بکەین، چونکە ناتوانین بڵێین مرۆڤ یەکەمجار هەیەو پاشان ئازاد دەبێت، بەڵکو لەبەرئەوەی مرۆڤە، کەواتە ئازادە.

بەڵام فەیلەسووفە بوونگەراکان، کاتێك لە ئازادی ئەدوێن زۆر ڕوون نین. ئێمە دەزانین کە بوونگەراکان لەسەر ئەوە کۆکن کە واقیعی مرۆیی لەسەروو هێزی هزری شیکارەوەیەو زیندانی قاڵب‌و گوتەزاکان تێدەپەڕێنێت. ئەگەر ئێمە بە شێوەیەکی ڕەسەن بەڕووی واقیعی داینامیکدا بکرێینەوە کە پێی دەڵێین بوون Existence، ئەوکات بەردەوام لێکدانەوەکانمان بۆی کەموکورتو نوقسان دەبن. ئەوەش بە تایبەتی لە قسەکردنماندا لەسەر ئازادی دەردەکەوێت. گەرچی ئێمە ئاماژەمان بەهەریەك لە کیرکەگۆرو سارتەر دا لەو تێڕوانینەیاندا کە دەڵێت بوونی مرۆیی‌و ئازادی یەك شتن،

---

* لە زمانی ئینگلیزیدا هەردوو زاراوەی (freedom) و (liberty) بە مانای ئازادی دێن، بەڵام زاراوەی یەکەمیان مانایەکی گشتگیری هەیە کە هەم ئاماژە بۆ ئازادیی ناوەوەو هەم بۆ ئازادیی دەرەوەش ئەکات. لە کاتێکدا زاراوەی دووەم بە تەنها ئاماژە بۆ ئازادیی سیاسی‌و هی دەرەوە ئەکات.

بەڵام ئەوە ڕێمان لێناگرێت کە بە تایبەتی قسە لەسەر کێشەی ئـازادی بکـەین. لەوانەیـە لە ڕووی ڕەوانبێژییەوە ڕەوا بێت کە بوونو ئازادی بە یەك شت لـە قەڵـەم بـدەین، بـەڵام کێشەکە بەلای فەلسەفەوە ڕوونکردنەوەی جیاوازییە شـاراوەکانی بـەکارهێنانی ئـەم دوو وشەیەیە.

بەڵام ئاخۆ چۆن دەتوانین باس لە ئـازادی بکـەین، یـان وێنـای بکـەین؟ ئێمـە چـەند بمانەوێ ئەم چەمکە بگرین، ئەو لە دەستمان هەڵدێت. ئـەو هـەر بـە سروشـت نـاجێگیرو ناسەقامگیرە. هەر بۆیە دەبینین لای سارتەر بریتییە لـە کـرداری نـەفیکردنی بـوون وەك ئەوەی لە خۆیدا هەیە، تا ئازادیی ئەوەی بۆ خودی خۆیەتی بێتە ئـاراوەو، ئـەم بوونـەی کە بۆ خۆیەتی بەبێ بوونەو لە گەڕاندیە بە دوای بووندا *.

هەربۆیە لە بری ئەوەی هەوڵبدەم وێنەیەکی شێواوی ئازادی بە شێوەیەکی گشتی لە فەلـسەفەی بوونگەراییـدا بەدەسـتەوە بـدەم، لەسـەر بیروبۆچـوونەکانی یـەکێك لـە نووسـەرەکان هەڵوەسـتە ئەکـەمو بـۆ ئـەوەش نیکـۆلای بێردیـاییڤ هەڵدەبـژێرم کـە بیروبۆچوونەکانی سەبارەت بـە ئـازادی قـووڵو کاریگـەرن. گـرنگترین سەرچاوەشـم ئـەو بەشە دەبێت کە بە ناونیشانی "ئازادی"یەوەیە لە کتێبی "بوونگەرایی مەسیحی" کە لـە نووسینی دۆناڵد. ئەی لۆرییەو هەڵبژاردەیـەکی باشـی کارەکـانی بێردیاییڤـەو بـە جۆرێـك کۆکراوەتەوە کە وەکو ڕێبازێکی گونجاو دێتە بەرچاو.

کاتێك بێردیاییڤ پشت ئەکاتە بەڵگە سـوننەتیەکان بـۆ سـەلماندنی ئـازادی ئـیرادە، بـەوە گوزارشـت لـە ڕای گـشت فەیلەسـووفە بوونگـەراکان ئـەکات. "کێـشەکە کێـشەی ئـازادیی ئـیرادە نییـە، بـەو شـێوەیەی کـە ئـەم وشـەیە لـە ڕێبـازی سروشـتگەرایی‌و لـە سایکۆلۆجیاو لە پـەروەردەو ئاکـاردا بـەکاردەهێنرێ. کێـشەی ئـەم بەڵگـە سـوننەتییانە

---

* مەبەست لەوەیە کە لای سارتەر جیهانی بابەتی ملکەچی زەمانو شوێنەو نائەقڵانییەو حەتمییـە، بە پێچەوانەی مرۆڤەوە کە بوونە بۆ خۆی (یان لە پێناوی خۆیدا) و لە چالاکیەکانیدا ئازادەو پـشت بە یاسا بابەتیەکان نابەستێت.

ئەوەیە کە ویستوویانە ئازادی (بە بابەت بکەن)و وەکو بابـەتێك مامەڵـەی لەگەڵـدا بکـەن کـە دەکـرێ بـە جۆرێـك لـە جۆرەکـان لـە دەرەوە دەرك بکـرێو لێـی بکۆڵرێتــەوەو بسەلمێنرێ یان نەسەلمێنرێ. بەڵام لای فەیلەسووفی بوونگەرا (هەرچۆن لای "کانت"یش هەروایە) ئازادی بابەتێك نییە بسەلمێنرێ، بەڵکو بەڵگەنەویستێکە کە هەر لە سـەرەتاوە لەگەڵ کرداردا هەیە. وەکو مەرجێك بۆ بوونمان هەر لە سەرەتاوە ئامادەیە (تەنانەت بـۆ بوونی بیرکردنەوەشمان) "هەوڵدان بـۆ تێگەیـشتنی کردارێـك لـە کردارەکـانی ئـازادی بـە شێوازێکی ئەقڵانی، واتە تۆ وەکو دیاردەکانی سروشت سەیری ئەکەیت"، لە کاتێکا ئـەو دیاردانە سەر بە جیهانێکی "لاوەکی"ن، بەڵام ئازادی هەیە تەنانـەت بەرلـەوەی بـیر لـەم جیهانەشیان بکەینەوە".

کاتێکیش بێردیاییڤ قسە لەسەر لەپێشبوونی ئەم ئازادییە دەکـات لـە چـاو جیهـانی دیاردەکاندا، زمانی ئەبێتە زمانێکی میتـافیزیکیو تەنانـەت بگـرە زمـانێکی سـۆفیانەش. بەڵام بە دڵنیاییەوە ڕاستیش ئەکات لەوەدا کە دەڵێت ئازادی خۆی نهێنییـەکی ئـاڵۆزەو، مرۆڤ ناتوانێـت لـە بارەیـەوە بـدوێت تـەنها بـەو زمانـە نـەبێت کـە ئـەو بەکاریـدەهێنێت. زۆرجاریش ئەڵێت کە ئازادی لە پێش بوونەوەیە، ئەمەش هەر بۆئـەوەی جـەخت لەسـەر لەپێشبوونی ئازادی بکاتەوە، زمانێکی لەم جۆرە پارادۆکس (موفارەقـە)ی تیایـە، بـەڵام لە چوارچێوەی فەلسەفەکەی بێردیاییڤدا مایەی تێگەیشتنە.

"هەر ڕێبازێکی ئۆنتۆلـۆجی دان بـە لەپێـشبوونی ڕەهـای بوونـدا بنێـت، ئـەو ڕێبـازە ڕێبازێکی حەتمی (Determinism)ە. هەموو ڕێبازێکی ئـەقڵیی بـە بابـەت بـوو، ڕێبـازێکی حەتمییە، لەبەرئەوەی ئازادی لە بوونەوە هەڵدەهێنجێتو تیایدا وا دەردەکەوێ کە بـوون ئازادی دیاریدەکاتو ئەمەش لە دوا شـیکردنەوەدا بـە مانـای ئـەوە دێـت کـە ئـازادی لـە زەرورەتەوە سەرهەڵئەدات. بەم جۆرە بـوون ئەبێتـە زەرورەتێکـی داواکـراو، بـەبێ هـیچ ئەگەرێکی دەرچوون لە چوارچـێوەکەی. بـوون دەبێتـە یەکەیـەکی ڕەهـاو کامـڵ. بـەڵام ئازادی لە بوون هەڵناهێنجرێ، بەڵکو ڕەگوڕیشەی خۆی لە نەبوون (عەدەم)دا دائەکوتێت

(گەر بمانەوێ زاراوەی ئۆنتۆلۆجیی بۆ بەکاربهێنین،، ئـازادی هـیچ بنـەڕەتێکی نییـە، نـە زادەی بوونەو نە بوون ئازادی دیاریدەکات".

ئەمەش وای لێدەکات بڵێت کـە ئـازادی "لـە خەرەندێکـەوە پەیـدادەبێت کـە بـەر لـە بوون هەیە.. کرداری ئازادی کردارێکی ئەوەڵێنو تەواو نائەقڵییشە".

هەڵبەت هەندێ لەو وشانەی لەو برگەیەی پێشوودا هاتووە مانای ئاڵۆز بـە دەسـتەوە ئـەدەن. هــەر بـۆ نموونــە وشــەی "بـوون" و "ئـەقڵی". بـەڵام بـە ڕەچـاوکردنی ئـەم ڕاستییەش دەتوانین دان بەوەدا بنێین کە بێردیاییڤ بەرەو پەیبردن بـە ڕەگوڕیـشەکانی نهێنیی ئاڵۆزی ئـازادی دەچـێت. لـە ڕاستیـشدا ئـازادی "دژی بـوون meontic"ە، هیـچە (یاخود شت نییە) زیاتر لەوەی شت بێت، ئیمکانە زیاتر لەوەی کردار بێـت، چـونکە هـزر ناتوانێت پەی پێبەرێت، بەڵکو تەنها لە ڕێی پراکتیك کردنەوە دەیناسێت. بگرە تەنانـەت لەو ساتانەشدا لەوانەیە پەی بەو مۆرکە ڕاستەقینە قووڵەی ئازادی نەکەین کە بێردیاییڤ جەختی لەسەر دەکات، تەنها لەو چرکەساتە دەگمەنانەی ئەزموونی درێژنگیدا نەبێت لـە ئاست ئازادیدا.

بەڵام سەرباری ئەو جەختکردنەوەیەی بێردیاییڤ لەسەر لەپێشبوون (ئەولەویـەت)ی نامەعقولانەی (ڕەنگە وا چاکتریش بێت بڵێت: پێش ئەقڵییانە)ی سروشـتی ئـازادی، ئـەو بیرۆکەیـەکی تـر پێـشنیاز دەکـات کـە دەیـەوێ ڕواڵـەتی کوێرانـەی ڕەهـای ئـازادی ڕاستبکاتەوە، هەر بۆیە ئەوەمان بیردەخاتەوە کـە سـانت ئۆگەسـتین باسـی دوو جـۆری ئازادیمان بۆ دەکات کە ناوی لێناون: "ئازادیی گەورە" و "ئازادیی بـچووك". بێردیـاییڤ ئەڵێت: "ئێمە دەبینین کە لێرەدا ئازادی دوو مانای جیاوازی هەیە. ئازادی یان دەبێ ئەو ئازادییە بنەڕەتییە نامەعقولە بێت کە لە پێش چاکەو خراپـەوە دێـتو ڕکێفیـان دەکـات، یاخود ئەو ئازادییەیە کە ئامانجە، ئەو ئازادییەی کە لە چـاکەو هەقـدا دێتـەدی. ئەمـەش واتە ئازادی لـە هـەمان کاتـدا وەك خـاڵی سـەرەتاو ڕێگـا سـەیردەکرێو هـەروەها وەکـو ئامانجو کۆتاییش". ئەم جیاکردنەوەیەی نێوان ئەو ئازادییەی کە پێش کردار دەکەوێتو

ئەو ئازادییەی کە دوای کردار ئەکەوێت، جیاکردنەوەیەکی ترمان بیردەخاتەوە کە لەو دەچێتو لای کیرکەگۆرو هەندێ بیرمەندی تر هەیە، لە نێوان ئەو دڕدۆنگییە بنەڕەتییەی کە پێش ئازادی هەیەو هەروەها ئەو دڕدۆنگییە یان خەمەی کە بە درێژایی ژیان لەگەڵ مرۆڤدایە.

جگە لەوە هەرچۆن دڕدۆنگی بە کێشەکانی خراپەو گوناهەوە وابەستەیە، ئازادییش بە هەمان شێوە. لەبەرئەوەی ئازادی خۆی لە خۆیدا دیاردەیەکی ئاڵۆزە. هەروەها وەکو بێردیاییڤیش دەڵێت ئازادی (لە هەردوو جۆرەکەیدا) لە چوارچێوەی دیالەکتیکێکدایە کە دەکرێ بە ئاسانی ببێت بە دژەکەی. دەشێ ئازادیی بنەڕەتی بگۆڕێ بۆ ئاژاوە: "کە دەبێتە مایەی سەرهەڵدانی تراجیدیای ڕەوتی جیهان"، ئازادیی دووەمیش دیسانەوە دیالەکتیکی خۆی هەیە، کە دەشێ ببێتە مایەی "ناچارکردنو زۆرداری لە هەقو چاکەدا، فەزیلەتی زۆردارەکی، و هەروەها سیستمێکی دیکتاتۆریانە بۆ ژیانی ئادەمیزادە". تەنانەت مەسیحیەتیش کە دەبووایە بالاترین ئازادیی وەدی بهێنایە، بەردەوام بووەتە هۆی نکوولی لێکردنی یان ڕێگرتن لێی. پێدەچێ ئازادی لەناو خۆیدا تۆوی فەوتانی خۆیشی هەڵگرتبێت، هەر بۆیە نهێنیی ئاڵۆزی ئەسڵی ئازادی هاوشانی نهێنیی ئاڵۆزی ئەسڵی خراپە "شر"یە. "تراجیدیای ڕەوتی جیهان خۆی تراجیدیای ئازادییە، لەبەرئەوەی لە داینامیکیەتی ناوەوەی ئازادییەوە دروست دەبێت، لەو توانستەیەوە کە دەتوانێ بگۆڕێت بۆ دژەکەی خۆی" هەڵبەت بێردیاییڤ لەم ڕووەوە لەگەڵ گەلێ لە فەیلەسووفانی بوونگەراییدا هاوڕایە. بەلام با ئازادی مەترسیو تراجیدیای حەتمیی خۆیشی هەبێت، وێڕای ئەمە بێردیاییڤو کۆمەڵێك فەیلەسووفی تری بوونگەرا بەوپەڕی گەرمییەوە جەخت لەسەر ئەوە ئەکەن کە پێویستە ئازادی بپارێزینو فراونتری بکەین. هۆی ئەمەش ڕوونە. ئەگەر ئازادیو بوون یەك شت بن، کەواتە بەبێ ئازادی هیچ مرۆڤایەتیەك نییە. لەوانەیە ئازادی خەتەرناك بێت، بەلام بەبێ ئازادی هیچ کەرامەتێکی مرۆیی نییەو، پێویستە مرۆڤ بەردەوام بەرگەی مەترسیەکانی فراوانکردنی

پانتایی ئازادی بگرێت. بێردیاییڤیش بـه شـێوەیەکی دروسـت ئـازادیو داهێنـان پێکـەوە دەبەستێتەوە، بەرزترین لوتکە مرۆڤ پێی بگات، داهێنانە، داهێنـانیش واتـە بەشـداربوون لە خولقاندندا. "داهێنان واتـە نهێنیـی پـەی پێنـەبراوی ئـازادی. لـە ڕاستیـشدا مـرۆڤ لـە توانایدایـە ناشـرینیو نەگریـسیش دابهێنێـت، وەك چـۆن چـاکەو جـوانیو سـوودمەندی دادەهێنێت".

بەڵام لەگـەڵ ئەمەشـدا ئـەبێ جلّـەو بـۆ داهێنـان شـل بکـەین، لەبەرئـەوەی داهێنـان سـیفەتی جیاکـەرەوەی مرۆڤـەو لـەم کـردارە ئازادەشـدایە کـە مـرۆڤ خـودی خـۆی تێدەپەڕێنێت.

ئـەم سـەرنجانە بـەرەو کێـشەی ئـازادیی سیاسـی ڕاپێـچمان ئەکـەن، کتێبەکـەی ئـەلبێرکامۆش "یـاخی The Rebel" لـەم ڕووەوە گـەورەترین مانیفێستی بوونگەراییـە، هەرچـۆن یەکێکـە لـە هەسـتیارترینو وردتـرین شـیکردنەوەکانی نـاو کـەلتووری نـوێی خۆرئاوا. بێردیاییڤیش لە هەمان ڕۆحـی یاخیبووندا بەشداره دژ بـه هـەر شـتێك کـە لـە ژیـانی مرۆیـی کـەم بکاتـەوە "ئـازادی پێویـستی بـە بەرهەڵـستیو تێکۆشـانە. تـابوو (حـەرامکراو)ە کۆنـەکان لـە هـەموو لایەکـەوە دەوری مرۆڤیـان تـەنیوەو ژیـانی ئاکـاری (ئەخلاقی)یان کۆت کردووە. بۆئەوەی مرۆڤیش خۆی لـەم تابووانـە ڕزگـار بکـات، ئـەبێ هەست بەوە بکات کە لە نـاوەوەی خۆیدا ئـازادە، ئـەوکات دەتـوانێ لـە دەرەوەیدا لـە پێناوی ئازادیدا تێبکۆشێت". ئامانجی ئەم تێکۆشانەش داهێنانە کـە بـە ڕاسـتی مرۆییـە "مرۆڤیش بە تەنها لە شتێك ئازاد نابێت، بەڵکو لە پێناوی شتێکیشدا ئازاد دەبێـت. ئـەم وشەیە "لە پێناو"ەش واتە داهێنانی مرۆڤ".

سەرباری ئەم خۆشەویستییەی بێردیاییڤیش بۆ ئازادی (یـان ڕەنگـە هـەر لەبـەر ئـەو خۆشەویستییە بێت) کە پەردە لەسـەر مـەیلێکی ئۆرسـتۆکراتی لائـەدات کـە لـە خـوێنی زۆربەی بوونگەراکاندایە. ئەو دەڵێت کە جەماوەر (یان خەڵك) بەهای ئـازادی نـازاننو بـە جـۆرە ڕۆتینیـەکانی بـوونی مرۆیـی قـایلن، هـەر بۆیـە زوو ئەکەونـە بـەر مەترسـیەکانی

دیکتـاتۆری کـە لەسـەر بنـەمای دیمـاگۆگی* دادەمـەزرێ "هێـشتا ئێمـە خوازیـاری پەروەردەیەکین کە لە پێناوی ئازادیدا بێت، ئەمەش کارێکە بەم زووانە نایەتەدی".

گەرچی بۆ تێگەیشتن لە چەمکی ئازادی لای فەیلەسووفانی بوونگەرایی تا ڕادەیـەکی زۆر پشتم بە نووسینەکانی بێردیاییڤ بەست، بـەڵام بـڕوام وایـە کـە ئەمـە خـستنەڕووی هەڵوێستێکە کە گوزارشـت لـە بۆچـوونی زۆربـەی فەیلەسـووفە بوونگـەراکان ئـەکات بـۆ ئازادی. هەروەها پێویستە ئەوەش بڵێم کـە مـن بـە ئەنقەسـت باسـی پەیوەنـدیی نێـوان ئـازادیو مەسـیحیەتم نـەکرد لای بێردیـاییڤ (تـەنها بـە ئاماژەیـەکی خێـرا نـەبێت) تـا خستنەڕووەکە زیاتر تەعبیر لە بوونگـەرایی بکـات بـە شـێوەیەکی گـشتی.لەبـەر ئـەوەی بیروڕای فەیلەسووفە بوونگەراکان سـەبارەت بـە ئـازادی، هـەروەکو چـۆن سـەبارەت بـە گەلێ بابەتی تـریش، لـقو پـۆپی زۆری لێئەبێتـەوەو بۆچـوونی جیاوازیـان هەیـە. ئـەوان هەموو دان بە خەتەرناکی (ڕیسك) و بە تراجیدیادا ئەنێن لە ئازادیدا، هەروەها هـەموویان عەوداڵی ئازادینو بەها و ئەرزشی ئەزاننو ئەیپارێزن. لە کاتێکا بێباوەڕەکانیان بـوون بـە تراجیدیا یان بە پووچی **Absurdity** ئەزانن، ئەوا بوونگەرا مەسیحیەکان بڕوایان وایـە کـە ئومێـدو داهێنـان دەیـسەلمێنن کـە لـە فاکتـەرە پاسـیڤەکان بـەهێزترن. ئێمـە ئـەبێ ڕووبەڕووی گرنگیی ئەم دژایەتییە ببینەوە، بەڵام لێرەدا بە پەلە جارێکی دی ئەوە بە بیر دەهێنینەوە کە ئەم دژایەتییە لە ئارادایە.

٣–بڕیارو هەڵبژاردن

نووسینەکانی فەیلەسووفانی بوونگەرا پڕن لە ئاماژە بۆ بڕیـارو هەڵبـژاردنو پـەیمانو ئیلتیزام. ئەشتوانین بڵێین کە ئەمانە ئەو دیاردە بوونگەرایانەن کە تیایاندا کردارو ئازادی بە توندترین شێوە بەرجەستە ئەبن. لە کاتێکیشا بە پێویستمان زانی کـە ئـەو بیرۆکەیـە

---

* دیماگۆگی:فریودانی خەڵك لەڕێی وتاری بەباق و بریق و وادەو بەڵێنی درۆوە.

ڕەتبکەینەوە، یان دەسکاریی بکەین کە دەڵێت مرۆڤ بریتییە لە کردارەکانی، نەبادا بیرۆکەیەکی ئەبستراکتمان بداتێ سەبارەت بە مرۆڤ بەوەی کە مرۆڤێکی ئەرکدارە، ئەوا کۆکین لەسەر ئەوەی کە ڕەنگە باشتر بێت بڵێین مرۆڤ بریتییە لە بڕیارەکانی، لەبەرئەوەی چەمکی بڕیار لایەنی ناوەوەو ئازاراویی کرداریش لە خۆی دەگرێت.

بە ئەنقەست باس لە لایەنی ئازاراویی کردار ئەکەم، لەبەرئەوەی کردار بە تەنها بە مانای وەدیهێنانی خود نایەت، بەڵکو نکوولێکردنیشە لە خود. کاتێك مرۆڤ بڕیاری هەڵبژاردنی ئیمکانێك ئەدات واتە لە هەمان کاتدا کۆمەڵێك بڕیاری دی ڕەت دەکاتەوە. بەم جۆرە دیسانەوە ڕووبەڕووی لایەنی ئازاراوی (تراجیکی) بوونی مرۆیی دەبینەوە، لەبەرئەوەی بوونەوەری مرۆیی لای فەیلەسووف بوونگەرا لە ڕێی فراوانکردنی وردەوردەی وزەکانو گەشەدان بەهێزیەوە (گەر ئەم دەربڕینە ڕەوا بێت) خودی خۆی بەدی ناهێنێت، بەڵکو بە پێچەوانەوە، لە ڕێی ئەو بڕیارانەوە خودی خۆی بەدی دەهێنێت کە دەشێ ئازاراوی بن، لەبەرئەوەی لە ژینی دەپچڕن. بە مانایەکی دی، جەختکردنەوە لەسەر بڕیار جەختکردنەوەیە لەسەر چڕیو قووڵیی ژیان نەك فراوانیو کشانی. هەموو بڕیارێك بڕیارێکە دژ بە شتێکن، هێندەی ئەوەی بڕیارێکە لە پێناوی شتێکدا. هەموو بڕیارێکیش سنوور بۆ ئەو ئیمکانانە دادەنێت کە دەشێ لە بەردەم بڕیارەکانی ئایندەدا بکرێنەوە.

بڕیار وا لە بوونەوەری مرۆیی دەکات بە شێوەیەك بەرەو ڕووی خۆی بێتەوە کە دەبێتە مایەی دڕدۆنگی. هەر بۆیە زۆربەمان ڕقی لە بڕیاردان ئەبێتەوەو چەند پێمان بکرێ خۆمانی لێ دوور ڕادەگرینو دوای دەخەین. لەبەرئەوەی بڕیاردان لە لایەکەوە واتە چوون بەرەو ئاستێکی نوێی بوونی مرۆیی، لە لایەکی تریشەوە، واتە مەترسیی بێبەشکردنی مرۆڤ خۆی لە کۆمەڵێك ئەگەر (ئیمکان– توانست)ی تر، بڕیار واتە گرەوکردن لەسەر ئایندەو خۆبەستنەوە پێوەی، لەبەرئەوەی مرۆڤیش ناتوانێ

پێشبینیی ئایندە بکات، هەر بۆیە ئەم خۆبەستنەوەیە بەردەوام پڕە لە مەترسیو هاویاری دڕدۆنگییە.

کیرکەگۆر لە کتێبەکەیدا "ئەم.. یان ئەو" لە سروشتی بڕیاری کۆڵیوەتەوەو ئاماژەیەکی تایبەتیشی بۆ سێ حاڵەتی ئاشنا بە زۆربەی خەڵك کردووە کە بریتین لە: هاوسەریو، هاوڕێیەتیو، ئەرکی ژیان Vocation (کە لێرەدا مەبەستی لە پەیامی ژیانە). ئەم سێ حاڵەتەش، بە پێچەوانەی زۆربەی بڕیارە لاوەکییەکانی ژیانی ڕۆژانەوە، ئەنجامەکانیان بە درێژایی ژیانی تاکەکەس بەردەوام ئەبێت.

هاوسەرێتی (لای کیرکەگۆر کە تێڕوانینێکی مەسیحیانەی بۆ هەیە) یەکبوونێکی هەتاهەتایی نێوان دوو کەسە، کە تیایدا ئەم دوو کەسە پەیمان ئەدەن بۆ هەتاهەتایە "تاڵیو شیرینی"ی ژیان لەگەڵ یەکدا بەش بکەنو، ئەم حاڵەتەش لە سەروو حاڵەتێکی هەوەسبازانەی تێپەڕ یان خولیایەکی ساویلکانەوەیە. دەشتوانین بڵێین نموونەی مەترسیداریی بڕیاری هاوسەرێتی ئەوەیە کە کیرکەگۆر بڕیاری هاوسەرێتیی خۆی لەگەڵ "ڕێژین ئۆڵسن" ئەنجام نەدا، گەرچی پێویستە ئەوەش بڵێین کە هەڵوەشاندنەوەی ئەم هاوسەرێتییە لە لایەن کیرکەگۆرەوە ئەگەڕێتەوە بۆ پەیمانێك کە ئەو خۆی بە پەیمانێکی جیددیتری لەقەڵەم ئەدا.

هەروەها هاوڕێیەتیش لە ڕوانگەی کیرکەگۆرەوە، پەیوەندییەکی هەمیشەییە. هاوڕێیەتی جیاوازە لە ئاشنایەتیەکی کاتی، هەرچەندە ئەو ئاشنایەتییە خۆشو دڵپەسەندیش بێت، کەواتە پێویستە هاوڕێی خۆمان هەڵبژێرینو دەبێ ژمارەشیان کەم بێت، لەبەرئەوەی ئێمە ناتوانین پەیوەندیی قووڵ دروست بکەین تەنها لەگەڵ ژمارەیەکی کەمی خەڵکدا نەبێت.

ئەوەتانێ وا لێرەشدا دیسانەوە دەبینین کە بڕیاردان لەسەر شتێك بە ناچاری بڕیاردانە دژ بە شتێکی تر. ئێمە ژمارەیەکی زۆر خەڵك دەناسین کە هەم سەرنجڕاکێشنو

هەم مایەی پەسەندکردنیشمانن، بەڵام کاتێك مەسەلەکە دێتە سەر هاوڕێیەتی، ئەوا لەنێو هەموو ئەمانەدا ئەبێ ژمارەیەکی کەم هەڵبژێرین.

سەبارەت بە کیرکەگۆر خۆیشی، "پەیامی ژیان" وای لێکرد خەتەرناکترینو گەورەترینو دڕدۆنگترین بڕیار هەڵبژێرێت. (دواتر قسە لەسەر ڕادەی بە ئەخلاقیبوونی ئەم جۆرە بڕیارانە دەکەین، بەڵام جارێ واز لەوە دەهێنین). کیرکەگۆر وەکو بەجێهێنانێك بۆ ئەو پەیامەی کە لەو بڕوایەدا بوو خوا بۆی داناوە، دەبوو واز لە هاوسەرێتی بهێنێت. ئەم حاڵەتەی کیرکەگۆر حاڵەتێکی دژوار بوو، بەڵام هەر بڕیارێکی جیددی کە پەیوەست بێت بە پەیامی مرۆڤەوە لە ژیاندا دژواریی خۆی هەیە. مرۆڤ کە پەیامێك لە ژیانیدا بۆ خۆی هەڵدەبژێرێ، واتە لە هەمان کاتدا کۆمەڵێك ئیمکانی تری ڕەت کردۆتەوە.

ڕاستە زۆربەی خەڵکی ئەم ڕۆژە لەو خەتەرناکیی بڕیارە ناگات کە کیرکەگۆر لە بارەیەوە نووسیوە. چونکە ئەمڕۆ زۆرینەی خەڵك دەسبەرداری چەمکی مەسیحیەت بووە بۆ هاوسەرێتیو هەر لەبەرئەمەش بڕیاری هاوسەرێتی خەتەرناکیی خۆی لەدەست داوە، مادامەکی ئێستا مەرجێك هەیەو بە گوێرەی ئەو مەرجەو پاش چەند ساڵێك هاوسەرەکان بۆیان هەیە لە یەك جیاببنەوەو هاوسەری دی بگرن. بەڵام هێشتا هاوڕێیەتی بەو ڕادەیە هەرەسی نەهێناوە، گەرچی بزاوتی کۆمەڵگاو هەلومەرجەکانی، کارێکیان کردووە، درێژەدان بە هاوڕێیەتی درێژخایەنو لەسەر ئاستێکی قووڵ زەحمەت بێت.

بەڵام دەشێ ئەو پەیامەی کە مرۆڤ بە درێژایی ژیانی پێوەی پابەند دەبێت گەورەترین هەرەسی هێنابێت. ئێستا گۆڕینی ئیشوکارو مەشقکردن لەسەر پیشەی نوێ بووەتە بەشێکی دانەبڕاوی ئابووریی نوێ. تەنانەت ژیانی ئایینیش لە لای خەڵکانێك بووە بە شتێك کە دەکرێ هەندێ کاتی خۆتی بۆ تەرخان بکەیت، نەك هەموو ژیانی خۆت.

بێگومان کیرکەگۆر جیاوازی ئەکات لـە نێـوان پیـشەی ڕووتو پـەیامی ژیانـدا، بـەڵام ئەمەش دیسانەوە پێدەچێ گوزارشت بێت لە مەیلێکی ئۆرسـتۆکراتیانە لـە بوونگەرایيـدا کــە لەگــەڵ چــاخی بــوونی (دەســتەجەمعیانە)دا ناگونجێــت، (ئیــدی ئــەم بوونــە دەستەجەمعیەمان پێ خۆش بێت یان نا) لە چاخێکی لەم جۆرەدا، لەوانەیـە ئـەو شـێوە هەڵبژاردنانەی کە کیرکەگۆر لێیان دواوە بۆ ئەو هەموو حەشاماتە مرۆییە دەست نەدات.

کەواتە با لەسەر ئـەوە ڕێك بکـەوین کـە لێـرەدا ڕووبـەڕووی تەڵەزگـە **Dilemna** یـەك دەبینـەوە. پێویـستە بـە ڕاسـتی ئـەوە بڵـێین کـە هـەروەکو کیرکـەگۆر فێرمـان دەکـات جیددیـەتی بڕیــار ســەر بــە قــووڵترین ڕەهەنــدی مرۆیــی بــوونی ئێمەیــە، قــووڵترینو تراجیکترینو باڵاترین ڕەهەندی ناو ناخمان. بەڵام گومان هەیە لـەوەی کـە لێکۆڵینـەوەی کیرکەگۆر لەم بابەتانە لەگەڵ بارودۆخی کۆمەڵایەتیی نوێدا بگونجێت. ئـەم قـسەیەشمان بە مانای ڕەخنەگرتن نییە لە کیرکەگۆر، بەڵکو ڕەنگە زیاتر ڕەخنە بێـت لـە کۆمەڵگایـەك کە پێدەچێ تیایدا جیددیەتی بوونگەرایانە کەم بووبێتەوە.

بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا نابێ مەسەلەکە لەم سنوورەدا جێبهێڵین، چونکە دەشێ ئەمڕۆ بواری دی بۆ جیددیەتی بوونگەرایانە هەبن. ئایا بـواری تـر نییـە جگـە لـە هاوسـەرێتیو هاوڕێیەتیو ئەرك کە بە هەمان ڕادە پێویستی بە ئیلتیزام بێـتو مایـەی دڕدۆنگـی بێـت؟ یان دیارە بیرۆکەی پەیماندان "ی هەتاهەتایی" کە بەسەر زەیـنی کیرکـەگۆردا زاڵ بـوو، هەرەسی هێنـاوەو ئێـستا ئێمـە لـە چـاخێکی پراگمـاتیو کاتیـدا دەژیـن؟ ئایـا پـەیمانی گـشتگیرو هەتاهـەتایی بەسەرچـووە؟ بـەڵام دەبـێ جەختکردنـەوەی کیرکـەگۆر لەســەر بیرۆکەی هەتاهەتایی فریومان نەدات. لە ڕاستیدا ئەو دەیەوێ بڵێت کە بڕیار یان پەیمانی گرنگ بە شتێکەوە ئەمانبەستێتەوە کە ئەو چرکەساتە تێدەپەڕێنێت کـە تیایـدا ئـەنجام دراوەو، پێویستە لـە بارودۆخـە گـۆڕاوو حاڵەتـە جۆراوجۆرەکـانی هەڵچوونیـشدا خـۆڕاگر بین. بەڵام ئەو بڕوای وا نەبووە کە دەبێ بڕیار بۆ یەکجارو بـۆ هەتاهەتایـە بـدرێو ئیـدی دەشـتوانین دەسـبەرداری ئـەو دڕدۆنگییـە بـین کـە هاوشـانی ئـەو بڕیارەیـە. نـەخێر بـە

پێچەوانەوە، پێویستە بەردەوامو لە هەڵوێستە جیاجیاکانی ژیاندا جەخت لەسەر ئەو بڕیارە بکرێتەوە، ئەم بڕیارە نوێیانەش (یان جەختکردنەوە لەسەر بڕیارە ئەسڵیەکان) خەتەرناکو پڕ دڕدۆنگی دەبن، هەروەکو بڕیارە ئەسڵیەکە، بگرە ڕەنگە لەو زیاتریش بن، لەبەرئەوەی مرۆڤ تێگەیشتنی قووڵتر دەبێت بۆ ناواخنی بڕیارە ئەسڵیەکە.

هەڵبەت بڕیارێك کە کاتی بێتو لە تواناماندا بێت هەر کاتێك ویستمان لە ناوی بەرین، ئەوا ئەو بڕیارە شایانی ئەو ناوە نییە. چونکە سروشتی بڕیار خۆی وایە کە جۆرێك لە باز ئەگرێتە خۆی —هەروەکو کیرکەگۆر وای ناو دەنێت—، ئەوەش بازێکە کە ئەچێتە ئەودیو هەڵوێستە ڕاستەوخۆکەوە، بە جۆرێك کە خۆمان بە هەلومەرجێکەوە دەبەستینەوە کە هێشتا ڕوون نییەو، بۆ ئەمەش مارسیلو سارتەر وشەی پابەندبوون —یان ئیلتیزام— Engagement بەکاردەهێنن. چونکە مرۆڤ هەر بە سروشتی خۆی دەیەوێ پابەند بێتو خۆی بە ئایندەوە ببەستێتەوە: بۆیە بەڵێن ئەداتو پشتگیریی هەندێ سیاسەتی دیاریکراو ئەکاتو ئەچێتە ژیانی هاوسەرێتییەوەو هاوڕێ ئەگرێتو شتی تری لەو بابەتە، هەروەها مارسیل دڵسۆزی (Fidelity) بە فەزیلەتی مرۆیی بنەڕەتی ئەژمێرێتو هەر ئەوەشە بە ڕای ئەو، کە وا دەکات کۆمەڵگا هەبێت.

بەڵام ئەوەی مرۆڤ بە مەودای دوور هەڵیدەبژێرێت خودی خۆیەتی، خود لەو بڕیارانەوە سەرچاوە دەگرێت کە مرۆڤ ئەیاندات، ئەم بڕیارانەش هەر لە سەرەتاوە لەبەردەستدا نین، بەڵکو لە بواری ئیمکانەکاندان. کاتێکیش بوونەوەری مرۆیی خودی خۆی ئەخاتە سەر ئیمکانێك لە بری ئیمکانێکی دی، لەوێوە وردە وردە خودی خۆی دیاری دەکات. هەر لەم ڕوانگەیەشەوە پێویستە لە دژایەتیی نێوان هەتاهەتاییو کاتی بدوێین. چونکە خود ناتوانێ لە ئاست ئەو زنجیرە کردارە لێکترازاوانەدا یەك بێتو خۆی بگرێت، تەنها ئەو کاتە نەبێت کە ئیلتیزامو پلانەکانی بەردەوام دەبن. دڵسۆزیو ئەمەکداریش بە تەنها مانای ئەوە نییە کە بەرامبەر کەسانی دی وا بین، بەڵکو مانای دڵسۆزیو ئەمەکە بۆ ئەو وێنەی مرۆڤایەتیەی کە مرۆڤ دەیەوێ لە بوونی کردەیی

خۆیشیدا بەدیی بهێنێت. لە لایەکی تریشەوە کاتی وایە ئەمەکداری دەگۆڕێ بۆ کەللەڕەقییەکی پەتی یان تەنانەت دەمارگرژی. با بڵێین مرۆڤ ئەتوانێ بەڵێنێکی پتەوو بەردەوام بە خۆی بدات کە بە پەیامێکی دیاریکراوەوە پابەند بێت لە ژیانیدا. لەگەڵ ئەوەشدا بەوپێیەی بوونەوەرێکی ئاقڵە ئەبێ حیساب بۆ ئەو ئەگەرە بکات کە ڕۆژێك دێت بە جۆرێکی دی شتەکان دەبینێت. دەبێ ئەوەشمان بیر نەچێت کە ناوەرۆکی ئیلتیزام لە سەرەتادا پەردە لە ڕووی خۆی هەڵناماڵێت، بەڵکو تەنها ئەو کاتە پەردە لە ڕووی هەڵدەماڵرێ کە مرۆڤ پێوەی پابەند ئەبێت. بەم جۆرە ئەتوانین کەسێك بهێنینە بەرچاوی خۆمان کە بە شێوەیەکی جیددیو بەردەوام بە ژیانێکی ئایینیەوە پابەندە، بەڵام لەبەر ڕۆشنایی ئەزموونەکانی دواتریو گۆڕانی بایەخە خواناسی (لاهوتی)یەکانی، لەوانەیە دواجار بڕیار بدات کە پەیامی لە ژیاندا شتێکی ترە. بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا، لەم حاڵەتەدا ئەو پرسیارە هەر دەمێنێت کە ئاخۆ وای بۆ چووە دەسبەرداری ئیلتیزامە سەرەکیەکەی بووە، یاخود وای بۆ چووە کە ڕێگایەکی باشتری بۆ ئەنجامدانی دۆزیوەتەوە. سادەترین حاڵەتیش حاڵەتی ئەو کەسەیە کە بە پەیامێکەوە پابەند بووە لە ژیانیداو پاشان بە هۆی گۆڕانی بارودۆخەوە وەلاوەی ناوە. با لاوێك بهێنینە بەرچاوی خۆمان کە بڕیاری داوە ژیانی خۆی بۆ قەلاچۆکردنی نەخۆشیی سیل تەرخان بکات کە کاتی خۆی کارەساتێکی سامناك بووە. بەڵام پاش چەند ساڵێك ئەم نەخۆشییە کۆنترۆڵ ئەکرێ، لەبەرئەوەی ئەو لاوە ناچار دەبێت بە دوای بوارێکی نوێدا بۆ بەهرەکانی بگەڕێت. بەڵام وێڕای گۆڕانی ئاراستەی تواناکانی، ئیلتیزامە سەرەکیەکەی هەر دەمێنێت کە ئەویش مەلەسەی تەندروستییە.

هەروەکو خوێنەریش سەرنج ئەدات ئەو حاڵەتانەی کە باسمان کردن لە بواری ئاکار نزیکمان ئەخەنەوەو لە لێدوانەکانی داهاتوودا بایەخێکی زیاتر بەم مەسەلانە ئەدەین.

جەختکردنەوە لەسەر گرنگیی بڕیاردان لای فەیلەسووفە بوونگەراکان، زۆرجار بووەتە هۆی کەمکردنەوە لە بایەخی ئەو کردارەی کە توخمی بڕیاری هۆشیارانەو بگرە

ئازاراويانەی تیا بەدی ناکرێ. چونکە ئەوان ڕەخنـە لـە دابونـەریتو شـێوازە سـونەتیو ڕۆتینییەکانی کردار ئـەگرن، بەوپێیـەی ئاسـتیان لـە ئاسـتی کـرداری مرۆیـی ڕاسـتەقینە نزمترە. دیسانەوە ئەم جۆرەی ڕەخنەگرتنیش لە بنەڕەتـدا ئەگەڕێتـەوە بـۆ کیرکـەگۆر. چونکە ئەوەی بە تایبەتی ئەوی تووڕە کـرد ئـەوە بـوو کـە بینیـی مەسـیحیەت خۆیـشی خەریکـە ئـەبێت بـە دەزگایـەکی سـونەتیو نەریتـە میللیـەکان خەریکـە بەسـەریدا زاڵ ئـەبێتو وای لێهـاتووە کـە ئـەڵێن فلانـە کـەس بـووە بـە مەسـیحی واتـە لـە منالێـدا لـە ئاوهەڵکێشراوە (تەعمید کراوە) و تا گەورە بووە پەیوەندیی لەگـەڵ کەنیـسەدا هـەبووەو لە تەمەنی گونجاویدا وەکو باوەڕدارێك تۆمار کراوەو هتد.. ئەم مەسیحیەتە سـونەتییە، یـان ئـەم جیهانـە مەسـیحییە "Christendom" وەکـو کیرکـەگۆر نـاوی لێنـاوە، بـە لای ئەوەوە پاشەکشێیە، لەبەرئەوەی هەرچی بڕیارە ڕاسـتەقینەکانو دڕدۆنگـیو جیدییـەتی قووڵی ئیمانە نەیهێشتووە. فەیلەسووفە بوونگەراکانی دواتریش بە شـێوازێکی نزیـك لـەم شێوازە ڕەخنەیان لەو گوشارانە گرتووە کە کۆمەڵگای جەماوەر، واتە ئـەو کۆمەڵگایـەی کە لە ڕێـی ڕۆژنامـەوانیو ڕیکلامو تەلـەفزیۆنو هتـد.. کاردەکـات، خـستوویەتییە سـەر پێکهاتـەی ژیـانی خـەڵكو دروسـتکردنی لـە شـێوەی هەنـدێ قـالبی یەکتـەرزداو، بەرهەمهێنانی جیهانێك لە مرۆڤی ملکەچ بۆ تەرزێك. لە جیهانێکی لـەم جۆرەشـدا توانـای هەڵبـژاردنو بڕیـاردان نامێنێـت، لەبەرئـەوەی بڕیارەکانمـان بـۆ هەڵبـژێردراونو هـەموو ئەوەی لەسەرمانە شوێن پێ هەڵگرتنیانو پـشتگیری لێکردنیانـە. فەیلەسـووفی بوونگـەرا لەم حاڵەتەدا بانگەشـە بـۆ بێداربوونـەوەو گـۆڕانی ڕیـشەیی ئـەکات. یەکـەمین ئـەرکیش لەسەرمان لەم هەلۆێستەدا ئەوەیە کە هەڵبژاردن هەڵبژێرینو توانای بڕیاردانمان هـەبێت، کە تەواو لاواز بووە. ناوەرۆکی بڕیارەکەش زۆر گرنگ نییە هێندەی چۆنیتییەکەی گرنگـە بـەو پێیـەی کردارێکـی تاکەکەسـییە کـە بکـەر بـە هـەموو سـووربوونێکیەوە ئەیگرێتـە ئەستۆی خۆی.

کەسیش نکوولّی لەوە ناکات کە پاساوێکی بەهێز هەیە بۆ بوونی هەستکردن بە بەرپرسیارێتی لە بڕیارداندا بەرامبەر تەواوی ئەو فاکتەرە کاریگەرانەی کە دژی دەوەستنەوەو پشتیوانی لە ڕەوتێکی بیّ بیرکردنەوە دەکەن. لە هەمان کاتدا لەوانەیە جۆرێك لە زێدەڕۆییش هەبێت لە بوونگەراییدا بەرامبەر بەم مەسەلانە. دەنا گەر بە زیرەکیەوە مامەڵە بکەینو پراکتیك بکەین، بوار بۆ دابونەریتەکانیش دەمێنێتەوەو کاریگەرییان مەترسیدار نابێت. هەڵبەت کاتێك من بە ئەنقەست خۆم لە ڕووبەڕووبوونەوە لەگەلّ بڕیارداندا ئەدزمەوەو شوێن پێی دابونەریت هەڵئەگرم تا لەو دڕدۆنگییە ڕزگارم بێت کە کێرکەگۆر لە دەربڕینە بەناوبانگەکەیدا دەڵێت لە کاتی کەوتنە ناو قووڵاییەکی حەفتا هەزار مەترییەوە دەستەو ئێخەی ئادەمیزاد دەبێت، ئەوا من لەو حاڵەتەدا پەیڕەوی لە "ئیمانی خراپ– یان بەدنیازی" ئەکەم. بەڵام مرۆڤ ئەکەوێتە ناو جۆرێك لە شالاّوی ڕۆمانتیکیو تاکگەرایی گێلانەوە گەر وایزانی پێویستە بەردەوام بە هۆی بڕیارەکانیەوە ئازار بچێژێت، یان وا بزانێت بە تەنها ئەو شتەی کە لە بڕیارێکی قوولّو هوشیارانەوە سەرچاوە ئەگرێت، بە تەنها ئەو شتە بە کردارێکی مرۆیی ڕاستەقینە دەژمێردریّ، لەبەرئەوەی مرۆڤ بە تێپەڕینی زەمان جۆرێك لە دانایی کەڵەکە ئەبێت لایو، بێگومان بڕواش بەوە دەهێنێت کە کۆمەڵگاش لە دابونەریتو ڕێسای خۆیدا دانایی خۆی هەیە.

نابیّ زیاد لە پێویست پێناسەی کردار تەسكو بچووك بکەینەوە، چونکە زێدەڕۆیی لە گۆشەنیگای بوونگەراییدا بۆ کردار زۆر ئاسانە. بەڵام بە چاوپۆشین لەم زێدەڕۆییانە، ئەتوانین دان بەوەدا بنێین کە مرۆڤ بە تەواوی خودی خۆی نابێت بە تەنها لە حاڵەتی کرداردا نەبێت، ئەو کردارەی کە هزرو ئازادیو بڕیار لەخۆ ئەگرێت.

بەشی دەیەم

کۆتابوونو گوناه

١.راستێتیی بوونی مرۆیی (یان واقیعیبوونی بوونی مرۆیی)

٢.مەرگ

٣.زەمانمەندی

٤.گوناهو نامۆبوون (بێئاگانەبوون)

١.راستێتیی بوونی مرۆیی(١*)
(یان واقعیبوونی مرۆیی):

بەشی پێشوو، لەپاڵ شیکردنەوەکانی پێشووتری ئـەم کتێبـەدا واپیـشان ئـەدات کـە ئێمە کاتێك مـرۆڤ لـە "کـردار" دا سـەیر دەکـەین، تـەواوی رەهەنـدەکانی بـوونی مرۆیـی دەبینین. ئەوەبوو جەختمان لەسەر گرنگیی هەندێ تایبمەتمەندیی پۆزەتیڤیش کردەوە، وەکو ئازادیو داهێنانو توانای هەڵبژاردن. بەڵام ئەم تایبەتمەندییە پۆزەتیڤانە بەرامبـەر بە تایبەتمەندێتییەکی ترن کە ناو بەناو ئاماژەمان پێداوەو، لـەو لایەنـە تراجیکـە خافـل نەبووین کە رەگو ریشەی وا لە ناو بوونی مرۆییدا، ئیدی ئـەوەمان پـێ قبـووڵ بێـت یـان رەتی بکەینەوە کە دڕدۆنگی گرنگترین هەستی مرۆییـە، بـەڵام نـاتوانین نکـووڵی لـەوە بکەین کە دڕدۆنگی هەستێکە گرنگییەکی زۆری هەیە.بینیمـان چـۆن دڕدۆنگـی هاوشـانی ئازادییەو، تەنانەت ئەو کردارانەش کە پەیوەندییان بە بڕیاردانەوە هەیـە، کـە تیایانـدا وا

(*)راستێتی **Facticity** سیفەتی ئەوەیە کە هەیەو لەوشـەی **Factizitat**ی ئەڵمانییـەوە وەرگـیراوە کە هۆسێرڵو هایدگەر بەکاریانهێناوەو ئەمیش لە ئاوەڵناوەی (**Factish**) وەرگـیراوە بـەو حاڵەتـەی مرۆڤی دەوتری کە مرۆڤ (لەجیهاندایە)، بەڵام لەبەرئـەوەی خـۆی بـوونی خـۆی هەڵدەبـژێرێتو لـەم هەڵبژاردنەیـشدا سـنووردارە. بڕوانـە کتـێبی (بـوونو نـەبوون) ی سـارتەر ل٩ — دار الاداب — وەرگێڕانی: د. عەبدولرەحمان بەدەوی، ساڵی ١٩٦٦.

دەردەکەوێ ئازادترو داهێنەرترو بەرپرسیارترە لە ئاست چارەنووسیدا، تەنانەت ئەم کردارانەش لایەنی پاسیڤو تراجیکی خۆیان هەیە.

ئازادیی مرۆیی هەرگیز ئازادییەکی رەها نییە، چونکە بەگەلێ دیوارو پەرژین گەمارۆ دراوە. تراجیدیاش بەشێوازی جۆراوجۆر پێناسە کراوە، یەکێك لەو پێناسانەی وایدەبینێت کە پێکدادانە لەنێوان خەونەکانی ئازادیو داهێنانی مرۆییو نێوان ئەو سیستمە گەردوونییەی کە بەهێزترەو تێکشکێنەرترە لەئاست مرۆڤدا. تراجیدیاو سنوورداری **Limitation** بەشێکی دانەبڕاون لە مانای مرۆڤ. ئێستاش کاتی ئەوە هاتووە کە بە شێوەیەکی وردتر لەم چەمکانە بکۆڵینەوەو بیانئاخنینە ناو چوارچێوەی ئەو تێگەیشتنەمانەوە لە بوون کە لە لاپەڕەکانی پێشوودا لێی دواوین.

فەیلەسووفانی بوونگەرا وشەی "راستێتی —**Facticity**" بۆ سنووردارێتیی بوونی مرۆیی بەکاردەهێنن. راستێتی هەمان مانای (راستەقینەیی **Factauality**) نییە. کاتێك دەڵێین فلانە شت راستەقینە **Factual** یە، بەمە ئاماژە بۆ حاڵەتێکی بابەتی ئەکەین کە دەکرێ لە جیهاندا سەرنج بدرێ بەلاّم دەکرێ بڵێین راستێتی لایەنی ناوەوەی راستەقینەیەو بریتی نییە لە حاڵەتی بینراوی شتەکان، بەڵکو بریتییە لە هۆشیاریی بوونگەرایانەی ناوەوەی بوونی تایبەتیی مرۆڤیی وەکو راستییەك کەدەبێ قبوولّبکرێ. کەس نەیویستووە بەو شێوەیە بێت کە هەیە، بەلاّم خۆی لەبووندا دەبینێتەوە. ئێمە دەبینین کە بوونەوەری ئازادین لەناو دونیایەك شتدا، پاشان ئێمە خۆمان لەم جیهانەدا دروست نەکردووە، بەڵکو هەست بەسەرسوڕمان یان تەنانەت بەهێدمە ئەکەین وەختێ خۆمان وەکو راستییەك لەجیهاندا دەبینینەوە کە پێویستە رەچاوی بکەین. هەروەکو ئۆستین فارەریش جارێکیان وتوویەتی: "تەنیایی کەسێتی لەم گەردوونەدا بارێکی قورسە لە سەرشانمان خۆ گەر بمانەوێ بەشێوازێکی هێورتر بیڵێین، ئەوا دەڵێین کەپێدەچێ بەرگە گرتنی بوونمان خۆی شتێکی سەخت بێت" .

حاڵەتی راستێتی (یاواقعیبوون) حاڵەتی شتێكی پێدراوە، بەر لە هەموو شتێكیش سیفەتی بوونمانە وەكو ئەوەی كەدراوە. كە دەڵێین: ئێمە لەوێین، ئەمە راستییەكە كە نامەعقولەو شیناكرێتەوە. راستە ئادەمیزاد بیروباوەڕی سەبارەت بە رەچەڵەكو چارەنووسی خۆی دروستكردووە، یان وای بۆچووە كە لەو بارەیەوە سروش "وەحی"ی بۆهاتووە. لەوانەیە بەشێكی ئەم بیروباوەڕانە راستیش بن، لەوانەیە بەشێكی ئەو سروشەش راست بێت. بەلام ئەمانە هەموو بابەتی ئیمانن، تاقە شتێك كە ئێمە دەیزانینو گومانمان لێی نییە ئەوەیە كە ئێمە هەین، بەڵام لەكوێوە هاتووین؟ یان بۆ كوێ دەچین؟ ئەمە هەروەكو نهێنییەك دەمێنێتەوە. لەوانەیە ئێمەش لەم بارەیەوە بیروباوەڕو خولیای خۆمان هەبێت، بەلام زۆر بەسادەیی ئەو پێدراوەی كە هەیە ئەوەیە كە ئێمە هەینو دەبێ هەبین.

بەڵام پێدراوە راستەقینەكە بوونی مرۆیی نییە بەشێوەیەكی گشتی، بەڵكو بوونی منو بوونی تۆ بوونی ئەو لەهەموو حاڵەتەكاندا خاسیەتی راستێتیی هەیە. دەشتوانین ئەو لێدوانە سەرەتاییە سەبارەت بە چەمكی بوون بهێنینەوە یادی خۆمان، كە وتمان یەكێك لە ئەدگارە سەرەكیەكانی بوونی مرۆیی "تایبەتمەندی"یە. چونكە من بەتەنها پەی بەوە نابەم كە هەم، بەڵكو بەوەش كە هەم بەو پێیەی "من" ێكی تایبەتمو كەسێكی تر نیم، جەستەیەكی تایبەتیم هەیەو سەر بەفلانە رەگەزی مرۆییم، یان فلانە رەنگم، هەندێ سیفەتی بۆماوەییم تیایەو، جۆرێك لە زیرەكیم تیایەو، حاڵەتێكی دەروونیی تایبەت بە خۆمم هەیەو هتد.... جگە لەمانە لە ماوەیەكی مێژوویی دیاریكراودا هاتوومەتە دونیاوەو، هەروەها لە كۆمەڵگایەكی دیاریكراویشدا كۆمەڵێك هێزی جۆراو جۆریش هەن كە لە فلانە هەڵوێست یان فلانە كۆمەڵگادا كاریگەرییان لەسەر پێكهاتەی ژیانمو سنووردانان بۆ كردارەكانم هەیە. هەروەها ئەو بڕیارانەی كە كاتی خۆی خەڵكانێك داویانە كە نە ناسیومنو نە ئەوانیش منیان ناسیوەو لەوانەیە زۆردەمێكیش بێت ئەو بڕیارانە درابن، بەڵام ئەمڕۆ لە داڕشتنی بوونی مندا رۆڵیان هەیە، هەروەها كاتێكیش من

خۆم لە چوارچێوەی ئەو بوارانەدا کەبۆم رەخساون، بڕیار ئەدەم، ئەوکات دەبینم کە ئەو بڕیارەم تا رادەیەك ئەو ئەگەرو رێگایانەی تر دیاری دەکات کە بۆ ئاینـدە لەبەردەممدا دەمێننەوە.

دەتوانین وا بڕوانینە راستێتی (یان وەکو ئاماژەمان پێداوە (واقعیبوون) کە دژی ئیمکانە (یان "ئەگەر"). لەبەشە بەراییەکانی ئەم کتێبەدا لە "ئیمکان"مان کۆڵییەوەو واتە ئەو ئاسۆیانەی کە بوونەوەری مرۆیی دەتوانێ خودی خۆی "بخاتە سەر" یان. بەڵام وە نەبێ ئەو ئاسۆیەش ئاسۆیەکی بێسنوور بێت، هیچ ئایندەیەکیش نییە بەشێوەیەکی رەها کراوە بێت، چونکە من هەرگیز لەخاڵی سفرەوە دەست پێناکەمو لەبەردەم پەڕەیەکی سپیدا نیم. بەڵکو من هەمیشە لەهەڵوێستێك (یان دۆخێك) دام کە هەیەو بەکۆمەڵێك توانای دیاریکراوو لەچوارچێوەیەکی دیاریکراودا رووبەڕووی دەبمەوە. هەربۆیە کاتێك مرۆڤ قسە لەسەر ئیمکان دەکات، بێگومان قسە لەسەر ئیمکانێکی واقیعی دەکات. چونکە ئیمکانی واهەن کەبێ کۆتو بەندن، یان لە بۆشاییدان. بەڵام ئیمکانەکان تەنها لە هەڵوێستی کردەییدا روو دەدەن. ئەمەش واتە سنووردارن. ئەو دەستەواژەیەی کە دەشڵێت "سیاسەت هونەری مومکینە" دانپیانانی تیایە بەسنوورداریێتیی کرداری لەتوانادابووداو لەهەڵوێستێکی دیاریکراودا. بەڵام بەهەمان شێوە مرۆڤ ئەتوانێ بڵێت کە بوونی مرۆییش هونەری مەمکینە (ئەوەی کە لە توانادا هەیە).مارتن هایدیگەر دەستەواژەی "تووڕدان Geworfenheit"ی وەکو خوازەیەك بۆ گوزارشتکردن لەدۆخی واقعیبوونی مرۆیی بەکارهێناوە.مرۆڤ تووڕدراوە (یان فڕێ دراوە)تە بوونەوە. هەر تاکە کەسێکیش تووڕدراوەتە (یان فڕێدراوەتە) هەڵوێستێك (یان دۆخێك)ی بوونگەرایانەی تایبەت بەخۆیەوە، ئەم هەڵوێستەش لە گۆشە نیگایەکی مرۆییانەوە لە هەڵدانی زاردەچێت، هەرچۆن لەوانەیە ژمارەی سێ یان شەش بەو جۆرە لە ژیاندا ئەمریکی یان ڤیەتنامی، رەش یان سپی، دەوڵەمەند یان هەژار، خراپ یان باش، زیرەك یان دەبەنگ دێتە دونیاوە، هیچ هۆیەکی دیاریش نییە کەبۆچی تووڕدانەکە

دەبێ بەو جۆرە بێت، (ئەمەش ماناى ئەوە نییە كە رەنگە هیچ هۆیەك نەبێت، دەشێ دەستێكی خودایی هەبێت لە دیاریكردنی ئەو مەسەلانەدا، بەڵام ئەمە بابەتی ئیمانەو شتێك نییە بەشێوەیەكی فەلسەفی شیبكرێتەوە). هەروەكو دەبینین ئێمە هەموو لەگۆشەنیگایەكی مرۆییەوە دەستپێدەكەین، بەو پێیەی كەمرۆڤی جیاوازینو خاوەن بەهرەی جیاوازینو لە دۆخی جیاوازداینو، هیچ هۆیەكیش نییە ئەم جیاوازییانەی بۆ بگەڕێنینەوە، وەك چۆن هۆیەك نییە بۆ ئەوەی كەبۆچی زارەكە لەسەر ئەو ژمارەیە دەوەستێو لەسەر ژمارەیەكی دی ناوەستێت.

كەواتە چ بەشێوەیەكی گشتیو چ تاكەتاكە كە بیر لە بوونەوەرە مرۆییەكان بكەینەوە، ئەگەرە مرۆییەكان بەردەوام لەچوارچێوەیەكی واقعیدا هەن، دەشێ ئەم چوارچێوانەش بەشێوەیەكی رەچاوكراو جیاوازبن. هەندێ جار چوارچێوەكە بەرینەو بوارێكی فراوانی بۆ هەڵبژاردن تیایە، هەندی جاری تریش زۆر بەرتەسك ئەبێتەوە، بەڵام بەردەوام هەنو، هەمیشە مۆركی هەڕەشەی تراجیكو شكستپێهێنانیان بەخۆوە گرتووە.

هەرگیز بوونی مرۆییش ناتوانێ خۆی لەم ململانێیەی نێوان ئیمكانو واقعیبوونە دەرباز بكات، چونكە لەسەرێكەوە مرۆڤ كراوەیەو هەڵدەبژێرێت، لە سەرێكی تریشەوە لەبەر ئەو دۆخە واقعییەی كە تیایەتی، داخراوە. تێگەیشتنو خەیاڵ بواری ئیمكانمان لەبەردەمدا والا دەكات، بەڵام هەستو سۆزەكان دۆخی (سنووردارمان) بۆ كەشف ئەكەنو، ئێمەش بەشێوازی جیاجیا هەست بەم گرژییە ئەكەین، لەبەرئەوەی ئیرادەی هۆشمەند بەرەو ئاراستەی ئامانجێكی بەهادار ئەچێت، بەڵام ئارەزووە نامەعقولەكان دەست تێوەر ئەدەن تا وامان لێبكەن بەئاراستەیەكی تردا بچین. باجارێكی تریش قسەیەكی ئۆستین فارەر بهێنینەوە كە دەڵێت: "ئێمە هەڵدەبژێرین، بەڵام ئارەزوو ناهێڵێت" .

واقعیبوون كۆتابوونی ریشەیی بوونمان بۆ ئاشكرا دەكات، لەكۆتاییەكانی ئەم بەشەشدا لە هەندێ لە گرنگترین بەشەكانی كۆتابوونی مرۆیی دەكۆڵینەوە، بەڵام

واقعیبوون شێوازێکی سەرەکیی وەسفکردنی کۆتابوونە. چونکە بوون بەشێوەیەکی واقعی، واتە بوون لەوێ، بەمانایەکی دی واتە داگیرکردنی پێگەیەکی تایبەتیو بینینی گشت شتەکانی تر لەو پێگەیەوە. ئەوەبوو پێشتر بینیمان کە مرۆڤ بەوپێیەی جەستەیە دۆخێکی تایبەتو گۆشەنیگایەکی سەبارەت بە جیهان هەیە. بگرە نەك هەرتاکەکەس، بەڵکو رەگەزی مرۆییش بەردەوام دۆخێکی تایبەتی هەیە، هەروەها هەرنەوەیەکیش. پۆڵ ریکۆر دەڵێت: "کۆتابوون یەکەمین روانگە یان گۆشەنیگایە. ئەم روانگەیە یان ئەم گۆشە نیگایە کاریگەریی لەسەر یەکەمین پەیوەندیی ئێمە هەیە کە تێگەیشتن لە شتەکان، نەك خولقاندنیان، ئەم تێگەیشتنە (یان ئەم وەرگرتنە) هاوتای وەرگرتنێکی سەلبیانە نییە کە بریتییە لە کرانەوەمان بەرووی جیهاندا، بەڵکو بریتییە لە پرنسیپی بەرتەسك کردنەوە یان داخران لەناو ئەم کرانەوەیەدا" .

هەڵبەت مرۆڤ بە درێژایی مێژوو، بەتایبەتیش لەمێژووی هاوچەرخیدا، یان لەمێژووی نوێی پێشکەوتنی تەکنۆلۆجیدا، تا رادەیەك توانیویەتی بەسەر هەندێ لەسنووردارێتییەکانی بوونیدا زاڵ بێت. توانیویەتی هەندێ هێز بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە، کە توانای جەستەیی زۆر زیادکردووە. بگرە توانیویەتی لەسەردەمی ئەلیکترۆندا، سەردەمی ئامادەگیی راستەوخۆدا، بەسەر هەندی لە لایەنە سەلبییەکانی گۆشە نیگای سنووردارادا زاڵ بێتو، هەموو شتێك لە خۆی نزیك بخاتەوەو بیخاتە بەردەستی خۆی، لەکاتێکدا وەکو ئۆرتیگائی گاسێت **Ortega y Gasset** دەڵێت گەر خودا لەیەك کاتدا خاوەنی هەموو گۆشە نیگاکان بێتوتوانیبێتی پێکەوە بیانگونجێنێت ، کەواتە رێی تێدەچێت مرۆڤیش بەهۆی دەزگا ئەلیکترۆنیەکانیەوە توانیبێتی سنوورە بەرتەسکەکانی بوونی مرۆیی خۆی (واتە بوونی لەوێ) تێپەڕێنێت. بەڵام ئاشکرایە کە ئەو لەبنەڕەتدا ناتوانێت ئەو واقعیبوونو کۆتابوونە ریشەییە تێپەڕێنێت کە وەکو دوو سیفەتی جیاکەرەوەی دۆخی مرۆیی هەر دەمێننەوە.

٢.مەرگ

ئەوەبوو بەقسەکردن لەسەر روانگەو گۆشـە نیگـا بابـەتی کۆتابوونمـان دەسـتپێکرد. ئێمە شتەکان تێکڕاو پێکەوە بە یەك جار دەرك پێناکەین، بەڵکو یەکەیەکە دەرکیان پـێ ئەکەینو لە روانگەیەك یان گۆشە نیگایەکەوە لەناو سەرجەم گۆشە نیگا بێشومارەکاندا، بەڵام بە تەنها گۆشەنیگا نییە کە کۆتـابوون پێکـدەهێنێت، بـەڵکو راسـتییەش هەیـە کـە ئەم گۆشە نیگایە سنووردارە. چونکە هەر بۆ مەودایەك بڕەکاتو پاشان دەوەستێت.

ئەمە سەبارەت بەماوەی بوونمان لەناو زەمانیشدا راستە. ئێمە کاتێك ئاوڕ لـەرابردوو ئەدەینەوەو، دەبینین کە یادو یادەوەریمان بۆ چەند دە ساڵێك بڕ دەکـات، پاشـان وردە وردە بێهێز دەبێتو دواجاریش دەوەستێت.

"لەدایکبوون"یشمان کەوتۆتە ئەو پانتاییە بەتاڵەوە کە یاد تێدەپـەڕێنێت. ماوەیـەك هەبووە کە ئێمە تیایدا نەبوون. کاتێکیش سـەیری پێـشەوە ئەکـەین، پێـشبینی رووداوە جیاوازەکان ئەکەین، بەڵام لە هەمان کاتـدا لـەوەش دڵنیـاین کـە ئایندەیـەك دێـت تیایـدا ئێمە هیچ رۆڵێکمان لەڕووداوەکانی دونیادا نابێت، هەرچۆن سەرەتایەك هەیە بۆ مێـژووی بوونمان، بەوجۆرە کۆتاییەکیش هەیە کەبریتییـە لـە مـەرگ. بـەڵام لـە کاتێکـدا سـەرەتا رووداوێکی رابردووە کە ئەتوانین مێژوویەکی بۆ دیاری بکەین، ئەوا ناتوانین مێژوویەك بـۆ رووداوی مەرگ دیاری بکـەین کـە لەئاینـدەدا رووئـەدات. ئێمـە دڵنیـاین لـەوەی کـە ئـەو رووداوە لە ئایندەدا هەر روو ئـەدات. بـەڵام بـەم گۆشـە نیگایـەی ئێـستامانەوە نـاتوانین پێشبینی ئەوە بکەین کە ئاخۆ ئەم بوونەی ئێستامان هاوشـان لەگـەڵ پێـشبینیەکانماندا بۆ ئاینده دەڕوات، یان تێیدەپەڕێنێت.

فەیلەسـووفانی بوونگـەرا لـە نووسـینەکانیاندا بایـەخێکی زۆر بـە مەسـەلەی مـەرگ ئـەدەن، هەنـدێ لـە رەخنـەگران ئەمـە (هـەروەها بایەخـدان بەمەسـەلەی دڕدۆنگـی) بەبەڵگەیـەك ئـەزانن بـۆ بـوونی حاڵـەتێکی نەخۆشـانە لـە تێـڕوانینی بوونگەرایانـەداو،

بایەخدانیان بەلاوازیی مرۆڤو فەوتانی، لە بری بایەخدان بەهێزو توانای. بەڵام گەر ئێمە دان بەوەدا بنێین کە بایەخدان بە مەرگ لە هەندێ حاڵەتدا بایەخدانێکی نەخۆشانەیە، کەواتە ئەبێ دان بەوەشدا بنێین کە ئەوەی پێیدەڵێن هەڵوێستی "دروست" بەرامبەر بەمەرگ (کە ئەکاتە فەرامۆشکردنی) دیسانەوە دەشێ حاڵەتێکی نەخۆشانە بێت. واتە حاڵەتێکی راکردنو خۆدزینەوەی نادروستە. چونکە هیچ لێکدانەوەیەك نییە بۆ بوونی مرۆیی لاف کەمترینو واقعبینی لێبداتو رایەکی لەسەر مەرگ نەبێت بەو پێیەی خاسیەتێکی گشتیی بوونە. دەروونناسان لەم ساڵانەی دواییدا باسیان لەو ئاسەوارە قووڵەی مەرگو بیرۆکەی مەرگ کردووە لەسەر کەسانێك کە نەیانویستووە هیچی لە بارە بڵێن. ئەمەش چەمکی بوونگەران بۆ مەرگ ڕووندەکاتەوە کە دەڵێن مەرگ بەتەنها کۆتاییەکی سادەو ئاسانی ژیان نییەو، بەتەنها ڕووداوێك نییە کە لە کۆتایی چیرۆکەکە ڕوودەدات، بەڵکو ئەچێتە ناو تانوپۆی چیرۆکەکە خۆیشیەوە. هەروەها زاناکانی بایۆلۆجی پێماندەڵێن کە هوشیاریی مرۆڤ بەوەی کە بوونەوەرێکەو ئەمرێت یەکێکە لەو خاسیەتانەی کە بوونی مرۆیی لە بوونی گیانەوەر جیا ئەکاتەوە. ئەم هوشیارییە بەمەرگ هەروەکو تیۆدۆتیۆس دۆبشانسکی Theodosius Dobzhansky ئەڵێت یەکێکە لە خاسیەتە بنەڕەکاتی رەگەزی مرۆیی بەو پێەی ژانرێکی زیندووە .

لەنێو تەواوی فەیلەسووفە بوونگەراکاندا "هایدیگەر" لێکۆڵینەوەیەکی وردی بۆ مانای بوونگەرایانەی مەرگ کردووەو ئاخنیوویەتییە فەلسەفەکەیەوە سەبارەت بە بوونی مرۆیی . ئێمەش هەوڵئەدەین پوختەیەك لەبیروبۆچوونەکانی لەم بارەیەوە بخەینەڕوو.

کێشەی مەرگ پەیوەستە بە پرسیارێکی ترەوە: مرۆڤ چۆن ئەتوانێت وەك گشتێك پەی بە بوونی مرۆیی بەرێت؟ گەر سروشتی بوونی مرۆیی بریتی بێت لە "دەرچوونی" لەبوونی هەنووکەیەوە بۆ بوونێکی نوێو، هەر چرکەساتێکی ناکامڵەو دەیەوێ بەرەو بوونێکی نوێ بچێت، ئاخۆ دەکرێ لەم حاڵەتەدا بتوانین وەکو گشتێك لێی بڕوانین؟ پرسیارەکەش لێرەدا ئەمەیە: کەواتە ئاخۆ مەرگ نییە وامان لێدەکات بوونەری مرۆیی

(دازاین) ناهێنێت، بەجۆرێك کە ئیدی پەیبردن بە دازاین شتێکی ئەستەمە، لەبەرئەوەی مەرگ کۆتایی پێهێناوە، واتە لەبری ئەوەی بوونی بەرکەماڵتر بکات، لەناوی بردووە.

بەڵام لێرەدا ئەبێ سەرنجی ئەوە بدەین کە دەکرێ بەزیاد لە شێوازێك لە مەرگ بکۆڵینەوەو تێیبگەین. لەڕوانگەی فەلسەفەی بوونگەراییەوە ئەبێ وا لەمەرگ بڕوانین کە ئەچێتە ناو ناخو تانوپۆی بوونی مرۆییەوە. ئەمەش واتە لەم حاڵەتەدا لێکۆڵینەوە تاقیکارییەکان بۆ مەرگ سوودێکی ئەوتۆمان پێناگەیەنن. ئێمە دەتوانین سەرنجی مەرگی کەسانی دی بدەینو دەتوانین هەندێ پێوەر دابنێین بۆ ئەوەی کەی مەرگ دێن، بەڵام لەهەموو ئەم حاڵەتانەدا ئێمە لە دەرەوەی حۆماندا مەرگ ئەبینین، جگە لەمەش هیچی ترمان پێناکرێ. چونکە کاتێك خۆمان دەمرین، ناتوانین لە مەرگ بگەین، لەبەر هۆیەکی زۆر سادە کە ئەویش ئەوەیە مردووین! کەواتە ئاخۆ هەوڵدانی کەسێك بۆ تێگەیشتن لە مەرگ بەشێوەیەکی بوونگەرایانە، هەوڵێکی بێهوودە نییە؟

گرفتێکی تریش هەیە، ئەویش ئەوەیە کە مرۆڤ ئەتوانێ وەك "کۆتاییەك" بۆ بوونی مرۆیی قسە لەسەر مەرگ بکات. بەڵام "کۆتایی" بەکام مانا؟ دیارە کە بەمانای ئەنجامێك یان مەبەستێك نییە، راستە لە هەندێ حاڵەتی دەگمەندا –وەکو حاڵەتی مەسیحو سوکرات، کە دوو نموونەی کلاسیکن– مەرگ ئەبێتە ترۆپکی ژیان، بەلام بەشێوەیەکی گشتی مەرگ دابڕانێکی توندە لە ژیان، یان وەستانی ژیانەو یان دەشێ بۆ ماوەیەکی زۆر دوای پەککەوتنی مرۆڤ دوابکەوێت. واتە مەرگی کلینیکی (گەر ئەم دەربڕینە راست بێت) دوای مەرگی بوونی تایبەتیی مرۆڤ بەچەندەها مانگ یان ساڵ رووئەدات. بەڵام ئەگەر مردن "کۆتاییەك" بێت، واتە وەستان یان دابڕانێکی پەتی بێت، ئەی چۆن دەلالەتێکی بوونگەرایانەی دەبێت لە کەشفکردنی دازایندا لەشێوە گشتیەکەیدا؟

شێوازی "هایدیگەر" لەچارەسەرکردنی ئەم گرفتانەدا ئەوەیە کە سەرنجمان لەمەرگەوە وەکو رووداوێك کە لەکۆتایی ژیاندا یەك جار رووئەدات، بگوێزینەوە بۆ

هوشیارییەکی ناوەوەیی بوونەوەری مرۆیی بەوەی کەبوونی (بوونە —بەرەو— مەرگ). گەرچی چرکەساتی مردنی کلینیکیش چرکەساتێکی دیاریکراو نییەو نادیارە بەڵام، مەرگ وەکو ئیمکانێکی حەتمی ئامادەیە. بگرە ئەتوانین بڵێین کە حەتمیترین ئیمکانە. من لە حاڵەتی دڕدۆنگیدا هوشیارم بەوەی کە بەرەو کۆتاییەك دەچم، چونکە بوونی مرۆیی کەبوونی منە بەمەترسی تەنراوەو، دەشێ لەهەر چرکەساتێکدا بکەوێتە عەدەمەوە (یان نەمێنێت).

هایدیگەر مەرگو خەم (بەو مانایەی کە پێشتر روونمان کردەوە—و. کوردی) پێکەوە دەبەستێتەوە. ئەبێ ئەوەش بهێنینەوە بیری خۆمان کە خەم بوونی رۆژانەی دازاین پێکدەهێنێت. پێشتر بینیمان کە خەم خۆشی دیاردەیەکی ئاڵۆزە، لەو گرژییەوە سەرهەڵئەدات کە لە نێوان شاڵاوبردن بۆ ئیمکانە لەئایندەداو واقعیبوونی ئەو دۆخەی کە بوونەوەری تیا فڕێ ئەدرێ، ئەمە جگە لە "کەوتن"ی بۆ جیهانو "ئەوانی دی". دەکرێ لە پەیوەندیدا بەم سێ چرکەساتەوە لە خەم بگەین:

یەکەم: هێندەی پەیوەندیی بە ئیمکانو بەئایندەوە هەبێت، مەرگ وەکو باڵاترین ئیمکانی بوونی مرۆیی سەیر دەکرێ، لە بەرئەوەی مەرگ ئەو ئیمکانەیە کە تەواوی ئیمکانەکانی تر ملکەچین، چونکە هەموو ئیمکانەکانمان لەئاست مەرگدا پەرت دەبن (گەر ئەم دەربڕینە راست بێت). جۆرێك لە زنجیرەیەکی پلەوپایە هەیە بۆ ئیمکانەکان کە مەرگ لەسەروو هەموویانەوە. ئاشکرایە کە مەرگ لەئیمکانەکانی دی جیاوازە، چونکە وەکو هایدیگەر دەڵێت "ئیمکان نەبوونی هیچ بوونێکی مرۆییە" . مەرگ دواهەمین ئیمکانە، ئەو ئیمکانەشە کە گشت ئیمکانەکانی تر ناهێڵێت.

ئەم لێدوانەمان سەبارەت بەمەرگ بەوپێیەی ئیمکانێکە، هەندێ کێشە ئەوروژێنێت. راستە ئێمە دانمان بەوەدا ناوە کە مەرگ ئیمکانێکە لە جۆرێکی تایبەتی، بەو مانایەی کە کۆتایی ئیمکانەکانە، بەلام ئاخۆ ئەم مۆرکە تایبەتیەی وامان لێناکات کە هەر پێشی نەڵێین ئیمکان، لانی کەم بەمانا هایدیگەرییەکەی ئەم وشەیە؟ لەبەرئەوەی ئیمکان لای

هایدیگەر جۆرێكە لە بوون كە مرۆڤ ئـەتوانیٚ هەڵبیـژێرێتو خـودی خـۆی "بختاەسـەر"و تەنانەت مرۆڤ لەحاڵەتی خۆكوشتنیشدا مـەرگ وەكـو ئیمكانێـك هەڵدەبـژێرێت كەدەشـیٚ بێتەدی، هەڵبەت ئاشكراشە كە هایدیگەر بانگەشە بۆ خۆكوشتن ناكـاتو ئێمـەش جـاریٚ قـسە لەسـەر بـوونی رەسـەن ناكـەینو هەڵیـدەگرین بـۆ بەشـی داهـاتوو. ئـەوكات ئـەوە روونـدەبێتەوە كە مەبەستمان لەوە چییە كـە مـەرگیش یەكێكـە لـە ئیمكانـەكانی بـوون، بەڵام تەنانەت لەم قۆناغەی ئێستای قسەكردنیـشماندا لەسـەر ئـەم مەسـەلەیە دەتـوانین ئەوە ببینین كە مرۆڤ یان دەبیٚ مەرگ وەها قبووڵ بكات كە دارێژەری هەموو ئیمكانێتی، یاخود تابۆی دەكرێت خـۆی لـیٚ گێـل بكـات. چـیرۆكە بەناوبانگەكـەی "تۆلـستۆی"یـش زۆرباش ئەم خاڵە روونـدەكاتـەوە (واتـە چـیرۆكی مـەرگی ئیڤـان ئیلـیچ). لـەم چـیرۆكەدا مەرگ لای هەموو مرۆڤەكان جگە لـە ئیڤـان مەسـەلەیەكی قێزەونـە كـە شـایان تێفكـرین نییە. (بگرە لای ئیڤانیش هەروایـە تـا ئـەو سـاتە نـەبێت كـەبۆی دەردەكـەوێت تووشـی نەخۆشیەكی كوشندە بووە). بەڵام پاشان دەبێتە مەسەلەیەكی زۆر گرنگ لای ئیڤانو لە هەموو شتەكانیدا رەنگدەداتەوە. بەم بۆنەیەوە، مـن لێـرەدا نامـەویٚ بڵـێم كـە هایدیگـەر ئـەم جـۆرە بایەخدانـەی بەمـەرگ لاپەسـەندە، بگـرە رەتیـشی دەكاتـەوە، وەك چـۆن خۆكوشـتنیش رەتدەكاتـەوە. ئـەوەی ئـەو لێـی دەتوێژێتـەوە پێـشبینیكردنی مەرگـەو رەچاوكردنی فاكتەری مەرگە لەپرۆژەكانماندا و لەشێوازی هەڵسەنگاندنیاندا.

مەرگیش وەكو ئیمكانێكی رەها یان دوا ئیمكان كێشەی وێناكردنی بـوونی مرۆییمـان وەكو گشتێك لا دەوروژێنێت، گەرچی ئێمە گوتمان كە مەرگ "كۆتاییەك" نییە بە مانـای ئامانج یان مەبەستێك، بەڵام سنوورێكە بۆ بوون. هوشیاریش بەمەرگو قبووڵكردنی فانی بـوون واتـە هوشـیاری بـەوەی كـەبوونی مرۆیـی سـنوورێكی هەیـە، دەركردنـی ئـەم سنوورەش وا لە مرۆڤ دەكات وەكو گشتێكی كۆتادار لە بوونی مرۆیی بڕوانێت. لە بەشـی داهاتوودا لەمەغزای وردی ئەم بیرۆكەیە لەهزری هایدیگەردا دەگەین. بەڵام ئاشكرایە كـە جیاوازییەكی گەورە هەیـە لـە نێـوان هەڵوێـستی بوونگەرایانـەی مرۆڤێكدا كـە بەرامبـەر

بەکۆتاییەك دەژیو، مرۆڤێکی تر کە بەشێوازێکی میتۆدیانە بیرۆکەی مەرگ لە خۆی دوور دەخاتەوە، یان هەوڵدەدات وابکات.

دووەم: دوای ئەوە پێویستە بپرسین کە مەرگ چۆن بەدووەم تـوخمی پێکهێنەری خەمەوە پەیوەست دەبێت، واتـە بـە "واقعیبـوون"ەوە. ئیمکـان رووی ئایندەیـە، رووی لەوەیە کە "هێشتا نییە". لەکاتێکا واقعیبوون گرنگی بەوە ئـەدات کـە "ئێستا هەیە". دۆخی بـوونی مـرۆییش بـەردەوامو لەسـەرەتای ژیانیـەوە لەفانیبوونیدایـە (واتـە ڕوو لـە فەنایـە — و. کـوردی)، چـونکە ئـەو بـەردەوام پـێر ئـەبێت تـا ئەگاتـە مـەرگ. مـەرگیش لەهەموو ئیمکانەکانی تری بوون پتەوترو مەحکەمترە. راستە مـرۆڤ توانیویـەتی زۆرشـت بکـات بـۆ ئـەوەی کـە لـە فـەنابوون کەمبکاتـەوە، واش چـاوەڕوان دەکـرێ بـە بـەرەو پێشچوونی زانستی پزیشکی، خـەڵکی تەمـەنیان درێـژتر بێـتو ئاسـەواری پـیری لەسـەر مرۆڤ کەمبێتـەوە، بـەڵام کـەس نییـە بـڕوا بـەوە بکـات کـە مـەرگ نامێنێـت یـان نـەمانی پەسەند بێت. عادەتەن خەڵك ئەیانـەوێ مـردن دوا بخـەن، بـەڵام مـەرگو کۆتـابوون دوو رەهەندی پێکهێنەری مرۆڤن، بەجۆرێك کە ژیانێکی خاڵی لە کۆتـایی، ژیـانێکی ترسـناكو ناشرینە. هەر بۆیە مەرگ وەکو بەشێك لە دۆخی واقعیبوونی مرۆیی دەمێنێتەوە.

سێیەم: خەم چرکەساتێکی تریش لەخۆ دەگرێت کە "کەوتن Falling" یـان ونبوونـە لـەناو جیهـانی ئامرازەکـانو لـەناو حەشـاماتی ناشەخسیی "ئـەوانیتر" داو ئەمـەش لـە هەڵوێستی رۆژانەدا بەرامبەر بە مەرگ دەردەکەوێ کە هەڵوێستی هەڵاتنو خۆدزینەوەیە. بە درێژایی چاخەکان مرۆڤ خۆی لەدیمەنی مەرگو بیرکردنەوە لێی، دزیوەتەوەو شێوازی جۆراوجۆریان داهێناوە تا قەناعەت بـەخۆیان بکـەن (لـە کاتێکـا کـە ناچـارن ڕووبـەڕووی مەرگ ببنەوە) بەوەی مەرگ هیچ لە مەسەکە ناگۆڕێتو پاش مـەرگیش شـتەکان رەوتـی ئاسایی خۆیان دەبێت. بۆ نموونە لە ئەمریکای هاوچەرخدا، رەنگە لەهەموو شوێنێکی تر زیاتر هەوڵی ئەوە درابێت کە حەقیقەتی مەرگ پووچەڵبکەنەوە، یان نکووڵیی لـێ بکـەن، نەریتەکانی کفنو دفن، مۆمیـاکردنو، دروسـتکردنی تـابووتی گرانقیمـەت بـۆ دواخـستنی

بۆگەنکردنو، ژەنینی مۆسیقای هێمن لەنێو گۆڕەکاندا، پاشان دانانی لاشەکان لە شوێنی بەستوودا بەو ئومێدەی رۆژێك بێت زانستی پزیشکی چارەسەرێك بۆ ئەو نەخۆشییە بدۆزێتەوە کە بووەتەهۆی مەرگی قوربانییەکەو ئەوکات سەرلەنوێ لە قیامەتێکی بەختەوەردا زیندوو ئەبێتەوە.

بێگومان ترسو دڕدۆنگیی مرۆڤ لە مردن شتێکی سروشتییە، بەلاّم ئەمە تەواو جیاوازە لە دامەزراندنی وەهمێکی ژیارییانەی گەورە (واز لەو پیشەسازییەش بێنە کەمایەی قازانجێکی زۆرە) بۆ لەبیر بردنەوەی مەرگ، یان بۆ ئەوەی قەناعەت بەخۆمان بکەین کە مەرگ شتێکی راست نییە.

هایدیگەر لە ئاوڕدانەوەیەکی زیرەکانەیدا دەڵێت: (هەروەکو دواتریش ئەمەمان بۆ دەردەکەوێ) ئەگەر راستگۆیانە چاوەڕێی مەرگ بکەینو قبووڵی بکەین، دەشێ ببێتە فاکتەرێکی تەواوکەری بوونی رەسەن. خوێنەر خۆیشی ئەتوانێ بڕیار بدات لەسەر ئەوەی ئایا ئەم تێڕوانینە پاردۆکسیانەیە بۆ کێشەی مەرگ سەرکەوتووە یان نەو.

لای هەندێ فەیلەسووفی بوونگەرای تر مەرگ گەورەترین لایەنی شاراوەو ناڕوونی بوونەو دوا بەڵگەیە لەسەر پووچیی مرۆڤو جیهان. کامۆو سارتەریش وەکو هایدیگەر پێ لەسەر ئەوە دادەگرن کە پێویستە وەکو راستییەك رووبەڕووی مەرگ ببینەوە. بەلاّم هەر ئەم راستییەشە کە دواجار شتەکان یەکسانو بێبایەخ لێدەکات.

ئەمەش مەرج نییە بەرەو نائومێدیمان بەرێت، تەنانەت گەر هیچ ئومێدێکیشی تیا بەدی نەکرێ. ئەمە لای "کامۆ" مرۆڤ بەرەو یاخیبوون دەبات نەك نائومێدی.

"یاخیبوونی مرۆڤ بەرەنگارییەکی درێژخایەنە دژ بەمەرگ" . مەرگ خۆی لەخۆیدا لای سارتەریش بایەخێکی تایبەتیی نییە. بەڵکو دواپووچییەو لە پووچیی ژیان کەمتر نییە، مەرگیش بەشێکە لە (سەوداو مامەڵە کە) وەکو ئەو دەڵێت:

کەواتە مەرگ سیمبۆڵی گەورەی کۆتابوونی مرۆڤو بگرە پووچیشیەتی. لەگەڵ ئەوەشدا نابێ وابزانین کە ئەو فەیلەسووفە بوونگەرایانەی کە مەرگیان کردووە بە

تەوەری فەیلەسووفاندنیان، بەم پێیە نیهیلیستن. چونکە ئەوەتانێ وەك دواتریش بۆمان دەردەکەوێ، هایدیگەر لە مەرگەوە دەرووییەك بۆ بوونی ڕەسەن دەدۆزێتەوە.

هەرچۆن مەرگ ئیلهامی "یاخیبوونی میتافیزیکی" ئەدات بە "کامۆ". نووسەرێکی کاسۆلیك کە ئارسەر گیبسۆنە لەمبارەیەوە شتێکی ڕاستی گوتووە کە دەڵێت: "بێباوەڕبوونی (کامۆ) بەخودا لە سەرنجدانی وردییەوە بۆ جیهانێکی شێت، جیهانێکی دڵڕەق، جیهانێکی کوێرو پووچەوە سەرچاوەی گرتووە کە ژمارەیەکی زۆر لە بوونەوەری مرۆیی تیا دیوە کە خۆیان لەو دۆخی فانیبوونە دەپارێزن کە لە هەمانکاتدا دۆخێکی باڵایە، لەبەرئەوەی لە سروشتو گیانەوەریان جیا ئەکاتەوە. کامۆ مرۆڤی هان داوە یاخی بێت تا هاوسەنگیی ڕابگرێت، هەر ئەمەشە وای لێئەکات جیا بێتەوەو، ئەو میانڕەوییەشی ئەو ڕاستییە گەورەیە دەگرێتە خۆی کە هەموو شتەکان والێدەکات ڕێژەیی (نسبی) بن: واتە "مەرگ" .

٣.زەمانمەندی Temporality

لە درێژەی باسەکەماندا سەبارەت بە کۆتابوونی بوون بەمەسەلەی زەمانمەندی ئەگەین. هەر لە زووەوە شاعیران جەختیان لەسەر ئەو بیرۆکەیە کردۆتەوە کە دەڵێت مرۆڤ بوونەوەرێکە دروستکراوی زەمانەو، دێتە بوونەوەو هەر لە بوونیشدا نامێنێت. هەروەها فانیبوونی ژیانی ئادەمیزادو کورتیی ژیانی دیارترین ئەدگاری کۆتابوونە.

گەرچی لێرەدا بەشێوەیەکی ئاشکرا لەسەر زەمانمەندی ئەدوێین، بەڵام ئەم بابەتە بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لە باسەکانی پێشووشدا لێی دواوین، لە دایکبوونو مەرگ سەرەتاو کۆتایی هەموو بوونەوەرێکی مرۆیی دیاری دەکەنو، بوونی مرۆیی خۆی ئەکەوێتە نێوان ئەم سنوورانەوە لە زەماندا. جگە لەوە دیاردەی "خەم"یش بنەمایەکی زەمانیی هەیە. پێشتر بینیمان کە "خەم" لە ئیمکانو واقعیبوونو کەوتن پێکدێتو، هەر ساتێکیش لەم ساتانە ئاماژە بۆ زەمان ئەکات. ئیمکان لە بنەڕەتدا ئاماژە بۆ ئاینده

ئەکات، واقعیبوون پەیوەستە بەوەوەی کە لە هەڵوێستی دراودا بەئەنجام گەیەنراوە، لە کاتێکا کەوتن واتە نقومبوون لە هەنووکەدا.

بەدوایەکدا هاتن خۆی نیشانەیە بۆ ئەزموونێکی کۆتادار. ئادەمیزاد کاردەکاتو چێژ دەبینێتو یان لە ساتێکی دیاریکراودا شتێکی سەرەکی فێردەبێتو، ئەم ئەزموونەشی بە هێڵێکی راستدا دەڕواتو، لەڕەوتی ژیانیداو لە هەندێ کاتی جیاوازدا هێزو تواناکانی ئەگاتە لووتکەو، بەڵام هەرگیز هەموو ئەمانە لەیەك کاتدا بەیەکەوە نابن.

بەڵام ئەزموونی مرۆیی بەتەنها بەدوایەکدا هاتن نییەو ئادەمیزادیش بەتەنها بریتی نییە لەو ساتانەی کە دەیگوزەرێنێت، زەمانمەندیی ئادەمیزاد جۆرێکی تایبەتییە، ئەوەی وا لە "خەم" ئەکات مومکین بێتو هەروەها ئەوەی وا لە بوونی مرۆیی ئەکات مومکین بێت، تێپەڕاندنی ئەو ساتە بەدوایەکدا هاتووانەیە، بەجۆرێك کە مرۆڤ لەزنجیرەیەك مەودای زەمانی **Spans** دا ئەژی، یان ئەوەی پێی دەڵێین مەودای زەمانیی ژیان **Lifespan**.

جیاوازییەکی گەورەش هەیە لە نێوان پەیوەندیی مرۆڤ بەزەمانەوە لەگەڵ پەیوەندیی گیانەوەرانو شتەکان بەزەمانەوە. راستە ئێمە بەمانایەك لە ماناکان دەتوانین بڵێین ئەوانیش لە ناو زەمانداو بەساتی زەمانیی بەدوایەکدا هاتوودا تێدەپەڕن، ئەوانیش رابردوو و ئێستاو ئایندەیان هەیە. بەڵام "شت" لەکاتی بەدوایەکداهاتنی چرکە ساتەکاندا وەکو خۆی بەردەوام ئەبێتو هەریەك لەو چرکەساتانەی رابردوو و ئایندەی لە دەرەوەی ئێستادا دەمێننەوە. بەڵام لای ئادەمیزاد، رابردوو و ئایندەی تەواو بەئێستایەوە بەستراونەتەوە. چونکە ئێمەر هەرگیز ناتوانین ئادەمیزاد تەنها بەدابڕاوی لە ئێستایدا وەربگرین، لەبەرئەوەی ئادەمیزاد لەڕێی یادیەوە لەئێستادا رابردووی هەڵگرتووە، هەروەها لەڕێی پێشبینیو خەیاڵەوە، ئایندەی خۆی وێنا ئەکاتو خودی خۆی دەخاتە سەر (یان تێفرێدەدات).

ئێمە نەماندەتوانی هەبین (بەو مانـای بوونـەی کـە لـەم کتێبـەدا بـەکارهاتووە، واتـە لـەدەرەوەی خـودی خۆمـان هـەبین‌و تێپەڕێنین) گـەر ئـەو سـیفەتی زەمانمەندیـەمان نەبووایە کـە بەهۆیـەوە "ئێـستا now" تێدەپـەڕێنن‌و "تـا رادەیـەك" رابـردوو و ئێـستاو ئاینده پێکەوە لەیەکەیەکدا کۆ دەکەینەوە. دەشڵێم "تا رادەیەك" لەبەرئـەوەی جـۆری ئەو یەکەیەی کەپێکدێت دەگۆڕێت.

لەراستیدا بوونی مرۆڤ لە بەرزترین ئاستی زێدەڕۆییـدا (کـە حاڵـەتێکی نەخۆشـانەیە) لـەو حاڵەتـەی بـوون نزیکدەبێتـەوە کەهـەر لـە "ئێـستا" دا دەژی، کـە دۆخـی بـوونی شتەکان‌و گیانەوەرەکانە (سەرنجی ئەو قسەیە بدە کە دەڵێت: "گیانەوەر خەمی هیـچی نییـە") لەبەرئـەوەی سـەبارەت بـە شـتەکان‌و گیانـەوەران بەتـەنها ئێـستا زەمـانێکی راستەقینەیە. رابردو نییەو ئاینده نییـەو ئەمـەش واتـە ئـەو دوو زەمانـە ناڕاسـتەقینەن‌و بەتەنها ئێستا راستەقینەیە.

لای مرۆڤیش هەمان شت بڵێین، بەڵام بێگومان ئەبێ بەمانایەکی جیاواز ئەمـە بڵـێین، لەبەرئەوەی رابردوو و ئاینده لە دۆخی بوونی مرۆییدا، دەشـێ وەهـا راسـتەقینە بـن کـە بێنـە نـاو ئێـستاوە. کـاتێکیش دەڵـێین مـرۆڤ لـە زەمانمەنـدیی "خـەم" پێکـدێ، واتـە بەئاراستەی ئیمکاندا خۆی بەرەو پێشەوە فڕێدەدات. ئەمـەش واتـە لـەدەرەوەی بـوونی خۆیدایە Ex-sist بـەرەو ئاینـدە. هـەروەها واتـە ئـەو بەشـێوازێکی واقیعـی‌و بـەو پێیـەی رابردووی هێناوەتە ئێستاوە، لەوێیە (لەئاییندەدا)و لـەناو ئـەم گرژییانەشـدا (ئەکەوێتـە) ناو جیهانی هەنووکەیی بایەخپێدانەکانەوە.

کەواتــە ئێمــە ئەزموونــە ریــشەییەکەی کۆتــابوونی زەمانمەنــدیمان بــە تــەنها لــە بەدوایەکداهاتندا نابینینەوە، بـەڵکو لـە گرژیـی نێـوان رەهەنـدەکانی زەمانمەندیـدا، یـان بەچوون بەرەو بەرکەماڵی کە دەشێ رابردوو و ئێستاو ئاینـدە لـە ناوخۆیـدا کۆبکاتـەوە. دەشێ ئەمەش بەوە وەسفبکرێ کە هەوڵدانە بۆ گەیشتن بەهـەتا هـەتایی، بـەو مانایـەی کە ئەو گشتەیە کە تەواو جیاوازە لە بەدوایەکدا هاتن.

بەڵام ئێمە دەبیستین کە رەهەندەکانی ئەم جۆرە زەمانمەندییە، لەئەزموونی باوی کۆتابووندا، لەم گشتێتی (کلێت)ە خاڵییەو پتر لە دۆخێکی ناهاوسنگدان.واتە ئەم رەهەند یان ئەو رەهەنگ دەشێ رەهەندەکەی زەمانمەندی بەبێ بیانوو زاڵە.

یەکەمین جۆری ناهاوسەنگی ئەو جۆرەیە کە تیایدا جەختێکی زیاد لە پێویست لەسەر ئیمکانو ئایندە دەکرێو هەموو کاری ئیرادە لەوەدا قەتیس دەکرێ کە بەرێوەیە، بەڵام ئەمە دەبێتەهۆی لادان لە ئیرادەی راستەقینەی رەسەن (کە کرداری خودە وەك گشتێك) و دەگۆڕێ بۆ خۆزگەیەك یان هیوایەكو هیچی تر. ئەم ناهاوسەنگیەش گەلێ جۆری هەیە، هەندێکیان تا رادەیەك بێ زیانە.

بۆ نموونە مەیلی ئایدیالیستی ناکردەیی لای لاوان، لای کەسی کامڵیش دەشێ مەیلی یۆتۆپیاییو ئایدیالیستانەی نابەرپرسیارانە، زیانبەخش بێت. بەڵام لەمەش مەترسیدارتر گۆشەگیری بێت لەنێو جیهانی ئارەزووە خەیاڵیو وەهمیەکاندا، بەرادەیەك کە کردار ئەستەم دەبێتو خەیاڵاتێکی وەها لە ئارادا دەبێت کە وەدیهێنانیان ئەستەمە. هەموو ئیرادەیەکی راستەقینە ئەبێ رەچاوی ئیمکانی واقیعی بکات، واتە ئەو ئیمکانەی کە لە هەڵوێستی دیاریکراودا کراوەیە هەڵبەت شتێکی سروشتیشە کە ئایندەیەك نییە بەشێوەیەکی ریشەیی کراوەبێت، لەبەرئەمەی بەردەوام تا رادەیەك داخراوەو، چرکەساتێکیش نییە کە تیایدا بکەریی مرۆیی بەرامبەر بە ئیمکانێکی پەتی بێت. بەڵام کاتێکیش دوچاری ئەو وەهمە دەبێت کە بەرامبەر ئیمکانێکی پەتییە، دەشێ وەهمەکەی لەترسیەوە لەقبوولکردنی رابردوو سەرچاوە بگرێت.

ئەمەش دەبێتە مایەی بوونێکی ناراستەقینەو ناکردەیی کە تیایدا بەپلەی جۆراو جۆر کردار دەتاسێنرێو خەیالات بەسەریدا زاڵدەبێت، خەریکبوون بە رابردووشەوە دەبێتە مایەی شڵەژانێکی هاوچەشن، لەبەرئەوەی کاتێك هوشیاری بەدۆخێك هەیە، یان کە لە رابردوودا روویداوە، زیاد لە پێویست چڕدەبێتەوە، لەوانەیە ببێتەهۆی ئیفلیجیی هەر ئیرادەیەکی راستەقینە. ئەم حاڵەتەش کۆمەڵێك شێوە بەخۆیەوە دەگرێت: لەوانەیە

دۆخەکە ببێتە هۆی دڕدۆنگیەکی قووڵی وەها کە نەهێڵێت بکەرەکە هیچ بڕیارێکی وابدات کە ببێتە مایەی گۆڕانێکی ریشەیی یان نوێبوونەوەیەکی راستەقینە، ئیدی بەمجۆرە کردارێك نابێت لەبەردەم ئیرادەدا تا وای لێبکات بەرەو ئایندە بچێت بەڵکو هەوڵدەدات ئارامیو ئاسایش لەڕۆتینی رابردوو سرووتەکانی رابردوودا بدۆزێتەوە. یان دەشێ ئەم دۆخەی دۆخێك بێت کە تیایدا مرۆڤ هەست بەگوناه بکاتو ئەمەش بەرەو بێدەربەستییەکی دەبەنگانەی بەرێت، کە تیایدا هەموو شتەکان بێ هیوا خۆیان دەنوێننو وای لێدێت مرۆڤ هەموو شتەکان بەبێهوودە دەزانێت، یان تەسلیمی دۆخەکە دەبێتو بەناچاری یان بەغەریزەو یان راهاتنو خوو پێوەگرتنو یانیش هەر هاندەرێکی دی کردارەکەی ئەنجامدەداتو، لە هەموو ئەم حاڵەتانەشدا رێ لە هەر ئایندەیەکی راستەقینەو ئیمکانێکی رەسەن ئەگرێت، بەرادەیەك کە تیایدا کردار ئەستەم دەبێت.

هەروەها ناهاوسەنگبوونی ئێستا هەیە، لەوانەیە ئەم حاڵەتەش لە هەموو حاڵەتەکانی تر باوتربێت. ئاشکرایە کە ئەمە ئەو حاڵەتەیە کەتیایدا "بوون"ی راستەقینەی مرۆڤ لەدۆخێکدا کە لە دۆخی گیانەوەر یان تەنانەت دۆخی شت ئەچێت، بەرەو ونبوون ئەچێت. ئەم وابەستەبوونو نووسانە بەئێستاشەوە، هەروەکو ئەو دوو حاڵەتەی پێشوو، لە دەرکەوتنیدا شێوەی جیا بەخۆیەوە وەردەگرێت، بەڵام ئەمە سیفەتی زەقی ئەو مرۆڤەیە کە لە زمانی ئاساییدا پێی دەڵێین کەسێکە ئیرادەیەکی تایبەتی نییە، واتە کەسێکە ناتوانێت بڕیار بدات، کەسێکی بەدنیازە (یا بەدباوەڕە)، یان مرۆڤێکی پەرتە، ئەگەر بمانەوێ وەسفی باوی نووسەرە بوونگەراکانی بۆ بەکاربهێنین.

ئەم مرۆڤە لەوانەیە کەوتبێتە "ئەوان **Then**" ەوە. بەجۆرێك کە بڕیاری خۆی ئەداتە دەست بیروبۆچوونی باو، یان دەبێتە کۆیلەی دەزگایەك یان سیستمێك بۆیە بارودۆخەکەی بڕیارو کردارەکانی بۆ دیاریدەکات. یاخود چووەتە ریزی دامەزراوێك یان رێکخراوێکی دەسەڵاتگەراوە. بەهەرحاڵ، پێویست ناکات نموونەی زیاتر بهێنینەوە.

لـەم لێدوانـەی ئێـستاماندا کـە بـەکۆتابوون دەسـتی پێکـرد، کاتێـك باسمـان لـە ناهاوسەنگی کرد، بەرەو بیرۆکەی گونـاە راپێـچی کـردین. پێدەچـێ کۆتـابوون مـەرجێك بێت بۆ ئیمکانی گوناە، گەرچی کۆتابوون خۆی لەخۆیـدا گونـاە نییـە. بـەڵام دیـارە کـە گونـاە مەسـەلەیەکی تراجیکـە، ئەگـەرەکانی ناهاوسـەنگیش هێنـد زۆرن کـە زەحمەتـە شڵەژان لە بووندا روونەداتو هەر بۆیە پێویستە ئێـستا راسـتەوخۆ قـسە لەسـەر گونـاەو نامۆبوون بکەین.

٤.گوناە و نامۆبوون

فەلسەفەی بوونگەرایی بەپێویست فەلسەفەیەکی رەشبینانە نییە، بـەڵکو لایـەنگرانی ئەم فەلسەفەیە لە داننانیاندا بەشڵەژان لە بوونی مرۆییدا راستگۆبوون چونکە بوون واتـە خۆ فرێدان بەرەو ئایندە، بەڵام بەردەوام کەموکورتییەك یان نەگونجانێك هەیە لـە نێـوان ئـەو خـودەدا کـە خـۆی بـەرەو ئاینـدە فرێئـەداتو ئـەو خـودەی کـە لـە واقیعـدا هەیـە. بوونگەراکان، هەر لە کیرکە گۆرەوە تـا ریکـۆر سـەرنجی ئـەم دابڕانـەیان لەبوونـدا داوە. کەدەکرێ نـاوی بنـێین درزێـك یـان کەلەبـەرێك، گەرچـی ئەمـە کەموکورتییـەك نییـە کـە شایانی لۆمەکردن بێت، هێندەی هاو واتای ئەو وشەیەیە کە زەویناسەکان بەکاریدەهێنن کاتێك قسە لەسەر ترازان یان کەلێنێکی ریشەیی دەکات .

ئەم کەلێنەش ئەکەوێتە نێوان بوونو ماهیەتەوە، یـان واقعیبـوونو ئیمکانـەوە، یـان خود وەکو ئەوەی هەیەو خود وەکو ئەوەی خۆی بـەرەو ئاینـدە فرێـدەدات. بـەڵام ئـەم کەلێنە هێشتا نەبۆتە کەلێنێکی ئاکاری، بەڵکو جۆرێکە لە بوونی کۆتـادار کـە وا لـەئاکار ئەکات مومکین بێت. ئەم حاڵەتەش لـە بیرۆکـەی "کـەوتن" ئەچـێت لای هایدیگـەر، کـە دەیەوێ پێمان بڵێت کە ئەوە ئیمکانێکی ئۆنتۆلۆجییـەو، ئـەو حـوکمێکی بوونگەرایانـەی راستەقینە بەسەر دۆخی ئێستای مرۆڤدا نادات.

پێکهاتــەی مــرۆڤ بەجۆرێکــە کــە ئەگــەری "کــەوتن"ی تیایــە، یــان بەواتایــەکی دی ناتەبابییەك یان بێتواناییەکی تیایە لە گەیشتن بەوەدا کە شایانی ئیمکانەکانی بێت.

نیچە زۆر باش سەرنجی ئەم کەلێنە یان کەموکورتییــەی لــە پێکهاتــەی مرۆڤـدا داوە، بەوەی کە کامڵ نییە، بەڵام ئەم کەلێنە بە تەنها رێ بۆ هەرەسی خۆشناکات، بــەڵکو بـۆ چوون بەرەو باڵامرۆ **Superman**یش.

کەواتــە لای بوونگــەراکان جۆرێـك لــەوێناکردنی تراجیکانــە هەیــە بــۆ گونــاه. مــرۆڤ بەحوکمی پێکهاتەی‌و، بەو پێیەی بوونێکی کۆتادارو هەروەها ئازادە، لە بەردەم ئەگەری گوناهدایــە. پێدەچــێ "بــاڵابوون"یــشی دابــڕاو نــەبێت لــە "کــەوتن"ی. خــودی بیرۆکــەی گوناهیش لای هایدیگەر مانایەکی ئۆنتۆلۆجیی سەیری هەیە، کە پــێش ئاکــار دەکــەوێت. وشەی **Schuld**ی ئەڵمانیش دەشێ هەم مانای گوناەو هەم مانای کــەمو کــورتیش بــدات، هایدیگەریش کاتێك لە گوناه ئــەدوێت زۆر قــسە لەســەر **Schuld** ئــەکات بــەو پێیــەی کــە کەموکورتییە . مرۆڤیش لە نێو خودی خۆیدا نەمان یان کەموکورتیی هەڵگرتووە، هــەر لەسەر ئەم بناغەیەش کە دەبێ بەرپرسیارێتیی بوونی خۆی لە ئەستۆ بگرێت.

چــەمکی نــامۆبوون **Alienations**یــش لــە نووســینە فەلــسەفیەکانی بوونگەراکانــدا رەهەندێکی دی دەخاتە ســەر تێگەیشتنمان لــەگوناە. هەڵبــەت ئــەم چــەمکە لــە هــزری چاخی نوێدا، تەنانەت بەر لــە ســەرهەڵدانی فەلــسەفەی بوونگــەراییش گرنگییــەکی زۆری هەبووە.

ئەم چەمکە هەم لە هزری هیگڵ‌و هەم لە هزری مارکسیشدا شوێنێکی دیــاری هــەبوو، وێڕای جیاوازیی نێوانیان.

ف.و. دیلستۆن دەڵێت:

"نــامۆبوون لای هیگــل لــە خــودی بونیــادی گــشتیی ژیاندایــە، بــەڵام لای مــارکس لەبونیادی هەلومەرجەکانی کاری مرۆییدایە کە ناچاری ئــەکات لــە کارەکــەی‌و لــە خــودی خۆی‌و هەروەها لەهاوکارەکانیشی نامۆبێت.

هیگل لـه ڕێبـازێکی فەلـسەفیدا بـۆ چارەسـەری ئـەم قەیرانـەی مـرۆڤ دەگـەڕێت کـە هاوتـای پرۆسـەی دیالـەکتیکی ئـەقڵی گـشتییە. بـەڵام مـارکس لـە گۆڕانکارییـەکی شۆڕشـگێڕانەدا بـەدوای ئـەو چـارە سـەرەدا ئەگـەڕێت کـە هەلومـەرجی ئـابووریی مـرۆڤ بگۆڕێت، بەجۆرێك کە تایبەتییەکی تەواو لە نێوان مرۆڤو کارەکەیدا بهێنێتە ئاراوە".

جێی ئاماژەکردنە کە ئەم سەرنجانەی "دیلستۆن"مان لە کتێبێکەوە وەرگرتـووە کـە دەربـارەی (کـەفارەت — Atonement)ە، لـە بەرئـەوەی هـەر داننانێـك بەنامۆبوونـدا ڕاستەوخۆ پرسیار سـەبارەت بـە بیرکردنـەوەی ئـەو کەلێنـە دەهێنێتـە ئـاراوە، ئەمـەش بەسەر بوونگەراییدا دەچەسپێت، کاتێك هەوڵدەدات نامۆبوونی مرۆڤ تێپـەڕێنێت تـا ڕێگـا بەرەو گەیشتن بە گشتێتی بدۆزێتەوە.

فەیلەسووفی بوونگەرا لە مانا ناوەکیەکەیـدا لـە نـامۆبوون دەڕوانێـت، کـە بریتییـە لـە نامۆبوونی مرۆڤ لە بوونی قـووڵی خـۆی، بـەجۆرێك وای لێدێت کـە چـیدی خـودی خـۆی نابێت، بەڵکو وەکو سفرێکی لای چەپی لێدێت لە ناو حەشـاماتدا، یـان بورغوویـەکی نـاو مەکینەیەکی گەورەو هەر وەسفێکی تری لەم چەشنە.

تا چ ڕادەیەك ئەتوانین ئەم نامۆبوونـە لەگـەڵ چـەمکی گوناهـدا بـەمانا ئاینییەکـەی، بـەراورد بکـەین؟ هەنـدێ لـە خوداناسـە مەسـیحییەکان سـەرنجی لێکـچوونی ئـەم دوو چەمکەیان داوە. بۆ نمونە پۆڵ تیلیش Paul Tillich چەمکی نامۆبوونی بوونگەرایانـە بـۆ ڕۆشنایی خستنەسەر چەمکی باوی گوناە بەکاردەهێنێت، گەرچی هەروەکو پـۆڵ ریکـۆر لە لێکۆڵینەوە نایابەکەیدا "سیمبۆلیزمی خراپـە" دەڵێـت نـامۆبوون وێنەیەکـە لـەو وێنـە زۆرانەی کە چەمکی گوناە لە کتـێبی پـیرۆزدا ئەیانگرێتـەخۆی. جیاوازییـەکی ئاشـکراش هەیە لە نێوان چەمکی بوونگەرایانەی نامۆبوونو چـەمکی کتـێبی پـیرۆزدا کـە گونـاە بـە نامۆبوون لە خودا لێکدەداتەوە. بەڵام نامۆبوونی بوونگەرایانە ڕێك گوزارشت لە زاراوەکـە خۆی دەکات، واتە نـامۆبوونی مـرۆڤ لـە بـوونی خـۆی. بێگومـان بوونگـەرای بێبـاوەڕیش نامۆبوونو گوناە بـەمانای ئایینیـە سـوننەتیەکەی بەیـەك چـەمك لەقەڵـەم نـادات. بـەڵام

تەنانەت لەبوونگەرایی نائایینیشدا(کە رەنگە لەفۆرمە ئەدەبیەکەیدا روونتر دەربکەوێت وەك لە فۆرمە فەلسەفییەکە) شتێك هەیە کە لە هەستکردن بەنامۆبوونێکی گەردوونی ئەچێت، واتە هەستکردنی مرۆڤ بەوەی کە جیهان بەماڵی خۆی نازانێت، ئەمەش هەروەکو پێشتر بینیمان وێنە سەرەتاییەکانی باوەڕ (ئیمان)مان بیردەخاتەوە، وەکو گنۆستیسیزم **Gonsticism**.

بەڵام وێڕای کۆتابوونو نامۆبوونو تەنانەت گوناهیش، مرۆڤ هەر دەیەوێ بەژیانی راستەقینە بگات. بوونگەراییش لە زۆربەی شێوەکانیدا بەتەنها بریتی نییە لە شیکردنەوەیەکی ساردی دۆخی مرۆیی، بەڵکو گەڕانێکی پرشەوقە بەدوای بوونێکی مرۆیی رەسەندا. هەنگاوی داهاتووشمان لێکۆڵینەوەیە لەو شێوازە جیاوازانەی کەدەبێ بەهۆیانەوە بەدوای خودی راستەقینەدا بگەڕێین.

بەشی یانزەیەم

گەڕان بەدوای بوونێکی مرۆیی رەسەندا

١.کێشەی مرۆڤبوونی راستەقینە

٢.ویژدان

٣.وەدیهاتنی خود (یان خۆوەدیهێنان)

١.كێشەی مرۆڤبوونی راستەقینە

پێدەچێ پێكهاتەی مرۆڤبوون خۆی ئەمە بەسەر ئادەمیزاددا بسەپێنێت كە دەربارەی مرۆڤبوون "ی راستەقینە" (هەروەها مرۆڤبوونی "ساختە"ش) بدوێت، لەبەرئەوەی مادامەكی مرۆڤ سروشتێكی دیاریكراو یان ماهیەتێكی پێدراوی نییە... كەواتە ئەشێ ببێتە ئەمە یان ئەوە چونكە بەپێی بڕیارو كارەكانی خۆی خۆی دروست دەكات.

لەم حاڵەتەشدا وا دەردەكەوێ كە ئەو دەتوانێت ببێتە ئەوەی كە دەیەوێت، یانیش لەوەدا شكست دەهێنێت.

لێرەشدا مرۆڤ ئەو دەستەواژەیەی بیر دەكەوێتەوە كە كاتی خۆی لە چوارچێوەی فەلسەفە ئایدیالیستیەكاندا دەگوترایەوە: "Werde was du bist!– ببە بەخۆت!". بەڵام ئەم دەستەواژەیە وادەگەیەنێت كە دیارە پێشتر جۆرە نەخشەو هێڵكارییەك هەیە كە پێویستە بە ئەنجام بگەیەنرێو لایەنەكانی روونبكرێنەوە، ئەم بیرۆكەیەش لانی كەم هەندێ لە فەیلەسووفە بوونگەراكان رەتیدەكەنەوە. ئەوان جەخت لەسەر ئەوە ئەكەنەوە كە ناولێنانی مرۆڤ بە "بوونەوەر–existent" واتە دان نەنان بەو هێڵكاریەدا، لە بەرئەوەی

مرۆڤ ئـەبێ خـۆی بڕیـار بـدات لەسـەر ئـەوەی کـە ئـەبێت بەچـی، بگـرە ئـەبێ هەرخۆشـی کێشەکانی خۆی یەکلا بکاتەوە، چـونکە بـوونی هەرکەسـێك هـی ئـەو کەسـەو مـوڵکی ئـەو کەسـەیەو، مـۆرکی "تایبەتمەنـدێتی" بەخـۆیـەوە دەگرێـت. چـونکە تـایپێکی گـشتی (یـان نموونەیەکی گشتی) نییە بۆ مرۆڤبـوونێکی ڕەسـەن کەبەسـەر هەموانـدا بـسەپێنرێ، یـان هەموو لەسەری کۆك بن. لەڕاستیشدا سەپاندنی تایپێکی لەم جۆرە یان بانگەشەکردن بۆی واتە فەوتاندنی توانای بوونی مرۆیی ڕاستـەقینەی ئـەو کەسـانەی لـە بارەیانـەوە ئـەدوێین، چونکە ئەو کەسانە ئەوەندە خۆیانن کە ئازادانە خۆیان هەڵبژێرن.

پێشتر سـەرنجی خوێنـەرمان بـۆ ئـەوە ڕاکێـشا کـە فەیلەسـووفە بوونگـەراکان وشـەی "ڕەسـەن — authentic" بـەکاردەهێنن‌و بوونـەوەریش چـەند خـاوەنی خـۆی بێـت‌و چـەند خولقێنەری خودی خۆی بێت لەو وێنەیەدا کە بۆ خـۆی دروسـت کـردووە، ئەوەنـدە بـوونی ڕەسەنە.

بەڵام بوونی ناڕەسەن (یـان سـاختە) ئـەو بوونەیـە کـە کۆمـەڵێك کارتێکـەری دەرەکـی پێکیدەهێنێت، ئیدی ئەو کارتێکەرانە بارودۆخ بن یان یاسای ئەخلاقی‌و دەسـەڵاتی ئـایینی یاخود سیاسی‌و شتی تری لەم بابەتانە.

بەڵام ئاخۆ ئەم ڕایانـە ئێمـە بـەرەو ڕێبـازێکی ڕێـژەیی (نیـسبی)و ڕێبـازێکی تاکگـەرای پەتی نابەن؟

ئەگەر هەر مرۆڤێك دانسقە بێت‌و خۆی بڕیار بدات لەسەر ئەوەی کە ببێت بەچی، ئـاخۆ بەمە ئێمە دەسبەرداری هەر چەمکێك نـابین بـۆ مرۆڤبـوونی ڕاسـتەقینە؟ ئـەی ئـاخۆ بەمـە دەسبەرداری هەر چەمکێك نابین بۆ ئاکار "ئـەخلاق"ێکـی گـشتی. ئایـا ئەمـە ئێمـە بـەرەو ئاژاوەیەك نابات کە هەر کەسەو بەئارەزووی خۆی چیی بوێت ئـەیکات‌و هـیچ حیـسابێك بـۆ مرۆڤەکانی تر ناکات (گەر دەربڕینە باوەکە بەکاربهێنین)؟ ئاخۆ ئەمە ئازادییەکی زیـادەڕەو نییە کە بەرەو بەرەڵاییمان دەبات؟

بەر لە هەمووشتێك ئەبێ ئەوە بڵێین کەپێودانی بوونگەرایانە بۆ بـوونی مرۆیـی رەسـەن پێودانێکی وێنەییە نەك ماتەری (مادی). راستە مەسەلەکە سـەد دەرسـەد وانییـە، چـونکە ئێمـە لـە رێـی شـێوازی جـۆراو جـۆرەوە دەبیـنین کـە نـاوەرۆکی بـوونێکی وەهـا بەتـەنها مەسەلەیەك نییە کە پشتگوێ بخرێ. لەگەڵ ئەوەشـدا چـەمکی رەسـەنایەتی لـە بنەڕەتـدا پەیوەستە بـە هەنـدێ پێـوەری وێنەییـەوە، چـونکە وێنـەی بـوونی مرۆیـی یـان شـێوەی، پێـودانی رەسـەنایەتییەی، واتـە رادەی وەدیهێنـانی یەکەیـەك لـەبری ئـەوەی بـوونێکی پەرشوبڵاو بێتو، رادەی هەڵسوکەوتی بەئازادی لەبری ئەوەی بیروڕاو پێـودانو چـێژی بـاو جڵەوی بکات. سارتەر نووسـیویەتیو دەڵێـت: (تـۆ ئازادیـت، کەواتـە هەڵبـژێرە، مەبەسـتم لەوەیە دابهێنـەو بخوڵقێنـە، چـونکە دەسـتوورێکی گشـتیی ئاکـار نییـە تـا پێـت بڵـێ چـی بکەیتو چی نەکەیت، هیچ نیشانەیەکیش لەم دونیایەدا نییە تا رێنومابیت بکات" .

مەبەستی سارتەر لەم "رەتکردنەوە"یەش ئەوەیە کـە خودایـەك نییـە بـەهاو ئایـدیالی بـاڵای وای بـۆ مرۆڤایـەتی دانابێـت کـە پێویـست بێـت لەسـەری بیانهێنێتـەدی، هـەر بۆیـە پێویستە هەر مرۆڤەو بەهای تایبەت بەخۆی بخوڵقێنێتو بوونیـشی ئەوەنـدە رەسـەنە کـە هەوڵبـدات بـۆ بـەدیهێنانی بەهاگـەلێك کـە بـەهای تایبـەت بـەخۆی بـن، بـەڵام هـەروەکو دۆستۆیڤسکی دەڵێـت: "ئەگـەر خودایـەك نـەبێت، کەواتـە هـەموو شـتێك بـۆ ئـادەمیزاد رەوایە."

هەروەکو دەبینین رەتکردنەوە (یان لانی کەم هەڵپەسـاردن)ی ئاکـاری بـاو یەکێکـە لـە سـیفەتی هاوبەشـی فەیلەسـووفە بوونگـەراکان، تەنانـەت هەنـدێ لـە بوونگـەرا مەسیحیەکانیش. دواتریش لە مانای ئەمە دەتوێژینەوە.

بەڵام هیچ فەیلەسووفێکی بوونگەرا نییە هەموو شتێکی بەڕەوا زانیبێـت بـۆ ئـادەمیزاد، تەنانەت گەر پێودانی خودی راستو مرۆڤبوونی راستەقینە یا بوونی مرۆیـی رەسـەنو هـەر ناوێکی تری لێ بنێیت، پێودانێکی وێنەیی بێت، بەڵام هێشتا هەندێ پرنـسیپی مـادی دێنـە ئاراوە. بۆ نموونە لـە فەلـسەفەکەی سـارتەردا، چـەمکی بەرپرسـیاری رۆڵـی دیـسپلینکردن

دەبینێت. سەرچاوەی ئازاریش کە هەڵبژاردنە، هەروەکو سارتەر ئەڵێت، ئەوەی کەمن کاتێك هەڵدەبژێرم بەتەنها خودی خۆم بەو هەڵبژاردنەوە نابەستمەوە، بەڵکو بەجۆرێك لەجۆران هەموو مرۆڤایەتیی پێوە دەبەستمەوە.

((بوونگەرا بەڕاشکاوی رادەگەیەنێت کە مرۆڤ هەست بە ئازار دەکات لەبەرئەوەیە کە ئەو: کاتێك هەڵدەبژێرێت بەویەڕی هوشیارییەوە دەزانێت کە بەتەنها ئەوە هەڵنابژێرێت کە دەیەوێ ببێت، بەڵکو لە هەمانکاتدا بڕیارێکی یاسا ئاسایانە بۆ هەموو مرۆڤایەتی هەڵدەبژێرێت، مرۆڤ لەچرکەساتێکی وەهادا ناتوانێ لە هەستکردن بە بەرپرسیارێتیی قووڵو تەواو هەبێت" . ئەم بەرپرسیارێتی‌یە ئازاراویە لەو پرسیارکردنەوەی دێت کە ئەو وێنەیە بۆ مرۆڤ یان ئەو وێنایەی کە بۆ خۆمی هەڵدەبژێرم ئاخۆ دەبێتە وێنەیەك بتوانم بۆ هەمووانی هەڵبژێرم. هەڵبەت ئەم هەستکردن بەبەرپرسیارییە دوورە لەهەڵبژاردنی هەندێ ئەگەرەوە، بۆ نموونە ئەگەری هەڵبژاردنی خۆپەرستی یان دڵڕەقیو یان تەنانەت بوون بەکەسێکی فاشیست. چونکە هەڵبژاردنی ئەم ئەگەرانە زەحمەتە هەڵبژاردنێکی بەرپرسیارانە بێت.

بەڵام لای سارتەر جۆرە تێکەڵکردنێك هەیە لەنێوان ئەم مەسەلانەدا. ئەگەر مرۆڤ لە بنەڕەتدا ئارەزووی ئەوە بکات (هەروەکو سارتەر لاف ئەوە لێدەدات) ببێت بەخوداو ئەگەر "ئەویتر" کۆسپ بێت لە بەردەمیدا بۆ وەدیهێنانی ئەم ئارەزووە، کەواتە چ بیانوویەك هەیە وای لێبکات ئەو پرەنسیپە بئاخنێتە هەڵبژاردنەکەیەوە کە تا رادەیەك پرنسیپەکەی "کانت"مان بیردەخاتەوە کە دەڵێت "پێویستە لەسەرم کە بتوانم بڕیاری گشتیو جیهانی بدەم." ئایا ئەوەی سارتەر دەیکات تێهەڵکێشکردنی پرنسیپێك یان بەهایەك نییە کە من خۆم دامنەهێناوەو، بگرە بەر لەمنیش هەبووە؟

دەتوانین سەرنجی ئەم دەستەواژەیە بدەین:

"کێ دەتوانێ بیسەلمێنێت کە من ئەو کەسە شایستەیەم لە توانامدایە کە بەهەڵبژاردنی تایبەتیی خۆم، وێناکردنی خۆم بەسەر مرۆڤایەتیدا بسەپێنم؟" .

بەڕای من لەم دەستەواژەیەدا وشەی "شایستە" پێویستی بە روونکردنەوەیەکی زۆر هەیە. چۆن دەتوانین وشەیەکی بەهادارانەی وا بئاخنینە باسێکی لەمجۆرەوە؟

هەڵبەت سارتەر دەڵێت کە کەس ناتوانێت پاساوی پێویست بەدەستەوە بدات. هەرکەسەو ریسکی بڕیاری خۆی لە ئەستۆی خۆی. بەڵام بەگوێرەی پێشڕا تایبەتیەکانی خۆی، هیچ ریسکێك لە ئارادا نییەو، قسەکردن سەبارەت بەوەی ئەو کەسە "شایستە"یە، یان بۆی هەیە یاسا بۆ کەسانی دی دابنێت، هەروەکو سارتەر دەڵێت، قسەکردنێکی بێهوودەیە. یان بەواتایەکی دی، کەسێك کە لەراستیدا نیهیلیزمی ئاکاریی قبووڵ کردبێت، ئەم قسەیە بەلایەوە بێمانایە، سارتەر واناکاتو، ئەو پرسیارەی کە لێرەشدا دێتە پێشێ ئەوەیە کە ئایا ئەو خۆیشی سەرەنجام دوچاری "بەدنیازی" نەبووەو نەبۆتە قوربانیی ئەو خۆفریودانەی کەبەردەوام رەخنەی لێدەگرت.

"کامۆ" بەشێوەیەکی روونتر سەبارەت بەمۆرکی ناودژێتیی نیهلیزم دواوە. "من رایدەگەیەنم کە باوەڕم بەهیچ نییەو، هەموو شتێك پووچ (عبپ)ە، بەڵام ناتوانم گومان لە راستیو دروستیی ئەم راگەیاندنەم بکەمو، لانی کەم ئەبێ باوەڕم بەم نارازیبوونەی خۆم هەبێت" .

رەنگە لەمەش سەرنجڕاکێشتر ئەو جەختکردنەوەیە بێت کە ناوەڕۆك بەسروشتی ئەم نارازیبوونە دەبەخشێت، کاتێك "کامۆ" پێماندەڵێت کە یاخیبوون لە مرۆڤدا بریتییە لە رافزیبوونی لەوەی کە وەکو شت (بابەت) مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ . چونکە کاتێك من ئەوە رەتدەکەمەوە کەوەکو شتێك مامەڵەم لەگەڵدا بکرێ، ئەوا بەوە —جەخت— لەسەر خودی خۆم دەکەمەوە بەو پێیەی کەسێکم، ئەمەش واتە جەختکردنەوە لەسەر کەرامەت (یان شایستەیی یاخود بەها)ی بوونی تاکە کەس. بەڵام گەر جیهانێك بێ خودا هەبێت، جیهانێکی پووچی راستەقینە، ئەوا کەسەکانیش بەهەمان ئەندازەی شتەکانی تر پووچو بێبەها دەبن.

خەسڵەتی وێنەیی وێناکردنی بوونگەرایانە بۆ بوونی رەسەن بە رێگایەکی تریش ناوەرۆك پەیدا دەکات، بوون –لەگەڵ– ئەوانیتردا یەکێکە لە بونیادە بنچینەییەکانی بوونی مرۆیی. هەروەکو پێشتریش بینیمان مرۆڤێك نییە بتوانێت بەبێ خودەکانی تر ببێت بەخود، هەربۆیە هیچ وێناکردنێك نییە بۆ بوونی رەسەن کە لە رەهەندی کۆمەڵایەتی خاڵی بێت. سارتەر دەبووایە ئەو پرنسیپە کانتییەی وەربگرتایە، لەبەرئەوەی تیۆریەکی پێویستی سەبارەت بەمۆرکی کۆمەڵایەتیی بوونی مرۆیی نەبوو.

ئەگەر بڕوایەك بەوە لە ئارادا بێت کە بونیادێکی کۆمەڵایەتیی بنەڕەتی هەیە بۆ بوون، ئەوکات ئەوە روونده‌بێتەوە کەهیچ مرۆڤبوونێکی راستەقینە یان خودێکی رەسەن نییە هێندەی فاشیزم بە تەوەری خودی خۆیدا سووڕابێتەوەو دوژمنایەتیی هەموو شتێکی کۆمەڵایەتیی کردبێت. هەرکەسێکیش ئەم وێنانە پشتگوێ بخات، ناتوانێ بەڕاستی ببێت بەخودی خۆی، لەبەرئەوەی ئەم وێنانە وێنەی بوونێکی ئیفلیجو کەموکورتن.

کاتێکیش ئەمە دەڵێم، هەڵبەت ئەو تێڕوانینەی سارتەریش رەتدەکەمەوە کەدەڵێت مرۆڤ لە هیچەوە دەستپێدەکاتو خۆی بەهاو وێنەی دەخولقێنێت. بەپێچەوانەوە، بەبۆچوونی من لەگەڵ بوونی مرۆییدا وێنە یا مەبەستێکی پێدراو هەیە.

بێگومان نموونەیەك یان تایپێك نییە وردو درشتی داڕێژرابێت، بەڵکو لە شێوەی هوشیارییەکی بنەڕەتیدایە بەئاقاری بەرکەماڵیی مرۆڤ. ئەم هوشیارییەش هوشیاریی ویژدانە کە ئێستا لێی ئەدوێین.

٢.ویژدان:

پێگەی ویژدان لەنێو فەیلەسووفە بوونگەراکاندا تا رادەیەك پێگەیەکی ناڕوونە. هۆکەشی ئەوەیە کە وشەی ویژدان خۆی دەشێ بەچەند جۆرێك لێکبدرێتەوە. بۆ نموونە دەشێ وا لێکبدرێتەوە کە بریتییە لە دەرککردنی کەسێك بە رێسای باوی ئاکار لە کۆمەڵگاکەیدا، هەروەها هەستکردن بە تووڕەیی یان خۆشحاڵی لەکاتی سەرپێچکردن یان

پـەیڕەویکردنی ئـەو ڕێسایەدا. بـەڵام ویـژدان وشـەیەکە بـەجۆرێك لـە بـاوەڕی ئـەخلاقیش بەکاردەهێنرێ کە هەندێ جار وا لە مرۆڤ دەکات پێوەرە ئەخلاقییە باوەکانی کۆمەڵگاکـەی رەتبکاتەوە، لەو قەناعەتەوەی کە رەگوریشەی باوەڕە ئەخلاقیەکەی خـۆی لـەو پێوەرانـە قووڵترە. فەیلەسووفانی بوونگەرا بەمانای یەکەمی ئەم وشەیە رەخنە لـە ویـژدان ئـەگرن‌و، بە تـەنها ماناکەی دووەمی بە گرنگ ئەزانن.

کیرکەگۆر لە لێکۆڵینەوەیەکیدا بۆ چیرۆکەکەی ئیـبراهیم‌و ئیـسحاق لـە کتـێبی "تـرس‌و لەرز"دا بە شێوازێکی سەرنجراکێش پێکدادانی ئەم دوو ئاستەی ویژدانی خستۆتەڕوو.

فـەرمانی خـودا بەسـەر ئیبراهیمـدا دەسـەپێنرێ تـا کوڕەکـەی (واتـە ئیـسحاق کـە لـە ئیسلامدا ئیسماعیلە) بکـات بـەقوربانی، یـان وەکـو کیرکـەگۆر ناویـدەنێت "هەڵپەسـاردنی مەبەستگەرایانەی ئاکار" . ئیبراهیم ئامادەبوو دژ بە پرەنـسیپە ئاکارییـەکانی‌و هەسـت‌و سـۆزە مرۆییـەکانی خـۆی بوەسـتێتەوەو گوێڕایـەڵیی فـەرمانی خـودا بکـات. هەرچـۆن ئامادەبوو "گشت" بخاتەلاوە، واتە ئەو پێوەرەی وەکو سیفەتێکی گشتی بۆ شـتی راسـت قبووڵدەکرێ، تا ئەو ئەرکـە بـەجێبهێنێت کـە خراوەتـە ئەسـتۆی وەکـو تاکـە کەسـێك کـە لــەحزووری خوادایــە. دەتــوانین بڵــێین کــە ئیــبراهیم فریــودراوە تــا تــاوانی "کوشــتن" ئەنجامبدات، بەڵام فریودان چییە؟ فریودان شتێکە سەرهەڵئەدات تـا رێ لـەمرۆڤێك بگرێـت ئـەرکی سـەر شـانی بـەجێبهێنێت. بـەڵام ئێمـە لـەم حاڵەتـەدا دەبیـنین کـە ئاکـار خـۆی هەوڵدەدات رێی لێ بگرێت تا ئیرادەی خودا بەجێ نەهێنێت. بـەڵام ئـەی ئـەرکی سەرشـان نییە؟ زۆر بەسادەیی، ئەرکی سەرشان بریتییە لە گوزارشتکردن لە ئیرادەی خودا .

"بەڵام هەروەکو ئاشکرایە ئەبێ وا نەڕوانینە ئیرادەی خـودا کەشـتێکە تـەواو ئەکەوێتـە دەرەوەی ئەو کەسەی کە بەجێیـدەهێنێت. ئیـبراهیم بڕیاریـدا کوڕەکـەی بکـات بـەقوربانی

(*)وا پێویست دەکات ئاکار (ئەخلاق) رێ لەباوکەکە بگرێت‌و نەهێڵێت کوڕەکەی بکوژێت، لێـرەوە "هەڵپەرستان"ی ئاکار هاتووە لەپێناوی مەبەستێکی باڵاتردا کـە لێـرەدا بریتییـە لەگوێڕایـەڵی بـۆ فەرمانی خودا.

"لە پێناوی خوادا، هەروەها لە پێناوی خۆیشیدا، ئەم دوو شتەش ڕێك یەك مانا دەبەخشن" .

ئێمە لێرەدا لەبەردەم ململانێی ویژدانەکاندا ین، یان با بڵێین ململانێ لە نێوان دوو ئاستی جیاوازی ویژداندا. یەکەمیان ئەو ویژدانەی کە ڕەنگدەرەوەی ئاکاری گشتییە، کە ویژدانی دووەم ئەفەرۆزی کردووە، ئەو ویژدانەی لە هەمانکاتدا فەرمانی خودایەو قووڵترین لایەنە ناوەکیەکانی خودی تاکە کەسیشە.

جۆرج پرایس **George Price** لەم بارەیەوە دەڵێت: "ئەوەی لەبەردەم مەترسیدا بوو، خودی ئیبراهیم بوو. تێکۆشانی لە پێناوی ئەوەدا کە –ببێت– وەکو تاکە کەسێك بوونی هەبێت کە ئەزانێ پێویستە لەسەری کە هەبێت، هەربۆیە ئیبراهیم دەبووایە بەردەوام کاتیگۆریی تایبەت بەخۆی دابڕشتایە. بەمجۆرە، ئەو نموونەی هەموو تاکەکەسێکە کەخۆی لە سنوورەکانی ئەوپەڕی ئاکاردا دەبینێتەوە" .

دەستەواژەی "وەکو تاکە کەسێك بوونی هەبێت کە ئەزانێ پێویستە لەسەری کە هەبێت" زۆر بەڕوونی مەبەستی من لە مانای دووەمی ویژدان ڕووندەکاتەوە.

هەڵبەت ئاماژەکردنیش بۆ ئیبراهیم بەو سیفەتەی کە نموونەی هەموو تاکە کەسێکە کە لەسنوورەکانی ئەوپەڕی ئاکاردا خۆی دەبینێتەوە، ئەوەمان بیردەخاتەوە کە کیرکەگۆر خۆی لە ململانێیەکی تایبەتیی‌و ویژدانیدا دەژیاو، بەهەمان شێوەی ئیبراهیم ململانێکەی یەکلا کردەوە. بێگومان مەبەستیشم لەمە پرۆژەی هاوسەرێتییەکەی بوو لەگەڵ "ڕێژینا ئۆڵسن"دا. ئەوەبوو مارەی کردو، پەیمانێکی ئەخلاقیی بەسەر خۆیدا سەپاند کە بیهێنێت، پێشتر باسمان لەوە کرد کە کیرکەگۆر ئەمجۆرە پەیمانانەی بەجیددی وەردەگرت، بەڵام ڕێگای هەڵوەشاندنەوەی مارەییەکەی هەڵبژاردو ویژدانی (بەمانا یەکەمەکە) خستە لاوە، هەروەها پرنسیپی ئاکاری "گشتی"یشی پشتگوێ خست . ئەمەشی لەو باوەڕەوە کرد

(*)پرنسیپی ئاکاری گشتی بریتییە لەو ئەرکە ئەخلاقیانەی کە کۆمەڵگای مرۆیی بەشێوەیەکی گشتی لەسەری ڕێککەوتوون، "گشتی"یشن لەبەرئەوەی بەسەر هەموو خەڵکدا دەچەسپێن.

كه ئەوه ئیرادەی خوایه ئەوەی پێدەكات،. بەڵام له هەمانكاتـدا ئـەم ئیرادەیـه بریتییـه لـه بانگەوازی ناوەوەی خۆیشی، بەجۆرێك دەشتوانین بڵێین كه ئەوەی كرد تا خودی خۆیـشی وەدیبهێنێت.

ئێستا رای خۆیشم سەبارەت بـه "هەڵپەسـاردنی مەبەسـتگەرایانەی ئاكـار" ناكـەم، تـا هەندێ نموونەی قابیلی بەراورد لای هەندێ فەیلەسووفی بوونگەرای تر بهێنمەوە.

نیچه كیركەگۆر تێدەپەڕێنێت، ئەو تەنها كاری هەڵپەساردنی ئەركی ئاكاریی بـاو ئـەنجام نادات، بەڵكو بەتەواوی پشتگوێی دەخات. ئاكاری بـاوی قبـووڵكراوی كۆمەڵایـەتی لای ئـەو له "لەوحە كۆنه شڕو پڕەكان"ی قانون دەچێت، بەڵام لەوحی تازه جـارێ پەیـدا نـەبوون و نیوەیان نووسراون. نیچه لەسەر زمانی زەردەشت ئەڵێت:

"كاتێ هاتمه كن خەڵكی، سەیرم كرد هەموویان به هەڵوێستێكی كۆنەوه وابەستەن كـه گوزارشت له لەخۆباییبوونیان دەكـات، لـه هـەموویان وایـه لەمێـژه دەزانـن بـەلای مرۆڤـەوه چاكەو خراپه چییه. هەر قسەكردنێكیش سـەبارەت بـەكردەوەی بـاش بەلایانـەوه شـتێكی كۆنەو تۆزی لێ نیشتووه، هەر كامیشیان ویستی خەوێكی قووڵی لێبكـەوێت، بـەر لـه خـەو باس له "چاكەو خراپه" دەكات. بەڵام من لەو خەوەم كردن كاتێك فێرمكردن كـه كەسـیان (نازانێ) چاكەو خراپه چییه گەر خۆی خولقێنەریان نەبێت! بەڵام خولقێنـەر ئـەو كەسـەیه كه ئامانجەكانی مرۆڤ دەخولقێنێت و ماناو پاشەرۆژ بەزەمین ئەبەخشێت: ئـەو كەسـەیه كـه یەكەمین خولقێنەری چاكەو خراپەیه" .

ئاكاری سوننەتی دەیویست ژیانی مرۆیی بپارێزێت وو خودا بكات بـەزامنی، بـەڵام خـودا لای نیـچه مـردو، ئـەوەی لـه ئەسـتۆی مرۆڤدایـه خولقانـدنی ئاكـارێكی نوێیـه كـه كـاری پاراستنی ئەوه نەبێت كه باوەو هەیه، وەكو ئەوەی ئاكاری رەشـۆكیەكان دەیكـات، بـەڵكو دەبێت له بالآمرۆی ئاینده بڕوانێت.

"نیگـەرانترین كەسـانی ئـەمرۆ ئەپرسـن: چـۆن ئـەتوانین مـرۆ بپـارێزین؟ وەلێ تـەنها زەردەشـته كـه یەكـەمین كەسـه دەپرسـێت: "چـۆن ئـەتوانین مـرۆ تێپـەڕێنین؟" بـالآمرۆ

(سوپەرمان) مەبەستی من و جێی بایەخی منە، نەك هاوسێکەم، یان هەژارترین کەس، یان بەئازارترینو یاخود باشترینیان ... خەڵکە رەمەکییە هیچەکان ئەمڕۆ بوونەتە سەروەر، هەر ئەوانیشن ئەمڕۆ ملکەچیو خۆ بەبچووکزانینو وریاییو زرنگیو رێزلێنانو کۆمەڵێك فەزیلەتی هیچی تر فێری خەڵك ئەکەن. ئەوانەی لەجنسی ژنو کۆیلەن، ئەوانەی کە رابەرایەتیی رشوکیو رەمەکییەکان دەکەن، ئەوانەن کە سەروەری چارەنووسی گشت مرۆڤایەتین. براکانم، لێمگەڕێن با بچمە سەر پشتی ئەم سەروەرانەی ئەمڕۆ، ئەم حەشاماتە هیچەی ئەمڕۆ کە گەورەترین مەترسین بۆ سەر باڵامرۆ" .

لێرەدا سووکایەتیکردنێکی ئاشکرا هەیە بە مرۆڤ لەو دۆخەی ئێستا تیایەتیو هەروەها بەپێودانە ئەخلاقیەکانی. نیچە گرنگی بەو باڵامرۆیە ئەدات کەمرۆی ئێستا تێدەپەڕێنێت. لێرەشدا نامەوێ بەپەلە راڤەی ئەم مەسەلەیە بکەم.

"هایدیگەر"یش بابەتی نموونەی سێیەممان ئەداتێ. ئەو سەبارەت بەمەی کەناوی دەنێت ویژدانی گشتی دەپرسێت: "ئەم ویژدانە جگە لەوەی کەبریتییە لەدەنگی "ئەوانیتر" چیی ترە؟ . ئەمجۆرە ویژدانە رەنگدەرەوەی پێوەرە قبوولکراوە گشتیەکانی راستو هەڵەیە. بەڵام ویژدانی راستەقینە، یان ویژدان لە ئاستە قووڵەکەیدا، کاردەکات تا لەدەنگی "ئەوان" رزگارمان بکات. "ویژدان ناهێڵێت خودی بوونەوەری مرۆیی "دازاین" لەناو "ئەوانیتر"دا ون بێت" .

هەروەها بوونەوەری مرۆیی ناتوانێت بەڕاستی گوێ بۆ دەنگی ویژدان شل بکات، ئەوکاتە نەبێت کە چیدی گوێ بۆ دەنگی "ئەوانیتر" شل ناکات.

دەنگی ویژدان لەکوێوە دێت؟ لەقووڵایی بوونی مرۆڤ خۆیەوە. ئەمە دەنگی خودی رەسەن کە تێدەکۆشێت لەدایك بێت، ئەی ئەم دەنگە روو لەکێ دەکات؟ روو لەخودی کەوتووی ناڕەسەن دەکات، ئەو خودەی "ئەوانیتر" بەسەریدا زاڵنو بووەتە نێچیری ئەو بایەخانەی کەجڵەوی دەکەن، لەبری ئەوەی ئەم ئەوان جڵەو بکات، ئەی ناوەڕۆکی ئەم دەنگە (یان ئەم بانگەوازەی ناوەوە) چییە؟ بێ ناوەڕۆکە. ئەم بانگەوازە لەحاڵەتێکی

سەیری پاراستنی بێدەنگیدا ئەدوێت. بۆیە واشدەكات لەبەرئەوەی كاتێك ئەو كەسە بانگ ئەكات كە بانگەوازەكەی ئاراستە دەكات، بەو چەنەبازییە باوە لەناو بانگی ناكات كە سیفەتی "ئەوانیتر"ە. بەڵكو بانگی دەكات تا ئەو چەنەبازییە قوتاری بكات تا بێتەوە ناو ئەو بێدەنگییەی كە خەسڵەتی ئیمكانی بوونەوەرە بۆ بوون" . بەمجۆرە واجارێكی دی دەگەینەوە بەخەسڵەتی وێنەیی چەمكی بوونگەرایی بۆ بوونی رەسەن، ناوەرۆكێك نییە كە بەگشتی بكرێ (تەعمیم بكرێ)، بەڵكو پێویستە هەر تاكەكەسێك هەوڵبدات ئیمكانەكانی بوونی خۆی بەدیبهێنێت.

لەگەڵ ئەم نموونانەی بەردەمماندا چی بڵێین سەبارەت بەوەی كەبوونگەراكان رقیان لە ئاكاری باو دەبێتەوەو، بانگەشەی ئەوە دەكەن كە ئاستێكی قووڵتری ویژدان هەیەو داوامان لێدەكات لە هەرشتێكی دی زیاتر گوێ لەو بگرین؟ من بڕوام وایە كە لەم هەڵوێستەدا راستبینی هەیە، بەڵام پراكتیك كردنی بێئەندازە خەتەرناكە.

راستبینییەكەش لەوەدایە هەرگیز هیچ داهێنانێكی ئاكاری یان پێشكەوتن لەمێژووی ئادەمیزاددا نەدەبوو گەر خەڵك بەناوی دەنگێكی قووڵتری ویژدانەوە دژایەتیی دەستووری خێڵێك یان ئاكاری باویان نەكردایە. لە مێژوودا كاتی وا هەبووە كە خەڵك بڵێن "پێویستە گوێڕایەڵی خوا بین نەك خەڵك!" یان بەزمانێكی مرۆڤگەرایانەتر "مرۆڤایەتی وامان لێدەكات دژایەتیی ئەوە بكەین كە زۆرینەی خەڵك بەڕاستی دەزانن!".

بەڵام مەترسییەكە لەمەدایە كە تۆ ویژدانێكی تاكەكەسی شك نابەیت لەتوانایدا بێت بەردەوام بە پاكژیو بێگەردییەوە بدوێت. ئێمە هەموو دەزانین كە یاریكردن بەوشەی ویژدان ئاسانە. خۆ ئەگەر بگەڕێینەوەو بیرێك لەو نموونانەی پێشوو بكەینەوەو بپرسین:

ئایا كیركەگۆر لەسەر هەق بوو كە بڕوای وابوو ئیرادەی خوا دەناسێتو ئەو ئیرادەیەش كاری ئەخلاقی هەڵدەپەسێرێت؟ لەراستیدا دەكرێ "ئیرادەی خوا" بكرێ بەبیانوو بۆ گەلێ رەفتاری ناشرینی ئادەمیزاد.، گەر حاڵەتی ئیبراهیم بخەینەلاوە، كە لەنێوەندێكی كەلتووری جیاوازەوە سەرچاوەی گرتووە، چۆن دەتوانین حوكم بەسەر كیركەگۆردا بدەین

کاتێك مارەبییەکەی هەڵدەوەشێنێتەوە؟ ئایا ئـەوکارەی راسـت بـوو و گـوێی بـۆ بانگـەوازی ناوەوەی شلکردو پەیڕەوی لێکرد، یان ئەوە جۆرێك بـوو لەخۆپەرسـتیو هیـچی دی؟ خـۆ گەر بڕیار بێت هەرکەسێك دەسبەرداری ئەرکە ئەخلاقییە باوەکان بێت لەپێناوی داخوازییـە رەهاکانی خودە رەسەنە راستەقینەکەی، ئـەوا ئەوەنـدە نابـات ئەکەوینـە نـاو ئاژاوەیـەکی ئەخلاقییــەوە. رەنگــە دۆخەکــە تونــدو تیــژتریش بێــت لای نیــچە، بابپرســین: ئــاخۆ ئــەو بالاّمرۆیــە (ســوپەرمانە) کۆیــە کــە لــە توانایدایــە ئاکــاری "حەشــامەتی رەمــەکیو هــیچ" رەتبکاتەوە؟ تەنانەت گـەر ئەوانـەش بەهەڵدا چـووبن کـە نیـچە بـەباوکی نـازیزم لەقەڵـەم ئــەدەنو شــتەکەیان زۆر ســاکارانەیەو گیــانی ســەربازی بەســەریدا زاڵــە، بــەلاّم لایــەنێکی هاوبەش لەنێوان نیچەو نازیزمدا هەیە کە بەسە بۆ ئەوەی وا لەمرۆڤ بکـات بـەقووڵی گومـان لەو هەڵوێستە بکات کە لێـرەدا بەرامبـەر بـەئاکار هەیـە، بـەلاّم کێـشەکە لایـەنێکی تریـشی هەیە. گەر ئێمە لەسەر ئەوە کۆك بین کە هەڵوێـستی بوونگـەراکان بەرامبـەر بـەئاکاری بـاو هەڵوێـستێکە تـەواو بەمەترسـی تـەنراوە، کەواتـە نـابێ سـەرمان لـەوە سـووڕبمێنێت گـەر وەلاّمەکە ئەوەبێت کە هەموو بـوونێکی مرۆیـی خـۆی لەخۆیـدا کـارێکی پـڕ لەمەترسـییەو، هەندێ جار پێویستە مەترسیی رووبەڕووبوونەوەی ئاکاری باو قبووڵبکەین.

لــەم حاڵەتەشــدا گــەر مەترســیی کەوتنــە نــاو نیهیلیزمێکــی ئــەخلاقیش هــەبێت، بەهەمانشێوە ئەگەری پێشکەوتنی ئەخلاقیش هەیە.

لە راستیدا پێدەچێ مرۆڤ لەبەردەمی هەڵبژاردنێکدا بێـت: ئـەو دەتوانـێ ئاسـوودەبێتو پێوەرە ئەخلاقییە باوەکان قبووڵبکاتو بەگوێرەی ئـەو پێوەرانـە رەفتـار بکـات. لەوانەیـە ئەوە "بەدنیازی"یش نەبێت چونکە دەشێ ئـەو مرۆڤـە ئـەو پێوەرانـەی پـێ رەسـەن بـێو بیانکاتە پێوەری ناوەکیی خـۆیو وەکـو پێـوەری دەرەکیـی سـەپێنراو سـەیریان نـەکات. بەلاّم رەنگە ئەوە وای لێبکات دوچاری مەترسیی دۆگماتیزم بێـتو بـەوە کۆتـایی بێـت کـە "کـارل یاسـپەرز" —کـەزۆر میـانڕەوبوو— ناویـدەنێت ئاسـوودەیی جیهـانی کـەلتووری مەسیحیی بۆرژوایانە، کـەبووەهۆی شـێواندنی ئازادییەکـەیو دابڕانـی راسـتەوخۆی لەگـەڵ

ئەسڵەکەیدا . ئەگەری دووەمیش کاتێك دێتەدی، لەگەڵ خۆیدا درڕدۆنگییەکی بوونگەرایانەش دەهێنێت — بریتییە لەبەگژداچوونەوەی هەندێ لایەنی سیستمە باوەکانو هەوڵدان بۆ داهێنانو نوێکردنەوە. لێرەشدا مەترسیی دۆگماتیزمی ئەخلاقی لە ئارادا نابێت، بەڵکو مەرگی ئەخلاقی.

بەڵام لەهەردوو حاڵەتەکەدا مەترسی هەیە، هەندێ جاریش گەر مەترسییەکە لەجۆری دووەم نەبێت، هیچ پێشکەوتنێکی ئەخلاقی نایەتە ئاراوە. پێدەچێ جۆری دووەمی مەترسیەکەش — کە ئەو جۆرەیە زۆربەی بوونگەراکان بانگەشەی بۆ دەکەن— گونجاوترین جۆربێت بۆ ئێمە لە سەردەمەکانی گۆڕاندا. دەشتوانین ڕۆشنایی زیاتر بخەینە سەر ئەم بابەتە گەر بەشێوەیەکی وردتر لەو شێوازانەمان کۆڵیەوە کە دەکرێ بەهۆیانەوە بوونی مرۆیی ڕەسەن وەدیبهێنین.

٣.وەدیهاتنی خود (یان خۆ وەدیهێنان)

ئەو شیکردنەوانەی لە لاپەڕەکانی پێشوودا ئەنجاممان دان وردە وردە وێنەیەکیان بۆ ئەو ملامنێ‌و گرژییانە دروستکرد کە بەناچاری لە واقیعی داینامیکیی بوونی مرۆییدا هەن: هەروەکو بینیمان مرۆڤ لەسەرێکەوە مومارەسەی ئازادیو ئیرادەو بڕیاردانو داهێنان دەکاتو ئامانج بۆ خۆی دادەنێتو هەوڵ دەدات پێی بگات، بەمجۆرە وادەنوێنێت بوونەوەرێك بێت "هەستکردنو مەیل بەرەو ناکۆتابوون" بەسەریدا زاڵبێت (هەروەکو شلایەر ماخر Schleiermachers دەڵێت). لەسەرێکی تریشەوە بینیمان کە مرۆڤ "تووڕدراوە" یان فڕێدراوەو بوونەوەرێکە خەسڵەتی خەمو زەمانمەندیی هەیەو، دواجاریش مەحکومە بەمەرگ، بەجۆرێك کە ئەگاتە سنووری کۆتابوونێکی ریشەیی، ئیدی هەستکردن بە ناکۆتابوونی لانامێنێت. هەروەها بینیمان کە لەڕووە کۆمەڵایەتییە گەوهەرییەکەیەوە بریتییە لە (بوون — لەگەڵ— ئەوانیتر)دا، لەکۆبوونەوەی ناڕەسەنی "ئەوانیتر"دا قووتی ئەدات. هەندێ لەگەورە بیرمەندەکانی بوونگەرایی (بوبەرو مارسیلیان لێ دەربکەین)

بڕوایان وابووە کە پێویستە جەخت لەسەر تاکە کەس بکەین تا لە حەشامات ڕزگاری بێتو بە تەواوی خودی خۆی بەدی بهێنێت. هەروەها بینیمان کە مرۆڤ بوونێکی خاوەن ویژدانە کە هوشیاریی بە چارەنووسی خۆی هەیەو هەوڵدەدات بیهێنێتەدی، بەڵام بەرامبەر بەمە گوناەو نامۆبوونیش هەیە.

ئاخۆ لەنێو هەموو ئەم ئاقارە یەکتربڕانەدا دەتوانین شتێکی مانادار بدۆزینەوە؟ ئایا ئەتوانین بڵێین کە بوون لەبنەڕەتدا پووچە؟ یان بڵێین کە سەرباری ئەوەی بوون موفارەقە ئامێزە و سەرباری ئەوەی کەناتوانین لەڕێی بیرکردنەوەی ئەقڵانیەوە بەتەواوەتی لەبوون بگەین (هەروەکو پێشتر لەم لێکۆڵینەوەیەدا باسمان لێوەکرد) بەڵام بوون بێمانا نییەو دەتوانین لە چوارچێوەی گشتێکی داینامیکدا بەسەر شڵەژانەکانیدا زاڵ بین؟ مرۆڤ هەرگیز دەستبەرداری گشتێتی نابێت. پێشتر بینیمان کە تەنانەت توندڕەوترین فەیلەسووفی بوونگەراش پەیڕەویی لەتیۆرەیەکی نیهیلیستی یان پووچییەکی ڕەها نەکردووە.

بەڵام، هەروەك چۆن کۆمەڵێك ململانێو گرژیی قووڵ لەناو بوونی مرۆڤدا هەیە، بەهەمانشێوە جیاوازیی گەورە لەنێوان بوونگەراکاندا هەیە لەسەر ئەو شێوازەی کەدەکرێ لە ڕێیەوە مرۆڤ بەسەر ئەو ئاقارە وێرانکەرانەدا زاڵبێت کە هەڕەشەی لێ دەکەن. دیسانەوە لێرەشدا ئەگەینەوە بەو جیاوازیەی کەلەنێوان بوونگەرا دیندارەکانو بوونگەرا بێدینەکاندا هەیە. بەڵام ئەو جیاوازییە چ نییە جگە لە دابەشکردنێکی فراوان: هەندی لەبوونگەرا دیندارەکان هێندەی بوونگەرا بێدینەکان لەدۆخی مرۆڤ نائومێدن. بەڵام نائومێدی حاڵەتێك نییە تیا بمێننەوە. بوونگەرای مەسیحی بەباوەڕەوە دڵنیایە کە ئەو حاڵەتە تێدەپەڕێنێت، وەك چۆن بوونگەرای بێدینیش هەوڵدەدات لانی کەم گەر بەشێوەیەکی بەشەکی (جزئی)یش بێت خۆی لێ قوتار بکات. لەبری ئەوەی بوونگەراکان بۆ بێدینو مەسیحی دابەش بکەین، ڕەنگە واچاکتر بێت دابەشیان بکەین بەسەر ئەوانەدا کەباوەڕیان بەلوتفی خودایی grace هەیەو ئەوانەی باوەڕیان پێ نییە. من لێرەشدا کە دەستەواژەی لوتفی خودایی بەکاردەهێنم مەبەستم لەو بیرۆکەیەیە کە دەڵێت هێزێکی

رزگارکەر یان چارەساز هەیە کە لەسەرچاوەیەکی سەروو مرۆڤەوەیەو لەرێی وەیدهێنانی ئاشتکردنەوەو بەرکەماڵبوونەوە بەسەر نامۆبوونەکەیدا زاڵدەبێت. هەندێ لەبوونگەرا مەسیحیەکان جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە، گەر ئێمە بەدابڕاوی لەدۆخی مرۆڤ بکۆڵینەوە، ئەوا هەروەکو بوونگەرا بێدینەکان دەڵێن، دۆخێکی بێ ئومێدو پووچە. چونکە ئەوان نکوڵی لەوە دەکەن مرۆڤ حیکمەتو توانای رێکخستنی بوونی خۆی هەبێت، چونکە ئەوە بەتەنها لەرێی لوتفی خوداییەوە دێتەدی. ئەگەر رووکاری ئەم هەڵوێستەش وەربگرین، وا دەنوێنێت کە دەسهەڵگرتن بێت لەهەندێ خەسڵەتی سەرەکیی بوونگەراییو شێوەیەکی تازەی "بەدنیازی". بەڵام بوونگەرای مەسیحی کاتێ قسە لەسەر لوتفی خودایی دەکات، عادەتەن نکوڵی لە حەقیقەتی ئازادیی مرۆڤ ناکات، بەڵکو دەیەوێ تێگەیشتنی خۆی بۆ لوتفی خودایی بە بڕیاری ئازادانەی مرۆڤەوە ببەستێتەوە. لەلایەکی تریشەوە بوونگەرای بێدین هەن کە باوەڕیان بە لوتفی خودایی نییە، بەڵام دەڵێن کە مرۆڤ لەرێی گوێڕایەڵیی ئازادانەوە بۆ ویژدانی خۆیو بانگەوازی ویژدانی، دەتوانێ بە بەرکەماڵیو خودێتیی رەسەن بگات. بەمجۆرە سەربەخۆیی خودیی بوونی مرۆیی دەپارێزن، بەڵام بەردەوام حاڵەتی واش هەیە کە ئەکەوێتە بەینی ئەم دوو حاڵەتەوە. بۆ نموونە هایدیگەر لەکتێبەکەیدا "بوونو زەمان" وێنەی ئەو مرۆڤە سەربەخۆیەمان ئەخاتە بەردەم کە بەپشتبەستن بەسەرچاوە تایبەتەکانی خۆی، تێدەکۆشێت کەخودی خۆی بێت. بەڵام لە کتێبەکانی دواتریدا باس لە نیعمەت **Grace**ی بوون دەکاتو ستایشی جۆرێك لە بیرکردنەوەو گوێهەڵخستن دەکات کە لەلایەنی نەگەتیفو پۆزەتیڤی خۆی هەیە. یاسپەرزیش لەگەڵ ئەوەدا کە نکوڵی لەو کرداری نیعمەتە دەکات کە خودا ئاراستەی مرۆڤی دەکات، بەڵام دان بەوەدا دەنێت کە لەنێو بوون خۆیدا جۆرێك لە نیعمەت هەیە.

بەڵام وێڕای ئەم جیاوازییانەش شتێکی هاوبەش لەنێو بوونگەراکاندا هەیە. ئیدی گەرچی هەندێکیان بڕوایان وابێت کە کرداری ئیرادەیان بڕیار سەربەخۆیە یاخود بەهۆی لوتفی خوداییەوە ئاراستە دەکرێ، بەڵام پێدەچێ ئەم کردارە تەوەری هەر تێگەیشتنێکی

بوونگەرایانە بێت سەبارەت بە بەرکەماڵیی مرۆڤ، لەبەرئەوەی هەر ئەم کردارەشە خود بەرەو یەکەیەکی پتەو راپێچ ئەکات (گەر ئەم دەربڕینە رەوابێت). کۆکردنەوەی خودیش وەکو گشتێك لە کردارێکی چڕکراوەی ئیرادەدا، لەراستیدا واتە مرۆڤ خۆی بێت بەشێوەیەکی رەسەنو، لە پەرشوبڵاوی‌و وینوون لەناو بایەخی هیچوپووچی ناو حەشامات رزگاری بێت، بەمجۆرە، پێدەچێ رۆڵی سەرەکیی ئیرادە هەمان گرنگیی هەبێت، چ لەگۆشەنیگای ئیمانی مەسیحییەوە لای کیرکەگۆرو چ لەویستی "دونیاییانەوە لای هایدیگەر". مەسیحیەتی چەرخی تازە بەندە بەئیرادەی مرۆڤەوە، هەموو شتێك بەئاقاری گۆڕینی ئیرادەدا دەڕوات. هەر دەستەواژەیەکی لەبابەت (تەرکی دنیا بکە، ئینکاری نەفسی خۆت بکە، گوێ مەدەرە دونیا، رقت لەخۆت بێتەوە، خوات خۆشبوێت) لەمەسیحیەتدا بەستراوەتەوە بەو بیرۆکە سەرەکیەوەی کەوا لە مەسیحیەت ئەکات هەبێت، مەبەستم لەگۆڕینی ئیرادەیە" . ئیرادەش لای هایدیگەر گشتگیرییەکی تیایە، ئەو زاراوە سوننەتیەکانی ئیرادەو کرداری ئیرادە زۆر بەکار ناهێنێت بەڵکو وای پێ باشترە "ویست" یا بڕیار بەکاربهێنێت، بەڵام لەدوو بڕگەدا بە راشکاوی دەربارەی ئیرادەو کرداری ئیرادە ئەدوێت‌و دەڵێت کە ئیرادە جۆرێك نییە لەبەرد بۆ بیناکردنی خود، بەڵکو "لەرێی ئەوەوە گشتێتیی خەمی پەنهان لەدیاردەی ئیرادەدا دەردەکەوێ" .

لەو بڕوایەشدام کارێکی خراپ نییە گەر بەکورتی باس لە شێوازی تێگەیشتنی وەدیهاتنی خودی راستەقینە لای کیرکەگۆرو هایدیگەر بکەین. ئەم لێدوانەشمان لە دوو بواری تەواو جیاوازەوە دێت لە چوارچێوەی بوونگەراییدا: یەکێکیان پەنا دەباتە بەر ئیمان‌و لوتفی خودایی، ئەوی تریشیان وەك بوونەوەرێکی سەربەخۆ لە مرۆڤ دەڕوانێت، بەڵام وێڕای جیاوازیی نێوانیشیان، پەردە لە لێکچوونێکی بنەڕەتی لە نێوانیاندا هەڵدەماڵن.

بەبۆچوونی کیرکەگۆر هیچ چارەسەرێکی ئەقڵانی یان مرۆیی بۆ بوون نییە. چارەسەری مرۆیی نیە، لەبەرئەوەی کۆتابوون‌و گوناهباریی مرۆڤ کارێك ئەکەن گەیشتن بە قوتاربوونی تایبەتی مەحاڵ بێت، هیچ چارەسەرێکی ئەقڵانیش نییە، لەبەرئەوەی

پارادۆکس (موفارەقە)ی بوونی مرۆیی بەکاتیگۆری (مقولـە)ی ئـەقڵانی چارەسـەر نـاکرێ، تاقە چارەسەری پارادۆکسی بوونی مرۆیی بەتەنها بە پارادۆکسێکی گەورەتر دەبێت، کە ئـەویش پارادۆکسی رەهـای مەسـیحیەتە، لەسـەروو هەمووشـەوە پارادۆکسی بەرجەستەبوون، لوتفی خودایی بۆ مرۆڤ.

بەڕای کیرکەگۆر هیچ بەرگرییەك یان لێکدانەوەیەکی ئـەقڵانیش بـۆ مەسـیحیەت نییـە. لیـسینگ وتوویـەتی حەقیقەتـە تێپـەڕەکانی مێـژوو نابنـە بنـەما بـۆ حەقیقەتـە هـەتا هەتاییـەکانی ئـەقڵ، لەگۆشـەنیگای ئەقڵیـشەوە راسـتیکردووە. بـەڵام کیرکـەگۆر ڕێگـای تەرتولیان ی گرتەبەرو وتی مەسیحیەت کۆسپە لەبـەردەم ئەقڵدا و ئێمـە نـاتوانین لێی تێبگەین مەگەر بەکرداری ئیرادە کە ئەقڵ تێدەپەڕێنێتو ئەوەش"باز"ی ئیمانە.

ئەمەش ئـەو "چرکەسـات"ەیـە کـە تیایـدا مـرۆڤ لەبـەردەمی خـوادا دەوەسـتێت، ئـەو چرکەساتەی تیایدا ئەزەلی لەگەڵ زەماندا پێکدادێن، ئەمەش مانای ئەوە نییە کـە ئیمانـدار لـەزەمانو ململانێکـانی قوتـار بـووە، بـەڵکو واتـە رەهەنـدێکی ئـەزەلی لـە ژیانیـدا هەیـە. هەروەکو مارتن ج. هاینکن ئەڵێت "تاکە کەس لەبووونیدا پێکهاتەیەکە لـەزەمانو ئـەزەلیو بـەردەوام لـە پرۆسـەی دروسـتبووندایە، تـا ببێـت بـەوەی کـە دەبێـت، بـەڵام بەمانایـەکی دیکەش، بەردەوام وا بەسەر پشتی شەپۆلی بڕیارەوە" .

(*) لیسینگ (١٧٢٩ – ١٧٨١) بیرمەندو شانۆنووسێکی ئەڵمانییەو لەڕابەرانی رۆشـنگەریی ئـەڵمانی بوو. لەگرنگترین کتێبدا "پەروەردەکردنی رەگەزی مرۆیی" پێشبینی پاشەرۆژێکی ئازاد دەکات.

(**) تەرتولیان (١٦٠–٢٣٠) بیرمەندێکی خواناسی مەسیحی بوو کە دەیوت بابەتی ئیمان مـەحاڵو نامەعقولە. "هەربۆیە بەرجەستەبوونی مەسیح راستە لەبەرئەوەی مەحاڵە". هەر ئەمیـشە خـاوەنی ئـەو دەسـتەواژە بەناوبانگـە لەمێـژووی فەلـسەفەدا کـە دەڵێـت "ئیمـان دەهێـنم لەبەرئـەوەی نامەعقولە".

(***) کۆسپ offense زاراوەیەکی خواناسییانەی مەسـیحییە کـە کیرکـەگۆر لـە سـانت پۆڵسەوە وەریگرتووە، مەبەستیش لێی ئەوەیـە کـە ئـەقڵ رووبـەڕووی بابەتـەکانی ئیمـان ئەبێتـەوەو لێیـان تێناگات.

بـەمجۆرە، بەبۆچـوونی کیرکـەگۆر، ئێمـە لـەو چـرکە سـاتەدا بـوونی رەسـەن بـەدی دەهێـنین کـە لەبـەردەم خـوادایـن، هـەر ئـەو چرکەسـاتەش چرکەسـاتی خۆناسـینەو، لـەو کردارەدا دێتەدی کە تیایدا مەسیحمان دەوێـت، کـە هـەر ئـەو کردارەشـە کەتیایـدا خۆمـان دەوێت. "من هیچم ناوێت بەتەنها یەك شت نەبێت، ئەمـەوێ سـەر بـە مەسـیح بم، ئەمـەوێ ببمـە مەسـیحی!" بـەمجۆرە ئیمـان ویستنی شـتێکە کـە ئـەویش بـاڵاترین شـتە، واتـە پارادۆکسی مەسیحو ژیانی مەسیحیانە — هەر ئەمەشە کیرکەگۆر نـاوی دەنێـت "دڵپـاکی"، واتە: بێگەردیو رەسەنایەتیی بوونگەرایانە.

بەرامبەر بەم تێڕوانینەی کیرکەگۆر تێـڕوانینی هایدیگـەر هەیـە کـە دەڵێـت چرکەسـاتی گـرنگ چرکەسـاتی "رووبـەڕوو بوونـەوەمان نییـە لەئاسـت خـوادا"، بـەڵکو رووبـەڕوو بوونەوەمانە لەئاست مەرگدا. مەرگ دیاردەیەکی تەواو نەگەتیڤ نییە. ئاگامەندیی پێشینە بەرامبەر بەمەرگ بە بڕیارەوە واتە بینینی جۆرێك لە بەرکەماڵیی تیایدا، لەبەرئەوەی مـەرگ سنوورێك بـۆ بـوونم دادەنێـت، بەمـەش رێ بـۆ یەکەیـەك بـۆ بـوون هـەموار دەکـات. جگـە لەوەش مادامەکی ئەم ئیمکانـەش بـەر لەهەرشـتێك ئیمکـانی منـەو ئـەبێ بیگرمـە ئەسـتۆو بەمجۆرە مەرگ من لە "ئەوانیتر" رزگار دەکات.

کاتێ دەربارەی تێڕوانینەکەی هایدیگەر دوام، بەئەنقەست دەسـتەواژەی "چرکەسـاتی رووبەڕوو بوونەوە لەئاسـت مەرگـدا"م بـەکارهێنا، تـا لایـەنی لێکـچوونو جیـاوازیی لەگـەڵ دەسـتەواژەی "چرکەسـاتی رووبەڕوبونـەوە لەئاسـت خـوادا" لای کیرکـەگۆر بخەمـەڕوو. هـەردوو دەسـتەواژەکە هێمایـان بـۆ کۆتـابوون تیایـە. بـەڵام ئـەو ئەزەلیەتـەی کـە زەمـان تێدەپەڕێنێتو کیرکەگۆر لێی دواوە، لای هایدیگـەر دەبێـت بـەجۆرێك لـە ئەزەلیـەت لـەناو زەماندا. ئەو چرکەساتەی کە لەهەمانکاتداو لەیەکەی ویستمەندی خوددا رابـردوو و ئێـستاو ئایندەمی تیا کۆدەبێتەوە.

ئەم لێدوانە کورتەمان لەسەر خودی راستەقینە لـە گۆشـەنیگای هەریـەك لەکیرکـەگۆرو هایدیگەرەوە، بۆ جارێکی دی ئەوەمان بیر دەهێنێتـەوە کـە بوونگـەرایی یـەك ناوەڕۆکمـان

ناداتیَ، بەڵکو کۆمەڵێك ناوەڕۆك ئەخاتە بەردەممانو، زیاتریش بایەخ بەو گرژیو هەڵچوونە ئەدات کەبەسەر بڕیارەکانماندا زاڵە، نەك بە نـاوەڕۆکی راسـتەقینەی بڕیارەکانمـان ئەمـەش جۆرێك لـەناکۆتابوون یـان ئەزەلیـەت (بەمانایـەك لـەماناکان) لـەناو زەمانـدا دەهێنێتـەدی. پێدەچیَ کیرکەگۆر زۆر لەهایدیگەر نزیکبووبێتەوە لەوەدا کە دەڵێت: "زەمانمەند هـەنگاوی کیسەڵێکە لەزەمانو شوێندا، بەڵام هەتاهەتایی ئەو خاڵە چڕەیە کە بەهەڵەداوانـەوە بـەرەو دیداری مەرگ ئەچێت" .

ئەگەر بکریَ دەستەواژەکەی پۆڵ تیلیش بـەکاربهێنین ئـەوا دەڵـێین کـە ئـەو "بایەخـە رەهایە" یە کە دواجـار بایەخـە بێـشومارە لەیـەك نزیکـەکانی ژیـانی مرۆیـی کۆدەکاتـەوەو یـەکێتیو بەرکـەماڵی بـە بـوون ئەبەخـشێت. دەشـیَ نـاوەڕۆکی ئـەم بایەخـە رەهایـە لەکەسێکەوە بۆ کەسێکی تر زۆر جیاواز بێت. بەڵام هەندیَ هۆ هەن وامـان لێدەکـەن بـاوەڕ بهێـنین بـەوەی هەنـدیَ لەناوەڕۆکـە مومکینـەکان ئەفـەرۆزکراون. لەبەرئـەوەی گـەر ئـەم بایەخانە بە بایەخی رەها لەقەڵەمبدرێن، دەبنـە مایـەی لـێکترازان نـەك یـەکبوون. ئەمـەش راسـتییەکە بەشـاراوەیی دەمێنێتـەوە، مادامـەکی مـرۆڤ بەپلـەی یەکـەم بـوونی تاکەکـەس لەبەرچاو دەگرێت. بەڵام ئەگەر رەهەندە کۆمەڵایەتیەکانی بوونی مرۆڤ بـە هەنـد وەربگـرین ئەو راستیەمان بۆ روونەبێتەوە. هەر بۆیـە پێویـستە ئێـستا ئاسـۆی بـەردەممان فـراوانتر بکەینو لەچوارچێوەی مێژوو و کۆمەڵگادا لەبوونی مرۆڤ بکۆڵینەوە.

بەشی دوانزەیەم

مێژوو و کۆمەڵگا

١.لە بوونی تاکە کەسەوە تامێژووی مرۆڤایەتی

٢.بیروبۆچوونی جیاوازی فەیلەسووفە بوونگەراکان سەبارەت بە مێژوو

٣.فەلسەفەی بوونگەرایی وەك رەخنەیەکی کۆمەڵایەتیو سیاسی

١. لەبوونی تاکە کەسەوە تا مێژووی مرۆڤایەتی

تا ئێستا شیکردنەوەکانمان لە بنەڕەتدا سەبارەت بە دیاردەکانی بوونی تاکەکەس بوونو، ناتوانین نکوولّی لەوە بکەین کە ڕەوتی سەرەکیی بوونگەرایی — هەر لە کیرکەگۆرەوە کە زۆر بەهای بۆ تاکەکەس دادەنا — لایەنگری تاکەکەس بووە. هەروەها زەحمەتە، گەر نەڵێین مەحاڵیشە، بوونگەرایی لەم لایەنگرییە ڕزگار بکەین، بەبێ ئەوەی نەکەوینە ناو ڕێبازێکی دەستە جەمعی (Collectivism)ەوە کەلەبەهای تاکە کەس کەمدەکاتەوە، بوونگەرایی خۆیشی وەکو نارەزاییەك دژ بەمە هاتە ئاراوەو، ئەم نارەزاییەشی پاساوی خۆی هەیە.

لەگەڵ ئەمەشدا، ئێمە ناو بەناو پێمان لەسەر ئەوە داگرتووە کە هیچ شیکردنەوەیەکی بوونگەرایانەی قەناعەتپێکەر نییە ڕەهەندە کۆمەڵایەتیەکانی بوونی مرۆیی ئەفەرۆز بکات. هەروەکو بینیمان، تەنانەت لای ئەو فەیلەسووفە بوونگەرایانەی کەزۆر تاکگەراش بوون، بابەتگەلێکی وایان وروژاندووە کە دەکرێت پەرەیان پێ بدرێت

بـەئاقاری گەیـشتن بـە تێگەیـشتنێکی باشـتر بـۆ ئـەو چوارچـێوە کۆمەڵایەتیـەی کـە مرۆڤەکانی تیایە. بەشێوەیەکی تایبەتیش سەرنجی ئەوەماندا کە هەموو بوونێکی مرۆیی بوونە –لەگەڵ– ئەوانیتردا، جگە لـەوەی بوونـە –لـەناو– جیهانـداو لێرەشـدا "جیهـان" لەچوارچێوەیەکی مرۆییـدا سـەیر ئـەکرێ، بـەو پێیـەی ئـەو شـانۆیەیە کـە چـالاکیەکانی خودی تیا پیشان ئەدرێت (گەر ئەم دەربڕینە ڕەوابێت).

ئێـستا پێویـستە لەسـەرمان بەشـێوەیەکی باشـتر پــەرە بـەو بارەمـان بـدەین کـە سەبارەت بە ڕەهەندە کۆمەڵایەتیەکانی بوون خستمانە ڕوو. لەم ئاقارەشـدا ئـەو ڕێگایـە ئەگرینەبـەر کـە زۆر لـە فەیلەسـووفە بوونگـەراکان گرتوویانەتـە بـەر کاتێـك ویـستوویانە کاتیگۆرییـە تایبەتیـەکانو، کاتیگۆریـەکانی پەیوەندییـە تایبەتـەکان تێپـەڕێننو بـەرەو لێکۆڵینەوەی گرووپی فراوانترو تەنانەت لێکۆڵینەوەی ڕەگەزی مـرۆییش بـچن لەگـشتێکی یەکگرتوودا. بەڵام پرسیارکردن لـەوەی کـە ئـاخۆ دەکرێ گۆشـەنیگایەکی بوونگەرایانـە خاڵی دەستپێکردنمان بێت بۆ مەسەلەیەکی وەهـا، بـەجۆرێك کـەجێی ڕەزامەنـدی بێـت، پرسیاریسێکە بۆ کاتێکی تری هەڵدەگرین.

پێشتر بۆمان ڕوونبـۆوە کـە زەمانمەنـدیی ریـشەیی یەکێکـە لـە گـرنگترین خاسـیەتە بنەڕەتیەکانی بوونی تاکەکـەس، مـرۆڤ بوونـەوەرێکی زەمانمەنـدە، پـڕ بـە پێـستی ئـەم وشەیە.

دەتوانین ئەم تێگەیشتنە بۆ بوونی مرۆڤ فراوانتر بکەینەوەو بەسەر مـۆرکی مێـژوویی ریشەیی مرۆڤیشدا بیچەسپێنینو بڵێین کـە مـرۆڤ بوونـەوەرێکی مێژووییـە، پـڕ بەپێـستی ئـەم وشـەیە. کـاتێکیش دەربـارەی "مێـژوو" ئـەدوێین لـەبری "زەمانمەنـدی"، ئـەوا سەرنجمان بۆ ڕەوتێکی فراوانتر لە زەمان دەچێت کەهەموو خەڵکی ئەگرێتەوە.

کۆمــەڵێك بیرمەنـد کـە نـاتوانین بـە بوونگـەرا ناویـان بـەرین، لـەکۆتایی سـەدەی نۆزدەیەمدا جەختیان لەسەر مۆرکی مێژوویی ریشەیی ژیـانو هـزری مـرۆڤ یـان بـا بڵـێین بـوونی مـرۆڤ کردۆتــەوە. لـە بەناوبانگترینیـشیان ڤیلـهێلم دیلتـا (١٨٣٣ – ١٩١١) کـە

هێنـدەی پەیوەنـدیی بـە مێـژووەوە هـەبێت، كاریگەرییـەكی گـەورەی لەسـەر بـیری بوونگەرایانەی هاوچەرخ هەبووە.

"دیلتـای" بـڕوای وابـوو كـە مێـژوو دیاردەیـەكی مرۆییـەو، هـەر لەبـەر ئەمـەش لێكۆڵینـەوەی مێـژوو بەزانـستێكی مرۆیـی لەقەڵـەم ئـەدرێ. كـاتێكیش دەڵێـت مێـژوو دیاردەیەكی مرۆییە، بەمە ئاماژە بۆ جیاوازیی نێوان ئەوە دەكـات كـە بەڕاسـتی شـایانی ئەمەیە پێی بوترێ "مێژوو" و نێوان "رەوت" یـان رووداوی پـەتی، لەبەرئـەوەی رەوتو رووداو دوو رووداوی سروشتینو دەتوانین لە چوارچێوەی هۆكارێتیی سروشتیدا سەیریان بكەین، بەڵام رووداوە مێژووییەكان شتێكی جیاوازن: چونكە بەرەنجامی كارایی مـرۆیین. دەشێ ئەم كاراییەش خولیاو خۆزگە بێت، یان دوژمنایەتی، یا برسـێتی، یـا تـرسو یـان بڕیاری بەئەنقەستو شتی تری لەم بابەتە.

بێگومان دەشێ هەنـدێ جـار رووداوی سروشـتیش بێتـە نـاو رەوتـی مێـژووەوە، بـۆ نموونە دەشێ زریانو تۆفـانێكی كتـوپڕ هێنـدەی لێهـاتوویی دەریاوانـەكانو ئازایـەتییان كاریگەریی لەسەر ئەنجامی شەڕێكی دەریایی هەبێت، بەڵام رووداوێكـی لـەمجۆرە نابێـت بەرووداوێكی مێژوویی تەنها لەبـەر ئـەوە نـەبێت كـە تێكـەڵ بـە رووداوی تـر دەبێـت كـە زادەی كارایی مرۆیین.

لێرەدا سەرنجی خەسـڵەتی ئاوێتـەیی مێـژوو ئـەدەین، كـە لەسـەرێكەوە ئافەریـدەی دەسـتی مرۆڤـەو لـە ئـازادیو بڕیاردانـەوە سەرچـاوە ئـەگرێت، لەسـەرێكی تریـشەوە بەرەنجامی كۆمەڵێك بارودۆخی دەوروبەرە كـە ئـەو هەڵوێـستە واقیعیانـە دەرەخسێنێت كە پێویستە بڕیارە مرۆییەكانی تیا بدرێت. دەشتوانین بەشـێوەیەكی تـر گوزارشـت لـەم بیرۆكەیـە بكـەینو بڵـێین: رەوتـی درێـژی پەرەسـەندنی گـەردوونیو بـایۆلۆجی پێكـەوە رەوتێكـی سروشـتی بـوو كـە دەكـرێ لـە چوارچـێوەی یاسـاكانی سروشـتدا یـان ئـەو رێـسایانەدا لێكیبدەینـەوە كـە زانـستە سروشـتیەكان دەیاندۆزنـەوە. بـەڵام لەگـەڵ پەیدابوونی مرۆڤدا فاكتەرێكی نـوێ هاتـە ئـاراوە كـە فاكتـەری مێژووییـەو، لەسـای ئـەم

فاکتەرەدا وای لێهات ژیانی ناوەوەی مرۆڤ لە کردارەکانیدا گوزارشت لە خۆی بکاتو رۆڵی لە فۆرمولەکردنی جیهاندا هەبێت. بەلاَم سەرباری پتر مرۆڤزدەبوون Hominization ی جیهان، گواستنی تەواوەتی لە "سروشتی"یەوە بۆ "مێژوویی" رووی نەدا، بەبڕوای زۆرم، هەرگیز ئەمەش روونادات. لەبەرئەوەی هەرچۆن ئازادی، لەسەر ئاستی بوونی تاکەکەس، لە دەرکەوتە جیاجیاکانیدا کۆتادارە، بە هەمانشێوە لەسەر ئاستی کۆمەڵگاو میللەتان، ئەو سیاسەتانەی بەگوێرەی بڕیاری مرۆڤ دادەڕێژرێن، ئەبێ بەپێی هەندی رووداو بگونجێنرێن کە مرۆڤ دەسەلاَتی بەسەریاندا نییە (هەندێ جار کار ئەگاتە ئەوەی پێکدادانێك لەنێوان ئەم رووداوانەو ئەو سیاسەتانەدا روو ئەدات). وێڕای ئەوەی کە زاڵبوونی ئادەمیزاد بەسەر سروشتدا بەشێوەیەکی سەرسوڕهێن زیادی کردووە، بەلاَم هەرگیز ناتوانێت بەشێوەیەکی رەها بە سەریدا زاڵبێت.

جا لەبەر ئەوەی کە پێویستە جیاکاری لە نێوان دیاردەکانی مێژوو و رووداوەکانی سروشتو پرۆسەکانیدا بکەین، دیارە شتێکی ئاشکرایە کە دەبێ میتۆدی لێکۆڵینەوەشیان جیاواز بێت. ئەوەتانێ دیلتای Dilthey پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت کە لێکۆڵینەوەی مێژوو بخرێتە خانەی ئەوەی کە ناوی دەنێت لێکۆڵینەوە مرۆڤگەرا (ئینسانی)یەکان. لە راستیدا کۆمەڵێك هەوڵ ئەدران بۆ سەپاندنی هەندێك میتۆد بەسەر زانستە مرۆییەکاندا، کە بە تەنها لەگەڵ زانستە سروشتییەکاندا دەگونجان بەلاَم ئەو جۆرە سەرنجدانە دەرەکییەی کە لەگەڵ زانستە سروشتیەکاندا دەگونجێت، پێویستە جۆرێك لە مەعریفە بە بەشداریکردن لەحاڵەتسی زانستە مرۆییەکان جێی بگرێتەوە. خۆ ئەگەر "مرۆڤایەتی هەر بەتەنها لەڕێی پەیبردنی حیسسیو زانینی حیسیسیەوە مەیسەر بووایە، ئەوا وەك رووداوێکی فیزیکی دەبوو بەلامانەوەو، لەم حاڵەتەشدا هەر بەتەنها زانینی زانستیانەی سروشتیی بۆ دەبوو. بەلاَم مرۆڤایەتی نابێتە بابەتێك بۆ لێکۆڵینەوە مرۆییەکان ئەوکات نەبێت کە بە هوشیارییەوە حاڵەتە مرۆییەکان بژینو بەدەستەواژەی زیندوو گوزارشتیان لێ بکەینو ئەم دەستەواژانەش قابیلی تێگەیشتن بن" . دەشزانین

کە ئەم جۆرە مەعریفەیە بە بەشداریکردنە ئەو تایبە نموونەییەیە کە بوونگەرایی جەختی لەسەر کردووە. لە بەشێکی پێشوودا لەمە دوایىنو لەڕاستیدا ئەتوانین بڵێین بەکورتی تیۆرەکەی دیلتای ئەوەیە کە پێویستە بەشێوازێکی بوونگەرایانە لە مێژوو بکۆڵینەوە، گەرچی ئێمە لێرەدا زاراوەیەك بەکاردەهێنین کە ناچێتە ناو زاراوەکانی "دیلتای"ەوە.

هەر لێرەشەوە کە بەڕێکەوت نییە "هایدیگەر" لە یەکێك لە لێدوانە سەرەکیەکانیدا سەبارەت بە مێژوو، بەڕاشکاوی رایدەگەیەنێت کە قەرزاری "دیلتای"ە .

سەر بە تەنها دیلتای نییە کە پەرەی بە بیروبۆچوونەکانی خۆی سەبارەت بەمێژوو داوەو، سیفەتی بوونگەرایانەیان بەخۆوە گرتووە، بەڵکو هەندێ نووسەری تریش هەن کە بە ڕاشکاوی لەدەرەوەی کەلتووری بوونگەراییشن دەشتوانین لەنێو ئەم نووسەرانەدا ناوی ئێرنست ترۆلچ (١٨٦٥ — ١٩٢٣) بهێنین کە بیروبۆچوونەکانی زۆر لە بیروبۆچوونەکانی "دیلتای"ەوە نزیکن. هەروەها بینیدێتۆ کرۆچە (١٨٦٦ — ١٩٥٣) کە جۆرێك لە ئایدیالیزمی مێژوویی دامەزراندو لە ئیتاڵیادا گەشەی سەند. هەروەها فەیلەسووفی ئینگلیز ر.گ. کۆلینگوود (١٨٨٩ — ١٩٤٣)ی ئایدیالیست کە لەهەندێك سەرچاوەی ئەڵمانیو ئیتاڵییەوە سوودی وەرگرتو کتێبی "چەمکی مێژوو"شی (١٩٤٦) کە دوای مەرگی بڵاوکرایەوە، تا ئێستاش کاریگەریی خۆی هەیە. کاتێکیش دەبینین کە دەشێ هەندێك بیروبۆچوونی هاوچەشن سەبارەت بە مێژوو لای هەندێك فەیلەسووف تەواو لەیەك جیا هەن، ئەم راستییە بەئاگامان دەهێنێتەوە کە نابێ سیفەتی "بوونگەرا" بە مانا بەرتەسکەکەی ئەم وشەیە، بدەینەپاڵ ئەم فەیلەسووفانە، بەڵکو ئەوە وریاکردنەوەیە دژ بە بەکارهێنانی دۆگماییانەی وەسفەکان لە لێدواندا لەسەر بیروبۆچوونە فەلسەفیەکان.

ئەم داننانەمان بەمۆرکی مێژوویی ریشەیی بوونی مرۆییدا، ئەنجامێکی تریشی لێدەکەوێتەوە، ئەویش ئەوەیە کە پێویستە دان بەوەدا بنێین کە فەلسەفە خۆیشی لەناو مێژوودا رووئەدات، هەر بۆیە بێڕوڕا فەلسەفیەکانیش بە دۆخە مێژووییەکانەوە

بەستراونەتەوە، ئەمەش واتە رەتکردنەوەی بیرۆکەی حەقیقەتی هەتا هەتایی یان (نا-زەمانی)، هەرچۆن واتە رەتکردنەوەی هەر رێبازێکی فەلسەفیی گشتگیر کە لاف ئەوە لێدەدات گوزارشت لەو حەقیقەتە ئەکات، بەڵام هەندێك نووسەری مێژووگەرا دەبینینەوە کە زیادەڕەوییان ئەگاتە رادەیەك تەنانەت ماتماتیكو زانستەکانیش بەقۆناغی مێژوویی‌و کەلتووری دیاریکراوەوە دەبەستنەوە. بەڵام ئاخۆ دەکرێت ئەم لافە لێ بدەین؟ ئەمە جێی گومانە، بەڵام میتافیزیکا، تەنانەت گەر میتافیزیکایەکی بوونگەرایانەش بێت، چوارچێوەیەکی مێژوویی بەشەکیی دیاریکراودا وەسفی شێوەی واقیع دەکات، بەڵام ئەم تێگەیشتنە لە رێژەییبوونی فەلسەفەکان تەواو لەگەڵ تیۆرەی بوونگەرایی سەبارەت بە حەقیقەتو، هەروەها لەگەڵ کۆتابوونی بوونی مرۆیی‌و واقعیبوونیدا یەکدەگرێتەوە، لەبەرئەوەی تەنانەت رەخنەی هوشیارانەش لە گۆشەنیگا مێژووییەکانو پێشگریمانە ژیارییەکان هەرگیز ناگاتە ئەو پلەیە لە بابەتیبوون (واتە مەوزوعیەت)و گشتێتی، کەوامان لێ بکەن لەڕوانگەیەکی ئەزەلییەوە شتەکان ببینین.

لەم بەشە بەراییە کورتەدا ئەو چوارچێوەیەم دەسنیشان کرد کە تیایدا گفتوگۆی بوونگەرایانە سەبارەت بەمێژوو دەکرێت. بەڵام ئاشکرایە کە جیاوازیی گەورە لە بیروبۆچوونەکاندا دەبینینەوە. لێرەشدا وەك چۆن لەهەموو بوارەکانی تریشدا دەبینین بوونگەرایی دەبێتە دیاردەیەکی فرە لقی‌و پۆپ. لەم بەشەی داهاتوودا لەهەندێك نموونەی زیندووی بیروبۆچوونی بوونگەرایانە دەربارەی مێژوو دەکۆڵینەوە.

٢.بیروبۆچوونی جیاوازی فەیلەسووفە بوونگەراکان سەبارەت بەمێژوو

کیرکەگۆر شتی زۆری لەبارەی مێژووەوە نەنووسیوەو لەڕاستیدا ئەو پتر لە جارێكو بەڕوونی ئاماژەی بەوە داوە کە ئەوەی جێی بایەخی ئەوە تاکە کەسە نەك مێژووی مرۆڤایەتی‌و، رزگاربوون لەتاکە کەسدایە نەك لە مێژوودا. ئەم وابەستەبوونەشی بە رێبازی تاکگەراییەوە بەتەواوەتی لە گەشەسەندنی دواتری بوونگەراییدا رەنگیداوەتەوە.

لەگەڵ ئەمەشدا لانی کەم دوو بیرۆکە هەن لای کیرکەگۆر کە بەشێوەیەکی تر لە هزری بوونگەرایانەی دوای خۆیدا سەبارەت بەمێژوو، دووبارە دەبنەوە.

بیرۆکەی یەکەمیان ئەوەیە کە دەڵێت: مێژوو بەئاقارێك دەڕوات کەتیایدا هەرچی شتی گەورەو تایبەتمەندە وردو بێ شوێنەوار دەبێت. "مێژوو رەوتێکە کە هیچ ئیزافە نابێتە سەری، بەتەنها لە هەندێك حاڵەتی زۆر دەگمەندا نەبێت، کە دڵۆپێکی بچووك لە هزری بۆ ئیزافە دەبێت. ئەم رەوتەش بریتیە لە گۆڕینی ئەم بیرۆکەیە بۆ هەڵەوەڕی، هەندێك جار ئەم گۆڕانەش پێویستی بەچەندەها سەدەو ملیۆنەها کەڕەت ملیۆن مرۆڤ هەیە. (هەموو ئەمەش بەبیانووی بەرکەماڵکردنی ئەو بیرۆکەیە ئەکرێت کە ئیزافە ئەکرێت) ، ئەم چەمکە بۆ مێژوو کە تەواو جیاوازە لەو چەمکەی لە سەدەی نۆزدەدا باوبوو، دەکرێت لە سەرێکەوە وەکو کاردانەوەیەکی توند سەیری بکەین دژ بەچەمکی هیگل بۆ مێژوو، کەوا لە مێژوو دەڕوانێت دەوڵەمەندکردنو بالابوونی بەردەوامی رۆحە هەروەها لەسەرێکی تریشەوە دەتوانین بە بەستنەوەو بە تێگەیشتنی کیرکەگۆر بۆ مەسیحیەت سەیری بکەین. رووداوی گەورە لەمێژوودا لای کیرکەگۆر بەزەیی خودایە بۆ مرۆڤ کە لە ناردنی مەسیحدا بەرجەستە دەبێت. بەواتایەکی تر، ئەمە هەموو ئەو شتەیە کە پێویستە مرۆڤ سەبارەت بەمێژوو بیزانێت، بەڵام لە هەمانکاتدا ئەمە مێژوویەك نییە کە تێپەڕبێت، بەڵکو راستییەکی هاوچەرخە. کیرکەگۆر لە بڕگەیەکی بەناوبانگدا دەڵێت: ئەو قوتابیانەی مەسیح کە لەسەردەمی ئودا ژیاونو دەرفەتی ئەوەیان بۆ رەخساوە کە وردودرشتی ژیانی ئەو بزانن، هیچیان زیاتر نییە لەو قوتابیانەی تر لە نۆزدە سەدەی دواتردا هاتوون، گەر نەوەی هاوچەرخ جگە لەم وشانە هیچی تری دوای خۆی جێنەهێشتایە: "ئێمە بڕوامان وایە کە لەفلانو فیسار ساڵدا خودا لەشێوەی خزمەتکارێکی خاکیدا پەیدا بوو و لەناوماندا ژیاو خەڵکی فێرکردو دواجاریش مرد" هەرئەوەندە بەس دەبوو.

لەسـەدەکانی دوای ئـەو رووداوەدا چارەنووسـی مەسـیحیەت گـۆڕا بـۆ مێـژوو، هـەر ئەمەش گۆڕان بوو لەمەسیحیەت "Christianity" ەوە بـۆ جیهـانی مەسـیحی Christendom لە حەقیقەتی بوونگەرایانەی رزگارکەرەوە بۆ دیـاردەی مێـژوویی دەسـتە جـەمعی، کە تیایدا حەقیقەتی رزگارکەر هێزی خۆی لە دەست داوە.

"خودا لەڕێی کەسـێتیی مەسـیحەوە ویـستی پەیوەندییـەك لەگـەڵ رەگـەزی مرۆڤـدا سازبکات. بەڵام ئایا رەگەزی مرۆڤ چیی کرد؟ لە بـری ئـەوەی پەیوەنـدی لەگـەڵ خـوادا سازبکات، ئەوەی گۆڕی بە مێژوویەك کـە ئـەوە پیـشان ئـەدات چـۆن خـودا لـە شـێوەی مەسیحدا پەیوەندیی لەگەڵ پێغەمبەرەکان سازکردووە، یان مێژوویەك کـە ئـەوە پیـشان ئـەدات چـۆن خـودا لەشـێوەی مەسـیحدا پەیوەنـدیی لەگـەڵ ئـادەمیزاددا سـازکردووە. بەکورتی لەبری ئەوەی خەڵکی بچنە ناو پەیوەندییەکـەوە لەگـەڵ خـوادا، ئـەوەیان کـرد بەمەسەلەیەکی مێژوویی‌و لە شێوازێکی سووك‌و ئاساندا، نەوە بە نەوە ئەوەیان دووپـات کردەوە. ئەو فاکتەرە شێوێنەرەشـی وای کـرد کـە "جیهـانی مەسـیحی" دروسـت ببێـت ئەوە بوو کە هەر نەوەیەك لە ڕەوتی زەماندا، لەبری ئەوەی کە بە "پەیمانی نوێ" (واتە ئینجیـل–و–) دەسـتپێبکات، بـەو "ئیمانـەی کـە بـاوو باپیرانمـان هـەیانبووە" دەسـتی پێکـردووەو خـۆی بـە ئیمـانی باوانـدا هەڵواسـیوە. ئـەم هەڵخەڵەتاندنـەش کـە مێـژوو و رەگەزی مرۆڤ ئەخاتە روو لەبری ئایدیالیتی Idealit و لەبری تاکـە کـەس کـە کـاتیگۆریی مەسیحیەتە، بەردەوام دەبێت" .

ئەم زمانە زمانێکی بەهێزە، لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە قسە لەسەر بیرۆکەیەکی تریش بکـەین، کـە بـەجۆرێك لـەجۆرەکان رێنوێنییـەکانی کێرکـەگۆر راسـتدەکاتەوە، ئـەویش بیرۆکـــەی گرنگـــی دووپاتبوونەوەیـــە. دووپاتبوونـــەوەی رەســـەن هەیـــەو هـــەروەها دووپاتبوونەوەی خاڵی لەبیرکردنەوە کە "لەوێنەیەکی سووك‌و ئاساندا، لەنەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دی نەقڵ دەبێت" هەروەکو لەو برگەیەی پێشوودا ئاماژەمان پێداوە. گەرچـی کێرکـەگۆر چـەمکەکانی پێـشکەوتن‌و بەرکـەماڵبوون رەتدەکاتـەوە، بـەڵام شـێوەیەکی

دووپاتبوونـەوە هەیـە کـە مـژدەی بەرکـەماڵبوون لـە مەسـیحدا ئـەدات. ئەشـتوانین ئـەم دووپاتبوونەوەیـە بـەو وەبیرهاتنەوەیـە بـشوبهێنین کـە لای یۆنانیـەکان هـەبووە، بـەڵام بەجیاوازییەکەوە: "دووپاتبوونەوەو وەبیرهاتنەوە یەك جووڵەن بـەڵام بـە دوو ئاراسـتەی پێـــچەوانەدا، ئـــەوەی وەبیرماندێتـــەوە بـــۆ دواوە دووپاتدەبێتـــەوە، لـــە کاتێکـــدا دووپاتبوونەوە، بەمانای راسـتەقینەی، وەبیرهێنانەوەیەکـە بـە ئاراسـتەی پێشەوە" .

دیارە کە ئەم دەستەواژەیە زۆر ئاڵۆزە، بەڵام وێدەچێ گوزارشت لەو بیرۆکەیە بکـات کـە حاڵەتێکی رەسەنی بوون هەیە دووپات دەبێتەوە، بەو مانایەی کە لەرێی ئەو ئیمانـەوەی لـە چرکەسـاتی بریـاردا هەیـە وەبـیر دەهێنرێتـەوە. بـۆ ئەمـەش نموونـەی "ئیـبراهیم"و "ئـەیوب" دەهێنێتـەوە کـە دووکـەس بـوون توانییـان ئـەم جـۆرە دووپاتبوونـەوەەو وەبیرهێنانەوەیـە بـەدیبهێنن. جـارێکی دی سـەرنج ئـەدەین کـە کیرکـەگۆر لەتاکەکـەس ئـەدوێتو، مێـژووش ئـەو شـێوازەیە کـە تیایـدا تـەژیبوون (امـتلاء)ی بنـەرەتی بـوون لەسەرەتادا ون دەبێت، تا لەکۆتاییدا لەرێی دووپاتبوونەوەوە دەهێنرێتـەوە ئـارا. بـەڵام گەرچی کیرکەگۆر لـەرووی پەیوەنـدیی بەتاکەکەسـەوە دەروانێتـە دووپاتبوونـەوە، لـەم لێدوانەمانـدا بـۆ مێـژوو لەبـەر دوو هـۆ قـسەمان لەسـەر چـەمکی دووپاتبوونـەوە کـرد: یەکەمیان گرنگیی بیرۆکەی دووپاتبوونەوەیە (گەرچـی لـە زۆربـەی کاتـدا تێگەیـشتنێکی جیاوازی بۆ هەیە) لای فەیلەسوفە بوونگەراکانی دواتـر، بەتایبـەتیش نیـچەو هایدیگـەر. هۆی دووەمیش لێکچوونی نێوان بیرۆکەکـەی کیرکـەگۆرو بیرۆکـەی دووپاتبوونەوەیـە لـە هزری مەسیحیی سەرەتادا، کە دەلالەتێکی مێژوویی گشتگیری هەبوو.

وەکـــو بەرجەســـتەکردنێکی بیرۆکـــەی خـــودایی تێیگەیـــشتبوون، بـــەو پێیـــەی دووپاتبوونـەوەو پوختکردنەوەیـەکی رۆڵـی وشـەیە لـە پرۆسـەی خـەلق (خولقانـدن)دا، هەرچۆن بروایـان وابـوو کـە لـە کۆتـایی هـەموو شـتەکاندا سـەرلەنوێ تـەژیبوونی بـوون لەخوادا دووپاتدەبێتەوە، بەتایبەتیش سانت ئیرینایۆس پەرەی بەو بیرۆکەیە دا کە باس

لە پەرەسەندنی پلـە بـە پلـەی مێـژوویی گـەردوونی دەکـات، کـە کیرکـەگۆر بەتـەنها لـە چوارچێوەی ئەزموونی تاکە کەسیدا قەتیسی کرد.

کاتێ لە کیرکەگۆرەوە ئەچینە لای نیچە، بەرەو ڕووی کۆمەڵێك بیروڕای تەواو جیاواز ئەبینەوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لێکچوونی گرنگ هەیە لەنێوانیاندا، نیچەش وایـدەبینێت کە مێژوو بریتییە لە بەسەرهاتی داڕمانی شـتە گـەورەکانو کـەوتنی لەشـتی هیـچدا، کـە دواجار کەوتنێکی لـەناو هیـچگەرایی (نیهلیـزم)دا. بەبۆچـوونی ئـەو مەسـیحیەت ڕۆڵێکـی سـەرەکیی لـە بەدەرخـستنی لاوازیـی مرۆڤایەتیـدا بینیـوە. بـەڵام لەسـەرێکی تریـشەوە تیۆرەی پەرەسەندنی کاریگەرییەکی زۆری کردۆتە سەر هزری نیچە. ئەو وایدەبینێت کـە لـــەودیو ڕووکەشـــی کۆمـــەڵگاو شـــتە پـــڕو پووچـــەکانیەوە بگـــرە تەنانـــەت لـــەودیو هیچگەراییشەوە توانای بوون بە باڵامرۆ و ئەگەری تایپێکی باڵای بوون هەیە.

لە وتارە بەناوبانگەکەی نیچەدا "سوودو زیانی مێـژوو" . لێـدوانێکی سـەرنجڕاکێش هەیـە سـەبارەت بەمێـژوو، لـەو برگەیـەدا کـە لـە "گۆتـە"ی وەرگرتـووەو سـەرەتای بابەتەکەی دەستپێدەکات، گوزارشت لە تێڕوانینێکی بوونگەرایانـەی ئاشـکرا دەکـات بـۆ مێژوو کە دەڵێت: "من ڕقم لەهەموو ئەو شتانە دەبێتەوە کە بەتەنها فێرم دەکەن، بـەبێ ئەوەی چالاکیم زیاد بکـەن، یـان بـەبێ ئـەوەی ڕاسـتەوخۆ تـێنو تـاوێکی تـر بەچـالاکیم بدەن". ئێمە بۆ ئەوە لە مێژوو ناکۆڵینەوە تـا زانیـاریی گرنگمـان سـەبارەت بـە ڕابـردوو دەسـتبکەوێت، بـەڵکو بۆیـە لـە مێـژوو دەکۆڵینـەوە لەبەرئـەوەی "بـۆ ژیـانو کردارمـان پێویستمانە".

پاشان نیچە سـێ ڕێگـا دەستنیـشان دەکـات کـە بەهۆیانـەوە بەمێـژووەوە وابەسـتە ئەبین:

ڕێگای یادگارە گەورەکان، ڕێگای ئاسەواردۆستیو پاشانیش ڕێگای ڕەخنەگرانە.

لە حاڵەتی تێگەیشتنماندا بۆ مێژوو لەڕێی یادگارە گەورەکانـەوە، پەیوەنـدیی نێـوان ژیانو کردار ڕوونتر دەبینین. هەندێك چرکەساتی گەورە هەبوون لە مێژوودا، ئەو سـاتانە

بوون كه هەروەكو نیچه دەڵێت: مرۆڤ تیایاندا وێناكردنی فراوان بووه، تێڕوانینێكی نوی بۆ توانسته مرۆییەكان هاتۆته ئاراوه.

لەبەرئەوه چركەساتی یادگاره گەورەكان بریتییه له چركەساته دانسقەو كلاسیكو مەزنەكانو ئەو چركەساتانەن كه ئاستی مامناوەندی تێدەپەڕێنن. خەڵكیش كه لەم چركەساته دانسقانەی مێژوو رادەمێنن، بۆ ئەوه نییه تەنها بەڕابردوو سەرسام بن، بەڵكو لەبەرئەوەی ئەم جۆره زانینه ئازایەتیو رۆشنایی به ئێستا ئەبەخشن "زانینه بەوەی كه شتی مەزن هەبووه، كەواته شتێكی مومكینه، كەواته دەشێ جارێكی تریش هەبێت...." .

بەڵام رێگای ئاسەواردۆستی له تێگەیشتنی مێژوودا گوزارشته له هەڵوێستی ئەو كەسەی رێز لەرابردوو دەگرێتو بەدڵنیاییەوه جۆرێك له سەقامگیریی تیا ئەبینێتەوه، بەڵام خاڵی مەترسیدار لێرەدا ئەوەیه كه هەموو كۆنێك بەپیرۆز رابگرین تەنها لەبەر ئەوەی كۆنه. له ڕێگای ئاسەوار دۆستیدا نەتێڕوانینو نه بایەخێك هەیه به ئەگەرەكانی ئێستا، كه له رێگای یادگاری گەورەكاندا ئەمەمان بینییەوه. ئەم رێگایه له باشترین حاڵەتیدا "تێگەیشتنه لەوەی چۆن ژیان بپارێزین، نەك لەوەی چۆن بیخوڵقێنین". له خراپترین حاڵەتیشدا بریتییه: لەو دیمەنه ناشرینەی كه دەبینین كۆمەڵێك شێت تەپوتۆز لەتەپۆڵكەی رابردوو ئەتەكێنن" .

بەڵام رێگای رەخنەگرانەی روانینه مێژوو بۆ راستكردنەوەی هەریەك له ڕێگای یادگاری گەورەكانو رێگای ئاسەوار دۆستی شیاوه ."ئەبێ مرۆڤ توانایەكی وای هەبێت كه سنوورێك بۆ رابردوو دابنێت ... پێویسته رابردوو دادگایی بكات، بێبەزەییانه پرسیاری لێ بكاتو دواجاریش تاوانباری بكات" .

نیچه هیچ یەكێك لەم سێ رێگایەی بۆ مێژوو نەگرته بەر، لەبەرئەوەی دەكرێت هەرسێكیان پێكەوه سوودیان لێ وەربگیردرێت. ئەگەر هەر كامێكیان بەجیا لەوانی تر بگرین، دەشێت له بەهای كەم بكەینەوه. بەڵام مەسەلەكه لایەنێكی تریشی هەیە، ئەگەر

رابردوو بتوانێت ئێستا رۆشن بکاتەوە، ئەوەش راستە کە ئێستاش لەتوانیدایە رابردوو رۆشن بکاتەوە "تۆ بەتەنها لەرێی ئەو شتەوە کە لە ئێستادا بالاترینە، دەتوانیت رابردوو رۆشن بکەیتەوە". ئەو مرۆڤەی کە لە خودی خۆیدا گەورەیە دەتوانێت بچێتە ناو رووداوە گەورەکانی رابردووەوە. بەلام ئێمە لێرەدا دیسانەوە دەچینەوە سەر رەخنەی نیچە لە کۆمەلگاکەی. ئەوەی راستە کە لە سەدەی نۆزدەیەمدا زانیارییەکی وەها زۆر کۆکرایەوە کە پێشتر شتی وا رووی نەدابوو، بەلام چونکە رۆحی ئەو سەدەیە رۆحێك بوو زسیاتر ئاسایی بوو ئەمە بووە کۆسپ لەرێی تێگەیشتنێکی راستەقینەی رەسەندا بۆ مێژوو. هەر بۆیە نیچە لەگەڵ کیرکەگۆردا هاورا بوو کە دەیوت تاکەکەسی بەهرەمەند ئەو کەسەیە کە "بەشێوازی گەرانەوە بۆ دواوە بیر لە خۆی بکاتەوە" تا بە دوای پێداویستییە راستەقینەکانی خۆیدا بگەرێت.

بیرۆکەی "بیرکردنەوەی مرۆڤ لەخۆی بەشێوازی گەرانەوە بۆ دواوە" لە بیرۆکەی "دووپاتبوونەوە" ئەچێت، بەلام دواجار چەمکی دووپاتبوونەوە لای نیچە تەواو جیاوازە، دەبێت بەچەمکی "گەرانەوەی هەتا هەتایی"، لە کۆتاییشدا دەبینین کە تێگەیشتن لە مێژوو واتە خۆ رزگارکردن لەهەموو خەیالاتە دلخۆشکەرەکانو، بزانین کە ئەوەی روویداوە جارێکی تریش روو دەداتەوەو، ئەوەی دەشبێت پێشتر بووە. نیچە مێژوو بەکاتژمێرێکی لمین دەشوبهێنێت کە لمەکەی ناوی لە لایەکیەوە دەچێت بۆ لاکەی تری، پاشان کاتژمێرەکە هەلاوگێر دەبێتو لمەکە وەکو خۆی لێ دێتەوە، ملی شووشەکەش کە ئەکەوێتە نێوان هەردوو لاکەوە بریتییە لە "چرکەسات".

هەروەها چرکەسات لەو دەروازەیە دەچێت کە راڕەوێکی درێژ پیا تێدەپەرێت کە باریکە رێیەکیان بۆ دواوە دەچێتو ئەوی تریشیان بۆ پێشوە.

"ئەی ئێمە هەموومان پێشتر لێرە نەبووین؟ ئەی دیسانەوە، ناگەرێینەوە تا بەو باریکە رێیەی تردا بێینەوە، ئەو باریکە رێیە ترسناکو درێژە، ئەی ئێمە گەرانەوەیەکی هەتا هەتایی ناگەرێینەوە؟" .

چۆن ئەم تیۆرەی "گەڕانەوەی هەتا هەتایی"ە بەڕاست وەربگرین؟ ئایا بەڕاستی ئەمە بەشێکە لە تێگەیشتنی بوونگەرایانە لە مێژوو، یان ئەمە میتافیزیکای مێژووە؟ راستە نیچە هەوڵیداوە هەندێك سەرنجی زانستی سەبارەت بە تیۆرەکەی بخاتەڕوو — تا ئێستاش لەنێو کۆسمۆلۆجییە زانستیەکاندا لایەنگری تیۆرەی گەردوونی لەنگیو هەیە — بەڵام رەگوڕیشەی تیۆرەکەی نیچە لە بنەڕەتدا، رەگو ریشەیەکی بوونگەرایانەیە. دەتوانین وا لەهێمای گەڕانەوەی هەتا هەتایی بگەین کە گوزارشتە لە کۆتابوونی بوونی مرۆڤ. خواوەند مردووەو، مرۆڤ جێی گرتۆتەوە، بەڵام سەرباری بەڵێندان بە بالآمرۆ، ناتوانین لە دەست جێگۆڕکێی بێپایانی کۆتادار هەڵێین. "هەموو دەڕۆن‌و، هەمووش دەگەڕێنەوە چەرخی بوونیش تا ئەبەد دەسووڕێتەوە، هەموو شتێك دەمرێ‌و هەموو شتێکیش دەگەڕێتەوەو دەگەشێتەوەو، نەریتی بوونیش تا ئەبەد بەردەوام دەبێت، هەموو شتێك تێکدەشکێت‌و پاشان دەگەڕێتەوەو پارچەکانی پێکەوە دەلکێنەوە، تانوپۆی بوون خۆیشی تا ئەبەد خودی خۆی بینا دەکات، هەموو شتەکان لێك جودا دەبنەوە، پاشان هەموویان کۆدەبنەوەو، ئەڵقەی بوون تا ئەبەد لەگەڵ خۆیدا ئەمەکدار دەبێت‌و تەوەرەکە لە هەموو شوێنێك دەبێت" . کاتێکیش لە تێگەیشتنی نیچەدا بۆ مێژوو، ئازادی‌و سەربەخۆیی‌و ئومێد سەرهەڵئەدەن، دواجار هەموو ئەمانە ئەچنە ژێر رکێفی تراجیدیاو خۆشەویستیی چارەنووس "Amor – Fati" ەوە.

لە لێدوانی "هایدیگەر"یشدا لەسەر مێژوو رووبەرووی هەندێك بابەت ئەبینەوە کەپێشتر لە لێدوانماندا لەسەر کیرکەگۆرو نیچە رووبەڕوویان بووینەتەوە.

بەڵام ئەم بابەتانە لای ئەم شێوەی جیاوازی بەخۆیەوە دەگرێت. هایدیگەر دوای ئەوەی لەو مانا جیاوازانە ئەکۆڵێتەوە کە دراونەتە پاڵ وشەی "مێژوو"، جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە بوونەوەری مرۆیی (یان دازاین خۆی بابەتی مێژووە) لەزەمانمەندی کەمێژوویەکی سەرەکییەو هەروەها لە جیهان کە مێژوویەکی لاوەکییە، پێکدێت، لەبەرئەوەی جیهان بەردەوام رەهەندێکی بوونگەرایانەی هەیە.

"لەگەڵ سەرهەڵدانی بوونی مێژوویی لە جیهاندا، ئەوەی ئامادەبووەو ئەوەی لەبەر دەستدا بووە لە هەموو حاڵەتێکدا، ئاوێتەی مێژووی جیهان بووە" . تەنانەت سروشتیش بەڕادەیەك ئاوێتەی مێژوو بووە کەبووە بە شانۆیەك بۆ کردارەکانی مرۆڤ (دازاین)، بەو پێیەی مەیدانی نەبەردو شوێنی پەرستنو شتی تری لەو بابەتانەی بووە.

مادامەکی مرۆڤیش بەر لە هەموو شتێك بوونەوەرێکی مێژووییە، کەواتە لەمەوە ئەگەین بەوەی کە تێگەیشتنی هایدیگەر بۆ مێژوو بریتییە لە تێگەیشتنی بۆ بوونی مرۆڤ بەشێوەیەکی گەورەکراوە. ئەم بوونەی مرۆڤ بەو پێیەی بریتییە "خەم"ە، لە پێکهاتەیەکی زەمانیی سێ لایەنە: ئەوەی هەیە (واقعیبوون) ئیمکانو ئەگەری ئایندە، مەشغوڵبوون (یان خەریکبوون) بە هەنووکەوە (کەوتن). ئەو شتەی کە ئەم سێ لایەنەش لە یەکەیەکی رەسەندا کۆدەکاتەوە روانینە چارەنووسی بوونی مرۆڤە (کە مەرگە) بە ویستەوە. "ویست ئەمەکی بوونی مرۆڤە بۆ خودی تایبەتیی خۆی" . بەڵام مرۆڤی نارەسەن مرۆڤێکی بێویستەو، ئەمجۆرە مرۆڤەش لای هایدیگەر، بێ چارەنووسە. کاتێ ئەم شیکردنەوەیە لە بەرچاو ئەگرین، ئەتوانین پەی بە هێڵە گشتیەکانی تێگەیشتنی هایدیگەر بۆ مێژوو بەرین. "مادامەکی بوونی مرۆڤ لە رووی چارەنووسەوەو بەو پێیەی بوونەر لە جیهاندا، لە بنەڕەتدا لەلایەن بوونیەوە –لەگەڵ– ئەوانیتردا دیاریدەکرێت، کەواتە چوونە ناوەوەی بۆ مێژوو چوونە ناوەوەیەکی دەستە جەمعییەو وەکو چارەنووسێك بەلایەوە دیاریدەکرێت" . چەمکی "چارەنووس" لە مێژووی فەلسەفەی ئەڵمانیدا رۆڵێکی گرنگی بینیوە، کە هەندێ جار شوومیش بووە. بەکارهێنانی ئەم چەمکەش لەلایەن هایدیگەرەوە بەکارهێنانێکی تا رادەیەك ئاڵۆزە، جارێکی ترو لە بەکارهێنانێکی کەمێك جیاوازتردا لێی ئەدوێینەوە. بەڵام لەم لێدوانەی ئێستاماندا دەتوانین وا سەیری چارەنووس بکەین کە بە ئەندازەی پەیوەستبوونی قەدەر Fate بەتاکە کەسەوە، ئەویش بەکۆمەڵگا یان ئەو کۆمەڵە خەڵکەوە پەیوەستە کە لە سەردەمێکدا دەژین. هەرچۆن ئیمکانەکانی تاکەکەس بەردەوام واقعیبوونێکە

شــەقڵی ئــەوە بەخۆیــەوە دەگــرێ كــە ڕوویــداوە ئاینــدەی هــەر كۆمــەڵێكیش ئەچــێتە چوارچێوەیەكی مێژووییەوە. گــەر بــۆ ئەمــە نموونەیــەكیش بهێنینــەوە كــە "هایدیگــەر" بەكاریهێناوە، ئەوا دەڵێین هەر نەوەیە چارەنووسی خــۆی هەیــە، هــەر تاكــە كەسـێكیش لەم نەوەیەدا لەو چارەنووسەدا بەشداره.

هەروەها هەرچۆن سەبارەت بە تاكەكەس بوونی ڕەسەنو ناڕەسەن هەیە، سەبارەت بە هەر گەلێكیش مێژووی ڕەسەنو ناڕەسەن هەیە. مێژووی ناڕەسەن خۆ تەسـلیمكردنە بەڕووداوەكان، بەڵام مێژووی ڕەسەن (یان باشتر وایـە بڵـێن: كـارابوونی ڕەسـەنانە لـەناو مێژوودا) واتە جڵەوكردنی دۆخی واقعیبوونو چوونە پێـشەوە بـەرەو ئـەو چارەنووسـەی كــە بــەكراوەیی دەمێنێتــەوە. لــەم خاڵەشــدا ئەگەینــە تێگەیــشتنی هایدیگــەر بــۆ دووپاتبوونــەوە كــە تــەواو لەتێگەیـشتنەكەی كیركـەگۆر جیـاوازە. بوونــەوەری مرۆیــی (دازاین) ئەگەڕێتەوە بۆ ئەو شتانەی كە ڕوویانداوەو خـۆی ئەداتـە دەسـت ئـەو ئیمكانـە ڕەسەنانەی كە لەوێدا دەیانبینێتەوەو دەشێ لەو چركەساتەدا دووپات ببنـەوە. ئەمـەش بەمانای ئەوە نایەت كەمرۆڤ یان دەبێ ڕابردوو بەتەنها وەكو نموونەیەك سەیر بكات، یـان لەڕابردوودا قەتیس بێـتو ببێتـە كۆیلـەی. دووپاتبوونـەوەی "دازایـن" لەسـەر بنـەڕەتی زەمانمەندیو مێژووییبوونی بریتییـە لـەجۆرێك "بەدەسـتهێنانەوە"ی ئیمكـانی ڕابـردوو. (لە وشە ئەڵمانیەكەشدا كە دەلالـەت لـە دووپاتبوونـەوە دەكـات مانایـەكی وا پـۆزەتیڤ هەیــە **Wiederholung**) لەســەرێكی تریــشەوە دووپاتبوونــەوە (یــا دووپاتكردنــەوە) لەڕابردوو خۆی قوتار دەكات، لێككـاری یـەك هەیـە لـەنێوان ڕابـردوو و ئێـستاداو، بـریتی نییە لەكۆپیكردنەوەیەكی دەقاودەقی ڕابردوو.

لێكــچوونی وێنــەییو بونیــادیی نێــوان مێــژوو و بــوونی تاكــە كەسیــشە وادەكــات لێكۆڵینەوەی مێژوو مومكین بێت. بەبۆچوونی هایدیگەر (هەروەها دیلتـایو نیـچە) ئێمـە ناتوانین پـەرە بە بایەخدانی زانستیانە بـە مێـژوو **Historie** بـدەینو نابینـە مێـژوونووسو

مێـژووناس تــەنها لــەڕێی بەشـداریکردنمانەوە نـەبێت لـە مێـژوودا Geschichte، یـان لەبەرئەوەی مێژوو چووەتەناو پێکهاتەمانەوە.

بەڵام مادامەکی مێژوو لێکۆڵینەوەیـەکی بوونگەرایانەیـە، هایدیگـەر ناچـاربوو دوو لاف بـاو سـەبارەت بـە مێـژوو ڕەتبکاتـەوە. سـەرەتا ئـەو دەڵێـت مێـژوو بایـەخ بـە ڕووداوە واقعیەکان نادات بەڵکو بە ئیمکانەکان، مەبەستم لەوەیە کە بایەخ بەو ڕووداوانە نادات کە سەرلەنوێ بینا ئەکرێنـەوە، یـان زنجـیرەی ڕووداوەکـان لـە ڕابـردوودا، بـەڵکو بایـەخ بـە کەشفکردنی ئەو ئیمکانانە ئەدات کـە لـە ڕەوتـی مێـژوودا لەبـەردەم بوونـەوەری مرۆیـی (دازاین)دا کراونەتەوە.

پاشان دەڵێت کە مێژوو بایەخ بە ڕابردوو نادات، بەڵکو لە بنەڕەتدا بایـەخ بـە ئاینـدە ئـەدات، مێــژوو ئیمکانــە ڕەســەنەکانی ڕابــردووی مــرۆڤ دەهێنێتــەوە کــە دەشــێ دووپاتبکرێنەوە، تا بیانخاتە سەر (بەمانای اسقاط) هەروەکو لە بەشە بەراییـەکانی ئـەم کتێبەدا ئەم چەمکەمان ڕوونکردەوە—و—) ئایندە.

هەڵبـەت ئـەم سـەرنجانە ڕاوبۆچـوونەکانی نیـچە سـەبارەت بـە "تـایپی یادگـارە گەورەکان" بیری خوێنەر ئەخاتەوە، نەك هەر ئەم تایپە، بەڵکو دابەشکردنە سـێینەکەی نیچەشی بۆ مێژوو بیردەخاتەوە کـە "هایدیگـەر" وای سـەیر دەکـات کـە هـەر بەڕاسـتی مژدەدەری پێکهاتەی سێلایەنەی مرۆڤە (دازاین).

بە بۆچوونی ئەو لێکۆڵینـەوەی ڕەسـەنی مێـژوو هـەر سـێ ئیمکانەکـە بەشـێوەیەکی واقعیانەو بابەتیانە لەیەکەیەکدا پێکـەوە کۆدەکاتـەوە. وا لێرەشـدا پـەرەگرافێکی تـەواو لەهایدیگەر وەردەگرم کە تیایدا باسـی پەیوەنـدیی ئـاڵۆزی نێـوان ڕای نیـچەو ڕای خـۆی دەکات:

"بوونـەوەری مرۆیـی (دازایـن) لـەڕووی مێژووییـەوە تـەنها بـەهۆی زەمانمەندییـەوە مـومکین دەبێـت. زەمانمەنـدییش خـۆی لەیەکەیـەکی ئاسـۆییدا بـەزەمانی دەکـات Temporizes itelf کـە بـەلای خۆیـدا ڕایدەکێـشێت، دازایـن کاتێـك ڕەسـەن دەبێـت کـە

بوونــەوەرێكی ئاینــدەیی بێــت لەكەشــفكردنی ویــستمەندانەی ئــەو ئیمكانــەدا كــە هەڵیبــژاردووە، كــاتێكیش بــە ویــستەوە ئەگەڕێتــەوە بــۆ خــودی خــۆی، لــەڕێی دووپاتبوونەوەوە لەبەردەم ئیمكانە "گەورە"كانی بووندا دەكرێتـەوە، زانـستی مێـژووش كە لەم تێڕوانینە مێژوویيەوە سەرهەڵئەدات، بریتییە لە مێـژووی "یادگـارە گـەورەكان"، هەروەكو لە رەوتی رابردووشدا هەیە، دازاین ئەچێتە حاڵەتی تـووڕدان (Throwness)ەوە كـاتێكیش لـەڕێی دووپاتكردنـەوەوە ئیمكـان تایبــەت ئـەبێت بەتاكـە كـەس، ئـەوە لـە هەمانكاتدا مژدەدەری ئەوەیە كە توانای ئەوە هەیە بەڕێزەوە ئەو بوونە مرۆییە بپارێزین كە لەوێ –بووەو، ئەو توانستەی تیا روونبۆتەوە كە دەرك كراوە. بـەمجۆرە مێژووناسـی (زانـستی مێـژوو)ی رەسـەنیش بەوپێیـەی زانـستی یادگـارە گەورەكانـە، لەهەمانكاتـدا "ئاسەواردۆسـت"یـشە، لەبەرئــەوەی بوونــەوەری مرۆیــی بەشــێوازێك خــۆی ئەخاتــە زەمانەوە كەتیایدا رابردوو و ئاینـدە لەئێستادا دەبن بەیـەك. ئێـستاش پـەردە لـەڕووی رەسـەنایەتیی "ئـەمرۆ Today" هەڵـدەماڵێت بـەو پێیـەی چركەسـاتی بینینـە. بـەڵام لەبەرئەوەی ئەم "ئەمرۆ"یە لەچوارچێوەی تێگەیشتنێكدا بۆ بوونی مرۆیـی لێكراوەتـەوە كـە دەرك كـراوە –كـە ئەمــەش تێگەیـشتنێكە بەشـێوەیەكی ئایندەییانــە دووپــات دەبێتەوە– بۆیە زانستی مێژووی رەسەن ئەو شێوازەیە كـە تیایـدا "ئـەمرۆ" خەسـڵەتی هەنووكـەیی خـۆی لەدەسـت ئـەدات، بەواتایـەكی دی ئـەبێت بـەو شـێوازەی كـە مـرۆۋ بەسەختییەكی زۆرەوە بەهۆیەوە لە راشكاویی سووكی "ئەمرۆ" رزگاری ئەبێت، چـونكە زانستی مێژوو (مێژووناسی)یش – بەو پێیەی زانـستی "یادگـارە گـەورەكان"و هـەروەها زانستی ئاسەوار دۆستیشە زانستێكی رەسەنە، بەپێویست دەبێتە رەخنـە لـە "ئێـستا". حاڵەتی مێژوویی رەسەنیش دەبێتە بناغـە بـۆ توانـای یەكخـستنی ئـەم سـێ رێگایـە لـە مێژووناسیدا. بەڵام بناغەی مەعریفەی مێژوویی رەسەن زەمانمەندییە بـەو پێیـەی مانـای بوونگەرایانەی بوونی خەمە" .

پێشتر بینیمان کە پێویستە گۆشەنیگای نیچە بۆ مێژووی جیهان، کە لەبیرۆکەی گەڕانەوەی هەتا هەتاییدا ئەگاتە چڵە پۆپەی تراجیدیانە، لەپەنا تیۆرەکەیدا سەبارەت بە سێ ڕێگاکەی مێژوو دابینێین. لای "هایدیگەر"یش پێویستە تیۆرەکەی سەرەتای سەبارەت بە مێژووو کە لە کتێبی "بوونو زەمان"دا خستوویەتییە ڕوو، بەهەندێك لەدەستوورو راکانی دواتریەوە ببەستینەوە، لە راستیشدا ئەم دەستوورانە هێندەی ئەوانەی نیچە رەشبینانە نین، بەڵکو پتر جەخت لە سەر چەمکی چارەنووس دەکەنەوە. بەواتایەکی دی دەتوانین بڵێین کە دەستوورەکانی سەرەتای جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کە مێژوو بەر لەهەموو شتێك دیاردەیەکی مرۆیی یان دیاردەیەکی بوونگەرایانەیە. بەڵام لە دەستوورەکانی دواتریدا، سەبارەت بەمێژووش، هەروەکو مەسەلەکانی تر، جەخت لەسەر رۆڵی بوون دەکاتەوە وەکو ئەوەی هەیە.

لەکتێبی "سەرەتایەك بۆ میتافیزیکا"دا هایدیگەر، هەر بەشێوازی باوی فەیلەسووفانی بوون، نکوولی لەوە دەکات تیۆرەیەك هەبێت سەبارەت بە پێشکەوتنو لەبری ئەوە دەڵێت کە مێژوو بریتییە لەدارمانێکی یەکجۆرسازو چلۆنی (کیفی). سەبارەت بە بڕگەی سروودی کۆرسێکی "سۆفۆکلیس"یش (لەشانۆنامەی ئەنتیگۆنادا) کە باس لەوە دەکات مرۆڤ گیانەوەر رامدەکاتو زەوی دەکێڵێتو شار دروستدەکات، دەڵێت نابێت ئەوە وا لێکبدەینەوە کە "ریوایەتێکە دەربارەی پێشکەوتنی مرۆڤ لەراوچییەکی درندەو دەریاوانێکی سەرەتاییەوە، بۆ بەناییەکی ژیاریی شارەکان" پاشان بەردەوام دەبێتو دەڵێت: "ئەم بیرۆکەیە بەرەنجامی ئەنتۆلۆجیاو ئەنترۆپۆلۆجیا دەروونییە کە لە پراکتیزەکردنێکی بێ پاساوو ساختەی زانستی سروشتییەوە بەسەر بوونی مرۆڤدا سەرچاوەی گرتووە. بەهەڵەداچوونی بنەڕەتیی پەنهانی پشت ئەم جۆرە بیرکردنەوانەش باوەڕە بەوەی کە مێژوو لە سەرەتاییو دواکەوتوو و لە لاوازو بێدەسەڵاتەوە دەستپێدەکات، لە راستیشدا پێچەوانەی ئەمە راستە، چونکە هەمیشە سەرەتا سەرسوڕهێنەرترو بەهێزترو، ئەوەی دوای ئەو دێت پەرەسەندن نییە، بەڵکو

یەكجۆر سازییە كە لە بڵاوبوونەوەی چەندێتیی پەتییەوە دێت، ئەمەش بریتییە لە بێتوانایی لەپاراستنی ئەوەی كە لەسەرەتادا هەبووە. چونكە ئەو سەرەتایە گەورە دەكرێتەوەو بەشێوەیەكی كاریكاتێریانە زێدەڕۆیی تیا دەكرێت بەو پێیەی قەوارەیەكو كشانێكی ژمارەییو چەندێتیی پەتییە، مرۆڤیش كە لەهەموو بوونەكانی دی سەیرترە بۆیە –ئەوەیە– كە –هەیە– لەبەرئەوەی ئەو سەرەتایەی تیایە كە لەیەك چركەساتدا هەموو شتێكی تیا دەتەقێتەوە، لەسەر شارا بوونەوە تا هێزی ركێفكەر، لەبەرئەوەش كە هەوڵیدا بەسەریدا زاڵبێت" .

هێزی ركێفكەریش ئەو بوونو ژینگە نامرۆییە یە یان ئەو ژینگەیەی كە مرۆڤ تێدەپەڕێنێتو چوارچێوەیەك بۆ بوونی مرۆڤ پێكدەهێنێت. لەوەش دەچێت هایدیگەر وردە وردە جەخت لەسەر ئەو رۆڵە بكات كە بوون خۆی لە مێژوودا دەبینێت، چونكە ئەم جۆرە بوونە بوونێكی نازەمانی نییە بەو مانایەی كە لە میتافیزیكای كۆندا دەیبینینەوە، بەڵكو بوونە بە مانا داینامیكییەكەی بەم جۆرەش ئەمكی چارەنووس مانایەكی نوێ لەخۆ دەگرێت. وشەی چارەنووس **Geschick** یش لە كرداری **Schicken** ی ئەڵمانییەوە وەرگیراوە كە بەمانای "دەنێرێت" دێت، هایدیگەر لێكچوونی ئەم وشەیەشی بە وشەی **Geschichte** (كەبەمانای مێژوو دێ) قۆستۆتەوە. و.جەی. ریچاردسۆن **W.J Richardson** وشەی (حەواڵەكردن)ی وەكو وەرگێڕانێكی گونجاو پێشنیار دەكات. نوسیویەتی دەڵێت:

"بوون بەو پێیەی لە "ئەویَ"یەو بۆ "ئەویَ" خۆی ئەخاتەڕوو. بەڵام لەبەرئەوەی بوون خۆی ئەولەویەتی هەیە، بۆیە وا دەرك ئەكرێت كە خۆی بۆ "ئەویَ **There**" حەواڵە ئەكات. ئێمە ئەتوانین ئەم خۆ حەواڵەكردنە وا وەسفبكەین كە لەبوون خۆیەوە سەرهەڵدەداتو ناوی بنێین "خۆ سەرهەڵدانی بوون"، یان ئەگەر بۆمان بكرێت وشەیەكی نوی بەكاربهێنین تا دەلالەت لە چەمكێكی تەواو نوێ بكات. ئەوا دەڵێین "حەواڵەكردنی بوون — **Mittence of Being**). ئەشتوانین بڵێین ئەوەی كە لە "ئەویَ" كۆتایی دێتو

ئـەوکات نـاوی بنـێین "پـەیمان"ی "ئـەوێ"، بـە وابەسـتەبوونی لـە چارەنووسـی تایبەتییەوە، وەکو شوانێکی بوون."

ئەگەر "ریچاردسۆن" لەوەدا راست بێت، پێدەچێت ئەوەی کە لـە هەنـدێ نووسـینی دواتـری هایدیگـەردا دەیبیـنین لەوانەشـی لێـدوانێکی ورد لـە لێکۆڵینەوەیەکـدا کـەناوی "قسەکانی ئەناکسیماندەر"ە) بریتی بێت لەهەوڵێکی تیۆرییانە بۆ لێکۆڵینەوەی هـەردوو چەمکی مێژوویی: (Geschick) و (Schicksal) نەك بە شـێوازێکی بوونگەرایانـە (لەلایـەن مرۆڤەوە). بەڵکو بە شێوازێکی ئۆنتۆلۆجیانە (لەلایەن بوونەوە) بـوون لـەڕەوتی مێـژوودا بۆ "بوون لەوێ" خۆی ئاشکرا دەکات یان خۆی دەشارێتەوە، ئەو "بوون لەوێ"یەی کە بوونـەوەرێکی ئۆنتۆلـۆجیی تایبەتمەنـدە، کـە مـرۆڤ (دازایـن)ە. بـەمجۆرە لەمێـژوودا بەگوێرەی ئەو شێوازانەی کە بوون خۆی پێیان ئاشکرا دەکات یان دەشارێتەوە قۆنـاغی جیا جیا هەن، ئەم قۆناغە جیایانەش بریتین لە حەواڵەکردنەکانی بـوونو ئێمـەش لـەڕێی چارەنووسی نەوە جیاجیاکانەوە تاقییان دەکەینەوە. لـەم قۆنـاغی بوونەشـەوە قۆنـاغی ماهیەتی حەواڵەکردنی دێ کە مێژووی رەسەنی جیهانی تێدایە.

ماهیەتی قۆناغی بوونیش سەر بەمۆرکی زەمانمەندیی پەنهانی بوونەو، دەلالـەت لـەو ماهیەتی زەمانەش دەکات کەبیرکردنەوەیە لەبوون".

ئەمەش تیۆرەیەکی ئـاڵۆزەو بـە ئاشـکرا دیـارە کـە لـەو شـیکردنەوە بوونگەرایانـەی مێژوو دوور دەکەوێتەوە کە لە کتـێبی "بـوونو زەمـان"دا دەیبینینـەوەو، پـاش ئـەوەی لەسەر بابەتی میتافیزیکای بوونگەرایی ئەدوێین، ئەمەمان زیاتر بۆ روون دەبێتەوە.

"یاسـپەرز"یـش یـەکێکی تـرە لـەو فەیلەسـووفە بوونگەرایانـەی کـە بیروبۆچـوونی سەرنجڕاکێشیان سەبارەت بە مێژوو هەبوو. ئەوە بوو لەبەشە بەراییـەکانی ئـەم کتێبـەدا ئاماژەمان بۆ تیۆرەکەی سەبارەت بە "چـاخی تـەوەرەیی Axial Age لەمێـژوودا" کـرد، هـەروەکو لەکتێبەکەیـدا "سـەرەتاو ئامـانجی مێـژوو" خـستوویەتییە ڕوو. چـاخی تەوەرەییش ئەو قۆناغە مێژووییەیە کە دەکەوێتە نزیکەی (٥٠٠ پ.ن)ەوە، کە تیایداو لـە

بەشی جیاجیای دونیادا، خەڵکی کەوتنە بیرکردنەوەیەکی جیدی لەکێشەکانی بوونیان. بەڵام بنەڕەتی یەکەمو دوا ئامانجی مێژوو هەر بەپەنهانی دەمێننەوە. لەبەرئەوەی کە مرۆڤ کۆتادارە لە دەرەوەی مێژووی خۆیدا ئەژیو، بەبێ ئەوەی بزانێت دوا رەوتی چییە. "مێژوو نووسان ناتوانن لە بنەڕەتی مێژوو بکۆڵنەوە، واتە لەوەی کە مێژوو چۆن دەستی پێکردووەو هەروەها ئامانجەکەشی یان ئەگەر ئامانجێکی هەبێت زانستەکەیان ئەکەوێتە ناوجەرگەی راستیی مێژوویی‌و بەردەوامیش لەهەنووکەدایەو، لەچرکە ساتێکی دیاریکراوی زەماندا کە بەهەردوو سەردا کراوەیە. ئەو زانستە خۆی مێژووەو هەر بەشێکیشە لە بابەتەکەی خۆی" .

بەڵام گەرچی مێژوو وەکو زانستێك لەناو ئاسۆیەکی سنووردار‌دا کاردەکات، وەلێ مرۆڤەکان بەڕاستی هەوڵئەدەن کە روانینێکی فراوانتریان هەبێت. چونکە ئەوان بە زنجیرەیەك رووداو قایل نین کە نە سەرەتایەکو نە کۆتاییەکی وایان هەبێت کە مانایان پێ ببەخشێت. هەر بۆیە مێژوو لە چوارچێوەی جفرەی مێژوودا دەبینن ئەم جفرانەش وەکو جفرەکانی تر، نابێ بەمانایەکی حەرفی یان بابەتی وەربیگرین. بەڵکو ئەم جفرانە بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆو زوو تێپەڕ ئاماژە بەو شتانە ئەدەن کە بەشێوەیەکی راستەوخۆ دەرك ناکرێن. یاسپەرز تەواوی ئەو ئەفسانەو میتافیزیکای مێژووە کە هەوڵئەدەن مۆرکی گشتگیری مێژوو پیشانبدەن ئەخاتە خانەی جفرەکانی مێژووەوە. وەکو بیرۆکەی پێشکەوتن‌و تیۆرەی گەڕانەوەی هەتا هەتایی‌و چاودێریی یەزادنی‌و ژیانی ئاخیرەت‌و هتد.... ئەم جفرانەش روانگەو ئاراستەیەك بەو رووداوانە ئەدەن کە مێژووناسی کەشفیاندەکات‌و، وا دەناسرێن کە بەجۆرێك هانی جیدیەت‌و کردار ئەدەن کە لەوە تێدەپەڕێت مێژوو بە بازدانی بێهوودە بزانین لەم رووداوە بۆ ئەو رووداوە لە سەرێکی تریشەوە ململانێی پێکەوە لکاوی نێوان جفرەکانی مێژوو بەردەوام دەبێت — هەروەکو چۆن لەنێوان هەموو جفرەکاندا ئەمە هەیە — هێندەی ئەم جفرە یان ئەو جفرە

ئـەتوانێ کاردانەوەیـەکی بوونگەرایانـە بوروژێنێـتو ڕێگـای مـرۆڤ ڕۆشـن بکاتـەوە یـان نەیکاتەوە.

ئەمانە هەندێك تەوژمی جیاواز بوون لە بوونگەراییدا سـەبارەت بەمێـژوو. بـۆ نموونـە ڕێکـەوتنێك لـە نێـوان بوونگەراکانـدا هەیـە کـە وەسـفکردنی مێـژوو بـەوەی زانـستییەو دەرەکییە، بەس نییەو، بەڵکو مێژوو بەتەنها لەڕێی دەرگیربوونـەوە تیایـدا، دەناسـرێت. هەروەها لەسەر ڕەتکردنەوەی هەر تیۆرەیەکی سـادەو نابەرپرسـانە سـەبارەت بەمێـژوو کۆکن.

بەڵام بەدەر لەم ڕێکەوتنە بەرتەسکانە، ئێمە ڕووبەڕووی کۆمەڵێك جیاوازی ئەبینـەوە کەهیـچیان لـەو جیاوازییانـە کـەمتر نییـە کـە لـە هەنـدێك شـوێنی تـری ئـەم باسـەدا ڕووبەڕوویان بووینەوە. کەواتە ئایا مێژوو لە بنەڕەتدا مرۆڤ دروستی دەکات، یان قـەدەرو چـارەنووس (لەوانەشـە هێـزی تراجیکـی تـریش) سـەرباری هەوڵـەکانی مـرۆڤ ڕوخسارو "شەقڵ"ی مێژوو دەگۆڕن؟ ئایا مێژوو بەرەو ئامانجێك دەچـێت یـان لەکۆمـەڵێك بازنـەی بێکۆتاییدا خۆی دووبارە دەکاتەوە؟ هەروەها ئایا لەمێـژوودا مانـاو هیوایـەك هەیـە، یـان مەسەلەکە لە گەوهەردا پووچە؟ کاتێکیش قسە لەسەر کێشەی میتافیزیکا دەکەین، ئـەم جیاوازییانە بەشێوەیەکی چڕتر خۆیان دەنوێنن.

٣.فەلسەفەی بوونگەرایی وەك ڕەخنەیەکی کۆمەڵایەتیو سیاسی

بینیمان چـۆن کێـشەی مێـژوو سـەنتەری بایەخپێـدانی بوونگەرانـەی لـە تاکـەوە بـۆ کۆمـەڵگا گواسـتەوە. هـەروەها بینیمـان کـە بایەخـدان بەمێـژوو لـەناو فەیلەسـووفە بوونگەراکاندا لە بنەڕەتدا بایەخدانێك نییە بـە ڕابـردوو، بـەڵکو هەوڵێکـە بـۆ دۆزینـەوەی ڕێگامان لەئێستاو ئایندەدا، ئەمەش لە میانی لێکۆڵینەوە لەو ئیمکانە مرۆییانـەی کـە لـە مێژوودا بەدەردەکەون چونکە بوونی مرۆیی خۆی واتـە ڕوانینـە پرۆژەیـەکی ئاینـدە یـان تێپەڕاندن بەرەو ئایندە، هەر بۆیە جێی خۆیەتی کە لە کۆتـایی ئـەم بەشـەدا سـەبارەت

بەمێژوو هەندێك پرسیاری کۆمەڵایەتیو سیاسی لەدۆخی ئێستای جیهانو ئەگەرەکانی ئاینده بکەین: پەیوەندیی بوونگەرایی بەشۆڕشی تەکنۆلۆجیو تەقینەوەی دانیشتووان (الانفجار السکانی) و گەشتە ئاسمانیەکانو پێشبڕکێی خۆ چەکدارکردنو ئەو رووداوانەی تری کۆتاییەکانی سەدەی بیستەمەوە چییە...؟

لەوانەیە هەندێك لە رەخنەگران لەفەلسەفەی بوونگەرایی وا وەڵامی ئەم پرسیارانە بدەنەوە کە بوونگەرایی هیچ پەیوەندییەکی بەم مەسەلە گەورانەوە نەبووە، یان لەوانەیە بڵێین کە بوونگەرایی لەبنەڕەتدا فەلسەفەیەکی تاکەکەسیو شەخسییە. تەنانەت لەو شێوانەشیدا کە بوونگەرایی هەوڵیداوە پەرە بە تێگەیشتنێك بۆ پەیوەندیی نێوان کەسەکان بدات، کاتێك مرۆڤ دەیەوێت لەمیللەتانو کۆمپانیا گەورەکانو سەندیکاکانی کرێکارانو حیزبە سیاسیەکان بکۆڵێتەوە، ئەوا لەبوونگەراییدا پەیوەندییەك بۆ ئەم بابەتانە نابینینەوە.

من نکوڵی لەوە ناکەم کە ئەم رەخنەیە سەرنجدانێکی بەهێزە لەبوونگەرایی، ئەوەبوو لە لێدوانە جۆراو جۆرەکانماندا بینیمان کە لەهزری بوونگەراییدا کاتیگۆریی تاکەکەس کاریگەرە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا کاتێك بەشێوەیەکی قووڵتر لەبابەتەکە ئەکۆڵینەوە، پێویستە دان بەمەشدا بنێین کە کۆمەڵێك فەیلەسووفی بوونگەرا هەن بەقووڵی چوونەتە ناو گفتوگۆو باسی سیاسییەوەو، هێندەش بەسە هەر بۆ نموونە ناوی "ئۆنامۆنۆ"و "بێردیاییڤ" و "سارتەر" و "کامۆ" بهێنین. لە راستیشدا نە شتێك هەیەو نەدەبێ شتێکیش هەبێت وامان لێ بکات لایەنی تاکەکەسیو لایەنی کۆمەڵایەتی لە ژیانی مرۆڤایەتییدا لەیەك دابڕین. شایانی باسە "سانت ئۆگەستین" کە لە زۆر ڕووەوە لە فەیلەسووفەکانی دوایی بوونگەرایی دەچێت، هوشیارییەکی قووڵی بە نهێنیو ئازاری تاکەکەس هەبوو بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا کارە گرنگەکەی بریتی بوو لە لێکۆڵینەوەیەك سەبارەت بەمێژوو لەچوارچێوەی نێوان دوو شارستانیدا.

کۆمــەڵگای مرۆیــی نموونــەیی، ئەگــەر بتــوانین بیهێنینــە بەرچــاوی خۆمــان، ئــەو کۆمەڵگایەیـە کـە بونیـادە کۆمەڵایەتیـەکان تیایـدا هـانی تاکەکـەس ئـەدەن بـە بـاڵاترین ئاستی بەرکـەماڵی بگـاتو، پێـچەوانەکەشی دروسـتە، واتـە کۆمەڵگایەکـە کـە بـاڵابوونی تاکەکەس تیایدا نابێتە هۆی لێکترازاندنی بونیادی کۆمەڵایەتی.

لێرەدا بەکورتی لـە دوو کێشە دەکۆڵینـەوە: یەکـەمیان دەربـارەی پەیوەندییـەکانی بوونگەراییە بەکۆمەڵگای هاوچەرخەوە.

دووەمیشیان پەیوەستە بە ناوەرۆکە سیاسیەکانی بوونگەراییەوە. (ئەگەر نـاوەرۆکی وای هەبێت).

١.ئەو ژمارە زۆرەی ئادەمیزاد (کە بـەردەوام لـە زیادبوونیـشدایە) کـە ئـەمرۆ لەسـەر گـۆی زەوی دەژیـن، گـەر بیانـەوێ درێـژە بەمانـەوەی خۆیـان بـدەن، پێویـستیان بـە ژینگەیەکی کۆمەڵایەتیی رێکوپێکتر دەبێت لـەو ژینگەیـەی کـە لەچـاخەکانی پێـشووتردا تیـا ژیـاون. لەچـاخەکانی رابـردوودا ناوچـەو شـاری بـچووکو تەنانـەت لادێکـان یەکـەی کۆمەڵایەتیی سروشتی بوونو، لە توانادا بووە لـەناو ئـەم یەکـە بـچووکانەدا پەیوەنـدیی تایبـەتی لە نێوان تاکەکەسو کۆمەڵدا هەبێت، کە بەپلەیەکی زۆر یان کـەم بەشـداریی لـە پێکهێنـانی بونیـادی کۆمەڵایەتیـدا کـردووە. بـەڵام ئێـستا هـەروەکو مارشـاڵ ماکلۆهـان M.Mcluhan دەڵێت جیهان بووە بەدێیەکی بچکۆلانەو دروستکردنی پەیوەندیی تایبـەتی لەمجۆرە زەحمەت بووەو، ئێستا رێکخـراوی گـەورەی حکـومیو بازرگـانیو نەتـەوەییو نێودەوڵەتی ژیانی هەموومان فۆرموله دەکات. بەر لەهـەموو ئەمانـەش لـەجیهانێکی لـەم چەشـنەدا پلانـدانان بـووە بـە پێداویـستییەکو ئـەم پلاندانانـەش بەتـەنها بەشـێوازێکی ناشەخسی دێتەدی.

هەندێك هەن ئاماژە بۆ دەسکەوتەکانی کۆمەڵگای تەکنۆلۆجی ئەکـەن — لـەناوبردنی نەخۆشیو برسێتیو هەژاریو هەلرەخساندن بۆ فێرکردنو پەرەسەندن. بـەڵام هەنـدێکی تـر هـەن کـە ئامـاژە بـۆ مەترسـییەکان دەکـەن: واتـە نـەمانی هاوسـەنگی لەژینگـەداو،

بـەتاڵانبردنی سەرچـاوەكانی زەوی‌و، بەتایبـەتیش ئامـاژە بـۆ مەترسـیی لەدەسـتدانی لایـەنی شەخـسی‌و لایـەنی مرۆیـی دەكـەن لەجیهانـدا. لێرەشـدا نامـەوێت ئـەو پاسـاوە باوانەش بژمێرم كە بۆ لایەنگیری لەم را یـان ئـەو را دەهێنرێنـەوە. چـونكە ئێمـە بـەرەو رووی هەڵوێستێكی زۆر ئاڵۆز بووینەتەوە، بەڵام گرنگ ئەوەیە كـە هەڵوێـستێكە نـاتوانین لێی رابكەین، چونكە بەشێكە لەواقعیبوونی بوونی مرۆیی هاوچەرخ.

هەندێك جار بوونگەراكان بەوە تاوانبار ئەكرێن كە لەواقیع هەڵدێن‌و كەمتر واقعبینن‌و، دەگوترێـت كـە ئەمانـە دەیانـەوێت میلـی سـەعات بـۆ دواوە بگەڕێننـەوەو، سـۆزێكی رۆمانسیانەیان بۆ "ژیانێكی سادە"ی دێهاتیانـە هەیـە لەكۆمـەڵگادا. دەشـێت پاسـاو بـۆ هەنـدێك لـەم تۆمەتانـە بهێنرێتـەوە، بـەڵام هەڵوێـستەكە زۆر لـەوە ئـاڵۆزترەو ئـەبێت بەشێوەیەكی قووڵتر لە كێشەكە بكۆڵینەوە.

ئـەوەبوو پێـشتر بینیمـان كـە بەبۆچـوونی هەنـدێك لـە فەیلەسـووفە بوونگـەراكان كــەتێڕوانینی "ئامرازگەرایانــە" بــۆ جیهــان پرنــسیپی فەلــسەفیی چەوســاندنەوەی تەكنۆلۆجییە. بوونگەراكان كۆمەڵگای تەكنۆلۆجیان رەت نەكردۆتەوە، وەكو ئەوەی كـە هەیـە. بـەڵكو سـنووردراكردنی ژیـانی مرۆییـان رەتكردۆتـەوە بـەوجۆرەی كـە هەرچـی بایەخمان هەیە بەتەنها ئاراستەی شتە دەرەكیەكان بكرێت.

فەیلەسـووفە بوونگــەراكان لــەوەدا زۆر راســتن كــە دەڵــێن رادەی نــامۆبوون (لەخۆبێگانــەبوون) لــەجیهانی هاوچــەرخدا لــەنێو لاوان‌و رۆشــنبیران‌و هونەرمەنــدان‌و نیهیلیستیەكاندا زۆر بووە. فەلسەفەی بوونگەراییش تـا رادەیـەك بریتییـە لـەهاواری ئـەم توێژە نامۆیانەو، پێویستە هەر لەبەر رۆشـنایی لێكدانـەوەی ئـەم فەلـسەفەیە خۆیـدا بـۆ مێـژوو، وەكـو دیاردەیـەكی مێـژوویی سـەیری بوونگـەرایی بكـەین. ئـەم فەلـسەفەیە تەعبیركردنە لەو شتانەی كە لەقووڵایی ئەقڵ‌و رۆحی مرۆڤی هاوچەرخدایە.

هەر بۆیە نابێ وا بڕوانینە رەخنەی بوونگەرایانە بۆ كۆمەڵگا كـە لادان (انحـراف)ێكـی رۆمانتیكییەو هیچی تر. بەڵكو بریتییە لە دەنگێكی پێشبینانە، كە هەوڵدەدات پشتیوانی

لە ئینسانیەتی ئینسان بکاتو لەگومڕابوون بیپارێزێت. هەروەها ئەمجۆرە ڕەخنەیە خوازیاری کۆمەڵگای کشتوکاڵیی بەر لەکۆمەڵگای پیشەسازی نییە، بەڵکو خوازیاری دامەزراندنی کۆمەڵگەیەکی پاش — پیشەسازییە (دەشێ کۆمەڵگایەکی ئۆتۆماتیکیش بێت)، کۆمەڵگایەکی ئاییندە کە تیایدا پتر لە ئێستا ڕێز لە نرخو بەهاکانی ژیان بگرێت.

٢.ئێستاش با بچینە سەر کێشەی لایەنە سیاسییەکان لە فەلسەفەی بوونگەراییداو ئاخۆ ئەمجۆرە فەلسەفەیە لەگەڵ ئایدیۆلۆجیایەکی سیاسیی تایبەتدا یەکدەگرێتەوە یان ئایدۆلۆجیایەکی تایبەت بەخۆی دادەمەزرێنێت؟

دەبێ بە نەرێ وەڵامی هەردوو ئەو پرسیارە بدەینەوە، هەروەکو پێشتر بینیمان تێڕوانینی بوونگەرایانە بۆ بوونی مرۆیی ڕەسەن لایەنگری هیچ ئایدیالێکی ئاکاریی دیاریکراو نییە، بەڵکو دەکرێت بەشێوازی جیاجیا ئەوە بەدیبهێنرێت. بەهەمانشێوە لەنێو ئەوانەدا کە پێیان دەڵێن بوونگەراکان، لایەنگریی سیاسیی جیاجیا دەبینینەوە، بۆ نموونە، هایدیگەر بۆ ماوەیەکی کەم نازی بوو، بەڵام یاسپەرز بەردەوام دژایەتیی نازیزمی دەکرد. سارتەریش بەلای مارکسیزمدا شکاندبوویەوە، بەڵام کەم کەس هەیە توانیبێتی وەکو "کامۆ"و "بێردیاییڤ" ڕەخنەی توند ئاراستەی مارکسیزم بکات. ئەوەی وا دەکات ئەم ڕەخنانەشیان گرنگ بێت ئەوەیە کە ئەم دوو بیرمەندەش (لە سەردەمێکدا) مەیلیان بەلای مارکسیزمدا هەبووە.

لەکاتێکدا بوونگەرایی لەگەڵ هیچ تاییێکی سیاسیدا یەکناگرێتەوە، بەهەمانشێوە ئایدیۆلۆجیایەکی تایبەت بەخۆیشی دانەمەزراندووە. لەڕاستیدا چەمکی ئایدۆلۆجیا خۆیشی هێما بۆ جۆرێك لەدووڕوویی فیکریو بەدنیازی دەکات. بەڵام لەکاتێکدا بوونگەرایی لەگەڵ هیچ باوەڕێکی سیاسیدا یەکناگرێتەوە، ئاخۆ ئەمە ئاماژەیە بۆ نەبوونی حکومەت یان ئانارشیزم (ئاژاوەگەرایی)، بەڵام مەگەر کەسێکی دەمارگیر لەئانارشیزم بکات. لەجیهانێکی بەرکەماڵیشدا دەشێت دەزگای مەدەنی پێویست نەبێت، بەڵام لەجیهانێکدا کە بەرکەماڵ نییە، هەڵبەت بوونی حکومەت لەنەبوونی باشترە.

كەواتە ئایا ئەمە بەو مانایە دێت كە فەلسەفەی بوونگەرایی فەلسەفەیەكی ناسیاسییەو بایەخ بە رێكخراوی سیاسی نادات؟ بڕوام وا نییە. بەلاّم من وایدەبینم كە هەلّوێستی كەسی بوونگەرا بەرامبەر بە سیاسەت دەشێ لە تێڕوانینی "یۆهانز میتز"ی مەسیحی بچێت بۆ ئەوەی پێی دەلّێت "خودناسیی سیاسی" .

بەبڕوای میتز ئەركی بنەڕەتیی كەسی مەسیحی لە سیاسەتدا ئەركێكی رەخنەییە. نە بانگەشە بۆ هیچ ئایدۆلۆجیایەكی دیاریكراو دەكاتو نە دەچێتە بەرەی هیچ ئایدۆلۆجیەتێكەوە، بەلّكو لەڕێی رەخنەی كۆمەلاّیەتییەوە هەولّئەدات هەلومەرجێكی وا بڕەخسێنێتو پەرەی پێبدات كە بۆ وەدیهێنانی بوونێكی مرۆیی رەسەن پێویستە.

بەبڕوای منیش ئەتوانین بلّێین كە زۆربەی فەیلەسووفە بوونگەراكان ئەم كارەیان ئەنجامداوە. ئەوان بەو مانایە تاكگەرانین كە بایەخ بە رێكخراوە سیاسیو كۆمەلاّیەتیەكان نادەن، بەلّكو ئەوان دەیانەوێت بەسەربەخۆیی بمێننەوە تا بەئازادییەوە رەخنە لەهەر بزاوتێكی سیاسی بگرن كە سنوور بۆ ئازادیی مرۆیی دادەنێتو لەكەرامەتی ئینسان كەمدەكاتەوە. هەروەها رەخنە لە هەر رێبازێك دەگرن كە رێبازەكە بخاتە سەروو بوونی ئەو كەسانەوە كە پێویستە رێبازەكە لە خزمەتیاندا بێت.

ئەمەش خالّی گەوهەرییە لە رەخنەی بوونگەرایانەدا بۆ ماركسیزم، ئەوەتانێ بێردیاییڤ دەلّێت: "لای ماركس چین لە مرۆڤ راستەقینەترە" .

هەروەها "كامۆ"ش قسەیەكی لەمجۆرە دەكاتو دەلّێت "هێندەی ماركس پێشبینی حەتمیەتی هاتنی كۆمەلّگای بێچینی كردو، هێندەی بەمجۆرە ئیرادەی خێرخوازی مێژووی سەلماند، كەواتە هەر كۆسپێك لەبەردەم مێژووی سەلماند، كەواتە هەر كۆسپێك لەبەر پێشكەوتنماندا بەرەو ئازادی ئەدرێتە پالّ ئیرادەی شەڕخوازانەی مرۆڤ. ماركسیزم بەڕوویەكدا تیۆرەیەكە جەخت لەسەر گوناهباریی مرۆڤو بێگوناهیی مێژوو دەكاتەوە".هەروەكو دەشبینین فاشیزم لە شێوە جۆربەجۆرەكانیدا دەولّەت دەخاتە سەروو بوونی مرۆییەوە، بەلاّم فەیلەسووفی بوونگەرا وایدەبینێت كە ئەركی لەبواری

فەلسەفەی سیاسیدا، هەروەها لقەکانی تری فەلسەفەشدا دژایەتیکردنی هەموو جۆرە تەجریدکردنێکە کە مرۆڤ بشێوێنێت. چەمکی کەسێتیی جەستەیی دەوڵەتیش تەجریدکردنێکی لەم چەشنەیە. ئەمەش وێناکردنێکی خەیاڵییە بۆ دەوڵەتو نابێت بەهای بخەینە سەروو بەهای کەسێتیی راستەقینەی هاوولاتیانەوە.

بەم پێیە، وێڕای ئەوەی فەلسەفەی بوونگەرایی لەگەڵ هیچ رێبازێکی سیاسیدا یەکناگرێتەوە، بەلام توانای رەخنەگرتنێکی سیاسیی وەهای بە بیرمەندان بەخشیوە کە دژ بە هەموو پێشێلکارییە سیاسیەکان بەرگری لەکەرامەتی مرۆڤ دەکات.

بەشی سیانزدەیەم

میتافیزیکای بوونگەرایی

١.رەهەندە میتافیزیکەکانی بوونگەرایی
٢.لەبوونی تاکە کەسەوە بۆ بوونی گشتی
٣.گەڕان بەدوای دوا راستیدا
٤.چارەنووسی تاکەکەس

١.ڕەهەندە میتافیزیکەکانی بوونگەرایی

دۆخی میتافیزیکا لەسەردەمێکەوە بۆ سەردەمێکی تر زۆر ئەگۆڕێت. سەردەمانێك هەبووە کە تیایدا بەڕاشکاوی بایەخ بە کێشەی دوا راستی دراوە، هەر لەو سەردەمانەشدا هزری میتافیزیکی لەگەشەدا بووە. بەڵام لەسەردەمانێکدا کە تیایدا خەڵك "نازانمگەرا —لا ادری– agnostic" بوون، یان لە تێڕوانینیاندا پۆزیتیڤیست بوون، ئەمجۆرە بیرکردنەوەیە سست دەبوو، یان هەر ئەستەم دەبوو. لەگەڵ ئەمەشدا من گومانم هەیە لەوەی بتوانین بە جیددییەتێکی تەواوەوە لەمیتافیزیکادا دابڕێین، لەبەرئەوەی ئەوانەی نکوڵی لەمیتافیزیکا ئەکەن زۆرجار خۆیان بەشێوەیەکی پەنهان سەرگەرمی میتافیزیکای تایبەت بەخۆیانن.

ئەمڕۆ ئێمە دەزانین کە پتر لەیەك جۆر میتافیزیکا هەیەو هەندێکیان دەتوانن خۆیان لەو رەخنانە بپارێزن کە زیانی زۆر بە هەندێکی تریان دەگەیەنن. دەتوانین میتافیزیکای

تیۆریی باو بە هەوڵێك لەقەڵەم بدەین بۆ گشتگیرکردنی ئەقڵ بەجۆرێك کە دیاردە ئەزموونیەکان لەجیهاندا تێپەڕێنێت، وەکو تەقەلایەك بۆ پەیبردن بە راستییەك، کەوا گریمانە ئەکرێت لەسەروو هەستو لەودیو ئەم دیاردانەوەیە.

ئەمەش بەتەماحترین جۆری میتافیزیکایە، هەر ئەم جۆرەش لەزەینی کانت Kant و هیوم D. Hume دا بووە وەختێك رەخنەکانیان ئاراستەی میتافیزیکا کردووە. ئەم دوو فەیلەسووفە کۆتاییان بەمیتافیزیکا نەهێنا — چونکە لەسەدەی نۆزدەدا هەزری میتافیزیکی لەوپەڕی گەشەسەندندا بوو — بەڵکو نیشانەیەکی گەورەی پرسیاریان خستە سەر ئەم باسەی کە لای گەلێ خەڵك ناوی زڕابوو. بەڵام هەندێك جۆری تری میتافیزیکا هەن کە میانڕەوترنو، میتافیزیکایەکی وەسفین پتر لەوەی تیۆری بنو وەسفی ئەو کاتیگۆری (مقولە)یە گشتیانە دەکەن کە بەهۆیانەوە لەجیهان ئەگەین هەروەها گرنگترین هەلومەرجەکانی ئەزموونیش دەخەنە ڕوو. هەندێك لە فەیلەسووفان کە نکووڵی لەمیتافیزیکای تیۆری دەکەن، لەهەمانکاتدا ئامادەن بێ هیچ دوودڵیەك ئەوەی کەمن ناوم لێنا میتافیزیکای میانڕەو بەڕەوای بزانن. کانت گەرچی رەخنەی لەمیتافیزیکای ئەقڵی دەگرت، بەڵام لەوەدا دوودڵ نەبوو کە زاراوەی (میتافیزیکا) بۆ لێکۆڵینەوەی رەخنەیی خۆی سەبارەت بە هەلومەرجی گشتیی ئەزموون بەکاربهێنێت.

وەك چۆن ئاقاری جیاجیاش هەیە بۆ تێگەیشتن لە مانای میتافیزیکا، لە هەمانکاتدا جۆرێك لە دووفاقی بۆ هەڵسەنگاندنی بوونگەرایانەی ئەمجۆرەی باسی فەلسەفی دەبینینەوە. فەیلەسووفانی بوونگەرایی ئەوەندەی پەیوەندیی بە میتافیزیکای تیۆرییەوە هەبێت، هەروەکو زۆربەی فەیلەسووفە هاوچەرخەکان متمانەیەکی زۆریان بەتواناکانی ئەقڵ نییە. ئەوە بوو پێشتر لە شوێنێکی تری ئەم باسەدا زانیمان کە فەیلەسووفی بوونگەرا نکووڵی لەوە دەکات هزر لەتوانایدا بێت پەی بە راستییە واقعییە زیندووەکانی بوونی مرۆڤ بەرێتو لە ڕێبازێکی ئەقڵیی گشتگیردا سیستماتیزەی بکات. سەبارەت بە بوونگەراییەکەی کیرکەگۆر وتوویانە کە بەرەنگاربوونەوەیەکی ڕێبازی

میتافیزیکی زاڵە لای هیگل، بوونگەراکانی دواتریش هەر بەم مانایە بە "دژە میتافیزیکا anti–metaphysica" مانەوە. بەڵام بوونگەراکان پراگماتیست نین، لەکاتێکیشدا ئەوان کە متمانەیان بەمیتافیزیکای ئەقڵی نەماوە، مانای وا نییە هەموو میتافیزیکایەك رەتدەکەنەوە. هەر ئەوەندەش کە بوونی مرۆیی بابەتی سەرەکیی بوونگەراییە پرسیاری لەجۆری میتافیزیکی دەورووژێنێت، لەبەرئەوەی فەیلەسووفی بوونگەرا نکوولّی دەکات لەوەی کە بوون دیاردەیەکی ئەزموونیو بابەتیکراو بێت. بەڵکو ئەو لەگەڵ "سانت ئۆگەستین"دا یەکدەگرێتەوە کە دەڵێت مرۆڤ خەرەندێکەو لەبوونی مرۆییدا بالآبوون هەیەو، سەرچاوەیەکی لەبن نەهاتووەو، پەیبردن بە قووڵاییەکانی ئەم بوونەش واتە رۆچوونە ناو جۆرێك لە جۆرەکانی توێژینەوەی میتافیزیکیەوە. هەروەها بینیمان کە بوونەوەری مرۆیی لە روانگەی فەیلەسووفی بوونگەراوە لە ژینگەی دانابڕێتو، بەم پێیەش پرسیار کردن لە مرۆڤ پرسیاریشە لەجیهانو زەمانو مێژوو و پەیوەندیی مرۆڤ بەم بابەتانەوە.

هەندێك لە فەیلەسووفە بوونگەراکان بەراشکاوی وشەی میتافیزیکا بەکاردێنن بۆ گوزارشتکردن لەو بەشانەی فەلسەفەکانیان کە لە کۆمەڵێك پرسیاری گشتی سەبارەت بە پێگەی مرۆڤ لەجیهاندا ئەدوێن، سەرباری ئەوەی کە ئەوان جیاوازی لەنێوان ئەو جۆرەی میتافیزیکادا دەکەن کە جەختی لەسەر دەکەنو لە میتافیزیکای سوننەتی جیای ئەکەنەوە. هەندێك فەیلەسووفی بوونگەرای تر خۆیان لەوشەی میتافیزیکا دەپارێزنو، یان تەنانەت بەئەنقەست رەتیشی دەکەنەوە، بەڵام رەنگە وشەی تری بۆ نموو وەکو "ئۆنتۆلۆجیا" لەبری ئەو بەکاربهێننو پاشان دەست بە لێکۆڵینەوەیەکی وا دەکەن کە لەلێکۆڵینەوەی میتافیزیکی دەچێت.

لەو فەیلەسووفە بوونگەرایانەی کە بەئەنقەستیش وشەی "میتافیزیکا" بەکاردێنن "بێردیاییف"ە. راستە ئەو دان بەوەدا دەنێت کە "کانت" نارەوابوونی میتافیزکای ئەقڵانیی روونکردۆتەوە، بەڵام بە بۆچوونی ئەو "هەر کانت خۆی وایکردووە کە

میتافیزیکای بوونگەرایی شیاو بێت" . ئـەوەی لێرەشـدا پێـی دەوترێت میتافیزیکـای بوونگـەرایی دەشـێ "بێردیـاییڤ" ناویـشی بنێـت میتافیزیکـای "خـود"، بەرامبـەر بـە میتافیزیکـــای بابـــەت. بـــەڵام دەســـتەواژەی میتافیزیکـــای خـــود دەســـتەواژەیەکی سەرلێشێوێنە، چونکە لەوانەیە لـەم حاڵەتـەدا وەك "خـودێکی بیرکـەرەوە" لـە "خـود" تێبگەین، لەکاتێکا "بێردیاییڤ" دەیەوێت جەخت لەسەر ئەوە بکاتـەوە کـە میتافیزیکـا کاری مرۆڤە وەکو گشتێك، دەنا گەڕان بەدوای میتافیزیکایەکدا کە شـێوەیەکی زانستیی پـەتی هـەبێت، یـان زانستێکی بابـەتیی ورد بێـت، جگـە لـە سـەرابێك هیـچی دی نییـە. لەبەرئـەوەی میتافیزیکـا بریتییـە لـە پـەیبردن بـە رۆحو لـە ڕۆحـداو لـەڕێی رۆحـەوە. میتافیزیکا لەو خودەدایە کە بەها روحیەکان دەخولقێنێتو کرداری باڵاڕۆ ئەنجامـدەدات، نەك لەبابەتدا بەڵکو لەو قووڵاییە تایبەتیدا کە پەردە لە رووی خۆی هەڵدەماڵێت . ئـەم دەستەواژەیەی دواییش حەتمیەتی میتافیزیکا ڕووندەکاتەوە بەو مانایـەی کـەبێردیاییڤ مەبەستی بوو. ئەمەش لەبەرئەوەی کە مرۆڤ لە رێی وەسفی ئەزمونیی بابەتیانەوە دەرك ناکرێـت، بـەڵکو مـرۆڤ خـاوەن رەهەنـدی وەهایـە کـە بەتـەنها لـەڕێی توێژینـەوەی میتافیزیکیەوە پەی پیێ دەبرێت.

هایدیگەر "ئۆنتۆلۆجیا"ی کرد بەتەوەری بایەخدانی ژیـانی ئەکادیمیانـەی خـۆی. وا سەیری لێکۆڵینەوەکەی بۆ بوونی مرۆیی دەکرێت کە وەسیلەیەکە بۆ گەیشتن بە کێشەی مانـای بـوون. هایدیگـەر لـە نووسـینەکانی سـەرەتایدا جیاوازییـەکی ئـەوتۆ لـەنێوان "ئۆنتۆلۆجیا"و "میتافیزیکا"دا ناکات. لەکتێبەکەیدا: "میتافیزیکا چییە؟" پرسیارکردن لە نەبوون (عەدەم) ئەکاتە نموونەیەك بۆ پرسیاری میتافیزیکیو ئـەوەش ڕووندەکاتـەوە کە ئەم پرسیارە لەپرسیاری بـوون جیـا نابێتـەوە. بـەڵام هایدیگـەر وردە وردە گەیـشتە ئـەوەی کـە توێژینـەوەی ئۆنتۆلـۆجی لـەمیتافیزیکا جیـا بکاتـەوەو بـاس لـە "زاڵبـوون" بەسەر میتافیزیکادا بکات. بەڕای ئەو میتافیزیکا لەبری ئەوەی بایەخ بەبوون بدات وەکـو

ئەوەی هەیە، بایەخی بە بوونەوەرەكان داوەو، جگە لەمەش نەیتوانیوە بگاتە ئاستی بیركردنەوەی ئۆنتۆلۆجیی راستەقینە.

"یاسپەرز" رقی لەهەردوو وشەی "میتافیزیكا" و "ئۆنتۆلۆجیا" دەبێتەوە، بەڵام ئەویش میتافیزیكایەكی تایبەت بەخۆی هەبوو كەناوێكی قورسی لێنابوو Periechontology واتە: ئۆنتۆلۆجیای گشتگیر "باسی ئێمە باسێكی ئۆنتۆلۆجی نییە بۆ جیهانێك لەپێناسەی بابەتی، بەڵكو ئۆنتۆلۆجیای گشتگیرە بۆ سەرچاوەی خودو بابەتو پەیوەندیی نێوانیانو پەیوەندییە ئاڵوگۆڕكەرەكانی نێوانیان" .

بابەتی ئۆنتۆلۆجیای گشتگیریش گشتگیرە، واتە ئەو بوارەی كە هەم خودو هەم بابەتیش ئەگرێتە خۆی. لەبەرئەوەی گشتگیریشە، كەواتە دیارە كە نابێتە بابەتێك بۆ لێكۆڵینەوە. لەگەڵ ئەمەشدا ئاشكرایە كە وێڕای ئەوەی "یاسپەرز" توێژینەوەكەی خۆی ناو نەناوە "میتافیزیكا" یان "ئۆنتۆلۆجیا" بەڵام بایەخدانی بە گشتگیر مۆركێكی رەها بەخۆیەوە دەگرێت كە ئەمەش مۆركی میتافیزیكایە، تۆژەر هەیە فەلسەفەكەی "یاسپەرز"ی بەجۆرێك لەخوداناسیی دونایی شوبهاندووە. بەدڵنیاییشەوە چەمكی "ئیمانی فەلسەفی" رۆڵێكی گرنگی تیا دەبینێت .

مرۆڤ دەتوانێت جۆرەها "میتافیزیكا" یان "ئۆنتۆلۆجیا" لای زۆربەی فەیلەسووفە بوونگەراكانی تریش ببینێتەوە. پێویستە مرۆڤ لەگەڵ ئەو رایەی رۆناڵد گریمسی"یشدا بێت كە دەڵێت: "ئەو بزاوتەی كە وەكو هێرشێكی توند كرایەسەر میتافیزیكای هیگلی، خۆیشی بەمانایەك لەماناكان بزاوتێكی میتافیزكییە. لەبەرئەوەی داگرتنی ئەقڵانیەتی ئایدیالیستیی باو لەسەر عەرشەكەی لەپێناوی تێڕوانینێكی "بوونگەرایانە"دا گرنگییەكی زۆر بە گەواهیی ئەزموونی ئینفیعالی ئەدات، لەبنەڕەتدا مەبەست لەمەش ئەوەیە كە ببێتە رێگایەك بۆ مرۆڤ تا بەرەو هۆشیارییەكی نوێ بەبوون بچێت" .

ئێستاش پێویستە بەوردەكارییەكی زیاترەوە لە شێوەی گشتیی ئۆنتۆلۆجیای بوونگەرایی بكۆڵینەوە.

٢.لەبوونی تاکە کەسەوە بۆ بوونی گشتی

لەبەشی پێشسوودا وتم مادامەکی مرۆڤ خەرەندێکە قووڵاییەکی بێکۆتایی هەیەو، مادامەکی تێگەیشتنی ئەستەمە گەر لەژینگەکەی (بە فراوانترین مانای ئەم وشەیە) دابڕین، کەواتە شیکردنەوەی بوونگەرایانە ئەمانگەیەنێتە سنوورەکانی بیرکردنەوەی ئۆنتۆلۆجی. بەڵام لای زۆربەی فەیلەسووفە بوونگەراکان شێوازێك هەیە کەدەکرێت بیناسینەوە، ئەمەش ئەوەیە کە ئەوان خاڵی سەرەتا لایان بوونی مرۆڤە، شێوە گشتگیرەکەیدا، نەك ئەقڵ **Reason** یان تێگەیشتنی پەتی **Intellect** وەك ئەوەی هەیە. سەرباری ئەمە خاڵی سەرەتا لایان بوونی مرۆڤە لە دۆخە قەیراناویەکانیدا یان دوا سنوورەکانیدا، بەجۆرێك کەڕۆشنایی ئەخرێتە سەر ئەم سنوورانە، یان تەنانەت ئەودیو ئەم سنوورانە. بەم پێیە، هەروەکو لەبەشێکی پێشتریشدا بینیمان، فەیلەسووفی بوونگەرا ئەتوانێت تەنانەت دەربارەی "هەستو سۆز"ی ئۆنتۆلۆجیو حاڵاتو گونجانانە بدوێت کە تیایاندا مرۆڤ بەدۆخی گشتگیری خۆی هۆشمەند دەبێت. هەر لەم دۆخانەشدایە کە ئەو وای بۆ دەچێت کە گەیشتووە بە ڕوانینە ئۆنتۆلۆجیەکانی خۆی، یان تێڕوانینی بۆ بوون، بەڵام ئێمە چی دەربارەی ئەم ڕوانینو تێڕوانینانە بڵێین؟ من پێشتر وتم کە ناتوانین سنوورێکی جیاکەرەوەی بنجبڕانە لەنێوان هەستو تێگەیشتندا دابنێین. بەڵام ئەمجۆرەی میتافیزیکاو ئۆنتۆلۆجیا کە بەشێوازێکی بوونگەرایانە پێی دەگەین، تەنانەت گەر بەمانایەك لەماناکان جۆرێك بن لەزانینیش، ئەوا بەدڵنیاییەوە هەمان ئەو دۆخە مەعریفیەیان نییە کە تایبەتن بەقسەکردنمان سەبارەت بەشتە واقعییە باوەکان. بێگومان کەسی بوونگەرا لەتێڕوانینە ئۆنتۆلۆجیەکەیدا لافی برێك لە ((حەقیقەت)) لێئەدات، کە جۆرێك لە کەشفکردن و ڕوونکردنەوەی تیایە، بەڵام ئەمە حەقیقەتێك نییە بسەلمێنرێ. ڕەنگە تاقە تاقیکردنەوەش ئەوە بێت کە داوا لەوانی تریش بکەین تا لەو تێڕوانینەماندا بەشدار بن، یان بەهەمان ڕێگادا برۆن کە ئێمە پیایدا ڕۆیشتووین، پاشان

لەوە دڵنیـایین کـە ئـاخۆ ئـەوانیش بەهـەمان ڕوانینـی ئۆنتۆلـۆجی گەیـشتوون، ئەمـەش پێدەچێ هێمایەك بێت بۆ ئەوەی کە زمانی ئۆنتۆلۆجی زمانێك نییـە وەسـفبکات، بـەڵکو زمانێکە دەوروژێنێت، چونکە والەویتر دەکات بێتـە سـەر هـەمان ئـەو خاڵـەی کـە ئومێـد دەکرێ لێیەوە بگات بە کەشفکردنی بوون، بەمجۆرە پێویستە لەسـەرمان بپرسـین تـا چ ڕادەیك مرۆڤ ئەتوانێ بڵێت کەئەم جۆرە کارە کارێکی مەعریفییـە؟ ئاشـکرا یـە کـە ئـەم بیرکردنەوە ئۆنتۆلۆجییەی کە زۆر بەقووڵی بەگوێرەی هەسـت و سـۆزەکان وحاڵەتـەکان دروسـت دەبێـت و لەزمانێکـدا گـوزارت لـەخۆی دەکـات کـە زیـاتر دەوروژێنێـت نـەك وەسفبکات، بریتی نییە لەجۆرێکی باوی مەعریفـە بـەڵکو لـە هەنـدێ ئـەزموونی ئـایینیی وەکو سرۆش (وەحی) و بینینی سۆفینانە و یاخود لەو ئەزموونە ئیـستاتیکیانە دەچـێت کە لەقووڵایی پەیوەندییە ئاڵۆگۆڕەکانیدا پـەی بـە شـتەکان دەبـات، تاقـە زمـانیش کـە پێدەچێ دواجار بۆ دەربڕینی ئەم شتانە گونجـاو بێـت، زمـانی ئەفـسانە و شـیعرە، یـان دەشێ مرۆڤ بەتەنها بێدەنگی هەڵبژێرێت، تەنانەت گەر بکرێ سـەبارەت بەشـتێك بڵـێین کەشتێکی زانراوە، یان بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ تەعبیری لێ بکرێ، ئەوا ئەم زانینـەش هەر دەبێ لەدۆخێکدا و لەگۆشـەنیگایەکی دیـاریکراوەوە بێـت، هـەروەها تەنانـەت گـەر بتوانین لە وانیتریش بکـەین لـەم تێڕوانینـە ئۆنتۆلۆجیـەدا بەشـداربن، ئـەوا ڕێـژەییبوونی دۆخە مێژووییەکە هەر دەمێنێتەوە.

بەمجۆرە خۆمان لەناو جەرگەی کۆمەڵێك کێشەی دژواردا دەبینینەوە: ئـاخۆ دەکـرێ مرۆڤ باس لە فەلسەفەو حەقیقـەت و تێگەیـشتن بکـات، لـەکاتێکا وادێتـە بەرچـاو مـرۆڤ کەوتبێتە سنوورێکەوە کەتیایدا هزریـتەویی خۆی لە دەستداوە و هـەموو شـتەکان لـەناو تەمی شیعرو تەسەووفدا ئەدرەوشـێنەوە ؟ یـان ئـاخۆ مـرۆڤ دەتوانـێ بـاس لەمەعریفـە بکـات ، یـان وشـەی قەبـەی وەکـو ((میتافیزیکـا) و ((ئۆنتۆلۆجیـا)) بـەکاربهێنێت تـا وەسفی تێڕوانینی بوونگەرایانەی خۆی بۆ بوون بکـات؟ هەڵبـەت فەیلەسـووفی بوونگـەرا نایەوێ بکەوێتە ژێر کاریگەریی کۆمەڵێك وەهمـەوە سـەبارەت بـەوەی کـە مومکینـە، بـۆ

نموونە ئەو نایەوێ بچێتە دەرەوەی بوونی مرۆییەوە — گەر ئەم دەربڕینە ڕاست بێت — تاوەسفێکی وەهای بوون بەدەستەوە بدات کە ڕاستەقینە و گشتگیر بێت، واتە وەسفێك کە بەفراوانترین مانای ئەم وشەیە بابەتی و زانستی بێت و بەسەر هەموو کات و شوێنێکدا بچەسپێت. لەوانەیە هەندێ لە لایەنگرانی کۆنی میتافیزیکا بڕوایان وابووبێت کە لەتوانایاندا بووە وەسفێکی لەمجۆرە بەدەستەوە بدەن، بەڵام فەیلەسووفی بوونگەرا دوای ئەم ئامانجە ناکەوێت، ئەو لەباشترین حاڵەتدا بەشێوەیەکی ناراستەوخۆ و کاوەخۆ سەبارەت بەبوون ئەدوێت، وەك ئەوەی لەڕوانگەیەکی نادیاریکراوی ناوبوون خۆیەوە لە بوون بڕوانێت بەڵام لەهەمەنکاتدا ئەو بەوە قایل نابێت کە قسەکانی بەقسەی بۆش لەقەڵەم بدرێت، یان بەوەی کە بەتەنها گوزارشتکردنە لەهەڵوونێکی خودی، ئەو دەیەوێ بڵێت کە جۆرێك لە زانین و بەشداریکردنی لەحەقیقەتدا هەیە، گەرچی ئەم لافلێدانەی گەلێ میانڕەوترە و مەرجدارترە لە لافە سوننەتیەکانی میتافیزیکای ئەقڵی.

من لەو باوەڕەدام کە باشترین ڕێگا بۆ هەڵسەنگاندنی سروشتی میتافیزیکای بوونگەرایی ولافەکانی ئەوەیە کە بەشتێك وردەکارییەوە لەنموونەیەکی بابەتیانە ڕابمێنین، بۆ ئەم مەبەستەش فەلسەفەکەی ((یاسپەرز)) و ئەوەی کە پێی دەڵێت ((ئۆنتۆلۆجیای گشتگیر))م هەڵبژاردووە، بەڵام گەلێك لەخەسڵەت و ئەدگارەکانی ئەم میتافیزیکا تایبەتەی بوونگەرایی (گەر بۆم هەبێت ئەم دەربڕینە بەکاربهێنم) خەسڵەتی جیاکەرەوەی هەر میتا فیزیکایەکی بوونگەرایانەن.

بەبۆچوونی یاسپەرز، ئەو خاڵەی کە تیایدا پرسیارەکانی بوونی تاکەکەسی دەگۆڕێت بۆ پرسیاری فراوانتری وابەستە بەبوون و واقیعەوە بریتیە لە ((هەڵوێستە سنووردارەکان))، ئەم بیرۆکەیەش لەنووسینەکانی زوویدا سەریهەڵدا کەسەبارەت بەچارەسەری دەروونی بوون و لەکتێبی ((سایکۆپاتۆلۆجیای گشتی)) دا لەساڵی ١٩١٣ دا بڵاوبوونەتەوە، لەنووسینەکانی دواتریشدا ڕۆڵێکی گرنگی بینی .

((هەڵوێستی سنووردار))یش هەروەکو بەناوەکەیدا دیارە، ئەو هەڵوێستەیە کەتیایدا مرۆڤ ئەگاتە سنوورەکانی بوونی، بۆنموونە وەکو مەرگ یان گوناە و یان ئازار.

بەڵام پێویستە لێرەدا سەرنجی ئەوە بدەین کە سەرباری ئەوەی هەردوو چەمکی کۆتابوون و درِدۆنگی هەروەکو چۆن لای زۆربەی بوونگەراکان هەیە، لای یاسپەرزیش هەیە، بەڵام یاسپەرز بەتەنها وێنەیەکی نەگەتیڤمان ناداتێ. ڕاستە مرۆڤ لەهەڵوێستی سنووردارداـ((هەرەسدەهێنێت)) یان((تێکدەشکێت))، گەر بمانەوێ دوو دەستەواژەی خۆشەویستی خۆی بەکاربێنین، هەرچۆن ئەو شێوازە باوانە بەس نین کە مرۆڤ لەرێیانەوە لەگەڵ دونیایەکەی خۆیدا دەکونجێت و لێی تێدەگات. لەگەڵ ئەمەشدا خەسڵەتی هەڵوێستی سنووردار ئەوەیە کەوا لە مرۆڤ دەکات پەی بەوە بەرێت کە بوونی بەخششێکە لە ((بالآرۆ ــ المتعالی))ەوە ــ ئەمەش پەیبردنێکە زۆر جیاواز نییە لە ئەزموونی لوتفی خودایی لە ئاییندا، بەدەربرینێکی تر، هەڵوێستی سنووردار لەیەك کاتدا هەم هەڵوێستێکی تێکشکێنەر و هەم هەڵوێستێکی ئازادکەرە، واتە ڕێی بۆ خۆشدەکات بەمانای تەواو ببێت بەمرۆڤ ((ئازادیی مرۆڤ جیانابێتەوە لە هۆشیاری بەسروشتی کۆتاداری خۆی (٦) کاتێکیش مرۆڤ هۆشیاری بەو بالآرۆ و بەوناکۆتایە لا دروست دەبێت کەبەرامبەر بەکۆتابوونی تایبەتیی خۆیەتی، ئەو کۆتابوونە تێدەپەرێت و بەرەو ((سەرچاوەیەکی جیاواز لەو سەرچاوەیە دەچێت کە زانست لەبوونی کۆتاداریدا ئەیدۆزێتەوە))(٧).

ئایا دەتوانین بەشێوەیەکی روونتر بڵێین کە یاسپەرز مەبەستی لەو بالآرۆیە چییە کە لەسنووری بوونیدا رووبەرووی مرۆڤ دەبێتەوە. ئاخۆ وشەی بالآرۆ کە یاسپەرز بەکاریهێناوە، هاو واتای خودایە؟. بێگومان پەیوەندییەك لە نێوانیاندا هەیە، بەڵام ئەگەر مرۆڤ وێنایەکی دیاریکراوی بۆ خودا هەبێت، وەك ئەوەی خودایەکی تایبەت بەخۆی هەبێت، ئەوا ئەوکات ئەو وێنایە بەتەنها دەبێتە جفرییەکی بالآرۆ بیری لێ ناکرێتەوە، ناشبێت بە بابەتی هزر لەبەرئەوەی سەر بەبواری گشتگیرە، واتە ئەوەی کەبەر لە

خودوبابەت دێت، لە راستیشدا بالاڕۆ گشتگیری هـەموو گـشتگیرێکە ((ئـەزەلی و نـەمر و جێگیر وسەرچاوە و گشتگیری هەمو گشتگیرێك ــ ئەمەنـە بەرجەسـتە دەکـرێ و نـە لـە هزردا دەرك دەکرێ، کاتێکیش بەوتەزای وەکو بوون و هۆ و بنەما و ئەزەلیـەت و فـەنا و فەنابوون وەسفی دەکەین، کاتێك جفرەی ئەم وتەزایانەی بەسەردا دادەبڕین، ئەوکات لـە دەستی ئەدەین)).(٨).

بەلام یاسپەرز، دوای هەموو ئەمانە بەردەوام دەبێت و دەڵێت کە بالاڕۆ : ((سـنوورێك نییە بوون و نەبوونی وەك یەك بێت و ئیدی بەمجۆرە لە هەربیرکردنەوەیەکدا لە دەسـتی بدەین، شتێك نییە کە هیّ چاوو هزرێك پێـی نـەگات و بـەمجۆرەش بەلامانـەوە مەبەسـت نەبێت، بەڵکو مەبەستمانە تا ئەو ڕادەیەی کە هـیچ سەرچـاوەیەکی تـری ڕۆشـنایی نییـە وەکو ئەو هەموو بوون و لەگەڵیدا بوونی خۆشمان ڕوون بکاتەوە. بالاڕۆ کەخۆی جفـرەی نییـە بـەلام شـتێکە لـەڕێی زمـانی جفـرەوە پەویەنـدیی لەگـەڵ سـاز دەکـەین، بـیری لێ ناکرێتەوە بەلام لەگەڵ ئەوەشدا پێویـستە بـیری لێ بکەینـەوە، بەهـەمان ئەنـدازەی کـە بوونە نەبوونیشە))(٩).

ئاخۆ ئەمەزانین (مەعریفە)یە یان نا؟ ئاخۆ ئێمە دەزانـین یـان نـازانین؟ وەلامـی ئـەم پرسیارە بەسـتراوەتەوە بـەڕادەی ئامادەییمانـەوە بـۆ دیـاریکردنی زانـین بەشـێوەیەکی فـراوان، لێـرەدا زانینێکـی وێنــەیی نییــە و ، نـاتوانین هـیچ شـتێك بـسەلمێنین. بـەلام ((یاسپەرز)) ئامادە نییە بڵێت کـە مەسـەلەکە لێـرەدا بەتـەنها پەیوەنـدی یـە هەسـت و سـۆزی خودییــەوە هەیــە.، بەهــەرحاڵ ئــەم جفرانــەی بەشــێوەیەکی ناڕاســتەوخۆ و دیارینــەکراو ئامـاژە بـۆ ڕاسـتییەکی ئـەودیو خۆیـان دەکـەن. یاسـپەرز زۆری لـەبارەی ((ئیمانی فەلسەفی))یەوە نووسـیوە، ئـەم ئیمانـەش بریتـی نییـە لەکۆمـەڵێك مەسـەلەی سەلمێنراو سەبارەت بەگێتی، جەخت لەسەر ئەوەش دەکاتەوە کە بەتەنها بریتیـی نییـە لە حاڵەتێکی ئیمانهێنانی زەینی، چـونکە ئەمـە ئیمانێکـە نـاوەڕۆکێکی هەیـە، ئیمانێکـە

ناسینی بالاَرۆ و مەسەلەی ئاکاری و سروشتی کۆتاداری ناسەربەخۆی بوونی مرۆیی ئـەم دونیایە لەخۆدەگرێت.(١٠).

ئەم رێگایەی لەگەڵ یاسپەرزدا گرتمانەبـەر، دەشـێ لای هەنـدێ فەیلەسـووفی تـری بوونگەراش ببینینەوە، بەنموونە لای هایدیگەر))یش ئەمە دەبینین، دیارە کە ئـەو بـەو ئومێدە دەستی پێ کرد کـە بەرێگایـەکی ((زانـستیانە " Wisseenschaftlich) لـە میـانی شیکردنەوەی بوونی مرۆڤ(dasein)ەوە بگاتە وێناکردنێکی تەواو بۆمانای بـوون (Sein)، بەلاَم هەورەکو ئەو خۆیشی دەڵێت سەیری کرد رێگاکە لەبەردەمیدا داخراوە و پێویـستە لەسەری بەدوای رێگایەکی تردا بگـەرێت بەدرێـژایی ئـەم رێگایـەی تـریش دەتـوانین ئـەو ئەدگارانـە ببینینـەوە کـە لای یاسـپەرز هـەبوون، گەرچـی لەبـەرگێکی تـردا و بـەناوێکی تـرەوەن، ئـەوەی هایدیگـەر لەلێکۆڵینەوەکەیدا : ((میتافیزکـا چـییە؟)) باسـیدەکات، شتێکە لە هەڵوێستی سنووردار دەچێت لای یاسپەرز؟ ئـەویش ئەوەیـە کـە خـود لـەرێی ئـەزموونی ئۆنتۆلـۆجی دڕدۆنگییـەوە بەرامبـەر بـە مـەرگ لەئاسـت نـەبوون (عـەدەم) و کۆتابوونی خۆیدا هۆشیار دەبێت. بەلاَم رێك ئەمەش ئەو رێگایەیـە کـە وامـان لێ دەکـات رووبەرووی بوون ببینەوە.

گەرچـی هایدیگـەر بـاس لـەوە دەکـات کـە لـەم رووبەروونەوەیـەدا هـیچ لۆجیکێـك نامێنێـت، بـەلاَم هـەوڵی نـەداوە تیۆرەیـەکی وەهـا سـەبارەت بەلێـدوانێکی ناڕاسـتەوخۆ دابمەزرێنێت کەبتوانین بەبیرۆکـەی یاسـپەرز لـەبارەی جفرەکانـەوە بیـشوبهێنین. بگـرە تێڕوانینی ئـەو پـتر لەتەسـەووف و خوداناسـییەوە نزیکـە. بـەلاَم ئـەو واتەماشـای زمـان دەکات ئەو ئامرازەیە کە بوون بەهۆیەوە لەگەڵ مرۆڤ (دازایـن)دا ئـەدوێت، بـەجۆرێك کـە بوون بێ شێوە نامێنێتەوە. لەراستیشدا بوون بەهەمانـشێوەی بوونـەوەرە کۆتادارەکـان نانـــسرێ و وێنانـــاکرێ، لەبەرئـــەوەی بـــوون خـــۆی ((ئـــەویتر)) یێکـــە ســـەبارەت بەبوونـەوەرەکانی دی، بـەلاَم لەگـەڵ ئەمەشـدا بەتـەنها بریتـی نییـە لەتەمومـژێك یـان

وشەیەکی بۆش (وەکو نیە وتوویەتی) ، بەڵکو لە هەموو ڕاستییە واقعییەکانی تر بابەتیترە.

هەروەها لای سارتەریش ئۆنتۆلۆجیا هەیە، گەر چی بوونگەرایی لای ئەو زیاتر پەیوەستە بە دیاردەکانی بوونی مرۆییەوە وەك لای یاسپەرز و هایدیگەر (گەر شیاو بێت مرۆۋ قسە لەسەر ((بوونگەرایی)) بکات لای ئەمان). ئەوەش ڕاستە کە بڵێین لای سارتەر هەڵوونی ئۆنتۆلۆجی دەبینینەوە کە تاڕادەیەك لەوەحی یان ئیلهام دەچێت، بەڵام هەرگیز ناگات بەو سازشی نێوان بوونی مرۆۋ و بوونی گشتییەی کە لای فەیلەسووفە بوونگەراکانی ئەڵمان دەیبینینەوە.

لەڕاستیدا میتافیزیکاکەی سارتەر لەبنەڕەتدا دوالیست دێتە بەرچاو، لەبەرئەوەی مەودایەکی جیاکەرەوە، لەنێوان ((لەپێناو خۆیدا pour – soi)) و ((لەناوخۆیدا en soi)) هەیە.

٣.گەڕان بەدوای دوا ڕاستیدا

ئێستا زیاتر شێوی گشتی میتافیزیکا یان ئۆنتۆلۆجیای بوونگەراییمان بۆ ڕوونبۆوە، دیارە کە جیاوازیشە لەشێوازی باوی میتافیزیکای ئەقڵانی سوونەتی و لافی زانستێتی یان ڕاستیی ((بابەتێتی – مەوزوعیەت)) لێنادات. لەگەڵ ئەمەشدا نابێ وا سەیری میتافیزیکای بوونگەرایی بکەین کە میتافیزیکایەکی ئینفعالی و خودیەو بەس، ڕاستە هاوتەریبیەك لەنێوان ئەم و شیعردا هەیە، بەڵام ئەو لایەنگرانەی میتافیزیکا کە بوونگەراش نین، میتافیزیکایان بە شیعر شوبهاندووە، ((وایتهید))یش نموونەیەکی زەقی ئەمەیە بەڵام کەسیش وای دانەناوە کە شیعر لە جۆرێك حیکمەت و ڕوانینی تایبەت بەخۆی خاڵییە.

دەشــێ تێڕوانینــی دوالیــستیانەی فەیلەســووفی بوونگــەرا بۆمیتافیزیکــا ئامــاژە بــۆ ڕێگایەکی تێگەیشتنی نوێ بۆ ئەو ئەنگێزە بــەهێزەی دۆزینــەوەی لێکدانەوەیــەکی تــەواو بۆ واقیع بکات. لەسەرێکی ترەوە دابڕانێك هەیە لەلافلێدانەکانی میتافیزیکای سوننەتی.

لەبەرئەوەی کۆتابوونی مرۆڤ و واقیعیبوونی و هەروەها مێـژووییبوونی، نـاهێڵن بگـات بەتێڕوانینێکی تەواو بۆ هەموو شتەکان، لەگەڵ ئەوەشـدا فەیلەسـوفی بوونگـەرا نایـەوێ بچێتە ڕیزی پۆزیتیڤستەکانەوە لافی ئەوەش لێ ئەدات کە مرۆڤ دەتوانێ لایەنێکی ڕاستی ببینێت، گەرچی ئەم بینینەش خێراو بەش بەش بێت، تەنانەت زمانیش لەمـەدا یارمـەتی نادات، خۆ ئەگەر شتێکیش لەو ڕاستییە بدرکێنرێ هەر دەبێ بە شـێوازێکی ناڕاسـتەوخۆ ئەوە بکرێ. لەڕاستیدا زمان لای ئەمانە هەندێ جار ئـاڵۆز و ناڕوونـە قـسەکەریش هێنـدە بەسڵەوە ئەدوێت کە مرۆڤ گومان ئەکات لەوەی کە ئاخۆ شتێك سەبارەت ڕاستی وتراوە یان نا.

بەڵام فەیلەسووف هەر ڕێگای تایبـەت بـەخۆی هەیـە، تەنانـەت گـەر ئـەم ڕێگایـەش دواجار لەگەڵ ڕێگای سۆفی و شاعیرەکاندا یەکبگرێتەوە. ڕێگـای فەیلەسـووفیش ڕێگـای توێژینەوە و بیرکردنەوەی ئەقڵانیەو، ئەم ڕێگایە یان شێوازەش شێوازێکی ((زانستی))یە بە مانا فراوانەکەی ئەم وشـەیە و ئامـانجی پەیبردنـە لـە ڕێـی چەمکسازییەوە و هـزری خۆشی دەخاتە ژێر ڕەخنەو شـیکردنەوەی ئەقڵانییـەوە. زۆربـەی بوونگـەراکانیش ئـەم شێوازە ئەگرنـە بـەر، گەرچـی دەشـزانن کـە ئـەم شـێوازە یـان ڕێگایـە بـەو ئامانجـەیان ناگەیەنێت کە بۆ خۆیان دیاری کـردووە، بێگومـان ((یاسـپەرز)) گوزارشـتی لـەڕۆحێکی فەلـسەفی کـردووە بــەمانا دروسـتەکەی کاتێـك دەڵێـت : ((دەبـێ بیرۆکـە بـچێتە ژێـر تاقیکردنەوەی توێژینەوەی زانستی هێمن و بێلایەنانەوە ، ئەگینا هەر زوو لەئاگری سـۆز و هەڵچووندا دەفەوتێت، یان لەدەمارگیرییەکی وشك و بەرتەسکدا پەژمووردە دەبێت)).

بـەم بۆنەیـەوە ئـەم دەقـەش لـەکتێبێك وەرگـیراوە کـە لەناونیـشانە ئینگلیزیەکەیـدا مەغزایەك دەبینینەوە ((ڕێگای حیکمەت))(١١). ئیـدی ئـەو شـێوازانە هەرچـیەك بـن کـە

شاعیر یان سۆفی دەیگرنە بەر، بەڵام ڕێگای فەیلەسووف بۆ حیکمەت هەر دەبێت بە مکومبوونی هزری ئەقڵانیدا تێپەڕێت،گەر بیەوێ ببێت بە فەیلەسووف.

بەڵام لەفەلسەفەی بوونگەراییدا ڕەخنە ئاڵوگۆڕ دەکرێ. گەر زانست بیەوێ ڕەها بێت و ئاقارێکی ئەقڵانی بەسەرماندا زاڵبێت کە مۆرکێکی تاقیکاریانەی بەرتەسکی هەبێت، ئەوکات هەر بوونی مرۆیی خۆی ئەوە قبووڵ ناکات. هەرلێرەشەوە ئەو هاوارە پڕ خرۆشەی ئۆنامۆنۆ هاتووە کەدەڵێت: ((ماتماتیک کاتێک دەکوژێت دەبێتە درۆیەک))(١٢). لای یاسپەرز ڕەخنەیەکی ئەقڵانیترانە بۆ زانست دەبینینەوە، بەڵام لەگەوهەردا لەو ڕەخنەیەی پێشوو دەچێت.

فەلسەفەی بوون وامان لێدەکات ئاگامان لەسنوورەکانی زانست بێت، هەروەها لەو شتانەش کە لەرێی میتۆدەکانی زانستەوە پێیاندەگەین. یۆجین ت. لۆنگ **Eugene T.Long** بەشێوەیەکی ورد ڕای یاسپەرز سەبارەت بەم بابەتە پوخت دەکاتەوە و دەڵێت: ((زانست ناتوانێ زانینی خودی بوون بەرهەم بهێنێت، بگرە ئەو بەتەنها زانینێکمان سەبارەت بەدیاردەکان و بابەتە بەشەکی (جزئی) یەکانی ناو سیستمێکی کۆتادار دەخاتە بەردەست . هەروەها زانست ناتوانێت مانا یا ئامانج بەهاو یان ئاڕاستە بەژیان ببەخشێت. بەڵکو ئێمە لە ناوجەرگەی بیرکردنەوەی زانستیدا دەشێ لە سنورەکانی ئاگادار بین، هەربەمجۆرە لەو شتەش ئاگادار بین کە سەرچاوەکەی لە شتێکی تردایە و بە توێژینەوەی زانستی پێی ناگەین، هەربۆیە ئێمە دەتوانین لە تەقەلاکردن لە پێناوی گەیشتن بەیەکەیەکی پێدراوە بەشەکیەکانی زانست بەئاگابین))(١٣).

لە ڕاستیشدا فەیلەسووفی بوونگەرا لە فەیلەسووفی پۆزیتیڤیست واقیعترە، لەبەرئەوەی دان بەوەدا دەنێت کە میتافیزیکا هەروەکو کانت جارێک لە جاران وتوویەتی((ئامادەگیەکی سروشتی ئەقڵە)). هەربۆیە سەرباری وریاکردنەوە پۆزیتیڤیستیەکان ئەقڵی مرۆیی لەودیو دیاردە ئەزموونیەکانەوە سەرچڵیی خۆی هەر

دەکـات. بـەڵام ئەمـە بەتـەنها تینووێتیـەکی فیکـری نییـە، بـەڵکو هانـدەرێکی بوونگەرایانەی بنەڕەتیـە لـە مرۆڤدا. چـونکە کێشەی ئۆنتۆلـۆجی گرێدراوی کێشەی بوونگەراییە کەسیش ناتوانێ ڕێ لـە خـۆی بگرێت تاپرسیار لـە کێشەی بوونگەرایانـە نەکات، لەبەرئـەوەی ناتوانـێ ڕێ لـە خـۆی بگرێت ئـەو برسیارانە نـەدات کەبـەبوونی و دیاریکردنی ئامانج و بەهاکانیەوە پەیوەستن. بەڵام کاتێکیش ئەمە دەکات پێویستی بـە ئاراستەکردنێکە لەجیهانەکەیدا و هەروەها بەڕوانینێکی یەکگرتوو (رۆیە موحدە).

هـەروەکو بینیمـان، فەیلەسـووفە بوونگـەراکان بەوپـەڕی هۆشـیاریەوە دەرکیـان بەوەکردوە کە ناتوانین ڕێبازێکی میتـافیزیکی و دابمـەزرێنین کـە بەشـێوەیەکی ئـەقڵانی بیسەلمێنین.، کاتێك بڕیار لەسەر ئەوە ئەدەین چ شتێك ڕاستە و چ شتێك ڕاسـت نییـە، ئەم بڕیارە جۆرێك لەریسك و ئیلتیزام لـە خـۆ دەگرێـت.، لـەم خاڵەدایـە کەفەیلەسـووفی بوونگـەرا دەچـێتە سـەروو کـردەی سـەلماندنەوە و ، لەگـەڵ شـاعیران و سـۆفیەکاندا یەکدەگرێتەوە. بەڵام ئەو شتەی ئـەم وەکـو فەیلەسـوفێك لـەوان جیادەکاتـەوە ئەوەیـە کەئەم بازدانەی ئەو بـازدانێکی ناڕەخنـەیی نییـە، هـەروەکو کیرکـەگۆریش بـۆی چـووە. بەڵکو تەنانەت دوای ئەم بازدانەش ڕەخنەگرتن هەر بەردەوام دەبێت.

ڕەگوڕیشەی زانین و هاندەری ئەقڵ بەشێوەیەکی قووڵ لەگەڵ ڕەگو ڕیشەی حەز بۆ بوون و هاندەری ناوەوەی کەس و گشتێك تێکەڵدەبێت.

لەهەموو زانینێکدا فاکتەرێکی کەسی (یان شەخسی) هەیە. تەنانەت گەر ئـەو زانینـە لەو جۆرانە بێت کە باوو ئاشنان.

چەند بەرەو ئەو جۆرەی زانینیش بچین کە پـێی دەوترێ ((میتافیزیکا)) گرنگی ئـەو فاکتەرە زیاتر دەبێت، لەبەرئەوەی ئەم زانینە پەیوەندی لەگەڵ ئەو بیرو باوەڕانەدا هەیە کە ژیانی ئێمە فۆرموله دەکەن. بەواتایەکی دی میتافیزیکـا ڕەهەنـدێکی ئـایینیی هەیـە، لێرەشـدا وشـەی ((ئـایینی)) بـەفراوانترین مانـانی بەکاریـدەهێنین، واتـە لـەو کەسـانەدا قەتیس نەکرێ کە دواجار بەمیتافیزیکایەکی خودایی دەگەن. ف. هـ. برادلی دەڵێت:

((مـن لـەو بڕوایـەدام کـە هەریـەکێك لـە ئێمـە کـەم تـا زۆر سـنووری واقیعـی بـاو تێدەپەڕێنین، هەریەکەو بەشێوازێك ئـەگات بەشـتێك کـە جیهـانی بینـراو تێدەپـەڕێنێت. ئێمە بەشێوازی جیاجیا شتێکی باڵاتر ئەدۆزینەوە، شتێك کە لەیـەك کاتـدا پـشتیوانیمان دەکات و ئازاریشمان ئەدات، پاکمان دەکاتەوە و نەشئەمان تیا دەبزوێنێـت. لای هەنـدێ کەسیش تەقەلای ئەقڵ بۆ تێگەیشتنی گەردوون شێوازی سەرەکی تاقیکردنەوەی بوونی خوایە، هەڵبەت ئەو کەسەی هەستیشی بەمە نـەکردبێت ــ ئیـدی شـێوازی وەسـفکردنی چـەند جیـاوازیش بێـت ــ ناچـێتە ڕیـزی ئـەو کەسـانەوە کـە میتـا فیزیکایـان بـەلاوە گرنگە))(١٤).

بەڵام وێڕای ئەوەی کە ڕەهەندی کەسی (یان شەخسی) و بگرە ئاینیش لەو جـۆرەی زانیندا زۆرگرنگە کە پێی دەڵێن میتافیزیکا، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کـە چـیتر کـەس ناتوانێ باس لە زانین بکات، ڕاستە فەیلەسووفی بوونگـەرا دان بـەوەدا دەنێـت کـە مـرۆڤ ناتوانێ لافی ئەوە لێبدات کە ئەم زانینە مۆرکی گشتگیریی زانستیانەی بەخۆوە گرتووە، لەبەرئـــەوەی میتافیزیکـــا بـــە هەلومـــەرجی ڕەوتـــی مێژووییـــەوە و، هـــەروەها بەگۆشـەنیگایەکی کۆتـادار و بگـرە بەکەسـێتیی ئـەو لایـەنگرەی میتافیزیکـا و ڕادەی هەسـتیارێتیەوە بەسـتراوەتەوە. هـیچ ئۆنتۆلۆجیایـەك نییـە کامـڵ و تـەواو بێـت. بـەڵام دەشـێ درەوشـانەوەی ڕوانینـی ئۆنتۆلـۆجی بـەنرخترین زانـین بێـت بـۆ ئێمـە گەرچـی ناشتوانین بەشێوازێکی بابەتیانە (مەوزوعیانـە) ڕاسـتی ئەمـە بسەلمێنین، بـەڵام هێنـدە ڕاستە کە بەرەو لێکدانەوەیەکی کامڵتری بوونی ئەو کەسانەمان بەرێت کە بانگەشەی بـۆ دەکەن. من مەبەستم لەوەش نییە کە ئەو زانینە بەتەنها شتێکی ((بەسوودە بۆ ژیـان)) یان ئەوەی کە دەبێ بەشێویەکی پراگماتیانەی پەتی و حـوکمی بەسـەردا بـدرێ، بـەڵکو مەبەستم ئەوەیەکە ئەو زانینە بناغەیەکمان ئەداتێ بۆ بیناکردنی بوون ومانـا، کـە تابێـت فراوانتر دەبێت، لەگەڵ فراوانبوونی بەردەوامی ئەم بینایەشدا، خودی ئۆنتۆلۆجیاش قایم و پتەو دەبێت.

میتافیزیكا گەڕانە بەدوای دوا ڕاستیدا (یان ڕاستیەكی ڕەهـادا)، ئـاینیش دەڵێـت كـە ئەو دوا ڕاستیە خودایـە. لایـەنگرانی میتافیزیكـا هەنـدێ جـار هەوڵیانـداوە بـوونی خـودا بسەلمێنن. هەندێ جاری تریش میتافیزكایـەكیان دامەزرانـدنووە كـەدانی بـەبوونی خـودا نەناوە. هەڵبەت زۆرجاریش گوتراوە كەخودای فەیلەسـووفان جیـاوازە لـەخودای ئـایین، ئەمەش دەستەواژەیەكە كەتەواو لەگـەڵ ڕۆحـی بوونگەراییـدا دەگونجێـت، لەبەرئـەوەی كاتێك فەیلەسووفی بوونگەرا دەربارەی خوا ئەدوێت، ئەم لێدوانـەی پـشت بەبەڵگەیـەكی ئەقڵانی نابەستێت تابوونی بسەلمێنێت، بەڵكو دەرەنجـامێكی بیركردنەوەیـەتی لـەمانای بوونی مرۆیی، كاتێك پەی بەدوورترین سنوورەكانی بوون دەبـات. هەنـدێ لەفەیلەسـووفە بوونگەراكان باس لەخوا دەكەن و هەندێكی تریان باسی لێ ناكەن. بـەمجۆرە سـەرلەنوێ دەگەڕێینەوە بۆ جیاوازی نێوان بوونگەرایی ئیماندار كە نوێنەرانی بریتین لە(كیركـەگۆر و مارسیل و بوبەر و هەندێكی تر) و بوونگەرایی بێئیمان (كە سـارتەر و كـامۆ نوێنەرایـەتی دەكەن). پێشتریش وتم نابێ مۆركێكی ڕەها بدرێ بەم جیاوازییـە و ، بـەبڕوای مـن ئـەو لێدوانەی لەم بەشـەدا خـستمانە ڕوو ڕوونیكـردەوە كـە جیاكردنـەوەی دان نـان بـەبوونی خودا و نەبوونیدا لای هەندێ لەبوونگەراكانی ئەستەمە، لەبەرئەوەی بوونگەرایی خۆی لە شـێوازی چارەسـەركردنیدا بـۆ ئـەم كێـشەیە، لـەنێوان ئیمـان و گومانداییـە، بـۆ نمونـە ئیمانەكەی كیركەگۆر شل و شـێواوە و ڕیسكئامێزە، بـەڵام لەبێباوەڕیەكـەی ((كـامۆ))دا هەندێ توخمی ئیمـان دەبینینـەوە ئـەگینا ئەگـەر هـەموو شـتێك پـووچ و بێمانـا بێـت، كەواتە یاخیبوون دژ بەمامەڵەكردنی مرۆڤ وەكو شتێك، چ مانایەكی دەبێت. دەبێ مانـای خوداناسـی لـە میتافیزیكـای بوونگەراییـدا لـە سەرچـاوەكانی بەخـشش وداوەری جیانەكەینەوە كە لە قووڵاییـەكانی بـوونی مرۆڤـدا خۆیـان حەشـارداوە. ناشـبێ لـەڕووی باوەڕهێنان یا باوەڕنەهێنان بە بوونەوەرێكی باڵاوە كە لە سـەروو دونیـای هەسـتەوەیە (ئەمەش مانای خوداناسییە لـە زۆربـەی ڕێبـازە میتافیزیكییـە سـوننەتیەكاندا) بڕوانینـە جیاوازیی نێوان بوونگەرا ئیماندار و بوونگەرا بێئیمانەكان.

بەڵکو لەڕووی باوەڕیانەوە بەوەی کە ئاخۆ لێکدانەوەی بنەڕەتی بۆ بوونی مرۆیی مانایەکی هەیە یان نییە، هەروەها ئاخۆ چاودێرییەکی خودایی بۆ مرۆڤ هەیە یان نەخێر و جگە لەپووچی هێی دی نییەو لێرەدا دەتوانین ئەو بیرۆکەیەی ((ریکۆر)) بهێنینەوە یادی خۆمان کە دەڵێت دەشێ ئەم جیاوازییە گوزارت لە جیاوازیی نێوان نامۆییبوون یان ئاشنایەتی پێمان دەکات. ئەوەش جیاوازییەکە کە بۆماوەیەکی زۆر لەتیۆلۆجیادا بۆ بەجیاوازیی نێوان رێگای نەگەتیڤ ((via negatie)) و رێگای لێکچوواندن ((via eminentia)).

یاسپەرز و هایدیگەر بایەخێکی تایبەتیان بەوەدا کە لە بوونگەراییدا زەحمەتە جیاوازییەکی بنجبڕانە لەنێوان خوداناسی وخودانەناسیدا بکەین. هەروەها بوونگەرایی شێوەی لێدوانی سوننەتیانەی سەبارەت بەبوونی خودا گۆڕی.، لەبەرئەوەی ئەم دوو فەیلەسووفە خۆشیان تاڕادەیەك ئەکەونە مابەینی داننانی ڕاشکاو بەبوونی خودا و نکوولّی لێکردنیدا. چونکە نە((بالآبوون)) لای یاسپەرز و نە ((بوون))یش لای هایدیگەر مانای ((خودا)) ناگەیەنن بەمانا – سوونەتیەکەی ئەم وشەیە. بەلاّم ناشتوانین بلێین بێباوەڕن، لەبەرئەوەی هەم ((بالآبوون)) و هەم ((بوون))یش بەمانای فراوانی ئەم دوو وشەیە خەسلّەتی خودایی لەخۆدەگرن. ئەمانە ئەو جیاوازییەمان دەهێننەوە یاد کەمایستەر ئیکهارت لەنێوان خودا deitas و ((پەرستراو)) dues دا کردوویەتی. یان ((ئەو خودایەی کە لە سەروو پەرستنەوەیە)) و پۆڵ تیلیش لێی دواوە. لەبەرئەوە شتێکی سەیر نییە هایدیگەر ئەوە رەتبکاتەوە کە ئاخۆ باوەڕی بەخودا هەیە یان نا. لەڕاستیدا وەختێ بوونگەرایی دەگۆڕێ بۆ ئۆنتۆلۆجیا، کۆمەڵێك توانستی نوێ بۆ بیرۆکەی خودا فەراهەم دەکات، کە دەشێ لە چەمکی سوننەتیی خودا پەرەسەندووترین، بەلاّم فەلسەفەی بوونگەراییش لەهەر فەلسفەیەکی تر زیاتر ناتوانێ تەمومژی دونیا ڕوونبکاتەوە.

٤.چارەنووسی تاكەكەس

ئەگەر گەڕان بەدوای دوا ڕاستیدا و لێدوانی بەردەوام لەسەر سروشتی خودا یەكێك بێت لە گەورەترین كێشەكانی میتافیزیكا، ئەوا كێشەیەكی دیكەش هەیە كە ئەویش كێشەی خولیای زانینی دوا چارەنووسی تاكەكەس و هیواو ڕامانەكانێتی سەبارەت بەنەمربوون.

عادەتەن وا سەیری ئەم دوو كێشەیەش دەكرێ كە تەواو پێكەوە پەیوەستن، چونكە وەڵامدانەوەی ئەرێ بەیەكێكیان وەڵامدانەوەی ئەرێ بە كێشەكەی تریش لەخۆدەگرێت.

بەڵام ئەم حاڵەتە بەردەوام وانەبووە، پێدەچێ بایەخی بوونگەرایانەی ئەم دوو كێشەیەش لەیەكێكەوە بۆ یەكێكەی تر بگۆڕێت. كەسانێك هەبوون كە بەخودا مەست بوون و خودا لایان هەموو شتێك بووە و گوێیان بەچارەنووسی تاكەكەس نەداوە، چونكە ئەمانە ویستوویانە تاكەكەس لە خودادا فانی بێت گەر ئەو فەنابوونەی بە شێوازێك لەشێوازەكانی بوونی دەوڵەمەند بكات. كەسانێكی تریش هەبوون نكۆڵییان لەبوونی خودا كردووە، كەچی باوەڕی تەواویان بە نەمریی ڕۆح هەبووە پاش مەرگ ((هەر بۆ نموونەش فەیلەسووفی ئینگلیز ماكتاگارت)).

لەوانەیە مرۆڤ وابزانێت كە بوونگەراكان زۆر خۆیان بە كێشەی دواچارەنووسی تاكەكەسەوە خەریك كردبێت، مادامەكی جەخت لەسەر دانسقەیی تاكەكەس و بێهاوتایی دەكەنەوە، بەڵام ئەمە ڕاست نییە. ڕاستە هەندێكیان باوەڕیان بەجۆرێك لەنەمری هەیە، هەروەكو كیركەگۆر. ئەو بڕوای وایە كە مرۆڤ ئاوێتەیەكە لە زەمانمەندی و ئەزەلیەت. هەروەها ((بێردیاییڤ)) نكوڵی لە نەمری میتافیزكی یان سروشتی دەكات، بەڵام باوەڕی بەوەوە هەیە كە دەكرێ بگەینە جۆرێك لە بوونی مرۆیی كەبتوانێت ((بەسەرمەرگدا زاڵبێت)). بەڵام نزیكترین هەڵوێست لە نموونەی بوونگەراییەوە ئەو هەڵوێستەیە كە مەرگ وەكو دوا سنوور سەیردەكات. پێشتر بینیمان كە چەمكی مەرگ

چ ڕۆڵێکی گرنگی لە هـزری کەسـانێکی وەکـو ((هایدیگـەر)) و ((سـارتەر)) و ((کـامۆ))دا بینیوە.

بەلای ئەوانەوە بەر لـە هـەموو شـتێك مـەرگ کۆتـابوونی مـرۆڤ پێکـدێنێت. زاڵبـوونی بیرۆکەی مەرگ بەسەر بیرکردنەوەیاندا بووەتە مایەی نەغمەیەکی خـەمناك لـە فەلـسەفە کانیانـدا ، بـەڵام تەنانـەت ئـەمانیش لـەناو جەرگـەی زەمانمەندیـدا و لـەڕەوتی هـەوڵ و تەقەلایاندا بۆ یتێپەڕاندنی بەدوایەکدا هاتنی فانیانەی بوونی مرۆییدا، بەدوای جۆرێك لـە ((ژیانی ئەزەلی))دا دەگەڕێن.

بەبڕوای من دوو سـەرنج هـەن کـە لـە فەلـسەفەی بوونگەراییـەوە سەرچـاوە دەگـرن وکاریگەرییان لەسەر کێشەی دواچارەنووسی تاکەکەس هەیە. ئـەم دوو سـەرنجە بـەهیچ شـێوەیەك لـە ((بەڵگـەکان))ی نـەمری ناچـن، بـەمانا سـوننەتیەکەی، بـەڵکو بەوپـەڕی سادەییەوە بریتین لە دوو ڕێنیشاندەر کە ناچـارمان ناکـەن قبووڵیـان بکـەین. بـەڵام مـن لەوبڕوایەدام کە دوو سەرنجی گرنگن و ئومێدێکمان ئەدەنێ بەوەی کە ئـەو تاکەکەسـەی کەسی تر جێی ناگرێتەوە،چارەنووسی فەنابوونی تەواوەتی نییە.

سەرنجی یەکەم: پەیوەستە بە سەرابوونی بوونی مرۆڤەوە. ژیـان لای مـرۆڤ بـریتی نیە لە ژیانێکی بایۆلۆجی یان چـەندێتی (کمـی) و بـەس، بـەڵکو ئەچێتە ژێـر کاریگـەری کۆمەڵێك گۆڕانکاریی چـۆنێتیانەوە کـە لەگەڵیـدا خولیایـەك هەیـە بـۆ ڕزگـاربوون لـەوەی فانییە و درێژەدان بە ((چرکە سـات))ی سەرشـار. لانـی کـەم لای هەنـدێك فەیلەسـووف هەستێکی قووڵ هەیە بەوەی کە ژیان بەسەربردن بەمجۆرە چارەنووسی فەنابوون نییـە. بەتایبەتی ئۆنامۆنۆ ((گوزارتێکی کلاسیکانەی لەم شەوقە پڕ تامەزۆرییـە بـۆ ئەزەلیـەت کردووە)). هەستکردن بەفەنابوونی ئەم جیهانە گـڕی عیـشق لەناخمانـدا دادەگیرسـێنێت و، هەر بەتـەنها عیشقیش لەتوانایدایە بەسەر ئەم فەنابوونەدا زاڵبێت و سەرلەنوێ ژیانمان سەر شـار بکـات و ئەبەدیـەتی پـێ ببەخـشێت.. کـاتێکیش عیـشق لەگـەڵ چارەنووسـدا دەرگـیر دەبێـت، هەسـتێکی وامـان لادەوروژێنێـت کـە ئـەم جیهانـە ڕووکەشـە فانییـە و

ڕوخساری جیهانێکی ترمان پیشاندەدات کەتیایدا چارەنووس بێدەسەڵاتە و ئازادی فەرمانڕوایە (١٥).

بەمجۆرە ئەم شەوقە پڕتامەزرۆییەی دڵ زاڵە ، ئیدی ((پاساوەکانی ئەقڵ)) هەرچییەك بن. ئەوەتانێ ئۆنامۆنۆ دەڵێت: لێگەڕێن بالانی کەم شایستەی نەمری بین. ئێمە کە چارەنووسمان هەرنەمانە، ئەمە واتە مەحکومکردنی گەردوون خۆی : ((ئێمە کە هەرنەمان (عەدەم) چاوەڕێمان دەکات ، دەبا کارێك بکەین پیشانی بدات کە ئەم قەدەرە قەدەرێکی ستەمکارە))(١٦).

بەڵام سەرنجی دووەم سەرنجێکی شیکارییە پتر لەوەی سۆزداری بێت و پشت بەو ڕایە دەبەستێت کەشیکردنەوەی بوونگەرایی ماهیەتێکی بەجۆش و خرۆشی وەها لە مرۆڤدا دەدۆزێتەوە کە لەناو سنووری ژیانە دونیاییەکەیدا نایەتەدی و ئاماژە بۆئەوە دەکات کە دەشێ دوای مردنی بێتە دی. گەرچی خوداناسی ئەڵمانی ((ڤ. پانینبێرگ)) بەبوونگەرا ناژمێردرێ، بەڵام ئەو شیکردنەوەیەکی فینۆمینۆلۆجی بۆ مانای هیوا لەبوونی مرۆییدا دەکات تا پشتیوانی لەوە بکات کە پێیدەڵێن ((قیامەت — زیندووبوونەوە)) نەك نەمری. لەمبارەیەشەوە دەڵێت: ((فینۆمینۆلۆجیای هیوا ئاماژە بۆئەوە دەکات کە بوونی مرۆیی هۆشیار هیوا بە ژیانی پاش مەرگ دەخوازێت)).

لەسەرێکەوە ((پانینبێرگ)) پشت بە هۆشیاریی مرۆڤ بە مەرگ دەبەستێت، ئەمەش لەبەرئەوەی هۆشیاری بە مەرگ وەکو سنوورێك لەهەمانکاتدا بریتیە لە توانای وێناکردنی شتێك کە ئەم سنوورە تێدەپەڕێنێت.

هەرچۆن لەسەرێکی ترەوە پشت بە کرانەوەی مرۆڤ و تێپەڕاندنی خودی خۆی دەبەستێت، ئەو خودەی کە هانی ئەدات بەردەوام حاڵەتە هەنووکەییەکانی خۆی تێپەڕێنێت. بەمجۆرە بۆمان دەردەکەوێ کە شێوازی لە بەڵگە هێنانەوەدا لە دوو توخمی سەرەکیی فەیلەسووفەبوونگەراکانەوە وەرگیراوە.(١٧).

دەشێ مرۆڤ وا وەڵامی ئۆنامۆنۆ بداتەوە کە گەردوون ستەمکارە، هەورەها وەهاش وەڵامی پانینبێرگ بداتەوە کەماهیەتی مرۆڤ وەدی نایەت و دوچاری شکست دێ، ئەمەش ڕێی تێدەچێت. لەوانەشە سەرشاربوونی ژیان و دیاردەی هیواش دوو ڕێپیشاندەری وەهمی دواچارەنووسی مرۆڤ بن. بەڵام شتێکی ئاشکرایە کە کێشەی چارەنووسی تاکەکەس لە کێشەی دوا ڕاستی جیانابێتەوە. خۆ ئەگەر ئەم دونیایەش دونیایەکی پووچ و بێ خودایە، ئەوا هیچ چارەنووسێك بۆ تاکەکەس نییە، خۆ ئەگەر دونیاش بریتی یە لە ڕەوتێکی مانادار کە تیایدا خودا یان باڵابوون کۆمەڵێك ئیمکانی داهێنەرانە لە ناو بوونەوەرە کۆتادارەکاندا وەدی دەهێنێت، ئەوکات ئەقڵ ئەیبڕێت کە هیوامان بەهەر شتێکی بەهادار هەبێت کە بەمجۆرە بەدی بێت ودواجاریش لەناو نەچێت.

بەشی چواردەیەم

کاریگەریی فەلسەفەی بوونگەرایی لەسەر بوارەکانی هونەرو زانست

١.فەلسەفەو کەلتوور

٢.بوونگەرایی‌و دەروونناسی‌و دەروونپزیشکی

٣.بوونگەرایی‌و پەروەردە

٤.بوونگەرایی‌و ئەدەب

٥.بوونگەرایی‌و هونەرە بینراوەکان

٦.بوونگەرایی‌و ئاکار

٧.بوونگەرایی‌و خوداناسی

١.فەلسەفەو کەلتوور

پەیوەندیی فەلسەفە چییە بەو کەلتوورەوەی کە تیایدا نەشو نما دەکات؟ ئەمە پرسیارێکە وەڵامدانەوەی ئاسان نییە. ئەمڕۆش کفتوگۆیەکی تازە سەبارەت بە بەرپرسیارێتیی کۆمەڵایەتیی فەیلەسووف لە ئارادایە، ئەوەندەی پەیوەندیی بە بوونگەرابییەوە هەبێت، وەکو دەردەکەوێت پەیوەندییەکی ئاڵوگۆڕی لەگەڵ کەلتووری باودا هەیە. لە سەرێکەوە، بوونگەرایی بەشێوەیەکی ئەقڵانیی راشکاو گوزارشتە لەو تەوژمانەی کە لەقووڵایی کەلتووری هاوچەرخدانو ئەو چاوپیاخشانە مێژووییەی کە لە سەرەتاکانی ئەم کتێبەشدا ئەنجاممان دا بەڵگەی ئەمە قسەیەمانە.

لەسەرێکی تریشەوە، بوونگەرایی ئەرکێکی پێشبینانەی هەیەو رەخنە لە جیهانی هاوچەرخ دەگرێتو، بەتایبەتیش رەخنە لە هەموو ئەو شتانە دەگرێت کە پێدەچێت هەڕەشە لە ئیمکانی بوونێکی مرۆیی رەسەن بکەن.

هەڵبەت ئەم قسەیەش داننانە بە دوو فاقێتیی ئاقاری کەلتووری هاوچەرخدا، کە کۆمەڵێك ئاراستەی دژ بەیەك لە خۆدەگرێتو، یەکەیەك پێکناهێنێت.

دەکرێت لەو ڕووەشەوە بڕیار لەسەر گرنگیی فەلسەفەی بوونگەرایی بدەین (هەروەها هەر فەلسەفەیەکی تر) کە تا چەند توانیویەتی چێوەی ئەو بازنە تەسکانە بکشێنێت کە فەیلەسووفە پسپۆڕەکان خۆیانی تیا قەتیس دەکەن، بە مەبەستی کاریگەرییەکی کەلتوورییانەی فراوانتر، ئەمەش یان بەگوزارشتکردن لەرۆحی کەلتوورەکەو یاخود بە رەخنەلێگرتنی، گەر ئەمە بکەین بەپێوەر، دەبێت دان بە گرنگیی بوونگەراییدا بنێین، چونکە کاریگەرییەکی زۆر زەقی لەسەر بوارەکانی مەعریفەو گەلێ جۆری هونەر هەیە. بێگومان ئەمەش مانای وانییە کە دەروونناس یان رۆمانننوس لە فەلسەفەی بوونگەراییان کۆڵیوەوەتەوە ئینجا هاتوون بە هوشیاریەوە لە کارەکانیاندا پراکتیکیان کردووە. (گەرچی لە زۆر حاڵەتدا ئەمەش کراوە) چونکە "بوونگەرایی"ی رۆماننووس یان پەروەردەکار لە هەندێك حاڵەتدا لەدەرەوەی لێکۆڵینەوەی فەلسەفەدا سەریهەڵداوەو، دەربڕینێکی هاوتەریب بووە لەهەمان ئەو هەڵوێستانەی کە لەسەردەمی نوێدا بەدەرکەوتوون.

لەم بەشەدا بەگرنگترین ئەو بوارانە ئاشنا دەبین کە کاریگەریی بوونگەراییان لەسەر هەبووە، کە بریتین لە دەروونناسی گشتی (هەروەها دەروونپزیشکی)و پەروەردەو ئەدەبو، هونەرە بینراوەکانو ئاکارو خوداناسی (تیۆلۆجیا). بێگومان مرۆڤ ئەتوانێت قسە لەسەر بواری تریش بکات، بەڵام لەوانەیە رەنگدانەوەکە لەم بوارانەدا روونتربن. بەشێوەیەکی تایبەتی بیروبۆچوونی بوونگەرایانە چووە ناو بوارەکانی دەروونناسیو ئەدەبو خوداناسییەوەو، کاریگەرییەکانی لەسەر ئەم بوارانە بووە بابەتی گەلێ نووسین.

من لێرەدا هەر ئەوەندە ئەتوانم قسە لەسەر بوارە جیاوازەکان بکەم، بەڵام ئاماژە بۆ کۆمەڵێك نووسەریش ئەکەم کە خوێنەر دەتوانێت لە کارەکانیاندا لێدوانی فراوانتر ببینێتەوە، لیستی سەرچاوەکانی کۆتایی ئەم کتێبەش ناوی کۆمەڵێك نووسراوی تیایە کە بە بابەتەکانی ئەم بەشەوە پەیوەستن.

٢.بوونگەرایی‌و دەروونناسی‌و دەروونپزیشکی

لە گرنگترین کاریگەرییەکانی بوونگەرایی لەسەر لقەکانی تری مەعریفە، کاریگەرییەتی لەسەر دەروونناسیی گشتی‌و بەکاربردنی لە دەروونپزیشکیداو، بەمجۆرە قوتابخانەیەکی نویّ لە دەروونپزیشکیی بوونگەرا دامەزرا.

پێشتر باسی ئەوەمان کرد کە شیکردنەوەی بوونگەرایانە کە پەیڕەوی لەمیتۆدی فینۆمینۆلۆجی کردووە، لە دەروونناسی جیاوازە، هەڵبەتە مەبەستمان لە دەروونناسیی ئەزموونی بووە کە تەقەلای داوە دەروونناسی بکاتە زانستێکی سروشتی. بەڵام هەندێك لە دەروونناسان ئێستا لەو بڕوایەدان کە هەوڵدان بۆ ئەوەی دەروونناسی هاوشانی میتۆدەکانی زانستە سروشتیەکان بێت، هەوڵدانێکی هەڵەبووە، یان لانی کەم سوودێکی زۆر کەمی هەبووە. لەمەش زیاتر، هەندێك لە دەروونناسان بڕوایان وایە کە بوونگەرایی شێوازێك بۆ تێگەیشتن لە سروشتی خودو کەسێتی لە هەردوو حاڵەتی ساغی‌و نەخۆشیدا دەخاتە ڕوو، کە لە شێوازە کۆنەکان باشترە، تەنانەت لە شێوازی فرۆیدیش.

ئێمەش لەم بەشەدا بایەخ بەم زانایانەی دەروونپزیشکیی بوونگەرایانە ئەدەین.

دەتوانین بە ئاماژە کردن بۆ ئەوە دەستپێبکەین کە هەندێك لە فەیلەسووفە بوونگەراکان خۆیان بایەخێکی زۆریان بەدەروونناسیی گشتی‌و دەروونپزیشکی داوە.

ئەوە بوو پێشتر باسی ئەوەمان کرد کە کارل یاسپەرز سەرەتای ژیانی خۆی وەکو دەروونپزیشکێك دەستپێکردو یەکەم کتێبی سەرەکیی "دەروونناسیی گشتیی نەخۆشی" بوو. لەم کتێبەیدا دەڵێت کە بوونی مرۆیی بە بابەت ناکریّ‌و ناگۆڕیّ بۆ پێدراوی زانستی، بەڵکو ئەوەی پێویستە لە سەرمان لەم بوونەدا لێیبکۆڵینەوە "شێوەی ناوەوەی ڕەفتارو، تێگەیشتنی خودو، هەڵبژاردنی خودو، خۆ تەرخانکردنە". هەروەها جان پۆڵ سارتەریش بایەخێکی زۆری بە دەروونناسی داوەو، لەم بوارەدا لێکۆڵینەوەی باشی نووسیوە.

لە کتێبەکەیدا "بوون‌و نەبوون" "هێڵە سەرەکیەکانی دەروونشیکارییەکی بوونگەرایانە" بڕوای وایە کە ئارەزوو بۆ بوون کە لە هەژاریی "بوون بۆ خۆی"یەوە

سەرچاوە دەگرێت، لە لیبیدۆ گرنگترە کە شیکردنەوەکەی فرۆید جەختی لەسەر دەکات .

جگە لەم فەیلەسووفانە هەندێ زانا هەن کە لەژێر کاریگەریی فەلسەفەی بوونگەراییدا بایەخی سەرەکییان بە دەروونناسیو دەروونپزیشکی داوەو لە گرنگترین نوێنەرانی ئەم قوتابخانە فیکرییەش، هەردوو دەروونپزیشکی سویسری: لۆدڤیگ بنز ڤانگەر کە لە ١٨٨١ دا لە دایکبووە، هەروەها مێدارد بۆس کە لەساڵی ١٩٠٣ دا هاتۆتە دونیاوە. لە ویلایەتە یەکگرتووەکانیش رۆڵڵۆ مای ١٩٠٩ هەڵوێستێکی هاوچەشنی گرتۆتە بەر. هەروەها لە بەریتانیاش ر.د. لینگ (١٩٢٧).

وێڕای ئەوەی هەریەك لە بنزڤانگەرو بۆس زۆر بە "فرۆید"ەوە پەیوەستن‌و، تەواوی لایەنگرانی ئەم قوتابخانەیە بە رێزەوە باسی "فرۆید" دەکەن، بەڵام لە هەمانکاتدا رەخنەیان لەو جۆرەی خود یان کەسێتی یەکگرتووە کە فرۆید لێکۆڵیوەتەوەو ئەمان بڕوایان وایە کە دەرونشیکاری لای فرۆید کەوتە هەمان هەڵەی دەروونناسیی ئەزموونیی سوننەتییەوە کاتێك هەوڵیدا مرۆڤ لەسەر ئاستی هەندێك زاراوەی میکانیکی وێنا بکات، نەك لەسەر ئاستی کەسێتی. بۆ نموونە بە بۆچوونی "بۆس"فرۆید وەها سەیری بوونی مرۆڤی کردووە وەك ئەوەی دەزگایەکی سایکۆلۆجی بێت کە لە تیلیسکۆب دەچێتو دەپرسێت: "دەزگایەکی سایکۆلۆجی کە لە تیلیسکۆب دەچێت، یان دەزگایەکی لیبیدۆیی خۆڕێکخەر، چۆن دەتوانێ دەرك بەشتێك بکات، یان لە ماناکەی بگات، یان کەسێکی خۆشبوێت، یان رقی لێبێت؟" .

بنزڤانگەر باسی وتووێژێك دەکات کە لەنێوان خۆیو فرۆیددا روویداوەو دەڵێت کە پێویستە دەروونشیکار وەکو یەك دان بە رۆحو بە غەریزەدا بنێت، بەڵام فرۆید وەڵامێکی

(*) لیبیدۆ **Libido** ناوێکە لەوشەی **Libet**ی لاتینییەوە وەرگیراوە کە بەمانای حەزی لەشت کرد دێو بەئارەزووی هەستی یان سێکسی دەگوترێو فرۆید، بۆ غەریزەی سێکسو وزەی دەروونی ویژدانی بەکاریهێناوە.

داوەتەوە کە سەری لێ سووڕماوە، کە وتوویەتی: "ڕەگەزی مرۆیی بەردەوام زانیویەتی کە ڕۆحی هەیە، لەسەر من پێویستە روونیبکەمەوە کە غەریزەش هەیەو دەبێت مرۆڤ لە خاڵێکەوە دەستپێبکاتو، زۆر بە هێواشی بەرەو پێشەوە هەنگاو بنێت".

بنزڤانگەریش دەپرسێت کە ئاخۆ دەکرێت لەڕێی "فراوانکردنی" ئەو چوارچێوە فرۆیدییەوە بەرەو پێشەوە هەنگاو بنێین، بەجۆرێك کە ڕۆح شانبەشانی غەریزەکان بڕوات. پاشان لەسەری دەڕواتو رەخنە لەو "کاریگەرییە شووم"ە دەگرێت کە لە نموونەی فرۆیدییەوە سەریهەڵداوە، واتە نەمانی کەسێتیی مرۆڤ. لە ئێستادا ئەم نەمانی کەسێتییەی مرۆڤ بەڕادەیەك گەورە بووە کە چیتر دەروونپزیشکی (لە دەروونشیکار زیاتریش) ناتوانێت بەئاسانی بڵێت "من" (یان تۆ یان ئەو) ئەمەویٚ و حەز ئەکەم .... هتد، کە ئەمانە کۆمەڵێك دەستەواژەی هاوتای واقعین ... بەڵکو بنەما تیۆرییەکانی ناچاری دەکەن بڵێت "منەکەی من" — myego — (یان منی تۆو منی ئەو) حەز لەو شتە دەکات .

بەڵام ڕ.د. لینگ کە لە بنەڕەتدا لێکۆڵینەوەکانی لەسەر "شیزۆفرینیا"یە، دوو خەوشی سەرەکیی لەو زەمانە سوونەتییە (هەروەها چەمکانە)ی بۆ وەسفی دەروون نەخۆشەکان بەکاردێنن، دۆزیوەتەوە. یەکەمیان ئەوەیە کە ئەو زاراوانە نەخۆشەکان پارچە پارچە دەکەن، بەڕادەیەك کە زۆر زەحمەت ئەبێت دەروونپزیشك ئەو خودە بەکامڵی بەدەستبهێنێتەوە، کە ئەمەش مەبەستی ئەو بوو. ئێمە "لەبری پەیوەندیی ئەسڵیی" نێوان "من"و "تۆ"، دەچین مرۆڤەکە بەتەنیا دادەبڕینو هەندێك زاراوەی بەسەردا ئەسەپێنین کە گوزارشت لە لایەنە جیاوازەکانی دەکات، وەکو "من" و "منی باڵا"و "ئەو" Id .

خەوشی دووەمیش ئەوەیە کە ئەم زمانە لەسەر گریمانەیەك بەندە، ئەویش ئەوەیە کە هەر دەبێت نەخۆش وا وەسفبکرێت کە "میکانیزم"ێکە. لە ڕاستیشدا زۆربەی ئەو نەخۆشانەی دەچوونە لای لینگ (ئەوانەی شیزۆ فرینیایان هەبوو) خۆیان بەدەزگاو ئامێرو ڕۆبۆتو شتی لەو جۆرە دەهاتە بەرچاو. کێشەی دەروونپزیشکەکەش ئەوەبوو وایان لێ

بکاتــەوە هەســتبکەن بــەوەی کەســانێکی راســتەقینەن. لیــنگ دەڵێــت ئــەو کەســانەی وا هەســتدەکەن بەشــێکن لــە ئامێرێــك "وەکــو شــێتی راســتەقینە ســەیر دەکــرێن" بــەڵام دەشپرســێت "کەواتــە ئــەی بــۆ ئــەو تیۆرەیــە بــە شــێت لــە قەڵــەم نــەدەین کــە دەیــەوێت کەسەکان بکات بەئامێرو گیانەوەر؟" .

کەواتە ئامانجی ئــەم دەروونپزیــشکانە دامەزرانــدنی "زانستێکی رەســەنی کەســەکانە" (لیــنگ) یــان "دەروونناســییەکی راســتەقینەیە" (بنزڤانگــەر)، وێــرای ئــەو جیاوازییــەی لــە نێوانیاندا هەیە، بنز ڤانگەرو بۆس شیکردنەوەی بوونگەرایانەی هایدیگەر بە بناغەی پتــەوی دامەزراندنی زانستێك بۆ کەسەکان دەژمێرن. بۆس دەڵێت "گرنگیی گەورەی شــیکردنەوەی بوونــەوەری مرۆیــی بــەو مانایــەی لــە ئۆنتۆلۆجیــای بنەڕەتیــدا لای مــارتن هایدیگــەر بەکارهاتووە، لەوەدایــە کــە یارمــەتیمان ئــەدات بەســەر خەوشــە ســەرەکیەکانی وێناکردنــە ئەنترۆپۆلۆجیەکانماندا زاڵبین لە بیرکردنەوەی سایکۆلۆجیماندا، ئەمانەش کۆمەڵێك خــەوش بوون کە وایان لێکردووین تا ئێستا بەناو تاریکییەکی ئەنگوستەچاودا برۆین" . بەڵام رۆڵــۆ مای لەژێر کاریگەریی کارەکــانی تیۆلۆجیــستی فەیلەســووف" پــۆڵ تــیلش **Poul Tillich**" ە کە لە کتێبەکەیدا " ئازایــەتیو بــوون **The Courage to Be**" ئەگاتــە ئــەو ســنوورەکەی کــە تیایدا دەروونــشیکاریو بوونگــەراییو خوداناســی یێکدەگــەن. هــەروەها لینگــیش ســوودی لەگــەڵ فەیلەســووف وەرگــرت، لەوانــە هایدیگــەرو کیرکــەگۆرو میرلۆپــۆنتیو ســارتەرو ماکمۆری. بیرۆکەکەی ئەو سەبارەت بــە "نادڵنیــایی ئۆنتۆلــۆجی" ئاوێتــەکردنی بۆچــوونی چەند فەیلەسووفێکەو ئامرازێکە بۆ پێکەوەگرێدانی ئەو شیکردنەوانەی بوونی ژیــانی رۆژانــە کە لە بەشەکانی پێشوودا لێیــدواوین، هــەر لــەو حاڵەتــە نامۆیانــەی لای کەســانێکی وەکــو: هامانو کیرکەگۆرو کافکا هەبوون، تا شڵەژانی نەخۆشیانەی "خودی کەرتبوو".

ئەم برگانە، وێڕای کورتییان، ئەو کاریگەرییــە بــە پیتــە رووندەکەنــەوە کــە بوونگــەرایی لەسەر دەروونناسیو دەروونپزیــشکی هــەیبووەو وا لــەمرۆڤ دەکــات لــەم رووەوە چــاوەڕێی پەرەسەندنی زیاتربێت. بێگومان لەم رێیەدا مەترسیش هەیە. بۆ نموونە رۆڵۆ مای ئامــاژەی

بـــۆ هەنـــدێكیان كـــردووەو بەتایبـــەتیش "ئـــەو مـــەیلی دژایەتیكردنـــەی لای هەنـــدێك دەروونپزیـشكی بوونگـەرا هەیـە دژ بـە زانـست" . مەعریفـە تاقـە ڕێیـەكی نییـەو هـەموو تیۆرەیەكی تازەش مەترسیی شێواندنو زێدەڕۆیی لە بەردەمدایە.

بـەڵام هـەموو زانستێك دەبێـت تایبەتمەندییـەكانی ئـەو بابەتانـەی خـۆی بناسـێت كـە لێیدەكۆڵێتەوە. دەروونناسانی بوونگەراش لە پێنـاوی چارەسـەركردنی ئـاڵۆزترین كێشەدا تێدەكۆشن: واتە مەعریفەی زانستیانە بەخەڵك.

٣.بوونگەرایی‌و پەروەردە

مەودایـەكی كـورت لـەنێوان كاریگـەریی بوونگـەرایی لەسـەر دەروونناسـی‌و كاریگـەریی لەسەر بواری پەروەردە كردن هەیە. شتێكی سەیر نییە كە بوونگەرایی لە بـواری پرۆسـەی پەروەردەكرنـدا ئـەنجام بەدەسـتەوە بـدات، لەبەرئـەوەی وشـەی پـەروەردە دەكـات to educate (لـە لاتینیـدا educare) بـەمانای خـستنەڕووە، واتـە پـەروەردە كـردن بـەمانا فراوانەكەی كاركردنە لە پێناوی خستنەڕووی تواناكانی تاكەكـەس. وشـەی "بـوونی مرۆیـی Ex-Sistence)یش واتە خستنەڕووی تواناكانی مرۆڤ. كەواتە پەروەردەكردن واتـە لێگـەڕێن مرۆڤ "هەبێت"، واتە لەحاڵـەتی هەنووكـەیی خـۆی دەربـچێتو بـەرەو بـواری بوونگەرایانـە تێیپەڕێنێت، واتە ببێتە كەسێكی تاك.

لەڕاستیدا بایەخدان بـەوەی كـە لێگـەڕێن تاكەكـەس خـۆی بێـت شـتێكی تـازە نییـە، پێشتر سەرنجماندا چۆن تێـڕوانینی میتـۆدی مامـانی لای سـوكرات بـۆ پـەروەردە، هەنـدێ خەسـڵەتی بوونگەرایانـەی بـەخۆوە گرتـووە، هـەروەها لەسـەردەمی تازەشـدا فەلـسەفەی پـەروەردەیی وا هەیـە كـە دژ بـە ئاقـاری دەسـەڵاتخوازیانەیەو هەڵوێـستی "لێبـوردەیی" گرتۆتەبەرو دەیەوێت خوێندكار خودی خۆی بێت.

بەڵام زەحمەتە بڵێین ئەم بۆچوونە بۆچـوونێکی بوونگەرایانـە بـووە، بـەڵکو بۆچـوونێك بووە لەمابـەینی ئاقـاری نائـەقڵانی لای رۆدۆڵـف شـتاینەرو ئاقـاری سروشـتگەرا لای جـۆن دیوی.

بەڵام بوونگـەرایی نموونەیـەکی نـوێو زاراوەی نـوی بـۆ پـەرەپێـدان بـەتایپێکی مرۆیـی فەلسەفەی پەروەردە ئەخاتەڕوو.

هەرچۆن پێدەچێ ئەم هەلومەرجی ئەم سەردەمەشمان پێویستی بەمجۆرە فەلسەفەیە بێـت، ئێمـە بەئاشـکرا دەبیـنین کـە چـۆن خوێنـدکار لـە زانکـۆ گـەورەکانو خوێندنگـە گـشتیەکانی کۆمەڵگایـەکی جەماوەریـدا، هەسـت بـە ونبـوونو نـامۆبوون دەکـات، یـان دەکەوێتە ژێر گوشاری وەهاوە کە رێـی پێنـادات خـودی خـۆی بێـت. ئەمـەش یەکێکـە لـە هۆکارەکانی تووڕەبوونی خوێندکاران. لێرەوە بوونی فەلسەفەیەکی پەروەدەریی وەهـا کـە حسابێکی زیاتر بۆ تاکەکەس بکات پێویستە (بەبڕوای مـن ئـەو فەلـسەفەی پەروەردەیـەی کە لەژێر کاریگەریی بوونگەراییدا ئەم کـارە ئەنجامـدەدات). ئـەم تێڕوانینـەش ئـەو ئاقـارە راستدەکاتەوە کـە زێـدەرۆیی دەکـات لـەو "بـە یەکسانکردن **Egalitarianism**" ەی کـە لـە بەرنامەی پەروەدەیی نوێدا هەیەو دەبێتە هۆی دابەزینی ئاستی بەرهەمهێنان. چـونکە ئـەم تێڕوانینە بواری فراوانتر بۆ پەرەدان بـە تواناکـانی تاکەکەسـی بەهرەمەنـد دەڕەخـسێنێت، ئەو کەسانەی کە کۆمەڵگای تەکنۆلۆجی پێویستی پێیان دەبێت.

ئەوەندەی بـزانم هێـشتا تیـۆرەی بوونگـەرایی لـە پـەروەردەدا شـێوەی تـەواوی خـۆی وەرنەگرتووە، بەڵام کۆمەڵێك بیروڕای گرنگ هەن لەم بوارەدا دەردەکەون، هـەر بـۆ نموونـە دەتـوانین نـاوی کارەکـانی دوایـن هۆبنـەر **Dwayne Huebner** بهێـنین کـە لـە کـۆلیجی مامۆستایانی نیویۆرك مامۆستایە. لەوتارێکیدا بەناوی "میتـۆد" بـەو پێیـەی بایەخدانـە بـە زەمانمەنـدیی مـرۆڤ" وا سـەیری خوێنـدکار دەکـات کـە بوونەوەرێکـە "دەتـوانێ خـۆی تێپەڕێنێت وەکو ئەوەی کە هەیە تا ببێت بـەوەی کـە هێـشتا نـەبووە". کەواتـە پێویـستە پرۆگرامـی خوێنـدن لـەم روانگـەی تێپەڕاندنـە زەمانیـەوە بـۆ خـود دابنرێـت، لـە کاتێکـدا

مامۆستا وادەزانێت ئەوە ئەوە یارمەتی خوێندکار ئەدات خۆی تێپەڕێنێت. "هۆبنەر" لەوتارێکی تریدا "زمان‌و وانەوتنەوە: چەند تێڕامانێك لە فێرکردن لەبەر رۆشنایی نووسینەکانی هایدیگەردا بۆ زمان" بە شێوەیەکی وردتر بیروبۆچوونەکانی خۆی ڕووندەکاتەوە. لەم وتارەدا وا سەیری فێرکردن دەکات کە جۆرێکە لە "بوون لەگەڵ"، کە جۆرێکی ئیجابییە لەمەشغوڵبوون بەویترەوە، تیایدا مرۆڤ لەبەردەم ئەویتردا بازدەدات تا ئیمکانەکانی بۆ ئاشکرا بکات، بەڵام بۆ شوێنێکی دی باز نادات لەبەرئەوەی ئەمە واتە بێبەشکردنی ئەو لەئیمکانەکانی، ئەم بوون –لەگەڵ– ئەویترەش پێویستی بە بەکارهێنانێکی رەسەنی زمانە.

ئەم سەرنجانە ئاماژە بۆ هەندێ ئیمکان دەکەن کە دەکرێ لەپراکتیکردنی شیکردنەوەی بوونگەرایانەدا بەسەر پەروەردەدا بێنەدی.

٤.بوونگەرایی‌و ئەدەب

ناونیشانی ئەم بەشە بوارێکی زۆر فراوانمان پیشاندەدات کە ئێمە بەتەنها دەتوانین چاوێکی خێرای پیا بخشێنین، لە بەرئەوەی فەلسەفەی بوونگەرایی بە جەختکردنەوەی لەسەر شتە بابەتی‌و زیندووەکان، رەنگە بتوانێ بەشێوەیەکی باشتر لە شانۆنامەو رۆماندا گوزارشت لەخۆی بکات، کە رەنگە گوزارشتێکی بەهێزتریش بێت لەتوێژینەوە فەلسەفیەکان. هەندێ لە پێشڕەوانی ئەم قوتابخانەیە بە هوشیاریەوە دەرکیان بەم راستییە کردووەو چۆن لە فەلسەفەدا توانای خۆیان خستۆتە ڕوو ئاوەها لەئەدەبیشدا وەکو نووسەری داهێنەر ناسراون. لە نموونە بەناوبانگەکانی ئەم نووسەرانەش "کامۆ"و "سارتەر" و "مارسیل". دیارە کۆمەڵێك کاری ئەدەبیی وەکو "تاعوون" و "هێڵنج" و "دەرگا داخراوەکان"یش بنەماکانی فەلسەفەی بوونگەراییان بەهەزاران کەسی وا گەیاندووە کە هەرگیز ناتوانن لێکۆڵینەوە فەلسەفیەکان بخوێننەوە.

بەڵام ئێمە لـەبواری ئەدەبـدا بەتایبـەتی، لـەو ئـاڵوگۆڕی کاریگەریـە ئاگـادار ئـەبین کـە لەسەرەتای ئەم بەشەدا باسمان لێوەکرد. بەرهەمی ئەدەبیی گەورە هەبووە کە سـەربەخۆ بـووەو هـیچ کاریگەرییـەکی راسـتەوخۆ یـان ناڕاسـتەوخۆی فەیلەسـووفە بوونگـەراکانی بەسەرەوە نەبووە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئـەدەبێکی "بوونگـەرا" بـووەو، هەنـدێجار کـاری کردۆتە سەر فەیلەسووفەکانیش. هەر بۆ نموونە کاریگەریی شـیعری "هۆڵـدەرلین" لەسـەر هایدیگەر. بەڵام دەبێت وریابین‌و هەر ئەدەبێك رۆچووبووە ناو قووڵایی کێشەکانی مرۆڤـەوە، بەئەدەبێکی "بوونگەرا"ی لەقەڵەم نـەدەین. ئـەگینا وشـەکە لـەناواخنی مـەغزاداری خـۆی رووتدەکەینەوە. ئەگەر باس لە کاریگەرییـەکانی بوونگـەرایی لەسـەر ئـەدەب بکـەین، ئـەوا دەبیّ ئاماژە بۆ شتێکی دیاریکراو بکەین، نـەك لـەو لێکچوونانەی کـە بـە رێکـەوت لـەنێوان تێگەیشتنی ئەدیبان‌و فەیلەسووفە بوونگەراکاندا بۆ مرۆڤ دەیانبینینەوە. ئێمە دەبـیّ بایـەخ بـەو بەرهەمـە ئەدەبیانـە بـدەین کـە ئـەو شـتە بەسـەریاندا زاڵـە کـەناومان نـا "بابەتـە دووپاتبووەوەکان" لەفەلـسەفەی بوونگەراییـدا. واتـە بابەتگـەلێکی وەکـو: ئـازادی، بڕیـار، بەرپرسـیاری. هـەروەها لەمانـەش گـرنگتر بابـەتی وەکـو: کۆتـابوون‌و نـامۆبوون‌و گونـاەو مەرگـو پاشانیش ئەو هەستە توندو نامۆیەی کە لای زۆربـەی بوونگـەراکان هەیـەو پێناسـە ناکریّ، هەر لەکیرکەگۆرەوە تا ئـەوانی دواتـر. لـەو بڕوایـەدام ئاماژەیـەکی سـوودمەند لـەم دەستەواژانەی لایۆنیل تریلینگ دا ببینینەوە کە دەڵێت: "بەچاوپۆشین لـەڕادەی بلیمـەتیی هەردووکیان، ئەگەر بەراوردێك لـەنێوان شەکسپیرو کافکـادا بکـەین‌و لـەو گۆشـە نیگایـەوە سـەیریان بکـەین کـە هـەردووکیان ئـازارو نـامۆبوونی گـەردوونیی مـرۆڤ دەخەنـەڕوو، ئـەوا دەبینین کە خستنە ڕووەکەی کافکا چڕوپڕترو کاملترە.

لە راستیدا ئەوەی واشدەکات ئەم حوکمە راست بێت ئەوەیە کە هەستکردن بـە خراپـە (شر) لای کافکا لە هەستکردن بە شوناسی کەسی (شەخسی) جیـا نابێتـەوە. جیهانەکـەی شەکسپیریش وەکـو جیهانەکـەی کافکـا هـەمان ئـەو زینـدانی بەندیخانەیەیـە کـە پاسـکال بەجیهانی ناو دەبات. ئەمـەش ئـەو زیندانەیـە کـە رۆژانـە زیندانییـەکانی تیـا بـەرەو مـەرگ

راپێچەدەكەن. شەكسپیریش وەكو كافكا جەخت لەسەر ئـەو نامەعقولیەتـە بێبەزەییانەیـەی دۆخی ژیانی مرۆیی دەكاتـەوە، ئـەویش حیكایـەتێكمان پێـشكەش دەكـات كـە دەبـەنگێك دەیگێڕێتەوەو، خواوەندگەلێكی هەرزە كەبۆ تەمێكردن نا، بەڵكو هەر بۆ رابواردنو خۆشـی خۆیان ئازارمان ئەدەن. شەكسپیریش وەكو كافكا بـەهۆی ئـەو بۆنـە ناخۆشـەوەی كـە لـە بەندیخانەی ئەم دونیایە دێ، یاخی دەبێتو، لە كارەكانیدا هیچ شتێك لە بەرجەستـەكردنی بێزاری زەقتر نییە. بەڵام هاوەڵی لە زیندانەكـەی شەكـسپیردا باشـترە وەك لـە هـاوەڵی لـە زیندانەكەی كافكادا. سەركردە سەربازیەكانو پاشاكانو دڵدارو لێبوكـەكان لای شەكـسپیر، بـەر لـەوەی بمـرن چـالاكو زینـدوون. بـەڵام لای كافكـا، بەماوەیـەكی زۆر بـەر لـەوەی حوكمەكەش دەربچێتو تەنانەت بەماوەیەكی زۆر بەر لە دەسپێكردنی رێورەسمی شـوومی دادگاییەكە، شتێكی سامناك بەسەر تاوانبارەكەدا هاتبوو".

پێم وابێت تا رادەیەك ئەم دەستەواژانە ئەوە روون دەكەنەوە كە بۆچی مرۆڤ دەتوانێت بـە كافكـا بڵێـت "بوونگـەرا" بـەڵام ناتوانـێ بەشەكـسپیر وا بڵێـت. پێدەچـێ نووسـەرە بوونگەراكانی سەدەی نۆزدەیەمو بیستەم هەستیان بە قەیرانو هەڕەشەو پەرتبوونو نـامۆ بوون كردبێت، ئەمانەش هەستگەلێكن كە موچڕك بەمرۆڤدا دەهێنن. ولیەم بارێت William Barret كاتێك سەبارەت بەم قەیرانە دەنووسـێت، دەڵێـت: وێنـەی مرۆڤـی نـوێ لـەو دێـڕە شیعرەی "ت.س. ئیلیوت" دا دەبینینەوە كـە دەڵێـت "خـەڵكی كۆمـەڵێك پارچـە كاغـەزن بەدەم بای ساردەوە".

بـا بـۆ تـاوێكیش بـچینەوە لای "یۆهـان كریـستیان فریـدریش هۆڵـدەرلین" (١٧٧٠ – ١٨٤٣)ی شاعیر كە دەكرێت بە رابـەری هەسـتو خرۆشـی بوونگەرایانـەی نـوێی لـە قەڵـەم بدەین لە دونیای ئەدەبدا. ئەو لە سەرەتای سـەدەی نۆزدەیەمـدا گوزارشـتی لـەو گۆڕانـەی هەستو خرۆشەكان كرد كە دواتر نیچە بە فەلـسەفە گوزارشـتی لـێ كـرد، واتـە زیـادبوونی هەسـتكردن بـە نـامۆییو ونبـوون لـە گەردوونـدا. ئـەم هەسـتە تایبەتییـەی ئـەوی بـەرەو

"نادڵنیایی ئۆنتۆلۆجی" برد — گەر دەربڕینەکەی لینگ بەکاربهێنین — وەك چۆن نیـچەشی بەرەو شێتی راپێچ کرد.

هۆڵدەرلن لەقەسیدەی "نانو شەراب"دا بەجۆرێك گوزارشت لەم حاڵەتە تازەیە دەکات کە لە گوزارشتێکی گنۆستیکی دەچێتو دەڵێت:

"هاورێ، ئێمە درەنگ هاتینە ئێرە

بێگومان خواکان ماون، بەڵام لەجیهانێکی تری

ژوور سەرمانەوەن

ئەوان بەردەوام سەرگەرمن، بەڵام پێدەچێ

گوێ بە بوونو نەبوونی ئێمە نەدەن

ئەمە برێکە لەسەرقاڵیی ئەم بوونەوەرە ئاسمانیانە

دەبینی، ماوەیەک بەر لەئێستا — کە بەلای ئێمەوە

ماوەیەکی درێژە

هەموو ئەوانەی کە بایەخیان بە ژیانی ئێمە ئەدا

بەرەو ژوور کشانەوە دواوە

کاتێ "باوک" رووی خۆی لەمرۆڤ وەرگێرا

خەم باڵی بەسەر تەواوی زەویدا کێشا..."[13].

ئەم وشانە ناڵێن کە خودا مردووە، بەڵکو دەڵـێن ونـەو بێدەنگـە. بـاوك رووی خـۆی لـە مرۆڤ وەرگێـڕاوەو مـرۆڤیش هەسـت بـە تەنیاییـەکی زۆر دەکـات. لـەو کەسـە دەچـێت کـە درەنگ بە کۆڕێك گەیشتووە کە پێشتر کۆڕێکی گەرمو خۆش بووە، بەڵام ئێستا خەم بـاڵی بەسـەردا کێـشاوە، لەبەرئـەوەی ئەوانـەی کـە مایـەی خۆشـیو کامـەرانیی کۆڕەکـە بـوون رۆیشتوونو لـەوێ نـەماون. هۆڵـدەرلین لـە شـیعرەکانیی تریـشیدا، خـۆی لـە قـەرەی ئـەم بابەتانەو گەلێ بابەتی تریش داوە، بەڵام لێرەدا بواری ئەوە نییـە بـەفراوانی لێیـان بـدوێین. پێشتر ئامـاژەم بـۆ دوو رۆمـانی رووسـیی گـەورە کـرد کـە لەسـەدەی نۆزدەیەمـدا هەنـدێ

بابەتی بوونگەرایانەیان خستۆتەڕوو، كە ئەوانەش: توێژینەوەكەی "تۆڵستۆی"ە لە مەرگ لە ڕۆمانی "مەرگی ئیڤان ئیلیچ" و توێژینەوەكەی "تۆرگنیڤ"ە لە نیهیلیزم لەڕۆمانی "باوكانو كوڕان" دا. بەڵام بێگومان گەورەترین نموونەی ئەدەبی بوونگەرا ئەدەبەكەی هاووڵاتییە هاوچەرخەكەی ئەو دووانەیە، واتە فیۆدۆر دۆستۆیڤسكی (١٨٢١ — ١٨٨١) بە تایبەتیش لەكارەكانی وەكو "برایانی كارامازۆڤ" و "یادەوەرییەكانی ژێر زەمین". "والتەر كاوفمان" رایگەیاند كە ئەم چیرۆكەی دوایی "باشترین سەرەتایەكە تا ئێستا بۆ بوونگەرایی نووسرابێ" پاشان دەڵێت "لێرەدا بەهێزێكی زۆرو ناسكییەكی بێوێنەوە ئەو بابەتە سەرەكیانە خراونەتە ڕوو كە لای فەیلەسووفانی بوونگەرایی دەیانبینینەوە، هەر لەكیركەگۆرەوە تا كامۆ" .

ئەم وروژاندنە بچووكەی ئەم نووسەرانە لە "چاخی پێشكەوتن"دا، گۆڕا بۆ زریانێك لەنێو ئەو نائومێدیەدا كە باڵی بەسەر سەدەی بیستدا كێشابوو. رەنگە "فرانز كافكا" (١٨٨٣ — ١٩٢٤) گەورەترین نووسەری بوونگەرا بێت. هەر بۆ نموونە لە چ چیرۆكێكدا هێندەی چیرۆكی "دادگایی" خستنەڕوویەكی وا جوان بۆ بیرۆكەی "تووڕدان" دەبینینەوە؟ لە پرێكا ئادەمیزاد خۆی بەرامبەر بە دادگا دەبینێتەوەو تەنانەت ناشزانێ ئەو تاوانە چییە كە خراوەتە پاڵی! ! یان لە كوێ ئەو هەستكردنە نوێیە بە ونبوون و سەرسامیی ئۆنتۆلۆجی دەبینین، وەكو ئەوەی لە ڕۆمانی "كۆشك" دا بەرچاومان دەكەوێت؟ كاتێك كابرای ڕووپێو دەبینین كە چەند هەوڵی بێهوودە ئەدات تا پەی بەو هێزە راستەقینانە بەرێت كە ژیانی دیاری دەكەن؟ هەروەها دەتوانین لەپاڵ كافكادا ناوی گەلێ نووسەری ناوداری تری ئەم سەدەیە بهێنین، وەكو: ت.س. ئیلیوتو سامۆییل بێكیتو جەیمس جۆیسو هەندێكی دی.

لایەنگرانی تەكنۆلۆجیاو خۆشگوزەرانی كەیفیان بە ئەدەبی نامۆبوونو پووچیو نائومێدی نایەت. بە بۆچوونی ئەوان ئەم نووسەرە رەشبینانە ناتوانن رووی چاكی ئەم دونیایە ببینن. راستە نووسەرە بوونگەراكان یەكلانە روانیویانەتە دونیا، بەڵام هیچ گومان

لەوە نییە کە کۆمەڵگای هاوچەرخمان پێویستی بە رەخنەکانیان هەبووە، لەبەر ئەوەی بە دیوەکەی تریشدا خەتەری ئەوە هەیە کە کۆمەڵگا بە ئاقاری پێچەوانەدا بڕوات، واتە بخلیسکێتە ناو گەشبینییەکەی درۆزنانەوە کە بەها مادییەکان حوکمی بکەن. فەیلەسووفە بوونگەراکان دەیانەوێ ئەوەمان بیر بهێننەوە کە بەتەنها تەکنۆلۆجیا ناتوانێ کێشەی مرۆڤ چارەسەر بکات، لەبەرئەوەی کێشەی مرۆڤ دواجار کێشەیەکی بوونگەرایانەیە. پاشان فەیلەسووفانی بوونگەرا ئەوەندەی واقیعبینن ئەوەندە رەشبین نینو دەزانن کە چارەسەری یۆتۆپیایی نییە بۆ تراجیدیای بوونی مرۆیی. گۆتە دەڵێت: "خەڵك تا بێت زیرەكو وریاتر دەبن، بەڵام باشترو بەختەوەرترو چالاکتر نابن".

رەوتی رووداوەکانیش پێشبینییەکەی گۆتەیان هێنایەدی. ساویلکەییە گەر وا بزانین کێشەکانی مرۆڤایەتی بەرەو نەمان دەچن، یان وا بزانین ئەگەر چاومان لە ئاست ئەو پرسیارانەدا نووقاند کە ئەدەبی بوونگەرا دەیانخاتە ڕوو، ئەوا ئیدی کاریگەرییان لەسەرمان نابێت.

٥.بوونگەرایی‌و هونەرە بینراوەکان

لێدوان لەسەر بابەتی بوونگەرایی‌و هونەرە بینراوەکان وامان لێدەکات دیسانەوە بچینەوە ناو بابەتێکی هێند فراوان کە بە ئاسانی کتێبێکی تەواوی لەسەر دەنووسرێ. جگە لەوە ئەم بوارەش بوارێکە کە تیایدا ئاڵوگۆڕی کاریگەری هەیە.

مەسەلەکەش لێرەدا بریتی نییە لەوەی کە کاریگەریی بوونگەرایی لەسەر هونەری نوێ راستەوخۆ بووە، هێندەی ئەوەی کە ئێمە لەشێوە جۆراو جۆرەکانی هونەری نوێدا — کوبیزم **Cubism** و سوریالیزم **Surrealism** و رێبازە هونەرییەکانی تردا شێوەی هاوتا بە فەلسەفەی بوونگەرایی دەبینین، لەبەرئەوەی ئەم شێوانەی هونەر بەشێوازی تایبەتی خۆیان گوزارشت لەو بیروبۆچوونانە دەکەن کە بوونگەراکان لە بەرگێکی فەلسەفیدا گوزارشتیان لێکردووە.

وەها سەیری "پۆڵ سیزان" (١٨٣٩ — ١٩٠٦) دەکرێ کە لە هونەری نوێدا گەورەترین کەسێتیی کاریگەرەو کارەکانی بە جۆرێك لە جۆرەکان لەگەڵ بزاوتی بوونگەراییدا هاوتەریبە، چونکە لای سیزان شێوە باوەکانی هونەر کۆتایی دێو خولقاندنی شێوەی نوێ دەستپێدەکات. ئەمەش وامان لێدەکات بە شێوازێکی نوێو لەپەیوەندیی نوێدا سەیری شتەکان بکەین. یەکێك لە رەخنەگرەکانی سیزان دەڵێت:

"هونەری سەدەی هەژدەیەم هونەرێکی ئەقڵانیی سیستماتیك بوو. هونەری رەسمیی سەدەی نۆزدەیەم بێهوودە هەوڵیدا پشتیوانی لەم سیستمە ئەقڵانییە بکات (کە وردە وردە بێمانا بووبوو، لەبەرئەوەی نەیدەتوانی گوزارشت لە پێداویستیەکانی سەردەم بکات) بەرامبەر بە شالاوی ئەو هونەرمەندە درەوشاوە رەسەنانەی کە بەشێوازی جۆراو جۆر هونەریان بۆ گوزارشتکردن لە هەستو سۆزە کەسیەکان یان گرتنی لایەنە شاراوەکانی سروشت بەکار برد. دواهەمینیشیان پیرەمێردێکی نامۆو چالاك بوو ... کە بە ئەزموونی بەردەوام لە تەنیاییەکەی خۆیدا رێگایەکی تری دۆزییەوەو بۆ ئەو خاڵی سەرەتایە گەڕایەوە کە وا سەیری هونەر ئەکرێ لێوەی، کە سەرلەنوێ رێکخستنەوەی جیهانی سروشتییە" .

بەبڕوای من لەم لێدوانەی "بارتۆن"دا دوو خاڵ هەیە کە لە دەرککردنی لایەنە بوونگەرایانەکانی هونەری نوێدا گرنگیی خۆیان هەیە. یەکەمیان ئەوەیە کە "سیزان" وەکو هونەرمەندەکانی تر هونەرەکەی بۆ "دەربڕینی هەستو سۆزی کەسی"ی خۆی بەکارنەبردووە، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کە سیزان گوزارشتی لە هەستو سۆزی تایبەتیی خۆی نەکردووە، ئاشکرایە کە ئەوەی کردووە، ئەمەش زیاتر بەسەر نیگارکێشێکی وەکو "ڤینسنت ڤان گوخ"دا دەچەسپێ، بەڵام ئەوەی گرنگە ئەوەیە کە ئەمانە لەپێناوی سۆزدا گوزارشتیان لە سۆز نەکردووە، بەڵکو سۆز لایان هۆیەك بووە بۆ رۆشنکردنەوەی جیهان.

لێرەشدا لێکچوونێکی سەرسورهێنەر لەگەڵ بوونگەراییدا دەبینینەوە. خاڵی دووەمیش ئەوەیە کە وازهێنان لە وێناکردنێکی دیاریکراو بۆ شێوەیەك و سیستمێك، مانای وازهێنان

نییە لە هەموو شێوەیەك. هونـەری نـوێ دەرکـی بـەو کـەلێن و کەلەبەرانـە کـردووە کـە لـە شێوە سـوونەتیەکاندا هەیـە، لەوانەشـە هێدمـە (صـدمە)ی ڕووبەڕووبوونـەوە لەگـەڵ ئـەم کەلێنانە بێت ئەو کاریگەرییەی لای خەڵکانێك جێهێشتووە کە واز لەشێوە هێنراوە.

گەرچـی بەپێـوانـەوە، ڕەنگـە لەوشـێوە نوێیـەدا هەنـدێ شـتی وا ببیـنین کـە پێـشتر نەمانبینیبون. باشترین نموونەش بۆ ئەمـە تـابلۆی ((گۆرنیکـا))ی پیکاسـۆی هونەرمەنـدە، کە بریتیە لە هەندێ کەس و شت و بابەتی وەرگیراو لە شارۆچکەی ((گۆرنکـا))ی ئیـسپانی یەوە کە جەنگی ناوخۆی ئیـسپانیا وێرانـی کـرد. ئـەم هونەرمەنـدە شـتەکانی لـە کۆمـەڵێك پەیوەندیی ((ناواقیعی))دا پیـشانداون. بـەڵام هـەروەکو پـۆل تیلـیش سـەرنجی داوە، ئـەم تابلۆیە ((بێ پەردە دۆخی مرۆیی پیشاندەدات.))(١٦).

هەروەها ئـەم تابلۆیـە لەگـەڵ فەلـسەفەی بوونگەرایانـدا یەکدەگرێتـەوە، لەربەرئـەوەی خاڵی سەرەتاش لەم فەلسەفەیەدا ئەو پەردەهەڵماڵینەیە کە کێرکـەگۆر ئەنجامیـدا لەسـەر ئەو کەلێنانەی کە ((ڕێبازـ)) دەیانپۆشێت.

بەڵام لەهەمان کاتدا ئەمە سەرەتای گەڕان بوو بەدوای شـێوەیەکی نـوێ و پەیوەنـدیی نوێ گەڕانە بەدوای ئۆنتۆلۆجیایەکی نوێی دایناميکیتردا، هەروەکو لە هونەریشدا بەهـەمان شێوەیە، سامۆییل تێریـان دەڵێـت: ((لـە مـاوەی حەفتاسـاڵی ڕابـردوودا پرۆژەیـەکی نـوێ سەریهەڵدا کە تیایدا هونەرمەند تەقەلا ئەدات بە بـوونی جیهـان بگـات. هەربۆیـە تابلۆکـانی ناکۆتـا دێنـە بەرچـاو، لەبەرئـەوەی لەگـەڵ لێـدانی دڵـی گەردوونـدا ئـەوانیش لێـدەدەن و ڕادەچـەنن. بـــەڵام ئـــەو ئۆنتۆلۆجیایـــەی لـــەقۆناغی ســـەرهەڵداندایە جـــارێ نـــاتوانین لەچوارچـێوەی مەسـەلەکاندا گوزارشـتی لێ بکـەین. لەبەرئـەوەی هێـشتا بەحاڵـەتێکی پرسیارکردنی شاراوەوە بەندە)).(١٧)

ئاشکرایە لەچوارچێوەی ئەم ئۆنتۆلۆجیا دایناميکیەدا جوانی بە بەهایەکی هەتا هەتایی لەقەڵەم نادرێ کە وا لە ئاسماندا بەڵکو لەبری ئەوە، هـەروەکو وێنـاکردنی بوونگەرایانـە بـۆ حەقیقەت، لەدۆخێکی مێژوویدا دێتە دی. دەکرێ لەگـەڵ ((ئـەلبێرت هۆفـشتاتەر))دا کـۆك

بـین لەسـەرئەوەی کـە ((جـوانی جۆرێـك نییـە لـە بـەها، بـەڵکو جـۆرێکی دانـسقەیە لەوەدیهاتن))(١٨).

کاتێك دەچینە لای هەندێ لە نوێنەرە دیارەکانی بوونگەرایی و لە تێڕوانینیان بۆ هونـەر دەکۆڵینـەوە، ڕاسـتی ئـەو بڕگانـەی پێـشوومان بـۆ دەسـەلمێنێ. ئـەوەتانێ بـۆ نموونـە هایدیگەر جـەخت لەسـەر ئـەوە دەکاتـەوە کـە نـابێ واسـەیری کـاری هونـەری بکـەین کـە گوزارشتکردنە لە هەست و سۆزەی هونەرمەندەکە، لەبەرئـەوەی لـە کـاری هونەریـدا ئـەوە خودی بوون خۆیەتی کەلەبەر ڕۆشـنایی حەقیقەتـدا ئاشـکرا دەبێـت. ((هونەرمەنـد و کـارە هونەرییەکەشی یەك ڕەچەڵەکیان هەیە، هونەرمەند ڕەچـەڵەکی کارەکـەیتی و ، کارەکـەش ڕەچەڵەکی هونەرمەندەکەیە و هێیان بەبێ ئەوی تر بوونیان نییە.)) (١٩).

هایدیگەر لەبڕگەیەکی بەناوبانگدا ئاماژە بۆ ئەم پەیوەندییە ئاڵوگۆڕکەرە دەکـات کـاتێ دەربارەی پەرستگایەکی یۆنانی ئەدوێت: پەرستگاکە هـیچ نانوێنێت، بـەڵام ئەمـە واناکـات شتێك بێت قابیلی دیاری کـردنیش نـەبێت. ئـەو پەرسـتگایە هـەم جیهـان و هـەم زەویـش بەرجەستە دەکات. ئـەو جیهانـەی بەرجەسـتەی دەکـات بریتیـە لـە قەوارەیـەکی مێـژوویی کەلتووری کەتیایدا چارەنووسـی ئـادەمیزد دیـاری دەکرێ. زەویـش ئـەو توخمـە ماددیـە ئەسـڵیەیە کـە سـەریهەڵداوە و لەپەرسـتگاکەدا ئاشـکرا دەبێـت. کـارل یاسـپەرزیش بەشێوازێکی تاڕادایەك نزیك لەم شێوازە دەڵێت کە ((مانـای بنـەڕەتی هونـەر بریتییـە لـە ئـەرکی ئاشـکراکردنی ، چـونکە لـەرێی بەخـشینی شـێوەیەکەوە بەوشـتەی کـە دەرکـی ئەکەین، بوون ئاشکرا دەکات)).(٢٠) ئەوە بوو پێشتریش ئاماژەمان بە لێدوانی یاسـپەرز و سەرسامبوونی بەو بینا بوودابیە سەرسـورهێنەرانەدا کـە پێـی دەڵـێن((بـۆرۆ بـەدۆر Boro Buddor)) بەو پێیەی جۆرێك لـە زمـانی ناوشـەیی کـە لـە ئاشـکراکردنی بووندا ئەمانباتـە ئەودیو جفرەکانیشەوە، کاتێ پەی بەبڵندی و خەسڵەتی گشتگیرانەی دەبەین)).

بەهـەرحاڵ نێـەش ئامـاژەی بـەوەداوە کـە گەڕاندنـەوەی هـەموو هونـەرەکان بـۆ تاقـە پرنسیپێك شتێکی ئەستەمە و ، دەشێ بمانخاتە مەترسیی بە گشتیکردنەوە.

کەواتە بائەوەندە بەس بێت کە بڵێین ڕۆحیەتێك باڵی بەسەر هونەری هاوچەرخدا کێشاوە و بەشێوەیەکی فراوان کارایە، کە لەرۆحیەتی فەلسەفەی بوونگەرایی دەچێت.

٦.بوونگەرایی و ئاکار

ئێمە لە چەند شوێنێکی ئەم کتێبەدا ئاماژەمان بۆ بابەتی ئاکار کردووە و پێویست ناکا ئەوە بڵێینەوە کە پێشتر وتوومانە. بەڵام کارێکی سوودمەندە گەریێتو ئەو سەرنجە پەرویلاوانە سەبارەت بە ئاکار پوخت بکەینەوە، لەبەرئەوەی هەڵسەنگاندنی هەر فەلسەفەیەك تارادەیەکی زۆر بەو ئاکارەوە بەندە کە ئەو فەلسەفەیە دەیخاتە ڕوو.

بەشێوەیەکی گشتی. ئاکاری بوونگەرایی هەموو جۆرە خۆبەستنەوەیەکی دەقاودەق بەڕێساویاساوە ڕەت دەکاتەوە. لەبەرئەوەی فەلەسەفەی بوونگەرایی وادەڕوانێتە ئەم ڕێسا و یاسایانە کەکۆمەڵێك پرنسیپ لەدەرەوەی ئادەمیزادەوە سەپێنراون بەسەریدا و ناچاری دەکەن پێشوەخت پەیڕەوی لە ڕەفتارێکی دیاریکراو بکات و دەبنە کۆسپ لە بەردەم وەدیهاتنی خودی دانسقە و ڕەسەنیدا و ، بەمجۆرە بوونگەرایی هانی ئەو جۆرە ئاکارە ئەدات کەپێی دەوترێ ((هەڵوێست))ی ئاکاری . لەم جۆرە ئاکارەدا ئەو هەڵوێستە دەگمەنەی کە بکەر خۆی تیا دەبینێتەوە ئاراستەی کردارەکە دیاری دەکات.

بەڵام ئاخۆ لەم هەڵوێستەدا چۆن لەگەڵ خۆیدا ڕاستگۆ دەبێت؟ هەروەکو بینیشمان مادامەکی خودی ڕەسەن ڕەهەندی کۆمەڵایەتی هەیە، کەواتە مرۆڤ دەکەوێتە دژایەتیەوە لەگەڵ خۆیدا گەریێتو ئەوپێوەرەی کردار بە هەڵوێستی بکەرەوە دەبەستێتەوە ، بەتەنها لە چوارچێوەی خودێکی شەخسیدا قەتیس بکات.

لەراستیدا هەموو ئاکارێك دوو توخم لەخۆی دەگرێت، توخمی هەڵوێست و توخمی ڕێسا. تەنانەت ئەو ئاکارەی کە دەقاودەق بە ڕێساکانەوە بەندە، لە هەندێ ڕووەوە هەندێ حاڵەتی ئاوارتە لەبەرچاو دەگرێت. لەزۆر حاڵەتیشدا ئەم سیستمی ڕێساو یاسایانەمان بینیوە کە لە پراکتیکدا نەرمییان نواندووە. بەڵام ئاکاری بوونگەرا پتر بایەخ بە توخمی

هەڵوێست ئـەدات نـەك ڕێسا، بگـرە هەنـدێ جـار ڕێسا بەهەنـد وەرنـاگیرێ و ، مـرۆڤ لـە ئاقارێکی دژ بەیاسا antinomianismنزیك دەبێتەوە، دەشێ نموونـەی بـەرزی بوونگـەرا لـە سیاسەتدا ئاژاوەگەرایی بێت، گەربەوردی لەمانای ئەم وشەیە بگەین.

هەڵبەت ڕەخنەگرتن لەهەڵوێستێکی توندڕەوانـەی ئاکـاریی لـەمجۆرە کـارێکی ئاسـانە. لەبەرئەوەی گەلێ خاڵی لاوازی تیا دەبینینەوە، لەوانـە: تاکگـەرایی و خودگەراییـەکی زۆر و زاڵکردن و پەسەندکردنی هەڵبژاردن بەسەر حیکمەتی ئاکاری و فەزیلەتدا.

وێڕای هەموو ئەمانەش، ناتوانین لەوە تێبگەین کە یاسا چۆن دەبێتە شتێکی ناوەکی و دەروونی، کەسی بوونگەرا زەحمەتـە بەلایـەوە ئـەم وشـانەی خـاوەنی ((مـەزموورەکان)) قبووڵ بکات کەدەڵێت: ((بۆ هەتا هەتا پەیڕەوی لـە شـەریعەتەکەی تـۆ دەکـەم و ئازادانـە ڕێ دەکـەم لەبەرئـەوەی داوای وەسـیەتەکانی تـۆم کـردووە لەبـەردەمی پادشاکانیـشدا شایەتمان بەتۆ ئەدەم لەو کارەشم شـەرم ناکـەم لەبەرئـەوەی مـن چـێژ لـەو وەسـیەتانەت دەبیـنم کـە خۆشمـدەوێن وەسـیەتە خۆشەویـستەکانت بـەرز ڕادەگـرم و لەبەرخۆمـەوە فەرزەکانت ئەڵێمەوە .

(مەزموور ١١٩ — ٤٤ — ٤٨)

بەڵام سەرباری ئەم خاڵە لاوازانە و ئەو مەیلی دوژمنایەتیەی کە لە ئاکاری بوونگەراییـدا هەیە بەرامبەر بەرێسا و یاسـاکان، لایـەنی باشـی خۆیـشی هەیـە و ئـەم لایەنـە باشـانەش تائێستا بەهای خۆیان هەیە.

ئەو ئاکارەی جەخت لەسەر یاسا دەکاتەوە، بەشێوەیەکی گشتی ئاکارێکـە دەڕوانێتـە ڕابردوو و داب و نەریت و شێوازی باوی ڕوودانی شـتەکان. ئـەم جـۆرە ئاکـارە سـەقامگیری لەگەڵ خۆیدا دەهێنێت. بەڵام مەترسی سستی و وەستانیش لەگەڵ خۆیدا دەهێنێت. وەلێ بەپێچەوانەوە، ئەو ئاکارەی جەخت لەسەر هەڵوێست دەکـات، دەڕوانێتـە ئاینـدە وئـەوەی نوێیە، کرداریش تیایدا بەڕەچاوکردنی شتی نوێ دیاری دەکرێ. ئەوەبوو پێشتریش وتم کە هەمو ئاکارێك شتێك لەگرژی لەخۆدەگرێت.

بەڵام ئاکاری بوونگەرایانە ڕیسك لەسەر جەختکردنەوەی هەڵوێست دەکات نەك یاسا، لەسەرئەوەی کە لە ئایندەدا ڕوو ئەدات و نوێیە، نەك ئەوەی کە سوننەتییە، بەئەنقەستیش وشەی ((ڕیسك))م بەکارهێنا. چونکە لە ڕاستیدا هەموو کردارێك جۆرێك لەڕیسکی تیایە. لەگەڵ ئەوەشدا ، لەم سەردەمەدا کە هەلوومەرجەکانی ژیان زۆر خێرا دەگۆڕێن، پێویستە لەسەرمان ڕووبەڕووی ئەو هەڵوێستانە ببینەوە کە شەقڵێکی تازەیان هەیەو یاسا و ڕێسایەکی پێشوەختیان نییە. هەرلێرەوە ، دەشێ جەختکردنەوەی بوونگەرایی لەسەر هەڵوێست و ئاینده، لەسنوورێکی دیاریکراودا و لە جیهانی هاوچەرخدا، سوودبەخش و بنیاتنەربێت.

پێشتر لە شوێنێکی تردا وتوومە کەدەکرێ لەرێی چاوپیاخشانەوەی فیکری مانای یاسای سروشتی، ئەو مەترسییانە لە چوارچێوەیەکی بوونگەرا و داینامیکیدا کەم بکرێنەوە. مەبەستیشم لەمە یاسایەکە کەبەڕاستی هەڵقوڵاوی ناخی ئادەمیزاد بێت و هێی تر نەبێت جگە لە خولیای مرۆڤ بۆ مرۆڤایەتیەکی کاملتر.

پێم وابێت ئەم تێڕوانینە نابێتە مایەی تاپێکی مردووی بوونی مرۆیی. گەرچی زەحمەتە لەگەڵ ئەو بیرۆکەیەدا بگونجێت کەدەڵێت مرۆڤ لە هێچەوە خودی خۆی دەخوڵقێنێت. ئەمە دەربڕێنێکە کە لەگەڵ شێوە میانڕەوەکانی بوونگەراییدا دەگونجێت، بەڵام نەك لەگەڵ ئەو جۆرە بوونگەراییە توندڕەوی کە خراوەتە پاڵ سارتەر.(٢١)

٧. بوونگەرایی و خوداناسی(٨*)

خوداناسی (لاهوت — تیۆلۆجیا) بەدرێژایی مێژوو جۆرێك پەیوەندی (خۆشەویستی — ڕق)ی لەگەڵ فەلسەفەدا هەبووە،. هەڵبەت گومان لەوەدا نییە کە خوداناس پشت بەئیمان وسرۆش (وەحی) دەبەستێت، لەبەرئەوەی لای ئەهلی ئیمان لە بیرو بۆچوونەکانی خۆی

(*)ئەم بەشە لەوەرگێرانە عەرەبیەکەدا لابراوە و وەرگێرە عەرەبەکەش ئاماژەی بەلابردنی داوە. بەڵام لەدەقە فارسیەکەیدا لانەبراوە. — و. کوردی —

بکات و بەزمانێك دەریانبڕێت کە ئاڕاستەی کەلتووری هاوچەرخی بکات، دەزانێت کـە بـەبێ فەیلەسووف ناتوانێ ئەم کارە ئەنجام بدات. هەندێ جار خوداناسی وا ئاشنا دەبێن کـە لـە کاردانەوەیاندا بەرامبەر بە فەلسەفەیەکی بەڕواڵەت زاڵ، هەوڵ ئەدەن بەهێ جۆرێك خۆیـان بە فەلەسەفەوە نەبەستنەوە بەڵام لەڕاستیدا لەم هەوڵەیان پاشگەز دەبنەوە، یان لەوانەیـە وەچەی دواتر لەو هەوڵە پاشگەز ببێتەوە، یان ڕەنگە ڕاستیەیەکەش ئەوە بێـت کـە ئەوانـە هەرگیز نەیانتوانیوە دەست لە جۆرێك ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ فەلسەفەدا هەڵگرن.

لەڕاستیدا فەلسەفەی بوونگـەرایی لـەو دەیـان سـاڵەی دواییـدا فەلـسەفەیەکی کاریگـەر بـووە لـەنێو خـودا ناسـەکاندا. بـارت و بۆڵتمـان وتیلـیش و بـوری ئـون و ئـەبلینگ و ڕانـەر هەندێك لەوخوداناسە هاوچەرخانەی کە لە زۆر ڕووەوە و بەشـێوەیەکی قـووڵ کەوتوونەتـە ژێر کاریگەریی فەلسەفەی بوونگەراییەوە.

ئەم کاریگەرییە شێوەی جۆراوجۆری هەبووە بارت لەژێر کاریگەری کیرکـەگۆردا بـووە، بۆڵتمـان لـەژێر کاریگـەریی هایدیگـەردا و ، بـوری لـەژێر کاریگـەریی یاسـپەرزدا. ئـەو کاریگەریـەی لەسـەر بـارت بـە (خوداناسـیی Kerygmatic theology) دەشـکێتەوە و لای بۆڵتمان بەئەفسانە نـاوی بـوون و لای تیلـیش بـە ئۆنتۆلۆجیـا. ئیـدی شـێوەیی جیـاوازی کارتێکردنەکە هەرچییەك بووبێت، دەتوانین بڵێین کە برێکی بەرچاو لە داهێنـەرترین هـزری تیۆلـۆجی لەسـەدەی بیـستدا، لـە ڕووبەڕووبوونـەوە لەگـەڵ فەلـسەفەی بوونگەراییـدا سەرچاوەی گرتووە.

ئاشکراترین خاڵی یەکگرتنەوەی نێـوان فەلەسـەفەی بوونگـەرایی و خوداناسـی ئەوەیـە کە هەردووکیان لەبارەی مرۆڤەوە ئەدوێن. گەر زۆربەی فەلەسـەفە هاوچـەرخەکان پـشتیان کردبێتە مەسەلە تیۆرییەکانی بۆ نموونە وەکـو بـوونی خـودا، ئـەوا ئـەم ڕاسـتییە دەتـوانێ ئەوە بیری خوداناس بهێنێتەوە کە خوداناسی (تیۆلۆجیا)ش مرۆناسی (ئەنترۆپۆلۆجیا)یـە، یان دەشێ بتوانین لەبارەی ((خودا — مرۆناسی))یەوە بدوێین.

تیۆلۆجیای مەسیحی بریتی نییە لەتیۆریزەیەك سەبارەت بـەخودا ((خـۆی بۆخـۆی)) ، بـەڵكو تیۆریزەیـە دەربـارەی خـودا لـەرێی بایەخـدان بەمرۆڤـەوە و، هەربـەو پێیـەش، بەئەندازەی ئەوەی کـە تێگەیـشتنە لـەمرۆڤ تێگەیـشتنە لـەخوداش. لـەم بارەیەشـەوە زۆر گوتراوە کە پێویـستە تیۆلۆجیـای هاوچـەرخ پـتر لێـدوان بکاتـە سـەرەتای میتۆدۆلۆجیـای خۆی نەك لێدوان لەسەر مرۆڤ لەسەر خـودا. لەڕاسـتیدا خوداناسـانی بوونگـەرا ئـەم ڕێگایـە ئەگرنە بەر و هەوڵ ئەدەن بـەپێی دیاردەناسـیی بـوونی مەسـیحییانە مانـای باوەڕهێنـانی مەسیحی بخەنە ڕوو. شتێکی بەڵگە نەویستە کە ئەم ڕێگایە بۆ دوورخـستنەوەی تیۆلۆجیـا لەبناغە ئایینیەکەی لە چاخێکی نائاییندا یاریدەدەرە. تائێستاش پرسـیارکردن دەربـارەی مرۆڤ دەخرێتە ڕوو، لەکاتێکدا پرسیار دەربارەی خودا بەڕواڵەت والەدیوی پشتەوەدا. بـەڵام لەم سەردەمەدا ، کە پڕە لەتیۆری سەبارەت بەمرۆڤ، تیۆلۆجیـای مەسـیحی شـیکردنەوەی پێکهاتەی خۆرسکیانەی مرۆڤ و ئومێد وعیشق و کۆتابوون و گوناهی، دەکاتە خاڵی چـوونە ناوەوەی ئەم باسە و متمانەی بەوە هەیە کـە لێکۆڵینـەوەی قـووڵی مـرۆڤ ڕەهەنـدی بـاڵاڕۆ (متعالی) ئاشـکرا بکـات. خوداناسـی مەسـیحی لـە ئەنجامـدانی ئـەم لێکۆڵینەوەیەیـدا هـەم تایبەکانی بوون هەم سەرچاوەیەکی زمانی وەها لە فەلەسـەفەی بوونگەرایـدا دەدۆزێتـەوە، کەتیایدا دەکرێ گوزارت لە بونیادەکانی بوون بکرێ.

هەرچۆن دەروونپزیشکیەکان کەوتبوونە ژێر کاریگەری شـیکردنەوەی بوونگەرایانـەوە و هەندێ لە چەمك و زاراوەکانیان لێ وەرگرتووە، بە هەمانشێوە خودا ناسەکانیش.

ئەو دەستوورانەی کە لەکتێبی پیرۆز و لەتیۆلۆجیای باوی مەسیحیدا سـەبارەت بـەمرۆڤ خراونەتە ڕوو، ئێستا پڕن لەزاراوەی کۆن و نیمچە ئەفسانەیی .

لەتەوراتدا پێمان دەوترێ کە مرۆڤ ئاوێتەیەکـە لـەخاك ونـەفخی ژیـان، لـەکاتێکا پـۆڵس پێغەمبەر، سەرباری ئەو بۆ چوونە وردانەی دەربارەی بوونی مەسیحیانە هەیبوو، بەوشـەی نـاڕوون و نـاوردی وەکـو جەسـتە و ڕۆح و دڵ وشـەی تـری لـەم بابەتـە شـتەکانی خـۆی دەردەبـڕی. فەلەســەفەی بوونگــەرایی نموونــەی تــازە و باشــتر و زاراوەی نــوێتر بــۆ

گوزارِتکردن لەتێڕوانینەکانی کتێبی پیرۆز بۆ مرۆڤ وتێگەیشتنی بۆی، دەخاتە ڕوو. هەر بۆ نموونە دەتوانین زاراوەی واقیعیبوون لەبری ((خاك)) و ئیمکان لەبری (نەفخی ژیان)) بەکاربەرین و بەشێوەیەکی تازە لەم چیرۆکە کۆنە تێبگەین.

فەلسەفەی بوونگەرایی بەتەنها وشەی ئەبستراکتمان ناخاتە بەردەست، بەڵکو بنەمای فراوانتریشمان بۆ لێکدانەوە ئەداتێ. وشەکانی کتێبی پیرۆز دەچنە خانەی ئەفسانە ومێژوو و دامەزراوەی ئایین و شەرعییەوە، یان هەر ناوێکی تری لەم بابەتانە یان لێ بنێین.

((ئەفساناوییبوون))ی بۆڵتمان بەناوبانگترین نموونەی ناولێنانێکی گونجاوی لێکدانەوەی بوونگەرایانەیە بۆ چەند لایەنێکی فراوانی بابەتەکانی پەیمانی نوێ (ئینجیل) و لێکدانەوەی وێناکردن و ئەفسانەکانی سەدەی یەکەمی زایینی، بەزمانی هاوچەرخی بوون.

هەروەها ئەو ڕێبازەی کەپێی دەوترێ ((هێرمنیۆتیکای نوێ)) و لەڕێی ئەبلینگ و کەسانێکی ترەوە هاتە ئاراوە، هەوڵدەدات زیاتر بچێتە ناو وردەکارییەکانی مەسەلەی لێکدانەوەوە و لەم میانەشدا فەلسەفەی بوونگەرایی ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێت.

بەڵام ئایا لێکدانەوەی بوونگەرایانە بۆ کتێبی پیرۆز و لێکدانەوەی بیروباوەرە تیۆلۆجیەکان، تا چەند بەهەند وەردەگیرێن؟ ئایا لێرەدا ئێمە نامانەوێ فەلسەفەیەکی نوێ بخەینە جێی بابەتگەلێکی ئایینی باوەوە کە ئێستا کۆن بوون. بێگومان ئەم تەرزە لێکدانەوەیە و ئەم تەرزە مامەڵەیە لەگەڵ تیۆلۆجیادا، وەکو هەر بوارێکی دی، گەر زێدەڕۆیی تیا کرا، شێوێنەر دەبێت. لەگەڵ هەمو ئەمانەشدا ئەو لێکۆڵینەوەی لەنێوان تێگەیشتنی کتێبی پیرۆزدا بۆ مرۆڤ و تێگەیشتنی فەلسەفەی بووندا بۆی دەیدۆزینەوە، تاڕادەیەکە کەدەبێ دڵنیابین لێکدانەوەی بوونگەرایانە بەزۆر بابەتەکانی کتێبی پیرۆز ناخاتە قاڵبی ناتەباوە. هەروەها دەبێ ئەوەشمان بیرنەچێت کە هەر لێکدانەوەیەك لەگەڵ دەقدا پەیوەندییەکی ئاڵۆگۆڕی هەیە. بەڵام ئاخۆ لەم تیۆلۆجیا بوونگەرایانەدا چی دەربارەی خودا دەگوترێ؟ ئایا هەروەکو سارتەر دەڵێت، فەلسەفەی بوونگەرایی جۆرە

مرۆگــەرایی (هیومــانیزم)ێـك نییــە کەبــەکاربردنی لــەتیۆلۆجیادا دەبێتــە هــۆی ئــەوەی مەسیحیەت لە باوەڕهێنان بەخوداوە بگۆڕێت بۆ ئاکارێکی مرۆگەرایانە؟

ئایا ڕاستە کە ئەم شێوازەی تیلۆجیا لایەنی مرۆیی پەیوەندی ئیمان دەگرێت و بـوونی مەسیحیانە لە جیهانـدا بـەیان دەکـات. بەهـەرحاڵ، مـن پێـشتر ئـەوەم ڕوونکردۆتـەوە کـە خوداناسـی مەسـیحی لـەو بڕوایەدایـە کـەوەختێ ئـادەمیزاد قـووڵایی بـوون شـیدەکاتەوە، بەهەندێ ئەزموون دەگات کەتیایاندا کەلامی خودا لەگـەڵ تێگەیـشتنی ئـەودا دەگونجێت. هەر لەبەرئەمەشە کە فەلسەفەی بوونگەرایی هیچ ((بەڵگەیەك)) بۆ سەلماندنی بـوونی خـوا ناخاتە ڕوو، بەڵام شیکردنەوەی بـوون مـرۆڤ بەهـەمان ئـەو سـنوورانەی بـوون دەگەیـەنێت کەتیایدا ئیمان سەرهەڵئەدات.

بەبڕوای من هێندەی مەسەلەکە پەیوەنـدی بـەخوداوە هـەبێت، دەتـوانین خوداناسـانی بوونگەرا بکەین بەدوو دەستەی تاڕادەیەك جیاوازە، هێکام لەم دوو دەستەیە لەقسەکردن دەربارەی خوا بێدەنگ نابن، بەڵام شێوازی قسەکردنەکانیان زۆر جیاوازە.

بۆڵتمان و بوری نوێنـەری دەسـتەی یەکـەمن. ئەمانـە پێمـان دەڵـێن کـە مـرۆڤ بەتـەنها لەچرکەساتی ئیماندا دەتوانێ دەربارەی خوا بدوێت. خوا نابێتـە بابـەتێك بـۆ بیرکردنـەوە، بەڵکو لە پێداویستیەکی نامەرجدار (یان لوتفێکی نامەرجـدار) دەچـێت کـە مـرۆڤ لەهەنـدێ چرکەساتی زیندووی ژیاندا هەستی پێ دەکات.

دیارترین نوێنـەری دەسـتەی دووەمـیش تیلیـشە، تیلیش بەپـەیرەویکردن لـە هەنـدێ فەیلەسـووفی بوونگـەرا کـە درێـژە بەدامەزرانـدنی جـۆرێکی تایبـەت لـە ئۆنتۆلۆجیـا یـان میتافیزیکـا ئـەدەن، خوازیـاری ئۆنتۆلۆجیایـەك و هـەورەها بناغەیـەکی بوونگەرایانەیـە بـۆ قـسەکردن سـەبارەت بـەخودا. مـن خۆشـم بـڕوام وایـە کـە دواجـار نـاتوانین لـە پرسـیاری ئۆنتۆلـۆجی هـەڵێین، بەتایبـەتیش ئـەوەی مـن لەتێگەیـشتنەکەی هایدیگـەردا بـۆ بـوون دەیبینمەوە کەنموونەیەکی زۆر سوودمەندە بۆ ئۆنتۆلۆجیایـەکی یـەزدانی. هەڵبـەت وابـزانم پێویست ناکا بڵێم کەلەم چوارچێوەیەدا ئێمە بیر لە ئۆنتۆلۆجیایـەکی بوونگەرایانـەی تـەواو

جیاواز لەو ئۆنتۆلۆجیا تیۆرییانەی شێوازی كۆنی میتافیزیكا دەكەینەوە. ئەو ئەگەرەش لە ئارادا دەبێت كە ئۆنتۆلۆجیایەكی بوونگەرایانەی وابخەینە ڕوو كە ڕەنگە بتوانێ ببێتە هاوتایەكی نوێی تیۆلۆجیای سروشتی (كەپشت بەئەقڵ دەبەستێ)ی شێوازكۆن و بێبەها.

لەو پەیوەندییە زۆرانەی تری نێوان فەلسەفەی بوونگەرایی و تیۆلۆجیا بۆ نموونە دەتوانین باس لەوە بكەین كە تیۆلۆجیای كەشفبوون یاسرووش (وەحی) چەندین نموونەی سوودبەخشی لە فەلسەفەی بوونگەرایدا دۆزیوەتەوە. هەرلەوێناكردنی ڕووبەڕووبوونەوە لای بووبەر و ئەوانی دی، كەخوداناسێكی وەكو برونەر (**Brunner**) بەشێوەیەكی فراوانتر بەكاری برد، تا سەرەتاكانی هزری هایدیگەر، هزرێك كەئوت بەڕوونكەرەوەی دیاردەی كەشفبوون یان سرووش بینیوە.

بەمجۆرە ئاشكرایە كە چ لە خودا ناسیدا و چ لەو بوارانەی دیكەدا كەلەم بەشەدا لێمانكۆڵینەوە، كاریگەریی هزری بوونگەرایی چەند فراوان بووە.

بەشی پانزدەیەم

هەڵسەنگاندێکی بوونگەرایی

١.پیاچوونەوە بەهەندێ ڕەخنەدا.

٢.دواسەرنجەکان.

١.پیاچوونەوە بەهەندێ ڕەخنەدا

لە سەرەتای ئەم كتێبەدا ئاماژەمان بەوەدا كە سەربارى ئەوەی كۆمەڵێك بابەت هەیە لە بوونەگەراییدا دووپات دەبنەوە، بەڵام جیاوازیی زۆر گەورە هەیە لەنێوان ئەو كەسانەدا كە بەشێوەیەكی گشتی پێیان دەڵێن ((بوونگەراكان)) یان ((فەیلەسووفانی بوون)). هەربەهۆی ئەم جیاوازیانەشەوە بوونگەرایی وەكو دیاردەیەكی وەها بگۆڕ خۆی دەنوێنێت.

كە زەحمەتە بچێتە ژێر ڕەخنەیەكی گشتییەوە . هەر ئەو ڕاستییەش كە هەریەك لە لایەنگرانی بوونگەرایی بە هۆشیاریەوە دژ بەیەكرەنگی دەجەنگن و قایل نین وەكو ئەندامی ((قوتابخانە))یەك سەیربكرێن، بەسە بۆئەوەی بزانین كە چۆن ئەو بەگشتیكردنانە بەسەر بوونگەراییدا ناهەقی بەرامبەر بەهەندێ لە لایەنگرانی دەكات. هەربۆیە هەندێ لەو ڕەخنانەی كە دەشێ سەبارەت بە هەندێ شێوەی بوونگەرایی ڕاست بن، سەبارەت بەهەندێ شێوەی تری ڕاست نین. بۆ نموونە دەشێ تاكگەرایی تۆمەتێك

بێـت بدرێتـە پـاڵ کیرکـەگۆر، گەرچـی بەشـێك لـە ڕاسـتی تیایـە، بـەڵام ئەمـە بەسـەر ((بووبەر))دا ناچەسپێ.

ڕەنگە تۆمەتی نائەقڵانیەت ئاڕاستەی ((دۆنکیخۆتی)) یەکەی ئۆنامۆنۆ بکرێ، بـەڵام یاسپەرز بەشێوەیەکی تایبەتی دژ بەو نائەقڵانیەتە شەیتانیەیە وەستاوەتەوە کـە چـەند جارێك لەسەدەی بیستەمدا پەتی پساندووە.

هەروەها لە هزری نیچە و سارتەر و کـامۆدا هەسـت بەڕەشـبینییەکی قـووڵ دەکـرێ، کەچـی دەبیـنین (مارسـیل) بـاس لـە ئومێـد دەکـات. ئێمـە لـە هەنـدێ لـەم حاڵەتانـەدا کۆمــەڵێك هــەوڵی جۆراجــۆر بــۆ ڕاســتکردنەوەی زیادەڕەوییــەکانی نــاو بوونگــەرایی دەبینینــەوە. بـەڵام دەبـێ دان بەوەشـدا بنـێم کەلـەو سـێ حاڵەتـەی ئامـاژەم پـێ دان، بووبەرو مارسیل ویاسپەرز حاڵەتی ئاوارتەن لەنێو ئاقارە باوەکانی بوونگەراییدا. چـونکە زەحمەتـە هـەر فەلـسەفەیەك شـەقڵێکی کۆمەڵایـەتی یـان ئـەقڵانی و یـان گەشـبینانەی بەخۆوە گرتبوو، پێی بڵێن فەلسەفەیەکی بوونگەرایە.

وەك چۆن ناتوانین بەو ئایینە بڵێین ئایینی کاتۆلیکی ڕۆمانی، کە دەسـبەرداری پاپـا و زنجیرە پلەو پایەی کڵێسایی و شێوەی یەزدانی بێت.

کەواتـە هەنـدێ ئاقـار لـە فەلـسەفەی بوونگەراییـدا دەمێننـەوە، کـەدەکرێ نوێنـەری تەوژمی باوی هزری بوونگـەرا بـن، گەرچـی مـەرج نییـە لەهـەموو شـێوەکانی بوونگەراییـدا هەبن، ئێمەش هەر لەسەر ئەم بنچینەیە لەچەند شوێنێکی ئەم کتێبەدا هەندێ لـەو ڕەخنـە و پرسیارانەمان خـستۆتە ڕوو کـە ئاڕاسـتەی بوونگـەرایی کـراون. ئێـستاش والێـرەدا ئـەو ڕەخنانـە کۆدەکەینـەوە، پاشـان بـاس لـەو زیانانـە دەکـەین کـە پـرۆژەی بوونگەرایـە دەگەیەنێت.

-١-

با لەو ڕەخنەیەوە دەست پـێ بکـەین کـەدەڵێت بوونگـەرایی ئاقـارێکی نائەقڵانییـە، بەبڕوای مـن گـەر ئـەم تۆمەتـە ڕاسـت بێـت نـاتوانین بـە بونگـەرایی بڵـێین فەلسەفەیە،

لەبەرئەوەی دەبێ فەیلەسووف گوێ لە دەنگی ئەقڵ بگرێو ئـەقڵ بکاتـە ڕێپیـشاندەری خۆی. چونکە فەیلەسووف ئەوینداری حیکمەتـە هـەروەکو کـاتی خـۆی واپێناسـەکراوە. ئێمەش بۆیە ڕێز لە فەیلەسـووف دەگـرین، لەبەرئـەوەی ئـەو توانایـەی تیـا دەبینینـەوە کەشـتەکان وەکـو خۆیـان دەبینێـت، بینێنێـك کەتـەمی هەڵـچوون و هـەواو هـەوەس نایشێوێنت. هەڵبەت ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کـە پێویـستە فەیلەسـووف بێلایـەن بێـت. ڕەنگـە کـەس نـەتوانێ بگاتـە ئـەمجۆرە بێلانیەیـە و ، لەوانەیـشە واپێویـست بکـات کـە نەیگاتێ. ئەقڵانیەتی فەیلەسووف مانای ئەوە نییە کەنابێ بایەخ بـەکاروبارە مرۆییـەکان بدات، یان بەتەنها ببێتە بینەرێك بۆ ئـەو شـانۆ مرۆییـە، لـە بـری ئـەوەی بەشـداریی تیـا بکات.

بەڵام ئێمە تەنانـەت لـەم حاڵەتەشـدا چـاوەڕێی ئـەوە لـە فەیلەسـووف دەکـەین کـە ڕەخنەگر و شیکار بێت و شوێن پێهەڵگر نەبێت و ، خۆی بـۆ حەقیقـەت تـەرخان بکـات، بەتەنها حەقیقەت. ئەم خەسڵەتانەش پێویستیان بەکەمێك مەوداگیری هەیە.

بە بۆچوونی من پێویستە لەسەر ئەوە کۆك بین کە بانگەشەی فەیلەسووفی بوونگەرا بۆ بەشداریکردنی ویژدانی یـان عـاتیفی ئاقارێـك دەخولقێنێـت، گـەر بێتـو تـەواو جلـەوی نەکەین لەوانەیە دووچـاری حاڵـەتێکی زەینیـی وامـان بکـات کـە لەگـەڵ پـەیڕەویکردنی ئەقڵدا ناتەبابێت.

بۆ نموونە ((دۆن کیخۆتە))ی ئۆنـامۆنۆ و شاسـواری ئیمـان لای کیرکـەگۆر، دەشـێ لەبـەر گـەلێ هـۆ ببنـە مایـەی سەرسـامیمان، بـەڵام زەحمەتـە هـۆی ئـەو سەرسـامییە بگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئەو دووانە فەیلەسووفن لەوانەیە فەیلەسووفەکان هـیچ شـتێکی وایان تیا نەبینن کەمایـەی سەرسـامی بێـت. ڕەنگـە هـ.جـەی. پـاتۆن لـەوەدا زێـدەڕۆیی کردبێت کە دەڵێت: ((باشترین گوزارتی نوێ لە ڕەتکردنەوەی ئەقڵ، خـۆی لـە نووسـینە بێـشوومارەکانی کیرکـەگۆردا دەبینێتـەوە، ئـەو پەسەندکردنەشـی لەلایـەن خـەڵکێکی

زۆرەوە نیشانەیەکی ئەو ڕێگا مەترسیدارە کەپێی گەیشتووین و ، بەڵگەی نائومێدی و دڵساردی‌یە)).(١).

گەر چی من پێم وایە ئەبێ ئەم ئاگادارکردنەوەیەی بەهەند وەربگرین. ئەم ئاگادار کردنەوەیەش دەڵێت کاتێک خەڵك ئەقڵ پشتگوێ ئەخەن وجۆش و خرۆش بەسەر ڕەخنەی ئەقلانیدا زاڵ دەبێت و ، پووچی پارادۆکس (موفارەقە) بەرز ڕادەگرن، ئەمە مانای ئەوەیە کە مەترسیەکی سامناك لە ئاسۆدا خۆی دەنوێنێت. مەترسیەکەش بە تەنها مەترسیی نامەعقول نییە، بەڵکو دژایەتیکردنی ئەقڵە کە دەشێ زۆر بە ئاسانی شێوەی توندوتیژییەکی نامرۆڤانە بەخۆیەوە بگرێت، هەروەکو خۆ بەزلزانینێکی دۆن کیخۆتییانە. هەر بۆ نموونە دەتوانین چی دەربارەی ئەوە بڵێین کە ((ئۆلریش سیمۆن)) ناوی دەنێت ((بەشێتیی بتپەرستانە)) و ((نیهیلیزمی نەشئەی ڕەش))ی ئۆشڤایتز * . کەس ناتوانێ نکوڵی لەوە بکات کە هەندێ لێکچوون لەنێوان ئەو شێتی‌یە چاوچنۆکانەیەو هەندێ ڕواڵەتی بوونگەراییدا هەیە.

خەڵك ئامادەگییەکی زۆری تیایە دوای ئەم تەوژمی جۆش و خرۆشە بێمانایانە بکەوێت، ناشبێ ئەرکی فەیلەسووف ئەوە بێت هانی ئەم حاڵەتە بدات. بەڵام بوونگەرایی لە باشترین شێوەیدا ((نامەعقول)) نییە و ((دژی ئەقڵ))یش نییە. بەڵکو جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە دەوڵەمەندیی ئەزموونی مرۆیی لە مپەرەکانی هزری چەمکی تێکدەشکێنێت و ، لەوانەیە ئەقلانیەتی بەرتەسکیش ژیانمان هەژار بکات. هەروەها ئەگەر بمانەوێ ناهەقی لە هـ. جەی. پاتۆنیش نەکەین، پێویستە بڵێین کەدەبێ ئەم وشانە بخاتە سەر ڕەخنە توندەکەی بۆسەر کیرکەگۆر: ((شتێکی زۆر مەعقولە دان بە

---

* ئۆشڤایتز: ناوی گەورەترین ئۆردوگای گرتن بوو لای نازیستەکان لە پۆلەندا. دەڵێن هیتلەر بەملیۆنەها کەسی تێدا بەگاز کوشتووە، ئێستاش ئەو شوێنە مۆزەخانەیە، ئەمەش نموونەی توندوتیژیی نامرۆڤانەی ئەو ئایدۆلۆجیانەیە کە ڕقیان لە ئەقلانیەت دەبێتەوە و پشت بەنامەعقول دەبەستن، نووسەری ئەم کتێبەش مەبەستی لەم لایەنەیە.

سنوورەكانی مەعریفەی مرۆییدا بنێین و پێ لەسەر ئەوە دابگرین کەئەبێ لە ژیانی ئایینیدا بڕیار و ئیلتیزامی واهەبێت کە بەرنجامی بیرکردنەوەی مەنتیقی نییە)).(٣).

لایەنی ڕاست لە دژایەتیکردنی بوونگەرایيدا بۆ ئەقلانیەت نەهێڕکردنێتی بۆ سەر مەنتیق و نەبەرز ڕاگرتنی پووچی، چونکە ئەمانە خەسڵەتی مەترسیدار و نەگەتیڤن و ئەبێ بەناوی ئەقڵەوە بەرهەڵستییان بکەین. بەڵام ئەوەی ڕاستەتێیدا پێداگرتنێتی لەسەر ئەوەی کە کۆمەڵێك لایەنی دەوڵەمەندی زۆر هەیە لە بوونی مرۆڤدا کە نابێ پشتگوێیان بخەین یان بەکەم سەیریان بکەین، هەر لەبەرئەوەی لەگەڵ بنەماکانی ماتماتیك یان مەنتیقی زانستە ئەزموونیەکاندا ناگونجێن.

ئەمەش نەسووکایەتیکردنە بەمەنتیق و نەبانگەشەیە بۆ ئاژاوەیەکی فیکری ، بەڵکو لە باشترین حاڵەتدا هەوڵێکە بۆ پەرەدان بەمەنتیقێك بۆ کەسەکان لەپاڵ مەنتیقی شتەکاندا کە دەیزانین.

– ٢ –

تۆمەتێکی تریش هەیە کە زۆر پەیوەستە بە نائەقڵانیەتەوە ، ئەویش تۆمەتی گوێنەدانە بە ئاکار ammoralism (ئەگەر نەشڵێین ناکاری Immoralism) لەبەر مەترسیداریی ئەم تۆمەتە ، ئەوە بوو پێشتر کەمێك هەڵوەستەم لەسەر کردو ، پێویست ناکات ئەوە بڵێمەوە کە گوتوومە، بینیشمان کە چارەسەری ئەم کێشەیە بە گەڕانەوە یان هەوڵی گەڕانەوە نابێت بۆ خۆبەستنەوەیەکی تەواوەتی بە ڕێساو یاساکانەوە.

بەڵام ئەگەر مرۆڤ لافی ئەو ئازادییە ئاکارییە لێبدات کە بوونگەراکان بانگەشەی بۆ دەکەن، ئەوە بەتەنها کاتێك شیاو دەبێت کە هەستکردنێکی بەرز بە بەرپرسیارێتی و شیکردنەوەیەکی ئاکاریی قووڵی وای لەگەڵدا بێت کە ئەو پێودان و ئاقارانە ڕۆشنبکاتەوە کە لە بونیادی بوونی مرۆیی خۆیەوە وەرگیراون. وەك چۆن دانمان بەوەشدا نا کە خەڵك ئامادەگیەکی تەواویان بۆ ئامێزکردن بە نامەعقولدا هەیە، لەبەرئەمە ئامادەگیەکی

تـەواویان هەیـە بـۆ پـشتگوێ خـستن ئیلتیزامـی ئاکـاریش . بێگومـان هەنـدێ شـێوازی نابەرپرسانە بۆ گوزارشتکردن لەتێڕوانینی بوونگەرایانە هانی جۆرێك لە ڕەفتار ئەدات کـە دواجار دەگۆڕێت بۆ ڕەفتـارێکی وێرانکـەری مرۆڤایـەتیمان. بـە تـەنها بانگەشـەکردن بـۆ ڕەسەنایەتیش بەس نییە، گەر شیکردنەوەیەکی مەعقولی مانای ڕەسەنایەتیـشی لەگەڵـدا نەبێت. ئەو ڕەخنەیەی ((هانز جۆنـاس))یـش کـە یەکێکـە لـە فەیلەسـووفە بوونگـەراکان دەشێ بەسەر زۆریاندا بـچەسپێ ، ئـەو سـەبارەت بـە بانگەشـەکەی هایدیگـەر بـۆ بـوون بەوپێیەی بانگەشەیەکە بۆ بوونی مرۆیی ڕەسەن، دەڵێت: ((فرهـرەر ــ واتـە هیتلـەریش وابوو، ئەو بانگەوازی چارەنووسی ئەڵمانیا بوو کە لـەو سـەدەیەدا بـاوبوو بریتـی بـوو لـە پەردەهەڵماڵێنیش لە شتێك و ، بانگەشەبوو بۆ بوون و ، بارگاوی بوو بە چارەنووسی بـە هەموو مانای ئەم وشەیە، بەڵام هزری هایدیگەر نە ئەوساو نە ئێستاش پێوەرێکی پێمان نەداوە کە لە ڕێیەوە بزانین کاردانەوەمان بەرامبەر بەمجۆرە بانگەوازانە چی بێـت))(٤). پێدەچێ پەیوەندیی هایدیگەریش بە نازیزمەوە بۆ ئەو ساویلکەییە سیاسییە بگەڕێتـەوە کە جگە لەو کەسانەی تـریش لـە سـیەکانی سـەدەی بیـستدا گرتـەوە. بـەڵام ئـاخۆ لـەم مەسـەلەیەدا شـتێکی تـریش هەیـە؟ ئـاخۆ دەتوانیـت ڕیـشەی ئـەم پەیوەندییـە بـۆ دانپیانەنانی بوونگەرایی بە پایەی پێوەرە ئاکارییەکان لە ژیاندا بگەڕێنێنیەوە؟

هەروەها بۆ جەختکردنەوەی لەوەی کە پێویـستە مـرۆڤ لەگـەڵ خۆیـدا ڕاسـتگۆبێت، ئیدی گرنگ نییە ئەنجامەکەی بەرەوکوێ ئەچێت؟

هەڵبەت من دەرك بەو لایەنە پەنهان و دژانە ئەکەم کە لەم مەسەلانەدا هـەن. بڕواشـم بەوەیە کە نووسینەکانی خودی هایدیگەر پتر شایانی بەرگرین لەو شتانەی کە هەندێ لە ڕەخنەگرەکانی لەبارەی ئەوەوە وتوویانە.

ئاخۆ دەتوانین لۆمـەی نیـچە بکـەین و بڵـێین ئـەوبووە هـۆی سـەرهەڵدانی دیـاردەی نازیزم؟ ئەی کەواتە بۆ لۆمەی هیگل نەکەین؟ — کامۆ بڕوای وابـوو کـە ئـەم دووانـە لـەو

کاره بەشدارن * . بـەڵام پێویـسە بڵـێین کـە کیرکـەگۆر بیرۆکەیـەکی تـەواو مەترسـیداری خستەڕوو کاتێ بۆ یەکەمجار باسی لە ((هەڵپەسـاردنی مەبەسـتگەرایانەی ئاکـار)) کـرد. من پێشتر لەوە دواوم کە پێویستە هەندێ جار ڕیسکی ئەم مەترسـییە تـاقی بکەینـەوە، ئەگینا ناتوانین دۆخی باو تێپەڕێنین.

بەڵام مـن دەمـەوێ لێـرەدا مەترسـیی مەسـەلەکە بخەمـە ڕوو و بڵـێم و کـە نـاڕوونیی ئاکاری بوونگەرا خاڵێکی لاوازییە لەو فەلسەفەیەدا. ناشتوانین بەسەر ئـەم لاوازییـەدا زاڵ بـین ئـەو کاتـە نـەبێت کـە لێکدانەوەیـەکی ڕوونـتر و ئیجابیترمـان بـۆ پێگـەی پێـوەر و پرنسیپە ڕێنومایيکەرەکانی ڕەفتار هەبێت، ئەمەش لێکدانەوەیەکە کە دەشێ شێوەی ((یاسایەکی خۆڕسکی)) یـان ((یاسـایەك بـۆ بـوونی مرۆیـی)) (٥) بەخۆیـەوە بگرێـت، کـە بەشێوەیەکی دینامیکی پەرە دەسەنێت.

– ٣ –

ئێـستاش دەچـمە سـەر ئـەو ڕەخنەیـەی کـە دەڵێـت فەلـسەفەی بوونگـەرایی فەلسەفەیەکە تووشی دەردی تاکگەرایەکی ناپەسـەند بـووە. لەهـەمان کاتـدا چـاوێکیش بەو ڕەخنەیـەدا دەخـشێنین کـە پەیوەسـتە بـەم ڕەخنەیـەوە و دەڵێـت کـە بوونگـەرایی ئاقارێکی خودگەرایە.

لە ڕاستیدا هـەم تـوخمی تاکگـەرایی و هـەم تـوخمی خودگـەراییش لـە بوونگەراییـدا دەبینینەوە و ، بڕواشم وایە کە تارادەیەك دەتوانین بەرگری لەم توخمانە بکەین.

لە کاتێکـا دادوەریـی تاکەکەسـانە و بەرپرسـیاریی تاکەکـەس دەکەونـە بەرمەترسـی فەوتان لە ئەنجامی زاڵبوونی ڕێبازێکی دەستە جەمعییـەوە، ئالـەم کاتـەدا زۆر پێویـستە

---

* بەستنەوەی نیچە بە نازیزمەوە لە زۆربەی ئەو کتێبانـەدا بـاوبوو کـە لـە سـاڵانی دووەم جـەنگی جیهـانی و دواتـردا نووسـران. بـەڵام بەسـتنەوەی هیگـڵ بـە نازیزمـەوە، دەگەڕێتـەوە بـۆ ((کـار پۆپەر))ی فەیلەسووف لە کتێبەکەیدا((کۆمەڵگای کراوە و دوژمنەکانی)).

لایەنی مافەکانی تاکەکەس بگرین. هەروەها مادامەکی بابەتێتی (مەوزوعیەت)ی تـەواو و بێلایەنی تەواو لە فەلسەفەدا خەیاڵاتێکە و هیچی تر، بۆیە لەسەر فەیلەسووف پێویستە دان بەوەدا بنێیت کە گۆشەنیگایەکی تایبـەت و دۆخێکـی مێـژوویی تایبـەتی و هـەروەها فاکتەرێکی شەخسیش لە فەلسەفاندنیدا هەیە.

کاتێکیش هەردوو فاکتەری تاکگەرایی و خودگەرایی بەو شێوازە میـانڕەوە لـە ئـارادا دەبێـت کـە پێـشنیارم کـردن، نابنـە جـێی ڕەخنـە. بـەڵام ئـەو کێـشەیەی کـە دەبـێ ڕووبـەڕووی بینـەوە ئەوەیـە کـە : ئـاخۆ ئـەم دوو خەسـڵەتە ئـەو سـنورە میـانڕەوە تێدەپەڕێنن، واتە لە زۆربەی فەلسەفە بوونگەراکاندا جڵەویان بۆ شل دەکرێ؟ من خـۆم یەکێك بووم لەوانەی کە هەندێ جار دەموت تاکگەرایی لای بوونگەراکان قۆناغێکی کـاتی و تێپــەڕە و ، هــۆی سەرهەڵدانیــشی دەربڕینــی نــاڕەوایی بــووە بەرامبــەر بەوێنــە شێوێنراوەکانی بوون ــ لەگەڵ ــ ئەویتردا.

هــەروەها نــابێ وابــزانین کــە ئاقــارە خودگەراکانیــشیان لــە تێڕوانینــی بنــەڕەتیی فەلسەفیاندا ڕەگوڕیـشەی داکوتـاوە، بـەڵکو بـۆ کۆمـەڵێك فاکتـەری مێـژوویی دیـاریکراو دەگەڕێتەوە. بەڵام من بڕوام وا نییە کە ئەم بەرگریکردنە بەرگریکردنێکی قایم بێت.

هەربۆ نموونە، بابۆ تاوێك باوکی بوونگەرایی نـوێ، واتـە کیرکـەگۆر بهێنینـەوە یـادی خۆمان. ئاقاری تاکگەرایی لای کیرکەگۆر زۆر ڕوون و ئاشکرایە.

ئەو دوو دڵ نییە لەوەی کـە لـە یـەکێك لـەدوا کتێبەکانیـدا بڵێـت کـە ((هاوڕێیـەتی)) کاتیگۆرییەکی نزمترە لە ((تاکی دانسقە)) کە دەشێ هـەموو مرۆڤێـك وابێـت و دەشـبێ وابێت.(٦).کاتێك ئەم سەرنجەش دەخاتەڕوو کە ژیانی مەسـیحیانە شـی دەکاتـەوە، کـە لای کیرکۆگـەر بـاڵاترین شـێوەی بـوونی مرۆیـی و ڕەسـەنترینیانە. هـەر ئـەم نووسـەرە بەزەقی نوێنەرایەتیی ئاقاری خودگەرایی بوونگەراییانەش دەکـات. لەبەرئـەوەی زۆرجـار بەڵگـەکانی لـە ئـەزموونی شەخـسی و تایبـەتیی خۆیـەوە وەردەگیرێـت، بـە تایبـەتیش پەیوەندییەکانی لەگـەڵ بـاوك و دەزگیرانەکەیـدا . ئێمـە ئەگـەر دان بەوەشـدا بنـێین کـە

فاكتەری شەخسی لە فەلسەفەدا ڕۆڵی خۆی هەر دەبینێت، بەڵام چاوەڕوانی ئەوەنین فەلسەفە بەپلەی یەکەم ببێتە جۆرێك لە ژیاننامە. گومان لەوەدا نییە کە پێویستە فەیلەسووف گۆشەنیگای بەرتەسکی شەخسیی خۆی تێپەڕێنێت.

دیسانەوە، گەرچی ((هـ. جەی. باتۆن)) تاڕادەیەك لەراکەیدا دلّرەق بووە، بەڵام زۆر لە ڕاستیش دوور نەکەوتۆتەوە کە دەڵێت: ((دەبێ وریابین کاتێ ڕێنوماییکەر لافی ئەوە لێنادات کە پەنای بۆ بیرکردنەوەی بابەتی بردووە کە پشت بە بەڵگەی سەربەخۆی دەرەوەی بیرمەند دەبەستێت خۆ گەر کەسێکیش هەبێت کە بەتەوەری خودی خۆیدا سووڕابێتەوە، ئەوا ئەو کەسە کیرکەگۆرە: چونکە زەحمەتە بەلایەوە جگە لەخۆی بیر لە کەسێکی تر بکاتەوە)) (٧).

ئەوەی دەربارەی کیرکەگۆر دەوترێ، دەربارەی گەلێ کەسی تری دوای ئەو لەکەلتووری بوونگەرایدا دەگوترێ. هەر بۆ نموونە ، سارتەریش حاڵەتێکی لەم جۆرەیە. ڕاستە ((بووبەر)) و ((مارسیل)) لە ئاقاری تاکگەرایی بەرتەسکەوە بەرەو تیۆرییەکی پەیوەندی لە نێوان خودەکاندا چوون ، بەڵام دەشتوانین بپرسین کە ئاخۆ توانیویانە بەڕادەی پێویست لە ئاقاری تاکگەرایی دووربکەونەوە. پەیوەندی نێوان خودەکان و ، نێوان کەسەکان کەلێیان دواین، زیاتر بەرە و ئەوە دەچێت لەسەر ئاستی هۆگریی شەخسی و ژیانی خێزان بێت.

چونکە ئەمانە پەیوەندی نێوان کۆمەڵێك تاکەکەسن، بەڵام زۆربەی کێشە قورسەکانی جیهانی هاوچەرخ وابەستەن بە پەیوەندیی نێوان کۆمەڵە و ڕێکخراوە دەستە جەمعیەکان و دامەزراوە نەتەوەیی و نێودەوڵەتی و کۆمپانیا و ڕەگەز مرۆییەکان و سەندیکاکانی کرێکاران و ڕێکخراوی تری لەم بابەتانە. ئەوەندەی پەیوەندی بەم کێشانەشەوە هەبێت، بوونگەرایی و ئاکاری هەڵوێستی مێژوویی بە هانامان ناگات. دیسانەوە لێرەدا ڕووبەڕووی ڕەخنەی سیاسیی بوونگەرایی دەبینەوە. پێشتر ئاماژەم بەوەدا کە دەشێ ئەو ڕۆڵە سیاسیەی کە بوونگەرایی دەیبینێت ڕەخنەگرتن بێت لە

هەموو شێوەکانی ڕێبازی دەستەجەمعی کە لە ئینسانیەتی ئینسان کەم دەکەنەوە، بەڵام لەم بوارەشدا ئێمە پێویستمان بە ڕێنماییەکەرێکی پۆزەتیڤ دەبێت، گومانیش هەیە لەوەی بوونگەرایی بتوانێ لەم بوارەدا شتی زۆرمان بداتێ.

چونکە وێڕایی ئەوەی بوونگەرایی بە ڕاستی پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت کە هەربوونێکی مرۆیی بوونە ــ لەگەڵ ــ ئەوانیتردا، بەڵام زۆربەی فەیلەسووفانی بوونگەرا بوونی تاکەکەس دەکەن بەخاڵی سەرەتا ، هەر ئەوەندە ئەم یەکەم هەنگاوەش نرا ، ئیدی لایەنگیریی بوونی تاکەکەسی دانسقە دێتە گۆڕێ تا لە هەموو شیکردنەوەکانی دواتریشدا ئەمە بچەسپێنرێ.

—٤—

هەندێ جار مرۆڤ ڕووبەڕووی ڕەخنەی وا سەبارەت بە بوونگەرایی دەبێتەوە کە دەڵێت تێڕوانینی مرۆگەرایانەی زۆر بەرتەسکە. ناشبێ واسەیری ئەم ڕەخنەیە بکرێ کە فەیلەسووفانی بوونگەرا بەوە تاوانبار دەکرێن کە بایەخ بە خۆشگوزەرانیی مرۆڤ و بەختەوەریی ئەدەن ، چونکە هیچ ناڕەزاییەك لەم تێڕوانینە مرۆگەرایانەیە نییە بەمانا فراوانەکەی بەڵکو ڕەخنەکە لەوەدایە کە مرۆڤ کراوە بە پێوەری هەموو شتەکان ، ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی هەموو شتەکان ، لە چوارچێوەیەکدا سەیر بکرێن کە تەوەرەکەی مرۆڤە . بۆ نموونە لای بوونگەراکان شتێك نییە پێی بوترێ فەلسەفەی سروشت ، هەروەها هیچ بایەخێکیش نادرێ بەو زیندەوەرانەی کە زانستە سروشتیەکان لێیدەکۆڵنەوە.

گەرچی ئەم ڕەخنەیە زیاتر بەسەر ئەو بوونگەراییەدا دەچەسپێ کە سارتەر نوێنەرایەتیی دەکات ، کە بە ئاشکرا بە ئاقارێکی مرۆگەرا وەسف دەکرێ، بەڵام تاڕادەیەك بەسەر ئۆنتۆلۆجیا و میتافیزیکای بوونگەراییشدا دەچەسپێ. هەرلێرەوە ، گەرچی هایدیگەر لە لێکۆڵینەوەکەیدا ((کورتەیەك سەبارەت بە ئاقاری مرۆگەرایی)) جیاوازییەکی بنجبڕانە لەنێوان هەڵوێستەکەی خۆی و هەڵوێستەکەی سارتەردا دەکات و

دەڵێت كە فەلسەفەكەی بایەخ بە بوونی گشتی ئەدات، نەك بوونی مرۆیی ، بەڵام ئەویش شتێكی ئەوتۆی دەربارەی سروشت و واقیعیغەیرە مرۆیی پێ نییەو ، بایەخێكی زۆر كەمی بە زانستە سروشتیەكان داوە.

مەترسیی فەلسەفەیەكیش كە خۆی لە مرۆڤدا قەتیس بكات بە تەنها لەوەدا نییە كە تێگەیشتنێكی ئەنترۆپۆلۆجیانەی وشكی بۆ واقیع دەخاتە ڕوو، بەڵكو لەوەدایە كە دواجار دەشێ بە شێوەیەكی زیانبەخش بەسەر مرۆڤ خۆیشیدا بشكێتەوە. لەبەرئەوەی كاتێ مرۆڤ وەكو سەنتەری بایەخدان دائەبڕین و ، كاتێ واسەیری گەردوون دەكەین كە شانۆی ژیانی مرۆڤە و گۆڕەپانی سەركەوتنەكان و چەوساندنەوەكانێتی ، ئەمە دەبێتە مایەی كۆمەڵێك دۆخی ئەسەفبار كە ئێستا بوونەتە كێشەی سەرەكی — وەكو لەوتانی ژینگە و شوێنەوارە چاوەڕوان نەكراوەكانی تەكنۆلۆجیا و شتی تری لەم بابەتە، لە ڕاستیدا گرنگیی ژینگەناسی و كەشفكردنی سەرلەنوێی مەغزای ((هاوسەنگیی سروشت)) پێویستی بەسەر هەڵدانی فەلسەفەیەكە لەسەر بناغەیەكی فراوان دابمەزرێ. پێویستە فەلسەفەیەكی لەمجۆرەش ڕێز لە زیندەوەرەكانی تری غەیری مرۆڤ بگرێ و ، وەكو خۆیان و بۆخۆیان بایەخیان پێ بدات. بەڵام بوونگەرایی ئەمەی فەراهەم نەكردووە.

— ٥ —

دەڵێن بوونگەرایی فەلسەفەیەكی ڕەشبینە، بگرە دەشڵێن فەلسەفەیەكی نەخۆشانەیە و لایەنگرەكانی بەوە تاوانبار دەكرێن كە سەیری دیوە تاریكەكەی ژیان دەكەن، هەر چۆن پێیان دەوترێ كە بەتایبەت لە ئاست جیهانی هاوچەرخی مژدەدەر بەهیوا چاوی خۆیان دەنووقێنن و ، دژی تەكنۆلۆجیا و دیموكراسین و لەگەڵ ئامانجەكانی كۆمەڵگای نوێ و دەسكەوتەكانیدا هاوسۆز نین.

لەڕاستیدا لەم تاوانباركردنانەدا هەندێ لایەنی ڕاست هەیە. وێڕای ئەوەی بەسەنتەربوونی مرۆڤ لە بوونگەراییدا زەمینەی بۆ چەوساندنەوەی تەكنۆلۆجی

خۆشکردووە ، هەر وەکو پێشتر کاتێ دەربارەی تێگەیشتنی بوونگەرایانە بۆ جیهان دوایین ئاماژەمان پێدا.

بەمجۆرە ئاقاری شەخسگەرایی (شەخسانیەت) لای فەیلەسووفی بوونگەرا لەگەڵ شەخسیەتی پەرەسەندوی تەکنۆلۆجیادا بەیەکداهاتن و ، ئەمەش لەهەندێ حاڵەتدا بووە هۆی سەرهەڵدانی جۆرێك لە سۆز بۆ تایپێکی سادەی ژیان کە شێوەی خۆدزینەوە و جۆرێك لە پەرستنی سەرەتای بەخۆوە دەگرێت.

لێرەشدا دیسانەو دەبینین لە کاتێکدا ڕامانی بوونگەرایانە بەناو هەموو شتە دەرەکیەکاندا تێدەپەڕێت تا دەگاتە سەرچاوە ڕەسەنەکانی بوونی مرۆیی ، بەجۆرێك کە تەواو لەگەڵ هەندێ لایەنی نموونەی بەرزی دیموکراسیدا دەگونجێت ، کە چی هەمان گوڕ بۆ ڕەسەنایەتیو تایبەتمەندی هانی نموونەی بەرزی ((بالآمرۆ)) ئەدات و سووکایەتی بەجەماوەر دەکات. بەلآم من نازانم تاچەند دەتوانین ئەم ڕەخنانە بەهەڵسەنگاندێکی نەگەتیڤانەی بوونگەرایی لە قەڵەم بدەین. زۆربەی ئەم ڕەخنانە هی خەڵکانێکی گەشبینی ڕووکەش پەرستن، کە بوونگەراکانیش ڕەخنەیان لێ گرتوون کە ناتوانن پەی بەتراجیدیاکانی ژیان بەرن.

هەڵبەت گومان لە وەدانییە کە جیهانی هاوچەرخ و دامەزراوەکانی ئاڵۆزن. کەواتە بادان بەوەدا بنێین کە بوونگەراکان بەشێوەیەکی زێدەڕۆیانە لە هەڵسەنگاندنی ئەوەدا کە لە دونیای ئەمرۆدا ڕووئەدات ، نەگەتیڤ بوون ، بەلآم لە هەمانکاتدا ئەبێ دان بەوەشدا بنێین کە توانیویانە ئاماژە بۆ کۆمەڵێك خراپە (شر) و مەترسیی ڕاستەقینە بکەین و ، گەر ئەو ڕەخنانەی ئەوان نەبووایە ئێمە لە زۆر ڕووەوە کەموکورتیمان دەبوو.

٢. دواسەرنجەکان

لە کۆتاییدا، چی دەربارەی ئەو فەلسەفەیە بڵێین کە کۆمەڵێك بیرمەندی گەورەی سەدەی بیستی شەیدا کرد و کاریگەرییەکی فراوانی هەبوو؟ بوونگەراییش ، وەکو هەر فەلسەفەیەکی دی خاڵی لاوازی و لایەنی نەگەتیڤ و زێدەڕۆیی خۆی هەیە. من هەوڵم داوە بەویژدانەوە ئەم فەلسەفەیە بخەمەڕوو ، بەبێ ئەوەی چاو لە خەوشەکانی بپۆشم ، بە پێچەوانەوە هەوڵم داوە چی ڕەخنە لەسەری هەیە بیخەمە بەرچاو. لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا من پێم وایە کە لایەنە باشەکانی ئەم فەلسەفەیە لە لایەنە خراپەکانی زیاترە. بوونگەرایی گەلێ ڕوانینی تازەی قووڵی سەبارەت بەنهێنییە تایبەتیەکەی بوونمان پێ بەخشین و ، بەمەش لەپاراستنی ئینسانیەتماندا ئەمڕۆ لە ڕووبەڕوو بوونەوەیدا لەگەڵ هەموو ئەو شتانەدا کە ئەمڕۆ هەڕەشەی لێ دەکەن ، بەشداریی کرد . بوونگەرایی وەکو فەلسەفەیەك پێودانێکی وای پێ بەخشین کە دەتوانین لەڕێیەوە ڕووداوە سەر سووڕهێنەرەکانی جیهانی هاوچەرخمانی پێ لێکبدەینەوە و هەڵیسەنگێنین.

سەبارەت بە خۆیشم، ناتوانم بڵێم کە لایەنگری هیچکام لە شێوەکانی فەلسەفەی بوونگەراییم . بەڵکو هەروەکو لە لێدوانەکاندا دەرکەوت ، من دەمەوێ لە زۆر ڕووەوە شێوازی بوونگەرایی لە فەلسەفاندندا ڕاست بکەمەوە یان گۆڕانکاری و فراوانکاریی تیا بکەم و لەم بارەشدا ئەوەی پەیدا دەبێت ناکاتە ((بوونگەرایی)) بەمانا باوەکەی . لەگەڵ ئەمەشدا هەر سوورم لەسەر ئەوەی کە ئێمە دەتوانین کۆمەڵێك ڕاستیی وەها لە بوونگەراییەوە فێربین کە بۆ دۆخی مرۆییمان پێویستە ، کۆمەڵێك ڕاستیی وەها کە هیچ فەلسەفەیەکی مرۆڤدۆستانەی دروست ناتوانێ لە پاشەڕۆژدا دەسبەرداریان بێت.

پەراوێزەکان:

((بەشی یەکەم))

١.جـان پـۆڵ سـارتەر : ((بوونگـەرایی فەلـسەفەیەکی مرۆگەرایـە)) لـە کتێبـی ((بوونگەراییی لە دستۆیڤیسکیەوە تا سارتەر))ەوە ، ڤالتەر کاوفمان ، ل ٢٨٩.

٢ .٢–ئێچ . دیم : ((سەرەتایەك بـۆ کیرکـەگۆر)) وەرگێڕانـی د. گـرین . ١٩٦٦ ، ل ٨١.

٣.پۆڵ سپۆنهایم ((هەڵوێستی کیرکـەگۆر)) لـە مەسـیح و پەیوەنـدیی مەسـیحیانە)) ساڵی ١٩٦٨ ل ١٤.

٤.مـارتن هایدیگـەر : ((بـوون و زەمـان)) وەرگێڕانـی جـۆن مـاکواری و ئـە. س . رۆبنسۆن ، ١٩٦٢ ، نیۆیۆرك و لەندەن ل ٤٩.

٥.تۆماس لانجان : ((مانای فەلسەفەی هایدیگەر)) : لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەییە لـە فینۆمینۆلۆجیای بوونگەرایی ساڵی ١٩٥٩ نیۆیۆرك ل ٤١ پەراوێزی ژمارە ٤٦.

٦.میگیـل دی ئۆنـامۆنۆ : ((مانـای تراجیکـی ژیـان)) وەرگێڕانـی ج. ئـە. س. فلـیچ (١٩٥٤ نیۆیۆرك) ل٢٨.

٧.سارتەر ((بوونگەرایی فەلسەفەیەکی مرۆگەرایە)) هـ. س. پ ل ٢٩٠.

٨.جـۆن مـاکواری : ((خـود وەکـو بکـەرێك)) نیۆیـۆرك و لەنـدەن ١٩٥٧ ، ل ٨٤ و دواتر.

٩.رۆجەر ل . شن : ((سەرچڵیەکی دڕدۆنگ : چەند وتارێـك سـەبارەت بەشـێوەکانی بوونگەرایی هاوچەرخ)) ل ١٣ نیۆیۆرك ساڵی ١٩٦٨.

١٠.سۆرین کیرکەگۆر : ((پاشبەندێکی کۆتاییهێنی نازانستی)) و : د. ف . سونیـسن (پرینستۆن ساڵی ١٩٤١) ل ٩٦ — ٩٧.

١١.كارل یاسپەرز: ((نیچە و مەسیحیەت)) و : ئـە. ب. ئەشـتۆن (شـیكاگۆ سـاڵی ١٩٦١) ل٦.

١٢.بەراوردی بكە بە ریـچارد كرۆنـەر : ((ئاییـنـە تایبەتیەكـەی هایدیگـەر)) وتارێكـە لەژمارە ١١ی گۆڤاری Union Seminary Quarterly Review (ل ٢٣ — ٣٧) .

١٣.بەراوردی بكە بە وتارەكەی هانز جۆناس : ((هایدیگـەر و خواناسـی)) لـە ژمـارە ١٨ی گۆڤاری میتافیزیكا ساڵی ١٩٦٤ (ل ٢٠٧ — ٢٣٣).

١٤.ئەم برگەیە و ئەوی پێشووشمان لەكتێبەكەی هایدیگـەرەوە كـورت كردۆتـەوە ((بوون و زەمان)) ل ٤٩ — ٦٣.

١٥.بـەرواردی بكـە : جـان پـۆڵ سـارتـەر ((بـوون و نـەبوون وتارێـك سـەبارەت ((ئۆنتۆلۆجیای فینۆمینۆلۆجی)) و : هازل بارنز ، نیۆیۆرك ساڵی ١٩٥٦.

١٦.نیكۆلای بێردیاییڤ : ((سەرەتا و كۆتـایی)) و : م . فـرێنچ نیۆیـۆرك ١٩٥٧ ، ل ٦٢.

١٧.هـ. س. پ.

١٨.رۆجەر ل . شن : ((مرۆڤ : رێبازی نوێی مرۆگـەرایی)) ڤیلادلیڤا ١٩٦٨ ل ١٧٠ و دواتر.

١٩.هایدیگەر : ((دەربارەی رێبازی مرۆگەرایی)) فرانكفۆرت ساڵی ١٩٤٩ ل ١٠.

٢٠.هایدیگەر : ((میتافیزیكا چیە؟)) چ ٧ ، فرانكفۆرت ساڵی ١٩٤٩ ، ل ١٥ —١٦.

٢١.جان پۆڵ سارتەر ((بوون و نەبوون)).

٢٢.بێردیاییڤ ((سەرەتا و كۆتایی)) ل ٤٧ — ٤٨ .

٢٣.خۆزێ ئۆرتیگائی گاسێت : ((مـرۆڤ لـە قەیرانـدا)) و : ئـێم . ئـادامز (نیۆیـۆرك ساڵی ١٩٥٩) ل١١٢.

٢٤.كارل یاسپەرز : ((نیچە و مەسیحیەت)) ل ٩١.

((بەشی دووەم))

١.كار ياسپەرز ((سەرەتاو ئەنجامی مێژوو)) و : میشیل بۆلۆك ، ١٩٥٣ ، ل٢.

٢.هنـری فرانكفـۆرت : ((سیـستمی پادشـایی و خواوەنـدەكان: لێكۆڵینەوەیـەك لـەئایینی كـۆنی خۆرهـەڵاتی دوور بەوپێیـەی نموونـەی تەواوكـەری نێـوان كۆمـەڵگا و سروشتە)).

٣.بـەرواردی بكـە بـە مێرچیا ئیلیـاد ((گـەردوون و مێـژوو : ئەفـسانەی گەڕانـەوەی هەتاهەتایی)) نیۆیۆرك ١٩٥٩.

٤.مارتن بووبەر : ((ئیمانی پێغەمبەرانە)) و : س . ویتۆن دایڤز، چ٢ نیۆیۆرك ١٩٦٠، ل٩٦ و دواتر .

٥.رۆدۆڵف بۆڵتمان : ((مەسیحیەتی یەكەم و دۆخی هاوچەرخی)) و : ر . ه . فولەر .

٦.ئەی . ئار . دۆدز : ((یۆنان و نامەعقول)) ل ١٧ و ل ٢٥٤ (ساڵی ١٩٥١).

٧.بەراوردی بكە بە جۆرج . ج . سیدل : ((مارتن هایدیگەر و فەیلەسووفانی پێش سوكرات)) (١٩٦٤).

٨.سۆرین كیركەگۆر : ((كۆپلە فەلسەفیەكان)) و : دەیڤید ف . سـونیس (١٩٣٦) ل ٦.

٩.د. ت . سوزوكی : ((سەرەتایەك بۆ بوودیزمی چینی)) نیۆیۆرك ١٩٦٤.

١٠.یوشو نـوری تاكوشـی : ((بـوودیزم و بوونگـەرایی: گفتوگۆیـەك لـە نێـوان هـزری خۆرهەڵاتی و هزری خۆرئاواییدا)) لە كتێبی ((ئایین و ژیـان))دا (١٩٥٩ نیۆیـۆرك) ل ٩٢١ — ٣١٨.

١١.بەراوردی بكە : رۆدۆڵف بۆڵتمان ((تیۆلۆجیـای چـاخی نـوێ ــ ئینجیـل ــ)) و : كیندرێك گرۆبڵ ، ساڵی ١٩٥١ بەرگی یەكەم ل ٣ — ٢٢.

١٢.ه. س ل ١٨٧ و دواتر .

١٣.هـ. س ل ١٦٤.

١٤.هانزجۆناس : ((ئايينی گنۆسی)) چ٢ ١٩٦٣. ل ٣٢٤.

١٥.ئــەدۆلف هــارتۆك : ((مێــژووی دۆگمــا)) ب . بــرۆس و : ب . بــروس (١٨٩٧ لەندەن) بەرگی یەكەم ل ١٧.

١٦.هـ . س .

١٧.ئەم كۆپلانە لەمەوە وەرگیراون : ((سێنتێسزی ئۆگستین)) بڵاوكـەرەوە : ئـی . پرزیوارا (نیۆیۆرك ١٩٥٨) ل ٤٢١.

١٨.هـ .س ل ٣٣.

١٩.هـ . س ل ٣٣.

٢٠.هـ . س ل ٧٥.

٢١.هـ . س ل ٧٥.

٢٢.مایستەر ئیكهارت ، وەرگێڕانێكی نوێیە كە ب. ریمۆن بلۆكنی كردوویەتی (١٩٤١ — نیۆیۆرك) ل ٢٤٣.

٢٣.هـ . س ل ٢٤٦.

٢٤.جیۆڤانی بیكۆدێلا میراندۆلا : ((گوتارێك سەبارەت بە كەرامەتی مرۆڤ)) و : ئـەی . رۆبرت كابونگری (شیكاگۆ ١٩٥٦) ل ٤—٥.

٢٥.رۆنالـد گریگـۆر سمیـپ : ((یۆهـان گیـۆرگ هامـان : لێكۆڵینەوەیـەك سـەبارەت بەبوونی مەسیحیانە و هەڵبژاردەیەك لەنووسینەكانی)) (لەندەن ١٩٦٠) ل ٢٢.

٢٦.هـ .س ل ٢٥٣.

٢٧.هـ .س ل ٤٠.

٢٨.هـ .س ل ٤٢.

٢٩.سۆرین كیركـەگۆر : بیرەوەرییـەكان — وەرگێـڕان و بڵاوكردنـەوەی ئەلێكساندەر درۆ (نیۆیۆرك ١٩٥٩) ل ٤٠.

٣٠.سۆرین کیرکەگۆر : ((یان ئەم — یان ئەو)) و : والتەر لوری (پرینستۆن ١٩٤٤) ، ل ١٤١.

٣١.سۆرین کیرکەگۆر : ((چەمکی دردۆنگی)) و : والتەر لوری (پرینستۆن ١٩٤٤) ل ٥٥.

٣٢.سۆرین کیرکەگۆر : ((دواساڵەکان : بیرەوەرەییەکان ١٨٥٣ — ١٨٥٥ ، بلاوکەرەوە : گریگۆری سمیپ (نیۆیۆرک ١٩١٠) ل ١٢٥.

٣٣.فریدریش نیچە : ((ئەودیو چاکە و خراپە)) و : فرانسیس گۆلفینیگ (نیۆیۆرک ١٩١٠) ل ١٢٥.

٢٤.فریدریش نیچە : ((زانستی شاد)) و : تۆماس کۆتی (چ لەندەن و نیۆیۆرک ١٩١٠) ، ل ١٢٥.

٢٥.م . م بۆتسمان : ((پێشەکیی وەرگێڕانەکەی ئەی . کایڵ بۆ کتێبەکەی نیچە : ((زەردەشت وای گوت)) (لەندەن ١٩٣٣).

٢٦.مارتن هایدیگەر : ((میتا فیزیکا چییە؟)) فرانکفۆرت ١٩٤٩ ، ل ٤٥.

٢٧.ئێف — تێمیڵ کینگستۆن ((بوونگەرایی فەرەنسی : رەخنەیەکی مەسیحیانە)) تۆرنتۆ ساڵی ١٩٦١ ، ل ٢٦— ٢٧.

٢٨.جان پۆل سارتەر : ((بوون و نەبوون : وتارێك دەربارەی ئۆنتۆلۆجیای فینۆمینۆلۆجی)) و : هازل بارنز ، نیۆیۆرک ١٩٥٦ ، ل ٦٧٧.

٢٩.جەیمس سۆمەرڤیل ((پابەندبوونێکی گشتگیر : کردار لای بلۆندل)) ل ٢٦ . ١٩٦٨.

((بەشی سێیەم))

١.میلتۆن ك . مونتیز : ((نهێنی بوون)) ١٩٦٥ نیۆیۆرك ، ل ٧٢ و دواتری.

٢.مارتن هایدیگەر : ((دەربارەی ڕێبازی مرۆگەرا)) فرانكفۆرت ، ساڵی ١٩٤٩ ، ل ١٧.

٣.سۆررین كیركەگۆر : ((پاشبەندێکی کۆتاییهێنی نازانستی)) و : د. ف . سونیسن (١٩٤١) ل ٢٦٧.

٤.هایدیگەر ((بوون و زەمان)) و : جۆن ماكورای ئەی . س . رۆبنسۆن.

٥.هایدیگەر ((دەربارەی ڕێبازی مرۆگەرا)) ل١٥.

٦.جان پۆل سارتەر ((بوونگەرایی فەلسەفەیەكی مرۆگەرایە)) لەکتێبەکەی کاوفماندا ، ل ٢٩٠.

٧.جان پۆل سارتەر : ((بوون و نەبوون)) و : هـ. بارنز ل ٢٣٠.

٨.كارل یاسپەرز ((ئیمانی فەلسەفی و سرووش)) و : ئەی . ب . ئەشتۆن . نیۆیۆرك ١٩٦٧ ، ل ٦٣– ٦٦.

٩.تیۆدۆسیۆش دۆبجانسكی ((بایۆلۆجیای بایەخی ڕەها)) نیۆیۆرك ساڵی ١٩٦٧ ل ٥٢.

١٠.جان پۆڵ سارتەر : ((بوونگەرایی ڕێبازێکی مرۆگەرایە)). هـ . س ل ٢٩٢.

((بەشی چوارەم))

١.جان پۆڵ سارتەر ((بوون و نەبوون)) ل ١٠٤.

٢.هایدیگەر ((بوون و زەمان)) ل ٩١ — ١٤٨.

٣.سارتەر ((بوون و نەبوون)) ل ٢٠٠.

٤.هایدیگەر ((بوون و زەمان)) ل ١٠٢ و دواتر .

٥.ئـەی . ئـێس . ئێـدینگتۆن ((سرشـوتی جیهـانی فیزیکـی)) نیۆیـۆرك ١٩٢٨. لەپێشەکیەکەوە .

٦.مۆریس میرلۆپـۆنتی : ((ئامـاژە گـەلێك)) و : ڕیـچارد ئـێس مـاکلیری (١٩٦٤) ل ١٦٦.

٧.سارتەر ((بوون و نەبوون) ل ٣٠٥.

٨.بڕوانـە چـەمکی سـانت پـۆلس بۆجەسـتە لـەم کتێبـەی ئێمـەدا: جـۆن مـاکورای ((تیۆلۆجیایەکی بوونگەرایانە : بەراورد لەنێوان هایدیگـەر و بۆڵتمانـدا)) چ٢، نیۆیـۆرك و لەندەن ، ١٩٦٠ ل ٤٠ — ٤٦.

٩.هایدیگەر ((بوون و زەمان)) ل ١٤٦.

١٠.هـ . س

١١.هێنـری بێرگـسۆن : ((زەمـان و ئـیرادەی ئـازاد)) و : ئێـف . ئـای . پۆگـسۆن (نیۆیۆرك ١٩١٠).

١٢.نیکـۆلای بێردیـاییڤ : ((مانـای کـرداری داهێنەرانـە)) و : د. لـوری (نیۆیـۆرك ١٩٥٥) ل ١٥.

١٣.هایدیگەر ((بوون و زەمان)) ل ٧٥.

١٤.جۆن ماکمۆری : ((خود بەو پێیەی بکەرە (١٩٥٧ نیۆیۆرك و لەنـدەن) ل ٣٣ و دواتر.

١٥.جۆن هابگود : ((حەقیقەتەکان لەگرژیدا) (نیۆیۆرك) ١٩٦٥ ل ٦٢.

((بەشی پێنجەم))

١.مارتن بووبەر : ((من وتۆ)) و : ئار . جی . سمیپ چ٢ (ئەدنبەرە و نیۆیۆرك ساڵی ١٩٥٨) ل ٤.

٢.نیکۆلای بێردیاییڤ : ((مانای کرداری داهێنەرانە)) ١٨٠ — ١٨٤.

٣.مارتن هایدیگەر ((سەرتایەك بۆ میتافیزیکا)) و : د. مانهایم (نیوهاڤن ١٩٥٩) ل ١٥٦.

٤.سەبارەت بەم خاڵانە بڕوانە کتێبی ((من و تۆ)) ی بووبەر ل ٣– ٤.

٥.هـ . س ل ٦.

٦.هـ . س

٧.هارڤی کۆکس : ((شاری دونیایی)) نیۆیۆرك ١٩٦٥ ل ٤٤– ٤٥.

٨.هایدیگەر ((بوون و زەمان)) ل ١٥٨ — ١٥٩.

٩.گابرییا مارسیل : ((من و پەیوەندیی بەویترەوە)) لە ((مرۆڤی گەڕۆك : سەرەتایەك بۆ میتافیزیکای هیوا)) و : ئی . کراوفۆرد (نیۆیۆرك و لەندەن ١٩٥١) ل ٥١.

١٠.بەتایبەتی بڕوانە ((بوون و نەبوونی))ی سارتەر ل ٣٣٩ –٣٤٠.

١١.هـ . س ٣٤٥.

١٢.هـ . س ٣٥٢.

١٣.ئارتۆر گیبسۆن ((ئیمانی خوانەناسێك)) نیۆیۆرك، ١٩٦٨ ل ٧١.

١٤.سۆرین کیرکەگۆر : ((ڕوانگەیەك بۆ کارەکانم وەك نووسەرێك)) و : واڵتەر لۆری (نیۆیۆرك ١٩٣٩) ل ١٩٣.

١٥.سۆرین کیرکەگۆر ((نەخۆشی تامەرگ)) کە لەگەڵ کتێبی ((ترس و لەرز))دا بڵاوبۆتەوە . و : واڵتەر لۆری (گاردن سیتی ، نیۆیۆرك ١٩٥٤) ل ١٩٣.

١٦.هـ . س ل ١٦٥.

١٧.فریدریش نیچە ((ئیرادەی هێز)) و : ئەی . ئێم . لۆدڤیچی (ئەدنبەرە ، لەندەن، نیۆیۆرك ١٩٠٩) بەرگی یەکەم ل ٢٢٨.

١٨.هایدیگەر : ((بوون و زەمان)) ل ١٦٣ و دواتر.

١٩.هـ . س . پ

٢٠.فریدریش نیچە : ((ئیرادەی هێز)) بەرگی دووەم ٢٣٦.

٢١.بڕوانە هیگڵ : ((دیاردەناسیی ڕۆح)) و : جەی . بی . بایلی (نیۆیۆرك و لەندەن ١٩٣٦) ل ٢٣٤ — ٢٤٠.

((بەشی شەشەم))

١.مارتن هایدیگەر : ((بوون و زەمان)) ل ٨٨.

٢.جۆن ماکموری : ((خود بەو پێیەی بکەرە)) نیۆیۆرك ل ٨٧.

٣.بڕوانە لێدوان لەسەر ئەم مەسەلانە لە سەرچاوەی پێشوودا ل ١٠٠– ١٠٣.

٤.نیکۆلای بێردیاییف : ((مانای کرداری داهێنەرانە)) و : د.لوری (نیۆیۆرك ١٩٥٥) ل ١٢٣.

٥.بڕوانە پێرستی شیکارییانەی کتێبی ((بوون و زەمان)) گەر ویستت لیستێکت بەبەکارهێنان و سەرچاوەکان دەست بکەوێت.

٦.هایدیگەر : ((کانت و کێشەی میتافیزیکا)) و : جەی . ئێس چەرچڵ بلومینگتۆن ، ١٩٦٢، ل ٩٤.

٧.کارل یاسپەرز : ((بواری هەمیشەیی فەلسەفە)) و : ئاڕ . مانهایم (١٩٥٠) ل ١٤ — ٢٠.

٨.نیکۆلای بێردیاییف : ((سەرەتاو کۆتایی)) ل ٦٠ –٦١.

٩.مارشاڵ ماکلۆهان : ((میدیای تێگەیشتن : کشانەکانی مرۆڤ)) (نیۆیۆرك ١٩٦٤).

١٠.سۆرین كیركەگۆر : ((پاشبەندێكی كۆتاییهێنی نازانستی)) ل ٣١٩.

١١.مارتن هایدیگەر : ((بـوونی مرۆیـی و بـوونی گـشتی)) ڤێرنـەر بـرۆك ، و : ئـار . ئێف . هۆڵ و ئالان كریك (١٩٤٩) ل ٢٩٢.

((بەشی حەوتەم))

١.سۆرین كیركەگۆر : ((پاشبەندێكی كۆتاییهێنی نازانستی)) ل ١٣٧ –١٣٨.

٢.سۆرین كیركەگۆر : ((هەندێ كۆپلەی فەلسەفی)) ل ٤٧.

٣.رۆناڵد گریمس: ((هزری بوونگەرایانە)) ل ١٦٩.

٤.مارتن هایدیگەر ((بەچی دەوترێ بیركردنەوە ؟)) ئێف . دی . ڤیك و جەی گـرای ، نیۆیۆرك ١٩٦٨ ل ل٣.

٥.هایدیگەر : ((میتافیزیكا چی‌یە؟)) فرانكفۆرت ١٩٤٩ ل ٣٧.

٦.كارل یاسپەرز ((ئیمانی فەلەسەفی و سرووش)) ل ١٢٥.

٧.مارتن بووبەر : ((من و تۆ)) ل ٤.

٨.بڕوانە هایدیگەر ((بوون زەمان)) ل ٢٠٣ — ٢١٠.

٩.سارتەر ((بوون و نەبوون)) ل ٣٧٢.

١٠.هـ . س ، ل ٣٧٣.

١١.كیركەگۆر : ((دواساڵەكان : بیرەوەرییەكان)) ، ١٨٥٣ — ١٨٥٥ ، ل ٢٦٢.

١٢.هایدیگەر : ((بوون و زەمان)) ل ٢١٢.

١٣.دەیڤید جەنگنز : ((سەروەریی مرۆڤ)) ا ١٤ — ١٥ نیۆیۆرك ١٩٦٧.

١٤.هایدیگەر : ((سەرەتایەك بۆ میتافیزیكا)) و : ئاڕ مانهایم ، ل ١٥٦.

١٥.هایدیگەر : ((دەربارەی ڕێبازی مرۆگەرا)) ل ١٠، ٢١، ٤٣.

١٦.هایدیگەر : ((سەرەتایەك بۆ میتافیزكا)) ل ٥٧.

١٧.كارل یاسپەرز : ((ئیمان و سرووش)) ل ٩٥.

١٨.هـ . س ل ١٤٠.

١٩.هـ . س ل ٢٦٥.

٢٠.هـ . س

((بەشی هەشتەم))

١.ریچارد ولهایم : ((ئێف . ئێچ . برادلی)) لەندەن ساڵی ١٩٥٩ ل ٢٢٦.

٢.پۆڵ ریکۆر : ((مرۆڤی خەتادار)) و : س. کێلبلی ، شیکاگۆ ١٩٦٥ ل ١١٨.

٣.هـ . س ١٥٦.

٤.بڕوانە فەرهەنگی ڕاندۆم بۆ زمانی ئینگلیزی ((لێدوان لەسەر هاو واتا و نیمچە هاو واتاکان)) .

٥.مارتن هایدیگەر : ((بوون و زەمان)) ل ٢٢٧ پەراوێزی ١.

٦.هـ . س ٤٩٢.

٧.سارتەر ((بوون و نەبوون)) ل ٢٩.

٨.سارتەر : ((هەڵچوونەکان : کۆی تیۆرییەك)) و : بیرنارد فریچمان، نیۆیۆرك ١٩٤٨ ل ١٦ .

٩.هـ . س

١٠.کیرکەگۆر ((چەمکی دڕدۆنگی)) وەرگێڕانی لوری (پرینستۆن ١٩٤٤) ل ٣٨.

١١.جۆرج پرایس : ((دەرووی تەنگ : لێکۆڵینەوەیەك بۆ چەمکی مرۆڤ لای کیرکەگۆر)) (نیۆیۆرك ١٩٦٣) ل ٤٦.

١٢.مارتن هایدیگەر ((بوون و زەمان)) ل ٢٢٦.

١٣.هـ. س ل ٢٣٠.

١٤.هـ . س ل ٢٣١.

١٥.هـ . س ل ٢٣٢.

١٦.سارتەر : ((بوون و نەبوون)) ل ٢٩ .

١٧.هـ . س

١٨.هـ . س

١٩.هـ . س

٢٠.هایدیگەر ((سەرەتایەك بۆ میتا فیزیکا)) ل١ .

٢١.هایدیگەر ((بوون و زەمان)) ل ٢٣٤.

٢٢.پۆڵ ڕیکۆر ((مرۆڤی خەتادار)) ل ١٦١.

٢٣.هـ . س

((بەشی نۆیەم))

١.کێرکەگۆر ((بیرەوەرییەکان)) وەرگێڕانی ئەلێکساندەر درو ، ل ٤٤.

٢.هـ . س ل ٤٦.

٣.گابریل مارسیل : ((مرۆڤ دژ بەکۆمەڵگای حەشامات)) و : جەی . ئێس . فریـزەر شیکاگۆ ١٩٥٢ ل١.

٤.دۆنالد ئەی . لاری ((بوونگەرایی مەسیحیانە)) ل ١٣٦ ، ٤٧ (نیۆیۆرك ١٩٥٦).

((بەشی دەیەم))

١.ئۆستن فارەر : ((ئازادیی ئیرادە)) ١٦٣.

٢.هـ . س ل ٢٠٩.

٣.پۆڵ ڕیکۆر : مرۆڤی خەتادار.

٤.خۆزی ئۆرتیگائی گاسێت ((بابەتی مۆدێرن)) و : جەیمس گلوچ (نیۆیـۆرك ١٩٣٣) ل ٩٥.

٥.تیۆدۆسیس دۆبجانسکی : ((بایۆلۆجیای بایەخی ڕەها)) نیۆیۆرك ١٩٦٧، ل ٧٢.

٦.مارتن هایدیگەر : ((بوون و زەمان)) ل ٢٧٩ — ٣١١.

٧.هـ . س ل ٣٠٧.

٨.ئەلبێر کامۆ : ((مرۆڤی یاخی)) و : ئەنتۆنی بۆوەر (نیۆیۆرك ١٩٥٦) ل ١٠٠.

٩.ئارتۆر گیبسن : ((ئیمانی خوانەناسێك)) نیۆیۆرك ١٩٦٨ ل ٩٦ –٩٧.

١٠بڕوانە ریکۆر : ((مرۆڤی خەتادار)) وەرگێڕی ئەم کتێبە ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە رێکۆر بۆئەوەی گوزارشت لەوە بکات کە لە زەینیدایە وشەی وەکو ((شکان)) و ((درز)) و ((کەلێن)) کردووە.

١١.بڕوانە هایدیگەر ((بوون و زەمان)) ل ٣٢٥ — ٣٣٥.

((بەشی یانزەیەم))

١.جان پۆڵ سارتەر ((بوونگەرایی فەلسەفەیەکی مرۆگەرایە)) ل ٢٩٨.

٢.هـ. س ل ٢٩٢.

٣.هـ . س . ل ٢٩٣.

٤.ئەلبێرکامۆ ((مرۆڤی یاخی)) ل ١٠.

٥.هـ . س ل ٢٥٠.

٦.سۆرین کیرکەگۆر ((ترس و لەرز)) و : والتەر لوری ل ٧٥.

٧.هـ . س

٨.جۆرج پرایس ((دەرووی تەنگ)) : لێکۆڵینەوەیەك بۆ چەمکی مرۆڤ لای کیرکەگۆر ، نیۆیۆرك ١٩٦٣ ل ١٩٢.

٩.فریدریش نیچە ((زەردەشت وای گوت)) و : ئەی . تایڵ ، ل ١٧٦، لەندەن ١٩٣٣.

١٠.هـ . س ل ٢٥٣ — ٢٥٤.

١١.مارتن هایدیگەر ((بوون و زەمان)) ل ٣٢٣.

١٢.هـ . س ل ٣١٩.

١٣. ١٣. هـ . س ل ٣٢٢.

١٤.کارل یاسپەرز ((ئیمانی فەلسەفی و سرووش)) ل ٣١٠.

١٥.سـۆرین کیرکــەگۆر ((دواســاڵەکان)) بیروەرییــەکانی ١٨٥٣ — ١٨٥٥، نیۆیـۆرك ١٩٦٥ — ل ٢٢٦.

١٦.هایدیگەر ((بوون و زەمان)) ل ٢٢٧ و ل ٢٣٨ —٢٣٩.

١٧.مارتن . جەی . هێنکسن ((چرکەساتی ئامادەبوون لەحزووری خوادا)) ڤیلادلیڤا ، ١٩٥٦ — ل ٣٦١.

١٨.کیرکەگۆر ((ژیان لەناو مەسیحییەتدا)) و . لوری ل ١١٧ ساڵی ١٩٤٤.

١٩.سـۆرین کیرکــەگۆر ((دوا ســاڵەکان)) ل ١٥٦، هــەروەها بڕوانــە لێدوانــەکانی هایدیگـەر لەسـەر تێڕوانینـی کیرکـەگۆر بـۆ زەمـان و ئەبەدیـەت لـە کتێبـی ((بـوون و زەمان))دا، ل ٤٩٧.

((بەشی دوانزدەیەم))

١.ئـێچ . ئـەی . هـۆجز . هەنـدێ بڕگـەی هەڵبـژاردە لـە دیلتـای ، لـە کتێبـی ((سەرەتایەك بۆ ڤیلهلم دیلتای)) (نیۆیۆرك ١٩٦٨) ل ١٤٢.

٢.مارتن هایدیگەر ((بوون و زەمان)) ل ٤٤٩ — ٥٥.

٣.سۆرین کیرکەگۆر ((دواساڵەکان)) ل ١٥١.

٤.سۆرین کیرکەگۆر ((کۆپلە فەلسەفیەکان)) ل ٤٢.

٥.سۆرین کیرکەگۆر ((دواساڵەکان)) ل ١٤٣.

٦.سۆرین کیرکەگۆر ((دووپاتبوونەوە)) و : و. لوری ل٤.

٧.فریدریش نیچە ((سـوود و زیـانی مێـژوو)) چـەند بیروبۆچـوونێکی ناوەخـت ، و : ئـەی . ئـێم . لۆدۆڤیـچی و ئـەی . کـولنز ، ئەدنبـەرە ، لەنـدەن ، نیۆیـۆرك ١٩٠٩ لـەدوو بەرگدا ل ١ —١٠٠.

٨.هـ. س ل ١٩.

٩.هـ . س ل ٣٧ .

١٠.هـ . س ل ٢٧ .

١١.هـ . س ل ٥٥.

١٢.فریدریش نیچە : ((زەردەشت وای گوت)) ل ١٩٤.

١٣.هـ . س

١٤.هایدیگەر ((بوون و زەمان)) ل ٤٣٣.

١٥.هـ. س ل ٤٤٠.

١٦.هـ . س ل ٤٤٣.

١٧.هـ. س ل ٤٣٦.

١٨.هـ . س ل ٤٤٨ — ٤٤٩.

١٩.مارتن هایدیگەر : ((سەرەتایەك بۆ میتافیزیکا)) و : د. دانهایم (١٩٥٩) ل ١٥٥.

٢٠.دەبلیو . جەی . ڕیچاردسۆن ((هایدیگەر : لەفینۆمینۆلۆجیاوە بۆ هزر)) ل ٢٠– ٢١ .

٢١.مارتن هایدیگەر ((گوتەکانی ئەنێکسماندەر))، هۆلزڤیچ — فرانکفۆرت — ١٩٥٧ ، ل ٣١١.

٢٢.کارل یاسپەرز ((ئیمانی فەلسەفی و سرووش)) و : ئەی . بی شتۆن (نیۆیۆرك ١٩٦٧) ل ١٨٦.

٢٣.یۆهانز میتز ((تیۆلۆجیای جیهانی)) و : ویلیەم گلین دۆپڵ (نیۆیۆرك ١٩٦٩) ل ١٠٧ و دواتر.

٢٤.نیکۆلای بیردیاییڤ ((مانای کرداری داهێنەرانە) و : د. لوری (نیۆیۆرك ١٩٥٥)) ل ٢٨٧.

٢٥.ئەلبێر کامۆ : ((مرۆڤی یاخی)) و : ئەنتۆنی بۆوەر (نییۆرك ١٩٥٦) ل ٢٤١.

((بەشی سیانزدەیەم))

١.نیکۆلای بێردیاییڤ : ((سەرەتاو کۆتایی)) و : م . فرێنچ (نیۆیۆرك ١٩٥٧) ل ٩.

٢.هـ . س ٣٩.

٣.کارل یاسپەرز ((ئیمانی فەلسەفی و سرووش)) و : شتون ، ل ٧٥.

بڕوانە پۆڵ ئەی . شیلّپ ((فەلسەفەی کارل یاسپەرز)) (نیۆیۆرك ١٩٥٧) ل ٧٧.

٤.ئاڕ . گریمسلی ((هزری بوونگەرایانە)) (١٩٥٥) ل ٢١٢.

٥.کارل یاسپەرز ((بواری هەمیشەیی فەلسەفە)) و : ئاڕ . مانهایم (نیوهاڤن — لەندەن ١٩٥٠) ل ٦٤.

٦.هـ . س ل ٦٥.

٧.کارل یاسپەرز ((ئیمانی فەلسەفی و سرووش)) ل ٢٥٥.

٨.هـ . س

٩.بڕوانە یاسپەرز ((بواری هەمیشەیی فەلسەفە)) ل ٣٤ و دواتر.

١٠.یاسپەرز ((ڕێگا بەرەو حیکمەت)) و : ئایدن و سیدەر پۆڵ (نیۆیۆرك و لەندەن ١٩٥١) ل ١٥٩.

١١.میگیل دی ئۆنامۆنۆ ((دۆن کیخۆتە : ڕاڤە و قسە لەسەرکردن)) و : ئەی . کیریگان (پرینستۆن ١٩٦٨) ل ١١٤.

١٢.ئی . تی . لۆنگ ((یاسپەرز و بۆڵتمان)) ١٩٦٨ ل ١٢١.

١٣.ئێف . ئێچ . برادلی ((ڕواڵەت و حەقیقەت)) ئۆکسفۆرد ١٩٣٠، ل ٥.

١٤.میگیل دی ئۆنامۆنۆ ((مانای تراجیکی ژیان)) ل ٣٩.

١٥.هـ . س ل ٢٦٣.

١٦.دەبلیو . پانینبێرگ ((مرۆڤ چیە ؟)) ١٩٦٢، هەروەها بڕوانە کتێبی ((مەسیح — خودا و مرۆڤ) ، وەرگێڕانی : دوان پریب و لویس و یلکنز (ڤیلادلڤیا ١٩٦٨) ل ٨٣ — ٨٨.

((بەشی چواردەیەم))

١.کارل یاسپەرز ((سایکۆ پاپۆلۆجیا گشتی)) و : جەی . هۆینگ و هامیلتۆن (شیکاگۆ ١٩٦٣) ل ٣٥٠.

٢.سارتەر ((بوون و نەبوون)) و : هازل بارنز (نیۆیۆرک ١٩٥٦) ل ٥٥٧ و دواتر.

٣.میداربوس ((شیکاریی مرۆڤ و دەروونپزیشکی)) لەکتێبی ((دەروونشیکاری و فەلسەفەی بوونگەرایی)). بڵاوکەرەوە : ئێچ رۆیتنبیك (نیۆیۆرك ١٩٦٥) ل ٨١ –٨٢.

٤.ل. بنز ڤانگەر ((بوون — لە — جیهاندا)) و : جەی . نیدلمان ((نیۆیۆرك ١٩٦٣)) ل ١٨٢ –١٨٣.

٥.هـ . س ل ١٨٩.

٦.ئارِ . دی . لەینگ ((خودی دابەشکراو)) لەندەن و نیۆیۆرك ١٩٦٠ ل ١٩.

٧.هـ . س ل ٢٣.

٨.بۆس ((شیکاریی مرۆڤ و دەروونپزیشکی)) ل ٨٢.

٩.رۆڵۆ مای ((مەترسی لەپەیوەندیی بوونگەرایيدا بەدەروونپزیشکیيەوە)) لە کتێبی ((دەروونشیکاری و فەلسەفەی بوونگەرایی)). ل ١٨٠.

١٠.ئاماژەدان بەنوسینەکانی دکتۆر هۆبنەر کەبڵاو نەکراونەتەوە ، بەڕەزامەندیی نووسەر بوون.

١١.لیۆنیل تریلینگ ((خودی بەرهەڵستکار)) نیۆیۆرك ١٩٥٨) ل ٣٨ — ٣٩.

١٢.ویلیەم بارێت ((بوونگەرایی بەو پێیەی نیشانەیەکی قەیرانی مرۆڤی هاوچەرخە)) لە کتێبی ((کێشە رۆحیەکان لەئەدەبی هاوچەرخدا)) بڵاوکەرەوە: ئێس . ئارِ . هۆپەر (نیۆیۆرك ١٩٥٨) ل ١٤٤.

١٣.خوێنەر دەتوانێ دەقی ئەڵمانیی ئەم بەیتانە لەو کتێبەدا بدۆزێتەوە کە میشیل هامبورگەر بڵاوی کردۆتەوە و ناوی ((هۆڵدەرلین: کۆمەڵێك شیعری هەڵبژاردە)) (باڵتیمۆر ١٩٦١) ل ١١١ — ١١٢.

١٤.ڤاڵتەر کاوفمان ((بوونگەرایی لە دۆستۆیڤسکی یەوە تاسارتەر)) نیۆیۆرك ١٩٥٦ ل ١٤.

١٥.جەی . ئی . بارتۆن ((مەبەست و سەرسامبوون)) لەندەن ١٩٣٢) ل ١٣٣.

١٦.پۆڵ تیلیش ((چەند لایەنێکی بوونگەرایانە لە هونەری نوێدا)) لە کتێبی ((مەسیحیەت و بوونەگەراکان)) کە کارل میشلۆن بڵاوی کردەوە (نیۆیۆرك ١٩٥٦) ل ١٣٨.

١٧.سامۆییل تێرین ((نیگاری نوێ و تیۆلۆجی)) لە ((ئایین و ژیان)) دا ، ساڵی ١٩٦٩ ل ١٧٢.

١٨.ئەلبێر هۆفشتادەر ((هونەر و سەلامەتیی رۆحی)) وتارێکە لە گۆڤاری ((ئیستاتیکا و ڕەخنەی ئەدەبی)) ژمارە ٢٢ ساڵی ١٩٦٣ ل ١٠.

١٩.مارتن هایدیگەر ((سەرچاوەی کاری هونەری)) هۆڵژڤیگ (فرانکفۆرت ١٩٥٧) ل ٧.

٢٠.کارل یاسپەرز ((فەلسەفە)) بەرلین ١٩٣١ ل ٧١٦.

بڕوانە جۆن ماکواری ((سێ مەسەلە لە ئاکارناسیدا)) (نیۆیۆرك ساڵی ١٩٧٠) بەشی چوارەم.

((بەشی پانزدەیەم))

١.ئێچ . جەی پاتۆن ((قەیرانی سەردەم)) نیۆیۆرك ساڵی ١٩٦٢ ل ١٢٠.

٢.ئۆلدیش سیمۆن ((تیۆلۆجیای ئۆشڤایتز)) لەندەن ١٩٦٧ ، ل ٨٨.

٣.پاتۆن ((قەیران سەردەم)) ل ١٢ — ١٢١.

٤.هانز جۆناس ((هایدیگەر و خوداناسی)) وتارێکە لە گۆڤاری میتافیزیکادا، ژمارە (٢٨) ساڵی ١٩٦٤ ل ٢٠٧ — ٢٣٣.

٥.بڕوانە جۆن ماکواری ((سێ مەسەلە لە ئاکارناسیدا)) نیۆیۆرك ١٩٧٠، بەشی چوارەم.

٦.سۆرین کیرکەگۆر ((ژیان لەناو مەسیحیەتدا)) و : و . لوری (پرینستۆن ساڵی ١٩٤٤) ل ٢١٨.

٧.ئێچ . جەی پاتۆن ((قەیرانی سەردەم)) ل ١٢٠.

.سەرنج : تەواوی سەرچاوەکانی ئەم کتێبە بەزمانە بیانیەکان نووسراون و لە بەردەستی خوێنەری کورددا نین ، بۆیە نووسینەوەی ناوی کتێبەکانم بە پێویست نەزانی _ و . کوردی_ .

سەرچاوە:

سەرچاوەی ئەم وەرگێڕانە هەردوو دەقە عەرەبی و فارسیەکەن بە بەراوردکردنیانەوە بەیەکتری (و بە ڕەچاوکردنی ئەوەی کە زیاتر پشت بە دەقە عەرەبییەکە بەستراوە) کە ئەمانەن:

١-الوجودیە، تألیف: جون ماکوری، ترجمە: د. امام عبدالفتاح امام، مراجعە: د. فؤاد زکریا - اکتوبر ١٩٨٢ - الکویت.

٢-فلسفەی وجودی، جان مك کواری، ترجمە: محمد سعید حنایی کاشانی، چاپ اول ١٣٧٧ (١٩٩٨) - انتشارات هرمس - تهران.

JOHN MACQUARRIE

(EXISTENTIALISM)

کتێبە چاپکراوەکانی تری وەرگێڕ

- ***تەرمی نەناسێک*** (کورتە چیرۆک)
  چاپی یەکەم ٢٠٠٤

- ***چاوەکانی*** (ڕۆمان)
  بوزورگی عەلەوی ١٩٩٧

- ***جۆناسانی نەورەس*** (کورتە ڕۆمان)
  ڕیچارد باخ/چ٢ ٢٠٠٢

- ***خەونێك لەوڵاتی پیاوە بچکۆلەکاندا***
  (کورتە چیرۆکی جیهانی)١٩٩٧

- ***بەناوی ژیانەوە*** (وتار و لێکۆڵینەوەو گفتوگۆ)
  ئەریك فرۆم –(چاپی یەکەم ١٩٩٧)

- ***شۆڕش یا ڕیفۆرم***
  (گفتوگۆ لەگەڵ مارکۆزو پۆپەردا)١٩٩٨

- ***پیدرۆ پارامۆ*** (ڕۆمان)
  خوان ڕۆڵفۆ_(بەهاوکاری لەگەڵ ڕێبوار سیوەیلیدا)١٩٩٩

- ***چەند وێستگەیەکی فیکری و ئەدەبی***
(وتار و باسی فیکری و ئەدەبی)٢٠٠٠

- ***تریفەی تەنیایی***
(ژیان و شیعری سوهراب سپهری)٢٠٠٠

- ***تورکیا لەسەردەمی گۆڕاندا***
محەمەد نورەدین ٢٠٠١

- ***لەگەڵ ئەقڵی خۆرئاوادا***
(چەند گفتوگۆیەکی فەلسەفی و ئەدەبی)٢٠٠١

- ***نیچە***
پۆڵ ستراتێرن ٢٠٠١

- ***ژنێ لەبەردەم وەرزێکی سارددا***
(ژیان و شیعری فروغ فەڕوخزاد)٢٠٠٢

- ***سارتەر***
پۆڵ ستراتێرن٢٠٠٢

- ***مۆدێرنەکان***
رامین جەهانبەگلو٢٠٠٣

- ***ماركۆز و پۆپەر***
(باس و گفتوگۆ) ٢٠٠٣
- ***كیركەگۆر***
پۆڵ ستراتێرن٢٠٠٣

- ***دەربارەی ئەقڵی مۆدێرن***(گفتوگۆی فەلسەفی‌و ئەدەبی)
(بە هاوكاری لەگەڵ ئاوات ئەحمەددا)٢٠٠٤
- ***چاكەو خراپە***
كریشنا مورتی_٢٠٠٤

- ***ئاوریشم*** (ڕۆمان)
ئەلێساندرۆ باریكۆ ٢٠٠٤

- ***بەفر*** (ڕۆمان)
ماكسێنس فێرمین٢٠٠٤
- ***كەمانچە ڕەشەكە(ڕۆمان)***
ماكسێنس فێرمین ٢٠٠٥

- ***نامەی منالاَن بۆ خوا***
ستیوارت هامپڵ و ئیریك مارشاڵ ***٢٠٠٥***
- ***فەلسەفەی بوونگەرایی***
جۆن ماكواری ، ٢٠٠٥

- ***لاپەڕە پەرشەكان***
(چەند دەقێكی وەرگێڕاو و نووسراو) ٢٠٠٥

❖ ***هەنگوین (رۆمان)***
ماکسێنس فێرمین ٢٠٠٧

❖ ***حکایەتەکانی دوێنێ و ئەمڕۆ***
پاولۆکۆییلیۆ چ١ ٢٠٠٦

❖ ***مێژووی شارستانێتی (ب١ چاپی کوردی، بە هاوکاری لەگەڵ دانا ئەحمەدو نەبەز کەمالدا)***
ویڵ دیورانت ٢٠٠٧

❖ ***سازی ئاسنین (شانۆنامە)***
جۆزیف ئۆکۆنۆر ٢٠٠٧

بەعەرەبی:

❖ ***مضيق الفراشات*** (قصيدة طويلة للشاعر الكردي شيركو بيكه س)
ترجمة آزاد البرزنجي, دار الرازي –بيروت– لبنان.١٩٩٦

❖ ***عار تماماً كالماء*** (مختارات شعرية لدلاوةر قرةداغي)
ترجمة آزاد البرزنجي, دار الطليعة الجديدة – سوريا – دمشق.٢٠٠٠

❖ ***سفرالروائح*** (قصيدة طويلة للشاعر شيركو بيكه س)
ترجمة آزاد البرزنجي, دارنينوى –دمشق –سوريا.٢٠٠١